ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ

ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ

PLUTARH

VIEȚI PARALELE

VOL. II

TRADUCERE, NOTIȚE ISTORICE ȘI NOTE
de prof. N. I. BARBU

BIBLIOTECA
INSTITUTUL DE FILOLOGIE
DE 3 ANI
SUCEAVA

11-465

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
BUCUREȘTI, 1963

BIBLIOTECA [illegible]
PELAGOGI [illegible]
II-4-139 acu 11.465
3.661

ALCIBIADE

NOTIȚĂ ISTORICĂ

Viața și activitatea politică a lui Alcibiade este strîns legată de războiul peloponesiac. De aceea, înainte de a face cîteva observații asupra personalității și activității publice și private a lui Alcibiade, este neapărat necesar să amintim, pe scurt, cauzele și principalele momente ale războiului peloponesiac[1].

În preajma anului 431 î.e.n., anul izbucnirii războiului peloponesiac, cele mai multe polisuri grecești erau grupate în jurul a două mari cetăți: Atena și Sparta. Dacă privim o hartă, pe care sînt marcate sferele de influență politică ale celor două mari cetăți, observăm că din liga maritimă condusă de Atena făceau parte Eubeea, insulele din Marea Egee, cetățile din Peninsula Chalcidică, apoi Amphipolis, Abdera, Ainos pe coasta Traciei, cetățile grecești din regiunea litoralului Asiei Mici, apoi în vestul Greciei, Corcira, un teritoriu în Acarnania, insulele Kyathos și, în Marea Grecie, Rhegion Leontini. Se poate spune deci că bazinul Mării Egee era sub dominația ligii maritime conduse de Atena.

În jurul Spartei erau grupate cetățile din Pelopones, cetățile din Beoția, în afară de Plateea, Megara, Corintul, Focida, Locrida spuntiană, apoi Ambracia și insula Leucas. Neutre erau: Argos, Ahaia, Etolia. Sparta avea relații bune cu coloniile corintiene, cu Tarentul și cu Siracuza.

[1] Vezi și S. L. Utcenko și alții, *Istoria Universală*, vol. II, Editura Științifică, București, 1959, pp. 44—46. V. V. Struve și D. P. Kallistov, *Grecia antică*. Editura Științifică, București 1958, pp. 333—429. V. S. Sergheev, *Istoria Greciei antice*, Editura de Stat, București, 1951, pp. 203—232. R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, Paris, 1934, pp. 250 și urm.

5—9—28

Dacă evocăm realităţile economice, sociale, politice şi interesele deosebite ale celor două grupări de polisuri, ne putem da şi mai bine seama de cauzele care au contribuit la izbucnirea războiului peloponesiac, care a fost purtat cu atîta înverşunare şi, timp de 27 de ani, a provocat atîtea dezastre în cetăţile beligerante.

În liga maritimă condusă de Atena se grupaseră cetăţile în care, pe plan economic, meşteşugurile şi comerţul, îndeosebi cel maritim, luaseră o mare dezvoltare, iar pe plan politic, în cea mai mare parte a polisurilor, păturile populaţiei legate de meşteşuguri şi comerţ susţineau forme de guvernămînt democratice. Atena, conducătoarea ligii, voia să fie model pentru toate cetăţile din ligă, în treburile interne ale cărora începuse să se amestece din ce în ce mai mult. Aşa cum am arătat în notiţa istorică la Viaţa *lui Pericle*[1]*, Atena, între 446–431, atinsese maximul de democratizare posibil în condiţiile sclavagismului grecesc. Avînd ca organe ale puterii de stat adunarea poporului – ecclesia – la care putea lua parte orice cetăţean născut din părinţi atenieni, fără deosebire de naştere sau de avere, sfatul „celor cinci sute" – bulé – ales din toate rîndurile cetăţenilor, şi* heliaia, *curte de judecată ai cărei membri erau aleşi prin tragere la sorţi din rîndul tuturor cetăţenilor, Atena dispunea de cea mai largă bază socială a organelor puterii de stat dintre toate polisurile greceşti. Interesată mai ales în comerţul pe mare, Atena, cu banii ligii, îşi construise cea mai puternică flotă, din care a înţeles să facă arma cea mai eficace în exercitarea dominaţiei ei. Dar, aşa cum am arătat în notiţa istorică citată mai sus, Atena, îndeosebi după 445 î.e.n., cînd frînele puterii erau deţinute de Pericle, a luat o serie de măsuri menite să-i întărească propria dominaţie în ligă (fapt care a sporit nemulţumirea polisurilor membre), precum: transferarea casei Ligii de la Delos la Atena; impunerea aceluiaşi sistem de măsuri şi greutăţi, a unei monede şi a unei administraţii judiciare unice în toate cetăţile membre, şi instituirea de cleruhii, un fel de colonii ateniene pe teritoriul polisurilor din ligă, prin care,*

[1] Vezi Plutarh, *Vieţi paralele*, vol. I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1960, pp. 367—373.

găsindu-se mijloace de trai pentru cîteva mii de cetăţeni atenieni, se constituiau, în acelaşi timp, adevărate garnizoane ateniene în mijlocul populaţiilor unde erau instalate. În acest fel, Atena domina în Marea Egee şi în ligă, dar preţul dominaţiei era ura crescîndă a polisurilor dominate, dintre care unele – de pildă Samos – încercaseră, cu arma în mînă, să-şi recapete independenţa. Sistemul dominaţiei Atenei era deci vulnerabil tocmai în ceea ce constituia tăria lui.

Cealaltă grupare de polisuri era condusă de Sparta, unde producţia avea un caracter predominant agricol. Pămîntul, proprietate a comunităţii spartanilor, dat în folosinţă diferitelor familii de spartani, în loturi aproximativ egale, era muncit de hiloţi, consideraţi ca proprietate a statului. Deci şi pămîntul şi hiloţii, principalele mijloace de producţie, erau socotite proprietatea comunităţii spartane, a statului spartan, care avea ca organe ale puterii: apella *(adunarea poporului), la care luau parte toţi cetăţenii spartani, de la douăzeci şi unu de ani în sus,* gerusia *(sfatul bătrînilor) compus numai din douăzeci şi opt de membri (în vîrstă de cel puţin şaizeci de ani), regii* (basileis) *şi eforii. Organele de bază ale puterii erau gerusia şi, apoi, eforii. Gerusia era însăşi chintesenţa aristocraţiei spartane. Apella, deşi formal organ suprem al puterii, în practică nu juca un rol prea însemnat.*

Aşa cum la Atena nu participau la viaţa politică nici metecii, nici sclavii, tot aşa la Sparta erau ţinuţi departe de conducerea treburilor obşteşti periecii şi hiloţii. Sparta făcuse din pedestrime arma dominaţiei sale asupra statelor din Peloponeş. Dar şi Sparta îşi avea punctele sale vulnerabile. Răscoalele hiloţilor şi conflictele dintre efori şi regi siliseră Sparta să încheie, în 445, cu Atena pacea de treizeci de ani.

Acestea erau cele două grupări de state care aveau să se înfrunte în războiul peloponesiac, după ce, între 479 şi 431, arătaseră, în multe împrejurări, că o răfuială între ele era inevitabilă.

Cauzele războiului au fost de ordin economic şi politic. Atena, căutînd să-şi întindă cît mai mult sfera de influenţă

BIBLIOTECA INSTITUTULUI PEDAGOGIC DE 3 ANI „LUCEAFĂRUL"

economică în vest, mai ales în Italia de sud și în Sicilia, se izbea de Corint, membră a ligii peloponesiace, cetate meșteșugărească și comercială, și de Megara, oraș situat pe istmul corintic[1], iar Sparta, rîvnind la hegemonia asupra polisurilor grecești, nu putea rămîne indiferentă la progresele Atenei. Așa cum arătaseră, de pildă, evenimentele petrecute în Beoția[2] în 457, Atena era susținătoarea regimurilor democratice, pe cînd Sparta, oriunde își exercita dominația, instaura conducerea aristocratică. Pentru a ne da mai bine seama de desfășurarea acestui pustiitor război, este potrivit să distingem cîteva etape principale.

Preludii la izbucnirea războiului. În anul 435 î.e.n., în Epidamnos (numit și Dyrrhachion), bogat oraș comercial situat pe litoralul Adriaticei, la circa 80 km nord de fluviul Aoos, pe locul actualului Durres sau Durazzo din Albania, oligarhii sînt răsturnați de democrați și se refugiază în insula Corcira. Democrații din Epidamnos, fiind siguri că vor avea de înfruntat un conflict cu Corcira, au cerut ajutor Corintului, care le-a promis chiar o asistență militară. La rîndul ei, Corcira, condusă de oligarhi, a încheiat, în 433 î.e.n., o alianță cu democratica Atena. Așadar, Atena și Corintul s-au angajat să asiste cu ajutor militar, respectiv, Corcira și Epidamnos. (Asistența dată de democrații atenieni oligarhilor din Corcira arată că interesele economice erau cele care dictau linia politică.) În insulele Sybota, la sud-est de Corcira, o escadră navală ateniană, sprijinind pe aristocrați, obligă la retragere flota Corintului, care dădea ajutor democraților din Epidamnos.

În Peninsula Chalcidică, Potidea, colonie corintiană, făcea parte din liga maritimă ateniană, dar întreținea legături cu Corintul, metropola sa, care-și trimitea acolo reprezentanții în fiecare an. După evenimentele din Corcira, Atena, îndoindu-se de fidelitatea Potideii, cere acestei cetăți alungarea epidamiurgilor, funcționari corintieni, și distrugerea zidurilor orașului dinspre mare. Potidea, sfătuită de corintieni și de Perdiccas, regele Macedoniei, declară că părăsește liga. Atenienii încep operațiile împotriva Potideii,

[1] Vezi *Istoria Universală*, vol. II, p. 41.
[2] Vezi Plutarh, *op. cit.*, pp. 367—373.

care primise ajutoare militare de la Corint și de la Perdiccas.

În același timp, Atena, neliniștită de colaborarea Megarei cu Corintul, dă în ecclesia un decret prin care se interzicea megarienilor accesul la piețele Aticii și ale oricărui polis din ligă. Megara primea o grea lovitură economică. Corintul, sprijinind Megara, cere Spartei să convoace reprezentanții polisurilor din liga peloponesiană, care, după dramatice deliberări, expuse atît de luminos de Tucidide, hotărăsc războiul pentru primăvara anului 431.

Așadar, și în Corcira, și în Potidea, și la Megara s-au găsit față în față: Atena și Corintul, care de fapt erau purtătoarele aprigelor contradicții dintre cele două ligi.

Primii zece ani ai războiului. Pacea lui Nicias. Războiul a fost declanșat prin atacul tebanilor, aliați ai Spartei, împotriva Plateii, aliată a Atenei. Ca răspuns la agresiunea tebană împotriva Plateii, Atena arestează pe toți beoțienii care se aflau pe teritoriul său. Spartanii, bazîndu-se pe pedestrimea lor încercată, invadează Atica. La rîndul lor, atenienii, slabi în armata de uscat, dar puternici în flotă, avînd și mari rezerve financiare, pustiesc, cu flota, coastele peloponesiene, dar populația Aticii se refugiază și se închide în zidurile cetății. În vara anului 429, izbucnește la Atena o epidemie de ciumă. Pericle, asupra căruia se abate mînia poporului cuprins de atîtea suferințe, este îndepărtat de la conducere și condamnat să plătească uriașa sumă de cincizeci de talanți. Epidemia este apoi pe sfîrșite, iar poporul, dîndu-și seama de greșeala săvîrșită prin îndepărtarea lui Pericle, îl alege din nou strateg. Pericle moare însă în 429. Între 429—425, operațiile militare sînt conduse în același fel ca în anii precedenți: peloponesienii năvălesc în Atica, iar atenienii fac incursiuni cu flota. În acest timp, în Atena, se dă a luptă dîrză între două grupări ale cercurilor democratice: gruparea condusă de Nicias, un mare bogătaș, sprijinit îndeosebi de țărani și de anumiți bogătași, preconiza operații militare strict defensive; dimpotrivă, Cleon, un bogat tăbăcar, susținut de păturile sărace ale populației — armatori, patroni de ateliere meșteșugărești, negustori — susțin războiul ofensiv, necruțător. Tot între 429—425 î.e.n., la Mitilene izbucnește o răscoală împotriva Atenei. Se cere

părăsirea ligii. Atenienii o reprimă cu maximum de cruzime. După un îndelungat asediu, spartanii ocupă Plateea, căreia îi exterminâ aproape toată populația. La Corcira se dezlănțuie aprige lupte interne între democrați și oligarhi; ambele tabere cheamă sclavii în ajutorul lor. În 425, atenienii ocupă Pylos, pe coasta Messeniei, iau prizonieri un număr de tineri din aristocrația spartană așezați în insula Sphacteria, provoacă tulburări printre hiloți, dar sînt înfrînți la Delion, în Beoția, iar spartanul Brasidas provoacă în Peninsula Chalcidică separarea cetăților Acanthos, Stagiros, Amphipolis de Atena.

Atenienii trimit în Peninsula Chalcidică puternice trupe comandate de Cleon. În bătălia de la Amphipolis din 422 î.e.n., Cleon și Brasidas, cei doi adversari înverșunați, cad uciși. Făcîndu-se bilanțul războiului la Atena și la Sparta, se constată că adversarii își dăduseră lovituri reciproce, fără să aducă victoria finală unora sau altora. Toată lumea înclină spre pace, care, negociată de Nicias și numită „pacea lui Nicias", a fost încheiată în 421. Clauza fundamentală era revenirea la situația dinaintea războiului. Se recomanda procedeul negocierilor în caz de conflict.

Semne prevestitoare că furtuna va reîncepe. În tabăra peloponesienilor, Corintul, Megara, Teba, Elis erau profund nemulțumite de pace, deoarece rivala lor, Atena, rămînea în picioare. Pe de altă parte, Sparta nu redase ligii ateniene orașele care trecuseră în timpul războiului de partea sa, iar Atena, deși restituise Spartei pe hiloții fugiți, nu-și retrăsese trupele de la Pylos. La Atena, intrase în arena politică Alcibiade, de origine nobilă, bogat, frumos, înzestrat cu darul elocinței, inteligent, posedînd un admirabil talent de a se face plăcut, dar ambițios și fără principii politice definite. Suferind în ambiția sa că Nicias și Laches nu-i dădeau nici o atenție, deși el avea convingeri antidemocratice, Alcibiade luptă pentru încheierea unei alianțe militare între Atena, ca conducătoare a Ligii maritime, pe de o parte, și Argos, Elis, Mantineia, cetăți democrate, pe de alta. Elida, încurajată de noua alianță, refuză să primească pe spartani la jocurile olimpice, ceea ce constituid o știdare pentru Sparta. Înșiși tebanii, aliații Spartei, ocupă, în 419, Heraclea din Trachis, colonie spartană. Alcibiade,

în același an, fiind strateg, înaintează în fruntea unui mic corp de soldați pînă la Patrai și convinge pe patraieni să unească orașul cu marea, construind ziduri lungi. Cetatea Argos trimite trupe împotriva cetății Epidauros din Argolida. Sparta, care privise cu o mînie tăcută toate acțiunile Atenei, socotește că este momentul să acționeze. Lacedemonieni, arcadieni, corintieni, sicyonieni, pellieni, megarieni, s-au rînduit în linie de bătaie, dar, în urma unei înțelegeri între aristocrații din Argos și Agis, rege al Spartei, fiul lui Archidamos, s-au retras. Atenienii, cu aliații lor, au ocupat Orchomenos. Spartanii au revenit la luptă și, la Mantineia, în august 418, au zdrobit oștile reunite ale Argosului, Mantineii și Atenei. Alianța făurită de Alcibiade este sfărîmată. Argosul trece de partea Spartei, Mantineia se supune, Perdiccas, regele Macedoniei, încheie alianță cu Argos și Sparta. În timpul acestor evenimente, Nicias, partizan al înțelegerii cu spartanii, acționase fără energie. Hyperbolos, urmaș al politicii lui Cleon, avînd în vedere că Alcibiade și Nicias dezbinau cetatea, a propus ecclesiei ostracizarea lor, dar Alcibiade s-a înțeles cu Phaiacos, laconofil, și cu Nicias, iar ostracizarea a căzut, în 417, asupra lui Hyperbolos. Nicias și Alcibiade au fost aleși strategi. După cîteva luni însă, la Argos, democrații reîntronează democrația, alungă pe aristocrați și, cu ajutorul Atenei, pornesc construirea zidurilor lungi, care uneau orașul cu marea și constituiau o puternică pavăză împotriva Spartei. În iarna 417--416, trupele spartane n-au putut înfrînge hotărîrea cetății, deși au distrus o parte din ziduri. În 416, atenienii asediază colonia spartană de pe insula Melos, care păstrase pînă atunci o strictă neutralitate și, după șapte luni, cînd orașul se predă, ucid pe toți bărbații și vînd în robie femeile și copiii.

Toate aceste ciocniri n-au fost altceva decît fulgere pe cerul de mult înnourat, care prevesteau că o furtună de mari proporții va începe iarăși. Începutul acestei noi perioade a războiului peloponesiac s-a făcut o dată cu pornirea expediției din Sicilia. Catastrofa cu care s-a terminat a constituit începutul sfîrșitului hegemoniei pe care o exercitase Atena.

Expediția din Sicilia. *După moartea tiranului Hieron, din Siracuza, care nutrise ideea unirii Siciliei sub o singură conducere, cetățile din Sicilia, conduse de guverne democratice, au cunoscut o scurtă vreme de libertate, de pace și de prosperitate. Către 445 î.e.n. însă, Siracuza se pregătea să ia conducerea în Sicilia, dar s-a izbit de ostilitatea cetăților Segeste, Leontinoi, Catana, Naxos, conduse de guverne democratice, care, în mod firesc, își îndreptau privirile spre Atena, interesată, la rîndul său, să-și asigure pieţele occidentale și să aibă drum deschis spre Etruria. În 415, cetatea Leontinoi fu atacată de siracuzani, iar Segesta de selinuntini. Segesta cere ajutor Atenei. Alcibiade, partizan înfocat al expediției, găsește tot sprijinul în păturile sărace ale populației dornice de prăzi și profituri de război, printre armatori, meșteșugari și negustori, și, cu toată opoziția dîrză a lui Nicias, expediția este votată, iar Nicias, Alcibiade și Lamachos sînt aleși comandanți ai flotei de 134 corăbii și 6 400 de ostași, care avea să pornească în Sicilia. La 6 iunie 415, în ajunul plecării flotei, statuile zeului Hermes, de la răspîntiile de drumuri, sînt mutilate. Alcibiade este acuzat de adversarii săi politici de participare la acest act nelegiuit, dar nu i se îngăduie să se apere. După plecarea flotei, adversarii lui Alcibiade obțin, în ecclesia, un decret pentru rechemarea lui, spre a da socoteală în fața justiției. Alcibiade dezertează și se refugiază la Sparta, unde îndeamnă pe lacedemonieni să dea ajutor Siracuzei, împotriva atenienilor. În iarna din 415–414, Nicias acționează încet, șovăielnic, nu exploatează rapid primele succese obținute. Spartanii trimit la Siracuza o flotă comandată de Gylippos. În 413, atenienii sînt înfrînți, cu tot ajutorul trimis de Atena, la cererea lui Nicias, atît pe uscat, în august 413, cît și pe mare, o lună mai tîrziu. Încercuit, pe cînd se retrăgea, pe țărmul rîului Asinaros, Nicias și colegii lui au fost uciși, iar soldații aruncați în carierele de piatră.*

Dezastrul din Sicilia fu o lovitură grea dată prestigiului Atenei față de aliații din ligă: insulele Chios și Lesbos anunță îndată Sparta că, la apariția primei escadre peloponesiene pe coastele lor, vor părăsi liga; Chiosul își puse în practică hotărîrea. Atena asistă neputincioasă la desprinderea de ligă a cetăților Milet, Teos, Clazomene și a altora de pe litoralul Asiei Mici. Neputința ei era agravată și de garnizoana spartană stabilită permanent la Deceleia, la 20 km de Atena, încă înainte de catastrofa din Sicilia. Între timp, 20 000 de sclavi, mai ales meșteșugari, fugiseră la Sparta. În 412, atenienii fac un efort desperat și construiesc 150 de trireme. Sparta, dîndu-și seama că ciocnirea hotărîtoare va avea loc pe mare, cere ajutor financiar Persiei pentru construirea unei flote, ceea ce și dobîndește, lăsînd în schimb orașele grecești din Asia Mică în puterea perșilor. Atena repurtează unele succese, își creează o bază la Samos și izgonește pe aristocrații de acolo; obține de asemenea și alte succese în răsăritul Egeei.

Lovitura de stat a celor patru sute. *Catastrofa din Sicilia a avut pentru Atena grave repercusiuni și de ordin intern. Oligarhii și o bună parte din democrați dădeau vina dezastrului pe guvernul democratic. Practic, îndată după dezastru, se și numiseră zece* probuloi, *un fel de comisari cu puteri extinse, care aproape că înlocuiau sfatul (bulé). Comisarii (probuloi) Antiphon din Rhamnous, fruntaș al oligarhilor, și Teramene, pe care-l urmau o parte din democrați, nu-și ascundeau părerea că legile lui Cleisthenes și Pericle fuseseră, în ultimă instanță, cauza dezastrului. Se credea că o dată cu înlăturarea democrației, alianța cu Persia era asigurată. Alcibiade, care se certase cu spartanii și se găsea în Persia, s-a oferit să obțină alianța cu regele perșilor, în cazul că regimul democratic ar fi abolit.*

Dar, în primăvara anului 411, Peisandros și Teramenes pornesc la luarea unor măsuri, fără ca Alcibiade să joace rolul pe care-l aștepta. Astfel, ei izbutesc să obțină de la ecclesia numirea unui executiv de patru sute de membri care aleg o ecclesia de cinci mii de cetățeni. Atît în sfatul celor patru sute, cît și în ecclesia celor cinci mii, majoritatea o aveau bogații. Printre măsurile antidemocratice luate de „cei patru sute" a fost și suprimarea alocațiilor acordate din vistieria publică funcționarilor. Adunarea era din nou convocată. Se stăruie pentru încheierea grabnică a păcii cu Sparta. Marinarii democrați, care se găseau pe flotă la Samos, aflînd de cele petrecute la Atena, se revoltă. Alcibiade ia imediat legătură cu ei iar Trasibul din Steiria,

unul dintre strategi, profitînd de faptul că cetatea Byzantion părăsise Liga, convinge pe marinari să-l aleagă de comandant pe Alcibiade, spre a face față situației. Alcibiade se grăbește să ia comanda în primire și, începînd negocieri cu „cei patru sute", le pune în vedere că flota nu va tolera dominația lor. Oligarhii extremiști, în frunte cu Phrynichos pregătesc predarea portului Pireu spartanilor, împotriva voinței oligarhilor mai moderați, conduși de Teramene. Phrynichos este ucis, iar conducerea trece în mîinile lui Teramene. O înfrîngere suferită de flota oligarhică lîngă Eritrea și răscoala din Eubea împotriva Atenei au grăbit lichidarea regimului celor patru sute: un fabricant de lire, Cleophon, a restabilit, fără incidente sîngeroase, constituția lui Cleisthenes și Pericle. Între timp, Alcibiade, spre a nu se întoarce cu mîna goală la Atena, repurta, între 410–408, succese împotriva vaselor lacedemoniene. Poate că decizia finală împotriva lacedemonienilor ar fi fost obținută, dacă Alcibiade, cuprins de dorul de patrie – era exilat de 8 ani – nu s-ar fi înapoiat la Atena și n-ar fi fost primit în triumf, la 1 iunie 407. Aci este repus în toate drepturile civile și ales comandant suprem.

Arginusae. Aigos — Potamos. *Cînd Alcibiade ajunge, toamna, în Asia Mică, găsește o situație gravă pentru Atena: Cyrus cel Tînăr, fiul lui Darius al II-lea, în vîrstă numai de 16 ani, dar plin de curaj și avînd calități de comandant, își dă mîna cu Lysandros, noul amiral spartan, un comandant încercat. În 406, primăvara, flota ateniană este înfrîntă în bătălia de la capul Notion. Alcibiade, deși nu comandase personal flota în acea bătălie, bănuit de noi intrigi politice, este destituit din funcția de strateg și se refugiază în Frigia, apoi în Chersonesul tracic unde, nu după mult timp, piere ucis.*

De aci înainte cursul evenimentelor ia o întorsătură din ce în ce mai nefavorabilă Atenei. Într-adevăr, deși Lysandros este chemat în patrie, iar Callicratides, succesorul său, este bătut la insulele Arginusae, totuși atenienii, în loc să profite de acest succes, dau în judecată și execută pe generalii victorioși care se înapoiaseră la Atena, sub cuvînt că lăsaseră neîngropate cadavrele celor căzuți în bătălia navală.

În sfîrșit, Atena înarmează o flotă de o sută optzeci de trireme și o încredințează lui Conon, dar, la Aigos-Potamos, în august 405, flota, atrasă într-o cursă, suferă un adevărat dezastru. Lysandros izgonește garnizoanele ateniene din Asia Mică, apoi, în scurt timp armata de uscat și flota peloponesiacă încercuiesc Atena.

Capitularea Atenei. Cei „treizeci de tirani". *În iarna 405–404, în timp ce flota peloponesiacă staționa în fața Pireului, iar foametea făcea ravagii în Atena, democrații au de înfruntat opoziția din ce în ce mai înverșunată a oligarhilor. În cele din urmă, Cleophon este executat, iar Atena capitulează, la 27 aprilie 404. Condițiile păcii au fost grele pentru Atena. Desființarea ligii navale, interzicerea pentru Atena de a mai avea flotă, distrugerea „zidurilor lungi" și a întăriturilor din Pireu; pierderea de către Atena a tuturor posesiunilor, în afară de Atica și Salamina; intrarea Atenei în liga peloponesiacă și recunoașterea dominației Spartei; reîntoarcerea ostracizaților și restabilirea „rînduielilor strămoșești". Cu aceasta războiul peloponesiac a luat sfîrșit. O ultimă convulsie o constituie cîrmuirea celor „treizeci de tirani".*

Ultima dintre clauzele păcii a adus la Atena cîrmuirea oligarhică a „celor treizeci de tirani", printre care se aflau oligarhi extremiști, în frunte cu Critias, și moderați, al căror fruntaș era Teramene. Instituind un consiliu de cinci sute de persoane și limitînd numărul cetățenilor cu drepturi depline la trei mii, cei „treizeci de tirani" au dezlănțuit o teroare sîngeroasă împotriva democraților. În scurt timp a început războiul între ei: Teramene este executat; Trasibul se înapoiază în fruntea democraților ostracizați și silește pe tirani să se refugieze la Eleusis; se creează astfel următoarea situație: democrații cîrmuiau în Pireu, oligarhii moderați la Atena, iar cei extremiști la Eleusis; aceștia cer ajutor Spartei, Lysandros pornește în expediție, dar este repede rechemat și operațiile sînt întrerupte. Cîrmuirile din Pireu și din Atena se unifică, oligarhia din Eleusis se prăbușește, iar în 403–402 democrația se instaurează iarăși la Atena.

Alcibiade a jucat un rol de seamă în determinarea opiniei publice ateniene în favoarea expediției din Sicilia, care, în fond, a constituit izvorul tuturor dezastrelor ateniene pînă la sfîrșitul războiului. Faptele arată limpede că Alcibiade era inteligent, abil, lua repede hotărîri, dar, fiind lipsit de o principialitate politică, s-a găsit, rînd pe rînd, pe poziția oligarhilor, a democraților, a pornit expediția din Sicilia ca adversar al lacedemonienilor, pentru ca pe urmă să-și găsească refugiul în lagărul peloponesiac, dușman al Atenei, să se certe și cu spartanii și să se refugieze în Persia, să lupte apoi împotriva spartanilor uniți cu perșii. Pasiunilor politice din ecclesia care l-au făcut vinovat de mutilarea Hermelor, el le-a răspuns cu pasiune, iar în pătimașa luptă împotriva adversarilor săi politici, interesele Atenei au fost uitate. Trădarea intereselor Atenei prin fuga sa la Sparta și de aci în Persia au semănat neîncredere în rîndurile ecclesiei, care, după înfrîngerea flotei ateniene la Notion, i-a dat lovitura finală. El numea adesea democrația „prostie unanim recunoscută"[1] și credea că se poate juca cu ecclesia, dar acest joc politic i-a fost fatal.

Cînd a pornit să scrie Viața *lui Alcibiade, Plutarh putea consulta multe izvoare de diferite categorii. O primă categorie o constituiau, firește, operele istoricilor care naraseră evenimentele desfășurate în timpul războiului peloponesiac, precum: Tucidide, Xenofon, Cratippes, Ephoros etc. În aceste opere, potrivit naturii genului, nu se putea insista prea mult asupra figurii lui Alcibiade, în general, și asupra vieții lui particulare, în special.*

Unii poeți comici, contemporani cu Alcibiade, referindu-se la un moment istoric concret, lăsaseră adesea să le scape cîte o săgeată veninoasă împotriva lui. În scurte atacuri, ei imortalizaseră în versurile lor informații prețioase cu privire la viața particulară a lui Alcibiade și la felul său de a se comporta. Oratorii contemporani, de exemplu Andocide și Lisias, făcuseră, în discursurile lor, mențiunea unor evenimente din timpul războiului peloponesiac.

[1] Vezi *Istoria Universală*, vol. II, București, 1959, p. 44.

Același lucru s-a petrecut și la autorul lucrării Constituția atenienilor *atribuită lui Xenofon.*

Aristotel inaugurase metoda studiilor pe probleme din diferite domenii de activitate omenească, precum: gramatică, poezie, tactică militară, psihologie. De pildă, Heraclid din Pont, discipol al lui Aristotel, a scris, între altele următoarele lucrări: περὶ εὑρημάτων Despre descoperiri; περὶ τοιητικῆς καὶ τῶν ποιητων Despre arta poetică și despre poeți περὶ ψυχῆς Despre suflet; περὶ ἡδονῆς Despre plăcere; περὶ ἐρωτικῶν Despre dragoste *etc. În aceste din urmă studii, Heraclid lua adesea exemple din viața oamenilor politici. Astfel, într-un fragment din lucrarea* περὶ ἡδονῆς[1], *Heraclid menționează pe Pericle, care și-a izgonit soția și s-a căsătorit cu Aspasia, și pe Temistocle, care a plimbat prin agora patru hetaire, într-o trăsură trasă de patru cai, pe vremea cînd atenienii „nu aveau legături cu hetairele". Și de Alcibiade s-au ocupat, desigur, în scrieri de acest fel „peripateticii", cum li s-a spus discipolilor lui Aristotel. Astfel, Satyros, pe care Athenaios îl numește* ὁ περιπατητικός *„peripateticul"*[2] *ne spune: „se zice că, pe cînd era în Ionia, [Alcibiade] se arăta mai dedat moliciunii decît ionienii, în Teba, exersîndu-și corpul și făcînd gimnastică, se arăta mai beoțian decît tebanii, în Tesalia, crescînd cai și conducînd care, se arăta mai hipic decît aleuazii, în Sparta... întrecea pe spartani..."*[3]. *Tot la Athenaios citim: „Duris, în lucrarea despre Euripide și Sofocle, zice că Alcibiade a învățat arta flautului nu de la cineva luat la întîmplare, ci de la Pronomos, care avea o foarte mare faimă"*[4]. *Aceste exemple sînt suficiente pentru a ilustra caracterul acestor studii, care își propuneau să demonstreze anumite idei prin exemple luate și din viața oamenilor politici.*

În aceste studii și în altele de felul lor nu era vorba deci despre expunerea sistematică a vieții unui om politic, ci de ilustrarea unor teze prin exemple luate disparat din viața unor celebrități politice.

[1] Athenaios, XII, 534 d.
[2] *Ibidem*, XII, 531 c.
[3] *Ibidem*, XII, 534 b.
[4] *Ibidem*, N, 184 d.

Acestea erau principalele categorii de izvoare din care își putea strînge Plutarh materialul. Dacă în operele istorice biograful avea în față firul evenimentelor, iar Alcibiade îi apărea numai în anumite momente din viața publică, iar viața particulară era prea puțin amintită, dimpotrivă, la comici, la oratori, la peripatetici, viața particulară era pusă în lumină, iar viața publică numai incidental tratată.

Ce a făcut Plutarh?

Potrivit scopului propus[1], *acela de a zugrăvi omul, în tot ce are el mai specific și caracteristic, și nu numai omul politic, Plutarh a căutat să-l urmărească pe Alcibiade în cît mai multe momente din viața publică și particulară, care-i arătau vreuna din trăsăturile caracterului său.*

Prin urmare, biograful a trebuit să cerceteze atît izvoare istoriografice, cît și izvoare de altă natură. A depus el această uriașă muncă de a consulta atîtea opere, din atîtea domenii, sau a găsit materialul strîns într-o biografie a lui Alcibiade scrisă în epoca alexandrină? Așa cum am arătat în studiul introductiv, publicat în volumul I[2], *este greu de conceput că Plutarh a consultat toate izvoarele în care se vorbea despre Alcibiade. Pe de altă parte, este iarăși greu de presupus ca el să fi găsit toți autorii citați într-o singură lucrare. Se poate formula ipoteza că biograful a avut cîteva izvoare de bază – istorice și peripatetice – pe care le-a completat cu informații culese din alte opere. În nici un caz însă nu este demonstrată existența unor biografii de oameni politici în epoca alexandrină.*

*Dacă nu putem determina în amănunt izvoarele biografiei, putem în schimb să ne dăm seama de lumina în care l-a prezentat Plutarh pe Alcibiade și, referindu-ne la izvoarele pe care le avem, să vedem în ce măsură biograful a izbutit să desprindă, din hățișul faptelor, trăsăturile esențiale ale caracterului și rolul politic jucat de Alcibiade în politica atenian*ă.

În esență, trăsăturile și faptele caracteristice ale lui Alcibiade prezentate de Plutarh sînt următoarele: de origine nobilă, frumos, peltic (cap. 1); ambițios și dornic de întîietate încă din copilărie, mîndru (2); disprețuitor față

[1] Alexandru, 1.
[2] Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, pp. XXXVII—XLII.

de cei care-l iubeau, dar sensibil la dojenile lui Socrate, sensibil la lingușire (4–6); viteaz la Potidaia și Delion (7); impertinent și pocăit (8); libertin și totuși iubindu-și soția (8–16); darnic și strașnic la vorbire (10); mare crescător de cai și cunoscut biruitor la întrecerile de la Olimpia (11–12); abil, se unește cu Nicias împotriva lui Hyperbolos (13); invidios; pizmuind pe Nicias, rupe pacea cu lacedemonienii și provoacă lupta de la Mantineia (14–15); demagog: atîță poporul să pornească expediția din Sicilia (17); șiret: bănuit de pîngărirea misterelor și mutilarea Hermelor (18–19), ajunge în Sicilia, dar, rechemat în patrie ca să răspundă în fața judecății (20), ajunge la Thurioi, unde se ascunde; fără principii politice: fuge la Argos și de aici la Sparta (22–23), unde asmute pe lacedemonieni împotriva atenienilor, cărora, și în Sicilia, și în Atica le provoacă mari dezastre (23); se ceartă cu spartanii și fuge la Tisaferne, pe care și-l atrage (24); intră în legătură cu flota ateniană de la Samos, se înțelege cu „cei patru sute", dar trece apoi de partea democraților care-l aleg comandant al flotei (25–26); ajută pe atenieni împotriva spartanilor la Cizic, Calcedon și Byzantion (27–31); se întoarce în mare triumf la Atena (32–33), celebrează misterele, ferind sărbătoarea de atacul spartan (34); este învestit cu comanda flotei împotriva spartanilor comandați de Lysandros (35), dar, suferind înfrîngerea, este iarăși bănuit de atenieni, se refugiază în Bitinia și, apoi la Pharnabazos, în Frigia, unde este ucis.

Pentru a ne da seama de măsura în care Plutarh a respectat adevărul istoric, așa cum îl prezentau izvoarele cele mai demne de încredere, să ne oprim cîteva clipe asupra lui Tucidide. Marele istoric atenian vorbește în mai multe capitole ale operei sale despre Alcibiade. Cele mai caracteristice pasaje sînt: discursul lui Nicias, în legătură cu expediția din Sicilia, caracterizarea directă a lui Alcibiade, făcută de istoric, și discursul lui Alcibiade, ca răspuns lui Nicias. În discursul lui Nicias, citim următorul pasaj: „Iar dacă cineva, ales comandant cu voie bună, vă îndeamnă să plutiți [în Sicilia], căutînd numai interesul său personal, mai ales că este și nou la conducere, pentru ca să-și dobîndească admirație de pe urma creșterii de cai și ca să

cîştige ceva şi pentru viaţa lui de lux, nu vă lăsaţi . . ."[1]. *Acel cineva era Alcibiade.*

Ceva mai departe, Tucidide face aprecieri directe asupra lui Alcibiade, zicînd: „Dar stăruie foarte mult pentru expediţie Alcibiade, fiul lui Cleinias, dorind să se împotrivească lui Nicias şi fiindu-i în multe privinţe adversar în politică şi mai ales pentru că amintise în termeni răutăcioşi despre el şi, îndeosebi, pentru că dorea să fie comandant şi nădăjduia că Sicilia şi Cartagina vor fi cucerite prin el şi, dacă va avea succes, va dobîndi şi pentru sine bani şi slavă.

Căci, avînd bună faimă în faţa cetăţenilor, nutrea nădejdi mai mari decît îi îngăduia averea, şi în privinţa creşterii de cai, şi în alte cheltuieli, lucru care a contribuit foarte mult, mai în urmă, la distrugerea cetăţii atenienilor.

Într-adevăr, poporul [οἱ πολλοί], *temîndu-se de mărimea extravaganţelor lui Alcibiade cu privire la propriul său corp, arătate în felul vieţii sale, şi de mărimea gîndurilor, vădite în fiecare fapt pe care-l săvîrşea, i s-a împotrivit, gîndind că ţinteşte instaurarea tiraniei; şi, deşi Alcibiade în activitatea publică, punea foarte bine la cale cele necesare războiului, totuşi pentru că fiecare atenian, în particular, ura obiceiurile lui, cu toţii s-au încredinţat altor oameni politici şi au distrus cetatea"*[2]. *În sfîrşit, Tucidide îl pune să vorbească pe Alcibiade însuşi, care, în esenţă, spune următoarele: choregiile, lui îi aduc slavă, iar cetăţii folos: strălucirea dobîndită de el în choregii este invidiată de particulari, dar în faţa străinilor pare putere; nebunia care, aducînd servicii personale, contribuie şi la prestigiul cetăţii, nu este fără folos; toţi oamenii străluciţi au stîrnit invidie la contemporani, dar urmaşii s-au mîndrit cu ei; aşa-zisa lui nebunie i-a înfrînt la Mantineia pe spartani şi le-a micşorat îndrăzneala. Apoi Alcibiade arată motivele pentru care crede că expediţia din Sicilia va izbuti.*

Din cele expuse mai sus se vede că Tucidide a distins foarte bine acţiunile politice ale lui Alcibiade, arătate prin cuvîntul δημοσίᾳ *„în viaţa publică", de viaţa lui particulară –* ἰδίᾳ *„în viaţa particulară", şi ajunge la concluzia*

[1] *Istoria războiului peloponesiac*, VI 12, 2.
[2] *Ibidem*, VI 15.

că, deşi motivele de ordin politic se amestecau cu cele de ordin particular, totuşi Alcibiade punea foarte bine la cale războiul. Numai confuzia dintre viaţa particulară şi cea politică a lui Alcibiade, pe care au făcut-o atenienii, a distrus cetatea. Tucidide, chiar prin argumentele pe care le pune în gura lui Alcibiade însuşi, crede că expediţia din Sicilia ar fi izbutit, dacă Alcibiade ar fi rămas la comandă. Prin urmare, lasă să se înţeleagă istoricul, greşelile din viaţa particulară a lui Alcibiade ar fi trebuit trecute cu vederea, avînd în vedere că el chibzuia bine expediţia. Tucidide arată apoi greşelile săvîrşite de atenieni în problema pîngăririi misterelor: s-au încredinţat unor denunţători fără să le cerceteze bună-credinţa, au fost prea bănuitori faţă de Alcibiade, de care se temeau să nu instaureze tirania[1]. *Greşeala săvîrşită de atenieni prin învinuirea lui Alcibiade este subliniată indirect de Tucidide, care-l pune pe Alcibiade să spună, în cuvîntarea ţinută în faţa spartanilor: „Şi mai mari duşmani sînt nu cei care lovesc pe duşmani – [adică] voi, – ci cei care constrîng pe prieteni să devină duşmani. Iar dragostea pentru cetatea mea n-o nutresc [acum] cînd sînt nedreptăţit, ci [am nutrit-o], cînd am chivernisit cetatea fără teamă"*[2].

Dacă comparăm pe Plutarh cu Tucidide, constatăm că nu există nici o diferenţă esenţială între felul cum prezintă cei doi autori pe Alcibiade. Într-adevăr, extravaganţele vieţii particulare ale lui Alcibiade, asupra cărora stăruie, cu atîtea amănunte, Plutarh, sînt confirmate de Tucidide prin cuvintele: τὸ μέγεθος τῆς τε κατὰ τὸ ἑαυτοῦ σῶμα παρανομίας ἐς τὴν ἰδιώταν καὶ τῆς διανοίας ὧν καθ' ἕκαστον ἐν ὅτῳ γένοιτο ἔπρασσεν *„mărimea extravaganţelor cu privire la propriul său corp, arătate în felul său de viaţă, şi mărimea gîndurilor vădite în fiecare lucru pe care-l săvîrşea"*[3], *iar lipsa de principialitate politică reiese din faptele pe care le expun, în esenţă, la fel şi istoricul şi biograful.*

Aşadar, Plutarh n-a alterat, în consistenţa sa materială, faptul istoric. Sînt totuşi deosebiri de interpretare a faptelor

[1] *Istoria războiului peloponesiac*, VI 53—61.
[2] *Ibidem*, VI, 92, 3.
[3] *Ibidem*, VI, 25.

între istoric și biograf. Astfel, Plutarh nu insistă asupra gravei greșeli pe care au săvîrșit-o atenienii, rechemîndu-l pe Alcibiade din expediția spre Sicilia, deși, din felul cum expune faptele (cap. 22–24), rezultă dezaprobarea sa. În schimb, biograful stăruie mai mult asupra aspectului moral al acțiunilor lui Alcibiade, pe care-l numește „șarlatan": „Alcibiade avea o faimă bună și era admirat în public în fața poporului dar și în particular, căuta să-și atragă poporul lingușindu-l și încîntîndu-l ca un șarlatan, ducînd o viață de spartan"[1]. Mai departe, arătînd aptitudinea lui Alcibiade de a adopta cele mai diverse feluri de viață, Plutarh îl numește „cameleon", observînd, însă, că întrecea chiar cameleonul în arta de a se preface.

Nici în această biografie Plutarh nu procedează sistematic, enunțînd notele dominante ale caracterului și căutînd să le ilustreze prin acțiuni, luate indiferent din viața publică sau particulară și indiferent din ce epocă a vieții, ci caracterul lui Alcibiade este, în general, lăsat să se contureze pe măsura expunerii cronologice a faptelor din viața particulară și apoi publică. Procedeul lui Plutarh are avantajul că ni-l prezintă pe Alcibiade ca într-un scurt roman și dezavantajul că sistematizarea însușirilor esențiale ale lui Alcibiade este făcută ocazional sau lăsată la sfîrșit în paralela pe care o face cu Coriolan. Astfel, după ce vorbește despre neamul și frumusețea lui Alcibiade (cap. I). Plutarh spune: „Iar caracterul lui, așa cum era firesc în vremea unor mari evenimente și a multor întorsături ale sorții sale, a arătat multe inegalități și schimbări. Multe și mari erau pasiunile lui Alcibiade, dar cea mai puternică era ambiția și dorința de întîietate, așa cum se poate vedea din amintirile despre copilăria lui" (cap. 2).

Vorbind apoi despre deosebita afecțiune pe care i-a purtat-o Socrate (cap. 4), Plutarh spune că Alcibiade s-a simțit atras de învățăturile filozofului „datorită firii sale alese". Discutînd mai departe (cap. VI) aceeași problemă, biograful spune textual „Alcibiade era într-adevăr înclinat și către plăceri". Ajungînd să vorbească despre începuturile vieții politice a lui Alcibiade, Plutarh observă că avea „vitejie în bătălii" și era „straşnic la vorbă" (cap. 10); mai departe

[1] *Alcib.*, 23.

(cap. 16) vorbește despre „viața de moliciune și faptele lui lipsite de măsură la băutură și dragoste", apoi despre „puterea cuvîntului și frumusețea chipului și curajul și puterea îmbinată cu experiența în războaie". Fiind vorba despre șederea lui Alcibiade la Sparta și despre acomodarea lui la felul de viață spartan, Plutarh spune: „Alcibiade avea . . . această singură iscusință și dibăcie de a cîștiga poporul . . . putea să adopte felul de viață și să se identifice cu simțirile altora, fiind în stare să ia cele mai deosebite înfățișări ca și cameleonul (cap. 18)". „Ajungînd la Tisaferne, Alcibiade l-a uimit prin feluritele însușiri . . . marea dibăcie . . . farmecul pe care-l arăta în viața de toate zilele" (cap. 19). Acestea sînt, aproape în totalitatea lor, generalizările pe care le face Plutarh în cursul biografiei. Sînt, relativ, puține față de numeroasele fapte prin care biograful caută să arunce lumini asupra caracterului. Așadar, principalul element de caracterizare la Plutarh îl constituie faptele expuse cronologic și nu grupate în jurul unor trăsături dominante. În paralelă, Plutarh menționează: bărbăția, curajul, conduita politică lipsită de principii și scrupule (cap. 1); îl socotește apoi: șiret, nesincer, înșelător (cap. 2); coruptibil cu bani și daruri (cap. 3); dornic de faimă (cap. 5). Generalizările din paralelă vin să completeze pe cele din cursul biografiei, dar fără intenția de a închega o recapitulare sistematică, deoarece privirea biografului este îndreptată asupra valorii lor morale în comparație cu acțiunile lui Coriolan. În acest fel, generalizările abstracte ale portretului se pierd în pregnanța istorisirii faptelor și ele se aud discret din cînd în cînd, parcă jenate să tulbure farmecul expunerii, care-l pun pe cititor în fața unor scene atît de diferite.

Povestirea lui Plutarh este caldă, cuceritoare, iar anecdotele și citatele din poeții comici îi conferă, ici și colo, accente picante. Dacă sistematicul ar fi predominat cronologicul, portretul lui Alcibiade ar fi fost, poate, mai lămurit conturat pentru mintea noastră, dar, prin farmecul povestirii sale, biograful ne face să simțim profund dramatismul faptelor expuse și acesta este unul dintre meritele care fac mereu proaspete Viețile paralele, *printre care* Viața *lui Alcibiade este una dintre cele mai interesante.*

N. I. B.

I. Se pare că neamul lui Alcibiade avea de străbun pe Eurysaces[1], fiul lui Aias[2]. După mamă se trăgea din familia Alcmeonizilor[3], fiind fiul lui Deinomahei[4], fiica lui Megacles[5]. Tatăl lui Alcibiade, Cleinias,[6] a luptat la Artemision[7] pe o triremă[8] echipată pe propria-i cheltuială[9] unde și-a cîștigat o mare faimă, iar mai în urmă și-a găsit moartea în bătălia de la Coroneea[10], luptînd împotriva beoțienilor. Alcibiade a avut epitropi pe Pericle[11], și pe Ariphron[12], fiii lui Xantip[13], care-i erau rude de aproape.

Pe drept cuvînt se spune că bunăvoința și simpatia lui Socrate față de Alcibiade au contribuit mult la faima lui[14]. Într-adevăr, cînd este vorba de Nicias[15], Demostene[16], Lamachos[17], Phormion[18], Trasibul[19] și Teramene[20], bărbați faimoși pe vremea lui, nici cel puțin mama vreunuia dintre ei n-a avut parte să i se cunoască numele, pe cînd lui Alcibiade îi cunoaștem pînă și doica, spartană de neam, numită Amycla, și pe Zopyros, pedagogul: numele doicii îl pomenește Antistene, iar numele lui Zopyros, Platon[21].

Cît despre frumusețea[22] lui Alcibiade, poate că n-ar trebui să spunem nimic altceva decît că, înflorind la orice vîrstă și vreme a vieții sale, l-a făcut plăcut și drăgăstos, și cînd era copil, și cînd era băiat, și cînd era bărbat.

Nu-i adevărat, așa cum zice Euripide, că toți oamenii frumoși sînt frumoși și în toamna vieții, ci de asta a avut parte Alcibiade, împreună cu puțini alții, datorită bunei structuri[23] și vigoarei[24] corpului său. Se spune că și graiul lui peltic îi ședea bine și, dîndu-i un anumit farmec, îi făcea vorbirea mai convingătoare. De graiul lui peltic amintește și Aristofan, în versurile prin care îl ia în rîs pe Theoros:

„Apoi Alcibiade mi-a zis, pronunțînd peltic:
„Îl vezi pe Theolos? Ale un cap de lingușitol".
„Pe drept cuvînt a zis Alcibiade, chiar pronunțînd peltic"[25].

Arhippos[26], luînd în rîs pe fiul lui Alcibiade, zice:

„Merge uşuratic, tîrîndu-şi haina[27], pentru ca să pară că seamănă cît mai mult cu tatăl său.

„Capul într-o parte îşi apleacă afectat şi pronunţă pe *r* peltic".

II. Caracterul lui, aşa cum era firesc în vremea unor mari evenimente[28] şi a multor întorsături ale sorţii sale, a arătat multe inegalităţi şi schimbări. Multe şi mari erau pasiunile lui Alcibiade, dar cea mai puternică era ambiţia şi dorinţa de întîietate, aşa cum se poate vedea din amintirile[29] despre copilăria lui. Astfel, într-o zi, se luase la trîntă şi era ţinut strîns de adversar. Ca să nu fie răsturnat, Alcibiade i-a dus la gură mîinile cu care-l ţinea strîns, [muşcîndu-l] şi a putut să scape de strînsoare. Adversarul, dîndu-i drumul, i-a zis: „Mueşti ca femeile, Alcibiade". Dar el a răspuns: „Nu ca femeile, ci ca leii". Pe cînd era copil, se juca cu arşicele într-o stradă îngustă şi tocmai cînd i-a venit lui rîndul să arunce, se apropia o căruţă cu poveri. Mai întîi, Alcibiade a poruncit căruţaşului să oprească caii, deoarece zarul căzuse tocmai în drumul căruţei, dar căruţaşul nu i-a dat ascultare, de necioplit ce era, ci a mînat mai departe caii. Toţi ceilalţi copii s-au dat în lături, dar Alcibiade s-a trîntit pe brînci în faţa căruţei şi, întinzîndu-se, i-a spus căruţaşului să treacă, dacă vrea. Căruţaşul, înfricoşat, a tras căruţa înapoi, iar copiii care văzuseră [cele petrecute] uimiţi au dat fuga la el, strigînd.

Cînd s-a dus la învăţătură, asculta pe toţi dascălii cum se cuvine, dar de cîntul cu flautul fugea, pe motiv că-i lipsit de noblеţe şi nedemn de oamenii liberi, deoarece folosirea penei şi a lirei nu strică întru nimic nici faţa, nici chipul potrivit cu un om liber, pe cînd faţa unui om care suflă cu gura într-un flaut, cu greu i-ar putea-o recunoaşte chiar prietenii. Pe lîngă asta, lira îngăduie aceluia care-o foloseşte să cînte din gură şi să vorbească în timp ce coardele sună, pe cînd flautul închide şi-i astupă gura, luîndu-i şi glasul şi vorba. „Să cînte din flaut copiii tebanilor[30] a zis el, pentru că ei nu ştiu să vorbească, pe cînd noi, atenienii, după cum ne spun strămoşii, avem întemeietoare a neamului pe zeiţa Atena[31], iar străbun pe zeul Apolo[32] şi ştim că Atena a aruncat flautul, iar Apolo a jupuit pe flautist".

Spunînd aceste lucruri, cînd mai în glumă, cînd mai în serios, Alcibiade s-a îndepărtat şi pe sine şi i-a îndepărtat şi pe alţii de la învăţarea cîntului din flaut, de vreme ce repede s-a răspîndit printre copii vorba cum că pe drept cuvînt lui Alcibiade îi este nesuferită arta flautiştilor şi-i ia în rîs pe cei care o învaţă. De atunci, flautul a decăzut printre disciplinele copiilor liberi şi a fost cu totul disprеţuit.

III. În *Insultele* lui Antifon[33] stă scris cum că Alcibiade copil fiind, a fugit de acasă la Democrates, unul dintre tinerii care-l iubeau. Ariphron voia să-l desmoştenească prin proclamaţia crainicului, dar Pericle l-a oprit, zicînd: „Dacă a murit, proclamaţia îl va anunţa cu o zi mai devreme, dar dacă este în viaţă, va fi pierdut pentru toată viaţa". [Se mai spune] că a ucis pe unul dintre sclavii care-l urmau în palestra lui Sibyrtios, lovindu-l cu un lemn. Dar poate că nu se cade să dăm crezare unor astfel de vorbe, pe care unul le-a spus, după propria-i mărturisire, din duşmănie, ca să-l defăimeze.

IV. Mulţi oameni cu vază se adunau în jurul lui Alcibiade şi-l urmau, şi era vădit lucru că toţi căutau să-i intre în graţie pentru că erau impresionaţi de strălucirea frumuseţii lui, iar dragostea lui Socrate[34] era o puternică mărturie a virtuţii şi structurii alese a tînărului, pe care [filozoful], văzînd-o cum se arată şi străluceşte pe faţa lui şi, temîndu-se de atracţia bogăţiei şi a faimei lui şi de mulţimea cetăţenilor, a străinilor şi a aliaţilor, care încercau să-l cucerească cu linguşiri şi complimente, s-a crezut în stare să-l apere şi să-l supravegheze, ca pe o plantă ameninţată să-şi piardă şi să-şi distrugă propriul fruct în floare. Într-adevăr, soarta n-a împresurat şi n-a îngrădit pe nimeni cu aşa-zisele „bunuri" într-atît încît să rămînă nerănit de filozofie şi neatins de cuvinte tari şi muşcătoare. În acest fel, Alcibiade, deşi la început se dăduse vieţii de moliciune şi era parcă îngrădit de către cei care stăteau în jurul lui, ca să-i facă pe plac, spre a nu asculta de cel care-i atrăgea

luarea aminte şi-l îndruma, totuşi, datorită firii sale alese, şi-a dat seama de valoarea lui Socrate şi a început să stea în preajma lui, îndepărtînd pe iubitorii săi bogaţi şi faimoşi. Apoi şi l-a făcut repede prieten pe Socrate şi-i asculta cuvintele, care nu erau ale unui iubitor pornit la vînătoarea unei plăceri nedemne de un om, căutînd sărutări şi mîngîieri, ci ale unui om care-i scotea la lumină putregaiul sufletului şi-i ţinea în frîu înfumurarea goală şi fără minte.

Alcibiade „a fugit speriat întocmai ca un cocoş bătut cu aripa pleoştită"[35] şi a socotit că activitatea lui Socrate este cu adevărat o slujire a zeilor spre îngrijirea şi salvarea tinerilor. Apoi, în timp ce se disprețuia el însuşi pe sine şi se minuna de Socrate, îndrăgea cumpătenia şi se ruşina de virtute, nu-şi dădea seama că dobîndea un alt chip al iubirii sau, cum zice Platon[36], o contra-iubire, încît toţi se minunau văzîndu-l cum cina şi se lua la luptă şi şedea sub acelaşi cort cu Socrate, pe cînd faţă de ceilalţi care-l iubeau era supărăcios şi cu greu puteau să-i intre în voie, iar cu unii se purta de-a dreptul aspru, aşa cum a făcut cu Anytos[37], fiul lui Anthemion. Anytos iubea pe Alcibiade, şi, o dată, poftind cîţiva oaspeţi la masă, l-a chemat şi pe el. Alcibiade a respins chemarea, dar, după ce chefuise acasă cu prietenii, a pornit în petrecere spre casa lui Anytos. Acolo, s-a oprit la uşa camerei bărbaţilor, şi, văzînd mesele pline de cupe de argint şi de aur, a poruncit sclavilor să ia jumătate din cupe şi să le ducă acasă la el, dar el însuşi n-a găsit cu cale să intre, ci, după ce a făcut asta, a plecat. Oaspeţii s-au mîniat şi au început să spună că Alcibiade se purtase brutal şi disprețuitor cu Anytos. Dar Anytos a spus: „Ba, dimpotrivă, s-a purtat blînd şi omenos, pentru că, deşi putea să ia totul, ne-a lăsat şi nouă jumătate".

V. Tot aşa se purta şi cu ceilalţi care-l iubeau. Un metec, după cum se spune, vînduse toată mica lui avere şi-i dăduse totul lui Alcibiade, ca la o sută de statere, şi-l ruga să le primească. [Numai atunci] Alcibiade, făcînd haz şi simţind [o deosebită] plăcere, l-a chemat la masă. L-a ospătat deci şi i-a arătat toată prietenia, apoi i-a dat toţi banii înapoi şi i-a poruncit ca, a doua zi [în agora] să ofere

o garanţie mai mare decît ofereau cei care luau în arendă încasarea impozitelor. Metecul a încercat să refuze, deoarece preţul arendării era de mai mulţi talanţi, dar Alcibiade l-a ameninţat c-o să pună să-l biciuiască, dacă nu va face aşa, căci avea el un dinte împotriva arendaşilor de impozite. Prezentîndu-se deci metecul în agora dis-de-dimineaţă, a oferit pentru arendă un talant. Arendaşii s-au unit între ei şi, cuprinşi de mînie, îi cereau să spună cine-i este chezaşul, la gîndul că metecul n-o să găsească un chezaş. Metecul era cuprins de tulburare şi începuse să dea înapoi, dar Alcibiade, făcîndu-şi apariţia, a strigat de departe către slujbaşi: „Scrieţi-mă pe mine chezaş, este prietenul meu, îl girez".

Arendaşii, auzind aşa, au rămas încurcaţi. Deoarece se obişnuiseră ca din veniturile celei de-a doua arendări să plătească diferenţa primei arendări[38], arendaşii nu vedeau nici o ieşire din încurcătură. Atunci au început să-l roage pe metec să se retragă, oferindu-i bani. Alcibiade nu l-a lăsat însă să primească mai puţin de un talant. Arendaşii i-au dat un talant, iar Alcibiade l-a îndemnat să-l primească şi să se retragă. În acest fel, Alcibiade l-a ajutat şi pe metec.

VI. Deşi Socrate avea mulţi şi mari rivali în dragostea pentru Alcibiade, izbutea uneori să-l cucerească, de vreme ce cuvintele lui Socrate îl pătrundeau pe Alcibiade, datorită firii sale alese, şi-i zvîrcoleau inima, şi-i scoteau lacrimi, dar cîteodată Alcibiade, lăsîndu-se dus de linguşitori, care-i puneau în faţă multe plăceri ispititoare, scăpa de sub vegherea lui Socrate şi atunci [filozoful] îl vîna ca pe un sclav fugit care se ascunsese bine, de vreme ce Alcibiade numai de Socrate se ruşina şi se temea, pe cînd pe ceilalţi îi disprețuia.

Cleanthes[39] spunea că Socrate îl ţinea pe Alcibiade de urechi pe cînd rivalii filozofului îi ofereau multe părţi, de neatins pentru filozof, adică pîntecele, mădularele ruşinoase, gîtlejul.

Alcibiade era într-adevăr înclinat şi către plăceri, iar lipsa de cuviinţă a vieţii faţă de propriul său corp, despre care vorbeşte Tucidide[40], trezeşte această bănuială.

Totuși, aceia care-l stricau, punînd și mai multă stăpînire pe ambiția și pe iubirea lui de slavă, îl împingeau la timp nepotrivit la fapte mari și încercau să-l convingă că, de îndată ce va începe să se îndeletnicească cu trebile obștești, nu numai că va pune în umbră în scurt timp pe toți ceilalți strategi și demagogi, ci se va ridica mai presus chiar de puterea și gloria de care se bucură Pericle printre elini. După cum deci fierul, înmuiat în foc, cînd dă de rece, deodată se strînge și se adună din toate părțile în sine, tot așa și Socrate, de cîte ori îl prindea pe Alcibiade plin de moliciune și de înfumurare deșartă, ținîndu-l legat și strîngîndu-l cu vorba, îl făcea umil și cumpătat, pentru că își dădea seama Alcibiade de ce multe îi lipsesc și cît este de nedesăvîrșit pentru dobîndirea virtuții.

VII. Trecînd deci de vîrsta copilăriei, Alcibiade s-a prezentat unui dascăl de gramatică[41] și i-a cerut o carte de-a lui Homer. Dascălul i-a spus că n-are nimic din Homer; atunci Alcibiade i-a dat un ghiont și a plecat. Un alt dascăl i-a spus că are un Homer, îndreptat de el însuși. Alcibiade i-a zis: „Cum predai tu gramatica, cînd ești în stare să îndrepți pe Homer? De ce nu îndrumezi pe tineri?". Odată, dorind să vorbească cu Pericle, s-a dus acasă la el. Aflînd însă că nu-i slobod, ci chibzuiește cum să dea socoteală atenienilor, Alcibiade a plecat zicînd: „Ei, mai bine ar fi să chibzuiască în ce fel să nu dea socoteală atenienilor". Fiind încă tînăr, a luat parte la expediția din Potideia[42], și avea același cort cu Socrate, care-i era tovarăș de luptă. Dîndu-se o grea bătălie, amîndoi s-au bătut vitejește, dar Alcibiade a căzut rănit, iar Socrate l-a ocrotit și l-a apărat și, fără nici o îndoială, l-a scăpat cu arme cu tot. Pe cea mai bună dreptate răsplata vitejiei se cuvenea lui Socrate, dar comandanții, datorită vazei lui Alcibiade, se vedea că doreau să-i atribuie lui cinstea izbînzii. Dorind să sporească ambiția lui Alcibiade pentru fapte frumoase, Socrate cel dintîi a depus mărturie și i-a îndemnat să-i dea lui Alcibiade cununa biruinței și panoplia[43]. Dîndu-se bătălia de la Delion[44] și atenienii fiind puși pe fugă, Alcibiade mergea călare, iar Socrate se retrăgea pe jos, împreună cu cîțiva tovarăși. Alcibiade, cînd l-a văzut, n-a trecut pe lîngă el, ci l-a însoțit și l-a apărat, în timp ce dușmanii îi împresurau și ucideau pe mulți dintre atenieni. Aceste lucruri s-au petrecut mai în urmă.

VIII. Odată, Alcibiade a izbit cu cotul pe Hipponicos[45], tatăl lui Callias — care avea o mare faimă și trecere, datorită bogăției și originii neamului său — nu pentru că ar fi fost mîniat sau ar fi avut ceva cu el, ci ca să facă pe tovarășii săi să rîdă. Dar lipsa lui de cuviință ajunsese de pomină în cetate și izbutise să mînie pe toți cetățenii, așa cum era de așteptat. De aceea, într-o zi, dis-de-dimineață, Alcibiade s-a înfățișat acasă la Hipponicos, a bătut la ușă, a intrat înăuntru, la el, apoi și-a scos himationul[46], și-a oferit trupul și-l îndemna să-l biciuiască și să-l pedepsească. Hipponicos însă l-a iertat și s-a îmbunat, apoi, mai în urmă, i-a dat în căsătorie pe fiica sa, Hipparete. Unii autori spun că nu Hipponicos, ci Callias[47], fiul lui, i-a dat lui Alcibiade pe Hipparete, cu o dotă de zece talanți. Apoi, cînd Hipparete a făcut un copil, Alcibiade a mai cerut alți zece talanți, sub cuvînt că așa se-nvoiseră să fie, dacă Hipparete va naște copii. Callias, temîndu-se de o lovitură din partea lui Alcibiade, s-a înfățișat înaintea poporului și a declarat că-i dă lui Alcibiade banii și casa, dacă i se va întîmpla să moară fără moștenitori.

Hipparete, deși era femeie așezată și-și iubea soțul, totuși, supărată pe Alcibiade, care avea legături cu hetaire[48] străine și ateniene, a părăsit casa și s-a dus la fratele ei. Dar cum Alcibiade nu se sinchisea, ci-și ducea mai departe viața de petrecere, Hipparete trebuia să depună cerere de despărțire la arhonte[49], prezentîndu-se ea însăși, nu prin alții. Hipparete s-a prezentat să facă cererea după lege, dar Alcibiade a apărut cînd ea era de față, a luat-o cu forța, și, în drum spre casă, a trecut prin agora, și nimeni nu îndrăznea să i se împotrivească sau să i-o smulgă din brațe. Hipparete a rămas la Alcibiade pînă cînd a murit; și a murit nu mult timp după aceea, pe cînd Alcibiade era plecat pe mare spre Efes. De altfel, violența lui Alcibiade n-a părut de loc că este împotriva legii sau neumană, căci se pare că și legea de aceea aduce în fața poporului pe femeia care dă divorț, pentru ca să aibă putința să se întîlnească cu bărbatul și bărbatul s-o ia acasă.

IX. Alcibiade avea un cîine minunat, ca mărime şi înfăţişare, pe care-l cumpărase cu optzeci de mine; apoi i-a tăiat coada, care era foarte frumoasă. Prietenii îl dojeneau şi spuneau că toţi atenienii îl critică aspru şi-l batjocoresc pentru ceea ce a făcut cîinelui, dar Alcibiade, rîzînd, le-a zis: „Ei bine, se-ntîmplă tocmai ceea ce vreau: vreau ca atenienii să vorbească despre asta, ca să nu spună vreo răutate mai mare despre mine".

X. Cînd s-a înfăţişat pentru prima oară, în adunarea poporului, după cum se spune, Alcibiade a împărţit bani cetăţenilor, fără să se fi pregătit dinainte. Astfel, odată Alcibiade trecea pe lîngă o adunare de atenieni care strigau în gura mare şi a întrebat care-i pricina larmei. I s-a răspuns că se împart bani. Atunci a păşit şi el în faţa atenienilor şi le-a dăruit bani. Poporul aplauda şi striga în gura mare, dar Alcibiade, de bucurie, a uitat de prepeliţa pe care o avea sub himation. Prepeliţa s-a zbătut şi i-a scăpat; atunci, atenienii au început să strige şi mai tare şi mulţi au pornit cu el, s-o prindă, şi a prins-o cîrmaciul Antiochos şi i-a dat-o. De atunci, Antioh i-a rămas foarte drag lui Alcibiade.

Deşi mari porţi spre conducerea cetăţii îi deschideau şi neamul, şi bogăţia, şi vitejia sa în bătălii şi mulţii săi prieteni, şi rude, Alcibiade voia să nu datoreze puterea decît farmecului vorbirii sale în faţa mulţimii. Că avea talent la vorbă, o mărturisesc şi comicii, precum şi cel mai mare orator, în discursul împotriva lui Meidias[50], unde zice că Alcibiade a fost cel mai de seamă orator dintre contemporanii săi. Dacă dăm crezare lui Teofrast[51], om iubitor de ştiri şi cunoscător al istoriei mai mult decît oricare altul, Alcibiade era cel mai capabil să găsească şi să imagineze ceea ce trebuia să spună, dar, deoarece căuta nu numai ce trebuie să spună, ci şi cum să spună, cu ce termeni şi cuvinte, şi nu găsea îndată de multe ori se poticnea şi, în mijlocul cuvîntării, se oprea şi se pierdea, căci îi scăpau cuvintele şi le repeta, căutînd altele mai departe.

XI. Caii pe care-i creştea el erau renumiţi şi datorită numărului carelor sale, căci şapte care nici un rege sau particular n-a prezentat vreodată la Olimpia[52], ci numai el. Iar biruinţa lui asupra tuturor şi faptul că a fost proclamat şi al doilea şi al patrulea, cum spune Tucidide[53], iar după cum spune Euripide, al treilea, întrec în strălucire şi slavă orice ambiţie în această privinţă. Euripide, în *Oda* [în cinstea lui Alcibiade] zice aşa: „Pe tine te voi cînta, fiul lui Cleinias. Frumos lucru este victoria. Dar cel mai frumos lucru este că — ceea ce n-a făcut nici un alt elen — tu ai alergat cu carul cel dintîi şi al doilea şi al treilea, şi ai venit, fără greutate, de două ori încununat cu cunună de măslin, ca să dai glas crainicului [spre a te proclama învingător]".

XII. Această strălucire a făcut-o foarte mult vădită întrecerea cetăţilor [în a-i oferi daruri]. Astfel, Efesul i-a dăruit un cort împodobit cu mult lux, cetatea Chios[54] i-a adus hrană pentru cai şi o mulţime de animale pentru jertfă. Lesbosul[55] i-a dat vin şi celelalte merinde pentru o masă la care s-au ospătat mulţi. Totuşi, s-a produs o învinuire, pornită din răutate, în legătură cu acea deosebită cinstire, care a dat loc la multă vorbă. Astfel, se spune că la Atena trăia un oarecare Diomedes, un om bun, prieten cu Alcibiade, care dorea să iasă biruitor la Olimpia. Aflînd el că la Argos[56] este un car public şi ştiind că Alcibiade are mare trecere şi prieteni mulţi la Argos, l-a convins să cumpere carul.

Alcibiade l-a cumpărat şi l-a înscris pe numele lui, fără să-i pese de Diomedes, care era mîniat foc şi chema într-ajutor pe zei şi pe oameni. Se ştie că s-a iscat şi o judecată în legătură cu acest car şi Isocrate[57] a scris o cuvîntare, *Pentru car*, în apărarea tînărului Alcibiade, în care reclamantul este Tisias, nu Diomedes.

XIII. Cînd s-a avîntat în viaţa politică, fiind încă băieţandru, pe ceilalţi demagogi i-a pus imediat în umbră, dar a dat o mare luptă cu Phaiax, fiul lui Erasistratos[58] şi cu Nicias, fiul lui Niceratos. Nicias ajunsese la maturitate şi avea faima că este un foarte bun general, iar Phaiax, care începuse, ca şi Alcibiade, abia atunci să se ridice, se trăgea din părinţi cu vază, dar era mai prejos decît Alcibiade

și la vorbă și în alte privințe. În particular, părea că-i mai mult un om cumsecade și convingător la vorbă, dar mai puțin în stare să țină piept unor lupte retorice în fața poporului. Era, cum spune Eupolis[59],

„Foarte priceput să vorbească, dar neputincios să cuvînteze".

Circulă și o cuvîntare scrisă de Phaiax împotriva lui Alcibiade, în care, printre multe altele, se spune că podoabele de argint și de aur de care cetatea se folosește în procesiuni solemne, Alcibiade le întrebuințează în viața de toate zilele, ca și cum ar fi ale sale proprii. Mai era, pe vremea lui Alcibiade, un oarecare Hyperbolos, din demul Perithoidai, despre care însuși Tucidide[60] spune că era un om rău, iar comicilor le-a dat, tuturor, subiecte de rîs pe scenă, fiind mereu batjocorit. Rămînînd însă nemișcat și insensibil cînd își auzea vorbe rele (se prefăcea) că nu-i pasă de faima sa. Această nerușinare și nepăsare era numită de unii curaj și bărbăție. Hyperbolos nu era nimănui pe plac, dar poporul se folosea adesea de el, cînd avea poftă să arunce cu noroi și să defăimeze pe oamenii cu vază. Atunci poporul, convins de Hyperbolos, era gata să treacă la votarea cu *ostraca*[61], la care (atenienii) dau fuga întotdeauna, spre a îndepărta pe cetățeanul care se ridica prea mult cu faima și cu trecerea, spre a-și satisface mai mult pizma decît a-și înlătura teama.

Și, deoarece era vădit lucru că poporul va îndrepta ostraca împotriva unuia dintre cei trei bărbați de seamă, Alcibiade a unit taberele vrăjmașe și, înțelegîndu-se cu Nicias, a întors votul împotriva lui Hyperbolos. Alții spun că Alcibiade nu s-a înțeles cu Nicias, ci cu Phaiax și, folosindu-se de alianța cu el, la alungat din cetate pe Hyperbolos, care nu se aștepta. Într-adevăr, nici un cetățean de rînd și fără faimă nu cădea sub o astfel de pedeapsă, după cum spune și comicul Platon[62], amintind de Hyperbolos:

„Desigur, poporul i-a dat o pedeapsă pe potriva năravurilor lui.
Dar nu pe măsura lui și a stigmatelor sale
Căci nu pentru asta s-a născocit ostracismul".

Amănunte despre aceasta s-au dat în altă parte.

XIV. Pe Alcibiade îl supăra tot atît de mult și Nicias, care era admirat de dușmani și cinstit de prieteni. Astfel, Alcibiade era *proxenos*[63] al spartanilor și îngrijise cu osebire pe spartanii luați prizonieri la Pylos[64]. Dar deoarece spartanii dobîndiseră pacea mai ales prin strădaniile lui Nicias, și, după ce-și luaseră înapoi oamenii căzuți prizonieri, îi arătau o deosebită simpatie, și pentru că printre eleni mergea vorba cum că Pericle le declarase război, iar Nicias îi pusese capăt, și cei mai mulți numeau pacea aceea „pacea lui Nicias", Alcibiade era tare mîniat și cuprins de pizmă și, de aceea, a început să uneltească la ruperea învoielilor încheiate cu jurămînt. Mai întîi, aflînd că cetatea Argos ura pe lacedemonieni și se temea de ei, și căuta să se îndepărteze de Sparta, Alcibiade a început să le trezească pe ascuns nădejdea unei alianțe cu Atena. A trimis deci oameni de-ai lui care să vorbească cu fruntașii poporului și-i încuraja să nu se teamă de spartani și să nu le facă pe voie, ci să se întoarcă spre Atena și să aștepte, întrucît (atenienii) nu sînt departe de a se căi și de a renunța la pace. Spartanii apoi au încheiat alianță cu Beoția și n-au restituit întăritura Panacton[65] în ființă, așa cum se cădea, ci au distrus-o. Atunci Alcibiade, luînd în primire pe atenieni, care era mîniați, îi atîța și mai mult și-l îndîrjea și pe Nicias și-i aducea învinuiri, care păreau că-s drepte, zicînd că nu voise să ia prizonieri pe dușmanii care rămăseseră în Sphacteria[66], pe cînd era general, iar cînd alți prizonieri au fost luați, i-a eliberat și i-a dat înapoi lacedemonienilor, ca să le facă pe plac; că Nicias nu convinsese pe lacedemonieni, deși le era prieten, să nu se alieze cu beoțienii și cu corintienii, în timp ce atenienii împiedică să le devină prieteni și aliați pe elenii care doresc, dacă nu le place lacedemonienilor.

Tocmai atunci cînd Nicias se găsea într-o situație neplăcută, au venit, parcă din întîmplare, soli de la Sparta, avînd și cuvînt să fie binevoitori, dar învestiți și cu depline puteri, ca să spuie tot ce va fi prielnic pentru învoieli și dreaptă înțelegere.

Sfatul atenian a primit vorbele lor, poporul urma să se adune a doua zi, dar Alcibiade a început să se teamă și a mijlocit ca solii lacedemonieni să intre în vorbă cu el. Iar

cînd s-a întîlnit cu ei, le-a spus: „Ce-aţi păţit, spartanilor? Cum aţi pierdut din vedere că Sfatul atenian este întotdeauna chibzuit şi omenos faţă de soli, dar că poporul are gînduri mari şi aspiră la fapte măreţe? Şi, dacă veţi spune voi că aţi venit cu depline puteri, atunci poporul, ca un stăpîn violent, se va purta cu voi fără nici o socoteală. Haideţi, deci, lăsaţi uşurătatea, dacă voiţi să daţi de nişte atenieni chibzuiţi şi să nu suferiţi nici o silire, împotriva părerii voastre, făcîndu-le propuneri drepte, spuneţi-le că n-aveţi depline puteri. Vă vom da ajutor, ca să facem pe placul spartanilor". Spunînd aceste vorbe, le-a întărit prin jurămînt şi i-a îndepărtat de Nicias, deoarece solii îi dădeau crezare şi, în acelaşi timp, se minunau de dibăcia şi de inteligenţa lui, care nu părea a unui om de rînd.

A doua zi, s-a adunat poporul şi au venit în adunare solii. Fiind întrebaţi de Alcibiade, cu foarte multă omenie, care-i scopul soliei, ei au spus că n-au depline puteri. Îndată Alcibiade a început să strige şi să se mînie, ca şi cînd nu el ar fi fost vinovatul, ci i s-ar fi făcut o nedreptate, numindu-i lipsiţi de cuvînt şi înşelători şi spunîndu-le că n-au venit să facă şi să spună nimic sănătos. Sfatul s-a mîniat, poporul s-a iritat, iar Nicias rămăsese înmărmurit şi uimit de schimbarea solilor, neştiind nimic de înşelăciunea şi de viclenia {lui Alcibiade}.

XV. După ce lacedemonienii au fost trimişi în patria lor, Alcibiade, ales strateg[67], a pus îndată la cale alianţa Atenei cu Argos, cu Mantineia[68] şi cu Elida[69]. Nimeni nu lăuda chipul în care Alcibiade săvîrşise fapta, dar fapta lui era mare, de vreme ce divizase şi făcuse să tremure aproape tot Peloponesul şi adunase într-o singură zi la Mantineia atîtea scuturi împotriva spartanilor şi îndepărtase cît mai mult bătălia şi primejdia de Atena. În această bătălie, victoria n-a adus nici un lucru de seamă biruitorilor spartani, dar, dacă ar fi fost înfrînţi, ar fi fost pusă în joc însăşi existenţa Spartei. Îndată după bătălie, cei o mie de soldaţi din Argos au pornit să răstoarne puterea poporului şi să pună cetatea sub ascultarea spartanilor, iar spartanii, sosind la timp, au răsturnat democraţia[70].

Poporul a luat îndată armele şi a ieşit biruitor, iar Alcibiade a dat fuga şi a întărit izbînda poporului şi l-a convins să prelungească zidurile mari şi să unească astfel cetatea cu marea spre a putea să se servească nestingheriţi de puterea Atenei. Alcibiade le-a dus şi tîmplari şi pietrari de la Atena şi le-a arătat toată bunăvoinţa, dobîndind trecere şi putere nu numai pentru sine însuşi, ci şi pentru cetate. A convins şi pe locuitorii cetăţii Patrai[71] să unească, de asemenea, cetatea cu marea, prin ziduri lungi. Iar cînd cineva le-a spus patraienilor c-o să-i înghită atenienii, Alcibiade i-a zis: „Poate, cîte puţin şi începînd de la picioare, pe cînd lacedemonienii o să-i înghită dintr-odată, de la cap". Totuşi, Alcibiade a sfătuit pe atenieni să se ţină strîns şi de uscat şi să traducă în fapt jurămîntul pe care-l depun efebii[72] în templul lui Agraulos[73]. Efebii jură că vor socoti hotarele Aticii holdele de grîu şi de orz, şi viile şi livezile de măslini, fiind astfel instruiţi să pună stăpînire pe pămîntul bun de cultivat şi rodnic.

XVI. În timp ce Alcibiade săvîrşea astfel de fapte politice şi spunea astfel de vorbe şi arăta gînduri atît de măreţe şi o mare dibăcie, oamenii cu vază, văzînd viaţa de moliciune şi faptele lui lipsite de măsură la băutură şi în dragoste şi hainele sale de purpură, asemenea celor femeieşti, pe care le tîra prin agora, şi luxul nemaivăzut, şi tăierea pardoselii la trireme, deoarece patul său era legat cu chingi şi nu pus pe scînduri, ca să doarmă mai pe moale, apoi scutul său aurit, pe care n-avea nici unul dintre semnele tradiţionale, ci chipul lui Eros[74] purtător de trăsnet, toate acestea văzîndu-le oamenii cu vază, pe lîngă faptul că erau cuprinşi de dezgust şi de revoltă, se temeau de dispreţul şi de destrăbălarea lui, ca de manifestări tiranice şi neobişnuite, iar Aristofan[75], tălmăcind cum se cuvine slăbiciunea poporului pentru Alcibiade, a zis:

„Îl doreşte, îl urăşte, şi vrea totuşi să-l aibă".

...

Şi strîngîndu-l apoi şi mai tare cu o comparaţie, zice:

„E bine să nu creşti un leu în cetate,
Iar dacă îl creşti, apoi să te supui firii lui".

Într-adevăr, dărniciile și choregiile[76] și darurile făcute de el cetății, care nu mai puteau fi întrecute, și gloria străbunilor lui și puterea cuvîntului și frumusețea chipului și curajul și puterea îmbinată cu experiență în războaie îi făceau pe Atenieni să fie îngăduitori cu Alcibiade și să-l rabde, dînd întotdeauna nume foarte blînde greșelilor lui și numindu-le glume și izbucniri de ambiție. De pildă, Alcibiade a închis în propria-i casă pe Agatharchos, pictorul, ca să i-o picteze și, numai după ce a pictat-o i-a dat drumul, încărcîndu-l cu daruri. De asemenea, Alcibiade a pălmuit pe Taureas, rivalul lui la choregie, cu care se luase la întrecere. Apoi a luat pe o prizonieră din Melos[77] și, unindu-se cu ea, a făcut un copil, pe care l-a crescut el însuși. Atenienii numeau și asta o faptă omenească. Dar Alcibiade contribuise foarte mult la uciderea tinerilor melieni, fiind de acord cu decretul care o poruncea. Iar cînd Aristophon a pictat pe Nemea[78] ținîndu-l pe Alcibiade în brațe, atenienii priveau și alergau să vadă pictura, plini de veselie. Dar atenienii mai bătrîni erau mîniați și de aceste fapte, socotind că sînt ale unui tiran și călcător de lege. Se părea că nici Archestratos nu spusese o vorbă nepotrivită, cînd declarase că Elada n-ar fi putut suferi doi Alcibiazi. Odată, cînd Alcibiade venea cu mare alai de la adunarea poporului, unde avusese mari succese, Timon mizantropul[79] dinadins n-a trecut pe lîngă el și nu s-a dat la o parte, cum făcea de obicei cu ceilalți, ci, ieșindu-i în cale și salutîndu-l, i-a zis: „Bine faci că crești, băiete, căci vei fi o mare nenorocire pentru toți ăștia". Atunci unii rîdeau, alții înjurau, iar pe alții vorbele acestea i-au impresionat foarte, atît de diferite erau părerile asupra lui, din pricina inegalității caracterului lui.

XVII. La stăpînirea Siciliei rîvneau atenienii încă de pe cînd era în viață Pericle, iar cînd a murit au început să-și întindă mîinile spre ea și, trimițînd cu orice prilej așa-zise ajutoare și propuneri de alianță celor care erau apăsați de siracuzani, puneau temeliile unei expediții mai mari. Dar cel care aprindea prin orice mijloace această dorință a lor și-i sfătuia să nu plutească numai cu cîte o parte a flotei și cîte puțin, ci să pornească o dată cu o flotă mare și să

atace și să pună mîna pe insulă, era Alcibiade, care stîrnea și în popor mari nădejdi, dar țintea și el însuși la lucruri și mai mari. Într-adevăr, el socotea că Sicilia este numai începutul expediției de cuceriri pe care le nădăjduia, iar nu sfîrșitul, așa cum credeau ceilalți. Nicias, socotind că-i un lucru greu să se cucerească Sicilia, încerca să întoarcă poporul de la asemenea gînduri, dar Alcibiade visa la ocuparea Cartaginei și a Libiei și, după cucerirea lor, se avînta cu gîndul la Italia și la Peloponez. În acest fel aproape că făcea din Sicilia numai magazia cu provizii a războiului. Și pe tineri îi avea de partea lui, înflăcărați de nădejdi, și apoi tinerii mai ascultau și pe cei mai în vîrstă, cum povesteau lucruri minunate despre expediție, astfel încît mulți ședeau prin palestre și locuri de adunare, desenînd forma insulei și planul Libiei[80] și al Cartaginei. Se spune că Socrate, filozoful, și Meton[81], astrologul, nu nădăjduiau nimic bun pentru cetate din expediția aceea. Socrate, după cît se pare, era înștiințat de obișnuitul său daimon[82], iar Meton, fie că, chibzuind, se temea de viitor, fie că a putut să prevadă într-un fel oarecare viitorul, s-a prefăcut că este nebun și, luînd o torță aprinsă, se pornise să dea foc propriei sale case. Unii spun că Meton nu s-a prefăcut de loc că este nebun, ci și-a dat foc casei în timpul nopții, iar a doua zi, dis-de-dimineață, ducîndu-se în fața poporului, a început să-l roage și să ceară în genunchi să-i scutească fiul de la expediție, după o atît de mare nenorocire. Meton, impresionînd pe cetățeni, a dobîndit ceea ce cerea.

XVIII. Nicias a fost ales comandant fără voia lui. El fugea de comandă foarte mult, și din pricina colegului său. Astfel, atenienii găsiseră cu cale că războiul va merge mai bine dacă nu vor lăsa pe Alcibiade singur comandant, ci vor îmbina îndrăzneala lui cu chibzuința lui Nicias. Al treilea comandant, Lamachos, deși mai în vîrstă decît Nicias, părea că nu este de loc mai puțin înflăcărat și dornic să se avînte în primejdii decît Alcibiade. Iar cînd au început să se sfătuiască în privința mărimii și felului pregătirilor, Nicias a început iarăși să se împotrivească expediției și să încerce să oprească războiul. Dar, deoarece Alcibiade i-a vorbit împotrivă și l-a biruit, Demostratos[83], unul dintre

oratori, a scris o hotărîre şi a spus că trebuie ca comandanţii să aibă puteri depline şi în privinţa pregătirilor şi a întregului război.

Votînd deci poporul hotărîrea şi toţi fiind gata de pornit pe mare, sărbătoarea n-a prezentat semne prielnice. Într-adevăr, sărbătoarea Adoniilor[84] căzuse în acele zile, iar femeile scoteau peste tot chipuri de oameni asemenea celor morţi, duşi la înmormîntare, şi se făceau că-i înmormîntează, dîndu-şi cu pumnii în piept şi cîntînd cîntece de înmormîntare. Iar mutilarea Hermelor[85] într-o noapte, cînd cele mai multe au fost slutite, a tulburat chiar pe mulţi dintre cei care disprețuiau astfel de lucruri.

S-a răspîndit vorba că oamenii din Corint, a cărui colonie era Siracuza, săvîrşiseră acest fapt, gîndind că vor ţine pe loc pe atenieni prin prevestirile acestea sau (îi vor determina) să renunţe la război.

Totuşi, nici această vorbă n-a fost ascultată de mulţime şi nici aceea spusă de unii care socoteau că semnul n-arată nici o primejdie, ci că-i o faptă săvîrşită sub influenţa vinului băut fără apă[86] de nişte tineri nestăpîniţi, care din glumă se dedau la fapte necugetate. Atenienii, privind întîmplarea cu mînie şi, în acelaşi timp cu teamă şi gîndind că faptul fusese săvîrşit de o conspiraţie, care tindea la lucruri mari, au început să cerceteze toate bănuielile, iar sfatul şi poporul s-au adunat de mai multe ori, în acele zile, ca să discute fapta.

XIX. În timpul acesta, Androcle[87] demagogul, a adus în faţa poporului nişte sclavi şi meteci[88], care acuzau pe Alcibiade şi pe prietenii lui că slutiseră Hermele şi îngînaseră misterele, la băutură. Spuneau că un oarecare Theodoros făcuse pe crainicul, Pulytion pe daduhul[89] şi Alcibiade pe hierofantul[90], iar ceilalţi prieteni stătuseră de faţă şi se făcuseră că se iniţiază, fiind numiţi mystai[91]. Aceste învinuiri stau scrise în denunţul lui Thessalos, fiul lui Cimon, care a pîrît pe Alcibiade că a săvîrşit nelegiuiri faţă de cele două zeiţe[92]. Poporul s-a mîniat şi s-a supărat pe Alcibiade, iar Androcle îl aţiţa (căci era unul dintre cei mai mari duşmani ai lui Alcibiade). Cei din jurul lui Alcibiade la început s-au tulburat, dar, aflînd că corăbierii, precum şi

ostaşii care erau gata să plece în Sicilia, sînt de partea lor şi, pe de altă parte, auzind pe soldaţii din Argos şi Mantineia, în număr de o mie, cum spuneau că, pentru Alcibiade, se-nvoiesc să plece într-o expediţie îndepărtată pe mare, dar, dacă cineva se va purta urît cu el, îndată se vor retrage, au început să prindă curaj şi aşteptau momentul să se apere. Atunci duşmanii lor iarăşi erau descurajaţi şi se temeau ca nu cumva, la judecată, din interes, poporul să-i fie favorabil lui Alcibiade. În faţa acestei stări de lucruri ei pun la cale ca oratorii[93] care nu păreau că-s duşmani lui Alcibiade, dar care-l urau tot aşa de mult ca şi cei declaraţi, să se ridice în adunarea poporului şi să spună că este nepotrivit ca un comandant cu depline puteri, căruia i se încredinţase o armată atît de mare — în timp ce ostaşii sînt adunaţi şi aliaţii sînt de faţă — să-şi piardă timpul preţios între cei care trag judecătorii la sorţi şi măsoară apa în clepsidră. „Acum, ziceau ei, să pornească pe mare într-un ceas bun, şi, după terminarea războiului, să se prezinte spre a se apăra după aceleaşi legi". Dar lui Alcibiade nu i-a scăpat şiretenia propunerii, ci, păşind în faţa poporului, a spus că e un lucru primejdios să plece, în fruntea unei atît de mari forţe, lăsînd în urma lui învinuiri şi acuzări, ci se cade ca, dacă nu spulberă învinuirile, să fie osîndit la moarte, dar dacă le spulberă şi se dovedeşte curat, atunci să pornească împotriva duşmanilor, fără teamă de sicofanţi[94].

XX. Dar cum n-a izbutit să-i convingă, ci atenienii strigau să pornească pe mare, Alcibiade a ridicat ancora cu ceilalţi comandanţi, ducînd cu ei ceva mai puţin de o sută patruzeci de trireme, cu cinci mii o sută de hopliţi şi peste o mie trei sute de arcaşi şi prăştiaşi şi soldaţi uşor înarmaţi, şi restul echipamentului din belşug.

Acostînd deci în Italia, la Rhegium[95], Alcibiade şi-a spus părerea în cel fel crede că trebuie dus războiul. Nicias i s-a împotrivit, dar Lamachos a trecut de partea lui. Alcibiade a trecut în Sicilia şi a atras de partea sa oraşul Catana[96], dar altceva n-a mai făcut, de vreme ce a fost rechemat de atenieni la judecată. Într-adevăr, la început, aşa cum s-a spus, s-au produs numai unele bănuieli şi în-

vinuiri neinsemnate împotriva lui Alcibiade, făcute de niște sclavi și meteci. Apoi, în absența lui, dușmanii îl atacau cu și mai multă tărie. De mutilarea Hermelor ei legau și batjocorirea misterelor și susțineau că [nelegiuirile] fuseseră săvîrșite de aceeași conjurație, în vederea răsturnării puterii politice, iar pe cei învinuiți, oricît de puțin, îi aruncau în închisoare și le părea rău că nu puseseră la vot pe Alcibiade înainte de a pleca și nu-l judecaseră, cînd i se aduceau astfel de învinuiri. Orice rudă, prieten sau apropiat al lui, care căzuse în mîna poporului cuprins de mînie, a fost tratat cu multă asprime. Tucidide n-a dat numele denunțătorilor, dar alții îl menționează pe Diocleidas și pe Teucros. Printre aceștia este și comicul Phrynichos, care a scris așa:

„Prea iubite Hermes, ferește-te să nu cazi
Să te lovești și pricină de învinuire să oferi
Vreunui Diocleidas, care ar vrea să facă vreo netrebnicie".

și [Hermes]

„Mă voi păzi, căci nu voiesc de loc lui Teucros
Răsplată să-i dau, străinului cu mîinile de sînge pîngărite".

Denunțătorii n-au arătat, firește, nici o dovadă temeinică, nici gravă. Astfel, unul dintre ei, fiind întrebat cum a putut distinge fața celor care au mutilat Hermele, a răspuns că la lumina lunii și a mințit pe de-a-ntregul, căci era Lună nouă[97]. Aceasta a produs freamăt printre oamenii cu minte, dar poporul nu s-a lăsat nici acum înduplecat în fața acuzațiilor, ci, așa cum o pornise de la început, n-a încetat de a aduce și arunca în închisoare pe oricare era învinuit de cineva.

XXI. Printre cei aruncați în lanțuri și păziți atunci ca să fie judecați era și oratorul Andocide[98] pe care Hellanicos[99], istoricul, l-a pus printre urmașii lui Ulise[100]. Andocide se arătase că-i vrăjmaș al poporului și partizan al oligarhiei, dar a căzut sub bănuială și din pricină că marea statuie a lui Hermes, ridicată de tribul Aigeis, lîngă casa lui, printre puținele Herme de seamă, rămăsese aproape neatinsă. De aceea, și acum se numește Herma lui Andocide și toată lumea o numește așa, deși inscripția mărturisește contrariul.

S-a întîmplat însă ca, în închisoare, printre cei care erau învinuiți de același lucru ca și el, Andocide să se împrietenească cu un oarecare, nu la fel de renumit ca el, dar care se deosebea prin inteligența și curajul său, numit Timaios[101]. Timaios convinge pe Andocide să se denunțe pe sine însuși și pe alți cîțiva, nu mulți, căci, dacă va mărturisi, va fi iertat, potrivit hotărîrii poporului, pe cînd sfîrșitul judecății, pentru toți necunoscut, este pentru oamenii de vază chiar primejdios. Îi mai spunea că este mai bine să scape mințind decît să moară fără glorie sub aceeași învinuire și că, avînd în vedere interesul obștesc, este mai bine să dea pieirii cîțiva oameni neînsemnați, dar să scape de mînia poporului pe alții, mulți și buni.

Așa i-a zis Timaios și astfel de povețe i-a dat, iar Andocide se lăsă convins și, denunțîndu-se pe sine și pe cîțiva, el însuși dobîndește iertarea prevăzută de hotărîrea poporului, dar toți pe care i-a numit, afară de cei care fugiseră, au fost uciși. Andocide a acuzat pe propriii săi sclavi drept chezășie a adevărului.

Totuși, poporul nu și-a potolit cu totul mînia atunci, ci, îndepărtîndu-și atenția de la mutilatorii Hermelor, cu sufletul slobod, s-a năpustit împotriva lui Alcibiade și, în cele din urmă, a trimis la el corabia Salaminia[102], fără să se arate imprudent în poruncile date, ci spunînd celor trimiși să nu-l ia cu forța, și nici să nu pună mîna pe el, ci să-l ia cu vorbă bună, să-l îndemne să-i urmeze și să răspundă la judecată și să convingă poporul. Într-adevăr, atenienii se temeau de tulburarea și răzvrătirea armatei pe pămînt străin, lucru care ar fi fost ușor de făcut, dacă ar fi voit Alcibiade. De altfel, soldații erau neliniștiți, și se așteptau ca, fără Alcibiade, războiul dus numai de Nicias să fie de lungă durată și să lîncezească mult, căci sufletul întregii acțiuni le-ar fi fost luat. Lamachos era într-adevăr războinic și plin de vitejie, dar nu se bucura de stimă și de prestigiu pentru că era sărac.

XXII. Ei bine, chiar de îndată ce a plecat, Alcibiade a făcut pe atenieni să piardă Messena. Astfel, în această ce-

tate erau unii care aveau de gînd s-o predea. El îi știa foarte bine și, denunțîndu-i prietenilor săi din Siracuza, a zădărnicit proiectul. Ajungînd la Thurii[103] și coborînd din triremă, s-a ascuns și a fugit de cei care-l căutau. Unul dintre ei l-a recunoscut și i-a zis: „N-ai încredere în patrie, Alcibiade?" El a răspuns: „Ba da, în toate celelalte privințe, dar cînd este vorba de viața mea, n-aș avea încredere nici în mama, ca nu cumva, din nebăgare de seamă, să pună un vot negru în locul celui alb"[104]. Mai în urmă, auzind că cetatea-l osîndise la moarte, a zis: „Ei bine, eu am să le arăt că trăiesc".

Autorii spun că denunțul glăsuia așa: „Thessalos, fiul lui Cimon, din demul Laciades, denunță pe Alcibiade, fiul lui Cleinias, din demul Scambonides, că a săvîrșit o nelegiuire față de cele două zeițe, Demetra și Core, imitînd în batjocură misterele și arătîndu-le prietenilor săi în casa sa. [Îl denunță că] purtînd o haină la fel cu a hierofantului, a arătat odoarele sfinte și s-a numit pe sine hierofant, pe Pulytion daduh, iar crainic pe Theodoros din demul Phaigaia, iar pe ceilalți prieteni mystai și epoptic, împotriva celor legiuite și statornicite de Eumolpizi și Ceryci[105] și de preoții din Eleusis"[106]. Osîndindu-l deci în lipsă și confiscîndu-i averea, au mai hotărît că toți preoții și toate preotesele să-l blesteme. Se spune că dintre preotese numai Theano, fiica lui Menon, din demul Agraulis, a ridicat glas împotriva hotărîrii, spunînd că a fost făcută preotească pentru rugăciuni, nu pentru blesteme.

XXIII. Cînd s-au votat și s-au hotărît aceste osînde împotriva lui Alcibiade, el își petrecea timpul la Argos, căci fugind de la Thurii, el se dusese în Pelopones.

Dar, deoarece se temea de dușmani și pierduse orice nădejde în ajutorul patriei, a trimis vorbă la Sparta, cerînd să i se dea azil și temeiuri de pază în vederea unor mai mari foloase și ajutoare decît pagubele pe care le adusese mai înainte, cînd luptase împotriva lor. Spartanii i-au acordat cele cerute și l-au primit. Alcibiade, de îndată ce a ajuns la Sparta, cu multă însuflețire, a și pus la cale un lucru, și anume, în timp ce spartanii șovăiau să se ridice și să ajute pe siracuzani, Alcibiade i-a îmboldit și i-a

aținat de-au trimis comandant pe Gylippos și au sfărîmat forța atenienilor de acolo [din Sicilia]. În al doilea rînd, i-a aținat să pornească din Sparta război împotriva atenienilor. În al treilea rînd, fapta cea mai de seamă a fost că i-a pus să fortifice Deceleia[107], fapt care a adus cele mai mari pagube și distrugeri Atenei.

Alcibiade avea o faimă bună și era admirat în public în fața poporului, dar și în particular căuta să-și atragă poporul, lingușindu-l, și să-l încînte, ca un șarlatan, ducînd o viață de spartan. Astfel, cînd îl vedeau spartanii răzîndu-se pînă la piele, spălîndu-se cu apă rece, mîncînd pîine de orz și supă neagră, nu le venea să creadă și erau încurcați, și se întrebau dacă acest om avusese vreodată bucătar acasă sau dacă văzuse vreun parfum sau se îmbrăcase cu vreo stofă țesută la Milet[108]. Alcibiade avea, după cum se spune, această singură dibăcie și iscusință de a cîștiga poporul, anume că putea să se adapteze la felul de viață și să se identifice cu simțirile altora, fiind în stare să ia cele mai deosebite înfățișări, ca și cameleonul.

Dar chiar cameleonul, după cum se spune, nu este în stare să se facă alb, pe cînd lui Alcibiade, fie că mergea pe calea binelui, fie că mergea pe calea răului, nu-i era nimic cu neputință de imitat și nimic neobișnuit, ci la Sparta era bun gimnast, cumpătat, sever, în Ionia dedat moliciunii și plăcerii, ușuratic, în Tracia bețivan, în Tessalia bun călăreț, iar cînd a fost la satrapul Tisaferne[109] a întrecut mîndria persană în fast și strălucire. Alcibiade nu sărea atît de ușor de la un fel de viață la altul și nici nu primea orice fel de schimbare în obiceiurile sale, ci, numai cînd ar fi supărat pe cei care-l primeau dacă s-ar fi purtat potrivit cu firea sa, atunci se ascundea și se refugia sub o mască și prefăcătorie care le era plăcută lor. Ei bine, la Sparta s-ar fi putut spune, după înfățișarea lui exterioară: „Nu este fiul lui Ahile, ci s-ar părea că este chiar așa cum l-a format Licurg"[110]. Dar, după patimile și faptele lui adevărate, s-ar fi putut spune: „Este femeia de odinioară". Și în așa chip a corupt pe Timaia, soția regelui Agis[111], care era plecat într-o expediție, încît a rămas însărcinată și n-a tăgăduit [faptul] și, după ce a făcut un băiat, în afară de casă îl numea Leotychidas, dar numele pe care-l șoptea în

casă față de prietene și de însoțitoare era „Alcibiade", atît de mult îl iubea pe Alcibiade. Iar acesta, dedîndu-se mai departe adulterului, spunea că nu se poartă așa din neputința de a se stăpîni, nici fiind învins de poftă, ci pentru ca la Sparta să domnească vlăstarele sale.

Mulți l-au învinuit către Agis de această faptă, iar Agis a dat crezare și din pricina timpului [care trecuse], pentru că, producîndu-se un cutremur, Agis, cuprins de frică, a fugit din cameră, de lîngă soția sa, apoi timp de zece luni nu s-a mai unit cu ea. După aceste luni s-a născut Leotychidas, iar Agis a spus că nu este fiul său. De aceea, Leotychidas n-a putut ajunge la domnie.

XXIV. După nenorocirea suferită de atenieni în Sicilia, cetățile Chios și Lesbos și Cizicos[112] au trimis solii la Sparta, ca să pună la cale despărțirea lor de Atena. În timp ce beoțienii stăruiau pentru Lesbos, iar Pharnabazos[113] pentru Cizicos, spartanii, convinși de Alcioiade, au ales ca, înaintea tuturor celorlalte, să vină în ajutorul cetății Chios. Alcibiade, pornind și el pe mare, a scos din alianța cu Atena aproape întreaga Ionie și, sfătuind, în multe privințe pe comandanții spartanilor, a dat multe lovituri Atenei. Agis îi era dușman, fiindcă-l batjocorise necinstindu-i soția, dar era gelos și pe gloria lui, căci mergea vorba că cele mai multe fapte se îndeplinesc și au bun rezultat datorită lui Alcibiade. Iar cei mai cu influență și mai ambițioși spartani nu puteau suferi pe Alcibiade, stăpîniți fiind de pizmă. Au stăruit deci și au pus la cale ca slujbașii de la Sparta să trimită poruncă în Ionia spre a-l ucide. Alcibiade, aflînd în secret și temîndu-se de ura lor, lua parte la toate acțiunile cu spartanii, dar se ferea să cadă în mîna lor și, pentru mai multă siguranță, s-a încredințat lui Tisaferne, satrapul regelui, și îndată a ajuns cel dintîi și cel mai mare la curtea lui. Persanul, deși nu era un om cinstit, ci viclean și rău, se minuna totuși de feluritele însușiri și de marea dibăcie a lui Alcibiade, iar în fața farmecului pe care-l arăta în răgazurile și în viața de toate zilele, nu rămînea nici un caracter neînduplecat și nici o fire de om necucerită, și chiar celor care se temeau de el, faptul că erau în legătură cu el și-l vedeau mereu le producea un fel de plăcere și de bunăvoință prietenească. Deși, îndeobște, Tisaferne era unul dintre perșii care urau cel mai mult pe eleni, totuși atît de mult se lăsase cucerit de lingușirile lui Alcibiade, încît el însuși îl întrecu pe acesta în măguliri. Astfel, Tisaferne porunci ca cea mai frumoasă grădină din cîte avea el, frumoasă și pentru apele și livezile întremătoare, dar care avea și locuri de plimbare și retrageri singuratice, pregătite cu fast, să fie numită „Alcibiade". Și așa o numeau și-i spuneau toți.

XXV. Deoarece Alcibiade își pierduse nădejdea în spartani, care-i apăreau nesiguri și se temea de Agis, a început să-l vorbească de rău și să-l învinuiască în fața lui Tisaferne, pe care-l împiedica să intervie cu tot zelul în ajutorul spartanilor și să-i zdrobească pe atenieni, ci-l [determina] să le vină în ajutor cu zgîrcenie, să-i apere, dar și să-i sleiască pe nesimțite, făcîndu-i și pe unii și pe ceilalți să se macine reciproc și să se supună regelui.

Tisaferne s-a lăsat ușor convins și se vedea că-l simpatizează și-l admiră pe Alcibiade, astfel că amîndouă taberele elene își îndreptau privirile spre Alcibiade, iar atenienilor le părea rău că sufăr din pricina hotărîrilor luate împotriva lui, dar și Alcibiade era nemulțumit și se temea ca nu cumva Atena, fiind cu totul distrusă, el să cadă pe mîna spartanilor, care-l urau.

În momentele acelea, atenienii își aveau aproape toată puterea armată concentrată la Samos. Și, pornind de aci cu forța lor navală, readuceau la ascultare cetățile răsculate, iar pe altele le țineau în respect, pentru că mai erau încă în stare să lupte pe mare împotriva dușmanilor, dar tare se temeau de Tisaferne și de cele o sută cinci zeci de corăbii feniciene, despre care se spunea că sînt gata să sosească, deoarece, dacă ar fi venit aceste corăbii, n-ar mai fi rămas nici o nădejde pentru atenieni. Alcibiade știa totul și a trimis pe ascuns vorbă fruntașilor atenieni din Samos, făgăduindu-le că le va dobîndi prietenia lui Tisaferne, dar că nu va face aceasta de dragul poporului, în care nu are încredere, ci pentru nobili[114], dacă ei vor avea curajul să fie bărbați adevărați și, punînd capăt obrăzniciilor poporului, să salveze situația și cetatea.

Toți, cu avînt, s-au alăturat ideii lui Alcibiade, dar unul dintre comandanți, Phrynichos din demul Deirades, bănuind, așa cum era, că Alcibiade n-are nicidecum mai multă nevoie de oligarhie decît de democrație, dar că încearcă pe toate căile să scape de acuzarea poporului și lingușește și caută să-și atragă pe cei cu trecere, s-a ridicat împotriva propunerii. Dar, părerea sa fiind respinsă și ajungînd astfel un dușman vădit al lui Alcibiade, a dat de știre, în ascuns, lui Astyochos, comandantul flotei dușmane, pe care-l îndemna să se păzească și să pună mîna pe Alcibiade, deoarece lucrează pe două laturi. Dar Phrynichos nu-și dădea seama că, el, trădător, se adresează unui alt trădător. Într-adevăr, Astyochos, privind cu spaimă la Tisaferne și văzînd că Alcibiade are o mare trecere la satrap, le-a vestit amîndurora cele spuse de Phrynichos. Alcibiade a trimis de îndată în Samos oameni de încredere ca să-l acuze pe Phrynichos. Fiindcă toți s-au mîniat și s-au ridicat împotriva lui, Phrynichos, nevăzînd altă ieșire din situația de față, a pornit să vindece răul printr-un rău și mai mare. Astfel, a trimis de îndată vorbă lui Astyochos, dojenindu-l pentru divulgare, dar vestindu-l că-i va preda corăbiile și tabăra atenienilor. Totuși, trădarea lui Phrynichos n-a adus nici o pagubă atenienilor, din pricina contratrădării lui Astyochos, care a adus și această știre la cunoștința lui Alcibiade. Iar Phrynichos, aflînd și așteptîndu-se la o nouă învinuire din partea lui Alcibiade, a luat-o el înainte și le-a spus atenienilor că dușmanii sînt gata să sosească pe mare și i-a îndemnat să stea la corăbii și să înconjure tabăra cu zid. Dar pe cînd atenienii făceau aceste lucruri, a venit scrisoare de la Alcibiade, care-i îndemna să se păzească de Phrynichos, fiindcă are de gînd să predea tabăra dușmanilor. Atenienii nu i-au mai dat crezare, socotind că Alcibiade cunoaște bine pregătirile și gîndurile dușmanilor și că le folosește pentru a aduce învinuiri neadevărate lui Phrynichos. Mai apoi unul dintre oamenii din garda lui Hermon, l-a lovit pe Phrynichos cu pumnalul și l-a ucis în agora, iar la judecata care a urmat atenienii l-au condamnat pe Phrynichos, după moarte, pentru trădare și pe Hermon, împreună cu cei care fuseseră cu el, l-au încununat.

XXVI. La Samos aveau trecere deocamdată prietenii lui Alcibiade. Ei au trimis la Atena pe Peisandros[115], ca să pună la cale schimbarea conducerii, încurajînd pe aristocrați să pună mîna pe putere și să răstoarne democrația, sub cuvînt că, în asemenea condiții, Alcibiade le va face pe Tisaferne prieten și aliat. Acesta era pretextul și chipul în care înțelegeau ei să se întroneze oligarhia. Dar, după ce s-au văzut stăpîni pe putere, cei așa-ziși „cinci mii" — care în realitate nu erau decît patru sute[116] — foarte puțini mai înclinau către Alcibiade și încă și mai slab purtau războiul, pe de o parte fiindcă nu mai aveau încredere în popor, care nu privea cu ochi buni schimbarea, iar pe de alta socoteau că spartanii, care nutreau totdeauna bune sentimente pentru oligarhie, o să le fie mai binevoitori.

La Atena, poporul, de nevoie, ședea liniștit, căci mulți dintre cei care se ridicaseră împotriva celor patru sute fuseseră uciși, dar cei din Samos, aflînd cele petrecute și fiind aprinși de mînie, s-au avîntat să pornească pe mare spre Pireu și, chemîndu-l pe Alcibiade și numindu-l comandant, i-au cerut să-i conducă și să răstoarne tirania. Alcibiade însă n-a fost cuprins de sentimentele și de bucuria unuia care ar fi ajuns mare deodată prin hatîrul mulțimii și care ar fi crezut că trebuie să facă pe placul poporului și să nu-i spună nimic împotrivă, numai pentru că, din rătăcitor și fugar cum era, îl aleseseră conducător și comandantul unor corăbii atît de numeroase și al unei tabere și forțe armate atît de mari, ci, așa cum se cădea unei mari căpetenii, s-a opus poporului cînd acesta era mînat de patimă și, împiedicîndu-l să greșească, fără nici o îndoială a salvat atunci situația cetății. Într-adevăr, dacă ar fi ridicat ancora și ar fi pornit [îndată] spre patrie, atunci dușmanii ar fi putut să pună mîna pe toată Ionia, pe Helespont și pe insule, fără să se mai bată, iar atenienii ar fi trebuit să se bată cu atenieni, ducînd războiul înlăuntrul Atenei. Singur Alcibiade a împiedicat să se producă acest fapt, nu numai sfătuind și lămurind poporul, ci, și în particular, pe unii dojenindu-i, iar pe alții încurajîndu-i. Cu el a conlucrat și Trasybul[117] din demul Steiria, stînd lîngă el și strigînd, căci avea, după cît se spune, cel mai puternic glas din toată Atena. A doua faptă frumoasă a lui Alcibiade

a fost aceea că, făgăduind că va face ca navele feniciene trimise de rege pe care le aşteptau lacedemonienii sau să treacă de partea atenienilor sau să nu ajungă la spartani, a pornit în grabă în larg înaintea lor. Tisaferne n-a adus spartanilor corăbiile, care se şi arătaseră la Aspendos[118], ci i-a înşelat, dar învinuit de a fi îndepărtat corăbiile a fost Alcibiade şi de atenieni şi de spartani, dar mai ales spartanii îl învinuiau că el îl sfătuise pe persan să-i lase pe eleni să se distrugă ei între ei. Într-adevăr, se vedea bine că o atît de mare forţă navală, trecînd de partea unora, le-ar fi răpit cu totul celorlalţi puterea pe mare.

XXVII. După aceea, cei patru sute au fost doborîţi, în timp ce prietenii lui Alcibiade dădeau ajutor partizanilor poporului. Iar cei din Atena doreau şi au hotărît rechemarea lui Alcibiade, însă el socotea că nu trebuie să se înapoieze cu mîna goală, fără să facă ceva pentru mîngîierea şi bucuria poporului, ci voia să-şi facă intrarea [în cetatea sa] într-un mod glorios.

De aceea, mai întîi Alcibiade a pornit cu cîteva corăbii din Samos pe lîngă Cnidos şi Cos[119]. Aci, auzind că Mindaros, spartanul, pluteşte spre Helespont[120] cu toată flota şi că atenienii îl urmăresc, s-a grăbit să vină în ajutorul comandanţilor atenieni. Şi, din întîmplare, Alcibiade a fost văzut sosind cu optsprezece trireme tocmai cînd atenienii şi spartanii, începuseră o bătălie cu toate corăbiile şi, ducînd lupta pe lîngă Abydos[121], au rămas încleştaţi pînă seara, în timp ce atenienii, în unele părţi ale frontului erau învinşi, iar în altele erau învingători. Apariţia lui Alcibiade a trezit sentimente contrarii în sufletele spartanilor şi ale atenienilor; spartanii prindeau curaj, iar atenienii erau tulburaţi. Alcibiade, ridicînd repede semnalul prieteniei pe corabia-amiral, a pornit împotriva acelei părţi a frontului spartanilor care învinsese şi urmărea pe atenieni. Respingînd deci pe spartani, i-a împins spre uscat şi, atacîndu-i de aproape, le distrugea corăbiile şi ucidea pe oamenii care încercau să scape înotînd, în timp ce Pharnabazos le venea în ajutor de pe uscat şi se lupta, de acolo spre a le apăra corăbiile. În cele din urmă, atenienii, capturînd treizeci de corăbii duşmane şi salvîndu-le pe ale lor proprii, au înălţat un monument de biruinţă.

Bucurîndu-se deci Alcibiade de o favoare a norocului atît de strălucită şi dorind să se fălească faţă de Tisaferne, a pregătit daruri de ospeţie şi, în mijlocul unui alai de comandant, a pornit la el. Totuşi, n-a fost primit cum se aştepta, ci Tisaferne, auzindu-şi de mult vorbe rele din partea lacedemonienilor şi temîndu-se să nu-şi audă învinuiri din partea regelui, a socotit că tocmai la timp sosise Alcibiade şi a pus mîna pe el; l-a închis apoi la Sardes, cu gîndul că, săvîrşind această faptă nelegiuită, va scăpa de învinuire.

XXVIII. După treizeci de zile, Alcibiade şi-a procurat de undeva un cal şi, scăpînd neobservat de străji, a fugit la Clazomenai[122]. Alcibiade [spre a se răzbuna pe Tisaferne] răspîndea zvonul că el îi dăduse drumul. Apoi a plutit spre tabăra atenienilor şi, aflînd că Mindaros şi Pharnabazos veniseră în acelaşi timp la Cizicos, a îndemnat pe soldaţi [la vitejie] spunîndu-le că este nevoie să lupte şi pe uscat şi pe mare şi, pe Zeus! chiar să înconjure cu ziduri cetatea duşmanilor; le arăta că nu vor mai avea bani, dacă nu sînt victorioşi peste tot. Îmbarcîndu-se deci pe corăbii şi ridicînd ancora spre insula Proconnesos[123], a poruncit ca vasele mici să fie aşezate în mijlocul celorlalte şi să se păzească, pentru ca duşmanii să nu aibă nici o înştiinţare de sosirea lui. Din întîmplare, deodată a început să cadă o ploaie îmbelşugată cu trăsnete şi cu întuneric mare, care l-au ajutat să-şi ascundă pregătirile. Astfel, nu numai că a scăpat nevăzut de duşmani, ci, poruncind atenienilor, care erau descurajaţi să se îmbarce, a pornit. Şi, nu după mult timp, întunericul s-a împrăştiat şi s-au văzut corăbiile peloponesienilor legănîndu-se pe apă în faţa portului Cizicos. Alcibiade se temea ca nu cumva peloponesienii, văzînd mulţimea lor, să fugă pe uscat, de aceea a poruncit comandanţilor să plutească încet şi să rămînă mai în urmă, iar el, cu patruzeci de corăbii, s-a arătat în faţa duşmanilor, provocîndu-i la luptă. Iar duşmanii s-au lăsat amăgiţi şi s-au avîntat, luîndu-se la încăierare cu corăbiile lui, gîndind că sînt numai atîtea,

dar deoarece, în timp ce se băteau, s-au văzut atacați de alte nave ateniene, cuprinși de groază, au fugit. Alcibiade îi ataca din flanc cu douăzeci de corăbii, cele mai bune, și, trăgîndu-le la țărm și debarcînd, lovea mereu din spate pe cei care fugeau de pe corăbii și pe mulți îi ucidea. Înfrîngînd deci Alcibiade pe Mindaros și pe Pharnabazos, care săriseră în ajutor, pe Mindaros l-a ucis, pe cînd se bătea vitejește, iar Pharnabazos a fugit. Atenienii au pus stăpînire pe mulți morți și pe armele dușmane, și au capturat și toate corăbiile, luînd în stăpînirea lor și cetatea Cizicos, pe care o părăsiseră Pharnabazos și peloponesienii învinși. În acest fel, au luat temeinic în stăpînire nu numai Helespontul, dar au alungat și din restul mării, cu toată forța, pe lacedemonieni. A fost capturată și o scrisoare care vestea laconic eforilor nenorocirea întîmplată: „S-au dus la fund corăbiile; Mindaros a fugit; soldații mor de foame, nu știm ce să facem".

XXIX. Și atît de tare s-au entuziasmat cei veniți în expediție cu Alcibiade și atît de mult se mîndreau, încît socoteau că nu-i de demnitatea lor, ca neînvinși, să se amestece cu ceilalți soldați, care suferiseră înfrîngeri de atîtea ori. Într-adevăr, nu mult mai înainte se întîmplase ca Thrasyllos fiind biruit la Efes, efesenii să ridice un trofeu spre rușinea atenienilor. Din această pricină, soldații lui Alcibiade îi batjocoreau pe ai lui Thrasyllos, fălindu-se și slăvindu-și comandantul și nevoind să ia parte cu ceilalți în tabără, nici la exercițiile gimnastice, nici la locul unde le făceau. Dar cînd Pharnabazos, cu mulți călăreți și pedestrași, i-a atacat pe cînd se avîntau după pradă, în ținutul cetății Abydos, Alcibiade le-a venit în ajutor împreună cu Thrasyllos, și l-a pus pe fugă și l-a urmărit pînă la căderea nopții. Atunci soldații s-au unit cu alții, și, plini de bunăvoință unii față de alții și veseli, s-au dus cu toții în tabără. Iar a doua zi, după ce au înălțat un trofeu, Alcibiade a început să prade ținutul lui Pharnabazos, în timp ce nimeni nu îndrăznea să-i sară împotrivă. A capturat preoți și preotese, dar le-a dat drumul, fără bani de răscumpărare. Apoi, Alcibiade era gata să pornească război împotriva cetății Calcedon,[124] care se răsculase împotriva Atenei și primise o garnizoană și un harmoste[125] spartan, dar, auzind că locuitorii Calcedonului strîng toată prada din ținut și o duc la bitinieni, care le erau prieteni, Alcibiade a pornit cu armata spre hotarele lor și a trimis înainte un crainic la bitinieni, ca să se plîngă de purtarea lor. Bitinienii, temîndu-se, i-au dat toată prada și i-au declarat prietenie.

XXX. În timp ce Calcedonul era înconjurat cu zid de asediu de la mare la mare, a sosit Pharnabazos ca să ridice asediul, iar Hipocrates, harmostele, care se găsea în cetate, scoțînd armata pe care o avea, a început atacul împotriva atenienilor. Alcibiade, și-a așezat armata în același timp spre cele două linii dușmane și pe Pharnabazos l-a silit să fugă în chip rușinos, iar pe Hipocrates l-a distrus și, cu el, pe mulți care erau în jurul lui. Apoi, Alcibiade a ajuns pe mare în Helespont, a impus tribut cetăților și a cucerit Selybria[126], expunîndu-și viața la timp nepotrivit. Într-adevăr, cei care urmau să-i predea cetatea se învoiseră ca, drept semnal, să ridice o torță aprinsă pe la miezul nopții, dar, temîndu-se de unul dintre complici, care se schimbase dintr-o dată, au fost siliți să dea acest semnal înainte de clipa cuvenită. Fiind deci ridicată torța, cînd armata nu era încă gata, Alcibiade a luat ca la treizeci de oameni cu el și a pornit întins spre ziduri, poruncind ca ceilalți să-l urmeze în grabă. Deschizîndu-i-se deci poarta cetății, Alcibiade, cu cei treizeci de peltași[127], la care se mai adăugaseră douăzeci, a dat buzna înăuntru, dar îndată și-a dat seama că selybrienii vin în grabă cu armele înaintea lui. Și, de vreme ce, cu toate că rezista, nu se vedea nici o scăpare, iar să fugă i se părea și mai dureros, deoarece pînă în acea zi fusese neînvins în expediții, poruncind să se sune din trîmbiță semnalul tăcerii, a îndemnat pe unul dintre cei de față să spună selybrienilor să nu ridice armele împotriva atenienilor. Această vestire le-a slăbit avîntul de luptă selybrienilor la gîndul că dușmanii sînt cu toții înăuntru, iar atenienii erau și mai dispuși de nădejdea împăcării. Și, în timp ce, stînd față în față începuseră să schimbe cuvinte între ei, a sosit grosul armatei lui Alcibiade și, convingîndu-se că, așa cum era, selybrienii nu-

tresc gînduri de pace, s-a temut ca nu cumva tracii să prade cetatea. Tracii erau numeroşi, şi luptau alături de Alcibiade cu avînt de dragul lui şi pentru bunăvoinţa ce i-o purtau. Alcibiade i-a scos deci pe toţi afară din cetate, iar selybrienilor, care-l rugau, nu le-a făcut nici un rău, ci, luînd bani şi aşezînd o garnizoană, a plecat.

XXXI. Iar comandanţii care asediau Calcedonul s-au învoit cu Pharnabazos să le dea bani, iar Calcedonul să fie iarăşi supus Atenei; atenienii să nu aducă nici o vătămare ţinutului de sub stăpînirea lui Pharnabazos, iar Pharnabazos să dea însoţitori de strajă soliei atenienilor care se ducea la rege. Cînd s-a înapoiat Alcibiade, Pharnabazos i-a cerut să jure şi el pe învoieli, dar Alcibiade a răspuns, că nu va jura mai înainte de a jura el. Depunîndu-se deci jurămintele, Alcibiade a pornit spre cetatea Byzantion[128], care se răsculase, şi a început s-o înconjure cu ziduri de asediu. Dar Anaxilaos şi Licurg şi alţi cîţiva s-au învoit să predea cetatea ca s-o scape, iar Alcibiade, răspîndind zvonul că noi treburi îl cheamă de acolo în Ionia, în timpul zilei a pornit cu întreaga flotă; iar în timpul nopţii următoare, s-a întors, a coborît de pe vase împreună cu hopliţii şi, apropiindu-se de ziduri, ei păstrau linişte, dar corăbiile care pluteau spre port şi intrau cu multe strigăte şi zgomote şi zarvă, pe de o parte au impresionat pe bizantieni, luaţi prin surprindere, iar pe de alta au dat putinţă partizanilor atenienilor să-l primească pe Alcibiade, în timp ce toţi săreau în ajutor la port şi la corăbii. Totuşi, izbînda n-a fost dobîndită fără luptă, căci peloponesienii, beoţienii şi megarienii au respins pe cei debarcaţi şi i-au împins iarăşi la corăbii şi, aflînd că atenienii sînt înăuntru, s-au rînduit pentru bătălie şi au pornit spre ei. Şi dîndu-se o bătălie grea, a învins Alcibiade (el comanda aripa dreaptă, iar Teramene pe cea stîngă) şi a capturat vii pe duşmanii care mai erau în viaţă, fiind ei ca la trei sute. Dintre bizantieni, după luptă, nimeni n-a fost ucis şi n-a fugit, de vreme ce numai cu această învoială predaseră cetatea şi astfel statorniciseră ca nimic să nu li se ia din ale lor. De aceea, Anaxilaos, fiind acuzat de trădare la Sparta, a arătat cu vorba că nu se ruşinează de fapta săvîrşită.

Astfel, el a spus că nu este spartan, ci bizantian, şi el nu văzuse Sparta în primejdie, ci Byzantionul, căci cetatea era înconjurată cu ziduri şi izolată, şi nimeni nu mai aducea provizii, iar grîul care mai era în cetate îl mîncau peloponesienii şi beoţienii, iar bizantienii răbdau de foame împreună cu copiii şi soţiile. De aceea, el n-a predat cetatea duşmanilor, ci a scăpat-o de războaie şi de nenorociri, făcînd la fel ca cei mai buni spartani, pentru care un singur lucru este hotărît, frumos şi drept, anume interesul patriei. Spartanii, auzind aceste vorbe, s-au bucurat şi au dat drumul oamenilor.

XXXII. Alcibiade, dorind să-şi mai vadă casa şi, încă şi mai mult, voind să fie văzut de cetăţeni, după ce învinsese de atîtea ori pe duşmani, a ridicat ancora şi-a pornit cu trireme atice, împodobite cu multe scuturi şi prăzi de la duşmani, avînd cu el multe corăbii capturate şi încă şi mai multe resturi din corăbiile distruse şi capturate de el. Erau cu toate nu mai puţin de două sute. Iar cele ce adaugă Duris din Samos[129], care zice că este unul dintre urmaşii lui Alcibiade, cum că Chrysogonos, învingător la jocurile pythice, le cînta cîntecul vîslaşilor şi comanda le-o dădea Callippides, actor de tragedii, îmbrăcat cu statosuri[130] şi xystide[131] şi cu toată podoaba tragică, şi deşi corabia-amiral mergea prin porturi cu pînză de purpură, ca şi cînd ar fi făcut un chef cu beţie, nu le pomeneşte nici Teopomp, nici Ephoros[132], nici Xenofon[133] şi nici nu era firesc ca Alcibiade să se înfăţişeze în aşa hal de dezmăţat atenienilor, cînd se întorcea după un exil şi după nenorociri atît de mari. Dimpotrivă, Alcibiade se apropia de ţărm cu frică şi, cînd a ajuns, n-a coborît de pe triremă mai înainte de a sta pe punte şi de a vedea pe vărul său Euryptolemos şi pe alţi prieteni şi rude multe chemîndu-l şi îndemnîndu-l să vină. Iar după ce s-a coborît, se părea că oamenii nici nu mai văd pe ceilalţi comandanţi, ci spre el alergau cu toţii strigînd, îmbrăţişîndu-l şi însoţindu-l şi punîndu-i cunună de flori pe frunte, iar cei care nu puteau să se apropie de el priveau de departe, pe cînd cei bătrîni îl arătau celor tineri. Multe lacrimi au şi fost vărsate de cetăţenii care se bucurau şi se gîndeau la nenorocirile tre-

cute, față de fericirea de față, zicîndu-și că n-ar fi pierdut nici Sicilia și nici alt lucru dintre cele plănuite de ei, dac-ar fi lăsat pe Alcibiade în fruntea trebilor și a acelei forțe militare, de vreme ce acum, deși a găsit cetatea gata să fie izgonită de pe mare, iar pe uscat abia în stare să țină în frîu pe cei din fața cetății, plină de răscoală înăuntru, el a înălțat-o totuși din tristețe și umilință și i-a dat nu numai puterea pe mare, ci o armată victorioasă și pe uscat.

XXXIII. Hotărîrea întoarcerii fusese mai dinainte votată în adunare, prin decretul redactat de Critias, fiul lui Callaischros[134], după cum a scris acesta însuși în elegii, amintindu-i lui Alcibiade de recunoștința pe care i-o datorează, zicînd:

„Propunerea care te-a adus în cetate,
Eu cel dintîi am spus-o și, scriind-o,
În viață am tradus-o și pecetea graiului meu
Întipărită-i pe aceste fapte".

De atunci poporul s-a întrunit iarăși în adunare, iar Alcibiade a pășit în față și, deplîngînd suferințele sale și tînguindu-se și aducînd apoi puține și chibzuite învinuiri poporului, a pus toate pe socoteala nenorocului și pizmașului său geniu și, spunînd foarte multe lucruri despre nădejdile dușmanilor și încurajîndu-i și îmbărbătîndu-i, a fost încununat cu coroane de aur și, în același timp, a fost ales comandant cu depline puteri și pe uscat și pe mare. Poporul a mai votat să-i dea înapoi și averea, iar Eumolpizii și Cericii să-l curețe de blestemele pe care le aruncaseră asupra lui, după porunca poporului. În timp ce ceilalți preoți ridicau blestemele, Theodoros, hierofantul, a zis: „Eu n-am pronunțat împotriva lui nici un blestem, decît dacă va face vreun rău cetății".

XXXIV. În timp ce Alcibiade petrecea zile atît de bune, pe unii i-a cam speriat totuși momentul întoarcerii lui, căci, în ziua debarcării sale, atenienii serbau Plynteriile în cinstea zeiței Atena[135]. Și misterele tainice le săvîrșesc Praxiergizii[136], în a șasea zi a sfîrșitului lunii Thargelion, cînd

iau toate podoabele destinate zeiței și-i acoperă statuia. De aceea, atenienii socotesc că dintre zilele nefaste mai ales în aceea nu trebuie să se lucreze. Deci se părea că zeița nu-l primise de loc cu bunăvoință și inimă bună și de aceea se ascunsese și căutase să nu-l vadă. Cu toate acestea, făcîndu-se toate pentru Alcibiade potrivit hotărîrii și echipîndu-se o sută de trireme, cu care era gata să pornească iarăși, o ambiție, nu lipsită de noblețe, l-a ținut pe loc pînă la epoca misterelor. Astfel, de cînd Deceleia fusese învestită de spartani și dușmanii stăpîneau drumurile care duceau la Eleusis, pompa sărbătoririi nu mai avea nici o strălucire, trebuind să se meargă pe mare, iar jertfele și dansurile și multe acte rituale care se săvîrșeau pe drum, cînd îl duc pe Ianchos[137], de nevoie, lipseau. Alcibiade a socotit că-i frumos lucru și față de sfințenia zeițelor, și față de slava oamenilor să dea misterelor strălucirea străbună, însoțind procesiunea pe uscat și păzind-o cu soldați împotriva dușmanilor, gîndind că sau va lovi și va umili pe Agis, dacă va sta liniștit, sau el însuși va da o bătălie sfîntă și iubitoare de zei pentru cele mai sfinte și mai mari lucruri, sub privirile patriei, și va avea pe toți cetățenii martori ai vitejiei sale.

După ce a luat această hotărîre și le-a spus-o Eumolpizilor și Cericilor, a așezat oamenii la pîndă pe înălțimi și a trimis, dis-de-dimineață cîțiva înaintași. Luînd apoi pe preoți, pe myști și pe mystagogi[138] și înconjurîndu-i cu arme, mergea în rînduială și tăcere și făcea astfel din acea expediție un spectacol măreț și potrivit cu zeii, expediție numită, de cei care nu-l pizmuiau, hierofantie și mystagogie.

Cum nici un dușman n-a îndrăznit să-l atace, Alcibiade, întorcîndu-se fără nici o primejdie în cetate, el însuși și-a înălțat mîndria și a umplut armata de avînt, la gîndul că este nebiruită și neînfrîntă, cînd este condusă de el, iar pe oamenii de rînd și pe săraci în așa chip și i-a atras, încît au fost cuprinși de o ciudată dorință să-l aibă pe el tiran și unii chiar spuneau și-l îndemnau să fie mai presus de pizmă și să sfarme hotărîrile și legile și pe flecarii care distrugeau cetatea și să pună mîna pe putere, fără să aibă teamă de sicofanți.

XXXV. Ce a gîndit el însuși despre tiranie nu se știe, dar cetățenii cei mai cu trecere, cuprinși de teamă, au depus toată stăruința ca Alcibiade să plece pe mare cît mai repede, votînd toate cele de trebuință și pe colegii pe care-i dorea. Pornind deci Alcibiade cu cele o sută de corăbii, a acostat la Andros, i-a înfrînt în luptă pe andrienii și pe spartanii care erau acolo, dar n-a cucerit cetatea, ci a dat dușmanilor săi primul prilej de învinuire împotriva lui însuși.

Și se pare că, dacă a fost cineva pierdut de propriul său renume, apoi acela a fost Alcibiade. Într-adevăr, gloria sa fiind mare și el fiind socotit plin de îndrăzneală și de inteligență, datorită izbînzilor repurtate pînă atunci, insuccesele lui au iscat bănuială că nu ar fi depus destul zel, deoarece nu credeau că n-ar fi putut izbuti: oamenii se gîndeau că nimic nu i-ar fi scăpat nerealizat, dacă ar fi vrut cu tot dinadinsul. Atenienii s-așteptau să audă că Chiosul a fost cucerit și întreaga Ionie.

De aceea erau cuprinși de mînie, aflînd că nu îndeplinise toate repede și pe loc, cum doreau ei, fără să se gîndească la lipsa de bani, care îl silea de multe ori să pornească pe mare și să-și părăsească tabăra spre a procura bani de soldă și hrană, avînd să lupte împotriva unor oameni care aveau un mare coreg, pe rege. Ultima învinuire împotriva lui aici și-a găsit pricina. Astfel, Lysandros[139] fusese trimis de spartani să ia comanda flotei și-i dădea fiecărui corăbier patru oboli în loc de trei, din banii pe care-i luase de la Cyrus[140], pe cînd Alcibiade, care abia putea să dea și trei oboli, a pornit în Caria să strîngă bani. Iar Antiochos, epimeletul[141] care fusese lăsat la corăbii, era un bun cîrmaci, dar era fără minte în alte privințe și înfumurat. Deși avea el poruncă de la Alcibiade să nu pornească lupta pe mare nici chiar dacă l-ar ataca dușmanii, în așa măsură a călcat și a disprețuit porunca, încît a îmbarcat oamenii pe trirema sa și dintre celelalte pe una singură și a pornit spre Efes, și, făcînd și spunînd multe obrăznicii și lăudăroșenii în fața prorelor corăbiilor dușmane, s-a avîntat și a trecut pe lîngă ele. La început, Lysandros a ridicat ancora și l-a urmărit cu cîteva corăbii, dar, cînd atenienii i-au venit lui Antiochos în ajutor, Lysandros a pornit cu toate corăbiile și, înfrîngîndu-l, l-a distrus și pe Antiochos și a luat și multe corăbii și oameni și a înălțat un trofeu.

Cînd a auzit de această întîmplare, Alcibiade, întorcîndu-se la Samos, a pornit cu toată flota și l-a provocat pe Lysandros la luptă. Dar Lysandros se mulțumea cu victoria obținută și nu i-a ieșit lui Alcibiade înainte.

XXXVI. Dintre cei care-l urau pe Alcibiade în tabără, Thrasybulos, fiul lui Thrason, fiindu-i dușman, a plecat la Atena ca să-l acuze. Thrasybulos atîța pe atenienii de acolo și spunea poporului că Alcibiade provocase dezastrul și pierduse corăbiile, bătîndu-și joc de misiune și dînd comanda unor oameni care aveau mare trecere la el [cîștigată] la băutură și la flecăreala marinărească, pentru ca el însuși să-și facă treburile fără teamă, plutind încoace și încolo, și să se dedea la destrăbălări și beții, lăfăindu-se în brațele hetairelor din Abydos și din Ionia, în timp ce dușmanii sînt gata să pornească la atac. Îi mai puneau la socoteală și ridicarea zidurilor, pe care, ziceau ei, și-o pregătise în Thracia, în jurul Bisanthei, drept loc de refugiu, deoarece se gîndea că nu mai poate trăi în patrie sau pentru că nu mai voia.

Atenienii s-au lăsat convinși și și-au ales alți comandanți, arătîndu-și astfel mînia și proasta dispoziție față de Alcibiade, care, aflînd de aceste lucruri și fiind cuprins de teamă, a plecat cu totul din tabără și, strîngînd soldați străini, a pornit, pe cont propriu, război împotriva tracilor, care nu erau cîrmuiți de regi, a strîns mulți bani de la prizonieri și a oferit elenilor, care locuiau pe acolo, adăpost împotriva barbarilor.

Dar strategii Tideu, Menandru și Adeimantos, avînd cu ei la Aigos Potamos[142] toate corăbiile de care dispuneau atunci atenienii, luaseră obiceiul de a porni în fiecare dimineață spre Lysandros, care avea flota la Lampsacos și de a-l provoca la luptă, întorcîndu-se apoi și petrecîndu-și ziua în neorînduială și fără grijă, ca și cînd ar fi disprețuit pe Lysandros. Alcibiade, care era prin apropiere, n-a trecut cu vederea faptul și nici n-a rămas nepăsător, ci, alergînd călare, le-a arătat strategilor că fac rău că pornesc la ac-

ţiune în locuri lipsite de port şi de cetate şi se aprovizionează de departe, din Sestos, şi nu bagă de seamă că oamenii de pe corăbii, cînd ajung pe uscat, rătăcesc fiecare pe unde vrea şi se împrăştie, în timp ce împotriva lor se porneşte o flotă obişnuind să facă totul în tăcere la porunca absolută a unui singur comandant.

XXXVII. Zadarnic le-a spus acestea Alcibiade şi i-a îndemnat să pornească flota la Sestos; strategii nu i-au dat ascultare. Ba Tideu, cu obrăznicie, i-a poruncit să se retragă, pentru că nu el, ci alţii sînt comandanţi.

Alcibiade, bănuind că la mijloc este vreo trădare, s-a retras, iar prietenilor care-l petreceau, cînd se retrăgea din tabără, le-a spus că, dacă n-ar fi fost astfel batjocorit de strategi, în cîteva zile ar fi silit pe spartani să dea lupta pe mare fără voie sau să părăsească corăbiile. Unii socoteau că Alcibiade se făleşte, dar alţii gîndeau că spune adevărul, dac-ar fi adus mulţi traci de pe uscat, lăncieri şi călăreţi şi, dînd lupta, ar fi pus în tulburare tabăra duşmanilor. Că Alcibiade a văzut bine greşelile atenienilor, au arătat-o îndată faptele. Într-adevăr, cînd Lysandros s-a năpustit asupra lor deodată şi pe neaşteptate, numai opt corăbii ateniene au scăpat, fugind, împreună cu Conon[143], iar toate celelalte, aproape două sute, au fost capturate. Lysandros, luînd prizonieri trei mii de oameni, i-a măcelărit.

Nu după mult timp, Lysandros a cucerit şi Atena, a dat foc corăbiilor şi a dărîmat marile ziduri. De atunci, Alcibiade, temîndu-se de spartani, care erau stăpîni şi pe uscat şi pe mare, a trecut în Bitinia, cu mulţi bani pe care îi avea asupra sa, dar şi mai mulţi bani lăsase în fortăreţele sale. Iar în Bitinia, pierzînd multe din lucrurile sale şi primind lovituri de la tracii de acolo, s-a hotărît să se ducă la Artaxerxe[144]. Socotea că n-o să se dovedească regelui mai puţin bun decît Temistocle, avînd chiar un scop mai nobil, deoarece nu va da regelui ajutor împotriva patriei, ca Temistocle, ci va cere ajutor pentru patrie împotriva duşmanilor şi, chibzuind că cel mai mult Pharnabazos îi va putea da putinţa de a ajunge la rege în siguranţă, s-a dus la el în Frigia şi-şi petrecea timpul acolo, cinstindu-l şi fiind şi el cinstit.

XXXVIII. Atenienii sufereau tare greu că fuseseră lipsiţi de hegemonie, iar cînd Lysandros, răpindu-le libertatea, a dat celor treizeci cetatea[145], atunci abia, cînd situaţia era dezastruoasă, le treceau prin minte gîndurile cu care nu putuseră să se salveze, cînd aveau putinţa, şi se jeluiau şi-şi depănau firul greşelilor şi prostiilor, dintre care cea mai mare o socoteau a doua pornire împotriva lui Alcibiade.

Într-adevăr, el fusese alungat fără să fi săvîrşit vreo greşeală, ci, mîniindu-se pe un conducător de corabie că pierduse cîteva corăbii, în chip ruşinos, în chip şi mai ruşinos ei smulseseră cetăţii pe cel mai bun şi mai războinic general.

Cu toate acestea, în clipa de faţă, mai licărea o nădejde plăpîndă că nu este pierdută situaţia pentru atenieni cît timp Alcibiade se-nvîrteşte în jurul lor, căci nici mai înainte, cînd era exilat, nu-i plăcuse să trăiască trîndav şi în linişte, nici acum, dacă situaţia lui e bună, nu-şi va întoarce privirile de la silniciile spartanilor şi de la destrăbălările celor treizeci [de tirani]. Şi nu era fără chibzuinţă acest vis al poporului, de vreme ce chiar cei treizeci [de tirani] se tot gîndeau şi căutau să afle şi să aibă cît mai multe ştiri despre cele ce făcea şi gîndea Alcibiade. În cele din urmă, Critias i-a arătat lui Lysandros că, atîta timp cît la Atena domneşte democraţia, spartanii nu vor putea stăpîni temeinic Elada şi că chiar dacă atenienii se poartă blînd şi frumos faţă de oligarhie, Alcibiade, cît timp va fi în viaţă, nu-i va lăsa să stea liniştiţi în starea de lucruri de faţă. Totuşi, Lysandros nu s-a lăsat convins de aceste vorbe mai înainte de a veni de la slujbaşii din patrie o scytală[146], care poruncea să-l înlăture pe Alcibiade, fie că şi ei se temeau de ascuţimea inteligenţei şi de dorul de fapte mari al lui Alcibiade, fie ca să facă pe placul lui Agis.

XXXIX. Iar cînd Lysandros i-a trimis vorbă lui Pharnabazos, îndemnîndu-l să facă acest lucru, iar Pharnabazos a trecut treaba pe seama fratelui său Magaios şi a unchiului său Susamithrès[147], s-a întîmplat ca Alcibiade să se găsească într-un sat din Frigia, cu hetaira Timandra. El a avut visul următor: se făcea că era îmbrăcat cu haina hetairei, iar ea, ţinîndu-şi capul pe braţele lui, îi împodobea şi-i farda faţa

ca pe a unei femei. Alții spun că Alcibiade a văzut în vis pe Magaios tăindu-i capul și arzîndu-i corpul. Dar se spune că visul nu l-a avut mult înainte de moarte. Oamenii trimiși la el n-au îndrăznit să intre în încăperea în care se afla, ci, înconjurînd casa, i-au dat foc. Alcibiade, prinzînd de veste, a strîns cele mai multe haine și covoare și le-a aruncat în foc, apoi, tîrîndu-și cu mîna stîngă hlamida, iar în dreapta avînd un pumnal, a scăpat neatins de foc, mai înainte de a-i cuprinde flăcările hainele și numai simpla sa apariție i-a împrăștiat pe dușmani. Nimeni dintre ei nu l-a înfruntat și nu s-a luat cu el la luptă, ci, retrăgîndu-se, aruncau de la distanță în el cu sulițe și cu săgeți.

Căzînd el astfel și dușmanii plecînd, Timandra i-a luat capul neînsuflețit, l-a înfășurat și l-a acoperit cu hainele ei și l-a înmormîntat, potrivit cu împrejurarea, cu strălucire și cu fast.

Se spune că așa-zisa Lais din Corint a fost fiica ei, adusă însă roabă, de la Hycarra[148], din Sicilia. Alții, în unele privințe, spun același lucru despre moartea lui Alcibiade, dar că vina uciderii lui n-o poartă nici Pharnabazos, nici Lysandros, nici spartanii, ci că Alcibiade însuși, corupînd o femeie dintr-o casă nobilă trăia cu ea, iar frații femeii, neputînd suferi lipsa lui de stăpînire, au dat noaptea foc casei în care locuia el, iar el s-a prăbușit, după cum se spune, cuprins de foc.

CORIOLAN

NOTIȚĂ ISTORICĂ

Figura lui Coriolan, ca și aceea a lui Camillus, este o figură legendară, creată în legătură cu războaiele de apărare și de cotropire pe care le-a dus Roma, după alungarea regilor, la sfîrșitul secolului al VI-lea și de-a lungul întregului secol al V-lea. Ca și în legenda lui Camillus, în legenda despre Coriolan se reflectă, fără îndoială, realități sociale, politice și militare, dar, întrucît au fost exagerate, deformate și nimbate de aureola legendei, este greu a le desprinde din complexul înfloririlor imaginației. Cu toate acestea, se pot stabili, cu probabilitate, unele fapte care au dus la crearea faimoasei figuri a lui Coriolan.

În notița istorică la Viața *lui Camillus, am dat relativ destule amănunte cu privire la întinderea orașului Roma, la structura socială, la forma de guvernămînt și la luptele dintre patricieni și plebei care au durat de-a lungul întregului secol al V-lea î.e.n., și au avut atîtea consecințe pentru viața de stat a Romei. Pentru a înlesni însă cunoașterea faptelor care au dus la crearea legendei lui Coriolan, vom aminti, pe scurt, unele dintre faptele enunțate acolo.*

După alungarea regilor[1]*, pe la 509 î.e.n., Roma, în afară de coline, se întindea pe un teritoriu foarte restrîns, de 8–9 km. Într-adevăr, cetatea Veii, care se afla la 12 km la nord-vest de Roma și la apus de Tibru, a fost cucerită*

[1] Vezi *Istoria universală*, vol. II, p. 100. N. A. Maşchin, *Istoria Romei antice*, p. 66. A. Piganiol, *La conquête romaine*, pp. 88 și urm. *Realenzyclopedie der Altertumswissenschaft*, Suppl V. col. 653—660.

după tradiție, în 396 î.e.n.; la 10 km nord de Roma se afla cetatea Fidenae, care s-a unit adesea cu Veii împotriva Romei. Dacă deci romanilor le-a trebuit aproape un secol ca să cucerească două cetăți situate la 10–12 km de Roma, înseamnă că într-adevăr teritoriul de sub stăpînirea Romei nu se întindea pe o rază mai lungă de 7–9 km.

Pe acest teritoriu destul de restrîns, romanii se ocupau cu creșterea vitelor și cu agricultura. Creșteau vaci, capre, oi, porci, cultivau cereale, sădeau chiar viță de vie și măslini. Se pare că plugul cu brăzdar de fier se întrebuința încă de pe vremea regilor. În această epocă existau însă la Roma și meșteșugari – zidurile de apărare ale orașului, construcțiile de canalizare, templele dle căror urme s-au descoperit o dovedesc – meșteșugari care-și făcuseră ucenicia la meșteri greci și etrusci.

La Roma, după izgonirea regilor, locuitorii liberi se împărțeau din punct de vedere social în patricieni și plebei. Unitatea socială caracteristică a patricienilor o constituia familia. Pater familias, „șeful familiei", era stăpînul suprem al averii familiei, preot și judecător, și avea drept de viață și de moarte asupra soției și a copiilor. El avea aceleași drepturi și asupra sclavilor, care de asemenea făceau parte tot din familie. Numai patricienii aveau drepturi politice. Izvoarele puterii de stat erau: poporul, populus, constituit din patricieni și, după reforma lui Servius Tullius, și din plebei, dar majoritatea la alegeri o deținea patricienii și plebeii bogați; senatus, în care, la început, erau numai patricieni, apoi și cîțiva plebei. Organe ale puterii executive erau cei doi consuli, care dețineau puterea avută odinioară de rege, ajutați de doi subalterni (quaestores) la început în problemele judiciare și, mai tîrziu, și în cele financiare.

Dar, îndată după alungarea regilor, la Roma au început lupte dîrze între plebei și patricieni. Plebeii, care erau excluși de la folosirea faimosului ager publicus, „ogorul public" și n-aveau drepturi civile și politice egale cu ale patricienilor, în schimb erau obligați să presteze serviciul militar și să-și verse sîngele în războaie, nu înțelegeau să aibă numai datorii, fără drepturile corespunzătoare. Ei voiau deci să aibă aceleași drepturi ca și patricienii. Dar, pentru a obține realizarea revendicărilor cu privire la ager publicus trebuiau să aibă drepturi civile și politice. Deci revendicările de ordin civil și politic trebuiau îndeplinite ca o condiție a împlinirii celor economice. Tradiția vorbește despre mai multe secessiones, „retrageri", ale plebeilor din Roma, tocmai cînd cetatea era amenințată de dușmani, în urma cărora, de-a lungul secolului al V-lea, plebeii au dobîndit: în 509, lex Valeria, promulgată de P. Valerius Publicola, care dădea dreptul oricărui plebeu să facă apel la adunarea poporului împotriva sentinței oricărui magistrat; în 494, se instituie tribunii plebei, ajutați de doi aediles, „edili"; tribuni plebis erau sacrosancti, „inviolabili", aveau dreptul de veto „mă opun" împotriva oricărei hotărîri arbitrare a magistraților patricieni; începînd cu anul 490 puteau să convoace plebea, iar de la 471 – să fie aleși în adunările pe triburi; în 462, s-a hotărît înființarea unei comisii de cinci bărbați, care să redacteze legi cu privire la puterea consulilor, deci să limiteze arbitrariul consulilor patricieni; în 451–449 se instituie decemviri cu putere consulară, care redactează legile celor douăsprezece table; prin aceste legi, pe lîngă consfințirea unor realități existente, ca: dreptul asupra proprietății private, puterea șefului de familie, lipsa de drepturi a femeii, se introduceau și prevederi noi: dreptul de a testa oricui, limitarea dobînzii, limitarea dreptului gințiide a urmări și pedepsi pe ucigașul sau ucigașii unui membru din gintă; în 449, legile date de consulii Valerius și Horatius decretau ca hotărîrile luate în adunările plebei, Plebiscita, să aibă putere de lege pentru întreg poporul, adică și pentru patricieni; în 445, legea prezentată de Canuleius le dădea plebeilor dreptul de a încheia căsătorii cu patricienii; în 443 se instituie tribuni militum consulari potestate, „tribunii militari cu putere consulară", care puteau fi aleși și dintre plebei; în sfîrșit, în 366, prin cele trei legi aduse de Licinius Stolo și de Sextius Lateranus, tribuni ai plebei, s-a hotărît ca unul dintre consuli să fie plebeu. Patricienii au fost constrînși să acorde aceste drepturi plebeilor datorită importanței economice și militare din ce în ce mai mare pe care o căpăta, pe zi ce trecea, plebea. Războaiele de apărare și de cotropire pe care le-a dus Roma după alungarea regilor cereau oameni și bani. Plebea însă, care își dădea averea

și sîngele în aceste războaie, înțelegea să ceară drepturi economice, civile și politice, iar patricienii, neputînd face față singuri situației, după lupte înverșunate au fost siliți să consimtă.

Printre războaiele pe care legenda spune că Roma le-a purtat în timp ce încordarea dintre patricieni și plebei ajunsese la culme a fost și acela împotriva cetății Corioli, de la care și-a tras numele Coriolan.

Am arătat mai sus că, la sfîrșitul secolului al VI-lea, teritoriul ocupat de Roma nu se întindea mai mult de 7–9 km de jur împrejurul orașului. Roma, după căderea regilor, era înconjurată de dușmani: la nord, dincolo de revărsarea rîului Anio în Tibru, se întindea teritoriul sabinilor, la nord-vest locuiau etruscii, spre răsărit și sud, în munții Albani și pe litoral, se aflau cetăți latine. La rîndul lor, latinii se învecinau la nord cu equii și la sud-est cu volscii. Equii populau cîmpia de la poalele Apeninilor și, pe la începutul secolului al V-lea, au pus stăpînire pe cetățile Tibur și Praeneste. Ei s-au aliat cu volscii, a căror capitală era Antium. Așadar, Roma se vedea amenințată la nord-vest de etrusci, din luptele cu care, la începutul secolului al V-lea, ieșise slăbită, iar la est de alianța volscilor cu equii. Interese economice îi impuneau Romei ieșirea spre cîmpia locuită de volsci. Drumul spre această cîmpie trecea prin Aricia și Ardea. Luptînd pentru această ieșire în cîmpia volscă, Roma a cucerit cetatea latină Corioli.

Acestea sînt, cu o largă aproximație, faptele. Zicem cu o largă aproximație, fiindcă probe peremptorii nu există.

Figura lui Coriolan este o creație a legendei. Coriolanus *înseamnă „omul din Corioli". Savanții*[1] *au încercat să desprindă firele de adevăr din hățișul legendei, dar nu se poate spune că s-a ajuns la rezultate convingătoare. Iată, între altele, o ipoteză în privința adevărului istoric pe care ar lăsa să-l întrevadă legenda lui Coriolan. În legendă, spune această ipoteză, sînt două tradiții: una mai veche, care și-a*

[1] A se vedea, de pildă, G. Niebuhr, *Römische Geschichte*, II, 245, Th. Mommsen, *Römisch. Fast*, II, 140, W. Soltau, *Römische Geschichtsschreibung*, pp. 68, 82, 84; E. Pais, *Storia di Roma*, I, 500. A. Piganiol, *op. cit.*, pp. 58 și urm. Schur, în *Realenzyclopedie*, Suppl. V. col. 653—660.

găsit expresia la Titus Livius (vol. II 33–35; 37–40; 52–54; VII 40, 12; XXVIII 2, 1; XXXIV 5, 9), Florus (IX 17, 3), Eutropius (I 14, 15); Hieronymus, Chr. ad Euseb, *(II 103 a.), și alta mai nouă care se găsește la Dionysios din Halicarnas (VI 92–94; VII 19, 21–67, VIII 78, 84), Appian* (Italica 2–5; Războaiele civile, *I, 1, 3; III 246) Valerius Maximus (I 8, 4; IV 3, 4; V 2, 1) Plutarh (Coriolan). Plutarh – spune ipoteza – s-a inspirat mult din Dionysios din Halicarnas. În versiunea mai veche, Coriolan nu era consul, cînd s-a bătut cu volscii, care au atacat pe romanii aflați în jurul cetății Corioli. Conflictul cu plebea s-a iscat cînd a fost vorba să se împartă grîu poporului, iar Coriolan s-a manifestat ca un aprig dușman al plebei. Titus Livius citează două știri în privința morții lui Coriolan: prima spunea că, după împăcarea cu Roma, datorită lacrimilor mamei și soției sale, Coriolan s-a sinucis; după a doua știre, Coriolan ar fi murit bătrîn în exil. A doua versiune, mai recentă și puternic dramatizată, îl face pe Coriolan consul. Cercetînd textele amintite mai sus, unii savanți au formulat ipoteza că Marcius Coriolan n-a fost roman, ci latin. El aparținea, zic ei, ginții Marcia, gintă latină, ai cărei membri, într-o epocă greu de determinat, au venit cu toate bunurile și clienții lor la Roma, unde au jucat un rol politic din ce în ce mai mare.*

Marcii au venit la Roma de la Ardea, Aricia sau Lanuvium – zice ipoteza – și au adus cu ei legenda lui Coriolan. Această legendă îl prezenta pe Coriolan ca pe un tînăr aprig luptător împotriva romanilor. Apoi, Marcii de la Roma aveau tot interesul ca acest legendar C. Marcius să capete o strălucire din ce în ce mai mare și de aceea au făcut din el un consul patrician, care s-a găsit, la un moment dat, în conflict cu plebea și apoi în război cu Roma, dar n-a dus pînă la capăt dezastrul cu care amenința propria-i patrie, căci mama și soția sa i-au luat victoria din mînă. În acest fel, pe lîngă potențarea figurii lui C. Marcius – din simplu luptător viteaz din Corioli, el a ajuns consul patrician – legenda amplificată de Marcii la Roma, l-a izbăvit și de crima de a fi provocat un dezastru Romei, trimițîndu-l în exil sau făcîndu-l să se sinucidă. La Roma, Marcii au înlocuit, în legendă, pe latini cu volsci.

Am dat un exemplu de ipoteze construite pe baza textelor, care expun versiuni diferite despre Coriolan. Nu se cunoaște însă cum s-au petrecut faptele în realitate.

* * *

Plutarh a găsit în texte legenda lui Coriolan sub formele ei diferite la Titus Livius și Dionysios din Halicarnas, cei doi autori mai de seamă pe care-i putea consulta. Plutarh a adoptat versiunea pe care a găsit-o la Dionysios din Halicarnas. Dacă nici astăzi nu se poate stabili adevărul istoric, era cu atît mai greu pentru Plutarh să facă acest lucru. După toate probabilitățile, el a cunoscut și versiunea legendei lui Coriolan relatată de Titus Livius. El a ales însă varianta întîlnită la Dionysios din Halicarnas, mai ales pentru interesul dramatic pe care-l oferea această versiune.

Într-adevăr, la Titus Livius, Coriolan este un tînăr roman care, la asediul cetății Corioli, a respins pe volscii care veneau de la Antium ca să despresureze cetatea, a pătruns în Antium și a produs un mare măcel printre volsci, înlesnind cucerirea cetății Corioli de către romani. În acest fel, Coriolan a pus în umbră pe consulul Cominius (II 33). Apoi, Coriolan s-a împotrivit distribuirii de grîu plebeilor, dacă aceștia nu renunță la tribunatul plebei (II 34–35). Tribunii plebei l-au dat în judecată, patricienii n-au putut să-i vină în ajutor, a fost osîndit, dar a plecat în exil la volsci, unde a fost bine primit de Attius Tullus, căpetenia volscilor. Amîndoi pun la cale un război împotriva romanilor. Mai trebuie convins poporul (II 35). La Roma se organizează jocuri de circ, la care au venit numeroși volsci. Attius Tullus, într-o convorbire tainică cu consulii, le-a sugerat ideea că volscii ar putea să se dedea la acte neplăcute. Un decret al senatului a izgonit pe volsci din cetate (II 37). Tullus, care părăsise Roma înaintea volscilor, le iese în cale la Fîntîna Ferentină și, într-o cuvîntare violentă, îi îndeamnă la război (II 38). Comandanți au fost aleși Attius Tullus și C. Marcius Coriolanus, însărcinat cu purtarea ostilităților. După ce a ocupat o serie de orașe – Circeii, Satricum, Longula, Corioli, Bovillae, Corbio, Vitellia, Trebium, Lavici, Pedum – Coriolan a pornit spre Roma și și-a așezat tabăra la cîțiva kilometri

de oraș (II 39). La rugămințile femeilor din Roma, Veturia, mama, și Volumnia, soția lui Coriolan, s-au dus în tabăra lui. Veturia i-a adresat o scurtă alocuțiune, iar Volumnia și cei doi copii l-au îmbrățișat. Coriolan a renunțat la război. Volscii s-au retras. Unii spun că Coriolon s-a sinucis imediat după plecarea volscilor iar alții că a murit bătrîn în exil (II 40).

La Plutarh, Coriolan a dat semne de vitejie din copilărie (2); s-a distins în lupta contra Tarquiniilor (3); s-a împotrivit cedării în fața plebeilor, care cereau încetarea abuzurilor cămătărești ale patricienilor; a respins pe volsci, care veneau în ajutorul cetății Corioli, asediată de romani, și a pătruns în cetatea Antium, unde a făcut un mare măcel (8); s-a întors la Corioli, unde a dat bătălia împotriva volscilor, pe care i-a înfrînt (9); n-a primit, din darurile oferite de Cominius, decît calul și a intervenit pentru un prieten volsc (10); i s-a dat numele de Coriolanus (11); a prădat cetatea Antium, de unde a adus grîu și vite, în timp ce plebeii nu voiau să meargă la război împotriva acestei cetăți (13); a candidat la consulat, dar, din pricina mîndriei sale, plebea a votat împotrivă-i (14–15); s-a ridicat, în senat, împotriva împărțirii de grîu plebei (16); tribunii l-au acuzat în fața poporului și l-au chemat să se apere, dar Coriolan l-a înfruntat; atunci tribunii l-au luat cu forța, dar patricienii l-au scăpat din mîinile lor, iar consulii au liniștit poporul (17); tribunii au chemat iarăși pe Coriolan să se apere; Coriolan s-a prezentat, dar a vorbit disprețuitor; tribunul Sicinnius, de acord cu colegii, l-au declarat osîndit la moarte, edilii au pus mîna pe el, ca să-l arunce în prăpastie, dar o parte din popor și patricienii au intervenit îngăduindu-i să se prezinte la a treia adunare în fața poporului, spre a se apăra (18); înfățișîndu-se în fața poporului, Coriolan a fost acuzat de tiranie, de împărțirea nedreaptă a prăzilor luate de la Antium și de cele ce spusese împotriva împărțirii de grîu plebei; rezultatul a fost osîndirea la exil (20); s-a dus la Antium, unde a fost primit bine de căpetenia cetății Tullus Amphidius (22); împreună, au pus la cale războiul împotriva Romei; Tullus, prin viclenie, a sfătuit pe romani să alunge pe volsci de la jocuri (23–26); Coriolan, ales comandant împreună cu Tullus, a atacat pe neașteptate pe romani și a luat

o pradă îmbelşugată (27); a cucerit apoi cetăţile Labica, Pedum, Bola (28); la Roma era dezordine, Coriolan asediază cetatea Lavinium, poporul se învoieşte să-l recheme, dar senatul se împotriveşte (29); el îşi aşază tabăra la „Gropile Cloeliei", cam la 8 km departe de Roma; aci sosește o solie romană, alcătuită din senatori, prieteni de ai lui Coriolan, spre a-l ruga să renunţe la război, dar el le cere să restituie volscilor pămîntul cucerit şi să le acorde dreptul de cetăţenie (30); după treizeci de zile, în care a cucerit şapte mari cetăţi, Coriolan şi-a adus iarăşi armata lîngă Roma, iar senatul a trimis o nouă solie, care a cerut ca volscii să depună armele; Coriolan le pretinde iarăşi să restituie volscilor pămîntul cucerit şi să le acorde dreptul de cetăţenie, dar solii nu pot accepta (31); o altă solie, constituită din preoţi, nu izbuteşte să-l înduplece (32); femeile romane intervin atunci la Volumnia, după Plutarh mama lui Coriolan (33); Volumnia şi Vergilia, soţia lui Coriolan, se duc în tabără, unde Volumnia îi ţine o cuvîntare copleşitoare, care-i înfrînge mînia (34–37); volscii îi cer, într-o adunare, socoteală lui Coriolan, care însă, înainte de a se justifica, este ucis de cei din jurul lui Tullus (40).

Simpla citire a celor două versiuni ne arată că, la început, legenda conţinea puţine elemente, care, cu timpul, au fost amplificate.

În stadiul în care ne-au parvenit ştirile din antichitate, este cu neputinţă să desprindem cele cîteva fire de adevăr din legendă. În orice caz, pare sigur că legenda s-a născut cu ocazia conflictului între Roma şi Corioli. Corioli nu era cetate volscă, ci latină. Deci legenda face o primă eroare. În al doilea rînd, conflictele între patricieni şi plebei pe tema distribuirii grîului au izbucnit mult mai tîrziu decît le situează legenda. Aşadar, legenda conţine elemente vechi şi elemente mai noi. Ipoteza amintită mai sus face din Marcius un cetăţean din Corioli, ceea ce nu poate fi peremptoriu încă demonstrat, nici infirmat. Legenda conţine însă un element care depăşeşte cadrul legendei, şi anume aliarea unui exilat roman cu duşmanii şi pornirea la război, în fruntea lor, împotriva Romei. Fapte de acest fel trebuie să se fi petrecut de mai multe ori în luptele dintre triburi. Nu ştim dacă sub numele lui Marcius se ascunde un roman sau dacă Marcius era din Corioli, aşa cum spune ipoteza amintită. Este prea bine cunoscut că Temistocle şi Alcibiade, cu care este comparat Coriolan, s-au refugiat la duşmani, şi, dacă Temistocle n-a pornit un război împotriva Atenei, Alcibiade a făcut-o din plin. Deci nu este nimic neobişnuit, din acest punct de vedere, în legenda lui Coriolan. Marcii – spune ipoteza amintită – au venit din Corioli şi au adus cu ei legenda tînărului Marcius, care se distinsese în războiul dintre Corioli şi Roma. S-ar putea şi invers, ca Marcii să fi găsit ei la Roma o legendă de acest fel şi să şi-o fi însuşit.

Realitatea neîndoielnică reflectată de legendă o constituie împletirea luptelor dintre patricieni şi plebei cu războaie de apărare şi de cotropire externe, precum şi dezertările de la romani la duşmani.

Legenda însă, amplificîndu-se, la analişti, cu elemente din Odiseea, din viaţa lui Temistocle şi a lui Alcibiade, a ajuns să ia proporţiile zguduitoarei drame a unui roman care porneşte, alături de duşmani, războiul împotriva patriei sale şi în sufletul căruia se zbuciumă, dramatic, patima mîndriei rănite cu dragostea de mamă, de soţie şi de copii. Dragostea de mamă şi de soţie învinge, dar, o dată cu prăbuşirea dorului de răzbunare, cade şi eroul.

Aşa cum se vede din rezumatele de mai sus, versiunea reprodusă de Plutarh este cu mult mai amplă decît cea relatată de Titus Livius. Este posibil ca Titus Livius să fi găsit mai multe elemente ale legendei în izvoare, dar să nu fi ales decît pe cele care i s-au părut mai interesante. Într-adevăr, este uşor de închipuit ce proporţii ar fi luat opera lui, dacă istoricul ar fi inserat toate amănuntele legendei, pe care la întîlnim la biograf. Nu pare însă probabil ca Titus Livius să fi lăsat nemenţionată candidatura lui Coriolan la consulat, dacă ar fi găsit-o în izvoarele sale. Pare deci sigur că Titus Livius s-a inspirat din alte izvoare decît Dionysios din Halicarnas şi Plutarh, mai ales că la biograf, mama lui Coriolan se numeşte Volumnia, pe cînd la Titus Livius, Volumnia este soţia lui Coriolan.

Nu i se poate face o critică lui Plutarh în privinţa stabilirii faptului istoric, deoarece şi pentru el legenda era deja constituită, iar mijloacele de care dispun istoricii astăzi pentru stabilirea adevărului îi lipseau. Plutarh a luat

în schimb atitudine politică și morală față de clasele sociale și oamenii în luptă. Trebuie observat că biograful, în capitolul al V-lea al Vieții, narează cu un abia stăpînit sentiment de revoltă împilările făcute de patricieni plebeilor. De asemenea, el nu uită să spună, în capitolul următor, că plebeii „s-au așezat acolo [pe muntele sacru] fără să săvîrșească vreo violență sau tulburare, ci se mărgineau să strige că au părăsit cetatea din pricina bogaților și că Italia le va da oriunde aer și apă și loc de îngropare, deoarece ei n-au nimic mai mult, dacă locuiesc la Roma, decît că pot primi răni sau muri în expediții militare pentru cei bogați"[1]. Relatarea strigătelor de revoltă ale plebeilor Plutarh o face pe un ton de justificare și aprobare. Această simpatie manifestată de biograf pentru revendicările plebeilor nu este însă consecventă. Astfel, Plutarh relatează că, după terminarea războiului cu volscii „demagogii atîtau iarăși răscoala, fără să aibă vreo pricină sau vreo învinuire dreaptă, că relele pe care, în chip necesar, le suferiseră ei în dezbinările și tulburările de mai înainte, le făceau pretext de răscoală împotriva patricienilor"[2]. Prin demagogi, Plutarh înțelege căpeteniile plebei și, îndeosebi, pe tribunii plebei. Relele suferite „în chip necesar" la care se referă Plutarh erau lipsurile de alimente provenite din faptul că ogoarele nu fuseseră lucrate în vremea secesiunii plebei pe muntele sacru. Prin urmare, în concepția biografului, tot plebeii erau vinovați că ogoarele rămăseseră în paragină, deși el însuși recunoscuse justețea revendicărilor. Dar iarăși biograful găsește justificată acțiunea plebei cînd îl respinge pe Coriolan de la consulat[3], arătînd că plebeii nu l-au respins numai din pricina mîndriei lui (motiv de ordin psihologic), ci și pentru că se temeau că, ajungînd consul, Coriolan le va răpi libertatea. Mai consecvent pare Plutarh în antipatia, abia reținută, pe care o arată față de tribunii plebei. Cu multă căldură relatează el încercările făcute de patricieni spre a se înțelege cu plebeii. Dacă și-ar fi formulat clar părerea, se pare că Plutarh ar fi spus că

[1] Cap. 6.
[2] Cap. 12.
[3] Cap. 15.

dorește ca patricienii să se abțină de la abuzuri, iar plebeii să fie mai cuminți, chiar dacă erau în lipsuri.

Politica lui Coriolan și a lui Alcibiade este condamnată de Plutarh din motive de ordin moral: „Oamenii așezați erau dezgustați de politica lui Alcibiade, care era prea nerușinată și de murdăria bădărăniei și a bufoneriei de care da dovadă în lingușirea poporului, iar poporul roman a urît politica lui Marcius, lipsită de cuviință, mîndră și oligarhică. Așadar, nu trebuie să lăudăm pe nici una din ele"[1].

Citatul arată limpede că Plutarh nu judeca politica celor doi bărbați din punctul de vedere al intereselor cetății și poporului din care făceau parte, ci numai sub unghiul cuviinței morale. Totuși, între Alcibiade și Coriolan, Plutarh, din punctul de vedere politic, îl preferă pe Coriolan, tocmai pentru că s-a arătat dîrz față de popor: „Dar demagogul și lingușitorul este mai vrednic de dojană decît cei care batjocoresc poporul, ca să nu pară că fac demagogie", spune Plutarh mai departe.

Din punct de vedere moral, Plutarh dojenește inflexibilitatea mîniei lui Coriolan în comparație cu Alcibiade, pe care dorul de patrie l-a făcut totuși să se mai ostoiască. „În acest fel, pe Alcibiade cetățenii n-au putut să-l urască, chiar dacă le-a făcut rău, pe cînd Marcius, deși era admirat, nu era iubit"[2]. Apoi biograful observă că Alcibiade a adus mai multe foloase patriei decît Coriolan[3]. Plutarh dă și un precept de conduită politică: „Se cade ca cetățeanul care nu lingușește de loc poporul să nu se răzbune de loc pe popor [cînd nu-l cinstește], deoarece mînia provenită din nedobîndirea cinstirii izvorăște din prea marea dorință de a o dobîndi"[4].

Preceptele de conduită politică pe care le dă Plutarh, direct sau indirect, neavînd în vedere realitățile politice concrete în care se găsesc oamenii, păcătuiesc prin aceea că sînt atemporale și deci, uneori, artificiale.

Într-adevăr, un patrician care n-ar fi fost de loc mîndru față de plebei, dar s-ar fi opus împlinirii dreptelor re-

[1] Paralela între Alcibiade și Coriolan, cap. I.
[2] *Paralelă*, cap. 3.
[3] *Ibidem*, cap. 4.
[4] *Ibidem*.

vendicări ale acestora, ar fi avut o conduită neprogresistă și neumană, pe cînd un patrician mai mîndru, dar înțelelegător față de plebei ar fi apărut mult mai uman. Considerată în abstract, mîndria este întotdeauna o însușire urîtă, dar faptele politice ale unui om nu trebuie judecate după mîndria sau blîndețea lui, ci după caracterul lor progresist uman sau retrograd. Plutarh și aici a confundat punctul de vedere politic cu cel moral.

Plutarh istorisește cu multe amănunte legenda. El se oprește și asupra raportului dintre ambiție și cinstire (4), asupra cognomenului la romani (11), asupra unor obiceiuri religioase instituite de Numa (25) etc. Aceste scurte digresiuni, deși-l depărtează pe cititor de la urmărirea desfășurării faptelor, îl recreează totuși prin variația ideilor. Lipsesc — lucru foarte interesant pentru natura izvoarelor pe care le-a consultat Plutarh — anecdotele și citatele din poeți, care sînt foarte frecvente, de pildă, în Viața *lui Temistocle și cea a lui Pericle. Se vede lămurit că pentru biografia lui Coriolan, Plutarh a consultat mai ales opere de istoriografie, în care mijlocul de impresionare a cititorului era constituit de discursuri. Se constată, într-adevăr, că discursul ocupă în această biografie mai mult spațiu decît în altele. Dar, chiar în comparație cu Titus Livius, discursurile din biografia lui Coriolan sînt mai extinse. De pildă, la Titus Livius (II 40), Veturia întîmpină pe Coriolan cu o cuvîntare mai scurtă decît cea pe care o citim în biografie.*

În general, la Plutarh se găsesc expuse mai multe situații dramatice în care s-a găsit Coriolan decît la Titus Livius. Dar chiar faptele narate de cei doi autori sînt mai puternic dramatizate la Plutarh. Vom da un singur exemplu. Momentul culminant al acestei drame a fost, desigur, prezentarea Veturiei, Volumniei și copiilor în tabăra lui Coriolan. Amănuntele menționate de biograf sînt și mai numeroase și mai dramatice decît cele date de istoric. Astfel, Titus Livius ne spune numai că, la sosirea femeilor, Coriolan se găsea în tabără, pe cînd Plutarh (34) relatează că „Marcius [Coriolanus] ședea pe tribună, împreună cu ceilalți comandanți". La Titus Livius, Coriolan înștiințat că a venit Veturia, s-a repezit s-o îmbrățișeze, dar ea, înainte de a-i primi îmbrățișarea, l-a primit cu o serie de întrebări din ce în ce mai dramatice. La Plutarh, Coriolan a îmbrățișat mai întîi pe mama sa și „... cînd a simțit că mama sa vrea să vorbească, așezînd în jurul său pe sfetnicii volsci, a ascultat pe Volumnia, care a vorbit astfel ...". Este ușor de văzut exagerarea izvorului consultat de Plutarh care-l așază inutil pe Coriolan pe tribună și, apoi, ca într-o ceremonie dinainte studiată, o lasă pe mama lui Coriolan să vorbească, atunci cînd discursul aproape că nu-și mai avea rost.

Înseși ideile discursului sînt diferite la cei doi autori. Astfel, ideea centrală a discursului Veturiei la Titus Livius este următoarea: cum de a putut Coriolan să treacă peste toate sentimentele care-l leagă de Roma și s-o atace? La Plutarh, mama lui Coriolan stăruie asupra situației nenorocite în care a adus-o Coriolan pe ea și pe nora ei. La Titus Livius mai mult de jumătate din discurs este constituit din întrebări retorice, pe cînd la Plutarh nu este nici una. La Titus Livius, Coriolan și-a îmbrățișat numai copiii și soția, nu și pe mama sa. La Titus Livius nu mai vedem ce a făcut Veturia, după ce i-a vorbit, pe cînd la Plutarh, după ce Volumnia, văzîndu-l pe Coriolan tăcînd, a reluat dojana, i-a căzut în genunchi, gest inutil, de vreme ce împăcarea se făcuse înainte de discursuri, cînd s-au îmbrățișat. De asemenea, Titus Livius relatează că după discursul Veturiei și după ce și-a îmbrățișat soția și copiii, „le-a spus că sînt liberi să se întoarcă la Roma" și apoi a ridicat asediul. La Plutarh citim: „Iar Marcius [cînd mama sa i-a căzut în genunchi] a strigat: „Ce-mi faci, mamă?" și, ridicînd-o și strîngîndu-i tare mîna dreaptă, i-a zis: „Ai dobîndit o norocoasă victorie pentru patrie, dar ucigătoare pentru mine. Plec învins numai de tine".

Din cele expuse mai sus, reiese limpede că la Titus Livius narațiunea și discursul sînt mai concentrate și, lucru important, mult mai firești decît la Plutarh. Izvorul biografului a dorit prea mult să dramatizeze și, neavînd suficientă putere de intuire a realității și verosimilului, a căzut în artificialitate și nefiresc. Trebuie menționat aici că Shakespeare, în drama Coriolan, *s-a inspirat din Plutarh.*

În orice caz, căldura povestirii lui Plutarh nu se dezminte nici în această biografie.

N. I. B.

I. Familia Marcilor era patriciană și a dat mulți bărbați faimoși, printre care era și Ancus Marcius[1], nepotul lui Numa, care a fost rege după Tullus Hostilius. Din familia Marcilor făceau parte și Publius și Quintus, care au adus în Roma apă foarte multă și bună[2], și Censorinus, pe care poporul roman l-a ales de două ori censor, iar el a convins poporul să propună și să voteze o lege, hotărînd ca nimeni să nu aibă de două ori acea slujbă[3].

Iar Caius Marcius, a cărui *Viață* o scriem, orfan de tată și crescut de mama sa, rămasă văduvă, a arătat, prin exemplul său, că viața de orfan are multe neajunsuri, dar că nu se împotrivește întru nimic ca cel lovit de astfel de durere să fie om harnic și deosebit de ceilalți. Acest lucru îl arată mai ales celor netrebnici care o acuză că le-a stricat copilăria din lipsă de îngrijire.

Caius Marcius a fost un exemplu și pentru cei care socotesc că firea cuiva, dacă este de soi bun, dar lipsită de educație, deodată cu roadele bune produce și unele rele, întocmai ca o țarină de soi pe care plugarii n-o îngrijesc. Astfel, tăria și neînduplecarea în toate hotărîrile lui a dat la iveală avînturi mari, roditoare de fapte frumoase, dar, iarăși, fiind stăpînit de sentimente neînfrînte și de ambiții neînduplecate, l-a făcut să fie aspru și neînvoitor cu oamenii. Lumea îi admira stăpînirea față de plăceri, rezistența în muncă, nepăsarea față de bani și le numea stăpînire de sine și dreptate și bărbăție; cînd era vorba însă de discuțiile politice, nu-l puteau suferi, pe motiv că era supărător și uricios și cu concepții oligarhice[4]. Astfel, oamenii nu se bucură pentru nici un alt motiv de binefacerile muzelor, decît pentru faptul că le fac firea mai blîndă, prin învățătură și educație;

prin învățătură, firea păstrează moderația și aruncă excesul. Îndeobște, Roma, pe vremea aceea, dintre virtuți se fălea cel mai mult cu faptele de război și de oaste, iar adevărul acesta îl confirmă și faptul că virtutea este numită de ei cu un singur cuvînt, acela de „bărbăție"[5], și acest nume generic al virtuților este, la ei, numele particular al „bărbăției".

II. Marcius, fiind înclinat mai mult decît alții spre luptele războinice, chiar de la începutul copilăriei se exersează în mînuirea armelor. Socotind că armele făcute de oameni nu-s de nici un folos pentru aceia care nu și-au potrivit și pregătit armele înnăscute și sădite în fire, în așa fel și-a pregătit corpul pentru orice fel de luptă, încît era foarte sprinten cînd pornea la asalt, și puternic în lupte și de neînlăturat în încleștări. Cei care se măsurau cu el la curaj și la vitejie, cînd erau înfrînți, dădeau vina pe forța lui fizică de neînfrînt și care nu se dădea în lături de la nici o încordare.

III. Prima expediție militară a făcut-o fiind băiețandru, atunci cînd foarte mulți latini și chiar mulți italici dădeau ajutor lui Tarquinius[6] și-l însoțeau în expediția împotriva Romei. Tarquinius domnise în Roma și fusese apoi izgonit și, după multe lupte și înfrîngeri, arunca parcă ultimul zar al sorții; ei n-o făceau atît de dragul lui Tarquinius, cît pentru a dărîma puterea crescîndă a Romei, de care se temeau și pe care o pizmuiau. În această bătălie, în care amîndouă fronturile au suferit multe respingeri, Marcius lupta vitejește, cînd, deodată a văzut un ostaș roman prăbușindu-se în fața dictatorului[7], dar n-a rămas nepăsător, ci s-a postat în față și, respingînd pe dușmanul care se năpustea asupra lui, l-a ucis. După victorie, comandantul, printre cei dintîi, pe el l-a cinstit cu cununa din frunze de stejar. Legea dădea această cunună ostașului care ocrotise un cetățean roman, fie că se cinstea stejarul din cauza arcadienilor, pe care Apolo îi numise, printr-un oracol „mîncători de ghindă", fie că pentru cei plecați în expediție se găsesc repede și peste tot stejari, fie pentru că cununa de stejar, obiect sacru hărăzit lui Zeus Polieus[8], se acordă, în semn de cinstire, pentru salvarea unui cetățean. Dintre copaci, stejarul are fructele cele mai frumoase și lemnul cel

mai tare. Altădată, stejarul dădea şi un aliment – ghinda, şi o băutură – hidromelul[9], apoi vîscul [din care făceau o], unealtă de vînătoare, punea la-ndemîna omului ca hrană foarte multe animale şi păsări.

În acea bătălie se zice că s-au arătat şi Dioscurii şi că au fost văzuţi şi după bătălie, cu caii scăldaţi în sudoare, vestind victoria în for, în locul în care este acum, lîngă un izvor, un templu ridicat în cinstea lor. De aceea şi ziua în care s-a dobîndit victoria – idele lunii iulie – au hărăzit-o Dioscurilor.

IV. Vaza şi onoarea dobîndite prea devreme de tineri, cînd sînt firi uşuratice, le stinge ambiţia, le potoleşte repede setea şi le aduce dezgust. Dimpotrivă, sufletele tari şi bine statornicite cresc cînd li se aduce cinste şi se aprind faţă de acţiunile frumoase, parcă ar fi aţîţate de suflarea vîntului. Aceste firi, ca şi cînd n-ar fi primit răsplata unei fapte mari, ci ca şi cînd ar fi dat garanţia că vor săvîrşi alte acţiuni măreţe, se ruşinează să părăsească gloria şi să nu fie mai presus de alţii prin acelaşi fel de lucruri.

Acelaşi sentiment stăpînindu-l şi pe Marcius, el singur şi-a pus drept ţel săvîrşirea virtuţii şi, voind să fie mereu excepţional, a strîns vitejii peste vitejii, a îngrămădit prăzi peste prăzi, şi făcea ca noii comandanţi să se ia la ceartă cu cei dinaintea lor, sfădindu-se cum să-l cinstească mai bine pe Marcius şi să spună că i-au întrecut.

Pentru alţii, faima era scopul virtuţii, dar scopul faimei pentru el era bucuria produsă mamei sale. El socotea că cel mai de cinste şi mai fericit lucru este că mama sa auzea cum îl lăudau şi vedea cum îl încununau şi-l îmbrăţişa cu lacrimi în ochi de bucurie.

Se spune că acest sentiment l-a mărturisit şi Epaminonda, declarînd că cea mai mare fericire a lui a fost cînd tatăl şi mama sa au văzut strategia şi victoria sa de la Leuctra[10]. Dar Epaminonda a putut să se bucure de plăcerea şi încîntarea părinţilor săi, pe cînd Marcius, socotind că-i datorează mamei şi recunoştinţă pentru tatăl său, nu numai că nu socotea că şi-a îndeplinit datoria aducînd bucurie şi cinstind pe Volumnia, dar chiar s-a şi căsătorit după dorinţa şi stăruinţa ei şi, chiar cînd avea copii, locuia în casă cu mama sa.

V. Şi, tocmai pe cînd el avea o mare faimă şi trecere în cetate pentru virtuţiile lui, senatul, luînd partea celor bogaţi, era în dezbinare cu poporul, care îndura multe suferinţe din partea cămătarilor.

Astfel, bogaţii le luau totul datornicilor săraci, prin ipoteci şi vînzări, iar pe cei care n-aveau nimic îi luau pe ei, cu corpurile lor. Aceştia aveau multe cicatrice, urme ale rănilor şi muncilor îndurate în expediţiile militare făcute pentru patrie. Ultima expediţie o susţinuseră împotriva sabinilor, la începutul căreia cei mai bogaţi spuneau peste tot că vor da dovadă de cumpănire, iar senatul hotărîse ca Marcus Valerius[11] să le fie chezaş. Dar, după ce plebeii dăduseră şi acea bătălie cu avînt şi învinseseră pe duşmani, nu se vedea nici o blîndeţe din partea cămătarilor şi nici senatul nu părea că-şi mai aminteşte de făgăduieli, ci iarăşi nu se mai sinchisea de cei luaţi cu forţa şi ţinuţi amanet şi începuseră să se producă tulburări şi adunări pline de mînie în cetate, iar duşmanii îşi dădeau seama că poporul era în dezbinare. De aceea, ei năvăleau şi pîrjoleau pămîntul şi, cînd dregătorii romani chemau la arme pe cei în stare să le poarte, nimeni nu mai da ascultare şi iarăşi conducătorii s-au împărţit în două tabere. Astfel, unii socoteau că trebuie să li se dea ascultare celor săraci şi să slăbească prea marea încordare şi să le dea ce este legiuit; alţii, printre care era şi Marcius, stăruiau împotriva lor, socotind că nu problema banilor este lucrul cel mai de seamă; le spuneau celorlalţi: dacă sînteţi înţelepţi, puneţi capăt şi stingeţi începutul necuviinţei şi îndrăznelii poporului, care se ridică împotriva legilor.

VI. Adunîndu-se deci senatul de mai multe ori într-un timp foarte scurt, spre a se sfătui asupra situaţiei, şi neajungînd la nici un rezultat, săracii s-au ridicat deodată împreună şi, chemîndu-se unii pe alţii, au părăsit cetatea, au ocupat muntele care se numeşte acum „sacru"[12], lîngă rîul Anio, şi s-au aşezat acolo, fără să săvîrşească vreo violenţă sau tulburare, ci se mărgineau să strige că au părăsit cetatea din pricina bogaţilor şi că Italia le va da oriunde aer şi apă şi loc de îngropare, deoarece ei n-au nimic mai mult, dacă locuiesc la Roma, decît că pot primi răni sau muri în expediţii militare pentru cei bogaţi.

Senatul s-a temut de cele petrecute și a trimis la plebei pe cei mai blînzi și mai populari dintre bătrîni. În fruntea lor era Menenius Agrippa[13]. După ce a rostit multe rugăminți în fața plebeilor și a făgăduit că ia el pe garanție, în multe privințe, senatul, și-a sfîrșit cuvîntarea prin povestirea unei fabule, care se istorisește de atunci. A spus că toate mădularele corpului s-au răzvrătit împotriva stomacului și-l învinuiau că singur el stă leneș și fără rost în trup, pe cînd toate celelalte îndură munci mari și servicii pentru mulțumirea poftelor lui. Dar stomacul a rîs de prostia lor, care nu știau că el primește într-adevăr toată hrana înăuntrul său, dar o trimite iarăși în afară și o împarte celorlalte mădulare. „Așa este, a zis el, și locul senatului față de voi, cetățeni, căci sfaturile și lucrurile care primesc acolo grija și rînduiala cuvenită vă aduc și vă împart vouă tuturor folos și ajutor".

VII. S-au împăcat, după ce au cerut și au dobîndit de la senat să se aleagă cinci ocrotitori ai celor care aveau nevoie de ajutor, bărbați care astăzi se numesc tribuni[14]. Primii aleși, care fuseseră și conducătorii răscoalei, au fost Iunius Brutus și Sicinnius Bellutus[15]. Și, după ce cetatea a fost iarăși în unire, îndată plebeii s-au prezentat la arme și se ofereau dregătorilor cu avînt să-i ducă la război. Iar Marcius, deși nici el însuși nu era mulțumit de puterea plebei, căreia-i făcuse pe plac aristocrația, și deși vedea că mulți dintre patricieni au aceleași simțăminte, totuși îi îndemna să nu lipsească din mijlocul plebei în luptele pentru patrie, ci, dimpotrivă, să arate că ei se deosebesc mai mult prin virtute decît prin putere.

VIII. La volsci[16], împotriva cărora purtau război atunci romanii, cetatea Corioli avea cea mai mare faimă. Cînd consulul Cominius a așezat armata în jurul acestei cetăți, ceilalți volsci, de teama romanilor, le-au sărit de pretutindeni într-ajutor, gîndind că vor da bătălia în fața cetății și-i vor cuprinde pe romani din două părți. Cominius, împărțindu-și armata, el însuși le-a ieșit în cale volscilor care veneau dinafară, iar la asediu a lăsat pe Titus Larcius, unul dintre cei mai de seamă romani. Locuitorii cetății Corioli,

disprețuind pe romanii care-i împresurau, au pornit la atac și, dînd bătălia, mai întîi i-au înfrînt și i-au urmărit pînă la tabără. Atunci Marcius, dînd fuga numai cu cîțiva ostași, a doborît pe cei care i-au căzut în mînă, iar pe ceilalți, care se năpusteau, i-a oprit pe loc și chema cu glas tare pe romani într-ajutor. Cînd dădea piept cu dușmanul, Marcius era, într-adevăr, așa cum cerea Cato[17] să fie un ostaș: înfricoșător și de neînfrînt nu numai prin lovitura brațului, ci și prin tăria glasului și prin expresia feței. Adunîndu-se deci mulți ostași și rezistînd în jurul lui, dușmanii s-au retras înspăimîntați. Dar Marcius nu s-a mulțumit numai cu atîta, ci a pornit să-i urmărească și să-i împingă, pe cînd fugeau în dezordine, pînă la porțile cetății. Aci, deși vedea că romanii sînt opriți de la urmărirea dușmanului de ploaia de săgeți care se revărsa de pe ziduri și că nici unui ostaș nu-i trecea prin minte să urmărească pe fugari pînă în cetatea înțesată de oameni înarmați, totuși, oprindu-se în fața lor, îi îndemna și-i încuraja, strigînd că norocul a deschis cetatea mai mult romanilor decît fugarilor. Dar, deoarece nu se ofereau mulți să urmărească pe volsci, a dat el buzna prin mijlocul dușmanilor, s-a năpustit prin porți și a intrat înăuntru urmărindu-i, în timp ce nimeni nu îndrăznea, în primele clipe, să i se împotrivească și să-i țină piept; apoi, cînd și-au dat seama locuitorii cetății că numai puțini romani sînt înăuntru, au sărit într-ajutorul celor care luptau și au început să se bată alături de ei, dar Marcius, amestecîndu-se printre dușmani și romani, se zice că, în cetate, a dat o bătălie nemaivăzută, în care se folosea și de lucrul mîinilor, și de iuțeala picioarelor, și de curajul inimii și, învingîndu-i pe toți asupra cărora se năpustea, pe unii i-a împins spre marginile cetății, iar alții, refuzînd să lupte și aruncîndu-și armele, i-au înlăturat teama lui Larcius care venea cu romanii dinafara cetății.

IX. După ce cetatea a fost cucerită în acest fel, cei mai mulți ostași romani s-au dedat la prădăciuni și la răpiri de tot soiul de lucruri. Marcius a fost cuprins de mînie și a început să strige la ei, socotind că-i un lucru urît ca, în timp ce consulul și cei din jurul său se năpustesc asupra dușmanilor și se bat, ei să dea tîrcoale după pradă sau,

sub pretext că umblă după pradă, să caute să scape de primejdie. Dar, pentrucă puțini îi dădeau ascultare, Marcius luă cu el pe cîțiva care se ofereau și porni pe calea pe care știa că o luase cealaltă armată; mereu îi îndemna să nu se dea bătuți și se ruga zeilor să nu piardă bătălia, ci să ajungă la timpul cînd va începe iureșul și se vor avînta în primejdie ca să lupte împotriva dușmanilor, alături de concetățenii săi. Romanii aveau atunci obiceiul ca, în clipa în care se rînduiau pentru bătălie și erau gata să ia scuturile și să-și încingă toga, să-și facă și testamentul nescris, numind pe moștenitor în prezența a doi sau trei care ascultau. Marcius i-a găsit tocmai cînd făceau acest lucru, iar dușmanii se vedeau venind.

Mai întîi, unii s-au tulburat văzîndu-l însoțit de cîțiva ostași, plin de sînge și de sudoare. Dar cînd a dat fuga la celălalt consul și, plin de bucurie, i-a strîns mîna și i-a vestit cucerirea cetății, iar Cominius i-a întins mîinile și l-a îmbrățișat, abia atunci au dat adevăratul înțeles celor care au aflat ce se întîmplase, iar celor care numai bănuiau despre ce este vorba le-au dat curaj și cu toții au început să strige să-i pornească împotriva dușmanilor și să dea lupta. Marcius a întrebat pe Cominius cum sînt rînduite oștile dușmane și în care parte se găsesc adversarii cei mai războinici. Cominius i-a răspuns că, după socotința lui, în mijlocul frontului se găsesc oștile cetății Antium[18], oameni foarte războinici și care nu sînt mai prejos decît nimeni în înfumurare. Atunci Marcius i-a zis: „Te rog, deci, și te implor, împotriva lor așează-ne pe noi". Cominius i-a împlinit dorința, minunîndu-se de curajul lui. Cînd au început să se arunce sulițele și cînd s-a avîntat Marcius, iar volscii care-i erau în față n-au rezistat, ci partea liniei dușmane asupra căreia se avîntase el s-a prăbușit, dușmanii de pe lături s-au năpustit asupra lui și au început să-l atace cu armele lor; Cominius, cuprins de teamă, a trimis pe cei mai buni ostași care erau în jurul său. Dîndu-se deci o bătălie grea în jurul lui Marcius și căzînd morți mulți ostași în scurt timp, romanii s-au năpustit și au forțat pe dușmani și i-au împins înapoi. Apoi, pornind să-i urmărească, au rugat pe Marcius să se retragă în tabără, căci era obosit, plin de praf și de răni.

Dar Marcius, zicînd că oboseala nu este a victorioșilor, a pornit pe urma volscilor care fugeau. Și așa a fost înfrîntă și cealaltă parte a armatei, mulți fiind uciși și mulți fiind luați prizonieri.

X. Iar a doua zi, cînd Larcius era de față și toți ceilalți se adunaseră în fața consulului, Cominius, urcîndu-se pe tribună și aducînd cuvenita mulțumire zeilor pentru atîtea izbînzi, s-a întors spre Marcius. Și, mai întîi, i-a adus o minunată laudă pentru faptele pe care, în parte, le văzuse el însuși, martor ocular, în bătălie, iar în parte i le adeverise Larcius. Fuseseră capturate multe lucruri, și cai, și oameni. Cominius a poruncit să-și aleagă el a zecea parte, înainte de a împărți celorlalți. Și, în afară de acele lucruri, i-a mai dăruit, drept răsplată, un cal împodobit frumos. În timp ce romanii îl umpleau de laude, Marcius, pășind la tribună, a spus că primește calul și că se bucură de laudele comandantului, dar că celelalte lucruri, socotindu-le plată, nu onoare, le lasă și va fi bucuros să primească numai o parte, ca fiecare. „Eu cer, a zis el, un hatîr deosebit și doresc să-i primesc. Aveam eu la volsci un prieten, om cumsecade și cumpătat. El este acum prizonier și a ajuns din bogat și fericit, sclav. Acum, cînd multe nenorociri îl împresoară, este îndeajuns să fie scăpat de una singură: de vînzare". Spunînd el acestea, un și mai mare strigăt l-a întîmpinat și cei mai mulți se minunau acum mai mult de stăpînirea lui în fața prăzilor decît de vitejia lui în bătălii. Astfel, și cei care-l pizmuiau și-l gelozeau pentru deosebita lui cinstire, și ei au socotit că-i vrednic să primească obiecte de valoare tocmai prin faptul că n-a voit să le primească și i-au admirat mai mult virtutea prin care disprețuia astfel de lucruri, decît virtutea prin care le dobîndise. Într-adevăr, este un lucru frumos să te folosești de lucruri și de arme, dar mai de seamă este să n-ai nevoie de ele.

XI. După ce mulțimea soldaților a încetat strigătul și zgomotul, luînd din nou cuvîntul, Cominius a spus: „Tovarăși de arme, nu puteți să-l siliți să primească darurile și să le ia. Dar, hai, să-i dăm un dar pe care, o dată dăruit, nu-l mai poate respinge: să votăm să se numească Coriolan,

dacă nu cumva lucrul acesta i l-a dat fapta sa însăşi". De atunci, Marcius a căpătat cel de-al treilea nume: Coriolan. Prin aceasta se vede şi mai bine că numele său personal era Gaius, iar al doilea, comun familiei sau ginţii, era Marcius, iar al treilea îl dădeau mai în urmă, drept poreclă pentru o faptă sau noroc sau semn fizic sau virtute, aşa cum şi grecii puneau porecle pentru fapte ca: Soter[19], Callinicos[20]; iar pentru semne fizice deosebite Physcon[21] şi Grypos[22], iar pentru virtute Evergetes[23] şi Philadelphos[24], iar pentru noroc Eudaimon, poreclă pe care a purtat-o cel de-al doilea Battos[25].

Unor regi li se puneau porecle cuvinte de batjocură, astfel precum lui Antigonos i s-a dat numele de Doson[26], iar lui Ptolemaios acela de Lathyros[27]. Încă şi mai mult se folosesc romanii de astfel de porecle, numind „încununatul"[28] pe unul dintre Metelli, pentru că, avînd o cicatrice pe frunte, purta o cunună pe cap, iar pe altul l-a numit Celer[29], fiindcă, la puţine zile după înmormîntarea tatălui său, s-a grăbit să dea jocuri de gladiatori, iar romanii s-au minunat de iuţeala şi amănuntele pregătirii.

Pe unii îi numesc pînă acum, după împrejurările în care s-au născut, Proculus[30], dacă se naşte în lipsa tatălui său, şi Postumus[31], dacă se naşte după moartea tatălui său, iar dacă se nasc doi gemeni şi numai unul trăieşte, iar celălalt moare, îl numesc Vopiscus[32]. Porecle corporale au pus nu numai pe acelea de Sulla[33] şi Niger[34] şi Rufus[35], ci şi pe cele de Caecus[36] şi Clodius[37], obişnuindu-se, foarte frumos, să nu socotească nici lipsa de vedere şi nici alt defect corporal drept batjocură, ci să se răspundă, cînd le aud, ca la nume proprii. Dar poate că aceste lucruri ţin de altfel de scriere.

XII. După terminarea războiului, demagogii[38] aţîţau iarăşi răscoala, fără să aibă vreo pricină sau vreo învinuire dreaptă, ci relele pe care, în chip necesar, le suferiseră ei în dezbinările şi tulburările de mai înainte le făceau pretext de răscoală împotriva patricienilor.

Astfel, cea mai mare parte a pămîntului rămăsese nesemănat şi nelucrat, iar împrejurările din cauza războiului nu îngăduiseră să se aducă grîu dinafară. Fiind deci o lipsă grea şi demagogii văzînd că nu este grîu şi, chiar dacă ar fi fost, poporul era lipsit de bani, au început să arunce vorbe şi învinuiri împotriva bogaţilor, cum că ei le aduc foametea, dar vorbeau aşa din pricina răutăţii. Apoi a venit o solie din cetatea Velitrae, ca să predea cetatea şi solii cereau să se trimită acolo colonişti. Într-adevăr, o ciumă grea dăduse peste cetate şi pricinuise atîta pieire şi distrugere printre oameni, încît abia dacă mai rămăsese a zecea parte. Oamenii cu minte au socotit că tocmai la nevoie şi la timp se făcuse cererea velitranilor, cînd ei aveau nevoie de uşurare, în încurcătura în care se găseau. În acelaşi timp, ei nădăjduiau că vor potoli răscoala, dacă vor scoate afară, ca pe un prisos bolnav şi tulburător, pe cetăţenii puşi pe tulburări şi aţîţaţi de demagogi. Aşadar, consulii, alegîndu-i pe aceşti cetăţeni i-au trimis în colonie şi, în acelaşi timp, au vestit o expediţie împotriva volscilor, mijlocind astfel potolirea tulburărilor dintre cetăţeni şi socotind că, fiind iarăşi la arme şi în tabără, bogaţi alături de săraci şi plebei alături de patricieni, vor fi mai blînzi şi cu sentimente mai bune unii faţă de alţii.

XIII. Dar iarăşi s-au ridicat demagogii Sicinnius şi Brutus, strigînd că consulii denumesc cu un nume foarte blînd fapta cea mai lipsită de omenie, şi anume împingerea unor oameni săraci într-o prăpastie, deoarece-i trimit într-un oraş plin de un aer bolnăvicios şi gemînd de morţi neîngropaţi, ca să locuiască cu un demon străin şi sîngeros. Apoi, ca şi cînd nu le-ar ajunge că unii cetăţeni pier de foame, iar pe alţii îi aruncă în braţele ciumei, mai pornesc încă de la sine şi un război, pentru ca nici o nenorocire să nu lipsească cetăţii, pentru că refuză să mai fie sclava celor bogaţi. De astfel de gînduri umplîndu-se deci poporul, nu se mai duceau nici să se înscrie în lista pe care o făceau consulii şi se arătau şi împotriva trimiterii în colonie.

În timp ce senatul era în mare încurcătură, Marcius, plin de înfumurare, bucurîndu-se de un mare prestigiu şi admiraţie în faţa celor puternici, era în chip vădit împotriva demagogilor. Colonia au trimis-o, forţînd, cu pedepse mari, pe cei căzuţi la sorţi să plece, dar plebeii refuzau să meargă la armată. Atunci Marcius, luînd pe clienţii săi şi pe alţii

pe care a izbutit să-i convingă, a dat fuga în ținutul cetății Antium. Acolo a găsit mult grîu și a dat peste o îmbelșugată pradă de vite și de oameni. Marcius pentru sine n-a luat nimic, dar s-a întors la Roma, cu oamenii care-l însoțiseră în expediție. Aceștia mînau din urmă multe vite sau veneau încărcați de multe prăzi, astfel că celorlalți plebei le-a părut rău și, pizmuind pe cei care-și procuraseră aceste lucruri, erau plini de mînie împotriva lui Marcius și nu mai puteau suferi faima și puterea lui, gîndind că sporește împotriva poporului.

XIV. După puțin timp, Marcius a candidat la consulat, iar poporul se arăta înclinat să i-l dea și un fel de rușine-l cuprindea la gîndul că ar putea să dezonoreze și să înjosească pe cel dintîi bărbat, și prin neamul, și prin virtutea sa, după ce adusese cetății atît de mari și de multe binefaceri. Era chiar un obicei pentru candidații la magistraturi să cheme și să salute pe cetățeni, îmbrăcați numai cu toga, fără tunică[39], fie pentru că astfel se prezentau cu o înfățișare mai umilă, ca să-i roage, fie spre a arăta, prin cicatricele care se vedeau, semnele vitejiei. Într-adevăr, nu din pricina bănuielii de împărțiri de bani și de corupție voiau romanii să se prezinte candidatul în fața cetățenilor neîncins și fără tunică, căci tîrziu și după mult timp a pătruns corupția și banii s-au amestecat cu voturile în adunări. După aceea, corupția a pus stăpînire și pe judecători și pe tabere și a dus cetatea la dictatură, făcînd din arme sclavele banilor. Se pare că n-a zis rău cel care a spus că cel dintîi a distrus puterea poporului acela care a dat ospețe și a făcut daruri. Și se pare că răul, strecurîndu-se pe ascuns și cîte puțin la Roma, n-a fost îndată băgat în seamă. Într-adevăr, nu știm cine a corupt prima dată la Roma poporul sau pe judecători. La Atena se spune că cel dintîi a dat bani judecătorilor Anytos[40], fiul lui Anthemion, cînd a fost învinuit de trădare în legătură cu fortul Pylos, la sfîrșitul războiului peloponesiac, atunci cînd la Roma în for era stăpînă vîrsta de aur, necoruptă.

XV. Dar, cum Marcius arăta multe cicatrice din multe bătălii, în care fusese neîntrerupt fruntaș în expediții, timp de șaptesprezece ani, cetățenii erau tulburați de virtutea lui

și se vorbeau între ei să-l aleagă consul. A venit însă ziua în care cetățenii trebuiau să-și dea votul. Deoarece Marcius s-a avîntat în for plin de mîndrie, însoțit de senatori, și toți patricienii erau în jurul lui, și era vădit că pentru nimic nu arătaseră patricienii vreodată un atît de mare zel, iarăși poporul a decăzut din simpatia pentru el, prăvălindu-se în pizmă și invidie. Cu aceste sentimente se amesteca și teama ca nu cumva, dacă ar pune mîna pe consulat un om din aristocrație și care avea atîta prestigiu printre patricieni, să răpească libertatea poporului cu totul. Gîndind ei astfel, la vot, l-au respins pe Marcius. Iar cînd au fost proclamați alții, greu s-a mîniat senatul, socotind că fusese batjocorit mai mult decît Marcius. Marcius însuși nu s-a putut stăpîni și nici rămîne liniștit față de această întîmplare, de vreme ce de cele mai multe ori el se lăsase dus de mînie și de ambiție, gîndind că aceste afecte au măreție și prestigiu; el nu avea gravitatea și blîndețea, plămădite cu rațiune și educație, cu care se împărtășește mai ales virtutea politică; cum zice Platon, știind că de acea mîndrie, care-i înrudită izolării în sine, trebuie mai ales să fugă cel care se apucă să facă politică și să aibă de vorbă cu oamenii, și să iubească acea resemnare, atît de luată în rîs de unii. Marcius însă — fiind un om dintr-o bucată, drept, și socotind că întrecerea și înfrîngerea tuturor este dovada bărbăției, și nu a slăbiciunii și moliciunii, care scoate afară mînia din partea suferindă și bolnavă a sufletului, ca pe o umflătură, a plecat plin de tulburare și amărăciune împotriva poporului. Iar patricienii tineri, toți cîți erau mai mîndri și mai cu vază în cetate, și mai înainte mereu stătuseră cu mult zel în jurul lui Coriolan, dar mai ales atunci se țineau de el și, făcîndu-i alai, nu-l înflăcărau de loc la fapte bune, deoarece se mîniau și sufereau și ei împreună cu el. Marcius le era comandant și dascăl binevoitor în ale războiului cînd se aflau în expediții și le insufla să dorească virtutea, dar fără să se pizmuiască unii pe alții.

XVI. În acest timp, a venit grîu la Roma, o bună parte cumpărat din Italia, dar tot atît de mult trimis de Gelon[41], tiranul Siracuzei, astfel că cei mai mulți cetățeni aveau frumoase nădejdi, și se așteptau că cetatea va scăpa de

5—1—27

lipsă și dezbinare. S-a adunat deci îndată senatul, iar poporul, revărsat în jurul clădirii, aștepta cu nerăbdare sfîrșitul, în nădejdea că se va bucura de o piață ieftină și că grîul dăruit de Gelon va fi împărțit gratuit, căci erau unii senatori înăuntru, care încercau să convingă senatul să facă acest lucru. Marcius însă, ridicîndu-se, a început să atace amarnic pe cei care țineau partea poporului, numindu-i demagogi[42] și trădători ai aristocrației, care hrănesc împotriva lor înșiși semințele rele ale îndrăznelii și violenței răspîndite în mulțime, semințe pe care ar fi trebuit să nu le lase nebăgate-n seamă, cînd sînt la începutul creșterii și să nu facă plebea puternică, printr-un astfel de început; ba chiar, zicea el, plebea a și devenit înfricoșătoare prin aceea că obține tot ceea ce dorește și nu mai ascultă de consuli, ci socotește proprii săi conducători pe aceia care sînt șefii răzvrătirii. A mai zis că, votînd daruri și împărțiri de grîu, așa cum fac elenii care au ajuns în cel mai înalt grad de democrație, ei îndrumează lipsa de ascultare a plebei spre pieirea generală. „Căci plebeii nu vor spune că primesc acest grîu drept mulțumire pentru expedițiile pe care le-au părăsit și pentru răscoalele prin care au trădat patria și pentru învinuirile împotriva senatului cărora le-au dat crezare, ci vor zice că de frica plebei și ca s-o lingușiți, le-ați dat aceste lucruri, și, nădăjduind că voi veți ceda, nu vor mai cunoaște nici o margine a neascultării și nu vor înceta dezbinările și răzvrătirile. Așadar, aceasta este pe de-a-ntregul o nebunie, dar, dacă mai avem minte, le vom lua tribunatul, care constituie suprimarea consulatului și dezbinarea cetății[43]; cetatea nu mai este unită, ca mai înainte, ci a suferit o dezbinare, care nu va mai îngădui niciodată să ne mai împăcăm, să ne unim gîndurile și să încetăm de a mai suferi și a ne mai tulbura unii pe alții".

XVII. Marcius, spunînd multe vorbe de acest fel cu trufie, a făcut pe tineri și aproape pe toți bogații să salte de entuziasm pentru el și să strige că „Marcius este singurul cetățean neîndoplecat și neînmuiat de lingușire". Unii dintre cei mai bătrîni senatori însă se împotriveau, întrezărind ceea ce avea să se întîmple. Și-ntr-adevăr, nu s-a-ntîmplat nimic bun. Astfel, tribunii plebei, care erau

de față în senat, cînd și-au dat seama că Marcius învinge cu părerea lui, au dat fuga în mijlocul plebei strigînd și îndemnînd pe plebei să se ridice și să le vină în ajutor. Ținîndu-se deci o adunare plină de răscoală și fiind vestite vorbele pe care le spusese Marcius în senat, puțin a lipsit ca plebea, împinsă de mînie, să nu dea buzna în senat. Tribunii dădeau vina pe Marcius și, trimițînd la el slujitori, l-au chemat să se apere.

Dar, deoarece Marcius a izgonit cu batjocuri pe slujitorii trimiși, s-au dus tribunii înșiși, însoțiți de edili[44], ca să-l aducă cu forța, și au pus mîna pe el. Patricienii au sărit într-ajutor, pe tribuni i-au dat la o parte, iar edililor le-au dat și lovituri. În acele clipe s-a lăsat noaptea și a împrăștiat tulburarea. Dar, a doua zi, dis-de-dimineață, consulii, văzînd plebea întărîtată și alergînd din toate părțile în for, s-au temut pentru soarta cetății, au convocat senatul și l-au îndemnat să se sfătuiască spre a liniști și pune în rînduială plebea prin vorbe cuviincioase și hotărîri folositoare, deoarece nu este clipa ambiției și a luptei pentru glorie, dacă sînt înțelepți, ci este un moment primejdios și greu, care cere o politică chibzuită și omenoasă. Cei mai mulți senatori s-au lăsat înduplecați, iar consulii, mergînd în mijlocul plebei, au vorbit așa cum era în interesul ei și au liniștit-o, împrăștiind învinuirile cu vorbe blînde, și, folosind și sfatul, și dojana, le-au spus că nu va mai fi dezbinare cu privire la prețul grîului.

XVIII. În timp ce plebea, în majoritate, începuse să se învoiască și se vedea că, ascultînd în rînduială și cumințenie, este convinsă și liniștită, s-au ridicat tribunii și ziceau că poporul se va învoi cu senatul, în cele ce sînt bune, căci dăduse semne de înțelepciune, dar cereau ca Marcius să se apere și să răspundă: spre a nimici statul și distruge plebea ațîțase el senatul și nu dăduse ascultare chemării lor și, în cele din urmă, lovise și insultase pe edili în for, ațîțase, pe cît putuse, un război civil și împinsese pe cetățeni să ia armele?

Ei spuneau aceasta fiindcă voiau sau să umilească pe Marcius, făcîndu-l, împotriva firii sale, să-și lase mîndria și să facă pe placul plebei sau, dacă se va lăsa condus

de firea sa, să facă neînduplecată mînia plebei împotriva lui. Mai ales acest din urmă lucru credeau că se va întîmpla, căci îl cunoaşteau bine pe Marcius.

Marcius s-a înfăţişat plebei, ca să se apare, iar plebea i-a acordat tăcere şi linişte. Dar cînd a început să vorbească, în faţa unor oameni care aşteptau un cuvînt de împăcare, el a fost nu numai cu o îndrăzneală nesuferită şi cu vorbe de acuzare care-i întreceau îndrăzneala, dar a arătat chiar prin tonul vocii şi prin mişcarea feţei o nepăsare vecină cu disprețul şi batjocura, plebea fiind atunci cuprinsă de mînie şi se vedea că nu mai poate suferi şi-i revoltată de vorbele lui, iar tribunul cel mai îndrăzneţ, Sicinnius, schimbînd cîteva cuvinte cu colegii săi, a păşit în mijloc, strigînd că Marcius a fost osîndit la moarte de tribuni şi a dat poruncă edililor să-l urce pe stîncă şi să-l prăvălească îndată în prăpastie. Punînd deci edilii mîna pe Marcius, mulţi oameni din mijlocul plebei socoteau că fapta lor e groaznică şi plină de înfumurare, iar patricienii, ieşindu-şi din fire şi fiind cuprinşi de durere, i-au sărit, strigînd, într-ajutor, iar unii dădeau la o parte pe cei care se năpusteau asupra lui Marcius şi căutau să-l ia în mijlocul lor, iar alţii, cu mîinile-ntinse, rugau plebea să-l lase, căci nu mai era loc pentru cuvînt şi glas într-o astfel de neorînduială şi zarvă, pînă cînd, prietenii şi rudele tribunilor s-au chibzuit între ei că nu este cu putinţă să-l ridice pe Marcius fără să facă un mare măcel printre patricieni şi i-au convins să smulgă pedepsei neobişnuitul şi înfricoşarea şi să nu-l ucidă nejudecat, ci să dea plebei votul să hotărască. Atunci, ridicîndu-se Sicinnius, a întrebat pe patricieni ce vor de-l smulg pe Marcius din mîna lor, cînd plebea voieşte să-l pedepsească. Dar şi patricienii l-au întrebat la rîndul lor: „Dar ce gîndiţi şi ce vreţi voi, care duceţi la o pedeapsă groaznică şi potrivnică legii, fără judecată pe un cetăţean roman, unul dintre cei mai buni? Sicinnius a răspuns: „Dar nu faceţi din asta o pricină de dezbinare şi răscoală în plebe, căci poporul vă acordă ceea ce cereţi, anume ca Marcius să fie judecat. Iar ţie, Marcius, îţi punem în vedere să te înfăţişezi la o a treia adunare şi să convingi plebea că n-ai nici o vină, iar plebea va hotărî prin vot".

XIX. Atunci patricienii s-au bucurat de liberare şi, avînd pe Marcius cu ei, au plecat. Dar în timpul de pînă la a treia adunare (romanii ţin adunările din nouă în nouă zile, numindu-le nundine), romanii au căpătat nădejdea că vor scăpa de încurcătură datorită expediţiei militare pornite împotriva cetăţii Antium. Se gîndeau că expediţia va fi grea şi îndelungată, şi, în timpul acesta, plebea se va îmblînzi, căci mînia se va potoli sau va dispărea cu totul din pricina războiului şi a grijilor.

Apoi, după ce s-au întors şi au căzut repede la învoială cu locuitorii cetăţii Antium, patricienii se adunau deseori, cuprinşi de teamă, şi căutau ca nici să nu-l părăsească pe Marcius, dar nici plebea să nu-l lase pe mîna tribunilor să-l tulbure. Appius Claudius, avînd faima că este unul dintre cei care urăsc cel mai mult plebea, striga în gura mare că vor suprima senatul şi vor nimici cu totul statul, dacă vor primi ca plebea să fie stăpîna votului împotriva patricienilor; dar patricienii mai bătrîni şi mai populari socoteau, dimpotrivă, dacă plebea va avea putere, nu va fi nesuferită, nici îndărătnică, ci blîndă şi omenoasă pentru că judecata va fi o cinste şi o liniştire pentru plebei, care nu disprețuiesc senatul, ci se socotesc disprețuiţi, astfel că, de îndată ce vor pune mîna pe vot, îşi vor potoli mînia.

XX. Văzînd deci Marcius că senatul se găseşte în încurcătură, pe de o parte datorită simpatiei pentru el, iar pe de alta de teama poporului, a întrebat pe tribuni de ce-l învinuiesc şi pentru care cap de acuzare îl duc în faţa plebei. Tribunii au răspuns că este învinuit de tiranie şi ei îl vor dovedi că plănuieşte înscăunarea tiraniei. Atunci, ridicîndu-se, Marcius a spus că se duce îndată să se prezinte în faţa plebei şi că nu cere să fie iertat de nici un fel de judecată şi de nici un fel de pedeapsă, dacă va fi dovedit vinovat, „dar, a zis el, numai de asta să mă acuzaţi şi să nu înşelaţi senatul". Tribunii s-au învoit şi după aceea s-a ţinut judecata. Adunîndu-se deci poporul, mai întîi tribunii îl sileau să voteze nu pe centurii, ci pe triburi[45], făcînd astfel ca mulţimea săracă şi tulburată şi care nu se gîndea la nimic bun să întreacă în voturi pe cetăţenii bogaţi şi cu vază şi care luau parte la expediţii.

Apoi, tribunii, lăsînd învinuirea de tiranie nedovedită, au început să amintească iarăși de vorbele pe care le spusese mai înainte Marcius în senat, cînd se împotrivea ca grîul să fie vîndut ieftin și să se desființeze tribunatul plebei. Noua învinuire pe care i-au adus-o a fost împărțirea prăzilor, pe care, după ce le luase din ținutul cetății Antium, nu le adusese în mijlocul poporului, ci le împărțise ostașilor care fuseseră cu el în expediție. Această învinuire, se spune, l-a tulburat foarte tare pe Marcius, căci nu se așteptase, și nici n-a găsit pe loc cuvinte convingătoare pentru popor, ci, cînd a început să laude pe cei care luaseră parte cu el la expediție, s-au pornit cu strigăte împotriva lui cei care nu luaseră parte la expediție și care erau mai numeroși. În cele din urmă, dîndu-se votul triburilor, triburile care-l osîndeau erau [mai multe cu] trei. Iar pedeapsa era exilul perpetuu[45].

După vestirea rezultatului, plebea a fost cuprinsă de o mîndrie și o bucurie, cum nu cunoscuse niciodată mai înainte, cînd învinsese pe dușmani în linia de bătaie.

O durere adîncă și o tăcere au pus stăpînire pe senat, care se căia și-i părea rău că nu făcuse și nu îndurase totul mai înainte decît să vadă plebea întrecînd măsura și bucurîndu-se de atîta putere. Atunci nu mai era nevoie de haine sau de alte semne[47] spre a deosebi pe cetățeni, ci se vedea îndată că cel care se bucura este plebeu și cel întristat era patrician.

XXI. Dar Marcius a rămas nepăsător și neabătut și la chip și la mers și la față și, în mijlocul tuturor care erau copleșiți, numai el era nemișcat, nu pentru că ar fi chibzuit sau ar fi fost bun și nici pentru că ar fi primit în liniște lovitura, ci pentru că fusese cuprins de mînie și revoltă, sentimente despre care mulțimea nu știe că ele constituie adîncă tristețe.

Într-adevăr, cînd tristețea se transformă în mînie, ca și cînd s-ar aprinde, își zvîrle umilința și inerția. De aceea, omul mîniat pare activ, precum este căldura, care-l înflăcărează, ca și cînd sufletul s-ar afla într-un zbucium și încordare și umflare. Marcius s-a dus acasă, și-a îmbrățișat mama și soția, care plîngeau cu vaiete și strigăte, și le-a îndemnat să rabde în liniște întîmplarea, apoi a plecat îndată și s-a îndreptat spre porțile cetății.

După ce l-au petrecut pînă acolo, în același timp, toți patricienii, Marcius, fără să ia ceva și fără să ceară ceva, a plecat, avînd cu el numai trei sau patru clienți[48]. Apoi, timp de cîteva zile el singur cu sine, într-o casă la țară s-a lăsat frămîntat de multele gînduri, pe care i le aducea în minte mînia, astfel că nu cugeta la nimic bun și folositor, ci numai cum să atace pe romani, și a hotărît să ridice un război greu din partea vecinilor împotriva lor. A pornit deci să încerce mai întîi pe volsci, deoarece știa că sînt atunci în mare înflorire, datorită mulțimii oamenilor și bogăției si socotea că, în înfrîngerile recente, nu pierduseră atît de mult din partea romanilor, pe cît se umpluseră de ambiție și de mînie.

XXII. Era atunci un bărbat în cetatea Antium, numit Tullus Amfidius[49] care, datorită bogăției, vitejiei și faimei neamului, avea un prestigiu de rege printre toți volscii. Marcius știa că Amfidius îl urăște mai mult decît pe oricare alt roman, căci amîndoi se amenințaseră și se întărîtaseră în lupte și se lăudaseră din pricina valorii lor egale, așa cum îi mînau ambițiile și zelul lor de dușmani tineri și, pe lîngă dușmănia publică, ei își mai dobîndiseră și o dușmănie personală unul împotriva celuilalt. Totuși, Marcius, văzînd că Tullus are mari sentimente și că cel mai mult dintre volsci dorește ca romanii să-i dea prilejul de a-i izbi, a dat dreptate celui care a zis: „Este greu să lupți împotriva omului mîniat, căci, spre a dobîndi ce dorește, își dă și sufletul". A luat deci Marcius îmbrăcămintea și înfățișarea cu care avea să nu se vadă cine este, ca Odiseu.

„S-a furișat în cetatea unor oameni vrăjmași"[50].

XXIII. Era seară și mulți îi ieșeau în cale, dar nimeni nu l-a recunoscut. S-a îndreptat deci spre casa lui Tullus, și, strecurîndu-se repede spre vatră, s-a așezat în tăcere și, acoperindu-și capul, stătea nemișcat[51]. Cei din casă, cuprinși de mirare, n-au îndrăznit să-l ridice (el avea un prestigiu datorită și chipului său și tăcerii), dar au spus ciudățenia faptului lui Tullus, care cina.

Tullus, ridicîndu-se, s-a dus la el și l-a întrebat cine este, pentru ce a venit și de ce are nevoie. Atunci Marcius,

descoperindu-se și ridicîndu-se puțin, i-a zis: „Dacă nu mă cunoști, Tulle, ci, văzîndu-mă, nu-ți vine să crezi, trebuie ca eu însumi să mă denunț: sînt C. Marcius, care ți-a făcut cel mai mult rău și ție și volscilor și care poartă supranumele de Coriolanus. Acest supranume nu îngăduie să se mai tăgăduiască faptul. Într-adevăr, pentru multele strădanii și primejdii îndurate atunci n-am dobîndit nici o altă răsplată decît supranumele doveditor al dușmăniei mele împotriva voastră. Numai acest supranume mi-a rămas nesmuls, căci toate celelalte mi-au fost răpite în același timp datorită pizmei și obrăzniciei plebei, și datorită slăbiciunii și trădării dregătorilor și celor care se bucură de aceeași cinstire ca și mine. Astfel, eu sînt exilat și sînt rugător la vatra ta, nu spre a-ți cere adăpost și scăpare (căci la ce-aș fi venit eu aici, dacă m-aș fi temut de moarte?), ci dorind să mă răzbun și chiar începînd să mă răzbun împotriva acelora care m-au izgonit, prin faptul că te-am făcut stăpînul meu. Dacă deci simți imboldul de-a ataca pe dușmani, haide, folosește-te de nenorocirile mele, omule nobil, și fă din nenorocul meu norocul obștesc al volscilor. Eu am să lupt cu atît mai bine pentru voi, decît împotriva voastră, cu cît luptă mai bine cei care cunosc situația dușmanilor decît cei care nu o cunosc. Iar dacă ai renunțat la luptă, nici eu nu vreau să mai trăiesc, nici pentru tine nu-i bine să mai ții în viață pe un om care altădată ți-a fost adversar și dușman, iar acum este fără treabă și fără folos". Cînd Tullus a auzit aceste vorbe, s-a bucurat de minune, și dîndu-i dreapta, i-a zis: „Ridică-te, Marce, și ai curaj. Căci ai venit să ne faci un mare bine predîndu-te, dar așteaptă-te la un și mai mare bine din partea volscilor". Apoi Tullus l-a ospătat cu multă bunăvoință, iar în zilele următoare s-au sfătuit cu privire la război.

XXIV. Dar Roma era tulburată și din pricina urii patricienilor împotriva plebeilor, provocată mai ales de osîndirea lui Marcius, dar și din pricina multor semne zeiești, vrednice de luare aminte, pe care le vesteau prezicătorii și preoții și simplii cetățeni. Un astfel de semn se spune că a fost precum urmează. Era un oarecare Titus Latinus, care nu se bucura de o prea mare vază, nu prea activ, om cumpănit și lipsit de frica superstițiilor și de îngîmfare. El a

avut un vis. Se făcea că Zeus i se înfățișase și-l îndemna să spună senatului că i-a trimis un dansator netrebnic și lipsit de farmec înainte de ceremonie. După vis, el spunea că la început nu i-a dat prea multă atenție. Dar, avînd a doua și a treia oară același vis și rămînînd nepăsător, și-a văzut mort un copil bun și, dintr-o dată, lui însuși toate mădularele corpului i-au rămas fără vlagă. Fiind deci dus pe o lectică la senat, a istorisit toate acestea. După ce a terminat de spus, se zice că îndată a simțit cum i se înzdrăvenește corpul și, ridicîndu-se, a plecat de acolo pe picioare. Minunîndu-se deci, senatorii au pornit o amănunțită cercetare a faptului. Iar rezultatele cercetării s-au arătat a fi precum urmează. Un stăpîn l-a dat pe unul dintre sclavi pe mîna celorlalți sclavi și le-a poruncit să-l ducă prin for, biciuindu-l, apoi să-l omoare. Pe cînd sclavii îndeplineau această poruncă și-l chinuiau pe bietul om, care se strîmba în toate felurile de durere și făcea tot felul de mișcări urîte din pricina suferinței, în spatele lor, din întîmplare, s-a văzut procesiunea. Mulți dintre cei care erau în procesiune erau cuprinși de mînie, văzînd acest trist spectacol și mișcările urîte ale sclavului, totuși, nimeni n-a dat fuga la ei, ci s-au mărginit să-i batjocorească și să blesteme pe stăpîn, care dăduse porunca unei pedepse atît de amare. Într-adevăr, atunci stăpînii se purtau cu multă blîndețe față de sclavi[52], și erau astfel mai omenoși și mai prietenoși față de ei. O mare pedeapsă pentru un sclav neascultător consta în aceea că scoteau furca unei căruțe, cu care sprijină protapul, și i-o puneau sub barbă. Cel care pățea un astfel de lucru și era văzut de cei din casă și de vecini, nu mai găsea crezare și era numit *furcifer*. Elenii numesc asta *hypostate*[53] și *sterigma*, iar romanii *furca*.

XXV. Cînd deci Latinus le-a vestit visul, iar ei se găseau în încurcătură, neștiind cine era acel dănțuitor netrebnic și lipsit de farmec, care mergea înaintea procesiunii, ciudățenia pedepsei le-a adus unora aminte de sclavul acela, pe care-l duseseră prin for biciuindu-l și-l uciseseră. Sfătuindu-se deci preoții, stăpînul a fost pedepsit, iar zeului i-au făcut iarăși procesiunea și jocurile de la început.

Se pare deci că Numa a fost foarte înțelept rînduitor al riturilor sfinte și că legiuise foarte bine acest lucru pentru

romani. Astfel, cînd dregătorii sau preoții săvîrșesc vreo slujbă sfîntă, crainicul merge înaintea lor, strigînd cu voce tare: *hoc age.* Cuvintele însemnează „asta fă" poruncind preoților să fie cu luare aminte la slujbă și să nu mai facă nici un alt lucru în acest timp și să nu mai fie preocupați de altă treabă, la gîndul că cele mai multe din faptele omenești sînt săvîrșite într-un anumit fel de nevoie și din constrîngere.

Romanii fac din nou jertfe și procesiuni și jocuri, de obicei, nu numai din pricini de acest fel, ci chiar din pricini mai mici. Astfel, dacă un cal dintre cei care duceau așazisele *tensae*[54] trăgea mai slab sau dacă vizitiul lua frîul cu mîna stîngă, senatul vota să se facă încă o dată procesiunea. Iar în timpurile mai vechi ei au făcut de treizeci de ori același sacrificiu, deoarece se părea că se produsese vreo lipsă sau știrbire în rînduială. Așa de mare era respectul romanilor pentru zei.

XXVI. Marcius și Tullus vorbeau pe ascuns cu cei mai de seamă oameni în Antium și-i îndemnau să pornească războiul, acum cînd romanii sînt dezbinați între ei. Ei priveau cu bănuială îndemnul, pentru că încheiaseră un tratat de armistițiu pe timp de doi ani, dar romanii înșiși le-au dat prilej de război. Astfel, dintr-o bănuială sau învinuire mincinoasă, ei au vestit prin crainici că în timpul jocurilor și spectacolelor volscii să părăsească Roma înainte de răsăritul soarelui. Unii spun că faptul acesta s-a petrecut datorită înșelăciunii și vicleniei lui Marcius, care trimisese la dregătorii romani pe cineva ca să-i învinuiască pe volsci, fără temei, spunînd că ar fi avînd de gînd să atace pe romani în timpul spectacolelor și să dea foc Romei. Această înștiințare i-a făcut pe volsci mai mîniați împotriva romanilor. Iar Tullus, exagerînd lucrul și atițîndu-i în cele din urmă i-a convins să trimită o solie la Roma, ca să ceară pămîntul și cetățile pe care li le smulseseră prin război. Romanii, ascultînd solia, s-au mîniat și au răspuns că cei dintîi vor lua armele volscii, dar că cei din urmă le vor lăsa din mînă romanii. După aceea, Tullus, chemînd tot poporul în adunare, după ce a votat pornirea războiului, l-a sfătuit să-l cheme pe Marcius, lăsînd deoparte orice

dușmănie împotriva lui și avînd încredere că, fiindu-le aliat, le va fi de folos mai mult decît i-a păgubit, în război.

XXVII. Și după ce Marcius a fost chemat și a vorbit în fața poporului, s-a arătat că-i strașnic și războinic și plin de înțelepciune și curaj tot atît de mult prin vorbele, cît și prin faptele lui de arme, și a fost ales, cu Tullus, comandant cu depline puteri al războiului.

Temîndu-se însă Marcius că va dura prea mult pînă să se pregătească volscii, că timpul fiind lung, va răpi clipa cea mai prielnică a atacului, a îndemnat pe cei cu trecere și pe dregătorii din cetate să strîngă și să rostuiască toate cele de trebuință, iar el, după ce a convins pe cei mai curajoși volsci, fără să-i ia după vreo ordine anumită, să pornească de bunăvoie cu el, a dat năvală în Roma, cînd nimeni nu se aștepta. De aceea, ei au pus mîna pe atîta pradă, încît nu mai erau în stare s-o care, s-o ducă în tabără și s-o consume. Dar belșugul de prăzi, pagubele și stricăciunile grele aduse țarinilor constituiau cel mai mic profit pentru Coriolan, în acea expediție. Marele scop pentru care făcuse el toate acestea era atîtarea patricienilor împotriva poporului. Într-adevăr, Marcius pustia și pîrjolea toate în calea sa, numai ogoarele patricienilor le păzea și nu lăsa pe volsci să le strice sau să ia ceva de pe ele. De aceea, patricienii și plebeii au ajuns și mai mult să se acuze reciproc și să se dezbine; patricienii învinuiau pe plebei că izgoniseră din patrie, pe nedrept, un bărbat de seamă, iar plebea îi acuza pe patricieni că din pricina răutății lor vine Marcius cu război și, în timp ce alții sînt atacați, ei stau simpli spectatori, avînd drept strajă a bogăției și a banilor războiul însuși. Făcînd deci Marcius acestea și ajutînd pe volsci să prindă curaj și să disprețuiască pe dușmani, s-a retras în liniște.

XXVIII. După ce oastea volscilor s-a strîns repede și cu avînt, și părea că este multă, au hotărît ca o parte să rămînă prin cetăți pentru pază, iar cealaltă parte să pornească împotriva romanilor. Marcius l-a poftit pe Tullus să-și aleagă o comandă din cele două. Iar Tullus a răspuns că nu-l vede pe Marcius lipsit de nici una dintre virtuțile

lui, dar că se bucurase de un noroc mai mare, în toate bătăliile și l-a îndemnat să ia comanda oastei care pornea spre Roma, iar el va rămîne de strajă cetăților și va rosti cele de trebuință celor plecați în expediție. Marcius, prinzînd și mai mult curaj, a pornit mai întîi spre Circaeum[55], colonie a Romei, și, deoarece s-a predat de bunăvoie, nu i-a adus nici o stricăciune. După aceea, a pornit să pustiască țara latinilor, fiindcă se aștepta că romanii se vor bate cu el aci, pentru latini, care le erau aliați și-i chemaseră de multe ori într-ajutor. Dar, deoarece poporul a fost cuprins de descurajare, iar consulilor le mai rămăsese puțină vreme pînă la ieșirea din dregătorie și nu voiau să se avînte în primejdie, au și trimis acasă pe solii latinilor, fără ajutor. Marcius a pornit atunci împotriva cetăților tolerinilor, labicanilor[56], pedanilor[57] și bolanilor[58], care se ridicaseră împotriva lui, a luat și a vîndut pe prizonieri și a ridicat prăzi. Cetăților care se dădeau de partea lui le arăta multă grijă și sîrguință și, pentru că ținea cu tot dinadinsul să nu li se facă vreun rău, își așeza tabăra și se ținea cît mai departe de ei.

XXIX. Și, cucerind cetatea Volae[59], care nu este mai departe de o sută de stadii de Roma, a pus stăpînire pe multe bogății și a ucis aproape pe toți oamenii în stare să poarte armele, iar volscii, nici cel puțin cei rînduiți prin cetăți spre pază nu rezistau, ci treceau cu armele la Marcius, spunînd că ei recunosc numai un singur comandant și conducător al lor, pe el; mare era numele și minunată slava lui în toată Italia, cînd virtutea, prin înlocuirea unui singur om adusese o atît de mare și neașteptată schimbare a situației.

La Roma, nu era nici o rînduială, căci romanii nu mai voiau să lupte și erau, în fiecare zi, în adunări și cuvîntări de dezbinare între ei, pînă cînd s-a vestit că cetatea Lavinium[60] este înconjurată cu zid de-mpresurare de dușmani. În Lavinium erau și templele zeilor străbuni și începuturile neamului romanilor, căci aceea era prima cetate pe care o întemeiase Enea. De îndată, o minunată și mare schimbare de părere a cuprins plebea și o ciudată și neașteptată gîndire a pus stăpînire pe patricieni. Astfel, plebea a pornit să anuleze osîndirea lui Marcius și să-l cheme la Roma, dar senatul, adunîndu-se și sfătuindu-se asupra propunerii plebei a respins-o și s-a împotrivit, fie că avea ambiția să se opună tuturor străduințelor plebei, fie că nu voia ca Marcius să se întoarcă de hatîrul plebeilor, fie că senatul însuși se mîniase pe Marcius, pentru că le făcea tuturor rău, fără să fie vătămat de toți și se arătase că-i dușman patriei, în care, știa bine că cea mai de frunte și mai puternică parte se resimțea de suferințele și de nedreptățile care i se făceau. Fiind deci adusă hotărîrea la cunoștința tuturor, poporul nu putea face nimic cu votul și cu legea fără o hotărîre a senatului[61].

XXX. Marcius, aflînd de toate acestea, și mai mult s-a îndîrjit și, părăsind asediul, a pornit spre Roma, împins de mînie, și și-a așezat tabăra la așa-zisele „gropi ale Cloeliei"[62], la o distanță de patruzeci de stadii de Roma.

Deși se arătase amenințător și pricinuise multă zarvă, totuși, în clipa de față, a făcut să înceteze dezbinarea, căci nimeni n-a mai îndrăznit să vorbească împotriva plebei, nici dregător, nici senator, în legătură cu rechemarea lui Marcius, ci văzînd, în cetate, cum femeile alergau de colo pînă colo și se rugau în temple și cum bătrînii plîngeau și implorau pe zei și toți erau descurajați și fără cumpăt, și-au dat seama că pe bună dreptate înclina plebea spre împăcarea cu Marcius și că senatul greșise cu totul, începînd să se mînie și să se înrăiască, tocmai cînd ar fi fost bine să pună capăt dezbinării. Au hotărît deci cu toții să trimită o solie la Marcius, ca să-l recheme în patrie și să-l roage să pună capăt războiului împotriva Romei. Cei trimiși erau senatori, prieteni cu Marcius, și se așteptau la multă bunăvoință, în clipa întîlnirii, de la un om prieten și apropiat. Lucrurile nu s-au petrecut de loc în acest fel, ci solii, fiind conduși prin tabăra dușmanilor, au dat de Marcius care ședea, plin de trufie și de o mînie insuportabilă. Avînd pe fruntașii volscilor pe lîngă el, Marcius i-a poftit să spună pentru ce trebuințe au venit. După ce solii i-au spus cuvinte blînde și omenoase în toată cuviința, au tăcut. Atunci Marcius a vorbit pe un ton iritat despre sine însuși și revoltat despre cele ce-ndurase:

cît despre volsci, ca comandant al lor, a îndemnat pe soli să le dea înapoi cetățile și pămîntul pe care li-l luaseră cu război și să voteze pentru ei dreptul de cetățenie, ca și pentru latini, căci nu va fi altă încetare a războiului temeinică decît cea întemeiată pe egalitate și dreptate. Le-a dat treizeci de zile de chibzuință. Și, plecînd solii, el s-a retras din acel loc.

XXXI. Acesta a fost primul prilej de învinuire pe care l-au luat împotriva lui Marcius acei volsci care de mult nu-l puteau suferi și-i pizmuiau puterea. Printre aceștia era și Tullus, care, personal, nu suferise nici o nedreptate din partea lui Marcius, dar era cuprins de o patimă omenească. Într-adevăr, el suferea că faima sa pălise cu totul și nu mai era băgat în seamă de volsci, care socoteau că Marcius este totul pentru ei și cereau ca ceilalți să fie mulțumiți cu puterea și comanda pe care le-o va da el. De aci au început să se împrăștie pe ascuns primele învinuiri, iar fruntașii volscilor, întrunindu-se între ei, se atîțau unii pe alții spunînd că retragerea lui Marcius este trădare; și se trădaseră nu ziduri și arme, ci clipele favorabile în care, în chip firesc, se putea ca întreaga situație să fie salvată sau pierdută, deoarece se acordaseră treizeci de zile dușmanilor, care nu puteau să-și schimbe situația într-un timp mai scurt. Totuși, Marcius nu-și petrecea fără rost acest timp, ci ataca pe aliații dușmanilor, le pricinuia pagube și-i ucidea și a cucerit șapte mari cetăți bine populate. Iar romanii nu îndrăzneau să le vină în ajutor, ci erau stăpîniți de șovăială și stăteau în fața războiului, ca și cînd ar fi fost cuprinși de piroteală și parcă paralizați. Dar, după ce a trecut timpul și Marcius a venit din nou cu toată armata lîngă Roma, romanii trimit iarăși o solie la Marcius ca să-l roage să-și lase mînia și, retrăgînd oștile volscilor de pe ogoarele lor, să facă și să spună orice va crede de cuviință că este bine pentru amîndouă taberele, pentru că romanii nu se vor da înapoi de frică, iar dacă socotește că volscii trebuie să primească o dovadă de bunăvoință, ei vor dobîndi totul, dacă depun armele. La aceste vorbe, Marcius a răspuns că nu poate da nici un răspuns ca comandant al volscilor, dar ca cetățean roman,

așa cum mai este încă, îi îndeamnă și-i roagă ca, după ce vor chibzui cu socoteală ceea ce este drept, să vină la el după trei zile, votînd cele ce le propune el, iar dacă vor lua altă hotărîre, să știe că nu vor găsi apărare, dacă vin în tabără cu vorbe deșarte.

XXXII. Întorcîndu-se deci solia și fiind ascultată de senat, ca și cînd cetatea s-ar fi aflat într-o mare furtună și izbeliște, a ridicat ancora de la corabia sfîntă și i-a dat drumul. Astfel, senatul a hotărît ca toți cîți erau preoți ai zeilor sau săvîrșitori ai misterelor sau paznici sau cei care aveau străbuna artă a prezicerilor după zborul păsărilor[63] să pornească la Marcius ca să-l îndemne să lase războiul și să se discute cu concetățenii săi în privința volscilor.

Marcius a primit pe toți acești bărbați în tabără, dar nu a încuviințat, n-a făcut și n-a spus nimic altceva, ci i-a îndemnat să facă împăcarea în condițiile arătate mai înainte sau să primească războiul. Întorcîndu-se deci preoții, s-a hotărît ca să păzească în liniște zidurile cetății înăuntru și să respingă pe dușmanii care vor ataca, punîndu-și mai mult nădejdile în timp și în întîmplările neprevăzute ale sorții, deoarece ei înșiși nu știau să facă nimic care să-i salveze, ci cetatea era stăpînită de tulburare și de zbucium și de semne rele, pînă cînd s-a-ntîmplat un lucru la fel cu cele povestite de Homer, dar care nu prea convingea poporul. Într-adevăr, cînd Homer spune și glăsuiește, cu prilejul povestirii unor fapte mari și neobișnuite:

„Iar lui i-a pus în minte zeița cu ochii de bufniță[64], Atena"

și versurile

„Dar vreun nemuritor i-a schimbat gîndul?
Care a dat de știre poporului"[65].

și versul

„Fie știind el ceva, fie că un zeu l-a-ndemnat așa"[66],

oamenii îl disprețuiesc, zicînd că, povestind fapte cu neputință de îndeplinit și mituri de necrezut, Homer face să se creadă că judecata fiecăruia nu-i liberă să aleagă. Dar Homer nu face așa, ci acțiunile firești și obișnuite și care

se petrec după rînduială le lasă pe seama judecății noastre, și de aceea zice, desigur, adesea:

„Dar eu m-am chibzuit în sufletu-mi plin de curaj"[67].

și

„Așa zise, iar pe Peleianul mînia-l cuprinde și-n pieptu-i Păros, inima-ncoace și-ncolo se-ntoarse . . .".

și iarăși

„. . . . dar pe-nțeleptul Belerofon
Nu l-a convins că el îi gîndește binele"[68].

Dar, în lucrurile ciudate și neașteptate, și care au nevoie de o agitație entuziastă și de un ajutor, Homer nu-l face pe zeu să suprime, ci să pună în mișcare libera voință. Zeul nu creează voința, ci idei care pun în mișcare voința, prin care nu face ca fapta noastră să fie silită, ci liberei voințe îi dă imbold și nădejde și curaj. Într-adevăr, sau trebuie să socotim că divinitatea nu constituie nici o cauză sau început al acțiunilor noastre sau că ar fi un alt chip în care zeii ar putea să ne ajute pe noi, oamenii, și să conlucreze cu noi, fără să ne înmlădie, firește, corpul și fără să ne miște ei înșiși mîinile și picioarele, ci trezind activitatea și voința sufletului prin anumite imbolduri, idei și imagini, sau dimpotrivă, îndepărtîndu-l de activitate și oprindu-l.

XXXIII. Atunci la Roma femeile se rugau fiecare la cîte un templu, dar cele mai multe și mai cu vază se rugau la altarul lui Iupiter Capitolinul. Printre acestea din urmă era și Valeria, sora lui Publicola, care adusese mari și multe servicii romanilor în războaie și în treburile politice. Publicola[69] murise mai înainte, așa cum am istorisit în cele ce am scris despre el, iar Valeria avea faimă și cinste în cetate, deoarece nu-și făcea neamul de rușine prin felul ei de viață. Valeria, fiind cuprinsă dintr-o dată de sentimentul despre care vorbeam și, printr-o inspirație divină, întrezărind ceea ce trebuia să facă, s-a ridicat de la altar și luînd și pe celelalte femei, au pornit spre casa Volumniei, mama lui Marcius. Cînd a intrat, a găsit-o șezînd cu nora și avînd copiii lui Marcius în brațe; îndată

Valeria și femeile care erau cu ea au înconjurat-o și ea i-a zis: „Noi, femeile pe care le vedeți, tu Volumnia și tu Vergilia, am venit la niște femei, fără ca senatul să fi hotărît sau vreun dregător să fi poruncit, ci zeul nostru, după cît se pare, îndurîndu-se de rugăciunea noastră, ne-a îndemnat să ne îndreptăm către voi și să vă cerem scăpare pentru noi înșine și pentru ceilalți cetățeni. Aceasta vă va aduce o mai mare slavă decît aceea pe care au dobîndit-o sabinele, cînd au adus pe părinții și soții lor din război la prietenie și pace. Hai la Marcius, mergeți cu noi și luați o ramură de măslin rugătoare și faceți pentru patrie o mărturie adevărată și dreaptă, spunîndu-i că, deși a îndurat multe suferințe din partea lui, nici n-a făcut, nici nu s-a gîndit să vă facă vreun rău dusă de mînie, ci vă încredințează pe voi lui, chiar dacă nu va dobîndi nici un răspuns blînd".

Terminînd de spus Valeria aceste cuvinte, celelalte femei au încuviințat cu glas tare, iar Volumnia li s-a adresat zicînd: „Și noi luăm parte la nenorocirile obștești, femeilor, ca și voi, și o ducem rău și în viața casnică, pierzînd slava și virtutea lui Marcius, mai ales cînd vedem că ființa lui este mai mult străjuită decît apărată de armele dușmanilor. Dar cea mai mare nenorocire pentru noi este că patria este atît de slabă, încît și-a pus nădejdile în noi. Astfel, eu nu știu dacă Marcius va ține socoteală de noi, dacă nu ține nici o socoteală de patrie, pe care a cinstit-o mai mult decît pe mama, pe soția și pe copiii săi. Totuși, folosiți-vă de noi, și luați-ne și duceți-ne la el, pentru ca, dacă nu putem face altceva [cel puțin] să ridicăm și noi glasul la rugămințile patriei".

XXXIV. Volumnia îndată a luat copiii și pe Vergilia și a pornit cu celelalte femei în tabăra volscilor. Înfățișarea și jalea lor a făcut chiar pe dușmani să se rușineze și să tacă.

Din întîmplare, Marcius ședea pe tribună, împreună cu ceilalți comandanți. Cînd a văzut deci femeile venind, a fost cuprins de uimire. Cînd a zărit pe mama lui venind înaintea lor, mai întîi voia să stăruie în acele gînduri neînduplecate și împietrite, dar fiind învins de simțăminte

și cuprins de tulburare la vederea mamei sale, n-a răbdat s-o primească șezînd, ci a coborît de pe tribună cu pași grăbiți și, ieșindu-i în cale, mai întîi a îmbrățișat-o pe mama sa, timp îndelungat, apoi pe soția și pe copiii săi, nemaistăpînindu-și nici lacrimile, nici mîngîierile, ci lăsîndu-se să fie dus de simțăminte, întocmai ca de un val.

XXXV. Și, după ce și-a săturat, parcă, plînsul și îmbrățișările, și a simțit că mama sa vrea să vorbească, avînd în jurul său pe sfetnicii volsci, a ascultat pe Volumnia, care a spus așa: „Vezi, fiule, chiar fără să-ți spunem noi, ai dovadă îmbrăcămintea și înfățișarea nenorocitelor noastre trupuri ce tristețe ne-a pricinuit exilul tău. Gîndește-te acum cum am ajuns noi să fim cele mai nenorocite dintre toate femeile, deoarece soarta ne-a făcut să vedem cum cea mai dulce înfățișare, pentru mine fiul, iar pentru ea soțul, se preface în cel mai înfricoșător spectacol, văzîndu-l stînd cu oști împotriva zidurilor patriei. Și rugarea zeilor, care pentru alții este mîngîiere în orice nenorocire și izbeliște, pentru noi este de neînfăptuit. Într-adevăr, nu este cu putință ca, în același timp, să cerem de la zei și victorie patriei și sănătate ție, ci înseși blestemele pe care le-ar arunca împotriva noastră un dușman sînt cuprinse în rugăciunile noastre. Astfel, pentru soția ta și pentru copiii tăi, este nevoie să se lipsească sau de patrie sau de tine. Dar eu nu voi aștepta să trăiesc acest război, ci, dacă nu voi izbuti să te conving să statornicești prietenia și înțelegerea între cele două cetăți, în locul dezbinării și relelor, și să fii binefăcătorul celor două popoare, și nu distrugătorul unuia dintre ele, chibzuiește-te și pregătește-te, gîndind că nu vei putea să ataci patria, mai înainte de a trece peste cadavrul aceleia care ți-a dat viață. Căci nu se cade să aștept ziua în care să văd pe cetățeni triumfînd asupra fiului meu sau pe fiul meu triumfînd asupra patriei. Și, dacă ți-aș cere acum să salvezi patria, nimicind pe volsci, grea și de nedezlegat problemă ți-ar sta în față, fiule, căci nu este bine nici să-ți distrugi concetățenii, nici să trădezi pe cei care și-au pus încrederea în tine. De aceea, noi cerem încetarea relelor, mîntuitoare desigur pentru amîndouă cetățile, dar slăvită și frumoasă mai mult

pentru volsci, pentru că învingînd, ei vor părea că ne vor da cele mai mari bunuri, pacea și prietenia, pe care le vor primi nu mai puțin și ei. Dacă le vom dobîndi, tu vei fi mai ales autorul, iar dacă nu, tu singur vei purta vina în fața celor două popoare. Deși sfîrșitul războiului este neștiut, ne arată totuși limpede un lucru, și anume că dacă tu vei învinge, vei fi geniul rău al patriei, iar dacă vei fi învins, vei fi socotit că, din pricina mîniei, ai pricinuit cele mai mari nenorociri prietenilor și binefăcătorilor".

BIBLIOTECA INSTITUTULUI PEDAGOGIC

XXXVI. Vorbind Volumnia așa, Marcius asculta fără să răspundă nimic. Și, deoarece, chiar după ce sfîrșise ea, Marcius stătu tăcînd mult timp, iarăși a zis Volumnia: „De ce taci, fiule? Oare este bine să faci toate pe placul mîniei și răutății și nu este bine să asculți pe mama ta care-ți cere astfel de lucruri? Sau se cade unui om mare să-și amintească răul ce i s-a făcut, iar cinstirea și onorarea binefacerilor pe care le primesc copiii de la părinți nu este treaba unui om mare și bun? Și, desigur, pentru cine altul recunoștința este o datorie decît pentru tine, care te-ai zvîrlit atît de amarnic în nerecunoștință? Desigur, tu te-ai răzbunat amarnic împotriva patriei, dar n-ai arătat mamei tale nici o recunoștință. Ar fi fost un lucru prea legiuit ca eu să dobîndesc de la tine, fără silire, cînd te rog, lucruri atît de frumoase și de drepte. Iar dacă nu dobîndesc, cum să mai am o ultimă nădejde?" Zicînd așa, s-a aruncat la picioarele lui, împreună cu soția și copiii. Iar Marcius a strigat: „Ce-mi faci, mamă?" și, ridicînd-o și strîngîndu-i tare mîna dreaptă, i-a zis: „Ai dobîndit o norocoasă victorie pentru patrie, dar ucigătoare pentru mine. Plec, învins numai de tine". După ce a spus aceste cuvinte și a vorbit ceva aparte cu mama și cu soția sa, pe ele le-a trimis în Roma, iar noaptea următoare a retras pe volsci, care nu erau stăpîniți de aceleași sentimente și nici de aceleași gînduri. Astfel, unii îl urau și pe Marcius și fapta lui, iar alții nu-l urau nici pe el, nici fapta lui, fiind binevoitori pentru pace și împăcare, iar alții, deși nu puteau suferi cele întîmplate, totuși, nu-l socoteau om rău pe Marcius, ci socoteau că trebuie ier-

tat, deoarece fusese înfrînt de astfel de constrîngeri ale sorții. Totuși, nimeni n-a ridicat glas împotriva lui, ci toți îl urmau, minunîndu-se mai mult de virtutea decît de puterea lui.

XXXVII. Cît de mult se temeau romanii și cît de mult simțeau primejdia războiului cînd se purta, s-a văzut cînd a încetat. Astfel, de îndată ce au văzut pe volscii de pe ziduri retrăgîndu-se, s-au și deschis toate templele, pe care le încununau ca după victorie și aduceau zeilor jertfe. Dar mai ales în sentimentele de dragoste, și de respect arătate femeilor se făcea vădită bucuria senatului și a întregului popor în cetate, deoarece toți spuneau sus și tare și erau convinși că ele, în chip vădit, salvaseră cetatea. Senatul a hotărît ca dregătorii să facă și să le dea spre a le cinsti și mulțumi ori ce vor cere ele, dar femeile n-au cerut altceva decît să se ridice un templu „Norocului femeilor"; cheltuiala s-o suporte ele însele, iar cultul și cinstirile care se cuvin zeilor să fie aduse, îndeobște, de cetate. Și, după ce senatul le-a lăudat ambiția și a pus să se ridice, pe cheltuiala obștească, templul și statuia zeiței, ele au contribuit totuși cu bani și au ridicat o a doua statuie, despre care romanii spun că, fiind așezată în templu, a strigat: „Femei, m-ați dedicat cu o evlavie plăcută zeiței".

XXXVIII. Se mai susține că aceste vorbe au fost rostite și a doua oară; prin aceasta se încearcă a ne convinge de lucruri grele de crezut și asemenea cu cele neexistente. Nu este de necrezut că statuile au părut că transpiră, că varsă lacrimi și că scot picături de sînge, pentru că și lemnele și pietrele adesea prind mucegaiuri producătoare de umezeală; și multe scot din ele reflexe colorate și se colorează după culoarea lucrurilor dimprejur[70]; nimeni nu ne-ar putea opri să credem că zeul dă prin aceasta anumite semne. Este, de asemenea, cu putință ca statuile să facă zgomote la fel ca murmurele și gemetele, datorită crăpării sau dezbinării mai adînci a unor părți. Dar să fie un glas articulat și cuvinte atît de limpezi și de ciudate și de bine rostite într-un lucru neînsuflețit este absolut cu

neputință, dacă nici chiar sufletul și zeul nu s-a văzut să strige și să vorbească fără corp organic și pus în conglăsuire cu părți raționale. Cînd însă istoria ne silește cu dovezi multe și vrednice de crezare, atunci o stare sufletească deosebită de percepție, punînd stăpînire pe fantezie, convinge gîndirea, după cum în vis ni se pare că auzim, neauzind, și că vedem, nevăzînd. Totuși, pentru cei care sînt prea cuprinși de simțămîntul evlaviei și dragostei de divinitate și care nu pot să neglijeze și să disprețuiască astfel de lucruri, un mare temei pentru credința lor îl constituie minunata putere divină, cu totul deosebită de a noastră. Într-adevăr, divinitatea nu se aseamănă de loc și întru nimic cu noi, nici în natura sa, nici în mișcare, nici în faptă, nici în putere și nu este ciudată prin faptul că face lucruri nefăcute de noi și pune la cale lucruri pe care noi nu le putem pune, ci, deoarece în toate privințele se deosebește de noi, cu atît mai mult este diferită și de neasemuit cu noi în lucrările sale. Dar cele mai multe însușiri ale zeității, așa cum spune Heraclit[71], scapă cunoașterii noastre din pricina necredinței.

XXXIX. Marcius, din expediție, s-a întors la Antium. Atunci Tullus, pentru că-l ura de mult și nu putea să-l sufere din pricina pizmei, a pus la cale să-l ucidă, gîndind că, dacă-i va scăpa acum, nu-i va mai da alt prilej. Strîngînd deci și pregătind mulți volsci împotriva lui, Tullus i-a cerut să dea socoteală volscilor, cînd va depune comanda. Dar Marcius, temîndu-se să ajungă simplu cetățean cînd Tullus era comandant și avea o putere foarte mare în fața concetățenilor lui, i-a spus că va preda comanda volscilor, dacă-i vor cere, pentru că a și primit-o la îndemnul tuturor, dar că socoteală și lămuriri nu tăgăduiește să dea nici acum pe loc volscilor care o cer. S-a strîns deci adunarea volscilor, iar demagogii, ridicîndu-se, au început să atîțe poporul. Cînd s-a ridicat Marcius și — după ce a început să se potolească prea marea zarvă, de rușinea lui — putea să vorbească fără teamă, și era vădit că cei mai buni anțieni[72] care doreau foarte mult pace, îl vor asculta cu bunăvoință și vor judeca cu dreptate, Tullus a fost cuprins de teamă că Marcius se va apăra bine.

Era, într-adevăr, Marcius strașnic la vorbă, iar faptele sale de mai înainte aveau o faimă mai mare decît învinuirea adusă mai apoi și, în general, învinuirea vădea și mai mult de ce mare trecere se bucura el. Căci n-ar fi socotit că li s-a făcut o nedreptate, necucerind Roma, dacă n-ar fi fost gata s-o cucerească cu ajutorul lui Marcius. Tullus a hotărît deci să nu mai zăbovească și nici să mai încerce părerea poporului, ci, cei mai îndrăzneți dintre cei din jurul lui Tullus au început să strige că volscii nu trebuie să mai asculte și să mai cruțe pe trădătorul tiran, care nu depune comanda și, năpustindu-se în număr mare asupra lui, l-au ucis, fără ca cineva dintre cei de față să-i sară într-ajutor.

Că faptul nu s-a petrecut după placul poporului au arătat-o volscii îndată, alergînd de prin cetăți la corpul lui și îngropîndu-l cu cinste și împodobindu-i mormîntul cu arme și prăzi, ca unui fruntaș și comandant.

Romanii, aflînd de moartea lui, n-au dat nici un semn, nici de cinstire, nici de mînie împotrivă-i, iar mamei și soției lui, le-au îndeplinit cererea să fie cernite timp de zece luni, așa cum obișnuiește fiecare să deplîngă pe tată sau pe copil sau pe frate. Acesta era timpul celei mai îndelungate cerniri, pe care l-a statornicit Numa Pompilius[73], cum s-a arătat în cele ce s-a scris despre el.

Dar starea în care se găseau trebile volscilor i-a făcut repede să-l regrete pe Marcius. Astfel, mai întîi, volscii au intrat în dezbinare cu equii, care le erau aliați și prieteni, certîndu-se pentru conducere, și au ajuns pînă la răniri și ucideri. Apoi, fiind înfrînți de romani într-o luptă în care a căzut și Tullus și s-a prăpădit floarea armatei lor, au încheiat foarte rușinoase învoieli, supunîndu-se romanilor și declarînd că vor face tot ceea ce li se va porunci.

PARALELĂ ÎNTRE ALCIBIADE ȘI CORIOLAN

I. Iată deci expuse faptele lor pe care le-am socotit vrednice de povestire și amintire. Se vede că faptele de arme nu înclină mult în favoarea nici unuia dintre ei. Într-adevăr, amîndoi, la fel, cînd erau comandanți, au săvîrșit multe fapte războinice cu îndrăzneală și cu vitejie. Poate că cineva ar voi să-l arate pe Alcibiade general mai desăvîrșit, pentru că în viața lui a învins și a avut izbînzi în multe lupte, pe uscat și pe mare. Este vădit că amîndoi, cînd au fost în patrie dregători, au condus cu succes trebile obștești, și este și mai vădit că au dat mari lovituri patriilor, cînd le-au părăsit. Oamenii așezați erau dezgustați de politica lui Alcibiade, care era prea nerușinată, și de murdăria bădărăniei și bufoneriei de care da dovadă în lingușirea poporului, iar poporul roman a urît politica lui Marcius, lipsită de cuviință, mîndră și oligarhică. Așadar, nu trebuie să lăudăm pe nici una dintre ele.

Dar demagogul și lingușitorul este mai vrednic de dojană decît cei care batjocoresc poporul ca să nu pară că fac demagogie. Este, într-adevăr, urît să lingușești poporul pentru dobîndirea puterii, dar puterea dobîndită prin înfricoșare, prin răutate și violență, pe lîngă că este urîtă, este și nedreaptă.

II. Este vădit lucru că Marcius s-a dovedit simplu și firesc în felul lui de a fi, pe cînd Alcibiade, în politică, a fost șiret și prefăcut. Foarte tare îi învinuiesc oamenii răutatea și înșelăciunea, la care supunînd pe solii lacedemonienilor, după cum istorisește Tucidide[74], a rupt pacea. Dar aceeași politică, deși a aruncat cetatea în război, a făcut-o puternică și de temut, deoarece alianța cu Argos și Mantineia s-a încheiat datorită lui Alcibiade. Dionysios[75] istorisește că Marcius a purtat și el război prin înșelăciu-

ne împotriva romanilor și volscilor, aducînd învinuiri mincinoase împotriva celor care veniseră la spectacol. Dar pricina faptului face vina mai ușoară. Astfel, Marcius n-a săvîrșit fapta din ambiție, nici din dorul întrecerii și al luptelor politice, cum a făcut Alcibiade, ci, pentru a-și potoli mînia, de la care n-a primit nici o mulțumire, și, din pricina mîniei împotriva propriei sale patrii, a tulburat multe părți ale Italiei și a prăpădit zadarnic multe cetăți, care nu-i făcuseră nici un rău. Desigur, și Alcibiade, din pricina mîniei, s-a dovedit cauza multor nenorociri pentru concetățenii săi. Dar, de îndată ce a aflat că le pare rău, și-a schimbat gîndul în bine și iarăși, cînd a fost zvîrlit, n-a atacat pe generalii atenieni cînd săvîrșeau greșeli și nu i-a trecut nepăsător cu vederea cînd chibzuiau rău și erau în primejdie, ci fapta pentru care este mai ales lăudat c-a săvîrșit-o Aristide cu Temistocle — a săvîrșit-o Alcibiade, cînd s-a dus la comandanții atenieni de atunci, care nu-i erau prieteni, și le-a spus și le-a arătat ceea ce trebuiau să facă. Marcius însă a făcut rău întregii cetăți, fără să fi suferit din pricina întregii cetăți, chiar atunci cînd partea cea mai bună și mai puternică a cetății lua parte la nedreptățile și la suferințele lui. Apoi, rămînînd neînduplecat și necedînd la multele solii și rugăminți ale celor care căutau să-i potolească mînia și greșeala, s-a dovedit că a pornit un război greu, pe viață și pe moarte, pentru ca să distrugă patria și s-o nimicească, nu ca s-o cucerească și ca să se întoarcă din exil. Ar putea să se spună că există o deosebire între ei: astfel, Alcibiade, pîndit de spartani, de teamă și, în același timp, de ură a trecut la atenieni, pe cînd pentru Marcius nu era frumos să părăsească pe volsci, care-i dăduseră toate cele cuvenite. Astfel, Marcius a fost ales comandant de volsci, care, o dată cu armata i-au dăruit și cea mai mare încredere, nu ca Alcibiade de care lacedemonienii abuzau mai mult decît se foloseau și care, după ce a rătăcit prin Sparta și a dat apoi tîrcoale prin tabără, s-a predat, în cele din urmă în mîinile lui Tisaferne. Dacă nu cumva, pe Zeus! Alcibiade va fi ferit Atena de la o totală distrugere, pentru că dorea să se întoarcă în patrie.

III. Se istorisește că Alcibiade a luat adesea bani, în chip necinstit, ca mită și i-a cheltuit rușinos cu desfrîul și nerușinarea, pe cînd Marcius n-a primit banii nici atunci cînd comandanții i-au oferit cu mare cinste. De aceea, cu atît mai mult era Coriolan urît de popor în timpul dezbinărilor cu datoriile, pentru că el batjocorea pe săraci nu din interese materiale, ci datorită mîndriei sale excesive și disprețului față de plebe. Antipatros[76], vorbind într-o scrisoare despre moartea filozofului Aristotel[77], zice: „Pe lîngă altele, acest om avea și darul convingerii". Această putere de convingere Marcius n-a avut-o, de aceea faptele și virtuțile lui s-au făcut urîte chiar pentru cei care aveau bune sentimente pentru el, deoarece nu puteau suferi îngîmfarea și mîndria lui, care, așa cum zice Plato, este însoțită de izolare. Dimpotrivă, Alcibiade știa să se poarte cum se cuvine cu oamenii. De aceea, nu este de loc de mirare că în izbînzi a avut parte de slavă, însoțită de bunăvoință și cinste; că a găsit adesea și iertare, și înțelegere pentru unele dintre greșelile sale. Pentru aceste motive, deși a dat mari și numeroase lovituri cetății, Alcibiade a fost totuși ales de mai multe ori comandant și dregător, pe cînd Marcius, intrînd, după multe fapte vitejești și de cinste, în slujba care i se cuvenea, a plecat în exil. În acest fel, pe Alcibiade cetățenii n-au putut să-l urască, chiar dacă le-a făcut rău, pe cînd Marcius, deși era admirat, nu era iubit.

IV. Într-adevăr, Marcius cînd a fost comandant n-a săvîrșit nici o faptă de seamă în folosul patriei, ci a folosit dușmanilor, împotriva patriei. Dimpotrivă, atenienii s-au bucurat de pe urma lui Alcibiade de multe ori și cînd era în expediție, și cînd era comandant. Cînd era în patrie, Alcibiade a dominat pe dușmanii săi atît cît a voit, și, numai cînd lipsea din patrie, au avut putere învinuirile împotriva lui, pe cînd Marcius ,deși era prezent la Roma, a fost totuși osîndit de romani, iar volscii l-au ucis chiar în mijlocul lor, pe nedrept, desigur, și în chip nelegiuit, dar temeiul pentru justificarea acestei fapte l-a dat el însuși, pentru că nu a primit împăcarea obștească, ci, după ce a fost convins el personal de către mama și de către

soția lui, n-a destrămat dușmănia dintre cele două cetăți, ci, cînd războiul mai dăinuia, el a pierdut și sacrificat un timp prielnic pentru volsci. El trebuia să convingă pe cei care avuseseră încredere în el să-i îngăduie să plece, dacă făcea caz de dreptatea lor. Iar dacă nu i-a păsat nimic de volsci, ci a pornit războiul fiindcă voia să-și potolească mînia, și apoi l-a încetat cînd a voit, nu era bine să cruțe patria pentru mama sa, ci să cruțe pe mama sa o dată cu patria, căci și mama, și soția erau o parte a patriei pe care o asediase. Faptul că a rămas împietrit față de rugămințile poporului și de rugarea solilor și de supliciile preoților, și s-a retras apoi numai de hatîrul mamei sale, nu constituia o cinstire adusă mamei sale, ci o necinste pentru patrie, care a fost salvată, prin lacrimi și rugăminți, pentru o singură femeie, ca și cînd n-ar fi fost vrednică să fie salvată pentru ea însăși. Urît a fost, într-adevăr hatîrul pe care l-a făcut el, a fost și neomenos și cu adevărat neînțelept, negăsind încuviințare nici la unii, nici la alții, căci el s-a retras fără să fie convins de aceia împotriva cărora purta război și fără să fi convins pe tovarășii săi de arme. Cauza tuturor acestor fapte a fost firea lui nesociabilă și prea mîndră și încrezătoare în sine, care este urîtă de popor, dar cînd mai este însoțită și de ambiție, atunci devine cu totul sălbatică și neînduplecată. Astfel de oameni nu se poartă cuviincios față de popor, ca și cînd n-ar avea nevoie de onoruri din partea poporului, apoi se supără cînd poporul nu-i cinstește. Este adevărat că nici Metellus, nici Aristide și nici Epaminonda nu s-au ținut strîns de popor și nu l-au cinstit, dar cînd au fost ostracizați și îndepărtați prin votul poporului și judecați, fiindcă disprețuiseră cu adevărat lucrurile pe care poporul era stăpîn să le dea sau să le ia, ei nu s-au mîniat împotriva nerecunoștinței poporului, ci s-au bucurat cînd au văzut pe cetățeni că se căiesc și s-au împăcat cu ei, cînd i-au chemat înapoi. Se cade ca cetățeanul care nu lingușește de loc poporul să nu se răzbune de loc pe popor, deoarece mînia provenită din nedobîndirea cinstirii izvorăște din prea marea dorință de a o dobîndi.

V. Alcibiade nu tăgăduia că se bucură cînd este cinstit și suferă cînd este nebăgat în seamă, de aceea căuta să fie prietenos și plăcut cu cei de față, dar înfumurarea nu-l lăsa pe Marcius să se îngrijească de cei care puteau să-l cinstească și să-l încarce de onoruri, iar ambiția îi aducea mînie și durere cînd era nebăgat în seamă. Acestea sînt învinuirile pe care ar putea să le aducă cineva împotriva lui Marcius, pe cînd toate celelalte însușiri ale lui au fost strălucite. El merită să fie comparat cu cei mai buni și mai curați eleni în ceea ce privește cumpătarea și stăpînirea față de bani, dar nu cu Alcibiade, pe Zeus! care a fost prea îndrăzneț în această privință și căruia prea puțin i-a păsat de ceea ce este bine.

TIMOLEON

NOTIȚĂ ISTORICĂ

Viața lui Timoleon este strîns legată de cîteva dintre cele mai importante momente din istoria Siciliei[1]. *De aceea, pentru a înțelege mai bine semnificația activității acestei personalități, este necesar să stăruim cîteva clipe asupra trecutului politic al Siciliei pînă la venirea comandantului corintian.*

Cetățile grecești din apusul Mediteranei oferă, din punct de vedere politic, aspecte asemănătoare cu cele întîlnite în Grecia și în cetățile de pe litoralul Asiei Mici. În Vieți paralele, *vol. I, cu ocazia prezentării biografiilor lui Solon, Temistocle, Aristide, Pericle, am avut prilejul să vedem conflictele economice, sociale și politice din interiorul diferitelor cetăți eline și dintre cetăți.*

În Sicilia, luptele dintre cetăți au fost complicate cu lupta pentru dominație în Mediterana. Într-adevăr, între secolele al VIII-lea–VI-lea î.e.n. lupta pentru supremație în bazinul de apus al Mediteranei s-a dat între cartaginezi, greci și etrusci, cu rezultate diferite pentru cei angajați în luptă. Începînd de pe la 500 î.e.n. însă, lupta s-a dat mai ales între cetățile grecești din apusul Mediteranei și cartaginezi.

Grecii au început să întemeieze colonii în apusul Mediteranei, în general, și în Sicilia, în special, încă din secolul al VIII-lea.

Astfel, potrivit tradiției, grecii din Eubeea s-au stabilit la Naxos, pe la 735 î.e.n. Nu mult după aceea, corintienii, după ce au parcurs drumul stabilit de înaintași –

[1] Vezi și *Istoria Universală*, sub redacția Utcenko, București, 1959, pp. 90 și urm. *Grecia antică*, sub redacția Struve și Kallistov, București, 1958, p. 553. V. S. Sergheev, *Istoria Greciei antice*, București, 1951, pp. 253 și urm. R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, Paris, 1934, pp. 309 și urm.

Corcira, Chalcis, Molycreion, Leucas, Ambracia, Epidamnos – au ajuns la Siracuza care a devenit metropola Siciliei. Megara a contribuit ea însăși la colonizarea Siciliei și a întemeiat Megara Hyblaia, între Siracuza și Leontini. Megara Hyblaia, la rîndul său, a fundat cetatea Selinunt. Grecii din Rodos și din Creta, pe la 690, au pus temeliile cetății Gela. Cetatea Acragas (Agrigent) a fost, apoi, întemeiată de Gela.

În cetățile din Sicilia, unde se găseau întinse pășuni, sclavajul luase o mare extindere. Munca sclavilor înlocuia, pe întinsele moșii, munca oamenilor liberi, care se înglodau în datorii și de aceea în cetăți aveau loc lupte sociale între micii proprietari de pămînt și marii latifundiari care dețineau puterea. În unele cetăți din Sicilia, aceste lupte aveau drept rezultat instalarea la putere a unor tirani care apărau interesele diferitelor grupuri ale clasei dominante, iar în altele se menținea democrația.

În secolul al V-lea, printre tiranii care au deținut puterea în Siracuza, cei mai populari au fost Gelon și fratele său Hieron. Gelon a repurtat, în 480 – tradiția spunea în aceeași zi în care s-a dat marea bătălie de la Salamina – o victorie asupra cartaginezilor, înțeleși cu perșii ca să pornească la atac împotriva grecilor. Victoria i-a adus lui Gelon prăzi bogate. Trebuie observat că tiranii siracuzani au inițiat mari construcții edilitare, au organizat serbări fastuoase, au încurajat literele și artele. Astfel, Hieron a invitat la Siracuza pe mulți scriitori și poeți celebri din diferite orașe ale Greciei. Aceste acțiuni le erau înlesnite de prăzile și sclavii pe care le luau în războaie. Înfrîngerea într-un război aducea, de cele mai multe ori, căderea tiranului și instaurarea democrației.

La sfîrșitul secolului al V-lea și în secolul al IV-lea, cetățile din Sicilia ajung – s-ar putea spune – în culmea înfloririi. Atunci s-au și încleștat în luptele cele mai crîncene cu Cartagina. Între cetățile siciliene, conflictele continuau. Astfel, cetatea Selinunt era în conflict cu cetatea Segeste, care cheamă în ajutor pe cartaginezi. Cartaginezii trimit pe Hanibal – nepotul comandantului de la Himera – în fruntea unei armate alcătuite din mercenari hispani, libieni, din sclavi și din oameni recrutați printre supușii

Cartaginei. Hanibal intră în Selinunt, dărîmă cetatea și masacrează pe locuitori, apoi se îndreaptă spre Himera, care, în 409 î.e.n, este luată cu asalt. Trei mii de greci au fost jertfiți în amintirea celor căzuți la Himera. Hanibal și Himilcon cuceresc apoi cetatea Acragas.

Atunci ajunge tiran în Siracuza – după multe peripeții – Dionysios cel bătrîn, care luptase împotriva cartaginezilor la Acragas. Apoi, ca tiran, el încearcă să scape Gela și Camarina din ghearele cartaginezilor, dar nu izbutește. Un complot urzit împotriva lui, la Siracuza, îl silește să înceapă negocieri cu Cartagina și să accepte toate condițiile învingătorilor. Dionysios a deținut multă vreme puterea, de la 406 la 367.

Printre primele măsuri de politică internă luate de Dionysios au fost: crearea unei flote de două sute de corăbii, a căror comandă a fost încredințată fratelui său Leptines; reorganizarea armatei, în care introduce trupe ușoare și catapultele; fortificarea Siracuzei și transformarea ei într-un bastion greu de cucerit; confiscarea averii dușmanilor săi politici; simțindu-se apoi destul de tare ca să înfrunte Cartagina, Dionysios atacă, mai întîi, cetățile protejate de aceasta; tiranul de la Henna este răsturnat, Etna este distrusă, în Catana este instalată o garnizoană, Naxos e dărîmată, locuitorii din Leontini, care capitulase, sînt transferați la Siracuza; apoi dă ordin ca toți negustorii cartaginezi să fie uciși și asediază Motya. Himilcon vine în ajutorul cetății, dar este respins. Cartagina trimite întăriri și înregistrează succese: Motya este recucerită; Messana (Messina de azi) distrusă, flota lui Dionysios înfruntă Catana, flota punică apare în fața Siracuzei (397), iar armata punică își stabilește tabăra pe țărmul rîului Anapos, unde se dă o luptă crîncenă. Dionysios iese învingător (396), dar nu masacrează pe dușmani. După 5 ani, în 392, Dionysios cucerește Tauromenium și stăpînește nestingherit pînă în 375, cînd suferă o înfrîngere din partea cartaginezilor, la Cronion, și pierde cetățile Selinunt și Thermae, dar în 373, recucerește Selinuntul, apoi sanctuarul de pe muntele Eryx. Înfrînt iarăși la Lilybaeum, el moare pe cînd negocia pacea.

După moartea lui Dionysios cel bătrîn, o dată cu insta-

larea la putere a fiului său, Dionysios, supranumit „cel tînăr", începe o perioadă de lupte pentru putere, în care, spre sfîrșit, intervine și Timoleon.

Deși și-a început domnia într-un chip pașnic — la sfatul lui Dion, unchiul său, Dionysios recheamă pe filozoful Platon, expulzat de tatăl său (la insistențele lui Dion, cumnatul tiranului Dionysios cel bătrîn, acesta îl chemase pe Platon, rugîndu-l să-l inițieze în anumite probleme filozofice și politice) și învață geometria, ba chiar stimulează toată curtea să facă același lucru. Curînd totuși îl exilează din Sicilia pe Dion, bănuit că uneltește să-i ia tronul. Platon, prieten cu Dion, care fusese arestat, este cu greu eliberat. Dion, în lipsa lui Dionysios, plecat în Italia, echipează trei mii de mercenari, ocupă Siracuza, este ales de popor strateg, împreună cu alți nouăsprezece ca să guverneze cetatea, trimite apoi o garnizoană pe Epipolai. Cînd revine, Dionysios constată că numai trupele și populația din Ortigia îi sînt fidele, restul populației susținîndu-l pe Dion. Acesta însă devine și el repede impopular. Pentru a evita vărsarea de sînge, se retrage cu trupele sale la Leontini. Nu după mult timp îl recheamă însă siracuzanii împotriva lui Nypsios, care intervenise cu armată în favoarea lui Dionysios. Dion îi scapă, dar nu instaurează democrația, ci un fel de oligarhie. Dion însărcinase cu o mare parte din administrație pe Heracleides, care însă se face repede nesuferit și este asasinat, fără ca Dion să-i ia apărarea. Însuși Dion este asasinat, la cîteva luni după aceea (iunie 354), de Kallipos, elev al lui Platon. Anarhia se instalează la Siracuza. Dionysios, plecînd de la Locri, unde se stabilise, recucerește Ortigia. Cartaginezii sînt gata să profite de tulburări, spre a pune mîna pe Sicilia. Siracuzanii cer ajutor: unii lui Hiketas, tiran în Leontini, iar alții la Corint, care trimite pe Timoleon. Acesta, în tinerețe, dăduse dovadă de alese calități de ostaș, și, îndeosebi, se arătase un vrăjmaș neîmpăcat al tiraniei, punînd la cale moartea propriului său frate, care încercase să se înscăuneze tiran la Corint. După aceea se retrăsese din viața politică.

Cînd sosește în Sicilia, Timoleon află că Hiketas trecuse de partea cartaginezilor. Deși avea cu el numai zece nave, Timoleon se duce mai întîi la Rhegium, după aceea

pune piciorul pe pămîntul sicilian, la Tauromenium, (azi Taormina). De îndată, unele cetăți din apropiere de Tauromenium, ca Adranum și Catana, trec de partea lui. Dionysios, care se afla în Ortigia, dîndu-și seama că situația este pierdută, se predă lui Timoleon și este trimis la Corint. Rămînea însă Hiketas, care, ajutat de cartaginezul Mago, constituia un adversar puternic. Dar Mago este părăsit de mercenari și se retrage din Siracuza, iar Hiketas este alungat. Fortăreața Dionișilor este dărîmată din ordinul lui Timoleon, care recheamă pe exilați și pornește o politică de refacere a cetății depopulate, chemînd coloni din toată Elada. La Siracuza încep zorii unor zile de pace și democrație. Timoleon se îngrijește apoi de celelalte cetăți din Sicilia. Cartagina nu putea rămîne nepăsătoare. O numeroasă armată este trimisă împotriva lui Timoleon, care îi iese în întîmpinare în apropiere de Segeste, pe țărmul rîului Crimisos. O luptă pe viață și pe moarte începe. Timoleon, în fruntea unei armate de douăsprezece mii de oameni, ucide zece mii de dușmani și capturează cincisprezece mii. Socotind că orice pericol este înlăturat, el se retrage de la putere și-și trăiește ultimii doi ani ai vieții pe o mică proprietate oferită de sicilieni.

Aci, sicilienii, care îl stimau pînă la venerație, îl consultau adesea în unele probleme politice.

Linia și acțiunea politică și militară a lui Timoleon a fost clară: a fost un dușman neîmpăcat al tiraniei. Atît de mult ura tirania, încît, așa cum am spus mai sus, n-a șovăit să dea morții pe fratele său mai mare Timophanes, cînd se făcuse tiran în Corint, frate pentru care își pusese viața în primejdie și-l salvase într-o bătălie.

*
* *

Pentru a scrie biografia lui Timoleon, Plutarh găsea un material îmbelșugat în operele lui Ephoros, Teopomp, Philistos, Timaios, apoi opera Hieron de Xenofon, Economicul atribuit lui Aristotel. Philistos luase chiar parte la luptele duse de Dionysios cel tînăr împotriva lui Dion, căci a murit în calitate de general al lui Dionysios. Din nefericire, din operele lui Philistos, Timaios, Ephoros și Teopomp nu ne-au parvenit decît fragmente neînsemnate, așa

că nu ne mai putem da seama exact de ceea ce datorează Plutarh fiecăruia. Plutarh citează pe Teopomp, Ephoros, Timaios[1], pe Aristoxenos Musicos și pe Platon[2], dar astăzi nu mai putem determina în ce măsură poziția biografului diferă de aceea a izvoarelor sale. Se poate discuta, desigur, asupra verosimilului unei acțiuni sau alteia[3], comparînd diferite izvoare, dar nu putem afirma cu temeinicie în ce măsură și unde a greșit Plutarh, neavînd la îndemînă operele din care s-a inspirat. În orice caz, un lucru este sigur: Timoleon și-a ucis fratele fiincă se dovedea a fi tiran, a fost apoi chemat în Sicilia pe care a eliberat-o de tiranul Hiketas și de cartaginezi și a instaurat o eră de pace și prosperitate în Siracuza și, în general, în toată Sicilia.

Atît de entuziasmat s-a simțit Plutarh de activitatea politică și militară a lui Timoleon, încît, în primul capitol al biografiei, simte nevoia să arate încă o dată pentru ce scrie Viețile paralele; biograful ne spune că motivul esențial este dorința de a-și rîndui viața și a și-o face asemănătoare cu virtuțile oamenilor ale căror biografii le scrie și pe care îi ia, parcă, în gazdă, prin istorie, pe fiecare dintre ei, spre a-l avea ca oaspe"... alegînd, spre a-l cunoaște, cele mai de seamă și mai frumoase din faptele sale"[4]. Biograful a scris aceste rînduri lăsînd să se înțeleagă că unul dintre cei mai simpatici oaspeți i-a fost, desigur, Timoleon. Prin urmare, de la început, biograful lasă să se înțeleagă că va scrie Viața lui Timoleon pe un ton de laudă. Dar biograful, la sfîrșitul capitolului, ne mai spune că asemănarea activității lui Aemilius Paulus cu aceea a lui Timoleon a pus problema „dacă cele mai mari fapte le-au săvîrșit datorită norocului sau înțelepciunii". Prin aceasta Plutarh anunță și urmărirea unei probleme de ordin filozofic. Așadar, biograful ar fi putut, potrivit preocupărilor enunțate, să grupeze faptele în așa fel, încît – indiferent de ordinea cronologică – să pună cît mai viu în lumină virtuțile lui Timoleon și puterea înțelepciunii sau a norocului. Plutarh nu procedează însă așa, ci, ca întotdeauna, expune faptele în ordine cronologică, subliniind virtuțile lui Timoleon atunci cînd faptele înseși le evidențiază. Se pune deci întrebarea: ce virtuți laudă Plutarh la Timoleon? Ce însemnătate atribuie sorții?

[1] Cap. 4.
[2] Cap. 15.
[3] Vezi I. Beloch, Griechische Geschichte, III 2 (1923), p. 48, 280, 584. H. Berve, Griechische Geschichte, II 1933, R. V. Schelicha, Dion, în Das Eerbe der Alten, II 25 (1934), p. 35.
[4] Cap. 1.

Plutarh laudă salvarea lui Timophanes (cap. 4), de către Timoleon, ceea ce era foarte firesc. Biograful se găsea însă în fața unei grele probleme în care punctul de vedere moral se întretăia cu cel politic: Timoleon și-a ucis fratele, fiindcă se făcuse tiran. Cum trebuia judecată fapta? Plutarh nu ezită să ia atitudine și, după ce arată prefăcătoria iubitorilor de tiranie „cei care nu puteau să trăiască în democrație și care erau obișnuiți să privească spre tirani, se prefăceau că se bucură de moartea tiranului, dar, batjocorind pe Timoleon, sub cuvînt că săvîrșise o faptă nelegiuită și urîtă, l-au înconjurat de necinste"[1], biograful îl dojenește, indirect, pe Timoleon pentru că, văzînd durerea mamei sale, voia să se sinucidă prin nemîncare. Iată mustrarea indirectă pe care i-o face Plutarh: „În acest fel, hotărîrile noastre, dacă nu-și iau temeinicie și curaj din rațiune și filozofie pentru fapte, sînt zguduite și îndepărtate de la drumul drept de laude și dojeni întîmplătoare și deviate de la dreapta judecată. Astfel, după cît se vede, nu numai fapta trebuie să fie bună și dreaptă, dar și ideea din care pornește să fie temeinică și fără prihană, pentru ca să făptuim cu judecată și... să nu ne descurajăm, după săvîrșirea faptelor, din pricina slăbiciunii noastre pentru bine, care se destramă"[2]. În afară de critica pe care o face Plutarh lui Timoleon, pasajul citat exprimă și concepția politică a biografului despre omul de stat care, lasă el să se înțeleagă, trebuie să pornească la acțiune cu convingeri politice ferme și – așa cum a făcut Timoleon – să nu-i pară rău că și-a omorît chiar fratele, dacă prin aceasta a redat libertatea concetățenilor. Plutarh se declară deci categoric împotriva tiraniei. De aci înainte, biograful narează cu multă simpatie înșelarea solilor car-

[1] Cap. 5.
[2] Cap. 6.

taginezi la Rhegium[1], *vitejia și curajul arătat în fața cetății Adranum*[2], *îndrăzneala și vitejia de la rîul Anapos*[3], *dărîmarea „întăriturilor tiranicești", rechemarea exilaților, rezidirea judecătoriilor, restaurarea democrației, chemarea grecilor de pretutindeni să populeze Siracuza*[4], *cruțarea lui Leptines*[5], *curajul neobișnuit arătat la rîul Crimisos*[6], *lupta împotriva superstiției soldaților*[7], *iubirea de patrie*[8], *readucerea vieții în Sicilia pustiită*[9], *blîndețea față de prieteni*[10], *modestia și rezistența în nenorocire – Timoleon orbise – cumpătarea*[11]. *O singură faptă a lui Timoleon este criticată de Plutarh: uciderea femeilor și fetelor lui Hiketas: „Și aceasta pare cea mai urîtă dintre faptele lui Timoleon, căci femeile n-ar fi murit așa, dacă el s-ar fi împotrivit"*[12].

Biograful se simte însă adesea încurcat cînd este vorba să determine partea norocului și a sorții sau a zeilor în victoriile lui Timoleon. Astfel, cînd un cetățean l-a numit pe Timoleon, care nu se remarcase pînă atunci, ca să fie trimis în Sicilia, Plutarh socotește că un zeu „îi pusese în minte cetățeanului să-l numească"[13]. *Cînd Timoleon s-a dus la Delfi, zeul i-a arătat, ne spune biograful, printr-un semn că-i aprobă acțiunea*[14]. *La Adranum însă, din întîmplare, cele două tabere adverse s-au grăbit*[15]. *Norocul l-a servit pe Timoleon: „Și dacă nenorocirea lui Dionysios a fost neașteptată, nu mai puțin minunat a fost norocul lui Timoleon"*[16]. *Narînd eșuarea unui complot împotriva lui Timoleon, Plutarh arată că cei de față „se minunau de buna chibzuire a sorții, cum pune ea în mișcare lucruri prin oameni, străini de ele, și cum le adună pe toate de departe și împletește fapte care par că se deosebesc în cel mai înalt grad și n-au nimic comun între ele și se folosește mereu de începuturile și sfîrșiturile lor"*[17]. *Așadar, pînă aci Plutarh vorbește, rînd pe rînd, despre zei, despre soartă, despre noroc, despre întîmplare, fără să arate limpede ce rol atribuie fiecăreia în activitatea lui Timoleon și ce loc îi mai revine virtuții. Relatînd faptele*

[1] Cap. 10.
[2] Cap. 12.
[3] Cap. 21.
[4] Cap. 22.
[5] Cap. 24.
[6] Cap. 25.
[7] Cap. 26.
[8] Cap. 19.
[9] Cap. 35.
[10] Cap. 37.
[11] Cap. 38—39.
[12] Cap. 33.
[13] Cap. 3.
[14] Cap. 8.
[15] Cap. 12.
[16] Cap. 16.
[17] Cap. 16.

vitejești ale celor asediați pe acropola Siracuzei, în timp ce Mago și Hiketas se îndreptau spre Catana[1], *Plutarh observă: „Aceste fapte [săvîrșite de asediați] dau providenței și virtuții un prilej de neînțelegere cu soarta"*[2]. *Biograful este deci conștient de greutatea de a concilia virtutea, care presupune fapta săvîrșită din imbold personal, cu soarta sau cu zeul, care determină pe om la anumite fapte, independent de voința lui. În alt pasaj, Plutarh, trebuind să concilieze virtutea cu norocul, spune: „faptul că cetatea a fost repede cucerită prin părțile cele mai ridicate și că a fost îndată supusă, după înfrîngerea dușmanilor, este drept să fie pus pe seama vitejiei luptătorilor și a dibăciei comandantului, dar faptul că nici unul dintre corintieni n-a murit și n-a fost rănit, a fost opera norocului ca și cînd norocul s-ar fi luat la întrecere cu Timoleon"*[3]. *Biograful ne spune mai departe că norocul s-a luat la întrecere cu Timoleon, pentru ca aceia care au aflat de faptele lui să admire mai mult pe cele norocoase. Se vede deci că Plutarh atribuie un rol și norocului. Cînd compară însă faptele lui Timoleon cu ale lui Pelopida, Plutarh afirmă că „pentru cei care judecă bine și drept, [comandamentul lui Timoleon] nu mai pare o lucrare a norocului, ci a virtuții norocoase, deși Timoleon a pus toate izbînzile sale pe seama norocului"*[4]. *Apoi, biograful afirmă că Timoleon „n-a fost batjocorit de soartă"*[5].

Din cele de mai sus se vede lămurit că pe cît de limpede este nararea faptelor lui Timoleon și sublinierea virtuților lui și a atitudinii politice a lui Plutarh, pe atît de confuză este concepția biografului cu privire la raportul dintre zei, noroc, soartă, întîmplare și libera voință a omului. În tragedie, la Eschil zeii sînt atotputernici, la Sofocle libera voință a omului se afirmă puternic, la Euripide triumful liberei voințe este adesea contracarat de unele intervenții ale zeilor, deși conflictele tragice își au obîrșia în pasiunile sufletului omenesc și nu în voința zeilor. Plutarh

[1] Cap. 18.
[2] Cap. 19.
[3] Cap. 21.
[4] Cap. 36.
[5] Cap. 37.

se apropie mai mult de Sofocle decît de Euripide, iar dintre istoriografii iluștri mai mult de Herodot decît de Tucidide.

Deși discută aceste probleme de morală și filozofie, totuși Plutarh nu rezumă faptele, ci adesea le expune cu amănunte, nu întotdeauna necesare pentru moralist, ci foarte prețioase pentru istoric, iar căldura și limpezimea narației, combinată cu variația ideilor, pe care am arătat-o în celelalte biografii, conferă și acestei Vieți *nota sfătoasă întîlnită în celelalte.*

N. I. B.

Am început să mă îndeletnicesc cu scrierea *Vieților* îndemnat de alții, dar continui și zăbovesc aci și datorită mie însumi, căci am încercat să-mi rînduiesc și să-mi fac viața asemănătoare cu virtuțile personajelor prezentate aci, folosindu-mă de istorie ca de o oglindă. Faptul nu se aseamănă cu nimic altceva decît cu o conviețuire și conlocuire, căci primind și luînd în gazdă, prin istorie, pe fiecare dintre ei, spre a-l avea ca musafir, l-am contemplat să văd cît este de mare și cum este fiecare, alegînd, spre a-l cunoaște, cele mai de seamă și mai frumoase dintre faptele sale.

„Vai! vai! ce prilej de bucurie mai mare decît acesta ai putea găsi". și mai puternic pentru îndreptarea caracterului? Democrit[1] spune că trebuie să ne rugăm să dăm peste *simulacrele* norocoase și din lumea înconjurătoare să ne întîmpine mai mult cele înrudite și folositoare decît cele slabe și vătămătoare introducînd în filozofie un cuvînt neadevărat și care duce la superstiții fără margini. Eu însă, ocupîndu-mă cu istoria și obișnuindu-mă cu scrisul, mă pregătesc să primesc mereu în suflet amintirile celor mai buni și mai prețuiți bărbați și convorbirile cu cei care sîntem împreună de nevoie, dacă lasă să scape ceva netrebnic sau rău sau josnic, să-l dau la o parte și să-l îndepărtez, întorcîndu-mi gîndirea blîndă și binevoitoare spre cele mai frumoase pilde.

Dintre aceste *Vieți*, în clipa de față, îți pun la îndemînă *Viața lui Timoleon* din Corint și a lui *Aemilius Paulus*, bărbați care au avut comune nu numai idealurile, ci și o soartă asemănătoare în activitatea lor și au provocat întrebarea dacă cele mai mari fapte le-au săvîrșit datorită norocului sau înțelepciunii.

I. Situația politică la Siracuza înaintea trimiterii lui Timoleon în Sicilia era precum urmează. După ce Dion izgonise pe tiranul Dionysios[2] și apoi îndată fusese ucis și el, prin viclesug, și se dezbinaseră partizanii lui Dion, eliberînd Siracuza, cetatea trecuse neîncetat din mîna unui tiran în mîna altuia, și, din pricina nenorocirilor, era cît pe aci să rămînă pustie. În acest timp, o parte a Siciliei era în răscoală și fără stabilitate din pricina războaielor, iar cele mai multe cetăți erau ocupate de barbari amestecați și de soldați neplătiți, care primeau cu ușurință schimbarea dinastiilor.

Dionysios, în al zecelea an, strîngînd pe străini și izgonind pe Nysaios, care stăpînea atunci Siracuza, a ridicat iarăși lucrurile spre rînduială și s-a așezat iarăși tiran, după ce pierduse, din pricina unei mîini de oameni, în chip ciudat, cea mai mare dintre tiraniile existente vreodată și, în chip și mai ciudat, din exilat și umil a ajuns stăpînul celor care-l izgoniseră. Siracuzanii care rămăseseră în cetate continuau să fie sclavii unui tiran îndeobște crud, dar care atunci se sălbăticise cu totul din pricina nenorocirilor, iar cei mai buni și cu vază siracuzani, îndreptîndu-și privirile spre Hiketas, care era stăpîn la Leontini, i s-au încredințat lui și l-au ales comandant al războiului. Hiketas nu era mai bun decît nici unul dintre cei recunoscuți ca adevărați tirani, dar siracuzanii nu aveau spre cine altul să se îndrepte; și-apoi aveau încredere în el și fiindcă era de fel din Siracuza și avea o armată care putea să lupte cu izbîndă împotriva lui Dionysios.

II. În același timp, deoarece în Sicilia erau niște cartaginezi cu o mare flotă și încurajați de starea lucrurilor, sicilienii, cuprinși de teamă, voiau să trimită o solie în Elada și să ceară ajutor de la corintieni, nu numai din pricina înrudirii[3] și încrederii ce aveau în ei pentru binefacerile pe care le primiseră mai înainte, ci fiindcă vedeau că Corintul este o cetate iubitoare de libertate și urîse totdeauna tirania și că cele mai multe războaie le purtase nu pentru hegemonie și cîștiguri fără saț, ci pentru libertatea elenilor. Iar Hiketas, făcînd din comanda ce i se încredințase un motiv pentru instituirea tiraniei, și nu pentru eliberarea Siracuzei,

pe ascuns chiar și începuse convorbiri cu cartaginezii, iar pe față lăuda pe siracuzani; apoi a trimis o solie în Pelopones, nu pentru că voia să-i vină în ajutor aliați de acolo, ci pentru că nădăjduia că, dacă Corintul, din pricina tulburărilor și neliniștei din Elada, va refuza ajutorul cerut, ceea ce era de așteptat, va putea mai ușor înclina cumpăna de partea cartaginezilor și-i va avea drept aliați și tovarăși de luptă mai mult împotriva Siracuzei decît împotriva tiranului. Acestea s-au dovedit mai tîrziu întocmai.

III. Corintienii, care obișnuiau să se îngrijească întotdeauna de coloniile lor și mai ales de Siracuza, și care din întîmplare nu erau atunci tulburați de nici o cetate elenă, ci o duceau în pace și răgaz, au votat îndată ajutor pentru Siracuza, în prezența solilor siracuzani. Căutîndu-se un comandant și dregătorii scriind și propunînd pe cei care se sîrguiau să aibă bună faimă în cetate, cineva din popor s-a ridicat și a numit pe Timoleon, fiul lui Timodemos, care nici nu se îndeletnicise încă cu trebile obștești, nici nu avusese vreo astfel de ambiție sau preferință, ci un zeu oarecare, după cît se pare, îi pusese în minte cetățeanului să-l numească, atît de strălucită și de promptă s-a arătat bunăvoința sorții în privința alegerii, iar istoria faptelor care au urmat a fost de un farmec care a împodobit frumos virtuțile lui Timoleon.

Timoleon era fiul unor oameni cu vază în cetate, Timodemos și Demarista, își iubea tatăl și era deosebit de blînd, pînă într-atîta încît părea că nu urăște nici măcar tirania și răul. Iar în războaie atît de frumos și de unitar își păstrase firea, încît s-a dovedit prin fapte că, tînăr, avusese multă înțelepciune și nu mai puțină bărbăție cînd începuse să îmbătrînească. Avea un frate mai mare, pe Timophanes, care nu-i semăna de loc, ci era un ușuratic, stricat, în dorința de tiranie, de niște prieteni netrebnici și de niște ostași străini, care stăteau mereu în jurul lui, pentru că părea că este rezistent în lupte și-i place să se avînte în primejdii. Atrăgîndu-și prin aceasta și simpatia cetățenilor, ca fiind un om războinic și activ, era pus la comenzi militare.

Din aceeași pricină și Timoleon conlucra cu el, ascunzîndu-i cu totul greșelile sau făcînd să pară mici și împodobind și sporind purtările alese pe care le dădea la iveală firea lui.

IV. În lupta corintienilor împotriva argienilor și cleonailor,[4] din întîmplare Timoleon era rînduit printre hopliți, iar pe Timophanes, care comanda călărimea, îl prinse o primejdie grea. Astfel, calul său prăbușindu-se, din pricina unei lovituri, l-a aruncat în mijlocul dușmanilor, iar tovarășii de luptă, unii s-au împrăștiat de teamă, iar alții, puțini, rămînînd pe loc și luptînd împotriva unei mulțimi de dușmani, abia puteau ține piept. Dar cînd Timoleon văzu ceea ce s-a întîmplat, alergă într-ajutor și, ținînd în față scutul lui Timophanes, care era căzut, după ce primise multe lovituri de săgeți și de cuțit în corp și în scut, abia a putut să îndepărteze pe dușmani și să-și scape fratele. Iar corintienii, temîndu-se să nu pățească ceea ce pățiseră mai înainte cînd pierduseră cetatea din pricina aliaților, au hotărît prin vot să întrețină permanent patru sute de soldați străini, iar comanda lor au dat-o lui Timophanes. Acesta, disprețuind binele și dreptatea, îndată a început să pună la cale trecerea cetății în puterea sa și, ucigînd pe mulți dintre cetățenii fruntași nejudecați, s-a făcut el singur pe sine tiran. Timoleon, suferind greu și făcînd din răutatea fratelui său propria sa nenorocire, a pornit să vorbească el cu Timophanes și să-l îndemne să lase nebunia și nenorocirea acelei dorințe și să caute să-și îndrepte greșelile față de cetățeni, dar Timophanes a respins cu trufie rugămințile fratelui său. Atunci, Timoleon, luînd cu sine, dintre rude, pe Aischylos, care era fratele soției lui Timophanes, iar, dintre prieteni, pe un ghicitor, pe care Theopompos[5] îl numește Satyros, iar Ephoros[6] și Timaios[7], Orthagoras[8], a lăsat să treacă vreo cîteva zile și s-a urcat iarăși la fratele său. Și, înconjurîndu-l cei trei, au început să-l roage ca cel puțin acum să asculte de glasul rațiunii și să se schimbe. Timophanes, mai întîi, a început să rîdă de ei, apoi să se mînie și să se-nfurie. Atunci Timoleon s-a îndepărtat puțin de el, și-a acoperit fața plîngînd, iar ceilalți, scoțînd pumnalele, repede l-au înjunghiat.

V. Fapta lor ajungînd repede cunoscută în lung și-n lat, cei mai cu trecere dintre corintieni aduceau laude dragostei de bine și mărinimiei lui Timoleon, pentru că, deși era bun și-și iubea familia, totuși a prețuit patria mai mult decît familia și binele și dreptatea mai mult decît interesul, salvîndu-și fratele cînd săvîrșea fapte mari pentru patrie, dar ucigîndu-l cînd l-a văzut că se ridică împotriva ei și o readuce în sclavie. Însă cei care nu puteau să trăiască în democrație și care erau obișnuiți să privească spre tirani, se prefăceau că se bucură de moartea tiranului, dar, batjocorind pe Timoleon, sub cuvînt că săvîrșise o faptă nelegiuită și urîtă, l-au înconjurat de necinste. Iar Timoleon, aflînd că mama sa nu se poate mîngîia și că ridică împotriva lui vorbe înfricoșătoare și blesteme înfiorătoare, a pornit s-o mîngîie, dar ea n-a putut suferi vederea lui, ci a zăvorît casa. Atunci Timoleon, într-adevăr, fiind cu totul copleșit de durere și cu mintea tulburată, a pornit să se țină să nu mănînce, cu gîndul de a se ucide singur, dar, deoarece prietenii nu treceau nepăsători pe lîngă el, ci depuneau toate rugămințile și toată silința, Timoleon s-a hotărît să trăiască singur, retras de toată lumea. Și a părăsit orice activitate politică, iar, în primele zile, nici nu s-a mai întors în cetate, ci-și petrecea timpul tulburat și rătăcind printre cele mai singuratice țarini.

VI. În acest fel, hotărîrile noastre, dacă nu-și iau temeinicie și curaj din rațiune și filozofie pentru fapte, sînt zguduite și îndepărtate de la drumul drept de laude și dojeni întîmplătoare și deviate de la dreapta judecată. Astfel, după cît se vede, nu numai fapta trebuie să fie bună și dreaptă, dar și ideea din care pornește să fie temeinică și fără prihană, pentru ca să făptuim cu judecată și pentru ca noi — spre deosebire de oamenii lacomi, care, mîncînd cu cea mai aprigă dorință mîncărurile care satură, repede le pare rău că s-au săturat — să nu ne descurajăm, după săvîrșirea faptelor, din pricina slăbiciunii ideii noastre despre bine, care se destramă. Într-adevăr, căința urîțește chiar o faptă frumoasă, iar hotărîrea care pornește din conștiință și judecată nu se schimbă, chiar dacă împlinirea faptelor dă greș. Focion[9] din Atena se ridică împo-

triva faptelor săvîrșite de Leosthenes[10], dar, fiindcă vedea că acesta dobîndește izbînzi și că atenienii aduc jertfe zeilor și se laudă cu izbînzile lui, a spus că i-ar fi plăcut să săvîrșească el însuși faptele săvîrșite de Leosthenes, dar să facă aceleași propuneri în adunarea poporului. Și mai amarnic a vorbit Aristeides din Locroi[11], unul dintre prietenii lui Plato, cînd Dionysios cel bătrîn i-a cerut în căsătorie pe una dintre fiicele lui. El a zis: „Aș privi mai cu plăcere pe fiica mea moartă decît căsătorită cu un tiran". Ucigîndu-i Dionysios băieții lui Aristeides și întrebîndu-l în batjocură dacă mai are aceeași părere cu privire la căsătorirea fiicelor, Aristeides i-a răspuns că este îndurerat de cele petrecute, dar nu-i pare rău de ceea ce spusese. Aceste vorbe sînt poate ale unei mai mari și mai desăvîrșite virtuți.

VII. Iar suferința lui Timoleon pentru cele săvîrșite, fie că era jale după cel mort, fie că-i era rușine de mama sa, în așa măsură i-a destrămat și i-a zdrobit cugetul, încît aproape timp de douăzeci de ani nu s-a mai apucat de nici o singură faptă de seamă și nici de politică.

Fiind deci el chemat în public, iar poporul primindu-l cu însuflețire și alegîndu-l, s-a ridicat atunci Telecleides[12], care pe vremea aceea era fruntaș în cetate și prin trecerea politică, și prin faima lui și, îndemnînd pe Timoleon să se arate bărbat destoinic și de viță în acțiuni, i-a zis: „Dacă vei lupta cum se cade, vom dovedi că am ucis un tiran, dacă vom lupta moale, se va vedea că am ucis un frate". Pregătind deci Timoleon expediția pe mare și recrutînd soldați, a fost adusă o scrisoare din partea lui Hiketas, adresată corintienilor, care vestea schimbarea și trădarea lui. De îndată ce a condus pînă la porțile cetății solia, Hiketas, alăturîndu-se pe față cartaginezilor, a început să unelteaască împreună cu ei, pentru ca să-l izgonească pe Dionysios și să ajungă el tiran. Și, temîndu-se ca nu cumva, dacă armata și comandantul vor veni din Corint să-i scape situația din mînă, a trimis o scrisoare corintienilor prin care el spunea că nu mai este nevoie să mai aibă ei încurcături și cheltuieli, navigînd spre Sicilia și avîntîndu-se în primejdii, mai ales că îl respinge și îl pîndește cu multe

corăbii flota cartaginezilor pe care el însuși, silit de încetineala lor, și i-a făcut aliați împotriva tiranului. Fiind citită scrisoarea, chiar dacă vreun corintian privea cu calm războiul, atunci mînia împotriva lui Hiketas i-a înfuriat într-atîta, încît au sărit cu însuflețire spre a da ajutor lui Timoleon și au pregătit împreună cu el flota de expediție.

VIII. Fiind deci corăbiile gata și procurîndu-se cele necesare pentru soldați, preotesele Corei[13] au văzut în vis pe zeițele Demetra și Cora trimițînd pe cineva în expediție și zicînd că sînt gata să pornească împreună cu Timoleon în Sicilia. De aceea, corintienii, pregătind o triremă sfîntă, au numit-o „a celor două zeițe[14]". Iar Timoleon, ducîndu-se la Delfi, a sacrificat lui Apolo și, cînd a coborît în oracolul zeului, s-a produs un semn. Astfel, dintre niște daruri atîrnate[15] s-a desprins și s-a lăsat în jos o panglică, de care erau legate cununi și pe care erau brodate chipurile Victoriei, și a căzut pe capul lui Timoleon, astfel încît s-a părut că el este trimis la fapte încununat de zeu.

Avînd șapte corăbii corintiene, două corcireene și pe a zecea oferind-o leucadienii, a ridicat ancora. Și, în timpul nopții, intrînd în larg și avînd un vînt prielnic, i s-a părut că deodată se sparge cerul și că deasupra corăbiei se varsă foc mult și strălucitor. Din acest foc, aprinzîndu-se o torță, asemănătoare cu torțele de la mistere[16], și străbătînd același drum pe unde mai ales cîrmacii atingeau Italia, s-a prăvălit. Tălmăcitorii au spus că vedenia aduce mărturie în sprijinul viselor preoteselor și că trăsnetul din cer arată că zeițele iau parte la expediție, pentru că Sicilia este pămîntul sfînt al Corei, de vreme ce miturile glăsuiesc că acolo s-a făcut răpirea Corei și că insula, la căsătorie, i-a fost dată zeiței drept dar de logodnicul ei[17], în ziua dezvelirii capului.

IX. Semnele pornite de la zei au încurajat astfel corăbiile și, grăbindu-se, pentru ca* [. . .] străbătînd marea, s-au dus în Italia. Veștile din Sicilia au produs lui Timoleon multă încurcătură, iar soldaților mare descurajare. Într-adevăr, Hiketas, învingînd într-o luptă pe Dionysios și

* Text corupt.

punînd stăpînire pe cele mai multe ținuturi din Sicilia, el însuși îl asedia pe Dionysios, care se retrăsese, strîngîndu-se în acropolă și în așa-zisa *Insula*[18], și-l înconjura cu ziduri. Hiketas îndemna pe cartaginezi să bage de seamă, ca nu cumva Timoleon să pună piciorul în Sicilia, ci să-i îndepărteze pe corintieni, pentru ca ei între ei să stăpînească insula. Cartaginezii trimit la Rhegium douăzeci de trireme, pe care plutea o solie din partea lui Hiketas către Timoleon, care să-i vorbească potrivit cu cele întîmplate. Vorbele soliei erau încercări cuviincioase de a-l abate din drum și pretexte, pornite din intenții rele, de vreme ce cereau ca Timoleon însuși, dacă vrea, să se ducă sfetnic pe lîngă Hiketas și să-i fie părtaș la toate treburile bine făcute, iar corăbiile și soldații să fie trimiși înapoi la Corint, de vreme ce războiul aproape că se și terminase, iar cartaginezii sînt hotărîți să împiedice trecerea și sînt gata să dea bătălia împotriva celor care vor încerca să vină cu forța.

Cînd deci corintienii au ajuns la Rhegium și au dat peste o astfel de solie și au văzut pe cartaginezi că sînt ancorați nu prea departe, s-au umplut de revoltă, simțindu-se batjocoriți, și pe toți i-a cuprins mînia împotriva lui Hiketas și teama pentru sicilieni, pe care-i vedeau lămurit că fuseseră lăsați drept răsplată lui Hiketas, pentru trădare, și cartaginezilor, pentru tiranie, iar, pe de altă parte, se părea că este cu neputință să înfrîngă și corăbiile dușmane de acolo care porniseră de două ori mai numeroase, și forța lui Hiketas din Sicilia, căreia veniseră să-i dea ajutor.

X. Cu toate acestea, Timoleon, intrînd în vorbă cu solii și comandanții cartaginezilor, le-a spus cu blîndețe că dă ascultare îndemnurilor (căci ce-ar putea duce la bun sfîrșit, dacă nu le-ar asculta?), dar că dorește să asculte mai întîi propunerile lor și să-și exprime încuviințarea sa în fața cetății Rhegium, cetate greacă și prietenă comună, și apoi să se retragă, căci acest lucru are mare însemnătate pentru siguranța lui, iar ei se vor ține și mai cu tărie de cele ce vestesc cu privire la Siracuza, punînd învoielile lor în fața poporului martor.

Aceste lucruri le-a propus Timoleon, uneltind o stratagemă spre a trece în Sicilia, iar cu el împreună unelteau și comandanții din Rhegium, deoarece cu toții doreau ca treburile sicilienilor să treacă asupra corintienilor, temîndu-se de vecinătatea cartaginezilor.

De aceea au strîns adunarea poporului și au închis porțile cetății, sub pretext că nu vor ca cetățenii să se îndeletnicească cu altceva, și, mergînd în mijlocul mulțimii, țineau cuvîntări lungi, fiecare dînd celuilalt același subiect de vorbă, fără nici un scop, ci numai ca să treacă timpul, pînă să ridice ancora corăbiile corintienilor, ținînd pe cartaginezi în adunare fără nici o bănuială, deoarece Timoleon era de față și dădea impresia doar că nu se ridică să ia cuvîntul și să vorbească. Iar cînd cineva l-a vestit pe ascuns că toate triremele au pornit și că una singură, a lui, a rămas așteptînd, s-a strecurat prin mulțime, căci rhegienii din jurul tribunii îl ascundeau cu toții, și, coborînd la mare, a pornit în grabă să navigheze mai departe. Și s-au dus în Tauromenion[19], în Sicilia, unde i-au primit cu multă însuflețire, după ce-i chemase încă de mult Andromachos[20] care avea în stăpînirea sa cetatea, ca un dinast. El era tatăl istoricului Timaios și, ajungînd cel mai puternic dintre toți cîți dominau atunci în cetate, nu numai că ocîrmuia după lege și dreptate pe cetățenii săi, dar se vedea că era dușmănos și străin față de tirani. De aceea, i-a pus și cetatea la îndemînă lui Timoleon, ca loc de pornire, și a convins și pe cetățeni să lupte alături de corintieni și să libereze Sicilia.

XI. Iar cartaginezii din Rhegium, după plecarea lui Timoleon și împrăștierea adunării, fiindcă au fost cuprinși de mînie, pentru că fuseseră înșelați, au făcut pe cetățenii din Rhegium să le spună: ne mirăm că, punici fiind, nu vă place ceea ce s-a săvîrșit prin viclenie. Trimit deci cartaginezii la Tauromenion o triremă cu un sol, care, spunîndu-i multe lui Andromachos, l-a amenințat dușmănos și ca pe un străin, cerîndu-i să alunge cît mai repede pe corintieni. Apoi, arătîndu-i mîna cu podul palmei în sus, a întors-o îndată, amenințîndu-l că îi va răsturna cetatea cum a întors el mîna. Andromachos, rîzînd, n-a răspuns

nimic altceva, ci, întinzînd mîna, mai întîi cu podul palmei în sus, apoi cu podul palmei în jos, ca solul, i-a poruncit să plece dacă nu vrea ca nava lui care era așa să ajungă altfel.

Dar Hiketas, aflînd de trecerea lui Timoleon și fiind cuprins de frică, a chemat în ajutor numeroasele corăbii cartagineze. De aceea, siracuzanii au pierdut cu totul nădejdea salvării, văzînd că portul lor îl stăpînesc cartaginezii, iar cetatea o ocupă Hiketas și că pe Acropole este stăpîn Dionysios, iar Timoleon se ține de Sicilia, prin mica cetate Tauromenion, ca de ciucurii subțiri ai unei haine, avînd o slabă nădejde și o mică armată; el nu avea mai mult de o mie de soldați și hrana trebuincioasă pentru ei. Dar nici cetățile nu mai aveau încredere, fiind copleșite de rele și mîniate la culme împotriva comandanților taberelor, mai ales din pricină că Callipos și Pharax[21] nu-și ținuseră cuvîntul, dintre care unul era lacedemonian, iar celălalt atenian, și amîndoi ziceau că au venit pentru întronarea libertății și răsturnarea tiranilor, dar au arătat că nenorocirile îndurate în timpul tiraniei sînt ca o epocă de aur și i-au făcut să socotească mai fericiți pe cei care s-au prăbușit în tiranie decît pe cei care au văzut libertatea.

XII. Se așteptau deci ca Corintianul să nu fie întru nimic mai bun decît ceilalți și socoteau că la ei vine cu aceleași înșelăciuni și momeli atrăgătoare, fluturîndu-le frumoase nădejdi și făcîndu-le făgăduieli omenoase, spre a se schimba într-un nou tiran, de aceea erau bănuitori și respingeau chemările corintienilor. Numai adraniții, locuind o cetate mică, dar care era hărăzită lui Adranos[22], un zeu cinstit cu osebire în toată Sicilia, erau în dezbinare între ei, unii voind să-l aducă pe Hiketas și pe cartaginezi, iar alții trimițînd soli ca să-l cheme pe Timoleon.

Și, într-un fel oarecare, de la sine s-a întîmplat că, amîndouă taberele în vrajbă grăbindu-se, și unii și ceilalți chemați au apărut cam în același moment la Adranon. Dar Hiketas venise avînd cu el cinci mii de soldați, pe cînd

toți soldații lui Timoleon nu erau mai mulți de o mie două sute. Timoleon îi scoate din Tauromenion și cum aveau trei sute patruzeci de stadii pînă la Adranon, în prima zi n-a făcut prea multă cale și și-a așezat tabăra de noapte pe drum, dar a doua zi, mergînd întins și străbătînd locuri grele, a sosit pe cînd ziua luneca spre asfințit, și îndată a aflat că Hiketas și ajunsese cu puțin înainte la cetate și că își așezase tabăra în fața ei. Lohagii și taxiarhii[23] corintieni opriseră pe primii soldați sosiți, gîndindu-se că, dacă vor mînca și se vor odihni puțin, vor lupta cu mai mult avînt, dar Timoleon, mergînd pe lîngă ei, îi ruga să nu facă aceasta, ci să ducă armata cît mai degrabă înainte și să-i atace pe dușmani, care sînt în neorînduială, cum este firesc cînd abia își sfîrșiseră marșul și erau ocupați cu așezarea corturilor și cu cina. Și, zicînd acestea și luînd scutul, a pornit cel dintîi înainte ca și cînd s-ar fi dus la o victorie vădită. Ei l-au urmat plini de curaj, fiind la mai puțin de treizeci de stadii de dușman. Și, cum au dat de dușmani, s-au năpustit asupra lor, iar dușmanii, plini de tulburare au fugit de cei care-i atacau, de cum i-au văzut, astfel că n-au fost uciși cu mult peste trei sute, au fost luați prizonieri de două ori mai mulți iar tabăra a fost cucerită. Atunci adraniții, deschizînd porțile, s-au dat de partea lui Timoleon, cu frică și groază, vestindu-l că, pe cînd lupta era în toi, marile porți sfinte ale templului se deschiseseră de la sine și se văzuse zeul mișcînd fierul lăncii sale, cu fața plină de sudoare.

XIII. Aceste semne, după cît se pare, n-au vestit numai izbînda de atunci, ci și faptele de apoi, cărora acea bătălie le dăduse un început fericit. Astfel, unele cetăți au trimis îndată soli și au trecut de partea lui Timoleon, iar Mamercos, tiranul Catanei, om războinic și bizuindu-se pe bogăție, a încheiat alianță cu Timoleon. Dar lucrul cel mai de seamă, e că Dionysios însuși, care-și pierduse nădejdea și era cît pe aci să fie capturat, s-a întors cu dispreț de la Hiketas, care suferise o înfrîngere rușinoasă și, cuprins de admirație pentru Timoleon, i-a trimis soli ca să se predea pe sine și acropola. Timoleon, primind această neașteptată și fericită veste, trimite pe corintienii Eucleides și

Telemachos[24] în acropolă, și patru sute de soldați, dar nu pe toți deodată și nici în văzul tuturor, căci era cu neputință, cînd dușmanii atacau, ci pe ascuns, strecurîndu-se cîte puțini. Soldații au ocupat acropola și locuința tiranului pregătită cu toate cele necesare pentru război. Într-adevăr, acolo se aflau mulți cai și tot felul de mașini și mulțime de săgeți, iar arme pentru șaptezeci de mii de oameni, strînse în acel loc mai demult. Două mii de soldați erau la dispoziția lui Dionysios, pe care tiranul, ca și celelalte lucruri, le-a predat lui Timoleon, iar el și-a luat banii și cîțiva prieteni și a pornit pe mare, scăpînd nevăzut de Hiketas. Și, fiind dus în tabăra lui Timoleon, atunci pentru prima oară a fost văzut ca particular și ca om simplu; apoi, îmbarcat pe o corabie cu puține lucruri, a fost trimis în Corint, după ce se născuse și fusese crescut în tiranie, cea mai faimoasă și mai mare dintre toate, și o păstrase timp de zece ani, iar alți doisprezece ani, după expediția lui Dion, se zbuciumase în lupte și războaie, întrecînd faptele pe care le săvîrșise ca tiran prin cele ce a pătit apoi. Într-adevăr, el a văzut și moartea unor fii în floarea vîrstei și violarea fiicelor și a surorii sale și pe soția sa, supusă cu sila de către dușmani celor mai nelegiuite plăceri trupești, ucisă prin violență cu copiii și apoi zvîrlită în mare.

Acestea s-au scris cu de-amănuntul în *Viața* lui Dion.

XIV. Pornind deci Dionysios pe mare în Corint, nu era nici un elen care să nu dorească să-l vadă și să-i vorbească. Cei care se bucurau de nenorocirile lui, din pricina urii ce-i purtau, s-au strîns voioși, ca să-l calce în picioare ca pe un doborît de soartă, dar și cei care fuseseră atrași de schimbarea lui și care erau înduioșați de soarta lui, vedeau în slabele și vădite fapte omenești marea putere a cauzelor nevăzute și zeiești. Într-adevăr, vremea de atunci nu arătase nici un lucru al naturii sau al meșteșugului, cum a arătat atunci soarta [anume] să vezi pe cel care mai înainte fusese tiranul Siciliei, cum își petrece timpul în Corint, prin piața de pește sau șezînd în prăvălia unui negustor de parfumuri, bînd vin amestecat cu apă în cîrciumă și înghiotindu-se în public cu femei închiriate cu ora, în-

vățînd pe cîntărețe cîntece și ciorovăindu-se aprins cu ele cu privire la cîntecele din teatru și la armonia cuvintelor.

Unii socoteau că Dionysios face toate acestea fiind sărit și ușuratic din fire și destrăbălat, iar alții credeau că, spre a trezi disprețul și a nu fi temut și bănuit de corintieni că ar fi îndîrjit de schimbarea vieții și că ar pune la cale vreo răscoală, duce o viață și joacă un rol, împotriva firii sale, și arată multă nestăpînire acum cînd este liber.

XV. Nu numai atîta, dar se amintesc și unele vorbe ale lui, din care se vede că suporta cu demnitate situația de față. Astfel, ajungînd în Leucas, cetate întemeiată de corintieni, ca și Siracuza, a spus că pățește același lucru ca și copiii care sînt găsiți că fac boroboațe: după cum aceia se joacă veseli cu frații lor, dar, de rușine, fug de părinți, tot așa și el, rușinîndu-se de metropolă, ar locui mai cu plăcere aci cu ei. Apoi, la Corint, un străin luîndu-l în bătaie de joc, cam bădărănește pentru discuțiile cu filozofii, pe care le gusta cu plăcere Dionysios cînd era tiran, la sfîrșit l-a întrebat: „care este folosul înțelepciunii lui Platon." „Ți se pare, a răspuns Dionysios, că n-am tras nici un folos de la Platon, cînd suport astfel schimbarea sorții?" Iar cînd Aristoxenos Musicos[25] și alții l-au întrebat în ce privință i-ar face vreo dojană lui Platon, le-a răspuns că tirania, fiind însoțită de multe rele, n-are nici un cusur atît de mare cît este faptul că nici unul dintre cei care se zic prieteni nu vorbește cu sinceritate, căci și el, din pricina acestor ziși prieteni, a fost lipsit de bunele gînduri ale lui Platon. Odată unul dintre cei care voiau să-și bată joc cu finețe de Dionysios și-a scuturat haina intrînd la el, ca la un tiran, dar Dionysios, răspunzîndu-i printr-o altă batjocură, i-a spus să-și scuture haina cînd va ieși, ca să nu ia cu sine vreun lucru. Iar Filip[26], regele Macedoniei, odată, la băutură, persiflînd cîntecele și tragediile pe care le lăsase Dionysios cel bătrîn și prefăcîndu-se că nu poate bănui cînd a mai avut el vreme să le compună, Dionysios i-a răspuns destul de tare, zicînd: „În timpul pe care tu și eu și toți care par fericiți îl petrec bînd". Platon nu l-a mai văzut pe Dionysios la Corint, căci murise mai înainte, dar Diogene din Sinope[27], întîlnindu-l, mai întîi i-a spus: „Ce nedemn trăiește Dionysios!" Acesta,

oprindu-se, i-a răspuns: „Ce bun ești, Diogene, că iei parte la nenorocirea mea!" „Ce? a replicat Diogene, tu crezi că iau parte la suferințele tale? Nu vezi că mă revolt că tu, fiind un sclav netrebnic și bun doar să îmbătrînești și să mori în tiranie, ca și tatăl tău, îți duci viața cu noi, în glume și petreceri?" Cînd compar cu asemenea răspunsuri vorbele spuse de Philistos[28], cînd jelește pe fiicele lui Leptines[29], zicînd că de la marile bunuri ale tiraniei decăzuseră într-o situație umilă, mie mi se par plîngerile unei femei care jelește alabastre și porfire și bijuterii de aur.

Socotesc că aceste lucruri nu sînt străine de povestirea *Vieților* și nici fără de folos pentru cititorii care nu se grăbesc și nu au treabă.

XVI. Și dacă nenorocirea lui Dionysios a fost neașteptată, nu mai puțin minunat a fost norocul lui Timoleon. Astfel, debarcînd el în Sicilia, în timp de cincizeci de zile a ocupat acropola Siracuzei și a trimis pe Dionysios în Peloponez.

De aceea, corintienii, prinzînd curaj, îi trimit două mii de hopliți și două sute de călăreți. Aceștia, ajungînd la Thurii și văzînd că trecerea de aci spre Sicilia nu este cu putință, deoarece marea era stăpînită de cartaginezi, cu multe corăbii, au fost nevoiți să stea liniștiți aci așteptînd momentul prielnic și au întrebuințat momentul liber spre a săvîrși o faptă foarte frumoasă. Astfel, thurienii au pornit în expediție împotriva brutienilor, iar corintienii au luat în primire cetatea și au păzit-o ca pe propria lor patrie, cu cinste și cu bună-credință. Iar Hiketas asedia acropola siracuzanilor și împiedica corăbiile cu grîu să plutească spre corintieni și, pregătind doi străini, ca să-l asasineze pe Timoleon prin viclesug, i-a trimis pe ascuns în Adranon, la Timoleon, care nu avea o strajă rînduită în jurul său, și care atunci, datorită încrederii în zeu, își petrecea timpul fără teamă și fără bănuială, cu adraniții. Cei trimiși, din întîmplare, aflînd că el avea să aducă un sacrificiu zeului[30], s-au dus în templu, avînd pumnale ascunse sub haină, și, amestecîndu-se cu cei care înconjurau altarul, cît mai aproape de el, erau gata să înceapă. Și, pe cînd ei se îndemnau unul pe altul să înceapă, cineva din mulțime lovește pe unul dintre ei cu pumnalul la cap

și, cel lovit căzînd, nici cel care lovise n-a rămas pe loc, nici cel care venise cu cel lovit, ci cel care lovise, avînd pumnalul în mînă, a fugit spre o stîncă înaltă și se cățărase acolo, iar celălalt, îmbrățișînd altarul, a cerut de la Timoleon să-i lase viața, ca să dea totul în vileag. Și, dobîndind [viața] a dat în vileag împotriva sa însuși și împotriva celui ucis cum că fuseseră trimiși ca să-l omoare. În acest timp alții-l aduceau și pe cel de pe stîncă, în timp ce el striga în gura mare că nu săvîrșise nici o nedreptate, ci-l ucisese pe drept pe omul care-i omorîse pe tatăl său mai înainte, în Leontini[31]. Și lua drept martori pe unii dintre cei de față, care se minunau de buna chibzuire a sorții, cum pune ea în mișcare lucruri prin oameni străini de ele și cum le adună pe toate de departe și împletește fapte care par că se deosebesc în cel mai înalt grad și n-au nimic comun între ele și se folosește mereu de începuturile și sfîrșiturile lor. Omului care lovise, corintienii i-au dat o cunună de zece mine[32], pentru că săvîrșise pentru zeul care-l păzea pe Timoleon o faptă dreaptă și nu cheltuise mai înainte mînia pe care o avea de mult, pentru o cauză personală, ci o păzise, mînat de soartă, spre salvarea lui Timoleon. Iar norocul de față a ridicat și mai mult, pentru viitor, nădejdile corintienilor, care vedeau că un bărbat sfînt venise în Sicilia, ca ajutor al zeului, ca liberator, spre a-l cinsti și a-l păzi pe Timoleon.

XVII. Iar Hiketas, văzînd că greșise încercarea și că mulți se ridică în jurul lui Timoleon, s-a mîniat pe sine însuși pentru că, deși era de față o putere atît de mare, a cartaginezilor, se folosca de ea, parcă rușinat, cîte puțin și pe ascuns, furînd și strecurînd alianța, și a chemat pe Mago, generalul lor, cu toată flota. Iar el a pornit înfricoșător, cu o sută cincizeci de corăbii, ca să pună stăpînire pe port și să debarce șaizeci de mii de pedestrași și să-și așeze tabăra în cetatea Siracuza, pentru ca toți să știe că de mult glăsuita și așteptata barbarizare a venit în Sicilia. Într-adevăr, niciodată nu le fusese dat cartaginezilor, care mai înainte purtaseră nenumărate războaie în Sicilia, să ia Siracuza, dar atuncea, primindu-i Hiketas și predînd cetatea, se putea vedea că Siracuza este tabăra

dușmanilor. Iar corintienii care stăpîneau acropola se apărau cu multe primejdii și greutăți, căci n-aveau încă hrana trebuincioasă, ci duceau lipsă, deoarece porturile erau păzite, și se rînduiau mereu între ei la lupte și bătălii la ziduri și la fel de fel de meșteșuguri și metode de asediu.

XVIII. Totuși Timoleon le venea într-ajutor, trimițîndu-le provizii din Catana pe bărci de pescari și pe luntre mici, care se strecurau, mai ales pe furtună, și se furișau printre triremele cartaginezilor, acelea împrăștiindu-se din pricina hulei și a valurilor mării. Mago și Hiketas, dîndu-și seama de acest fapt, au pus la cale să ocupe Catana, din care porneau cele necesare pentru asediați și, luînd partea cea mai puternică a oștii, au pornit din Siracuza.

Dar Neon[33] corintianul (comandantul celor asediați), văzînd de pe acropolă că dușmanii rămași străjuiesc alene și nepăsători, deodată s-a năpustit asupra lor, pe cînd erau împrăștiați și, pe unii ucigîndu-i, pe alții punîndu-i pe fugă, a cucerit și a ocupat așa-zisa Achradina[34], cartierul cel mai puternic și mai puțin vătămat al cetății Siracuza, care, de fapt, era alcătuită și închegată din mai multe cetăți. Și, dînd și de grîu și de bani din belșug, n-a părăsit locul și nu s-a retras iarăși spre acropolă, ci întărind Achradina de jur împrejur și unind-o cu fortificațiile acropolei, a început să le păzească. Iar Mago și Hiketas, pe cînd erau aproape de Catana[35], au fost vestiți de un călăreț din Siracuza care, ajungîndu-i din urmă, le-a adus la cunoștință căderea Achradinei. Și, fiind cuprinși ei de tulburare, s-au retras în grabă, fără să ia Catana la care porniseră, și fără să păstreze ceea ce stăpîneau.

XIX. Aceste fapte dau providenței și virtuții un prilej de neînțelegere cu soarta. Dar ceea ce s-a petrecut după aceea, se pare că s-a întîmplat într-adevăr datorită norocului. Astfel, soldații corintienilor care-și petreceau timpul în Thurii pe de o parte temîndu-se de triremele cartaginezilor, care-i păzeau împreună cu Hanon, iar pe de alta, văzînd că marea este întărîtată de vînt de mai multe zile, au pornit să meargă pe jos prin Bruttium. Și cînd convingînd, cînd silind pe barbari, au coborît în Rhegium, în timp ce o puternică furtună încă mai bîntuia pe mare. Iar comandantul flotei cartaginezilor, neașteptînd pe corintieni și socotind că stă degeaba, și-a închipuit că a găsit o stratagemă ingenioasă pentru înșelarea dușmanului și, poruncind ca corăbierii să-și pună cununi pe cap și să împodobească triremele cu scuturi elene și cartagineze, a pornit spre Siracuza. Și, făcînd zgomot mare cu aplauze și rîs, striga în gura mare că tocmai îi învinsese pe corintieni și-i supusese, prinzîndu-i pe cînd pluteau pe mare; el credea că va produce o descurajare celor asediați.

În timp ce el aiura și spunea cu glas tare astfel de minciuni, corintienii au coborît din Bruttium la Rhegium și — cum nimeni nu era de strajă, iar vîntul se potolise pe neașteptate și făcea vederea mării liniștită și dreaptă — îmbarcîndu-se repede pe bărci și pe vasele pescarilor pe loc, au pornit și au plutit spre Sicilia, cu atîta lipsă de primejdie și liniște, încît caii au putut fi trași de frîu înot pe lîngă vase.

XX. Trecînd deci cu toții, Timoleon i-a primit și a și ocupat îndată Messana și, punîndu-i în rînduială, a pornit spre Siracuza, bizuindu-se mai mult pe norocul și pe izbînzile de mai înainte decît pe puterea armată, căci soldații pe care-i avea cu sine nu erau mai mulți de patru mii. Vestindu-se lui Mago sosirea lor, acesta s-a tulburat și s-a lăsat cuprins și mai mult de teamă pentru pricina următoare. În gîrlele din jurul orașului, care primeau multă apă de băut din izvoare, dar multă și din mlaștinile rîurilor care se revărsau în mare, trăiesc o mulțime de țipari și constituie tot timpul o pradă îmbelșugată pentru cei care vor să pescuiască. Acești țipari erau pescuiți de soldații din amîndouă taberele, fiindcă era liniște și încetase bătălia. Și, fiind eleni și neavînd între ei nici o pricină particulară de dușmănie, în bătălie se avîntau în primejdie unii împotriva altora cu tot curajul, dar în intervalele de acalmie se duceau unii pe la alții și stăteau de vorbă. Și atunci, avînd treabă laolaltă cu pescuitul, se dăduseră-n vorbă, minunîndu-se de buna înfățișare a mării și de belșugul locurilor. Și cineva dintre cei înrolați în armata corintienilor a zis:

„O atît de mare cetate, încărcată de atîtea lucruri frumoase, voi, eleni fiind, doriți s-o barbarizeze cei mai răi și cei mai cruzi barbari, cartaginezii, care locuiesc aproape de voi, împotriva cărora ar trebui să vă rugați să stea în fruntea Eladei mai multe Sicilii? Sau socotiți că au adunat armată de la coloanele lui Hercule și au venit din marea Atlantică[36] aici spre a se avînta în primejdie pentru puterea lui Hiketas? El, dacă ar fi avut minte de conducător, nu ar fi izgonit pe părinți și n-ar fi adus pe dușmani împotriva patriei, ci ar fi avut parte și de cinstea, și de puterea cuvenită, dacă s-ar fi învoit cu corintienii și cu Timoleon". Aceste vorbe mercenarii le-au împrăștiat în tabără și i-au dat lui Mago gînd de trădare, care de mult căuta un prilej pentru acest scop. De aceea, deși Hiketas îl ruga să rămînă și-i arăta cu cît sînt ei mai puternici decît dușmanii, totuși Mago, socotind că mai mult îi lipsește vitejia și norocul lui Timoleon decît îl întrece pe acesta în numărul ostașilor, a ridicat ancora îndată și a pornit spre Libia, lăsînd să-i scape din mînă Sicilia, în chip rușinos, împotriva oricărei rațiuni omenești.

XXI. A doua zi Timoleon era de față în ordine de bătaie. Dar cînd oamenii săi au aflat de fugă și au văzut locul de ancorare al corăbiilor gol, le-a venit să rîdă de lașitatea lui Mago și, alergînd prin oraș, strigau că vor răsplăti pe cel care le va spune încotro fugise flota cartaginezilor. Totuși, deoarece Hiketas era încă dornic de luptă și nu voia să piardă din mînă partea cetății pe care pusese stăpînire și care era greu de atacat, Timoleon, împărțindu-și oastea, s-a năpustit pe unde era el însuși mai puternic, pe la cursul rîului Anapos, iar celorlalți le-a poruncit să atace din Achradina, sub conducerea lui Isias[37] din Corint.

A treia parte a îndreptat-o spre cartierul Epipolae[38], sub comanda lui Deinarchos și a lui Demaretos[39], care aduseseră din Corint ajutorul din urmă. Pornindu-se iureșul în același timp din toate părțile, iar oamenii lui Hiketas fiind respinși și puși pe fugă, faptul că cetatea a fost repede cucerită prin părțile cele mai ridicate și că a fost îndată supusă, după înfrîngerea dușmanilor, este drept să

fie pus pe seama vitejiei luptătorilor și a dibăciei comandantului, dar faptul că nici unul dintre corintieni n-a murit și n-a fost rănit, a fost opera norocului, ca și cînd norocul s-ar fi luat la întrecere cu Timoleon, pentru ca cei care au aflat despre aceste întîmplări să admire, dintre toate faptele lui slăvite, mai mult pe cele norocoase. Căci faima acestei isprăvi nu s-a răspîndit numai prin toată Sicilia și prin toată Italia, ci, în puține zile, Elada însăși răsuna de măreția succesului, astfel că cetatea Corint, care nici nu credea că flota trecuse în Sicilia, a auzit că soldații nu numai că învinseseră, dar că sînt și teferi. Așa de frumos au decurs lucrurile și o atît de mare grabă a adăugat norocul frumuseții faptelor.

XXII. Ajungînd deci stăpîn pe acropolă, n-a săvîrșit aceeași greșală ca Dion și nici n-a cruțat locul, pentru frumusețea și cumpătarea construcțiilor, ci, păstrînd bănuiala care mai întîi îl acuzase, apoi îl pierduse pe Dion, a dat veste prin crainici că orice siracuzan va vrea, să vină cu tîrnăcop și să dărîme împreună întăriturile tiranicești. Iar cînd s-au urcat cu toții pe acropolă, dorind să facă din acea vestire și zi începutul cel mai temeinic al libertății, n-au răsturnat și dărîmat numai acropola, ci și casele și amintirile tiranilor. Apoi, nivelînd locul acropolei, a zidit pe el judecătoriile, mulțumind cetățenilor și punînd democrația mai presus de tiranie. Dar cetatea cucerită nu prea avea locuitori, căci unii pieriseră în războaie și răscoale, alții fugiseră de tirani, iar piața din Siracuza, din pricina rarității oamenilor, rodise atît de multe și dese tufărișuri, încît caii păsteau printre ele, în timp ce herghelegiii ședeau tolăniți pe iarbă, iar celelalte cetăți, în afară de cîteva, erau pline de cerbi și de mistreți și prin locurile din preajma cetăților și pe lîngă ziduri de multe ori cei care aveau răgaz, se îndeletniceau cu vînătoarea, și nimeni dintre cei care locuiau prin șanțuri și întărituri nu mai răspundea și nu mai cobora în cetate, ci groaza și ura de piață și de politică și de tribună îi stăpîneau pe toți, căci de acolo le răsăriseră cei mai mulți tirani. De aceea Timoleon și siracuzanii au hotărît să scrie corintienilor să trimită la Siracuza locuitori din Elada. E drept că și țara avea să rămînă ne-

populată, dar se și așteptau la mare război din Libia; aflaseră că Mago se sinucisese, iar cartaginezii îi răstigniseră trupul, pentru că-l urau din pricina felului cum condusese oastea, și acum strîngeau o mare oaste, pentru ca, în anotimpul potrivit, să treacă în Sicilia.

XXIII. A fost deci dusă scrisoarea din partea lui Timoleon la Corint și, fiind de față și solii siracuzanilor, care-i rugau să se îngrijească de cetate și să fie iarăși de la început întemeietorii cetății, corintienii n-au fost cuprinși de lăcomie și nici nu și-au făcut cetatea a lor, ci, mai întîi, s-au dus la întrecerile sfinte[40] pentru Elada și la cele mai mari adunări sărbătorești și au vestit prin crainici cum că corintienii, desființînd tirania de la Siracuza și alungînd pe tiran, cheamă pe siracuzani și pe oricare sicilian dorește să-și statornicească locuința la Siracuza, liberi și neatîrnați, împărțind pămîntul, prin sorți, cu egalitate și dreptate. Apoi, au trimis vestitori în Asia și în insule, unde aflaseră că locuiesc, împrăștiați, cei mai mulți dintre exilați și-i chemau să vină cu toții la Corint, deoarece corintienii aveau să le pună la îndemînă o călătorie fără primejdie, vase și generali pe cheltuiala lor. Fiind date aceste vești, Corintul și-a cîștigat cea mai dreaptă și frumoasă laudă și corintienii treziseră dorința de a fi imitați, pentru că liberaseră Siracuza de tirani, o scăpaseră de barbari și dăduseră locul cetățenilor. Iar cei care s-au adunat în Corint, deoarece nu erau destui la număr, au cerut să li se mai dea și alți coloniști fie din Corint, fie din alte părți ale Eladei și, făcîndu-se ei nu mai puțin de zece mii, au pornit pe mare spre Siracuza. În acest timp mulți inși din Italia și din Sicilia se adunaseră în jurul lui Timoleon și, ajungînd ei șaizeci de mii la număr, cum zice Athanis[41] Timoleon le-a împărțit pămîntul, iar casele le-a vîndut pe o mie de talanți[42], pe de o parte dînd vechilor siracuzani putința de a-și cumpăra casele lor, iar pe de alta făcînd rost de bani pentru popor care atît de mult sărăcise și din alte pricini, dar și din pricina războiului, încît a vîndut și statuile, punîndu-i să voteze pentru fiecare și să le acuze, ca și cînd oamenii reprezentați de ele ar fi dat socoteală. Atunci se zice că siracuzanii au păstrat statuia lui Gelon cel bătrîn[43], în timp ce alții au fost osîndiți.

Corintienii își aduceau cu plăcere aminte și cinsteau pe Gelon, pentru izbînda pe care o repurtase la Himera împotriva cartaginezilor.

XXIV. Astfel, cetatea a fost din nou aprinsă la viață și umplută de oameni, căci din toate părțile se revărsau în ea cetățenii, iar Timoleon voia să elibereze și celelalte cetăți și întru totul să dezrădăcineze tirania din Sicilia, pornind cu armată spre ținuturile lor; a silit deci pe Hiketas, care se despărțise de cartaginezi, să se învoiască la dărîmarea acropolelor și să spună că va trăi ca simplu particular la Leontini. Leptines, care era tiran la Apolonia[44], și în alte mici cetăți și fusese în primejdie de a fi capturat, s-a predat, iar Timoleon, cruțîndu-l, l-a trimis la Corint, socotind că este un lucru bun ca tiranii Siciliei să fie văzuți în metropolă de către eleni, ducînd o viață umilă de fugari. Voind apoi să ajute pe mercenarii din ținuturile dușmanilor și să nu-i lase în trîndăvie, el însuși s-a înapoiat la Siracuza, pentru a fi de față la restaurarea cetății și pentru a rîndui, împreună cu legiuitorii Cephalos și Dionysios[45], care veniseră de la Corint, cele mai de seamă și mai bune legiuiri, dar pe Deinarchos și pe Demaretos[46] i-a trimis să pună mîna pe domeniul cartaginezilor. Aceștia, îndepărtînd pe barbari din multe cetăți, nu numai ei înșiși trăiau în belșug, dar și strîngeau bani pentru război de la cei pe care-i cuceream.

XXV. În acest timp, cartaginezii plutesc spre Lilybaeum[47], aducînd șaptezeci de mii de oameni și două sute de trireme și o mie de bărci și multe mașini și provizii din belșug și alte lucruri de trebuință, la gîndul că nu vor duce războiul numai dintr-o parte, ci vor alunga pe eleni din Sicilia întreagă, în același timp. Căci puterea lor ajungea să cucerească Sicilia, chiar dacă sicilienii n-ar fi fost în suferință și distruși unii de alții.

Aflînd deci cartaginezii că este prădat domeniul lor, au pornit îndată cu mînie spre corintieni, conduși fiind ei de Hasdrubal și de Hamilcar[48]. Iar vestea, sosind repede la Siracuza, așa de tare i-a îngrozit pe sicilieni din pricina mulțimii dușmanilor, încît cu greu, din atîtea zeci de mii de siracuzani, au îndrăznit trei mii să ia armele și să por-

neasca cu Timoleon. Mercenarii erau patru mii. Şi dintre ei, îndată, ca la o mie, au fost cuprinşi de frică pe drum, şi s-au retras, gîndind că Timoleon nu e zdravăn, ci-i nebun, cu toată vîrsta înaintată, dacă împotriva a şaptezeci de mii de duşmani el se duce numai cu cinci mii de pedestraşi şi o mie de călăreţi şi-şi vîră armata într-un loc îndepărtat, drum de opt zile de Siracuza, astfel că nici nu este cu putinţă pentru fugari să fie salvaţi, nici pentru cei căzuţi să fie înmormîntaţi. Timoleon socotea un cîştig vădit descoperirea lor înaintea bătăliei, iar pe ceilalţi, încurajîndu-i în grabă, i-a dus la rîul Crimesos[49], unde a auzit că sînt tăbărîţi şi cartaginezii.

XXVI. Pe cînd urca el pe colina pe care, trecînd-o, avea să vadă puterea duşmanilor, îi ies în cale nişte catîri purtînd pătrunjel. Şi soldaţilor le-a venit în gînd că semnul e rău, deoarece şi mormintele obişnuim să le încununăm cu pătrunjel. De altfel, a ieşit şi o zicală de aici, anume că cel care e greu bolnav are nevoie de pătrunjel. Voind deci Timoleon să-i scape de superstiţie şi de descurajare, s-a oprit din mers şi le-a spus soldaţilor, pe lîngă alte lucruri potrivite cu împrejurarea, şi faptul că, înainte de victorie, o cunună, purtată de la sine, i-a venit în mînă, cunună cu care corintienii premiau pe învingători la jocurile istmice, socotind sfîntă şi străbună foaia de pătrunjel. Căci atunci, ca şi astăzi, la jocurile istmice, şi la jocurile nemeice, cununa era din pătrunjel şi nu de mult s-a încetăţenit obiceiul să se facă cununi din pin. Întîlnindu-i deci Timoleon, după cum s-a spus, pe soldaţi şi luînd pătrunjel, mai întîi s-a încununat el singur, apoi pe comandanţii din jurul său, apoi şi mulţimea. Iar prezicătorii, văzînd doi vulturi zburînd pe acolo, dintre care unul purta un şarpe străpuns cu ghearele, iar altul bătea din aripi cîrîind tare şi curajos, i-au arătat soldaţilor şi cu toţii s-au pornit să se roage zeilor şi să le ceară ajutor.

XXVII. Anul era pe la începutul verii şi, pe la sfîrşitul lunii Thargelion[50], era tocmai la solstiţiu. Rîul, emanînd multă pîclă, de dimineaţă cîmpia era ascunsă de ceaţă şi nu se putea vedea nimic din partea duşmanilor, în afară de faptul că un zgomot nedesluşit şi amestecat se înălţa

sus spre colină, ca semn că în apropiere urca o armată foarte mare. După ce corintienii s-au ridicat pe colină şi, lăsîndu-şi scuturile, s-au aşezat să se odihnească, soarele s-a înălţat şi a ridicat aburii ceţii, iar cînd aerul întunecos s-a adunat spre culme şi, ridicîndu-se la un loc, a înnorat vîrfurile colinei, atunci locurile de la poale fiind curăţite de ceaţă, a apărut şi Crimesos-ul şi duşmanii au fost văzuţi trecîndu-l, cu căruţe trase de patru cai, pregătite în chip uimitor pentru bătălie, iar în spatele lor veneau zece mii de hopliţi cu scuturi strălucitoare. Îşi dădeau cu socoteala că ei sînt cartaginezii, după strălucirea echipamentului şi după încetineala şi rînduiala mersului. Şi, în timp ce după ei se revărsau celelalte neamuri şi treceau rîul cu îmbrînceală şi tulburare, Timoleon, înţelegînd că rîul îi separă de mulţimea duşmanilor pe aceia pe care voiau ei să-i atace, poruncind soldaţilor să privească cum falanga era despărţită în două de rîu şi cum unii trecuseră, iar alţii erau gata să-l treacă, i-a spus lui Demaretos să ia călăreţii şi să dea buzna peste cartaginezi şi să le tulbure rînduiala, cît timp ordinea în linie de bătaie încă nu se formase. El însuşi a coborît în cîmpie, şi aripile le-a încredinţat celorlalţi sicilieni, punînd în fiecare cîţiva străini, iar în mijloc, în jurul său, a luat pe siracuzani şi pe cei mai războinici mercenari şi s-a oprit cîtva timp, privind la acţiunea călărimii. Cînd i-a văzut însă că nu pot ajunge corp la corp cu cartaginezii din pricina carelor care-i respingeau înaintea liniei de bătaie, şi că, spre a nu intra în neorînduială, erau siliţi să se învîrtească pe loc mereu şi să dea dese atacuri din întoarcere, a luat scutul şi a strigat să-l urmeze soldaţii şi să aibă curaj, iar pedestraşilor li s-a părut că Timoleon strigase cu un glas peste fire şi mai puternic decît de obicei, fie că el se încordase atît de tare la suflet, din pricina luptei şi a entuziasmului, fie că un zeu, aşa cum i s-a părut atunci mulţimii ostaşilor, a strigat împreună cu el. Iar soldaţii dîndu-i repede un strigăt de răspuns şi asigurîndu-l că înaintează şi nu şovăie, Timoleon a dat semn călăreţilor să se năpustească în afară la şirul carelor şi să atace pe duşmani din flancuri, iar el, îndesind pe cei din linia întîi, scut lîngă scut, şi poruncind trompetei să sune semnalul bătăliei, s-a năpustit asupra cartaginezilor.

XXVIII. Dușmanii au rezistat curajos primului iureș și, prin faptul că-și acoperiseră corpul cu platoșe de fier și cu coifuri de bronz și țineau în fața lor scuturi mari, respingeau atacul cu sulițele. Iar cînd lupta a ajuns la pumnale și treaba cerea tot atîta dibăcie, cît și curaj, dintr-o dată, de pe munți, au început să se spargă tunete înfricoșătoare și, în același timp, să licăre străluciri de foc. Apoi, întunericul de pe coline și de pe înălțimile munților coborîndu-se spre locul luptei și amestecîndu-se cu ploaia, cu vîntul și cu furtuna, asupra grecilor se revărsa din urmă și în spate, pe cînd dușmanilor le izbea fața și le orbea ochii, în timp ce o grindină cu ploaie și fulgere neîntrerupte se revărsau din nori. Printre acestea, multe îi supărau și mai ales pe cei neîncercați, dar se pare că multă tulburare produceau tunetele și zgomotul armelor lovite de ploaia torențială și de grindină, împiedicînd să se audă poruncile comandanților. Dar pentru cartaginezi, care nu erau încinși cu arme ușoare, ci după cum s-a spus, erau îmbrăcați cu armuri, și noroiul le era piedică, și sînurile hainelor se umpluseră cu apă, astfel că cu greu și fără spor le puteau folosi la luptă, în timp ce pentru eleni era ușor să se întoarcă încoace și încolo, pe cînd dușmanii, căzînd, nu se mai puteau ridica iarăși din noroi cu armele. Într-adevăr, și rîul Crimesos crescuse mare din pricina ploilor, și cîmpia din jurul lui, așezată la poalele multor văi, în care se întîlneau izvoare și multe prăpăstii, se umpluse de ape, care nu se mai rostogoleau pe făgașul lor, și în care, înfundîndu-se cartaginezii, cu greu puteau să iasă. În cele din urmă, furtuna întețindu-se și grecii punînd mîna pe primul corp de ostași al cartaginezilor, patru sute de oameni, mulțimea s-a pus pe fugă. Și mulți, prinși pe cîmpie, au fost uciși, pe mulți i-a dat pieirii rîul, aruncînd și aducînd peste cei care trecuseră pe cei care se avîntau să treacă, dar pe cei mai mulți, pe cînd se îndreptau spre coline, i-au ucis soldații ușor înarmați, năpustindu-se asupra lor.

Se zice că, printre cei zece mii de morți, trei mii au fost cartaginezi, mare jale pentru cetate, căci nu erau alții mai buni decît ei, nici prin neam, nici prin bogății, nici prin faimă, iar cartaginezii nu-și amintesc să fi murit mai înainte

atîția cartaginezi într-o singură luptă, ci, folosindu-se în lupte, de multe ori, de libieni, de iberi și numizi, sufereau înfrîngerile cu pierderi străine.

XXIX. Elenii au cunoscut după prăzi valoarea celor căzuți. Astfel, pentru cei care prădau, arama și fierul aveau puțin preț, atît de abundent era argintul și de mult aurul. Elenii trecînd, luaseră tabăra cu animalele ei de povară. Mulți dintre prinșii de război au fost furați de soldați, iar în comun s-au arătat cinci mii de prinși. Au fost capturate și patru sute de care cu cîte patru cai. Dar cea mai frumoasă și mai măreață priveliște o arăta cortul lui Timoleon, care fusese înconjurat de tot felul de prăzi, printre care erau puse o mie de platoșe, deosebite prin lucrătura și frumusețea lor, și zece mii de scuturi. Și, deoarece puțini oameni prădau pe mulți și dădeau peste mari foloase, abia a treia zi după luptă au înălțat un trofeu. O dată cu vestea izbînzii, Timoleon a trimis la Corint cele mai frumoase arme ale prizonierilor, voind ca patria lui să fie vrednică de invidiat de toți oamenii, cînd vor vedea că dintre cetățile grecești numai în Corint cele mai mărețe temple nu sînt împodobite cu prăzi grecești și nici nu au amintirile lipsite de farmec din ofrandele provenite prin uciderea unor rude de sînge și de trib, ci prăzi luate de la dușmanii barbari, care, prin prea frumoase inscripții arată, deodată cu vitejia, și dreptatea învingătorilor, și anume că corintienii și Timoleon, comandantul lor, eliberînd de sub stăpînirea cartaginezilor pe elenii care locuiau în Sicilia, au adus darul de mulțumire zeilor.

XXX. După aceea, lăsînd în ținutul dușman pe mercenarii care aduceau și susțineau stăpînirea cartaginezilor, el însuși a plecat la Siracuza, iar celor o mie de mercenari, de care fusese părăsit înainte de luptă, le-a poruncit prin crainic să părăsească Sicilia, și, înainte de asfințitul soarelui, i-a silit să plece din Siracuza. Mercenarii, pe cînd se duceau pe corăbii spre Italia, au pierit de mîna bruttienilor, căci își călcaseră jurămîntul, iar divinitatea le-a dat această pedeapsă pentru trădarea lor.

Dar deoarece Mamercus, tiranul Catanei, și Hiketas, fie din pizmă pentru orînduirile lui Timoleon, fie temîndu-se

de el, ca om nesigur și dușman neîmpăcat al tiranilor, au încheiat alianță cu cartaginezii și le-au cerut să trimită oaste și un comandant, dacă nu vor să fie dați cu totul afară din Sicilia; Giscon a pornit cu șaptezeci de corăbii, luînd cu el pe mercenarii eleni, deși mai înainte cartaginezii nu se folosiseră de eleni, ci de-abia atunci se minunaseră de ei, ca de niște oameni cărora nu li se poate rezista și de cei mai războinici dintre toți oamenii.

Strîngîndu-se deci la un loc cu toții în Messenia, au ucis pe cei patru sute de străini trimiși de Timoleon ca ajutoare, iar în partea stăpînită de cartaginezi, la așa-zisa Ietai, punîndu-se la pîndă, au măcelărit pe mercenarii trimiși cu Euthymos din Leucas. De atunci norocul lui Timoleon s-a răspîndit și mai mult. Într-adevăr, aceștia erau dintre cei care puseseră stăpînire pe Delfi, împreună cu Philomelos din Focida și Onomarchos[51], și care luaseră parte cu ei la jefuirea unui templu. În timp ce toată lumea-i ura și se ferea de ei, ca fiind blestemați, rătăcind ei prin Pelopones, au fost luați de Timoleon, care nu avea la îndemînă alți soldați. Ajungînd ei în Sicilia, în toate luptele pe care le-au purtat alături de Timoleon au ieșit învingători, însă fiindcă cele mai multe și mai mari lupte luaseră sfîrșit, au fost trimiși de el să dea altora ajutor, dar au pierit și au fost prinși, nu toți deodată, ci pe rînd, deoarece Nike le venise în apărare, pentru norocul lui Timoleon, statornicind ca cei buni să nu primească nici o vătămare prin pedepsirea celor răi. Așadar, bunăvoința zeilor față de Timoleon s-a arătat minunată nu numai în faptele în care a fost lovit, dar și în cele în care a izbîndit.

XXXI. Cea mai mare parte a siracuzanilor sufereau din pricină că erau umiliți de tirani. Astfel, și Mamercos[52], prin faptul că scria poezii și tragedii, mîndru fiind, se lăuda că învinsese pe mercenari și, aducînd ofrandă zeilor scuturile luate de la dușmani, a scris o elegie batjocoritoare:

„Aceste scuturi pictate cu purpură și încrustate cu aur,
fildeș și chihlimbar,
Le-am luat ca niște scutulețe ieftine".

După ce s-au întîmplat acestea, iar Timoleon a intrat cu armata în Calauria[53], Hiketas s-a năpustit asupra Siracuzei și a luat prăzi îmbelșugate, apoi, aducînd multe pagube și săvîrșind multe fapte fără măsură, a pornit în Calauria însăși, disprețuind pe Timoleon, care avea puțini soldați. Timoleon, lăsîndu-l să i-o ia înainte, a pornit în urma lui, avînd cu sine călăreți și soldați ușor înarmați. Prinzînd deci Hiketas de veste, după ce a trecut rîul Damyria[54], s-a oprit pe malul rîului, ca să se împotrivească. Căci se simțea apărat nu numai de rîul greu de trecut, dar și de prăpăstiile malurilor. Apoi o dispută și o emulație admirabilă iscate printre cei care erau cu Timoleon, aduceau zăbavă luptei. Astfel, nimeni dintre ei nu voia să treacă în urma altuia împotriva dușmanilor, ci fiecare cerea să fie în frunte, iar trecerea nu avea rînduială, împingîndu-se și trecînd unii pe lîngă alții. Voind deci Timoleon să tragă la sorți pe comandanți, a cerut inelul fiecăruia și aruncîndu-le pe toate în hlamida lui și amestecîndu-le, din întîmplare cel dintîi l-a scos pe cel care avea drept față a peceții un trofeu. Cînd tinerii au văzut acest lucru, strigînd plini de bucurie, n-au mai așteptat alt zar, ei toți trecînd rîul în cea mai mare grabă cu putință, au dat iureș în dușmani. Dar dușmanii n-au primit atacul lor puternic, ci, pornind la fugă, au fost cu toții, pe rînd, despuiați de arme, iar dintre ei s-au pierdut o mie care au căzut.

XXXII. Nu mult după aceea, Timoleon, pornind cu armată în ținutul leontinilor, ia prizonier pe Hiketas viu și pe fiul său, Eupolemos, și pe hiparhul Euthymos, care fuseseră legați și duși la el de proprii lor soldați. Cum e firesc, Hiketas și fiul său, primind pedeapsa ca tirani și trădători, au fost uciși, iar Euthymos, deși un om bun în lupte și deosebindu-se prin curajul său, n-a dobîndit îndurare, din pricina unei bîrfeli împotriva corintienilor care era un temei de acuzare. Astfel, se spune că, pornind corintienii cu armată împotriva lor, Euthymos, într-o cuvîntare ținută în fața leontinienilor, a zis că nu s-a iscat nici o primejdie și grozăvie, dacă

„Femei corintiene au ieșit din casă".

Astfel, din fire poporul se mînie mai mult din pricina unor cuvinte jignitoare decît a unor fapte rele, pentru că oamenii suferă mai greu insulta decît lovitura. Și respingerea dușmanului cu fapta, li s-a dat ca un lucru necesar celor care se bat, pe cînd insultele par că pornesc dintr-un prisos de ură și răutate.

XXXIII. Întorcîndu-se deci Timoleon, siracuzanii, au adus femeile și fiicele lui Hiketas la judecată, în fața poporului, și le-au ucis. Și aceasta pare cea mai urîtă dintre faptele lui Timoleon, căci femeile n-ar fi murit așa, dacă el s-ar fi împotrivit. Dar se pare că Timoleon le-a privit cu dispreț și le-a aruncat pradă mîniei cetățenilor, care se răzbunau împotriva lui Dion, deoarece îl alungase pe Dionysios[55]. Într-adevăr, Hiketas este cel care aruncase în mare de vii pe Areta, soția lui Dion, și pe sora lui, Aristomacha, și pe fiul lor, care era încă copil. Despre acestea s-a scris în *Viața* lui Dion.

XXXIV. După aceea, Timoleon, pornind cu armată împotriva lui Mamercus din Catana și învingîndu-l la rîul Abolos[56], unde s-a împotrivit cu armata, în ordine de bătaie, l-a respins și i-a ucis peste două mii de oameni, dintre care o mare parte erau cartaginezii trimiși în ajutor de Gescon. După aceea, cartaginezii au cerut pace iar el le-a acordat-o cu condiția ca ei să stăpînească ținutul înconjurat de rîul Lycos, iar locuitorii acelui ținut, care vor să se mute la Siracuza, să poată lua lucrurile și familiile și să se lepede de alianța cu tiranii. Mamercus, abătut și cu nădejdile slăbite, a pornit pe mare în Italia, cu scopul de a aduce pe lucani[57] împotriva lui Timoleon și a siracuzanilor, dar, după ce oamenii care erau cu el au întors triremele și, navigînd spre Sicilia, au predat Catana lui Timoleon, s-a văzut constrîns să fugă la Messana, la Hippon, tiranul cetății. Venind deci Timoleon împotriva lor și asediindu-i și de pe uscat, și de pe mare, Hippon a fost prins pe cînd încerca să fugă pe o corabie, iar messanienii, luîndu-l în primire și ducînd copiii în școli la teatru, ca să vadă un spectacol foarte frumos — pedepsirea tiranului — l-au batjocorit și l-au ucis. Mamercus s-a predat el însuși lui Timoleon, ca să fie pedepsit de siracuzani, fără să-l acuze Timoleon. A fost deci dus

la Siracuza și, înfățișîndu-se în fața poporului, a început să înșire o poveste ticluită de el însuși de mult, dar, fiind întîmpinat cu vociferări și văzînd că adunarea este neînduplecată din fire, și-a aruncat haina în mijlocul teatrului și năpustindu-se în fugă asupra unei bănci, a început să-și spargă capul de ea, ca să moară. Dar n-a avut parte de acest sfîrșit, ci, fiind luat de acolo încă viu, a ispășit pedeapsa pe care o suferă pirații[58].

XXXV. Așadar, Timoleon a zdrobit tiraniile în acest fel și a pus capăt războaielor. Cît privește insula întreagă, luînd-o în primire sălbăticită de nenorociri și urîtă strașnic de locuitori, în așa fel a îmblînzit-o și a făcut-o de dorit pentru toți, încît alți oameni au pornit pe mare să locuiască acolo de unde cetățenii fugiseră mai înainte. Astfel, atunci au colonizat și cetățile Agrigent și Gela, cetăți mari, care fuseseră devastate de cartaginezi și după războiul atic, unii venind pe mare cu Megellos și Pheristos din Elea[59], iar alții cu Gorgos din Cecs[60] și aducînd cu ei pe vechii cetățeni. Timoleon, oferindu-le nu numai adăpost și liniște, în cetate, după un război atît de mare, ci procurîndu-le și celelalte lucruri de trebuință și sforțîndu-se alături de ei, era iubit ca un întemeietor al cetății. Și pentru că toți aveau aceleași simțăminte față de el, se părea că nu există încetare a unui război, nici statornicire a unor legi, nici colonizare a vreunui ținut, nici așezare a vreunei constituții bine făcute, dacă nu va pune el mîna și nu va pune rînduială, întocmai ca un creator care adaugă unui lucru terminat un farmec plăcut zeilor și bine potrivit.

XXXVI. Așadar, deși erau mulți eleni mari și care făcuseră fapte măreție pe vremea lui, printre care și Timotheos și Agesilau și Pelopida și, cel mai mult imitat de Timoleon, Epaminonda, totuși faptele lor le aduseseră strălucirea amestecată cu violență și strădanie, încît unele le-au atras dojană și le-au produs căință, pe cînd, dacă nu-i punem la socoteală fapta săvîrșită în legătură cu fratele său, nu există nici o acțiune a lui Timoleon, căreia să nu i se potrivească, cum zice Timaios, versurile lui Sofocle:

„O, zei, ce Cypris oare, sau ce farmec
A pus stăpînire pe el?“

Căci după cum poemul lui Antimachos[61] și picturile lui Dionysios[62], amîndoi din Colofon, se pare că au putere și vigoare, pentru că ei s-au forțat și s-au străduit, în timp ce picturile lui Nicomachos și versurile lui Homer, deodată cu forța și farmecul, mai au pe deasupra și însușirea de a părea că au fost făcute cu mînă îndemînatică și ușor, tot așa, față de strategia lui Epaminonda și a lui Agesilau, care au fost pline de greutăți și de lupte amarnice, dacă se cercetează strategia lui Timoleon și se constată că, o dată cu frumusețea, mai are și ușurința, atunci, pentru cei care judecă bine și drept, nu mai pare o lucrare a norocului, ci a virtuții norocoase, deși Timoleon a pus toate izbînzile sale pe seama norocului. Căci și cînd a scris prietenilor de acasă și cînd vorbea, în adunare, siracuzanilor, spunea adesea că mulțumește zeului pentru că, voind să salveze Sicilia, a înscris pe opera de slavare numele lui.

Iar acasă, ridicînd un altar Întîmplării[63], îi aducea sacrificii, iar casa însăși a hărăzit-o zeului sfînt. El locuia în casa pe care i-o aleseseră ca dar pentru comandamentul lui siracuzanii, și avea ogorul cel mai plăcut și mai frumos, în care își petrecea cea mai mare parte a timpului în răgaz, după ce-și chemase din patrie soția și copiii. Căci el nu s-a întors la Corint și nici nu s-a încurcat în bîrfelile elenilor, și nici nu s-a lăsat pradă pizmei politice, în care eșuează cei mai mulți generali, din nesațul de cinstiri și de putere, ci a rămas aci, bucurîndu-se de bunurile pe care și le procurase el însuși. Dintre acestea, cel mai mare bun era acela de a vedea cetăți atît de mari și zeci de mii de oameni fericiți datorită lui.

XXXVII. Dar, deoarece trebuia, după cît se pare, ca nu numai orice pupăză să aibă moț, cum spune Simonide[64], ci orice democrație sicofanți, au pornit să-l atace și pe Timoleon doi demagogi, Laphystios și Demainetos[65]. Timoleon n-a lăsat poporul să se agite și să împiedice pe Laphystios, deoarece se prezentase ca chezaș pentru el într-un proces, spunînd că de bunăvoie îndurase el însuși atîtea suferințe și înfruntase atîtea primejdii, pentru ca orice siracuzan să se poată bucura de legi, dar, după ce Demainetos i-a adus multe învinuiri în adunarea poporului de felul cum își îndeplinise strategia, Timoleon nu i-a răspuns nimic, ci a spus că datorează recunoștință zeilor, cărora s-a rugat să vadă pe siracuzani îndrăznind să vorbească liber.

După ce a săvîrșit, după mărturia tuturor, cele mai frumoase fapte dintre toți elenii de pe vremea sa; după ce el singur s-a distins în faptele la care oratorii, în cuvîntările panegirice, îndemnau întotdeauna pe eleni; după ce a fost scos nepătat de sînge și curat de către noroc din nenorocirile de acolo, care bîntuiseră vechea Eladă, arătînd străsnicie și curaj barbarilor și tiranilor și dreptate și blîndețe elenilor și prietenilor; și după ce a ridicat pentru concetățenii săi cele mai frumoase trofee ale luptelor, fără lacrimi și suferințe, predînd locuitorilor Sicilia curățată, în mai puțin de opt ani, de relele și de suferințele fără sfîrșit și îndătinate, ajungînd mai spre bătrînețe, a început să-i piară vederea și, pînă la sfîrșit, puțin cîte puțin a orbit, fără să-și aducă el însuși pricina și fără să fie nesocotit de soartă, ci, după cît se pare, avînd drept cauză o predispoziție înnăscută și, cu timpul, adăugîndu-se și o cataractă. Într-adevăr, se spune că multe dintre rudele lui de sînge și-au pierdut vederea, slăbită de bătrînețe. Iar Athanis[66] zice că pe cînd încă dăinuia războiul împotriva lui Hippon și a lui Mamercos, la Mylai[67] în tabără, vederea lui Timoleon a fost atinsă de glaucom, iar orbirea a fost vădită pentru toți, totuși pentru aceasta el nu s-a lăsat de asediu, ci, stînd mai departe în luptă, i-a capturat pe tirani, iar cînd s-a întors la Siracuza, îndată a depus puterea monarhică și nu s-a înduplecat față de cetățenii care i-o ofereau din nou, deoarece treburile publice mergeau spre cel mai bun rezultat.

XXXVIII. Poate că te-ai minuna mai puțin de faptul că Timoleon a îndurat nenorocirea fără să se tulbure, dar merită să fie privită cu plăcere cinstea și recunoștința pe care au arătat-o siracuzanii acestui bărbat, cînd orbise, ducîndu-se ei înșiși acasă să-l vadă și luînd cu ei și pe unii străini (veniți pentru puțină vreme); îi duceau acasă la el și la țarina lui, ca să vadă pe binefăcătorul lor, bucurîndu-se și mîndrindu-se că Timoleon își alesese să petreacă restul vieții la ei, și disprețuia o întoarcere atît de strălucită în Elada,

care-i era pregătită prin norocul lui. Deși multe și mari hotărîri s-au scris și s-au înfăptuit spre cinstirea lui, totuși decît nici una n-a rămas mai prejos hotărîrea adunării poporului siracuzan ca, ori de cîte ori s-ar isca vreun război cu străinii, să se pună sub ascultarea unui comandant corintian. Frumoasă privelişte prilejuia şi ceea ce se petrecea în adunările poporului în cinstea lui. Astfel, dezbătînd între ei trebile obişnuite, îl chemau pe el cînd era vorba de cercetări mai însemnate. Iar el, străbătînd agoraua pe un car, se ducea spre teatru şi, după ce era introdus în teatru carul cu el, aşezat aşa cum se nimerise, poporul îl saluta adresîndu-i-se într-un singur glas, iar el, răspunzîndu-i şi acordînd cîtva timp binețelor şi laudelor, asculta cercetarea şi-şi arăta părerea. După ce se vota, prin ridicare de mîini, părerea lui, slujitorii scoteau iarăşi carul din teatru, iar cetățenii petrecîndu-l în strigăte şi aplauze, chibzuiau între ei restul trebilor publice.

XXXIX. Fiind deci el îngrijit la bătrînețe, în această cinste, cu simpatie, ca un tată obştesc, şi-a dat sfîrşitul dintr-o pricină de puțină însemnătate, care şi-a dat mîna cu timpul înaintat al vieții. Şi dîndu-li-se zile siracuzanilor ca să pregătească cele de înmormîntare, iar celor de prin împrejurimi şi străinilor ca să se adune, Timoleon a avut parte de toate pregătirile, iar tineri aleşi prin vot au purtat patul mortuar, împodobit, prin palatele tiranului Dionysios, care tocmai fuseseră dărîmate.

În fața patului mortuar mergeau multe zeci de mii de bărbați şi de femei, a căror vedere se potrivea cu o sărbătoare, toți purtînd cunune şi haine curate, iar glasurile şi lacrimile, amestecate cu vorbele ce slăveau pe cel răposat, nu arătau împlinirea unei cinstiri, nici săvîrşirea unui serviciu hotărît în adunarea poporului, ci o dreaptă părere de rău şi recunoştința unei adevărate simpatii.

În cele din urmă, patul mortuar fiind pus pe rug, Demetrios, care între toți crainicii avea vocea cea mai puternică, a dat citire următoarei proclamații scrise: „Poporul siracuzan înmormîntează pe Timoleon, fiul lui Timodemos din Corint, cheltuindu-se două sute de mine, şi-l cinsteşte pe tot timpul cu întreceri muzicale, hipice, gimnastice, pentru că, răsturnînd pe tirani, înfrîngînd pe străini şi aşezînd locuitori în cele mai mari dintre cetățile răzvrătite, a dat legi sicilienilor". Iar înmormîntarea corpului au făcut-o în agora şi, înconjurîndu-l mai tîrziu cu portice şi construind palestre, au ridicat un gimnaziu pentru tineri şi l-au numit „Timoleonteion". Iar ei, folosindu-se de constituția şi de legile pe care le aşezase el, multă vreme au trăit în fericire.

L. AEMILIUS PAULUS

NOTIȚĂ ISTORICĂ

Aemilius Paulus a luat parte la acțiunile de cucerire ale Romei în Spania. Dar este mai ales cunoscut în legătură cu victoria pe care au repurtat-o romanii asupra lui Perseu, regele Macedoniei. Asupra evenimentelor din Spania am stăruit în notița istorică la Viața *lui Cato. Dăm aci cîteva lămuriri în legătură cu evenimentele care au dus la războiul cu Perseu*[1].

După înfrîngerea lui Antioh și după grelele sarcini care i se impuseseră prin tratatul de la Apameia, Roma era puterea dominantă în bazinul oriental al Mediteranei. Într-adevăr, Pergamul și Rodosul, care-i erau aliate, deși întărite prin darurile pe care le dobîndiseră de la romani, n-ar fi fost în stare – presupunînd că ar fi dorit-o – să-i țină piept. Grecia, ca întotdeauna, era divizată în polisuri și ligi. Singură Macedonia, dacă ar fi încercat, ar fi putut constitui o problemă pentru Roma. Evenimentele au arătat că Macedonia, înainte de a intra definitiv sub dominația Romei, trebuia să se măsoare încă o dată cu oștile cetății pe care o ura atît de mult.

Într-adevăr, Filip al V-lea, deși dorise victoria romanilor împotriva lui Antioh, către sfîrșitul domniei sale, a început să se pregătească în vederea unui război pe care-l socotea inevitabil. Astfel, Filip s-a îngrijit să pună ordine în finanțele țării, să-și atragă prietenia celților. Deja în timpul războiului Romei cu Antioh, Filip ocupase cîteva locuri întărite în Phiotida și Histiaiotida și cîteva puncte strategice în Tracia. Aceste cuceriri le făcuse în timp ce poza în

[1] Vezi și *Istoria Universală*, vol. II, pp. 301 și urm., N. A. Maşkin, *Istoria Romei antice*, pp. 186 și urm., R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, pp. 597 și urm.

prieten și aliat al romanilor, dar în sine el nu-și făcea iluzii asupra prieteniei sale cu Roma.

De altfel, Roma însăși s-a însărcinat să provoace ura macedonenilor și chiar a unor aliați greci, și a grăbit astfel dezlănțuirea celui de-al treilea război cu Macedonia. Astfel, Roma a cerut lui Filip să evacueze punctele întărite ocupate în Phiotida și în Histiaiotida, precum și punctele strategice ocupate de el în Tracia. Liga ahee fusese aliata credincioasă a Romei. Cu toate acestea, romanii nu puteau renunța la blamarea lui Philopoimenos, deoarece contribuise foarte mult la cucerirea Peloponesului, după un război biruitor dus împotriva Spartei. Aceste gesturi neamicale au trezit în Macedonia și în Ahaia o mare indignare împotriva Romei. Pe de altă parte, în diferitele polisuri grecești sporea încordarea între cercurile aristocrate, proromane, și păturile sărace ale populației.

Romanii și-au dat seama de starea de spirit din Macedonia și Grecia și au început să facă pregătiri în vederea războiului cu Macedonia, pe care-l socoteau inevitabil; au început mai întîi pregătirile diplomatice, strîngînd prin cetăți toate nemulțumirile împotriva lui Filip. Astfel tesalienii îl învinuiau pe Filip de anumite încălcări, iar Eumenes se plîngea că Filip ocupase Ainos și Maroneia, pe coasta Traciei, regiune care-i revenise lui, în urma hotărîrilor Romei, după tratatul de la Apameia. După cercetări și întîlniri între solii la Tempe, Roma somează pe Filip să cedeze Ainos și Maroneia. Filip, cuprins de furie, face incursiuni în Balcani și pune la cale asasinarea propriului său fiu, Demetrios, care fusese ostatic la Roma, unde-și crease numeroase simpatii. Dar Filip moare, și, în 179 î.e.n., pe tronul Macedoniei se urcă Perseu, fratele mai mic al lui Demetrios. De cum s-a urcat pe tron, Perseu, tînăr, viguros, energic, începe o serie întreagă de pregătiri în vederea unui conflict cu Roma. Astfel, duce o politică de intrigi împotriva Romei în Iliria, la Byzantion, în Etolia, în Tesalia. Roma era informată de toate acțiunile lui Perseu prin Eumenes. Un incident mări și mai mult încordarea dintre Roma și Perseu. Odată, pe cînd Eumenes se întorcea de la Roma, era cît pe ce să fie asasinat lîngă Delfi. Imediat vina atentatului fu aruncată asupra lui Perseu. Mai mult, Perseu co-

mite imprudența de a atița și mai mult mînia Romei, apărînd, la jocurile pitice, în fruntea armatei sale, pentru a produce impresie asupra spectatorilor. Roma s-a hotărît să-i declare război. Mai întîi au început tratative, în vederea unor acțiuni împotriva lui, cu Capadocia, Siria, Egiptul, Bitinia, Beoția, Rodos. Apoi Roma îl acuză că n-a respectat clauzele tratatului pe care depusese jurămînt tatăl său, și războiul începe în anul 171 î.e.n.

Deși starea de spirit antiromană se întărise după tratatul de la Apameia, Macedonia n-a putut să-și găsească aliați. În Grecia, cercurile conducătoare de prin polisuri, temîndu-se de Roma, au adoptat o atitudine de expectativă. Siria, slăbită de pe urma războiului cu romanii, a preferat să dea lovituri Egiptului, frămîntat de răscoale interne. În 171 î.e.n., cînd a izbucnit războiul, Macedonia era aproape singură. Romanii purtînd la început războiul fără vigoare, Perseu a putut să le țină piept, ba chiar să-și atragă alianța regilor din Iliria și din Epir. Dar Roma a luat grabnice măsuri de intimidare a polisurilor grecești, iar aliențele lui Perseu nu s-au mai putut extinde. Mai mult, Perseu, dîndu-și seama că nu va putea face față situației, a început tratative de pace. Romanii au cerut capitularea necondiționată a Macedoniei. Perseu n-a acceptat, iar războiul a continuat. Romanii au luat măsuri în vederea grăbirii deznodămîntului. Într-adevăr, în anul 168 î.e.n., oștile romane, comandate de L. Aemilius Paulus, au dat, la Pidna, lovitura hotărîtoare lui Perseu, ale cărui oști au fost zdrobite. Aceasta a însemnat desființarea statului Macedoniei.

Într-adevăr, pentru a curma pe viitor orice posibilitate de refacere a statului macedonean, Roma, sub cuvînt că acordă „libertate" macedonenilor, a împărțit Macedonia în patru regiuni independente una de alta — Amphipolis, Pella, Pelagonia, Tesalonic — ai căror locuitori nu aveau voie să cumpere imobile și să încheie căsătorii decît înăuntrul aceleiași regiuni. Apoi a dat și alte lovituri: macedonenii nu aveau voie să exploateze minele de argint, să vîndă cherestea, să cumpere sare. Au urmat măsuri severe și în Iliria și Epir. În Iliria au fost constituite trei regiuni, în Epir peste o sută cincizeci de mii de locuitori au fost vînduți ca sclavi, iar

orașele au fost prădate. În Grecia, romanii au purces la o restructurare a hotarelor polisurilor, lărgindu-le sau micșorîndu-le, după cum fuseseră adversari, prieteni sau neutri față de Roma. În toate polisurile grecești s-au luat severe măsuri împotriva partizanilor Macedoniei, iar unii dintre ei au fost chiar dați și în judecată la Roma.

L. Aemilius Paulus era fiul[1] consulului din 216 î.e.n., anul dezastrului de la Cannae. Tribun militar, apoi quaestor și, în 194, triumvir pentru întemeierea unei colonii la Crotona[2], el a fost ales edil curul[3] și, în 191, praetor[4]. În această calitate a fost trimis în Spania, unde a suferit o grea înfrîngere luptînd împotriva populației bastetanilor, dar a repurtat o victorie, în 190 sau 189, împotriva lusitanilor. Atît de strălucită a fost victoria repurtată împotriva lusitanilor, încît senatul a decretat să facă rugăciuni de mulțumire zeilor (supplicatio)[5].

A candidat la consulat de mai multe ori și a fost ales abia în 183. În această calitate și în aceea de proconsul, a purtat război împotriva ligurilor, după ce i s-a acordat triumful[6]. Apoi a fost timp de mai mulți ani trecut cu vederea, pînă cînd, în 168, ales consul a doua oară, cu C. Licinius Crassus, a primit, prin tragere la sorți, provincia Macedonia și comanda războiului împotriva lui Perseu[7], pe care l-a înfrînt în celebra bătălie de la Pidna. Așa cum am spus mai sus, după bătălie, Aemilius Paulus a reglementat raporturile dintre Macedonia și Grecia, redînd „libertatea" cetăților din Macedonia și arătîndu-se, relativ, uman față de unii greci[8]. A pornit apoi o expediție de pedepsire împotriva epiroților[9], unde a lăsat pe soldați să prade cetățile și a redus în sclavie peste cincisprezece mii de cetățeni.

[1] Plut., *Aemil.*, 2.
[2] Liv., XXXIV 45, 5.
[3] Liv., XXXV 10, 11, Plut., *Aemil.*, 3.
[4] Liv., XXXVII, 2, Plut., *Aemil.*, 3.
[5] Liv., XXXVII 58, 5; Plut., *Aemil.*, 4.
[6] Liv., XLI 1, 1; 16, 4; Plut., *Aemil.*, 6.
[7] Liv., XLIV 41, 1; Cic., *Att.* IV 13, 2; *De div.* I 103. Diodor XXX, 20; Plut., *Aemil.*, 10; Val. Max., I 5, 3.
[8] Liv., XLV 17—18; 29—33; Diodor, XXXI 8, 3; Plut., *Aemil.* 27—28.
[9] Polib., XXX 15; Liv., XLV 3 3/4; Plut., *Aemil.*, 29; Plin., *N.H.* IV 39.

Victoria repurtată i-a adus desigur triumful, după care el a vărsat o sumă uriașă în tezaurul public[1].

Acestea sînt faptele cele mai de seamă ale lui Aemilius Paulus. În contextul istoric, el apare ca un general capabil, care și-a dobîndit mari merite în extinderea dominației Romei în Spania, în nordul Italiei și — lucrul cel mai de seamă — în Macedonia. El și-a legat numele de bătălia de la Pidna, unde s-a hotărît desființarea statului macedonean. Măsurile luate de el în Macedonia ne arată că, din punctul de vedere al cuceritorilor, el nu se mulțumea cu jumătăți de măsură, ci înțelegea să meargă pînă la capăt în exploatarea unei victorii.

Spre deosebire de alți comandanți romani însă, textele latinești și grecești ni-l prezintă pe Aemilius Paulus într-o lumină mai distinsă, pentru cultura sa elenică, pentru lipsa de lăcomie, pentru concepția sa elenică despre invidia zeilor, pentru interesul pe care l-a manifestat față de creațiile spirituale grecești[2]. Fără să fie genial, Aemilius Paulus s-a impus atenției contemporanilor, pe lîngă calitățile sale de comandant, mai ales prin relativa sa omenie și resemnare în nenorocire.

*
* *

Pentru Plutarh, viața lui L. Aemilius Paulus era un bun prilej de narații dramatice, de analize psihologice, de creionări de portrete, de observații morale. Izvoare avea din belșug: Polibiu, Cicero, T. Livius îi puneau la îndemînă multe amănunte despre L. Aemilius Paulus.

Biografia lui Plutarh nu conține o definire limpede a situației generale politice și militare în care a activat Aemilius, pentru ca să încadreze apoi și să definească mai de aproape personalitatea și însemnătatea victoriilor aces-

[1] Polib., XVIII 35; Cic., *Cat.*, IV 2; *Mur.*, 31; *Pis.*, 58, 61; *Tusc.*, II 118; *Fin.*, V 70; Diod., XXX 8—25; Liv., XLV 35—39; Plut., *Aemil.* 30—32; Cic., *Off.*, II 76; Val. Max., IV 3, 8.
[2] Polib., XXXII 8, 3; XXIX 20; XXX 15, 4; Cic., Verr., V 25; *Fusc.* III 70; Sen., 68; Amic., 9; Fam., IV 6, 5; Liv., XLV 8, 27, 28, 32, 40—42; Diodor., XI 1; XXX 23; Plut., *Aemil.*, 3; 9; 11; 27; 28; 29; Val. Max., V. 10, 2; Vell. Pat., I 9, 3; 10, 4; Plin., *N.H.*, XXXV 35.

tui vestit comandant roman. Biograful face, într-adevăr, o expunere cu caracter general, spre a arăta care era situația militară a războiului cu Perseu în momentul în care a fost chemat Aemilius Paulus la comandă, precum și o subliniere a măsurilor politice luate de el în Macedonia, după zdrobirea lui Perseu[1]*, totuși nu există nicăieri o apreciere de ansamblu asupra activității politice a lui Aemilius Paulus, în lumina realităților economice, sociale și politice ale momentului.*

În schimb, biograful își exprimă mult mai limpede părerea, cînd este vorba de poziția de clasă a lui Aemilius Paulus. Plutarh trece în revistă cu o abia reținută plăcere pe cei mai de seamă strămoși patricieni ai lui Aemilius Paulus[2]*, subliniază destul de stăruitor că Aemilius respecta obiceiurile strămoșești „fără să facă demagogie cînd era comandant și fără să caute slujbele de rangul al doilea în locul celor de primul rang pentru a linguși și a se arăta blînd cu cei comandați"*[3] *și, pe un ton de panegiric, arată că, după ce a fost ales consul, în loc să aducă mulțumiri lingușitoare poporului, Aemilius l-a dojenit pentru că se amesteca în treburile comandanților*[4]*. Dar o aprobare directă a politicii aristocratice a lui Aemilius Paulus o găsim spre sfîrșitul biografiei, unde Plutarh spune: „Deosebită și faimoasă mai este încă o faptă a lui Aemilius, anume că, deși imitat cu rîvnă și cinstit în chip deosebit de către popor, a rămas totuși în rîndul aristocraților și n-a spus și n-a făcut nimic de hatîrul poporului ci, în trebile publice, s-a sfătuit întotdeauna cu fruntașii și cu cei mai cu vază oameni din cetate"*[5]*. Nu este de mirare această atitudine a lui Plutarh față de poziția de clasă a lui Aemilius, dacă ne aducem aminte*[6] *că biograful a fost întotdeauna partizanul „mîinii forte" față de popor, fără să stea prea mult să mediteze, în cazul de față, dacă poporul avea sau nu dreptul de a se amesteca în treburile comandanților. Și poporul avea dreptul de a se amesteca, pentru că*

[1] Cap. 7.
[2] Cap. 1.
[3] Cap. 3.
[4] Cap. 9.
[5] Cap. 38.
[6] A se vedea vol. I, Studiul introductiv pp. LIV—LVIII.

războiul împotriva lui Perseu, așa cum o spune Plutarh însuși, dura de cîțiva ani și era rău condus.

În ceea ce privește atitudinea lui Plutarh față de părțile aflate în luptă — romanii și macedonenii — trebuie subliniată căldura cu care pune biograful în lumină spiritul de independență de care a dat dovadă Filip, pornind la pregătiri militare împotriva Romei: „fiind întrînt [Filip] într-o mare bătălie lîngă Scotussa, de Titus Flamininus, atunci s-a făcut mic de frică și a pus sub stăpînirea romanilor toate ale sale și a fost mulțumit că a primit doar o mică pedeapsă. Dar, mai în urmă, simțindu-se umilit și socotind că a domni din bunăvoința romanilor este potrivit mai degrabă cu un sclav căruia-i place destrăbălarea decît cu un bărbat care are demnitate și curaj, și-a întors gîndurile către război și a început să se pregătească pe ascuns și cu toată energia"[1]*. Pe cît de bucuros, deși cît se poate de discret, este Plutarh cînd relatează acțiunile de demnitate ale lui Filip, pe atît de întristat este cînd trebuie să descrie lăcomia și cruzimea lui Perseu, care a stricat toate pregătirile făcute cu atîta perseverență și cu atîta tact de către Filip*[2]*. Evident, în momentul istoric în care scria, Plutarh nu putea face direct și deschis elogiul supușilor Romei, ceea ce mărește și mai mult valoarea și semnificația acestor discrete laude la adresa lui Filip.*

Simpatia lui Plutarh pentru Aemilius Paulus este evidentă. Punîndu-i cu toată căldura bunele însușiri în lumină, biograful trece sub tăcere înfrîngerea suferită de Aemilius în lupta împotriva bastetanilor și scuză jaful ordonat de comandantul roman în Epir: „Aemilius a săvîrșit această faptă împotriva firii sale, bună și cinstită . . ."[3]*.*

Ceea ce subliniază îndeosebi Plutarh la Aemilius Paulus este umanitatea și filoelenismul lui: „După aceea [înfrîngerea lui Perseu] a trimis armata în cartiruire spre a se odihni, iar el a pornit să viziteze Elada, ceea ce constituia o petrecere de timp faimoasă și, în același timp, folositoare. Într-adevăr, pornind vizita, lua măsuri pentru întremarea populațiilor cetăților și repunea în ordine afa-

[1] Cap. 8.
[2] Cap. 8, 9.
[3] Cap. 30.

cerile publice și distribuia din hambarele regești unora grîu, iar altora ulei"[1]. „*A dat mese și ospețe, folosindu-se de îmbelșugatele resurse regești. El arăta rînduială și cuviință și grijă pentru locurile la masă și îi primea prietenește pe toți, le arăta atenție . . . atît de vii și de bine gîndite, au fost toate, încît s-au minunat grecii că . . . un om care săvîrșește fapte atît de mari dă ceea ce se cuvine și celor mici*" . . .[2]. „*După ce a rînduit totul cum se cuvine, și-a luat bun rămas de la greci și a îndemnat pe macedoneni să-și amintească de libertatea dăruită de romani . . .*"[3]

Era firesc ca Plutarh, grec fiind, să fie pînă într-atîta mișcat de gesturile de bunăvoință făcute de Aemilius față de greci, încît să îi scuze aplicarea ordinului senatului de a se jefui și reduce în sclavie populația din Epir.

Din punctul de vedere al vorbirii literare, biografia se caracterizează prin lungi narațiuni, așa cum era firesc pentru expunerea vieții unui comandant de oști. Totuși, spre deosebire de alte biografii ale romanilor, unde monotonia elementului narativ este accentuată, în Viața *lui Aemilius Paulus, Plutarh întreține pe cititor cu o relativ bogată varietate de idei. Astfel, alegerea lui Aemilius la consulat și trimiterea lui în războiul împotriva lui Perseu îi prilejuiește biografului anecdota cu moartea cățelului*[4] *numit Perseu, iar navigarea norocoasă a comandantului roman spre Grecia îl îmbie la o discuție a raportului dintre conlucrarea zeității și a meritelor personale ale lui Aemilius*[5]. *Tot așa, dus de firul narațiunii, Plutarh ajunge să spună cum a rezolvat Aemilius problema lipsei de apă de care sufereau soldații săi cînd se aflau în apropiere de muntele Olimp, ceea ce-i oferă loc prielnic pentru o digresiune asupra cauzelor izvoarelor: „Desigur, unii spun că nu se produc în astfel de locuri izvoarele unor ape ascunse, dinainte pregătite, din care să curgă, ci că țîșnirea lor nu este nici țîșnire, nici izbucnire . . .*"[6], *și biograful*

[1] Cap. 28.
[2] Cap. 28.
[3] Cap. 29.
[4] Cap. 8.
[5] Cap. 12.
[6] Cap. 14.

continuă, consacrînd aproape un capitol acestei probleme. Venind vorba despre lașitatea arătată de Perseu, Plutarh îl pune pe Aemilius să rostească două scurte discursuri[1], *care măresc dramatismul narațiunii. Povestea, ca întotdeauna, este limpede și susținută adesea de o emoție a autorului, care se desprinde din fiecare cuvînt, adesea este dramatică, niciodată lipsită de interes. Discursurile sînt scurte și reduse la esențial.*

N. I. B.

[1] Cap. 26 și 27.

II. Familia Aemiliilor era patriciană și dăinuia din îndepărtata antichitate, așa cum mărturisesc cei mai mulți istorici.

Cel dintîi dintre ei, care a lăsat porecla[1], a fost Mamercus, fiul înțeleptului Pitagora, poreclit Aemilius, pentru farmecul și drăgălășenia vorbirii — afirmă unii dintre aceia care atribuie lui Pitagora[2] educația regelui Numa.

Cei mai mulți membri ai acestei familii[3] ajunși faimoși datorită virtuții, pe care au dorit-o cu înfocare, au fost norocoși, dar în nenorocirea suferită de Lucius Aemilius Paulus [acela care a luptat] la Cannae s-au arătat și înțelepciunea și vitejia lui. Într-adevăr, neputînd convinge pe colegul său să nu dea bătălia, a luat parte la luptă alături de el, contra convingerii sale, dar nu l-a însoțit și la fugă, ci, deși cel care îl vîrîse în primejdie l-a părăsit, el a rezistat și a căzut luptînd împotriva dușmanilor.

Fiica sa, Aemilia[4], s-a căsătorit cu Scipio cel mare[5], iar fiul său, Paulus Aemilius, despre care se scriu cele de față, ajunsese în vîrsta primei tinereți într-o vreme cînd Roma înflorea prin faima și virtuțile unor bărbați mari și foarte distinși; s-a distins și el, dar fără să dorească practica acelorași îndeletniciri ca tinerii care aveau o bună faimă atunci și fără să meargă de la început pe același drum. De pildă, el nu-și exercita cuvîntul pe la procese, iar salutările și strîngerile de mînă și manifestările de bunăvoință, cu care cei mai mulți lingușeau poporul ca să-l cîștige[6], prefăcîndu-se că sînt grijulii și zeloși, le-a părăsit cu totul (deși nu era lipsit de înclinări firești pentru aceste practici): el era convins că-și va dobîndi o glorie mai mare prin bărbăție, dreptate și bună-credință, calități prin care s-a deosebit de la început de cei de o vîrstă cu el.

III. Cînd a candidat la prima dintre magistraturile cu vază, la edilitate[7], a fost ales înaintea a doisprezece candidaţi, despre care se spune că mai în urmă toţi au ajuns consuli. Fiind preot al colegiului aşa-zişilor „auguri", cărora romanii le dau în grijă sarcina prezicerii după zborul păsărilor şi după semnele cereşti, în aşa măsură s-a dat după obiceiurile străbune şi şi-a însuşit pietatea arătată zeilor de către vechii romani, încît a dovedit că auguratul, considerat pînă atunci mai mult o demnitate şi rîvnit mai ales pentru faima lui, era, în realitate, una dintre cele mai înalte ştiinţe, venind, prin aceasta, în sprijinul filozofilor care definiseră evlavia ca „ştiinţă a cinstirii zeilor". În acest fel, Aemilius îndeplinea orice amănunt cu pricepere şi rîvnă, părăsind orice altă ocupaţie cînd se îndeletnicea cu auguratul, şi nu lăsa nimic nefăcut, nici nu aducea vreo înnoire, ci întotdeauna se deosebea de colegii lui de augurat şi cu privire la îndeplinirea unor amănunte, şi le arăta că, chiar dacă se crede că divinitatea este îngăduitoare şi nu se supără pentru neglijenţe de amănunt, pentru cetate însă iertarea şi trecerea cu vederea în astfel de lucruri este primejdioasă, deoarece nimeni nu atacă statul de la început prin vreo mare încălcare de lege, ci aceia care trec cu vederea amănuntele neglijează şi observarea lucrurilor de mare însemnătate.

Cu aceeaşi atenţie a cercetat şi a respectat şi practicile ostăşeşti, moştenite din străbuni, fără să facă demagogie cînd era comandant şi fără să caute slujbele de rangul al doilea în locul celor de primul rang, pentru a linguşi şi a se arăta blînd cu cei comandaţi, aşa cum făceau cei mai mulţi atuncea, ci, întocmai ca un preot al unor mistere înfricoşătoare, el tălmăcea fiecare obicei ostăşesc; fiind de temut cu cei care nu erau convinşi sau le călcau, el îndrepta practicile patriei, socotind că înfrîngerea duşmanilor este aproape de mai puţină importanţă faţă de educarea cetăţenilor.

IV. Romanii se găseau în război cu Antioh cel Mare[8], iar cei mai capabili comandanţi se îndreptaseră împotriva lui, cînd a izbucnit un alt război în apus, deoarece în Spania se produseseră mari răscoale. Comanda acestui război a fost încredinţată lui Aemilius, ca praetor. În loc de şase

lictori, aşa cum aveau praetorii, el a mai luat alţi şase, pentru ca să dea funcţiei sale un prestigiu consular[9]. A învins pe duşmani într-o bătălie, cu ordine de bătaie în regulă, ucigînd ca la treizeci de mii. Şi se pare că succesul expediţiei a ajuns faimos, deoarece, profitînd de prielnicia terenului şi trecînd la timp un rîu, el a oferit soldaţilor o victorie uşoară. A supus două sute cincizeci de cetăţi, care l-au primit de voie bună fără să reziste. Lăsînd provincia în bună rînduială prin statornicirea păcii şi încrederii, s-a întors la Roma, fără să se fi îmbogăţit cu o singură drahmă din expediţie. Era şi în alte privinţe un leneş om de afaceri, cheltuind mult şi fără cruţare din averea personală. Averea lui era atît de modestă încît, după moartea lui, ceea ce a lăsat abia a ajuns ca să se plătească dota soţiei[10].

V. S-a căsătorit cu Papiria, fiica lui Maso[11], fost consul, dar, după ce convieţuiesc multă vreme, a desfăcut căsătoria, deşi-i născuse foarte buni copii: ea a dat naştere lui Scipio cel ilustru[12] şi lui Fabius Maximus. Cauza scrisă a divorţului n-a ajuns pînă la noi, dar se pare că este adevărată anecdota care spune cum un roman îşi trimisese soţia la părinţi, iar prietenii îl mustrau, zicîndu-i: „Nu este ea cuminte? Nu e frumoasă? Nu ţi-a făcut copii?". El le-a întins piciorul, arătîndu-le încălţămintea (pe care romanii o numesc *calceus*), şi le-a zis: „Nu este plăcută la formă? Nu-i nouă? Dar nimeni dintre voi n-ar putea şti în ce parte îmi strînge piciorul". În realitate, mari greşeli şi vădite pentru toată lumea îndepărtează de obicei unele femei de bărbaţii lor, dar există şi unele mici şi dese ciocniri provenite dintr-o deosebire a caracterelor, care produc dezgust, şi neobservate de străini sînt cauzele unor înstrăinări de neîmpăcat în convieţuire.

Aemilius, despărţindu-se de Papiria, s-a căsătorit cu o altă femeie, de la care a avut doi băieţi; pe aceştia i-a ţinut acasă, iar pe cei făcuţi cu prima soţie i-a dat în adopţie unor mari familii şi ilustre ginţi: pe cel mai în vîrstă l-a adoptat fiul lui Fabius Maximus, care fusese de cinci ori consul, iar pe cel mai tînăr l-a înfiat Scipio Africanul, cu care era văr, şi l-a numit Scipio.

Dintre fiicele lui Aemilius, pe una a luat-o în căsătorie fiul lui Cato, iar pe alta Aelius Tubero, un om foare bun și care, dintre toți romanii, îndurase sărăcia cu cea mai nobilă resemnare. Astfel, ei erau unsprezece membri ai familiei, toți Aelii; aveau o căsuță foarte mică și un ogoraș le era îndestul tuturor, deși trăiau toți sub același acoperămînt cu mulți copii și femei. Printre ele era și fiica acestui Aemilius, care a fost de două ori consul și a obținut două triumfuri; ea nu s-a rușinat de sărăcia soțului, ci, dimpotrivă, îi admira virtuțile din pricina cărora era sărac. Frații și rudele din zilele noastre, dacă nu despart averea comună prin accidente de teren, prin rîuri și prin ziduri și nu lasă mult loc liber între ei, nu încetează dezbinarea. Aceste fapte le pune în față istoria, spre a le judeca și cerceta, celor care voiesc să-și modeleze viața.

VI. După ce a fost ales consul, Aemilius a pornit cu armată împotriva ligurilor, numiți adesea și ligustini, un popor războinic și curajos, pe care romanii, fiindu-le vecini, îi învățaseră să lupte cu iscusință. Într-adevăr, ligurii locuiesc la extremitățile Italiei, care se termină la Alpi; ei ocupă și un teritoriu din Alpi, anume părțile scăldate de Marea Tireniană îndreptate spre Libia și sînt amestecați cu galii și cu iberii de pe țărm. Atunci însă, ligurii, străbătînd marea cu corăbii piratерești și ajungînd pînă la Coloanele lui Hercule[13], jefuiau și pîrjoleau emporiile[14]. Aemilius i-a atacat iar ei, treizeci de mii la număr, i s-au împotrivit. Aemilius, care comanda în total opt mii de soldați, s-a năpustit asupra lor, deși erau de cinci ori mai numeroși și, respingîndu-i și închizîndu-i între zidurile cetății, le-a trimis o propunere blîndă și pașnică, căci romanii nu voiau să nimicească cu totul neamul ligurilor, socotindu-l un zid și stăvilar pus în calea mișcărilor galilor, care stăteau mereu ca o amenințare asupra Italiei. Încrezîndu-se ei în Aemilius, i-au predat și corăbiile, și cetățile. Aemilius n-a pricinuit nici o pagubă cetăților, ci poruncind să li se dărîme zidurile, de jur împrejur, le-a restituit, dar corăbiile le-a luat pe toate și nu le-a lăsat nici una cu mai mult de trei rînduri de vîslași, iar din cei făcuți prizonieri pe uscat sau pe mare, i-a eliberat pe

mulți; printre ei se găseau și străini și romani. Acel consulat al lui Aemilius s-a distins prin renumitele fapte pomenite. Mai tîrziu și-a exprimat dorința să fie iarăși consul și a și candidat, dar, neizbutind să fie ales, a continuat să-și ducă viața în liniște, îngrijindu-se de ceremoniile sacre și dînd copiilor cultură. Cultura de baștină și străbună le-o preda așa cum o primise și el, dar pentru cea grecească arăta mai mult zel. Astfel, în jurul tinerilor săi copii erau nu numai gramatici și filozofi și retori, dar și sculptori și pictori, și dresori de cai și de cîini, și maeștri de vînătoare greci. Iar tatăl lor, dacă nu-l împiedica vreo treabă obștească, era de față cînd se pregăteau și-și făceau exercițiile gimnastice, fiind cel mai mare iubitor de copii dintre romani.

VII. În ceea ce privește treburile publice, în vremea aceea romanii, purtînd război cu Perseu, regele macedonenilor, învinuiau pe comandanți că, din pricina lipsei de experiență și de curaj, în conducerea războiului se fac de rușine și de rîs și suferă ei mai mult din pricina dușmanilor decît îi fac pe dușmani să sufere. De curînd, romanii zvîrliseră peste Muntele Taurus pe Antioh, supranumit „cel mare", care se retrăsese din vestul Asiei, și-l închiseseră în Siria; el preferase să obțină pacea, oferind cincisprezece mii de talanți; cu puțin mai înainte zdrobiseră, în Tesalia, pe Filip și eliberaseră pe greci de sub jugul macedonean și, mai ales, înfrînseseră pe Hanibal, cu care nu se putea compara nici un rege la curaj sau la putere; de aceea ei socoteau că este insuportabil să se ia la bătaie, punîndu-se pe picior de egalitate cu Perseu, ca și cînd ar fi fost un dușman vrednic de Roma, care îndrăznea să lupte de mult timp împotriva lor cu rămășițele oștilor înfrînte ale tatălui său; romanii nu știau că Filip, după înfrîngere, își făcuse puterea armată a macedonenilor și mai curajoasă și mai războinică. Despre acestea am să vă vorbesc pe scurt, începînd mai de departe.

VIII. Antigonos, care deținea cea mai mare putere dintre toți diadohii și generalii lui Alexandru, și cîștigase pentru sine și pentru neamul său titlul de rege[15], a avut fiu pe Demetrios, al cărui fiu a fost Antigonos, supranumit Go-

natas. La rîndul său, acesta a avut ca fiu pe un alt Demetrios, care a domnit, el însuşi, nu mult timp, şi la moarte a lăsat un fiu în vîrsta copilăriei, pe Filip. Fruntaşii macedonenilor, temîndu-se de anarhie, l-au adus la conducere pe Antigonos, vărul defunctului şi, dîndu-i în căsătorie pe mama lui Filip, l-au numit, mai întîi, epitrop şi general, apoi, dovedindu-se om cumpătat şi folositor tuturor, l-au ales rege. A fost poreclit Doson, ca unul care făgăduia, dar nu-şi împlinea făgăduielile. După moartea lui, s-a urcat pe tron Filip şi a ajuns să aibă o mare strălucire, printre cei mai de seamă regi, încă de tînăr şi şi-a dobîndit faima că va ridica Macedonia la slava de demult şi el singur, împotriva tuturor, va pune stavilă puterii romane, care-i ameninţa pe toţi. A fost însă înfrînt într-o mare bătălie lîngă Scotussa de Titus Flamininus[16]. Atunci s-a făcut mic de frică şi a pus sub stăpînirea romanilor toate ale sale şi a fost mulţumit că a primit doar o mică pedeapsă. Dar, mai în urmă, simţindu-se umilit şi socotind că a domni din bunăvoinţa romanilor este potrivit mai degrabă cu un sclav, căruia-i place destrăbălarea, decît cu un bărbat care are demnitate şi curaj, şi-a întors gîndurile către război şi a început să se pregătească pe ascuns şi cu toată energia. Trecînd cu vederea cetăţile care se găseau de-a lungul drumurilor şi pe ţărmul mării, care erau slabe şi pustii, încît nu meritau să fie băgate în seamă, a început să strîngă în partea de sus multă oaste şi a înţesat cu arme, bani, oameni în vîrsta armelor, cetăţile întărite, citadelele şi fortificaţiile dinăuntrul ţării şi pregătea, în acest fel, războiul gîndind că este ascuns şi nevăzut. Erau treizeci de mii de hopliţi, care nu făceau nimic, opt sute de medimne de grîu strînse între ziduri, şi o mulţime de bani, cît ajungea să hrănească zece mii de mercenari pe timp de zece ani, ca să apere ţara. Dar el n-a apucat să le pună în mişcare şi să le ducă la luptă, pierzîndu-şi viaţa de supărare şi jale, căci şi-a dat seama că ucisese pe nedrept pe unul dintre cei doi fii ai săi, pe Demetrios, în urma învinuirii aduse de cel rău. Iar fiul său, rămas în viaţă, Perseu, deodată cu domnia a moştenit şi ura împotriva romanilor, deşi nu dădea dovezi că o va purta mereu, din pricina micimii şi răutăţii caracterului,

în care, printre patimi şi boli de tot felul, fruntaşă era lăcomia de bani. Se zice că nu era nici fiu legitim al lui Filip, ci că soţia acestuia îl luase, îndată după naştere, de la o cusătoreasă oarecare, argolică de neam, numită „a lui Gnathainion", fără să se observe că-şi însuşise un copil străin. Se pare că mai ales acest fapt îi inspira teamă lui Perseu şi l-a determinat să unelteaască uciderea lui Demetrios, pentru ca nu cumva, tronul avînd un moştenitor legitim, să se dea în vileag nelegitimitatea celuilalt.

IX. Deşi lipsit de noblete şi josnic, totuşi, împins de forţa lucrurilor la război, Perseu a rezistat şi a luptat cu încăpăţînare multă vreme, măcinînd mulţi comandanţi romani, foşti consuli, şi armate şi flote mari şi uneori chiar învingîndu-le. De pildă, respingînd pe Publius Licinius, care năvălise cel dintîi în Macedonia, a ucis, într-o luptă de cavalerie, două mii cinci sute de ostaşi, oameni viteji, şi a mai capturat vii alţi şase sute; ancorarea corăbiilor romane se făcea la Oreos, iar Perseu a pornit pe neaşteptate o expediţie şi a capturat douăzeci de corăbii de transport încărcate, iar pe altele, pline de grîu, le-a scufundat. A mai capturat şi patru corăbii cu cinci rînduri de vîsle. A mai dat şi a doua bătălie, în care a respins pe consularul Hostilius[17], care încerca să forţeze trecerea în Macedonia în jurul cetăţii Elimia[18]. Iar cînd Hostilius a năvălit pe ascuns prin Tesalia, şi Perseu îl provoca la luptă, s-a temut să-i răspundă.

Prefăcîndu-se că disprefuieşte pe romani, ca să-şi ocupe timpul liber, a pornit o expediţie împotriva dardanilor[19], a ucis zece mii de barbari şi a luat multă pradă. A început să agite şi pe celţii care locuiau în părţile Dunării şi, prin mijlocirea regelui Genthios, a invitat şi pe iliri să ia parte împreună la război. A persistat zvonul că barbarii, lăsîndu-se convinşi de el cu bani, au luat-o prin sudul Galiei, pe lîngă Marea Adriatică şi au pornit năvala în Italia.

X. Romanii, puşi în curent cu aceste fapte, au hotărît să lase la o parte hatîrurile şi cuvintele de ordine ale dornicilor de comandamente militare şi să încredinţeze conducerea războiului unui om cu minte, care ştia să iniţieze

mari operații. Acest om era Aemilius Paulus, înaintat în vîrstă — avea cam șaizeci de ani — dar în vigoarea corpului, înconjurat, ca de o pavăză, de rude prin alianță și de fii tineri și de o mulțime de prieteni și de rude cu mare trecere; aceștia cu toții l-au convins să dea ascultare poporului care-l poftea să primească sarcina de consul. La început, el se lăsa rugat și căuta să scape de avîntul și de zelul lor, spunînd că n-are nevoie de comandament, dar deoarece cetățenii veneau în fiecare zi la ușă și-l chemau în for și-l strigau pe nume, reproșîndu-i că refuză, s-a lăsat convins. Și cînd a apărut printre candidați, făcea impresia că nu avea să ia asupră-și o slujbă, ci va aduce victorie și forță în purtarea războiului; dînd deci putință cetățenilor să coboare în cîmpul lui Marte, cu atîta nădejde și avînt l-au primit cu toții și l-au ales consul a doua oară, încît n-au mai îngăduit ca provinciile să fie trase la sorți, așa cum se obișnuia, ci i-au încredințat îndată prin vot conducerea războiului din Macedonia. Se zice că, după ce a fost proclamat comandant împotriva lui Perseu, fiind însoțit pînă acasă de întreg poporul, și-a găsit fiica, Terția, copilă, plîngînd. Dînd deci el binețe, a întrebat-o de ce este întristată, iar ea, sărind de gîtul lui și sărutîndu-l, i-a zis: „Ce, nu știi, tată, că ne-a murit Perseu?", numind astfel un cățel care creștea în casă și purta acest nume. Aemilius a zis: „Să fie într-un ceas bun, fiică, și primesc prevestirea!" Această întîmplare o istorisește Cicero în cărțile *Despre divinație*.

XI. Romanii care intrau în slujba de consul obișnuiau să aducă un fel de mulțumire și să se adreseze cu simțăminte prietenești poporului de pe tribuna din for. Aemilius a strîns pe cetățeni în adunare și le-a spus că, la primul consulat, a candidat el, dar că la al doilea consulat l-au chemat ei, fiindcă aveau nevoie de un comandant. De aceea, a zis, nu le aduce nici o mulțumire, ci, dacă socotesc că războiul va merge mai bine cu ajutorul altuia, e gata să părăsească comanda, iar dacă au încredere în el, să nu mai facă ei pe comandanții și să nu mai discute, ci să îndeplinească în tăcere cele ce sînt necesare pentru război, pentru că, dacă vor căuta să conducă pe un conducător, vor fi și mai de

rîs decît acum în expedițiile militare. Cu aceste cuvinte, Aemilius a insuflat cetățenilor mult respect față de el însuși și o mare nădejde pentru viitor, în timp ce toți se bucurau că, lăsînd la o parte pe lingușitori, au ales un comandant care are curaj și demnitate. În acest fel, pentru a stăpîni pe alții și a fi cel mai mare dintre popoare, poporul roman era sclavul virtuții și al binelui.

XII. Faptul că Aemilius Paulus, cînd a pornit în expediție, a avut parte de navigație norocoasă și de călătorie ușoară, ajungînd în grabă și fără primejdie în tabără, eu îl atribui unei puteri divine.

Dar cînd constat că războiul și expediția au fost îndeplinite parte prin curajul lui, parte prin hotărîrile sale potrivite, și prin serviciile pline de avînt ale prietenilor, parte prin aceea că, în primejdii, a avut curaj și a judecat cum trebuie, nu pot să pun un lucru strălucit și însemnat pe seama așa-zisului noroc al lui Aemilius, ca și cînd ar fi al altor comandanți. Fără numai dacă, desigur, nu se obiectează că lăcomia de bani a lui Perseu a constituit norocul lui Aemilius, care a distrus și nimicit marile și strălucitele pregătiri pentru război, făcute de nădejdile macedonenilor, căci Perseu n-a putut rezista în fața banilor. Într-adevăr, la cererea lui, au venit zece mii de călăreți, zece mii de parabați[20], toți mercenari bastarni[21], oameni care nu știau să plugărească, nici să navigheze, nici să împartă păşune, ca să trăiască de pe urma turmelor, ci care pregăteau un singur lucru și se exercitau într-un singur meșteșug: să lupte mereu și să învingă pe vrăjmași. Cînd bastarnii și-au așezat tabăra lîngă Maidiei[22], și au luat legătura cu oamenii regelui, cu acești bărbați, înalți la trup, minunați în pregătire, făloși și strălucîți prin amenințarea pe care o azvîrleau dușmanilor, au insuflat curaj macedonenilor, făcîndu-i să creadă că romanii n-or să reziste, ci se vor înfricoșa doar de vederea și de mișcarea lor, atît erau de străini și înfricoșători la vedere.

Această stare de spirit și aceste nădejdi le trezise Perseu în sufletul soldaților săi, cînd, deodată, bastarnii i-au cerut o mie de drahme de fiecare comandant. Perseu însuși, năucit de mulțimea aurului cerut și ieșindu-și parcă

din minți din pricina zgîrceniei, a refuzat și a respins alianța, cu toate că romanii îi arătau că, în afară de alte pregătiri, dispuneau de o sută de mii de soldați, gata la datorie ca și cînd ar fi fost vorba să facă economie și n-ar fi trebuit să se bată cu romanii, și ca și cînd ar fi avut să dea amănunțită socoteală de cheltuieli acelora împotriva cărora purta război. Perseu, deși pornea împotriva unei armate atît de mari și la un război în care avea de hrănit atîția oameni, măsura și pecetluia aurul, și se temea să se atingă de el, ca și cînd ar fi fost al altuia. Toate aceste lucruri le făcea Perseu, cu toate că nu era de neam lidian sau fenician[23], ci urmaș al lui Alexandru și al lui Filip[24], afecta vitejia lor care înfrînseseră pe toți dușmanii, socotind că faptele trebuie cumpărate cu bani și nu banii cu fapte. De aceea se spunea că cetățile elenilor nu le cucerește Filip, ci aurul lui Filip. Iar Alexandru[25], pornind expediția împotriva indienilor și văzînd că macedonenii trag după ei bogățiile persane, grele și împovărătoare, mai întîi a dat foc trăsurilor regești, apoi a convins și pe ceilalți să facă la fel și, ușori, să pornească la război, eliberați de poveri. Perseu, dimpotrivă, care se scălda în aur el însuși și copiii, și regatul său, n-a voit să se salveze cu ajutorul unei sume mici, ci a preferat să fie luat prizonier bogat, împreună cu mulți alții și să arate romanilor cîți bani a cruțat, păstrîndu-i pentru ei.

XIII. Într-adevăr, el nu numai că a respins pe celți înșelîndu-i, ci a convins pe Genthios ilirul, pentru trei sute de talanți, să pornească război alături de sine și a dat, e adevărat, trimișilor lui Genthios banii numărați și i-a lăsat să pecetluiască sacii în care se aflau. Dar Genthios, socotind că dobîndise ceea ce ceruse, a săvîrșit o faptă nelegiuită și groaznică: a arestat și a pus în lanțuri pe solii trimiși de romani. Crezînd că nu mai este nevoie de bani spre a provoca războiul cu romanii, deoarece Genthios dăduse suficiente garanții de dușmănie neostoită și, prin violență împotriva solilor se și avîntase în război, Perseu a frustrat demonul rău de trei sute de talanți, iar cînd Lucius Anicius a venit cu armată, după puțin timp, și a ridicat pe Genthios, împreună cu femeia și cu copiii,

ca dintr-un stup, Perseu nu s-a sinchisit. Împotriva unui astfel de adversar fiind trimis Aemilius, pe el îl disprețuia, dar de pregătirile și puterea armată de sub comanda lui se minuna. Într-adevăr, Perseu avea patru mii de călăreți, iar pedestrași pentru falangă nu lipseau mulți să fie patruzeci de mii. Perseu își așezase tabăra în fața mării, la poalele muntelui Olimp, într-o poziție la care nu ducea nici un drum din nici o parte și pe care el o întărise, din toate părțile, cu adăposturi și fortificații de lemn; aci o ducea fără frică, socotind că Aemilius se va istovi din pricina lungimii timpului cu cheltuielile de neînlăturat. Aemilius se frămînta cu gîndul și-și făcea tot felul de planuri și căuta tot felul de mijloace, pentru a încerca un atac, dar văzînd că armata, obișnuită cu vechea libertate, este nemulțumită și face planuri strategice deșarte, a dojenit pe soldați și le-a poruncit să nu se mai ocupe nimeni și să nu se mai gîndească la altceva decît la corpul și la armele lui, pentru ca să se bată cu vigoare, și să mînuiască sabia așa cum știu romanii, atunci cînd va găsi comandantul clipa. A mai poruncit ca străjile de noapte să facă de gardă fără suliță, gîndind că ostașii vor fi și mai cu luare aminte și se vor lupta cu somnul, dacă nu vor putea să se apere împotriva dușmanilor, cînd îi vor ataca.

XIV. Soldații sufereau însă mai ales din pricina lipsei de apă (erau puține izvoare, apa era rea și se scurgea picătură cu picătură, în mare). Aemilius a văzut ridicîndu-se, în apropiere, muntele Olimp, înalt și acoperit cu arbori și, făcîndu-și socoteala, după verzișul pădurii, că pe acolo există izvoare de apă, care curg în adînc, a dat poruncă să se sape guri și puțuri mari la poalele muntelui. Puțurile s-au umplut îndată de șuvoaie de apă curată, care se revărsau cu vigoarea mișcării unui lucru comprimat, cînd dă de gol.

Unii spun că în astfel de locuri nu se află izvoarele unor ape ascunse, dinainte pregătite, din care să curgă apoi, și că țîșnirea lor nu este nici descoperire, nici izbucnire, ci izvoarele iau naștere și se alcătuiesc aci, cînd pădurea se eliberează de umezeală, iar umezeala împinsă fiind în pămînt, din pricina desimii și răcelii aerului, se

transformă în apă... După cum ţiţele femeilor nu sînt pline, ca urcioarele, de lapte gata făcut, care să curgă la alăptare, ci, transformînd hrana în ele însele femeile fac laptele şi-l varsă apoi picătură cu picătură, tot aşa şi locurile îmbibate de umiditate şi pline de izvoare nu cuprind ascunsă apa în pămînt, şi nici nu au sîni care să dea drumul din izvoare gata pregătite, unor mari curgeri şi rîuri adînci, ci, împingînd în adînc aburii şi aerul, îl strîng şi îl condensează şi îl transformă în apă. Aşadar, aceste terenuri, unde sînt săpate în adînc dau apă şi curg parc-ar fi mîngîiate ca ţiţele femeilor la supt, umezesc aerul cu apă şi-l răcoresc. Dimpotrivă terenurile nelucrate, stînd strînse şi leneşe, nu dau naştere la ape, neavînd mişcarea care să producă umezeală. Cei care susţin astfel de lucruri au dat prilej scepticilor să spună că nici animalele n-au sînge, ci acesta se produce cînd are loc o rănire, printr-o schimbare a spiritului sau a cărnii, care se dizolvă şi curge. Dar ei sînt contrazişi de rîurile care se descoperă în adînc, cînd se sapă canale şi mine, rîuri care nu se strîng puţin cîte puţin, – cum ar fi firesc, dacă şi-ar lua naşterea din mişcarea pe loc a pămîntului – ci curg din belşug. Adesea, în munţi, cînd o piatră este lovită şi sfărîmată, ţîşneşte o violentă curgere de apă, apoi încetează. Acestea fie zise în această privinţă.

XV. Cîteva zile Aemilius a stat liniştit şi se spune că niciodată, cînd se aflau faţă în faţă la mică distanţă tabere atît de mari, n-a fost o linişte atît de adîncă. Dar, după aceea, punînd totul în mişcare şi făcînd toate încercările posibile, a aflat că o singură cale de acces a mai rămas nepăzită, aceea care trece prin Perebia[26] spre Pythion şi Petra[27]. Nădăjduind în victorie mai mult prin faptul că acea cale nu era păzită, şi temîndu-se mai puţin de accidentele terenului din pricina cărora se socotise că nu este nevoie să fie păzită, a convocat consiliul. Cel dintîi dintre cei prezenţi, Scipio, supranumit Nasica, ginerele lui Scipio Africanul, care a avut mare influenţă mai tîrziu în senat, şi-a luat sarcina să conducă încercuirea. Al doilea, Fabius Maximus, cel mai în vîrstă dintre fiii lui Aemilius, mai tînăr decît Scipio, s-a ridicat cu însufleţire. Aemilius,

încîntat de avîntul lor, le-a dat un detaşament, dar nu atît de numeros cît spune Polibiu, ci aşa cum îl prezintă Nasica însuşi în mica epistolă adresată unui rege, cu privire la acest eveniment. În acel detaşament erau trei mii de italici, neîncadraţi în legiuni, iar în aripa stîngă avea ca la cinci mii, la care Nasica a mai adăugat o sută douăzeci de călăreţi şi două sute de traci şi cretani, dintre cei primiţi de la Harpalos. A pornit pe drumul care ducea la mare şi şi-a aşezat tabăra lîngă Heracleion[28], lăsînd impresia că avea de gînd să plutească în jur cu corăbiile şi să încercuiască tabăra duşmanilor. Şi, după ce au cinat ostaşii şi s-a făcut întuneric, spunînd adevărul comandanţilor, a pornit noaptea pe calea care ducea în direcţia opusă mării; s-a oprit şi a dat odihnă armatei sub zidurile cetăţii Pythion. Aci înălţimea Olimpului atinge mai mult de zece stadii. Faptul este arătat de inscripţia celui care l-a măsurat:

„Înălţimea sacră, pe vîrful Olimpului lui Apolo Pitianul
Are o decadă de stadii (s-a măsurat perpendicular)
Şi peste asta încă un pletbru fără patru picioare.
Xenagoras, fiul lui Eumelos, a făcut măsurătoarea
Drumului, iar tu, străine, bucură-te şi fă fapte măreţe".

Desigur, geometrii spun că nici înălţimea muntelui, nici adîncimea mării nu ating mai mult de zece stadii. Totuşi, Xenagoras se pare că n-a făcut măsurătoarea la apreciere, ci cu metodă şi cu instrumente.

XVI. Nasica şi-a petrecut noaptea aci, dar la Perseu, care vedea pe Aemilius stînd liniştit pe loc şi nu bănuia ceea ce se întîmplase, vine un cretan dezertor şi-i anunţă înconjurul romanilor.

Perseu, tulburîndu-se, n-a pus tabăra în mişcare, dar, dînd lui Milon zece mii de mercenari străini şi două mii de macedoneni, i-a poruncit să se grăbească şi să ocupe înălţimile. Polibiu istoriseşte că romanii au dat năvală asupra lor încă pe cînd dormeau, iar Nasica zice că s-a dat o luptă crîncenă şi cu mari primejdii, pe înălţime, şi că el însuşi, lovind cu suliţa pe un mercenar trac, care se repezea la el ca să se bată corp la corp, l-a doborît şi,

respingînd pe dușmani, Milon a fugit, în chip rușinos, fără arme, numai cu hitonul, iar el însuși l-a urmărit, coborînd armata în cîmpie. Perseu, suferind această înfrîngere, și-a ridicat armata în grabă și a dus-o înapoi, înfricoșat și cu nădejdile spulberate. Acolo, în fața Pidnei[29], Perseu trebuia sau să-și încerce norocul în luptă sau să-și împrăștie armata și să primească războiul prin orașe, unde, dacă s-ar fi instalat, n-ar mai fi putut fi scos fără să fie omorîți mulți oameni și să se producă mari măceluri. Prietenii îi spuneau lui Perseu că el este superior romanilor prin armata sa numeroasă, că ostașii vor lupta cu mult avînt pentru copii și femei, cînd vor vedea pe rege privindu-i și expunîndu-se la primejdie. Perseu, convins, așezîndu-și tabăra, a început să-și rînduiască ostașii pentru luptă, să cerceteze locurile și să împartă comenzile, ca și cînd avea să înfrunte pe romani din drum. Locul în care se afla era o cîmpie prielnică falangei, deoarece aceasta avea nevoie de șes lin și de locuri netede. Coline neîntrerupte se țineau una de alta, oferind bune locuri de retragere, dar și de încercuire pentru infanteria ușoară și pentru prăștieri. Rîurile Aison și Leucos, care curgeau prin mijlocul cîmpiei, deși nu erau prea adînci atunci (căci era pe la sfîrșitul verii), păreau că vor produce totuși greutăți romanilor.

XVII. Aemilius, cînd s-a întîlnit în același loc cu Nasica, a coborît, ca să rînduiască oastea în linie de bătaie, însă cînd a văzut mulțimea și așezarea dușmanilor, minunîndu-se, s-a oprit din mers, reflectînd în sine. Dar tinerii din jurul comandantului, plini de avînt să lupte, treceau pe lîngă el, rugîndu-l să nu șovăie și mai ales Nasica îl îndemna, încurajat de victoria norocoasă de la Olimp. Aemilius, surîzînd, a zis: „Dacă aș avea vîrsta ta, te-aș asculta, dar multele izbînzi repurtate, arătîndu-mi greșelile celor învinși, mă opresc să dau, din mers, lupta împotriva unei falange puse în rînduială de bătaie și care stă pe loc". După aceea, a poruncit ca unitățile din față și care erau văzute de dușmani să se dispună în cohorte și să ia forma liniei de bătaie, iar cei din spate să se întoarcă pe loc, să facă întărituri și să așeze tabăra.

În acest fel, unitățile din spate, făcînd o mișcare în semicerc și unindu-se cu ostașii care lucrau la întărituri, dușmanul n-a observat că Aemilius stricase ordinea de bătaie și-și așezase, fără zgomot, toată oastea în tabără. Cînd s-a făcut noapte, și, după cină, s-au dus cu toții la somn și la odihnă; deodată, luna, care se afla, plină, sus pe boltă, a început să se întunece și lumina părăsind-o, și-a schimbat culoarea și a dispărut cu totul. Și în timp ce romanii, cum le este obiceiul, chemau lumina lunii bătînd din alămuri și ridicînd spre cer multe focuri cu tăciuni și cu torțe, macedonenii nu procedau la fel, ci frica și spaima le cuprinsese tabăra și, în șoaptă, pe la mulți mergea vorba că eclipsa arată fantoma regelui. Dar Aemilius nu era cu totul neștiutor și necunoscător al eclipselor, care, în perioade definite, aduc luna în mersul ei în umbra pămîntului și o ascund, pînă cînd, străbătînd zona întunecată, este iarăși luminată în fața soarelui. Totuși Aemilius, atribuind o mare putere divinității și fiind iubitor de jertfe și sensibil la divinație, de îndată ce a văzut luna clară, i-a sacrificat optsprezece viței. La revărsatul zorilor, a făcut un sacrificiu de boi în cinstea lui Hercule, dar n-a obținut semne favorabile pînă la al doisprezecelea; la sacrificarea primului și la a celui de-al doisprezecelea au apărut semnele și le-a prezis soldaților victoria. Juruind zeului o sută de boi și o întrecere la jocurile sfinte, a poruncit comandanților să rînduiască armata de luptă, iar el, așteptînd mișcarea și înclinarea soarelui pe boltă, pentru ca nu cumva să le strălucească din față soldaților în cursul dimineții, și-a petrecut timpul în cort, care era așezat cu fața spre cîmpie, în direcția locului unde se afla tabăra dușmană.

XVIII. Se spune că, spre seară, Aemilius a recurs la o stratagemă pentru ca atacul să pornească de la dușmani; romanii au dat drumul unui cal fără frîu, împingîndu-l spre dușmani, iar urmărirea calului a constituit începutul luptei. Alții zic că niște traci, comandați de Alexandros, au atacat cîteva care romane încărcate cu furaje, că șapte sute de liguri le-au sărit în ajutor și că, dîndu-se ajutoare din cele două tabere și unora și altora, s-a început lupta.

Aemilius, întocmai ca un cîrmaci, dîndu-şi seama după mişcarea şi tălăzuirea celor două tabere de amploarea bătăliei care avea să se dea, a ieşit din cort şi, alergînd pe lîngă legiunile de pedestraşi, îi încuraja, iar Nasica, mergînd călare pe lîngă cei care se luaseră la harţă cu duşmanii, îi vedea că erau gata să înceapă lupta corp la corp. Cei dintîi înaintau tracii, despre care spune că produceau o puternică impresie: bărbaţi înalţi, înarmaţi cu scuturi şi jambiere albe şi strălucitoare, îmbrăcaţi cu cămăşi albe, purtînd pe umărul drept săbii drepte, de fier greu. După traci se avîntau mercenarii, care purtau tot soiul de arme; cu ei erau amestecaţi peonii; pe lîngă ei, în al doilea corp de oaste, veneau ostaşii de frunte, tot ceea ce era mai ales dintre macedoneni la vitejie şi la vîrstă, strălucind cu armele lor aurite şi mantalele lor purpurii. Aşezîndu-se ei în rînduială de bătaie, falangele de chalcaspizi[30] se ridică din şanţ şi umplu cîmpia de strălucirea fierului şi de lucirea bronzului şi fac să răsune munţii de strigătele şi zarva celor care-i îndemnau la luptă. Cu atîta curaj şi atît de repede au atacat, încît primii morţi au căzut la două stadii de tabăra romană.

XIX. Pornindu-se deci atacul, Aemilius a venit în primele rînduri şi a observat că macedonenii zvîrliseră cu toată puterea suliţele în scuturile romanilor, care nu puteau să-i atingă cu spadele. Apoi, cînd a văzut cum şi cei-lalţi macedoneni îşi trag scuturile de pe umăr şi, ca la un semnal, îşi apleacă sarissele[31] şi-şi pun în faţă scuturile unul lîngă altul, şi cînd a văzut curajul soldaţilor care mergeau scut lîngă scut şi cînd a văzut iuţeala aruncării, uimire l-a cuprins şi teamă, ca pe unul care nu mai văzuse niciodată un spectacol atît de înfricoşător. Şi mai tîrziu, adesea, îşi amintea de acel spectacol şi de uimirea care-l cuprinsese. Atunci însă, în faţa luptătorilor se arăta vesel şi zîmbitor, fără coif şi platoşă şi mergea pe lîngă ei călare. După cum spune Polibiu, cînd lupta a început, regele macedonenilor a fost cuprins de frică şi s-a retras călare într-o cetate, sub motiv că aduce jertfă lui Heracle. Acest zeu însă nu primeşte jertfe sărmane de la oameni laşi şi nici nu îndeplineşte rugăciunile nelegiuite. Căci nu

este legiuit ca cel care nu riscă să izbutească, nici cel care nu rezistă să învingă, nici, îndeobşte, ca trîndavul s-o ducă bine şi nici ca cel rău să fie fericit. Dimpotrivă, zeul asculta rugăciunile lui Aemilius şi-i dădea ajutor, căci el îi cerea putere în război şi izbîndă; bătîndu-se cu duşmanii, cu lancea în mînă, chema pe zeu să-i fie aliat. Totuşi, un oarecare Poseidonios[32], în *Istoria lui Perseu* pe care a scris-o, în mai multe cărţi, zicînd că a trăit pe vremea aceea şi că a luat parte la bătălie, spune că nu de frică şi nu luînd de pretext o jertfă a plecat de la luptă Perseu, ci pentru că, din întîmplare, în ajunul bătăliei, calul îl lovise cu copita în fluierul piciorului. Mai spune că, în luptă, deşi se simţea rău şi prietenii încercau să-l împiedice, Perseu a poruncit să i se aducă un cal de povară şi, încălecînd, s-a avîntat, fără platoşă, printre cei din falangă. Şi zburînd din toate părţile proiectilele, o suliţă pe de-a-ntregul de fier, a căzut asupra lui; cu ascuţişul nu l-a atins, dar a trecut oblică pe lîngă coasta stîngă şi, în viteza trecerii, i-a sfîşiat tunica şi i-a însîngerat carnea, provocîndu-i o rană al cărei semn l-a purtat multă vreme. Acestea le spune Poseidonios în apărarea lui Perseu.

XX. Romanii stăteau în faţa falangei şi nu izbuteau s-o respingă; atunci Salvius, comandantul pelignilor[33], smulgînd steagul celor de sub comanda sa, l-a aruncat în mijlocul duşmanilor. Iar pelignii, dînd năvală în acel loc, căci nu este pentru italici legiuit şi evlavios să părăseşti un steag, au dezlănţuit fapte şi patimi teribile în rîndurile romanilor şi ale duşmanilor, care se îmbulzeau într-acolo. Astfel, unii încercau să îndepărteze cu săbiile suliţele lungi ale macedonenilor şi să-i împiedice să se apropie, atacîndu-i cu scuturile şi chiar cu mîinile; iar macedonenii aruncau cu mîinile amîndouă suliţele şi încercau să îndepărteze cu armele pe cei care dădeau năvală asupra lor, în timp ce nici un scut şi nici o platoşă nu-i apăra de loviturile suliţelor lungi, răsturnau pe pelignii şi pe marsi[34] care se avîntau fără nici o socoteală, cu o furie sălbatică, împotriva loviturilor duşmane şi se duceau la moarte sigură. Fiind ucişi în acest fel soldaţii din primele rînduri, cei rînduiţi în spatele lor au dat cîţiva paşi înapoi. N-au

luat-o la fugă, ci s-au retras către muntele numit Olocros. Aemilius — spune Poseidonios — cînd a văzut situația, și-a sfîșiat tunica; unii romani se retrăgeau, iar ceilalți încercau să respingă falanga, care era de nepătruns și rezista peste tot, de necucerit, prin desimea sulițelor, ca un val întărit. Dar, deoarece cîmpul nu era neted, iar frontul, din pricina lungimii, nu putea păstra scuturile strîns aliniate, Aemilius a văzut cum în falanga macedonenilor se produc multe goluri și căscături, cum este firesc să se întîmple într-o mare armată, în care se află luptători cu avînturi deosebite: în unele locuri falanga era împinsă înapoi, iar în altele înainte. Alergînd imediat și rînduind soldații în cohorte, le-a dat poruncă să pătrundă în căscăturile și în golurile liniei dușmane, să înceapă atacul dar să nu dea o singură luptă împotriva întregului front, ci să angajeze mai mult lupte locale. Aceste lucruri le-a ordonat Aemilius comandanților, iar comandanții soldaților. De îndată ce romanii s-au strecurat și s-au împrăștiat în mijlocul armelor dușmane, unii se năpusteau asupra golurilor din flancuri, pe alții îi încercuiau iar puterea și noutatea falangei s-a destrămat, căci rîndurile se prăbușeau și, în atacurile corp la corp, cînd se încleștau cu puținii dușmani, macedonenii loveau cu săbii mici scuturile mari și grele ale romanilor și rezistau slab, cu niște scutulețe ușoare împotriva săbiilor dușmane care, datorită greutății și repeziciunii, străbătîndu-le și ajungînd pînă la corp, îi sileau să se retragă.

XXI. În această parte a frontului bătălia s-a dat cu cea mai mare îndîrjire. Aci, și Marcus, fiul lui Cato[35], ginerele lui Aemilius, luptînd cu tot curajul, și-a pierdut sabia. Așa cum era firesc pentru un tînăr instruit cu cele mai bune învățături și care datora ilustrului său tată dovezi de strălucită virtute, socotea că nu trebuie să mai trăiască, deoarece lăsase dușmanilor pradă armele sale, cînd el era încă în viață. De aceea a dat fuga în toiul luptei, gîndind că poate o vedea pe vreun prieten și apropiat, să-i spună ce i se întîmplase și să-i ceară ajutor. Mulți și viteji ostași s-au strîns în juru-i iar el, în fruntea lor, făcîndu-și loc printre ceilalți, se avîntă împotriva dușmanilor.

Și, dînd o mare bătălie și producînd un groaznic măcel și răni, au izbutit să-i respingă și, ocupînd ei locul deșert și golit de dușmani, au pornit să caute sabia. Au găsit-o cu greu acoperită de multe arme și cadavre, și au fost cuprinși de bucurie și, cîntînd cîntec de izbîndă, s-au aruncat cu și mai mult avînt asupra dușmanilor, care mai rezistau. În cele din urmă, cei trei mii de soldați macedoneni, rezistînd în linia de bătaie și luptînd pînă la capăt, au fost uciși cu toții. Mare era măcelul celorlalți care fugeau, încît cîmpia și poalele muntelui s-au umplut de morți, iar apa rîului Leucos, pe care au trecut-o romanii, a doua zi după bătălie, era încă amestecată cu sînge. Se spune că au murit peste douăzeci și cinci de mii de dușmani. Iar dintre romani au căzut, după cum spune Poseidonios, o sută, iar după cum spune Nasica, optzeci.

XXII. Soarta acestei bătălii s-a hotărît foarte repede. Într-adevăr, începînd ei să se bată la ora nouă, înainte de ora zece au învins, iar în restul zilei, au urmărit pe dușmani pînă la o sută douăzeci de stadii; apoi, cînd s-a lăsat seara de-a binelea, s-au întors. Pe cei care se întorceau din bătălie, slujitorii, întîmpinîndu-i cu torțe, în strigăte de bucurie, i-au dus la corturi, strălucind de lumină și împodobite cu cununi de iederă și de laur. Dar pe Aemilius îl copleșise o mare jale. Căci dintre cei doi fii, care erau cu el în oaste, nu se vedea nicăieri cel mic; pe el îl iubea cu deosebire și vedea că, dintre frații lui, el se distingea cel mai mult prin vitejie. Băiatul era inimos și ambițios și copilăros iar Aemilius socotea că se prăpădise din pricina lipsei de experiență, amestecîndu-se cu dușmanii care luptau. Toată armata a aflat de frămîntarea și de durerea lui și de la masă au sărit cu toții și au început să alerge cu torțe, unii spre cortul lui Aemilius, iar alții să-l caute printre morți, înaintea întăriturii. Tăcere stăpînea în tabără și strigăte se auzeau în cîmpie, care-l chemau pe Scipio. De la început el își atrăsese admirația tuturor, pentru că era făcut pentru practica virtuților războinice și politice, ca nimeni altul dintre rude.

În sfîrșit, tîrziu, cînd aproape se pierduse orice nădejde, a apărut însoțit de doi sau de trei tovarăși, plin de

sîngele dușman pe care-l vărsase – ca un tînăr cîine de viță nobilă care aleargă după vînat – antrenat de plăcerea fără saț produsă de victorie. Acesta este Scipio, care, mai tîrziu a dărîmat Cartagina și Numanția și care a întrecut în vitejie cu mult pe romanii de atunci și a avut o mare trecere politică. Soarta, rezervînd lui Aemilius răzbunarea succesului pentru o altă împrejurare, atunci i-a dăruit în întregime bucuria victoriei.

XXIII. Perseu s-a retras, în fugă, din Pidna la Pella[36], iar călărețiii au scăpat probabil toți din bătălie. Dar după ce pedestrașii au dat de călărești și au început să-i batjocorească, numindu-i lași și trădători, și să-i tragă de pe cai și să-i bată, Perseu, cuprins de teamă, și-a abătut calul din drum și, scoțîndu-și mantia de porfir, ca să nu fie recunoscut, a pus-o dinainte și-și ținea diadema în mînă. Dar, ca să poată vorbi cu însoțitorii mergînd, a coborît de pe cal, trăgîndu-l după el. Însoțitorii însă, unul se prefăcea că-și leagă cureaua de la încălțăminte, iar altul că-și adapă calul, iar altul că-i este sete, și l-au părăsit în acest fel și au fugit, temîndu-se nu atît de dușmani, cît de răutatea lui. Într-adevăr, sîcîit de nenorociri, Perseu căuta să dea pe alții vina înfrîngerii, pe care o purta el. Iar cînd a intrat noaptea în Pella, l-au întîmpinat Euctos și Eulaios, vistiernicii săi, și, pe de o parte, au început să-l dojenească pentru cele întîmplate, iar, pe de alta, să-i vorbească deschis, la vreme nepotrivită, și să-i dea sfaturi. Perseu s-a mîniat și i-a ucis el însuși cu lovituri de pumnal și nimeni n-a mai rămas lîngă el, în afară de Euandros din Creta, Archidamos din Etolia și Xeon[37] din Beoția.

Dintre soldați l-au urmat numai cretanii, nu pentru că-i purtau bune simțăminte, ci pentru că se lipiseră de vistieriile lui, ca albinele de faguri. Foarte multe bogății tîra după el și le dăduse cuvînt cretanilor să jefuiască cupe și cratere și alte lucruri de aur și de argint, în valoare de cincizeci de talanți. S-a dus mai întîi la Amphipolis[38], apoi, de aci, la Galepsos[39] și, părăsindu-l puțin frica, a căzut iarăși în propria lui boală, cea mai veche dintre toate, în zgîrcenie, și a început să se plîngă iarăși prietenilor cum că, din nebăgare de seamă, împrăștiase pe la cretani unele dintre odoarele de aur ale lui Alexandru cel Mare și-i ruga plîngînd și insistînd pe cei care le aveau, să le dea contra plată. Desigur, cei care-l cunoșteau bine nu s-au lăsat înșelați că face pe cretanul cu cretanii, dar cei care s-au lăsat convinși și au dat lucrurile înapoi, au rămas păgubiți. Într-adevăr, el nu le-a mai dat bani în schimb, ci, realizînd un cîștig de treizeci de talanți strînși de la prieteni – pe care aveau să-i ia puțin mai în urmă dușmanii – a pornit pe mare spre Samothrace și, refugiindu-se în templul Dioscurilor[40], s-a prezentat ca rugător.

XXIV. Despre macedoneni se spune că întotdeauna și-au iubit regii, dar atunci, ca și cînd toate lucrurile s-ar fi năruit deodată cu prăbușirea unui stîlp, s-au predat lui Aemilius și în două zile l-au făcut stăpînul întregii Macedonii. Se pare că acest fapt grăiește în sprijinul acelora care susțin că victoria aceea a fost opera unui noroc. Și semnul întîmplat la jertfă a fost divin: în timp ce Aemilius aducea jertfă la Amphipolis, iar victima era sacrificată, un trăsnet a căzut pe altar, a aprins și a consacrat jertfa. Dar covîrșitoare s-a arătat faima, prin puterea divinității și a norocului. Astfel, a patra zi după înfrîngerea lui Perseu, pe cînd la Roma poporul privea niște întreceri de cai, deodată în prima parte a teatrului s-a răspîndit zvonul, cum că Aemilius, înfrîngînd pe Perseu într-o mare bătălie, supusese întreaga Macedonie. De aci zvonul s-a răspîndit repede în mulțime și îndată au izbucnit manifestări de bucurie cu aplauze și strigăte, care au stăpînit cetatea în acea zi. Apoi, de vreme ce această veste nu putea să ajungă de la un izvor sigur, ci în fața tuturor se părea că este o greșeală, atunci vorbele zvonului s-au împrăștiat și s-au pierdut, dar, cu cîteva zile mai tîrziu, romanii, aflînd lămurit adevărul, au rămas uimiți de vestea care i-o luase înainte, ca și cînd minciuna purta în ea adevărul.

XXV. Se zice că vestea despre lupta italicilor la rîul Sagra s-a dus în aceeași zi în Peloponeș și zvonul despre victoria elenilor împotriva mezilor, la Micale, a ajuns în aceeași zi la Plateea. Iar izbînda repurtată de către ro-

mani împotriva tarquinilor, care atacau Roma împreună cu latinii, s-a văzut aproape imediat vestind-o doi bărbați frumoși și voinici. Se credea că erau Dioscurii. Iar cel care i-a întîlnit primul în for, la izvor, unde-și odihneau puțin caii scăldați de năduşeală, s-a minunat de vestea izbînzii. Apoi se zice că tinerii i-au atins ușor barba surîzînd, iar barba din neagră s-a făcut roșie și a dat cuvîntului temei de crezare, iar omului porecla de Ahenobarbus[41], adică „Barbă de aramă".

Toate aceste lucruri le face vrednice de crezare faptul petrecut în zilele noastre. Într-adevăr, cînd Antonius s-a revoltat împotriva lui Domițian[42] și se aștepta război mare din partea Germaniei, la Roma s-a produs o mare tulburare; deodată, de la sine, poporul a răspîndit zvonul despre izbîndă și Roma a fost străbătută de știrea că Antonius fusese ucis și că din armata înfrîntă cu el nu mai rămăsese nici o parte. Zvonul a dobîndit atîta autoritate și a fost acceptat cu atîta încredere, încît mulți dintre magistrați au adus jertfe. Dar căutîndu-se cel care a vestit-o primul, nu s-a găsit nimeni, ci zvonul fugea urmărit de la unul la altul și, la sfîrșit, s-a afundat, ca într-o mare nesfîrșită, în mulțimea de oameni fără număr, părînd că n-are nici un început temeinic, iar faima s-a destrămat repede în cetate. Cînd Domițian pornise și mergea cu oastea la război împotriva lui Antonius, l-a întîlnit în drum purtătorul unei scrisori care vestea victoria. Ziua izbînzii a fost aceeași în care s-a răspîndit zvonul, deși Roma era departe la mai bine de douăzeci de mii de stadii de locul unde se cîștigase victoria. Lucrurile acestea le știu toți oamenii din zilele noastre.

XXVI. Cn. Octavius, comandantul flotei lui Aemilius, acostînd la Samothrace, i-a dat azil lui Perseu din respect pentru zei, dar i-a interzis să plece pe mare sau să fugă. Totuși, Perseu izbutește să convingă în secret pe un oarecare Oroandes din Creta, care avea un mic vas de transport, dîndu-i bani să-l ia și pe el pe corabie. Oroandes, după obiceiul cretan, a luat banii de la Perseu într-o noapte și i-a spus să vină noaptea următoare cu copiii și slujitorii necesari la portul de la Demetrios, dar el a plecat singur de cu seară. Perseu era într-o situație jalnică:

se strecura printr-o portiță pe lîngă un zid împreună cu copiii și cu soția, care nu știau ce înseamnă suferințele și pribegia, iar cînd cineva, văzîndu-l rătăcind pe țărmul mării, i-a spus că văzuse pe Oroandes pornind în larg, a scos un geamăt neînchipuit de jalnic. Se luminase de ziuă, iar Perseu, lipsit de orice nădejde, s-a retras în fugă către zidul cetății, nu ca să se ascundă, ci ca să ajungă la locul de refugiu cu soția, înainte de a sosi romanii. Copiii i-a predat romanilor Ion, căruia-i încredințase Perseu. Altădată Ion ținea la Perseu, dar atunci, trădîndu-l, l-a pus în situația care constrînge în cel mai înalt grad pe un om: întocmai ca o fiară, cînd îi sînt puii răpiți, așa a fost silit Perseu să se predea în mîinile acelora care prinseseră puii. Avea cea mai mare încredere în Nasica și pe el îl chema ca să i se predea. Nasica nu era însă prezent. Atunci Perseu a început să-și deplîngă soarta și, cercetînd cu atenție strîmtoarea în care se găsea, s-a predat lui Cnaeus. Mai ales atunci a arătat că o altă răutate mai josnică decît iubirea de arginți sălășluia în el, și anume dragostea excesivă de viață, din pricina căreia soarta l-a lipsit de singurul lucru care nu se ia de la cei înfrînți, de milă. Astfel, Perseu a cerut să fie dus la Aemilius. Acesta ridicîndu-se, a ieșit din cort împreună cu prietenii, plîngînd ca întru întîmpinarea unui mare om care căzuse într-o mare nenorocire provocată de mînia zeilor. Dar Perseu — spectacol oribil! — aruncîndu-se cu fața la pămînt și cuprinzîndu-i genunchii, a început să rostească cuvinte lipsite de noblețe și rugăminți lașe, pe care Aemilius nu le-a răbdat și nici nu le-a ascultat, ci, privindu-l cu fața îndurerată și întristată, i-a zis: „De ce suspini, nenorocitule, cea mai mare învinuire care s-ar putea aduce împotriva sorții, făcînd aceste lucruri, prin care arăți că înduri o nenorocire meritată și că n-ai fost vrednic nu de nefericirea de acum, ci de fericirea de mai înainte? De ce îmi năruiești victoria, și îmi micșorezi izbînda, arătîndu-te pe tine însuți un adversar lipsit de noblețe și nepotrivit cu romanii? Vitejia celor nefericiți are o mare parte de respect chiar în fața dușmanilor, dar, pentru romani, lașitatea, chiar în vreme de fericire, este lucrul cel mai disprețuit dintre toate".

XXVII. Cu toate acestea, Aemilius, ridicîndu-l și arătîndu-i prietenie, l-a predat lui Tubero. Apoi, chemînd în cort pe fiii și pe ginerii săi și pe cei mai tineri dintre ceilalți comandanți, a șezut multă vreme în tăcere, gîndindu-se în sine, încît cu toții s-au minunat. Și, începînd să discute despre noroc și despre lucrurile omenești, a zis: „Oare fericirea de față te poate îndemna să prinzi curaj și să te mîndrești că ai supus un neam sau o cetate sau un regat, sau mai degrabă, scarta pune în fața celui care poartă război această schimbare, ca pildă a slăbiciunii de obște și-l învață să nu socotească nimic trainic și temeinic? Care este clipa cînd oamenii pot avea încredere în puterea lor, dacă tocmai cînd înfrîngi pe alții ești silit, să te temi de noroc și dacă gîndul destinului, care se poartă de colo pînă colo și împarte favoarea cînd unuia, cînd altuia, îți procură atîta descurajare tocmai în momentul cînd să te bucuri? Sau, cînd ați văzut prăbușindu-se în mai puțin de un ceas la picioarele voastre, succesiunea lui Alexandru, care s-a ridicat la cea mai înaltă putere politică și a avut cea mai mare putere militară, cînd ați văzut cum regi, pînă adineauri înarmați cu zeci de mii de pedestrași și cu atîtea mii de călăreți, primesc acum din mîinile dușmanilor hrana și băutura zilnică, credeți că lucrurile noastre au vreo trăinicie îndestulătoare față de timp? Oare voi, tinerii, nu vă veți lepăda de mîndria și de înfumurarea victoriei și nu vă veți face mici și umili în fața viitorului, așteptînd întotdeauna cu înfrigurare să vedeți cînd va fixa daimonul clipa răzbunării pentru fericirea de față?". Se zice că, spunînd multe lucruri de acest fel, Aemilius a dat drumul tinerilor, după ce-i pedepsise cu aceste cuvinte usturătoare — șfichi salutar — pentru făloșia și nestăpînirea lor.

XXVIII. După aceea, a trimis armata în cartiruire spre a se odihni, iar el a pornit să viziteze Elada, ceea ce constituia o petrecere de timp faimoasă și, în același timp, folositoare. Într-adevăr, pornind vizita, lua măsuri pentru întremarea populațiilor cetăților și repunea în ordine afacerile publice și distribuia din hambarele regești unora grîu, iar altora ulei. Se spune că atît de mult grîu și ulei s-a găsit

pus deoparte, încît s-au terminat cei care luau și cereau, mai înainte de a se cheltui marea cantitate de provizii.

La Delfi a văzut o coloană mare, în patru colțuri, constituită din pietre albe, pe care avea să i se ridice o statuie de aur lui Perseu și a poruncit ca pe această coloană să se ridice statuia lui, zicînd că se cade ca învinșii să cedeze învingătorilor locul. Iar la Olimpia se zice că a spus vorba aceea prea faimoasă, că pe Zeus al lui Homer l-a făcut Fidias.

Sosind cei zece delegați de la Roma, macedonenilor le-a redat țara și a lăsat cetățile să fie libere și autonome și să plătească romanilor o sută de talanți, nu mai mult decît îndoitul pe care-l plăteau regilor. Și, organizînd spectacole de tot felul și întreceri și aducînd jertfe, pentru a cinsti pe zei, a dat mese și ospețe, folosindu-se de îmbelșugatele resurse regești. El arăta rînduială și cuviință și grijă pentru locurile de la masă și îi primea prietenește pe toți, le arăta atenție, cinste și bunăvoință fiecăruia după merit și atît de vii și de bine gîndite au fost toate, încît s-au minunat grecii, zicînd că el nu arată lipsă de preocupare nici pentru buna-cuviință, ci că un om care săvîrșește fapte atît de mari dă ceea ce se cuvine și celor mici. Dar Aemilius se bucura mai ales că, deși erau multe și strălucite lucruri de față, cel mai plăcut spectacol pentru cei prezenți era el însuși, iar celor care îi admirau grija și atenția pentru toate le spunea că este de datoria aceleiași inteligențe să pună bine în ordine o linie de bătaie și să pregătească cum trebuie un ospăț: linia de bătălie, pentru ca să fie cît mai înfricoșătoare pentru dușmani, iar ospățul, pentru ca să fie cît mai plăcut pentru cei de față. Dar ceea ce i se lăuda mai ales erau dărnicia și mărinimia: el nici n-a voit cel puțin să vadă uriașele cantități de aur și de argint din vistieriile regelui, ci le-a dat cvestorilor spre a le depune în vistieria publică. A îngăduit doar fiilor săi, iubitori de studiu, să ia cărțile din biblioteca regelui și, împărțind premiile pentru vitejie, lui Aelius Tubero, ginerele său, i-a dat numai o cupă în greutate de cinci livre. Acesta este Tubero, despre care am spus că a locuit împreună cu frații săi, unsprezece la număr, cînd toți se hrăneau din veniturile unei mici proprietăți. Se

spune că acel obiect de argint a intrat cel dintîi în casa Aeliilor, fiind cîştigat prin vitejie şi prin cinste, dar că, pînă atunci, nici ei, nici femeile lor nu cunoscuseră aurul sau argintul.

XXIX. După ce a rînduit totul cum se cuvine, şi-a luat bun rămas de la greci şi a îndemnat pe macedoneni să-şi amintească de libertatea dăruită de romani şi s-o păstreze în bună rînduială şi înţelegere. A pornit apoi spre Epir[43] cu un ordin al Senatului, prin care i se poruncea să lase cetăţile de acolo pradă soldaţilor care luptaseră împotriva lui Perseu. Aemilius, voind să cadă deodată asupra tuturor cetăţilor, cînd nimeni nu s-ar fi aşteptat, a chemat zece fruntaşi din fiecare cetate şi le-a poruncit să-i aducă într-o zi anumită tot aurul şi argintul care se găsea în casele şi în templele lor. Apoi, o dată cu ei, în fiecare cetate, a trimis un centurion cu un detaşament, sub pretextul că aveau să caute şi să ridice aurul. Venind ziua stabilită, în unul şi în acelaşi moment, au pornit cu toţii şi au început să năvălească să prade cetăţile, încît într-un singur ceas au fost făcuţi sclavi o sută cincizeci de mii de oameni şi au fost jefuite şaptezeci de cetăţi. Dintr-o atît de mare distrugere şi ucidere în masă, fiecărui soldat nu i-a venit în dar mai mult de unsprezece drahme, în schimb toată lumea s-a îngrozit de sfîrşitul războiului, deoarece existenţa întregului neam elen a depins de un profit şi de un cîştig atît de mic pentru fiecare.

XXX. Aemilius a săvîrşit această faptă împotriva firii sale, bună şi cinstită. A coborît apoi la Oricum[44] şi de aci, străbătînd marea cu oştile spre Italia, a pornit navigarea pe Tibru îmbarcat pe corabia regească, care avea şaptesprezece rînduri de vîslaşi şi era împodobită cu arme luate de la duşmani, cu mantale roşii şi purpurii. Romanii, îngrămădiţi pe mal, petreceau corabia o dată cu clinchetul vîslelor, ca şi cînd ar fi privit cu bucurie procesiunea unui triumf înainte de a avea loc. Soldaţii însă, care se uitaseră cu invidie la vistieriile regelui şi gîndeau că nu luaseră cît nădăjduiseră, erau revoltaţi, în ascuns, şi mîniaţi pe Aemilius şi, acuzîndu-l pe faţă că fusese rău şi că se purtase ca un tiran cu ei, nu se arătau entuziaşti să-l primească în triumf. Aflînd acest lucru Servius Galba[45], duşmanul lui Aemilius, unul dintre tribunii militari de sub comanda lui, i-a încurajat să strige pe faţă că nu trebuie să i se acorde triumful. După ce răspîndise printre soldaţi multe învinuiri împotriva lui Aemilius şi le aţîţase la maximum ura, Galba cerea de la tribunii plebei fixarea altei zile pentru dezbateri, căci aceea nu-i ajunge învinuirii, nemairămînînd decît patru ceasuri pînă seara. Tribunii însă l-au îndemnat să facă pe loc propunerile dacă are ceva de propus, iar Galba a început să ţină o cuvîntare lungă, plină cu tot soiul de învinuiri, şi a trecut astfel toată ziua. Făcîndu-se întuneric, tribunii plebei au dat drumul adunării, iar soldaţii au dat fuga la Galba, devenind şi mai îndrăzneţi. Încurajîndu-se unii pe alţii, în zorii zilei următoare pun iarăşi stăpînire pe Capitoliu, căci aci convocaseră tribunii plebei adunarea poporului.

XXXI. De cum s-a făcut ziuă a început votarea şi primul trib a respins triumful, iar vestea faptului s-a răspîndit în restul poporului şi a ajuns şi la senat. Poporul, foarte tare indignat că Aemilius era batjocorit, scotea strigăte de revoltă, dar nu întreprindea nici o acţiune, însă cei mai de vază senatori, spunînd sus şi tare că ceea ce s-a întîmplat e o grozăvie, se îndemnau unii pe alţii să pună capăt nerușinării şi îndrăznelii soldaţilor, care vor ajunge să săvîrşească orice nelegiuire şi violenţă, dacă nu-i va împiedica nimeni să răpească lui Aemilius Paulus onorurile triumfului. Dînd deci la o parte mulţimea şi urcîndu-se în cete pe Capitoliu, au cerut tribunilor plebei să oprească votarea, pînă cînd vor spune poporului ceea ce doresc. Au oprit deci cu toţii votarea şi s-a făcut tăcere. Pe tribună, s-a urcat atunci un fost consul care, provocat la luptă corp la corp, ucisese douăzeci şi trei de duşmani. Se numea Marcus Servilius[46]. El a zis: „Abia acum îmi dau bine seama de ce fel de general a fost Aemilius Paulus, cînd văd că, deşi a comandat o armată plină de atîta necredinţă şi răutate, a săvîrşit totuşi fapte atît de frumoase şi de mari. Mă mir că poporul se bucură de triumfurile repurtate asupra ilirilor şi ligurilor, dar se urăşte el însuşi pe sine, cînd vede că regele macedone-

nilor este dus viu în captivitate și o dată cu el gloria lui Filip și a lui Alexandru purtate în triumf sub armele romanilor". A mai zis: „Nu este oare ciudat că, mai înainte, atunci cînd un zvon neîntemeiat despre victorie s-a răspîndit în oraș, ați adus sacrificii zeilor, rugîndu-i să vă împlinească repede această dorință, iar acum cînd a venit comandantul cu victoria reală, îi lipsiți pe zei de cinstire, iar pe el de bucurie, ca și cînd v-ați teme să vedeți mărimea izbînzilor sau ca și cînd ați vrea să cruțați pe regele captiv? Ar fi mai bine poate ca triumful să fie revocat din milă pentru Perseu, nu din pizmă pentru Aemilius Paulus, comandantul vostru. Dar răutatea unuia ajunge să aibă — cu ajutorul vostru — o atît de mare putere, încît despre conducerea războiului și despre triumf îndrăznește să vorbească în fața noastră — care știm, după ce am primit atîtea răni, să judecăm virtuțile și cusururile comandanților — îndrăznește să vorbească un om care n-a primit nici o rană, al cărui ten strălucitor de grăsime și moliciune arată că a fost bine hrănit și a trăit la umbră".

În același timp, sfîșiindu-și haina, și-a arătat pe piept urmele rănilor, de necrezut de multe. Apoi, întorcîndu-se către popor cu o parte a corpului care nu pare că se cuvine să fie dezgolită în public, a descoperit-o și, adresîndu-se lui Galba, i-a zis: „Tu rîzi de astea, dar eu mă mîndresc în fața cetățenilor, deoarece pentru ei am călărit ziua și noaptea mereu și l-am făcut așa. Dar, hai, condu pe soldați la vot, iar eu am să cobor și am să-i urmez pe toți, și am să-i cunosc pe cei răi și nerecunoscători și care, în războaie, vor mai mult să fie lingușiți decît comandați".

XXXII. Se spune că atît de impresionați au fost soldații de aceste cuvinte și atît de repede s-au schimbat, încît toate triburile au votat triumful lui Aemilius. Și se zice că triumful s-a desfășurat așa: ridicînd construcții cu trepte de lemn în teatrele hipice[47], pe care le numesc circuri, și în for și ocupînd și celelalte părți ale orașului din care se oferea putința de a privi procesiunea, cetățenii urcați pe ele și îmbrăcați în haine curate de sărbătoare urmăreau procesiunea. Toate templele erau deschise și erau pline de coroane și de fum de tămîie. Slujitori

mulți și lictori, dînd la o parte pe cei care se revărsau în dezordine, se îmbulzeau pe străzi, le țineau deschise și curate. Ceremonia a fost rînduită pe trei zile. Prima zi abia a ajuns pentru trecerea în revistă a statuilor și picturilor și a figurilor colosale capturate, purtate pe două sute cincizeci de care. A doua zi, au fost purtate, pe multe trăsuri, cele mai frumoase și mai scumpe arme ale macedonenilor, strălucind de bronzul și fierul proaspăt lustruit, așezate cu artă și îndemînare, ca să pară că-s aruncate, grămadă, la întîmplare — coifuri lîngă scuturi și platoșe peste cnemide, și scuturi cretane, și scuturi trace de nuiele și tolbe amestecate cu frîie, și spade scoase din teacă, ridicîndu-se alături de ele, și lănci înfipte alături iar armele aveau între ele o distanță potrivită pentru ca ciocnirea între ele în timpul mersului să sune greu și înfricoșător și pentru ca să nu fie lipsită de înfricoșare nici trecerea în revistă a celor învinși. După trăsurile care purtau armele veneau trei mii de oameni, ducînd banii de argint, în șapte sute cincizeci de vase, de trei talanți fiecare, fiecare vas fiind purtat de patru inși. Alții duceau cratere de argint și kerate și cupe fără toartă și cupe cu toartă[48], fiecare frumos împodobite pentru procesiune, renumite și prin mărimea și prin grosimea cizelării.

XXXIII. A treia zi, din revărsatul zorilor, au pornit trîmbițașii făcînd să răsune nu un cîntec de pompă și de procesiune, ci un marș cu care se îndeamnă romanii ei înșiși cînd se avîntă la luptă. În urma lor erau mînați o sută douăzeci de boi îngrășați în staul, cu coarnele aurite, împodobiți cu panglici și cununi. Iar tinerii care-i mînau, încinși cu centuri brodate, înaintau spre sacrificiu și mai erau și tineri purtînd vase de argint și de aur pentru libații. Apoi, după ei veneau cei care duceau banii de aur, împărțiți, ca și cei de argint, cuprinzînd în vase trei talanți fiecare. Iar numărul vaselor era de șaptezeci și șapte. Pe aceștia îi urmau îndeaproape cei care duceau cupa sfîntă, pe care Aemilius o făcuse din aur masiv în greutate de zece talanți, împodobită cu pietre scumpe. Veneau apoi cei care purtau cupele numite antigonide și seleucide[49] și thericleide[50] și vasele de aur pentru ospăț

ale lui Perseu. Și după ele îndată urma trăsura lui Perseu, cu armele și cu diadema lui, așezată pe arme. Apoi, la un mic interval erau purtați copiii lui Perseu captivi și cu ei o mulțime de îndrumători și de dascăli și pedagogi, plîngînd și întinzînd mîinile către cei care priveau și îndemnînd pe copii să ceară îndurare și iertare. Erau doi băieți și o fată, vîrsta îi împiedica să-și dea seama de mărimea nenorocirilor, iar inconștiența lor față de schimbarea sorții îi făcea și mai de plîns. Puțin a lipsit ca Perseu să fie trecut cu vederea, atît de mult mila ținea privirile romanilor ațintite asupra copiilor, și pe mulți i-au podidit lacrimile; tuturor acest spectacol le-a trezit bucurie și suferință, pînă cînd au trecut copiii.

XXXIV. În urma copiilor și a îngrijitorilor de pe lîngă ei venea Perseu îmbrăcat într-o manta de culoare neagră și purtînd încălțăminte macedoneană; din pricina nenorocirilor, cu totul uimit și cu mintea cu totul rătăcită. Lui îi urma o ceată de prieteni și de curteni cu fața întunecată de jale, care, din pricină că priveau mereu la Perseu și plîngeau, dădeau impresia că deplîng mai mult soarta lui, nemaigîndindu-se la propria lor nenorocire. Într-adevăr, Perseu trimisese la Aemilius și-l rugase să nu fie dus în procesiune și să-i cruțe apariția la carul triumfătorului. Dar Aemilius, luînd în rîs lipsa de bărbăție și dragostea lui peste măsură de viață, după cît se pare, i-a zis: „Dar ceea ce-mi cere era mai mult în puterea lui și este și acum, dacă ar vrea". Prin aceasta Aemilius a înțeles că Perseu putea prefera moartea rușinii; dar, laș cum era, el o evitase și, înmuiat de cine știe ce nădejdi, ajunsese o parte a prăzilor sale. Îndată după ceata lor erau purtate patru sute de coroane de aur, pe care le trimiseseră lui Aemilius, prin soli, cetățile, drept premii pentru victorie. Apoi, de aproape, îi urma Aemilius însuși urcat pe un car împodobit cum se cuvine, bărbat care atrăgea privirile și fără o pompă atît de maiestuoasă, îmbrăcat într-o mantie de purpură brodată cu aur, și purtînd în mîna dreaptă o ramură de laur. Toți soldații purtau ramuri de laur și-i urmau carul triumfal, în rînduri pe centurii și intonau cîntece obișnuite din străbuni (în astfel de împrejurări) amestecate cu versuri satirice și cîntece de victorie și lauda faptelor săvîrșite de Aemilius care era admirat de toți și nu era pizmuit de nici un om de bine. Dar există o zeitate însărcinată de destin să dărîme ceva din prea marea fericire și să amestece viața oamenilor în așa fel, încît pentru nimeni să nu fie pură și lipsită de rele, ci, cum zice Homer, să pară că cel mai bine o duc aceia pentru care întîmplările norocoase compensează nenorocirile.

XXXV. Aemilius avea patru fii, dintre care Scipio și Fabius, trecuți, prin adopție, așa cum s-a spus, în alte familii, iar doi băieți, în vîrsta copilăriei, făcuți cu a doua soție, erau crescuți acasă la el. Unul dintre ei a murit în vîrstă de patrusprezece ani, cu cinci zile înainte de a intra Aemilius în triumf iar celălalt, de doisprezece ani, a murit la trei zile după triumf, astfel că nici un roman n-a rămas nesfîșiat de durere, ci toți s-au îngrozit de cruzimea sorții, care nu s-a sfiit să aducă o atît de mare jale într-o casă plină de avînt, de bucurie și de jertfe și să amestece plînsete și lacrimi cu cîntecele de biruință și cu triumfurile.

XXXVI. Totuși, Aemilius, judecînd cu înțelepciune că de bărbăție și de curaj au nevoie oamenii nu numai împotriva armelor și sarisselor, ci, la fel, față de orice împotrivire a sorții, atît de bine a potrivit și a echilibrat împrejurările de față, încît, gîndind că nenorocirea a fost ștearsă de fericire și pierderile suferite acasă de prosperitatea publică, n-a josnicit măreția și nici n-a batjocorit slava izbînzii. Într-adevăr, abia îngropase pe primul băiat, și îndată a și intrat în triumf, așa cum s-a spus, iar cînd a murit cel de-al doilea, după triumf, a adunat poporul roman în for și i-a vorbit ca un bărbat care n-are el însuși nevoie să fie consolat, ci care mîngîia pe concetățenii întristați de nenorocirile lui. El a spus că nu se temuse niciodată de accidentele omenești, dar, dintre cele care vin de la zei, el s-a înfiorat întotdeauna de soartă, ca de cel mai necredincios și schimbător lucru și, cînd, în timpul războiului, întocmai ca un vînt favorabil, îndruma faptele pe o cale norocoasă, se aștepta să se schimbe și să-și îndrepte în altă

parte cursul. Apoi a adăugat: „Într-o singură zi am trecut marea Ionică pornind de la Brundisium, și m-am dus în Corcira. Plecînd de aci, a șaptea zi am adus sacrificii zeului la Delfi; în alte cinci zile, după aceea, am luat oastea în primire în Macedonia și, îndeplinind obișnuita purificare și începînd acțiunea, în alte cincisprezece zile, am sfîrșit războiul printr-o glorioasă victorie. Dar, neîncrezîndu-mă în soartă, din pricina prea bunului mers al lucrurilor, deoarece totul era în siguranță și nu ne amenința nici o primejdie din partea dușmanilor, mai ales în timpul navigării, mă temeam de schimbarea sorții, din pricina norocului datorită căruia aduceam acasă o atît de mare oaste victorioasă și prăzi și regi captivi. Totuși, ajungînd teafăr la voi și văzînd cetatea plină de bucurie, de avînt și de jertfe, n-am încetat de a avea bănuieli în privința sorții, știind-o că nu dăruiește nici un lucru mare oamenilor neamestecat cu suferință și pizmă. Sufletul meu, neîncetat îngrijorat și preocupat pentru viitorul cetății, n-a fost eliberat de această teamă mai înainte ca o atît de mare nenorocire să se abată asupra casei mele și să fiu silit să mă îngrijesc, în zilele sacre ale triumfului, de îngroparea prea bunilor mei fii, aproape unul după altul, fii pe care îi lăsasem urmași ai numelui. Acum sînt în cel mai înalt grad în afară de primejdie, sînt plin de curaj și socotesc că soarta voastră va rămîne nevătămătoare și statornică. Într-adevăr, soarta prin nenorocirile pe care mi le-a trimis mie a răzbunat izbînzile repurtate de cetate și a dat ca exemplu vădit de slăbiciunea omenească a celui dus învins în triumf, tocmai pe învingătorul care-l ducea în triumf: într-adevăr, Perseu chiar înfrînt, are copiii, iar Aemilius, învingătorul și i-a pierdut".

XXXVII. Se spune că Aemilius a spus cuvinte atît de nobile și de mari în fața poporului inspirat de gîndirea lui neafectată și sinceră. Dar pentru Perseu, deși-i deplîngea soarta și dorea mult să-i vină în ajutor, n-a găsit nimic altceva mai bun de făcut decît să-l scoată din așazisa „carceră"[51] și să-l ducă într-un loc curat și să-i înlesnească o viață mai omenească, unde era păzit și unde, așa cum istorisesc cei mai mulți autori, s-a lăsat să moară

de foame. Alții însă spun că Perseu a avut o moarte cu totul ciudată și nemaiîntîlnită. Astfel, ei spun că soldații care-l păzeau s-au iritat și s-au mîniat pe el și neputînd să-l supere și să-i facă alt rău, nu-l lăsau să doarmă și, pîndindu-i momentele cînd atipea și împiedicîndu-l să se dea somnului, l-au ținut treaz prin orice mijloc, iar Perseu, sleit de puteri, datorită continuei vegheri, a murit. Au murit și doi dintre copiii lui. Iar al treilea, numit Alexandru, se spune că avea îndemînare la gravură și la lucruri fine și că a învățat scrisul și limba latină și a fost scrib pe la diferiți slujbași, dovedindu-se îndemînatic și cu gust în această slujbă.

XXXVIII. Faptele săvîrșite de Aemilius în Macedonia au mai dobîndit și o altă mulțumire din partea poporului. Se spunea că atît de mulți bani a vărsat el în vistieria publică, încît poporul n-a mai avut nevoie să plătească impozite pînă pe vremea lui Hirtius și Pensa[52], care au fost consuli în timpul primului război dintre Antoniu și Cezar[53]. Deosebită și faimoasă mai este încă o faptă a lui Aemilius, anume că, deși imitat cu rîvnă și cinstit în chip deosebit de către popor, a rămas totuși în rîndul aristocraților și n-a spus și n-a făcut nimic de hatîrul poporului, ci în treburile politice s-a sfătuit întotdeauna cu fruntașii și cu cei mai cu vază oameni din cetate. Acesta a și fost motivul pentru care Appius l-a dojenit mai în urmă pe Scipio Africanul. Astfel, ei erau atunci cei mai de seamă cetățeni la Roma și au candidat la slujba de censor; Appius avea sprijinul senatului și aristocrației, căci strămoșii lui făcuseră această politică, iar Scipio avînd el însuși mari merite, se bucura neîncetat de bunăvoința și de simpatia poporului. Odată, Scipio și-a făcut apariția în for înconjurat de oameni de jos, de foști sclavi, oameni care trîndăveau în for și care puteau să răzvrătească gloata, să facă propagandă în strigăte și urlete și să săvîrșească totul cu violență. Appius, văzîndu-l, a exclamat: „Paule Aemilius, gemi de sub pămînt, pentru că pe fiul tău îl ridică la cenzură crainicul Aemilius și răzvrătitorul Licinius". Dar Scipio cîștiga simpatia poporului pentru că îl ajuta foarte mult, iar Aemilius, deși aristocrat, nu era mai puțin iubit

de popor, decît aceia care îşi atrăgeau poporul linguşindu-l şi căutînd să-i facă pe plac. Poporul a arătat acest lucru, şi prin diferite onoruri pe care le-a acordat, dar mai ales şi prin ridicarea lui la censură, slujba cea mai sacră dintre toate. Această magistratură are şi alte prerogative, dar mai ales are dreptul de a cerceta viaţa cetăţenilor. Astfel, censorii au dreptul de a izgoni din senat pe cel care duce o viaţă necuviincioasă şi de a înscrie cel dintîi pe lista senatorilor pe cel mai bun cetăţean. Censorii pot pedepsi pe tinerii nestăpîniţi, luîndu-le calul. Tot ei stabilesc censul averilor şi fac recensămîntul cetăţenilor. În timpul censurii lui Aemilius erau în registre trei sute treizeci şi şapte de mii patru sute cincizeci şi doi de cetăţeni, iar în fruntea senatorilor l-a înscris pe Marcus Aemilius Lepidus, care a dobîndit a patra oară această preşedinţie; a izgonit din senat trei senatori, dar nu dintre cei cu vază; în privinţa cercetării cavalerilor, ca şi colegul său Marcius Philippus, a dat dovadă de multă moderaţie.

După ce a rînduit cum se cuvine cele mai multe şi mai importante treburi ale censurii, Aemilius a suferit atacul unei boli care la început părea primejdioasă, dar cu timpul s-a mai îmblînzit, rămînînd totuşi grea şi de lungă durată. Lăsîndu-se convins de medici, a pornit pe mare spre Elea Italiei[54] şi a petrecut mai mult timp aci, pe o moşioară aşezată lîngă mare, unde era multă linişte; atunci iarăşi romanii îi regretau lipsa şi de multe ori au strigat în teatre că doresc să-l vadă. Trebuind să asiste la un sacrificiu şi simţindu-se mai bine, s-a întors la Roma. Şi, aici, însoţit de ceilalţi preoţi a adus jertfa, în timp ce poporul stătea revărsat în jurul său şi se bucura. A doua zi, a adus iarăşi jertfe zeilor drept mulţumire pentru că scăpase de boală. După îndeplinirea jertfei, aşa cum s-a spus mai înainte, Aemilius s-a întors acasă şi s-a culcat şi, fără să fi simţit sau să-şi fi dat seama de vreo tulburare a minţii, şi-a pierdut cunoştinţa, a căzut în delir, şi a treia zi a murit. În viaţă fiind, el a întrunit în persoana sa toate însuşirile despre care se crede că pot face pe un om fericit. Pompa înmormîntării a fost onorată de admiraţia şi de afecţiunea tuturor, împodobind virtutea lui prin cele mai alese şi glorioase funeralii. Ornamentele funeraliilor

n-au constat nici în aur, nici în fildeş, nici în obişnuitul lux şi strălucire a somptuozităţii, ci în afecţiunea şi cinstea şi bunăvoinţa arătată nu numai de cetăţeni, ci şi de duşmani. Într-adevăr, iberii şi ligurii şi macedonenii, care întîmplător se aflau la Roma, au asistat la înmormîntare. Cei mai tineri şi mai viguroşi dintre ei, ridicînd patul mortuar, l-au pus pe umeri şi au început să-l ducă, iar cei mai bătrîni îl urmau, numindu-l pe Aemilius binefăcătorul şi salvatorul propriilor patrii. Căci nu numai în timpul victoriilor sale s-a purtat cu toţi blînd şi omenos, ci în tot restul vieţii n-a încetat de a le face servicii şi de a se interesa de ei ca de nişte rude şi prieteni. Se spune că averea lui abia dacă s-a ridicat la trei sute şaptezeci de mii de drahme[55]. Moştenitori i-a lăsat pe amîndoi fiii săi, iar cel mai tînăr, Scipio, s-a învoit s-o dea întreagă fratelui său, deoarece el însuşi fusese adoptat de familia mai bogată a lui Africanus. Aşa se spune că a fost caracterul şi viaţa lui Paulus Aemilius.

PARALELĂ ÎNTRE TIMOLEON ŞI AEMILIUS PAULUS

I. Aşa cum ni-i prezintă istoria, se vede că paralela între aceşti doi bărbaţi nu prezintă multe deosebiri şi neasemănări. Amîndoi au purtat războaie cu duşmani faimoşi, unul cu macedonenii, iar celălalt cu cartaginezii. Izbînzile lor au fost, de asemenea, faimoase: unul a cucerit Macedonia şi a pus capăt succesiunii lui Antioh [care a încetat] cu al şaptelea rege, iar celălalt a desfiinţat toate tiraniile în Sicilia şi a eliberat insula. Poate, pe Zeus! cineva ar dori să arate că Aemilius a pornit împotriva lui Perseu cînd acesta era plin de curaj şi înfrînsese pe romani, iar Timoleon s-a năpustit peste Dionysios, după ce acesta renunţase cu totul la luptă şi fusese zdrobit sau că Timoleon a înfrînt mulţi tirani şi marea armată a cartaginezilor cu forţe strînse la întîmplare, nu ca Aemilius, cu oameni încercaţi în războaie şi obişnuiţi să fie comandaţi, ci cu mercenari şi cu soldaţi care se războiau după bunul lor plac. Izbînzile egale care nu sînt rezultatul unei egale pregătiri arată că meritul este al comandantului.

II. Păstrîndu-se deci amîndoi curaţi şi drepţi în trebile publice, se pare că Aemilius a păşit în viaţa publică fiind pregătit de legile patriei, pe cînd Timoleon s-a format el singur pe sine. Ceea ce o dovedeşte este că romanii erau cu toţii, în acea vreme, la fel de modeşti, se supuneau practicilor străbune şi se temeau de legi şi de concetăţeni. Dimpotrivă, n-a existat nici un conducător şi comandant elen care să nu se corupă, cînd au deţinut puterea în Sicilia, în afară de Dion, deşi mulţi bănuiau că chiar şi el jinduia după monarhie şi visa la un fel de regalitate spartană. Timaios spune că siracuzanii l-au trimis înapoi şi pe Gylippos[56] fără faimă şi onoare, condamnînd lăcomia lui de bani fără saţ, dovedită în timpul funcţiei de strateg. Iar nelegiuirile şi perfidiile pe care le-au

săvîrșit Pharax din Sparta și Calippos din Atena, nădăjduind să pună mîna pe stăpînirea Siciliei, au fost relatate de mulți istorici.

Și cine erau și de ce putere dispuneau ei, de au putut să nădăjduiască astfel de lucruri? Primul îl linguşea pe Dionysios, după ce fusese izgonit din Siracuza, iar Calippos era unul dintre comandanții trupelor străine din jurul lui Dion. Timoleon însă, care a fost trimis cu puteri depline în Sicilia la cererile și rugămințile siracuzanilor, el care avea nevoie nu să caute puterea, ci s-o păstreze după ce o primise din partea siracuzanilor, și-a pus drept țel al strategiei și stăpînirii lui, desființarea călcării de lege. Totuși, este minunată fapta lui Aemilius, care, după ce a răsturnat o domnie atît de mare, nu și-a sporit averea cu nici o drahmă, nici n-a văzut bani, nici n-a pus mîna pe ei, deși a împărțit și a dăruit mulți bani altora. Nu spun că Timoleon trebuie dojenit pentru că a primit de la siracuzani o casă și o țarină, căci nu este urît a primi un dar de la astfel de oameni, totuși refuzul este mai frumos, parcă un prisos al virtuții, deoarece cele ce se pot face arată ceea ce nu trebuie făcut. După cum un corp poate îndura frigul sau căldura, dar cel care le rabdă pe amîndouă este mai zdravăn, tot așa acel suflet este zdravăn și rezistent pe care nici fericirea nu-l moleșește și nu-l slăbește prin îngîmfare, nici nenorocirile nu-l descurajează. În această privință se vede că mai desăvîrșit a fost Aemilius, care nu s-a arătat prea mic și nedemn, deși se afla într-o grea nenorocire și într-o mare suferință, aceea cu copiii lui. Timoleon, deși a săvîrșit o faptă nobilă împotriva fratelui său, nu s-a putut împotrivi patimii cu rațiunea, ci, umilit de căință și de durere, n-a mai avut curajul să apară la tribună și în agora. Trebuie să fugim și să ne rușinăm de faptele urîte, însă teama de orice defăimare este, desigur, în firea unui caracter blînd și delicat, dar lipsit de măreție.

ARISTIDE

NOTIȚĂ ISTORICĂ

În notițele istorice la Viețile *lui Solon și Temistocle am arătat condițiile economice, sociale și politice în care statele grecești, în frunte cu Sparta și Atena, au avut de înfruntat asaltul masiv al greului colos persan. Nu este deci nevoie să reluăm expunerea amănuntelor pe care le-am dat acolo. Am vrea să amintim, în cîteva rînduri, importanța și semnificația evenimentelor la care a luat parte Aristide, pentru a ne da mai lămurit seama de valoarea biografiei scrise de Plutarh.*

Faptele memorabile la care a participat Aristide au fost[1]*: bătălia de la Maraton, în 490 î.e.n., în care hoplitii atenieni au înfrînt pedestrimea persană; bătălia navală de la Salamina, în 480, unde sprintenele corăbii ateniene au dat lovituri nimicitoare și au pus pe fugă greoaiele vase persane; bătălia de la Plateea în 479, în care oștile lui Mardonios au fost înfrînte de oștile grecești aliate; constituirea Ligii de la Delos.*

Cînd flota persană înainta, în 490, prin insulele Ciclade spre Eubeea, unde au debarcat, la Eritrea, și de aci s-au îndreptat spre Maraton, polisurile grecești erau foarte divizate. Astfel, tesalienii și beoțienii erau dispuși să accepte jugul persan; etolienii, aheenii, și arcadienii, ducîndu-și viața lor izolată, se dezinteresau de rest; înseși ce-

[1] Vezi și *Istoria Universală*, vol. II, sub redacția Utcenko, București, 1959, pp. 21 și urm., *Grecia antică*, sub redacția V. V. Struve și D. P. Kallistov, București, 1958, pp. 231 și urm., V. S. Sergheev, *Istoria Greciei antice*, București, 1951, pp. 142 și urm., R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, Paris, 1934, pp. 177 și urm.

tățile care refuzaseră categoric să ia în seamă cererile persane de supunere, Sparta și Atena, își aveau problemele lor. Sparta era în conflict cu cetatea Argos, iar Atena cu Egina. Mai mult, Atena era sfîșiată de lupte interne, între partizanii constituției democratice și partizanii tiranului Hippias, care se refugiase la Susa.

Și orînduirea social-economică și politică era deosebită la Sparta și Atena, cele două state care au avut de înfruntat furia perșilor. Astfel, la Atena, alături de marii proprietari de pămînt, eupatrizii, se găseau mici proprietari de pămînt, negustori mari și mici, mari proprietari de ateliere și mici meșteșugari, oameni lipsiți de mijloace de producție care lucrau în ateliere și prăvălii; pe lîngă aceasta, și la țară și la oraș, peste tot, pe ogoare, în case, în porturi, în ateliere și prăvălii, erau sclavi. La Atena, se mai afla o categorie de oameni liberi, metecii, care practicau diferite meșteșuguri și negoțul, dar n-aveau drepturi politice. Principalele organe ale puterii de stat la Atena erau: ecclesia (adunarea poporului), la ședințele căreia puteau lua parte toți cetățenii cu drepturi depline – erau excluși metecii și sclavii – bulé (statul celor cinci sute), alcătuit de cetățeni aleși din toate categoriile sociale, heliaia, curte de judecată al cărei membri erau trași la sorți, de asemenea din rîndul tuturor cetățenilor. Forța militară a Atenei consta cu deosebire în floță, la a cărei întărire a contribuit foarte mult Temistocle.

La Sparta, producția avea un caracter predominant agricol. Pămîntul, proprietate a comunității spartanilor, era împărțit diferitelor familii, în loturi aproximativ egale, pe care lucrau hiloții, și ei proprietate a comunității spartane. Periecii, oameni liberi, care nu făceau parte din comunitatea spartană, aveau pămîntul lor propriu și se ocupau nu numai cu agricultura, ci și cu meșteșugurile și cu negoțul și aveau și sclavi. Organele puterii la Sparta erau: apella (adunarea poporului), considerată formal organul suprem al puterii, dar în practică nu juca un rol prea însemnat; gerusia (statul bătrînilor) care, în fapt, era organul de bază al puterii de stat, compus din chintesența aristocrației spartane; regii (basileii) și eforii. Puterea militară a Spartei o constituia infanteria care, datorită educației cu un caracter pronunțat militar pe care o primeau tinerii spartani, ajunsese foarte încercată.

La Maraton, n-au ținut piept atacului persan nici Tesalia, nici Beoția, nici Ahaia, nici Arcadia, nici Etolia, ci, datorită încetinelii cu care a acționat Sparta, numai Atena, statul sclavagist cu forțele de producție cele mai înaintate și cu structura socială cea mai complexă dintre toate polisurile grecești.

Zece ani mai tîrziu, în septembrie 480 î.e.n., în strîmtoarea Salaminei, victoria a fost obținută, de asemenea, datorită Atenei, care, în persoana lui Temistocle, a știut să apere libertatea Greciei în ora decisivă. La Plateea în 479 î.e.n., Atena, care timp de un an, după victoria de la Salamina, stăruise, fără succes, să scoată pe spartani din Pelopones, luptă acum curajos, alături de ei și desăvîrșește victoria navală obținută cu un an mai înainte.

În sfîrșit, în constituirea Ligii de la Delos, Atena a fost aceea care, împotriva Spartei, a susținut ca polisurile din Ionia să intre în liga panelenică. Această ligă, după ce a repurtat mai multe victorii împotriva perșilor la Sestos, Cipru, Byzantion, întărită prin unele măsuri luate la Delos în 477, s-a numit Liga de la Delos.

Așadar, Atena a fost aceea care, în toate faptele amintite, de o importanță excepțională pentru eleni, a fost în fruntea polisurilor grecești participante și, în unele clipe, a luptat chiar singură. Ce rol a avut Aristide în toate aceste acțiuni?

După cît se pare, născut[1] pe la 530 î.e.n., fiu al lui Lisimah, renumit prin cumpătarea sa, Aristide, probabil, a luat parte la bătălia de la Maraton[2], nu se știe exact în ce calitate. Dar sigur este că între 489 și 482, cînd a fost ostracizat, Aristide, susținător al politicii moșierilor, a dus o luptă dîrză împotriva lui Temistocle, reprezentant al intereselor meșteșugarilor și negustorilor. Se știe[3] că în 489–488 Aristide a fost arhonte și poate atunci s-au iscat primele

[1] Asupra familiei sale, vezi Herodot, VIII 79; Thuc, I 91, 3; C. Nep., *Arist.*, 3, 2; Athen., X 419; XII 511 c.; Aelian., *Var. Hist.*, II 43.

[2] Plut., *Arist.*, 5.

[3] Arist. (Π λ. Αθ.) 22, 5; Marmor. Par., 49; Plut., *Arist.*, 23, 7; C. Nep., *Arist.*, 1, 3.

ciocniri cu Temistocle. La Salamina, cînd se dezbătea dramatic problema locului în care avea să se dea bătălia decisivă cu perşii, Aristide, după ce fusese rechemat mai înainte din exil, a fost printre cei dintîi care au sprijinit planul lui Temistocle de a se da bătălia în strîmtoare. I s-a dat misiunea de a curăţa Psyttaleia (insuliţă aşezată între Salamina şi ţărmul Aticei) de perşi şi de a o apăra de noi debarcări[1]. A fost ales apoi iarăşi strateg cu Temistocle[2]. A comandat[3] trupele atenienilor la Plateea la sfîrşitul verii 479. În iarna 479–478, Temistocle, care se afla la Sparta, ducea cu vorba pe spartani, pînă să se ridice zidurile Atenei, distruse de perşi, spunînd că nu poate începe tratativele – spartanii se opuneau reconstruirii zidurilor Atenei – pînă nu sosesc colegii din solie. Aristide făcea şi el parte din solie, deci a fost de acord cu planul lui Temistocle[4], dacă acesta este adevărul istoric. În primăvara anului 478, Aristide a participat, alături de Cimon, la bătăliile împotriva perşilor la Cipru şi Byzantion[5]. În primăvara anului 477, a colaborat la stabilirea phoros-ului pe care avea să-l plătească membrii Ligii de la Delos[6]. De aci înainte, Aristide a trecut din ce în ce mai mult pe planul al doilea şi al treilea, pînă la moartea sa, survenită nu se ştie precis cînd.

Aceste fapte ne arată limpede că Aristide n-a avut idei îndrăzneţe, ba chiar, pînă la un punct, s-a opus politicii lui Temistocle, care a salvat Atena. După ce, mai tîrziu, a căzut de acord cu politica lui Temistocle, Aristide s-a arătat bun patriot, dar nici atunci nu s-a arătat plin de iniţiativă, ci, mai degrabă, s-a alăturat iniţiativelor bune. Curînd după ce a murit, Aristide a fost socotit întruchiparea omului drept şi a fost numit δίκαιος *„cel drept". Acest apela-*

[1] Herod., VIII 95; Aeschyl., *Pers.*, 445—462; Plut., *Arist.*, 9; C. Nep., *Arist.*, 2, 1.
[2] Arist., (Πολ. Αθ.), 23, 3.
[3] Herod., IX 28; Plut., *Arist.*, 11—19; C. Nep., *Arist.*, 2, 1.
[4] Thuc., I 91, 3; Arist., (Πολ. Αθ.), 23, 3.
[5] Arist., (Πολ. Αθ.), 23, 3; Plut., *Arist.*, 23; *Cim.*, 6; C. Nep., *Paus.*, 2, 1, 2.
[6] Plut., *Arist.*, 24, 25; Thuc., V 18; Arist., Πολ. Αθ., 23, 36.

tiv i se atribuie începînd cu Herodot[1] de către cei mai de seamă scriitori. Pe această temă, imaginaţia generaţiilor următoare a născocit diferite anecdote.

* * *

Viaţa *lui Aristide este scrisă de Plutarh pe un ton laudativ, pe alocuri cu accente encomiastice. Care-i adevărul istoric? Care-i arta lui Plutarh în prezentarea acestui personaj?*

Pentru a scrie biografia lui Aristide, Plutarh dispunea de mai multe izvoare, dintre care cele mai de seamă erau: Eschil, Herodot, Tucidide, Platon, Ephoros, Teopomp, atidografii, peripateticii. Ştirile găsite la aceşti autori erau uneori contradictorii. Plutarh era nevoit să facă un efort de a distinge adevărul istoric, începînd cu critica izvoarelor pe care le consulta. Din acest punct de vedere, trebuie să subliniem că în biografie sînt unele pasaje care ne arată că Plutarh n-a luat la întîmplare diferitele ştiri pe care le găsea în izvoare despre Aristide, ci le supunea criticii. De pildă, în capitolul I, Plutarh, de acord cu Panaitios, contrazice afirmaţia lui Demetrios din Phaleraă, care susţinea că Aristide fusese bogat. Argumentarea este condusă ştiinţific. Cu argumente ştiinţifice îl combate pe Demetrios şi în capitolul V, în care este vorba despre arhontatul eponim al lui Aristide. Plutarh îl contrazice şi pe Herodot[2], cu privire la bătălia de la Plateea. Este interesantă critica pe care o face Plutarh lui Crateros pentru o versiune cu privire la moartea lui Aristide: „Dar Crateros n-aduce nici o davadă scrisă pentru aceste lucruri (că Aristide a fost osîndit să plătească o amendă . . .), nici judecată, nici hotărîre a poporului, deşi obişnuia să scrie după cuviinţă astfel de lucruri şi să adauge şi numele istoricilor"[3]. Aceste luări de poziţie ale lui Plutarh ne arată că biograful făcea o distincţie între izvoare din punctul de vedere al temeiniciei informaţiilor pe care le dădeau.

[1] Herod., VIII 79, 95; Timocreon, la Plut., *Themist.*, 21, 23; Platon, *Menon*, 94 a., *Gorgias*, 526 a, *Andocide*, IV 12; Aristof., *Equites*, 1325; Isocr., VIII 75; apoi la Nepos etc.
[2] Cap. 19.
[3] Cap. 26.

Pe de altă parte, în biografie sînt citate izvoare de primă mînă, precum: Eschil, Herodot, Tucidide, Platon. Apar evident citați și peripatetici, de pildă Teofrast și Idomeneu din Lampsacos, dar citarea lor nu ne dovedește întru nimic că Plutarh n-a citit pe Eschil, Herodot și Tucidide.

Nu întotdeauna însă Plutarh a fost atent la deosebirile dintre versiuni, iar cînd a făcut alegerea, critica sa n-a fost prea pătrunzătoare. De pildă, în privința liniei politice adoptate de Aristide în problema construirii unei flote și, de aci, în privința cauzelor dușmăniei cu Temistocle, Plutarh se face ecoul versiunii care afirma că Aristide se înverșunase împotriva lui Temistocle din motive de ordin personal. Într-adevăr, dușmănia dintre Aristide și Temistocle este expusă în capitolele 2 și 3 ale biografiei.

Plutarh spune clar că Aristide a pornit o politică aristocratică și a avut ca adversar, apărător al poporului, pe Temistocle, fiul lui Neocles[1]*, dar, pe de o parte, găsește cauza dușmăniei într-un conflict privat — amîndoi iubeau pe tînărul Stesileos — iar, pe de alta, nu spune care dintre cele două linii politice era mai avantajoasă pentru Atena, linia democratică a lui Temistocle, care era „o fire mlădioasă, îndrăzneață și activă, care se pornea cu ascuțime și repede la toate" sau politica aristocratică a lui Aristide „fire așezată pe un caracter temeinic și puternic, întinsă spre dreptate și care nu se apropia de minciună și de flecăreală și de înșelăciune, în nici un fel de glumă"*[2]*. Plutarh, în complexul faptelor economice, sociale și politice, nu distinge importanța factorului politic, de aceea conflictul dintre Aristide și Temistocle îl pune pe seama deosebirilor de caracter.*

Tucidide observase însă că Temistocle „a convins pe atenieni, cînd purtau război cu Egina, iar [un atac] al perșilor era de așteptat — să construiască corăbii"[3]*. Dacă Plutarh ar fi avut un ochi deschis și pentru realitățile politice și militare, nu i-ar fi scăpat, desigur, importanța afirmației lui Tucidide.*

În ceea ce privește cauzele ostracismului, în explicațiile lui Plutarh motivul de ordin politic, „teama de tirănie"[1]*, este doar un pretext pentru pizmă, iar ostracismul îndeobște era „o mîngîiere omenească a pizmei". Deci și aci explicații de ordin psihologic. Aceste explicații îi înlesnesc biografului și o justificare, o nuanță apologetică, a liniei politice a lui Aristide, care — o recunoaște biograful — aduce prejudicii Atenei: „Totuși, deoarece Temistocle punea multe lucruri în mișcare cu îndrăzneală și-i tăia orice acțiune politică, Aristide a fost oarecum silit și el să se apere, încercînd să pună piedici puterii lui care creștea" . . .*[2]*. Din această formulare, precum și din vorbele atribuite de anecdotă lui Aristide: „Nu este mîntuire pentru treburile atenienilor, dacă nu ne vor arunca pe Temistocle și pe mine în prăpastie", rezultă că numai dușmănia dintre cei doi bărbați, indiferent de linia politică pe care o urmau, era dăunătoare cetății. Mai mult, Plutarh afirmă că Temistocle se împotrivea oricărei inițiative care venea de la Aristide, indiferent de utilitatea ei, ceea ce este cu totul neverosimil din punct de vedere politic. Interesul dramatic al conflictului l-a făcut pe biograf să piardă din vedere sensul său politic.*

După întoarcerea din exil, în ajunul bătăliei de la Salamina, Aristide a căzut de acord cu Temistocle. Nici aici Aristide n-a avut un rol de prim rang. Plutarh nu se deosebește în această privință de Herodot[3]*, decît în ceea ce privește tonul laudativ pe care sînt expuse faptele lui Aristide. De asemenea, în celelalte acțiuni politice sau militare ale lui Aristide, lumina în care-l prezintă biograful nu este în contradicție cu știrile pe care le avem de la Herodot și Tucidide.*

Plutarh se găsește însă fără greșeală pe linia adevărului cînd stăruie asupra dreptății și incoruptibilității lui Aristide, pe care o pune într-o vie lumină. Într-adevăr, cînd scria Herodot Istoriile*, Aristide trecuse de mult în legendă ca întruchiparea „omului drept" (ἄνδρα δίκαιον). Toate anecdotele în legătură cu virtuțile lui Aristide, reproduse de Plutarh, chiar dacă sînt creații ale imaginației generațiilor următoare, nu alterează cu nimic adevărul istoric.*

Se poate deci spune că figura lui Aristide la Plutarh

[1] Cap. 2.
[2] *Ibidem.*
[3] Thuc. I 14.

[1] Cap. 7.
[2] Cap. 3.
[3] Herod. VIII 79; 95.

este conîuz prezentată numai în ceea ce privește linia politică și dușmănia cu Temistocle, dar că, în celelalte privințe, biografiul a zugrăvit un Aristide asemănător celui prezentat de izvoarele consultate.

Plutarh se dovedește, și în biografia lui Aristide, a avea o deosebită îndemînare în arta zugrăvirii caracterelor. Biografia începe printr-o critică științifică a tezei lui Demetrios din Phalerai cu privire la bogăția lui Aristide (cap. 1). Cititorului i se prezintă apoi linia politică adoptată de Aristide și dușmănia lui cu Temistocle (2–3), în care fragmentele de portret alternează cu anecdote și cu citate din Eschil și din Ariston din Keios. Dreptatea lui este viu ilustrată prin anecdote, redate adesea prin fragmente de dialog (4), care recreează și interesează. Expunerea devine iarăși gravă, tonul capătă accente de panegiric, cînd Plutarh arată rolul jucat — după socotința lui — de Aristide la Maraton (5). Discutarea atitudinii poporului față de dreptatea lui Aristide îi prilejuiește biografului o digresiune asupra virtuții, în general, (6), care-l transportă pe cititor în domeniul discuțiilor filozofiei și moralei, pentru ca, în capitolul următor (7), Plutarh să revină iarăși la politică, discutînd ostracismul lui Aristide și făcînd unele considerații asupra ostracismului, în general. Apoi urmează expunerea diferitelor evenimente militare și politice la care a participat Aristide, unde, în același fel, narația istorică este adesea înseninată de cîte o anecdotă, dramatizată de cîte un fragment de dialog sau capătă accente patetice grație vreunui pasaj dintr-un discurs. În acest fel, atenția cititorului este îndreptată asupra unor probleme foarte variate, iar sufletul mișcat de atîtea perspective deosebite. Este însăși esența povestirii lui Plutarh, care-i conferă atîta farmec.

Și în această biografie, cronologicul este predominant, iar caracterizările generale făcute ocazional, cu narrarea diferitelor evenimente. Această biografie este una dintre multele care deznint teoria lui Fr. Leo[1], care afirmă că

[1] *Die griechisch-römische Biographie nach ihrer literarischen Form*, Leipzig, 1901, pp. 130—181. A se vedea și lucrarea noastră: *Les procédés de la peinture des caractères et la vérité historique dans les biographies de Plutarque*, Paris, 1933, precum și articolul

Plutarh ar fi urmat, în tratarea diferitelor biografii, următoarea ordine a capitolelor: neamul, înfățișarea, caracterul, felul vieții, educația și instrucția, vorbirea, familia, diferitele evenimente din viața fiecărui personaj. Biografia lui Aristide ne arată că Plutarh își propusese să expună faptele în ordine cronologică, pornind, cum era firesc, de la cîteva date asupra originii și caracterului personajului respectiv, dar, de îndată ce era dus de mersul ideilor, el se referea la fapte petrecute în diferite perioade ale vieții lui Aristide.

Dacă cercetăm diferitele procedee de portretizare — narația unui fapt istoric, anecdota, discuția în contradictoriu, expunerea unei teze morale sau politice, generalizările portretistice, fragmentele de dialog, fragmentele de discursuri — constatăm aceeași varietate de însușiri care, întocmai ca notele unei simfonii, contribuie la farmecul general al expunerii.

Astfel, delicate uneori, contraargumentările lui sînt vehemente și tăioase adesea: „Ei bine, această dovadă [că Aristide a adus, ca choreg, drept ofrandă lui Dionysios, niște statui], deși este foarte importantă, este totuși foarte slabă (cap. 1)"; „este deci de mirare spusa lui Herodot care zice că... (19)". Anecdotele, scurte, subliniază printr-o încheiere, un moment, punînd în lumină trăsătura unui caracter: „Scriindu-se deci atunci «scoicile» se zice că unul care nu știa să scrie și era cu totul necioplit, a dat «scoica» lui Aristide, ca unui oarecare, și l-a rugat să scrie pe ea numele lui Aristide. Aristide s-a mirat și l-a întrebat dacă cumva Aristide i-a făcut vreun rău, iar celălalt i-a zis: «Nici unul, eu nici nu-l cunosc, dar nu pot suferi să aud peste tot [numindu-l] «cel drept»»" (7).

Citatele din poeți conferă narației patos și, adesea, plasticitate:

„De aceea, după cît se pare, fiind rostiți în teatru iambii făcuți de Eschil pentru Amphiaraos:

„Căci vrea nu numai să pară, ci să fie drept,
Cultivînd, în minte, o sămînță adîncă,
Din care vlăstăresc gîndurile înțelepte".

Plutarchos al lui Konrat Ziegler în *Realencyklopädie der Altertumswissenschaft*, 1951, care este de acord cu punctul nostru de vedere.

Fragmentele de discurs aduc, în narație, ceva din pateticul marilor dezbateri:

„Dacă avem minte, Temistocle, noi să lăsăm deșarta și copilăreasca dezbinare, să începem o întrecere salvatoare și mîntuitoare între noi și să luptăm să salvăm Elada, tu comandînd și conducînd oști, iar eu dîndu-ți ajutor și sfătuindu-te, de vreme ce și acum aflu că numai tu ai în mînă cele mai bune planuri, pentru că ai dat ordin ca bătălia să se dea în strîmtoare, cît mai repede. Și, în timp ce aliații îți fac împotrivă, se pare că dușmanii îți dau ajutor, căci marea de jur împrejur și în spate (la insula Salamina) s-a umplut de navele dușmane, astfel încît și pe cei care nu vor i-a cuprins nevoia să fie oameni curajoși și să lupte, căci fugii nu i s-a lăsat drum". (8). Nu cercetăm acum verosimilul unei astfel de exhortații, ci subliniem valoarea ei ca mijloc literar de prezentare a unor idei.

Plutarh nu dă două replici de dialog în stil direct, ci de cele mai multe ori una dintre replici este în stil indirect, iar cealaltă în stil direct, ceea ce pune o surdină forței dramatice pe care o conferă ideilor dialogul: „Astfel, cînd Temistocle a spus că, după socotința lui, cea mai mare virtute a unui general este să cunoască și să presimtă intențiile dușmanilor, Aristide i-a răspuns: «Acest lucru este necesar, Temistocle, dar lucru frumos și cu adevărat vrednic de un comandant este stăpînirea mîinilor»". (24). Este ușor de înțeles ce față ar fi căpătat dialogul, dacă Plutarh ar fi scris: Temistocle a zis: „Cea mai . . .".

Generalizările portretistice, abundente la început, apoi foarte rare, împrăștiate în cursul biografiei, îl ridică din cînd în cînd pe cititor pe înălțimea privirilor de ansamblu.

Toate procedeele menționate mai sus sînt numai ca niște ornamente care împodobesc marea construcție a narației faptelor istorice la care a participat Aristide. Narația diferă, în general, de la autor la autor. Herodot întrerupe adesea povestirea unui fapt, lăsînd pe cititor în așteptarea urmării, pentru a face o lungă digresiune etnografică sau de altă natură, ceea ce contribuie, desigur, la slăbirea efectului pe care, în chip firesc, ar trebui să-l aibă expunerea unui eveniment dramatic. Tucidide, dimpotrivă,

în narațea unui fapt este concis, adesea pînă la obscuritate, și cititorul trebuie să facă, de multe ori, un mare efort pentru a-și imagina detaliile care lipsesc în expunerea istoricului.

Narația lui Plutarh este limpede, adesea abundentă, fără să fie prolixă, dar mereu făcută cu o abia perceptibilă emoție, care se desprinde din momentele unui fapt amintit, din cuvintele întrebuințate.

Iată, de pildă, expusă, în cîteva cuvinte, încercuirea perșilor la Salamina: „Astfel, cînd cei din jurul lui Euribiade se sfătuiau ca să părăsească Salamina, iar triremele dușmane, ridicînd noaptea ancora și pornind învăluirea, stăpîneau și marea, de jur împrejur (-ul Salaminei) și insulele, cînd nimeni nu cunoștea învăluirea, Aristide a venit din Egina, plutind cu îndrăzneală printre corăbiile dușmane și, ajungînd noaptea la cortul lui Temistocle, l-a chemat numai pe el afară și i-a zis: «. . .»"[1].

Bătălia de la Plateea însă, în cursul căreia Aristide a comandat soldații trimiși de Atena, este descrisă cu multe amănunte de Plutarh. Narațea bătăliei începe cu capitolul al 11-lea al biografiei și se termină cu capitolul al 19-lea.

Este deci o bătălie narată în 9 capitole. Principalele momente ale narației sînt următoarele: sosirea lui Aristide la Plateea, întîlnirea cu Pausanias, consultarea zeului de la Delfi în privința locului bătăliei, interpretarea pasajului obscur, aflarea locului (cap. 11); cearta elenilor pe locul de ocupat în linia de bătaie, intervenția dojenitoare a lui Aristide (12); descoperirea unui complot la Plateea, Aristide procedează cu tact (13); Mardonios atacă cu călărimea, megarienii sînt puternic presați, Aristide le vine în ajutor, căderea lui Masistios, comandantul călărimii persane (14); Mardonios hotărăște atacul pedestrimii, Alexandru, regele macedonenilor, îl înștiințează pe Aristide despre hotărîrea lui Mardonios, iar Aristide o comunică lui Pausanias (15); rînduiala pedestrimii în linie de bătaie, atenienii se supără pentru că Pausanias îi așezase în aripa dreaptă, împotriva perșilor, dar Aristide îi poto-

[1] Cap. 8.

leşte; rînduiala liniei iar s-a schimbat, pînă cînd a venit noaptea şi bătălia nu s-a dat (16); oastea elenilor se retrage spre Plateea, Mardonios prinde de veste şi-i atacă, Pausanias dă ordinul de bătălie, uitînd să dea consemnul şi trece apoi să sacrifice (17); jertfa a fost bine prevestitoare; lupta începe între spartani şi perşi, atenienii au sărit în ajutorul spartanilor, dar au fost atacaţi de elenii care se dăduseră de partea perşilor; Aristide i-a implorat să nu se bată pentru înrobirea Eladei, apoi, văzînd că nu-l ascultă, i-a atacat, iar ei au dat înapoi (18); cei dintîi au învins spartanii, Mardonios a fost lovit cu o piatră de un spartan şi ucis, atenienii au respins pe tebani, care se retrag, apoi cuceresc tabăra perşilor (19). Elemente care încetinesc ritmul naraţiei sînt: consultarea oracolului (11); descoperirea unui complot (13); jertfele aduse de Pausanias (17 şi o parte din 18). Aceste elemente, deşi distrag atenţia cititorului de la urmărirea momentelor esenţiale ale bătăliei, nu sînt totuşi în afara subiectului şi nici prea lungi.

Pentru a ne da mai bine seama de caracterul naraţiei lui Plutarh, este util să constatăm că la Herodot bătălia este expusă pe aproape patruzeci de capitole — IX 26–68 —, deci Plutarh îi acordă de patru ori mai puţin spaţiu decît Herodot. Este adevărat că pe biograf nu-l interesau decît momentele decisive ale luptei şi îndeosebi acelea în care apărea Aristide, pe cînd Herodot avea interesul să pună toate elementele în lumină. Cu toate acestea, Herodot ar fi putut concentra cu mult mai mult expunerea, fără ca prin aceasta să se fi pierdut ceva din esenţial. De pildă, Plutarh expune în cîteva fraze neînţelegerile dintre eleni în legătură cu locul de ocupat în linia de bătaie, pe cînd la Herodot (IX 26, 27), tegeaţii şi atenienii ţin discursuri, dezbătînd problema în contradictoriu. La Herodot nu este vorba despre Aristide. Noi nu discutăm acum veracitatea afirmaţiilor făcute de Herodot şi de Plutarh, ci ne interesează naraţia ca procedeu literar de portretizare a unui personaj. Şi, din acest punct de vedere, este evident că Plutarh, povestitorul, deşi putea să omită multe elemente ale naraţiei, neesenţiale pentru caracterizarea lui Aristide, interesante totuşi pentru creionarea întregului cadru al unui fapt istoric, a dat amănunte nu ca un biograf, ci ca un istoric.

Prin această variată gamă de procedee literare, Plutarh izbuteşte să cucerească pe cititori printr-un farmec al expunerii, care, chiar dacă uneori se depărtează de realitate şi lunecă în anecdotă, tocmai prin anecdotă trezeşte interesul cititorului pentru adevărul istoric.

N. I. B.

I. Aristide, fiul lui Lisimah[1], era din tribul Antiochis[2] şi din demul Alopeke[3]. Cu privire la averea lui s-au iscat versiuni deosebite; unii ziceau că, trăind în sărăcie aspră, Aristide a lăsat, la moarte, două fete rămase multă vreme necăsătorite, din pricina sărăciei. Ridicîndu-se împotriva acestei versiuni, susţinută de către mulţi, Demetrios din Phalerai[4], în *Socrate*, zice că ştie un loc la Phalerai, care a fost al lui Aristide şi că aici a fost îngropat, iar ca dovezi că în casa lui Aristide a fost o stare bună, el socoteşte: mai întîi, slujba eponimă[5], pe care a îndeplinit-o fiind ales la sorţi dintre genosurile cu oamenii care aveau cele mai mari averi, şi pe care îi numeau pentacosiomedimnoi[6]; apoi ostracismul suferit, care nu se aplica nici unui sărac, ci cetăţenilor de familii mari şi pizmuiţi din pricina strălucirii neamului, iar a treia şi ultima dovadă este că a lăsat în templul lui Dionysios, ca ofrandă pentru izbînda sa de choreg, nişte trepiede, care se văd şi în vremea noastră, păstrînd următoarea inscripţie: „Antiochis a învins, Aristide a fost choreg, Archestratos a învăţat [pe actori][7]". Numai că această dovadă, deşi pare foarte importantă, este totuşi foarte slabă. Într-adevăr, şi Epaminonda[8], despre care toţi oamenii ştiu că a şi fost crescut şi a şi trăit în mare sărăcie, şi Platon, filozoful, au luat asupra lor choregii destul de onorabile, unul organizînd şi echipînd pe flautişti[9], iar celălalt pe dansatorii cyclici[10], însă cheltuielile lui Platon au fost susţinute de către Dion, tiranul Siracuzei, iar ale lui Epaminonda, de către Pelopida. Căci oamenii buni nu duc un război fără crainic şi libaţii[11] împotriva darurilor date de prieteni, ci, socotind lipsite de noblete şi înjositoare pe cele date spre risipă şi spre îmbuibare, nu resping pe cele care servesc vreunei ambiţii dezinteresate şi onorabile.

Panaitios[12] dovedește că Demetrios s-a înșelat în privința trepiedului din pricina identității de nume, căci de la războaiele medice[13] și pînă la sfîrșitul războiului peloponesiac sînt înscriși ca choregi învingători numai doi Aristizi. Dintre aceștia nici unul n-a fost fiul lui Lysimachos, ci unul a avut de tată pe Xenophilos[14], iar celălalt a fost cu mult mai tînăr, după cum dovedesc literele scrierii de după Eucleides[15] și a mai fost înscris acolo Archestratos, pe care nimeni nu-l înscrie lîngă numele lui Aristide în timpul războaielor medice, dar, pe timpul războiului peloponesiac, mulți îl menționează ca dascăl de coruri[16]. Este bine deci să cercetăm cum stă argumentarea lui Panaitios. Ostracismul se abătea de obicei asupra oricui era socotit deasupra celorlalți prin glorie sau neam sau puterea cuvîntului; așa a fost ostracizat Damon[17], dascălul lui Pericle, pentru că părea de o înțelepciune neobișnuită. Iar Idomeneu[18] mai spune că Aristide și-a îndeplinit slujba sa, nu [după ce a fost] tras la sorți, ci fiind ales de atenieni. Dar dacă a deținut acea slujbă și după bătălia de la Plateea[19], cum scrie Demetrios însuși, este foarte de crezut că pentru o atît de mare faimă și atît de mari izbînzi, datorită virtuții sale, a fost socotit vrednic de o slujbă pe care alții o dobîndeau prin tragere la sorți numai pentru bogăția lor. Se vede bine că Demetrios se străduiește să apere de faima sărăciei, ca de un mare rău, nu numai pe Aristide, ci chiar pe Socrate[20], spunînd că acesta ar fi avut nu numai casă, dar și șaptezeci de mine[21], pe care Criton [le fructifica] dîndu-le cu dobîndă.

II. Aristide era prietenul lui Cleisthenes[22], cel care a statornicit orînduirea de stat, după doborîrea tiranilor, dar deoarece dintre oamenii politici dorea să imite și admira mai mult pe Licurg spartanul[23], a început să ducă o politică aristocratică și a avut ca adversar, apărător al poporului, pe Temistocle, fiul lui Neocles. Unii spun că încă de copii, fiind crescuți împreună, s-au deosebit de la început în orice lucru și vorbă care ținea de seriozitate sau de glumă, iar firile lor s-au dat în vileag prin continua zavistie, unul [Temistocle] avînd o fire mlădioasă, îndrăzneață, activă și care se pornea cu isteține și repede la toate, iar celălalt [Aristide] – o fire sprijinită pe

un caracter temeinic și puternic, care tindea spre dreptate și care nu se împăca cu minciuna, cu flecăreala și cu înșelăciunea, nici chiar în chip de glumă. Ariston din Keios[24] spune că dușmănia lor, ajunsă atît de departe, ar fi început de la o gelozie, deoarece amîndoi iubind pe Stesilos, un tînăr de neam din Ceos, cu mult prea strălucit față de cei de vîrsta lui prin înfățișarea și forma trupului, n-au răbdat cu măsură patima și nici cînd frumusețea băiatului s-a trecut nu și-au lăsat vrăjmășia, ci, ca și cînd ar fi fost pregătiți cu ajutorul ei, au pornit îndată la politică, înverșunați și dezbinați. Într-adevăr, Temistocle, intrînd într-o asociație de tineri, avea un mijloc de apărare și o putere care nu putea să nu fie luată în seamă; astfel, cînd cineva i-a spus că îi va conduce bine pe atenieni dacă va fi drept și plăcut tuturor, el i-a răspuns: „Eu nu m-aș așeza niciodată pe un tron de la care prietenii mei n-ar avea nimic de obținut mai mult decît străinii".

Dimpotrivă, Aristide mergea singur, pe o cale proprie în politică, mai întîi pentru că nu voia să ia partea prietenilor prin nedreptate, dar nici să fie urîcios nefăcîndu-le nici un hatîr, apoi se păzea de puterea dobîndită de la prieteni, văzînd că pe mulți îi îmdemna la nedreptate, deoarece socotea că bunul cetățean se sprijină numai pe faptul că face și spune lucruri folositoare.

III. Totuși, fiindcă Temistocle punea multe lucruri în mișcare cu îndrăzneală și i se ridica împotrivă și-i bara orice acțiune politică, Aristide a fost oarecum silit și el să se apere, să încerce să pună piedici puterii lui [Temistocle] care creștea datorită trecerii în fața poporului[25], să se împotrivească la tot ce întreprindea Temistocle, socotind că este mai bine să treacă cu vederea unele interese ale poporului decît ca Temistocle să devină puternic prin izbînda acțiunilor lui. În sfîrșit, o dată, cînd Temistocle făcea o propunere folositoare, Aristide i s-a împotrivit și a ieșit victorios, dar nu s-a putut ține să nu spună cînd a plecat din ecclesia: „Nu va fi mîntuire pentru interesele Atenei, dacă nu vom fi azvîrliți, și eu și Temistocle, în prăpastie". Altă dată Aristide, făcînd o propunere în fața poporului

și iscîndu-se împotriviri și gîlceviri în jurul ei, a ieșit învingător, dar tocmai cînd proedrul[26] era gata să consulte adunarea, el, dîndu-și seama, din discuții, de lipsa de folos a propunerii și-a retras-o.

Adeseori și-a exprimat părerile și prin alții, pentru ca nu cumva Temistocle, din pricina învrăjbirii cu el, să se împotrivească la ceea ce era folositor. Minunată s-a văzut neclintirea lui față de schimbările în politică[27], neînfumurîndu-se de onoruri și păstrîndu-se liniștit și blînd în fața înfrîngerilor și socotind, de asemenea, că trebuie să se pună în serviciul patriei și să ducă o activitate politică nu numai fără interes pentru bani, ci și fără ambiție pentru glorie.

De aceea, după cît se spune, cînd s-au rostit în teatru iambii făcuți de Eschil pentru Amphiaraos[28]:

„Căci vrea nu numai să pară, ci să fie drept,
Cultivînd, în minte, o sămînță adîncă,
Din care rodesc gîndurile înțelepte".

[*Șapte împotriva Tebei*, v. 579—581].

toți și-au întors privirile spre Aristide, la gîndul că lui i se potrivește mai mult această virtute.

IV. Dar se spune că nu numai față de bunăvoință și hatîr, dar chiar față de mînie și dușmănie se împotrivea foarte aprig, pentru a apăra dreptatea. Astfel se spune că, o dată, cînd Aristide acuza pe un dușman în justiție, judecătorii admițînd acuzația, nu voiau să mai asculte pe învinuit, ci cereau îndată să voteze împotriva lui, dar Aristide a sărit lîngă cel judecat și a început să-i roage, împreună cu el, ca să fie ascultat și să beneficieze de prevederile legilor. Altă dată, pe cînd el judeca doi oameni de rînd, iar unul dintre ei zicea că adversarul lui îi făcuse multe neplăceri lui Aristide, el a spus: „Spune, bunule, mai degrabă dacă ție ți-a făcut vreun rău, căci eu judec pricina ta, nu pe a mea".

Fiind ales epimelet al veniturilor publice, a arătat că luaseră mulți bani din avutul public nu numai dregătorii

din timpul său, dar chiar și cei dinaintea lui, și mai ales Temistocle:

„Căci era un om priceput, dar nu stăpîn pe mîna sa".

(Vers dintr-o operă necunoscută)

De aceea, Temistocle, strîngînd pe mulți împotriva lui Aristide la darea socotelilor, l-a învinuit de furt și a izbutit să-l osîndească, după cum spune Idomeneu. Dar, mîniindu-se fruntașii și oamenii cumsecade din cetate, nu numai că l-au eliberat de pedeapsă, ci, dimpotrivă, au făcut să fie ales iarăși dregător pentru aceeași dregătorie.

Și, prefăcîndu-se Aristide că se căiește de cele întîmplate mai înainte, se lăsa mai moale și era pe placul celor care furau banii publici, pentru că nu-i dovedea, nici nu le cerea socoteală amănunțită, astfel încît, plini de banii publici, îl ridicau în slăvi și cereau poporului să-l voteze, și-și dădeau silința să obțină realegerea lui.

Și fiind ei gata să-l aleagă, Aristide i-a dojenit pe atenieni, zicînd: „Ei bine, cînd v-am condus cu credință și cu cinste, am fost batjocorit, iar cînd las pradă furilor multe din bunurile publice, apar ca un minunat cetățean. Mie mi-este rușine mai mult de cinstea de acum decît de osîndirea de mai înainte și sînt dezgustat de voi, pentru care a face pe placul celor răi este mai glorios decît a salva avutul obștesc". Zicînd acestea și dovedind furturile, a închis gura celor care strigau și tocmai dăduseră mărturii pentru el, dar a dobîndit adevărata și dreapta laudă de la cei buni.

V. Cînd Datis[29] — trimis de Darius sub pretextul de a pedepsi pe atenieni pentru că dăduseră foc Sardesului, dar în realitate ca să supună pe eleni — s-a oprit cu toată flota la Maraton și a început să pustiască țara, dintre cei zece strategi, statorniciți de atenieni pentru război, cel mai mare prestigiu îl avea Miltiade[30], dar al doilea, prin faimă și putere, era Aristide. Și atunci, dîndu-se de partea părerii lui Miltiade, cu privire la luptă, a adus o mare înclinare a cumpenii și, cum fiecare strateg avea comanda o zi, cînd a ajuns comanda la el, i-a predat-o lui Miltiade, învățînd pe colegi că a asculta și a urma pe cei care gîn-

desc cu minte nu este un lucru înjositor, ci distins și mîntuitor.

Îmblînzindu-le astfel ambiția și înduplecîndu-i să se învoiască de a folosi o singură părere, pe cea mai temeinică, l-a încurajat pe Miltiade, care a devenit puternic, prin neîntreruperea comenzii. Astfel, fiecare renunțînd la comanda de fiecare zi, îi dădeau acestuia ascultare. Iar în timpul bătăliei, cînd mai ales partea de mijloc a frontului atenienilor era în suferință, iar dușmanii rezistau cea mai mare parte din timp aci, în fața triburilor Leontis și Antiochis, au luptat în chip strălucit, așezați unul lîngă altul și Temistocle și Aristide, căci unul era din tribul Leontis, iar celălalt din Antiochis. Dar după ce atenienii i-au respins pe dușmani care s-au aruncat pe corăbii și i-au văzut că nu plutesc spre insule, ci sînt duși de vînt și de mare, fără voia lor, spre Atica, temîndu-se să nu ia cetatea lipsită de apărători, comandanții, în fruntea a nouă triburi, au pornit în grabă spre Atena unde au ajuns în aceeași zi. Iar la Maraton fiind lăsat Aristide, cu tribul său, ca paznic al prizonierilor și prăzilor, nu și-a dezmințit faima, ci, deși era din belșug argint și aur, iar în corturi și în navele capturate se găseau veșminte de tot soiul și alte lucruri cît nu se poate spune, nici el n-a dorit să se atingă de ele, nici pe altul nu l-a lăsat. Doar cîțiva au profitat, furișîndu-se neobservați, printre care era și purtătorul de torță Callias[31]. Lui i-a căzut în genunchi, după cît se pare, un dușman, care văzîndu-l cu plete și cu panglică în jurul capului, l-a luat drept rege. Închinîndu-i-se și luîndu-i dreapta, i-a arătat o mare cantitate de aur ascunsă într-o groapă.

Însă Callias, fiind cel mai crud și nelegiuit om, a luat aurul, dar l-a ucis pe om, ca să nu spună celorlalți. De aceea se spune că cei din casa lui Callias au fost numiți de comici „îmbogățiții din groapă" fiind luați în rîs pentru locul în care a găsit Callias aurul.

Mai apoi, Aristide a avut iarăși arhontatul eponim. Desigur Demetrios din Phalerai spune că Aristide l-a deținut cu puțin înainte de moarte, după lupta de la Plateea. Totuși, în anagrafe[32], ulterior lui Xantippides[33] sub arhontatul căruia a fost învins Mardonios la Plateea nu se poate găsi cineva cu numele de Aristide, dar după eponimatul lui Phainippos[34] în timpul căruia s-a dobîndit victoria de la Maraton, îndată a fost înscris ca arhonte Aristide.

VI. Dintre toate virtuțile lui, dreptatea s-a făcut văzută mai mult de popor, din pricină că era neîntreruptă și de folos pentru toți. Și astfel, un om sărac și din popor a dobîndit cea mai regească și mai divină poreclă de „cel drept", ceea ce n-a rîvnit nici un rege sau tiran, ci le-a plăcut să fie numiți Poliorcești[35] și Kerauni[36] și Nicatori[37], alții „Vulturi" și „Șoimi", iubind mai mult faima dobîndită prin forță și putere decît pe cea dobîndită prin virtute.

Desigur, divinitatea, cu care doresc ei să sălășluiască împreună și să se asemene, pare că se deosebește prin trei însușiri: nestricăciunea, puterea și virtutea, dintre care cea mai sfîntă și mai dumnezeiască este virtutea. Într-adevăr, a fi nepieritor este dat și golului și elementelor, iar putere mare au și cutremurele și trăsnetele și pornirile vînturilor și năvalele apelor, dar de dreptate și de lege nu are parte nimic, decît divinitatea, prin aceea că judecă și raționează. De aceea, trei sînt simțămintele pe care le încearcă omenirea în fața divinității: rîvna, teama și respectul; oamenii rîvnesc și fericesc divinitatea, privind la nestricăciune și veșnicie; se înfricoșează și se tem, privind la domnia și puterea ei, dar o iubesc și o cinstesc și o adoră, privind la dreptatea ei. Deși așa stau lucrurile, totuși oamenii doresc nemurirea, pe care n-o cuprinde firea noastră, și puterea, care depinde, de cele mai multe ori de noroc, iar virtutea, singurul dintre bunurile zeiești, care le stă în putere, o pun în ultimul loc, judecînd rău, pentru că dreptatea face ca viața, petrecută de oameni deținînd puterea și avînd noroc și purtînd dregătorii mari, să fie zeiască, pe cînd nedreptatea face pe acești oameni sălbatici.

VII. Și s-a întîmplat ca Aristide, care la început era iubit datorită poreclei [de „cel drept"] mai tîrziu a fost pizmuit, mai ales că Temistocle răspîndea vorbe în popor cum că nu s-a băgat de seamă că Aristide, desființînd judecătoriile prin aceea că judecă și legiuiește el toate, și-a

pregătit o monarhie fără lăncieri. Şi apoi, poporul tare semeţindu-se după victorie şi socotindu-se vrednic de cele mai mari cinstiri, pizmuia pe cei care aveau nume şi o faimă mai mare decît mulţimea. Şi, adunîndu-se ei de peste tot în cetate, îl ostracizează pe Aristide, zicînd că este „teamă de tiranie" ceea ce era în realitate pizmuirea unei faime. Într-adevăr, ostracismul nu era o pedeapsă a răutăţii, ci se numea, de dragul cuviinţei, umilirea înfumurării şi împiedicarea unei puteri de nesuferit. Era ostracismul un fel de satisfacţie blîndă a pizmei, care nu ducea la dezastrul acelora pe care-i ura, ci doar la îndepărtarea ostracizatului pe timp de zece ani. Dar cînd au început unii să doboare prin ostracism pe unii oameni lipsiţi de nobleţe şi răi, ostracizîndu-l pe Hyperbolos[38], cel din urmă dintre toţi, au încetat ostracizările.

Se zice că pe Hyperbolos l-au ostracizat pentru pricina următoare: Alcibiade şi Nicias, care aveau o mare trecere în cetate, erau în ceartă. Cînd deci poporul era gata să aducă cioburile [ostraca] şi era vădit că avea să scrie pe ele numele unuia dintre cei doi, Nicias şi Alcibiade, vorbindu-se între ei şi amîndoi aducîndu-şi partizanii în acelaşi loc, s-au înţeles să-l ostracizeze pe Hyperbolos. Poporul mîniindu-se că ostracismul a fost luat în batjocură şi — defăimat — l-a părăsit cu totul şi l-a desfiinţat. Ca să vorbim lămurit, pentru efectuarea ostracismului se proceda după cum urmează. Fiecare cetăţean lua un ciob şi scria pe el numele cetăţeanului pe care dorea să-l exileze, apoi îl ducea într-un loc din agora înconjurat de jur împrejur cu un gard de lemn. Iar dregătorii, mai întîi, socoteau numărul cioburilor la un loc — căci dacă cei care scriseseră pe cioburi erau mai puţini de şase mii, ostracismul rămînea fără rezultat — apoi, deosebind cioburile după numele scrise, pe cel scris de cei mai mulţi îl declarau prin strigătul crainicului exilat pe zece ani cu dreptul de a-şi folosi rodul averii sale. Scriindu-se deci atunci cioburile, se zice că unul care nu ştia să scrie şi era cu totul necioplit, a dat ciobul lui Aristide, ca unui oarecare, şi l-a rugat să scrie pe el numele lui Aristide. Acesta, minunîndu-se şi întrebîndu-l dacă Aristide i-a făcut cumva vreun rău, el a răspuns: „Nici unul, eu nici nu-l cunosc, dar nu pot suferi să aud [zicîndu-i-se] peste tot

«cel drept»". Auzind acestea, Aristide n-a răspuns nimic, şi-a scris numele său pe ciob şi i l-a dat omului. După condamnarea la exil, cînd s-a îndepărtat de cetate, ridicînd mîinile la cer, a rostit, după cum se spune, o rugăciune contrarie celei a lui Ahile: [care ceruse mamei sale să pedepsească pe duşmanii lui] să nu dea peste atenieni nici o împrejurare, care să constrîngă poporul să-şi amintească de Aristide.

VIII. În al treilea an de la această întîmplare, cînd Xerxe înainta prin Tesalia şi Beoţia spre Atica, atenienii au desfiinţat legea şi au votat întoarcerea exilaţilor, căci se temeau mult de Aristide, ca nu cumva, dîndu-se de partea duşmanilor, să corupă şi să treacă mulţi cetăţeni împreună cu el. Ei nu-şi făceau o dreaptă idee despre Aristide, care, şi înainte de această hotărîre, încerca să îndrumeze şi îndemna pe eleni spre libertate şi după această hotărîre, cînd Temistocle era strateg cu depline puteri, ia dat ajutor şi s-a sfătuit împreună cu el, făcînd din cel mai urît duşman al său, pe cel mai faimos luptător pentru salvarea comună. Astfel, cînd cei din jurul lui Euribiade[39] se sfătuiau să părăsească Salamina, iar triremele duşmane, ridicînd noaptea ancora şi pornind învăluirea, stăpîneau şi marea de jur împrejur şi insulele, cînd nimeni nu aflase de învăluire, Aristide a venit din Egina, plutind cu îndrăzneală printre corăbiile duşmane şi, sosind noaptea la cortul lui Temistocle şi chemîndu-l numai pe el afară, i-a zis: „Noi, Temistocle, dacă avem minte, să lăsăm deşarta şi copilăreasca dezbinare şi să începem o întrecere mîntuitoare şi salvatoare între noi, şi să luptăm să salvăm Elada, tu comandînd şi conducînd oştile, iar eu dîndu-ţi ajutor şi sfătuindu-te, de vreme ce şi acuma aflu că numai tu ai găsit cele mai bune planuri, dînd ordin să se dea bătălia în strîmtoare, cît mai repede. Şi, în timp ce aliaţii îţi fac împotrivă, se pare că duşmanii îţi dau ajutor, căci marea, de jur împrejur şi în spate, s-a umplut de navele lor, astfel că şi pe cei care nu vor i-a cuprins nevoia curajului de-a lupta, căci fugii nu i s-a lăsat drum". La aceste vorbe Temistocle a zis: „N-aş vrea, Aristide, ca tu să fii mai bun decît mine în această împrejurare, deci voi încerca, luîndu-mă la întrecere cu tine pentru o faptă bună, să te în-

trec cu fapta". Zicînd așa, i-a spus cursa pe care i-o întinsese dușmanului, și l-a îndemnat să-l convingă pe Euribiade și să-i arate că este cu neputință să se mîntuie, dacă nu vor da bătălia cu corăbiile, căci avea mai multă încredere în Aristide. De aceea, în adunarea comandanților, cînd Cleocritos din Corint i-a spus lui Temistocle că nici lui Aristide nu-i place părerea lui, căci, de față fiind, păstrează tăcerea, Aristide a răspuns că n-ar tăcea, dacă Temistocle n-ar spune ceea ce se cade, dar acum stă liniștit, nu pentru bunăvoința față de el, ci pentru că-i laudă părerea.

IX. Comandanții de corăbii ai elenilor acestea au făcut. Însă Aristide, văzînd că Psittaleia, insulă nu prea mare, care se află în fața Salaminei, în strîmtoare este plină de dușmani, a îmbarcat pe cîteva vase de serviciu pe cei mai curajoși și mai buni luptători și i-a debarcat în acea insulită și, dînd bătălia cu barbarii, i-a omorît pe toți, afară de cîțiva cu vază care au fost prinși vii. Printre ei erau trei feciori ai Sandaucei, sora regelui, pe care îndată i-a trimis la Temistocle. Și, se spune că, potrivit unui oracol, la îndemnul profetului Euthrantides, au fost jertfiți lui Dionysios, mîncător de carne crudă[40]. Iar Aristide, înconjurînd insulița din toate părțile cu arme, o apăra împotriva celor care se îndreptau spre ea, pentru ca nici unul dintre prieteni să nu fie nimicit și nici să scape vreun dușman. Într-adevăr, se părea că cea mai mare mișcare a navelor și cea mai puternică ciocnire a bătăliei s-a desfășurat în jurul acelui loc, de aceea s-a și înălțat un monument al biruinței în Psittaleia.

Iar după bătălie, Temistocle a pus la încercare pe Aristide: a spus că este frumoasă și fapta săvîrșită de ei, dar că mai rămîne de făcut un lucru și mai mare, și anume să prindă Asia în Europa[41], plutind cît mai repede spre Helespont și dărîmînd podul de vase. Dar cînd Aristide a început să-l îndemne, strigînd în gura mare, să lase vorba asta și să vadă și să cerceteze cum să izgonească mai repede pe Med[42] din Elada, pentru ca nu cumva, fiind închis în Elada și neputînd să fugă, să se întoarcă de nevoie spre apărare cu o atît de mare armată, Temistocle trimise în ascuns pe eunucul Arsaces, unul dintre prinși, poruncindu-i să spună regelui că el, Temistocle, dorind să-l salveze pe rege, va întoarce pe elenii care au pornit să navigheze spre poduri.

X. Atunci Xerxe, cuprins de frică, a pornit în grabă spre Helespont, iar Mardonios, cu cei mai buni luptători din armie, ca la trei sute de mii, a rămas pe loc și tare mai vîra groaza în eleni, bizuindu-se pe pedestrime, și-i amenința și le scria: „Ați biruit cu lemne plutitoare pe niște oameni obișnuiți cu uscatul, care nu știu să împingă vîsla; dar acum întins este pămîntul tesalienilor și prielnică este cîmpia beoțiană pentru hopliți și călăreți buni, spre a se bate". Iar atenienilor le-a trimis osebit scrisori și vorbe din partea regelui care-i vestea că le va ridica cetatea și le va da bani mulți și-i va face stăpîni peste eleni, dacă se vor împotrivi războiului. Iar lacedemonienii, aflînd despre aceasta și cuprinzîndu-i teama, au trimis soli la Atena, rugînd pe atenieni să-și trimită femeile și copiii la Sparta, iar pentru cei bătrîni să ia hrană de la ei, căci grea lipsă împresura poporul care-și pierduse pămîntul și cetatea. Atenienii însă, ascultînd pe soli, au dat un răspuns minunat propus de Aristide, zicînd că dau iertare dușmanilor, dacă socotesc că toate se pot cumpăra cu bogăție și cu bani, dacă ei nu știu nimic mai bun, dar sînt supărați pe lacedemonieni că văd numai sărăcia și lipsa care dăinuiește acum la atenieni, uitînd virtutea și mîndria lor, îndemnîndu-i să lupte pentru Elada în schimbul mîncării.

Punînd Aristide să se scrie acestea și aducînd pe soli în adunare, a poruncit să li se spună că nu se găsește atîta aur nici pe pămînt, nici sub pămînt cît s-ar învoi să primească atenienii înaintea libertății elenilor. Iar celor veniți de la Mardonios, arătîndu-le soarele, le-a zis: „Cît timp acesta va merge pe calea lui, atenienii se vor bate cu perșii, pentru pămîntul pîrjolit și pentru templele pîngărite și arse". A mai scris ca preoții să statornicească blesteme împotriva celui care va trimite mesageri la perși sau va părăsi alianța elenilor.

Iar cînd Mardonios a năvălit a doua oară în Atica, atenienii au trecut iarăși la Salamina. Aristide, fiind trimis la Sparta, a început să-i învinuiască de încetineală și nepăsare,

căci lăsau iarăşi Atena pradă duşmanului şi le cerea să vină în ajutor ţinuturilor Eladei care au mai rămas încă libere. Eforii, auzind acestea, în timpul zilei se părea că glumesc şi nu le pasă, fiind în sărbătoare, căci la ei erau Hyacinthiile[43]. În timpul nopţii însă, alegînd cinci mii de spartani, care aveau fiecare în jurul său şapte iloţi, i-au trimis, fără să afle atenienii. Şi cînd Aristide a păşit iarăşi în adunare, ca să-i învinuiască, ei i-au spus rîzînd că aiurează şi doarme, căci armata se află la Oresteion[44], plecată împotriva străinilor, căci îi numeau străini pe perşi. Iar Aristide le-a răspuns că nu fac glume la timp potrivit, înşelînd pe prieteni în loc să înşele pe duşmani.

Acestea le istoriseşte Idomeneu. Iar în psephisma[45] lui Aristide nu este menţionat el ca sol, ci Cimon şi Xantip şi Myronides.

XI. Aristide a fost ales el comandant cu depline puteri în vederea bătăliei şi luînd opt mii de hopliţi atenieni, a pornit la Plateea. Aci s-a unit cu el şi Pausanias[46], care comanda întreaga armată a elenilor, avînd cu el pe spartani, şi a început să curgă şi mulţimea celorlalţi eleni. În ceea ce priveşte întreaga tabără a duşmanilor, care era desfăşurată lîngă rîul Asopos[47], nu exista nici o margine, atît de mare era, dar în jurul bagajelor şi al celor mai de seamă lucruri, ridicaseră un zid cu patru laturi, care avea fiecare o lungime de zece stadii. Iar lui Pausanias şi elenilor, îndeobşte, Tisamenos din Eleea[48] le-a dat un oracol şi le-a prezis că vor izbîndi, dacă se vor apăra şi nu vor începe ei atacul. Dar cînd Aristide a trimis la Delfi, zeul a dat oracol că atenienii vor fi mai presus de duşmani, dacă se vor ruga lui Zeus şi Herei Cithaironia[49] şi lui Pan[50] şi Nimfelor Sphragitide[51], şi vor sacrifica eroilor Androcrates, Leucon, Peisandros, Hypsion, Actaion, Polyidos[52] şi dacă vor înfrunta primejdia pe pămîntul lor, pe cîmpia Demetrei de la Eleusis şi a Corei. Acest oracol, cînd a fost adus lui Aristide, l-a pus în încurcătură. Într-adevăr, eroii, cărora le dădea îndemn zeul să li se aducă sacrificii, erau întemeietorii Plateii, iar peştera nimfelor Sphragitide se află pe o culme a Cithaironului, întoarsă spre apusul soarelui vara; în peşteră era, mai înainte, şi

un oracol, după cum se spune, şi mulţi dintre băştinaşi erau stăpîniţi [de ele], şi-i numeau „posedaţi de nimfe". Dar cîmpia Demetrei de la Eleusis şi făgăduirea izbînzii pentru atenieni, dacă aceştia vor da bătălia pe pămîntul lor, iarăşi îi chema în Atica unde muta războiul. Atunci Arimnestos[53], comandantul plateenilor, a visat că a fost întrebat de Zeus Salvatorul ce-au hotărît elenii să facă, iar el a răspuns: „Mîine vom duce oastea la Eleusis, stăpîne, şi ne vom bate cu duşmanii acolo, potrivit cu oracolul Pitiei". Atunci Zeus a spus că se înşală cu totul, pentru că aci sînt, în jurul Plateii, cele spuse de oracolul Pitiei şi, dacă vor cerceta, vor afla. Acestea au fost spuse lămurit lui Arimnestos, iar el, sculîndu-se, a căutat în grabă pe cei mai încercaţi şi mai iscusiţi cetăţeni şi, tot vorbind şi socotindu-se cu ei în încurcătură, au găsit că, în apropiere de Hystai, la poalele Cithaironului, se află un templu, vechi foarte, numit al Demetrei de la Eleusis şi al Corei. Luînd deci îndată pe Aristide, l-au dus la acel loc, foarte prielnic să pună în rînduială o falangă pedestră pentru o armată mai slabă în călărime, din pricina poalelor Cithaironului, care făcea impracticabile pentru călărime marginile cîmpiei ale cărei părţi se termină în faţa templului. Aci era aproape şi templul eroului Androcrates, înconjurat de o pădure cu arbori deşi şi umbroşi. Şi, pentru ca oracolul să nu aibă nici o lipsă pentru nădejdea izbînzii, plateenii au hotărît, la propunerea lui Arimnestos, să ridice pietrele de la hotarele Plateii cu Atica şi să dea atenienilor pămîntul pentru ca să lupte pentru Elada, pe pămînt propriu, potrivit oracolului.

Ei bine, această generozitate a plateenilor a ajuns atît de faimoasă, încît şi Alexandru[54], pe cînd domnea în Asia, cu mulţi ani în urmă, hotărînd ca Plateea să-şi refacă zidurile, a pus să se proclame la Olimpia, prin crainic, că regele face acest dar plateenilor pentru destoinicia şi mărinimia lor, deoarece, în timpul războiului medic, au pus la îndemînă elenilor propriul lor pămînt şi s-au arătat ei înşişi plini de foarte mare avînt.

XII. Iar tegeaţii[55], certîndu-se cu atenienii pentru rînduiala de bătaie, ca întotdeauna, cereau ca, în timp ce

aceia aveau flancul drept, ei să-l aibă pe cel stîng și se lăudau tare mult cu strămoșii lor. Mîniindu-se deci atenienii, Aristide a pășit în mijloc și a zis: „Împrejurarea de față nu ne îngăduie să vorbim împotriva tegeaților despre noblețe și vitejie, iar vouă, spartanilor, și celorlalți eleni vă spunem că virtutea nici n-o dă, nici n-o ia locul. Iar rîndul pe care ni-l veți da voi, vom încerca să-l împodobim și să-l păzim, pentru ca să nu facem de rușine slava luptelor date mai înainte. Căci noi am venit nu ca să ne certăm cu aliații, ci ca să luptăm cu dușmanii, și nici ca să lăudăm pe părinții noștri, ci ca să ne ridicăm pe noi înșine în ochii Eladei ca bărbați buni, tot așa cum din această luptă se va vedea fiecare cetate și fiecare slujbaș și om de rînd cît prețuiește pentru eleni". Auzind acestea, choregii și comandanții au primit pe atenieni și le-au dat lor celălalt flanc.

XIII. Pe cînd deci toată Elada era în picioare și, îndeosebi, atenienii erau în primejdie, niște oameni din familii de vază și cu mari averi, ajunși în sărăcie din pricina războiului și, o dată cu bogăția, văzîndu-și dispărute în cetate trecerea și faima, în timp ce alții erau onorați și conducători, s-au întrunit pe ascuns într-o casă, în Plateea, și au jurat împreună să răstoarne puterea poporului, iar dacă nu vor reuși, să tulbure lucrurile și să predea cetatea perșilor. În timp ce se puneau la cale aceste lucruri în tabără și deja fuseseră mulți corupți, Aristide a prins de veste și, temîndu-se din pricina momentului în care se afla, s-a hotărît ca nici să nu lase lucrul nebăgat în seamă, nici să nu-l dea cu totul pe față, căci nu se știa pînă la ce număr de conspiratori va ajunge dovada, care caută să prejudicieze mai degrabă dreptatea decît salvarea publică. A prins deci opt dintre mulți alții; și doi dintre ei, cărora li s-a intentat mai întîi proces și care aveau cea mai mare vină, Aischines din demul Lamptres și Agesias din Acharnai[56], au fugit din tabără, iar celorlalți Aristide le-a dat drumul, înlesnindu-le astfel celor care credeau că trec neobservați putința să prindă curaj și să se căiască.

Le-a spus că războiul este un mare loc de judecată, unde pot să destrame cu totul învinuirile, luînd hotărîri bune și drepte în folosul patriei.

XIV. După acestea, Mardonios, care se părea că are cel mai mare interes, a început să pună la încercare pe eleni și a poruncit călărimii să se avînte împotrivă-le: ei erau așezați, fără de megarieni, la poalele Cithaironului în locuri impracticabile și pietroase. Megarienii, trei mii la număr, își așezaseră tabăra în cîmpie. De aceea, tare sufereau din pricina călărimii [persane] care se revărsa asupra lor și putea să-i atace din toate părțile. Au trimis deci o ștafetă la Pausanias, cerîndu-i ajutor și zicînd că nu pot să țină piept ei singuri mulțimii dușmanilor. Pausanias a auzit acestea și vedea că peste tabăra megarienilor plouă sulițe și săgeți, iar ei se îngrămădiseră pe un loc îngust, dar el nu avea putință să se împotrivească călăreților cu falanga de hopliți, grea, a spartanilor. Atunci celorlalți comandanți și lochagi ai elenilor, care erau în jurul său, le-a pus înainte prilejul de a se avînta pentru virtute și onoare, dacă vreunii ar primi să lupte și să vină în ajutor megarienilor. În timp ce alții șovăiau, Aristide a primit, pentru atenieni, sarcina și a trimis pe cel mai curajos lochag[57], pe Olympiodoros, avînd sub comanda sa trei sute de ostași și arcași printre ei. Pregătindu-se ei repede și avîntîndu-se în fugă, Masistios[58], comandantul călărimii dușmane, bărbat minunat prin puterea lui și faimos prin mărimea și frumusețea chipului, cînd i-a văzut, a întors calul și a pornit-o în grabă spre ei. Dar, lovit de o săgeată, calul a zvîrlit pe Masistios, iar el a căzut, din pricina greutății armelor și nici singur nu se putea mișca, spre a se ridica, nici nu putea fi smuls atenienilor, care dădeau năvală și izbeau, căci el era înfășurat nu numai pe piept și pe cap, dar și pe picioare cu aur și aramă și fier. Pe el, lovindu-l cineva cu vîrful lăncii pe acolo pe unde coiful lăsa să se vadă ochiul, l-a ucis, iar ceilalți perși, lăsînd cadavrul, au fugit.

Iar mărimea izbînzii a fost cunoscută de eleni nu după mulțimea morților, căci erau puțini cei căzuți, ci după ja-

lea dușmanilor. Astfel ei, de jale pentru Masistios, s-au tuns ei înșiși și au tăiat coamele cailor și catîrilor și au umplut cîmpia de gemete și plîns, gîndind că pierduseră un om cu mult cel dintîi prin virtutea și puterea sa, după Mardonios.

XV. După lupta călărimii, și unii și alții au rămas încleștați în luptă multă vreme, căci prezicătorii le prevestiseră, după semnele jertfelor, și perșilor și elenilor izbîndă, dacă se vor apăra, iar dacă vor ataca, înfrîngere. Apoi, Mardonios, văzînd că are provizii numai pentru cîteva zile, iar elenii se făceau mereu mai mulți, căci alții li se adăugau, n-a mai putut răbda și s-a hotărît să nu mai aștepte, ci să treacă în zori Asopul și să atace pe neașteptate pe eleni. Și a dat porunca seara comandanților. Dar cînd miezul nopții era în toi, un om călare s-a apropiat de tabăra elenilor și, dînd de străjeri, a cerut să meargă la Aristide din Atena. Răspunzînd el repede, a zis: „Eu sînt Alexandru Macedoneanul, am venit la voi, înfruntînd cea mai mare primejdie, din dragoste pentru voi, pentru ca nu cumva surpriza să vă înmărmurească, spre a lupta mai rău. Mîine Mardonios va da bătălia împotriva voastră, nu sub îndemnul nădejdii și curajului, ci din lipsă de cele de trebuință, pentru că pe de o parte prezicătorii îl împiedică să dea lupta din pricina jertfelor funeste și a prezicerii oracolelor, iar pe de alta armata este copleșită de descurajare și groază. El n-are decît să înfrunte curajos soarta sau să aștepte în inacțiune cea mai rea dintre primejdii". Spunînd acestea lui Aristide, Alexandru îl ruga să știe și să țină minte el singur, dar altuia să nu-i spună. Aristide i-a răspuns că nu este bine să ascundă aceste lucruri lui Pausanias, căci în mîinile lui se găsește comanda, dar că aceste vorbe vor fi neștiute de alții înainte de luptă, iar dacă va învinge Elada, nimeni nu va fi în necunoștință de avîntul și virtutea lui Alexandru. Acestea fiind zise, și regele macedonenilor a pornit înapoi, și Aristide, ducîndu-se la cortul lui Pausanias, i-a spus cele vorbite și au chemat pe ceilalți comandanți și le-au dat poruncă să aibă oastea în rînduială, căci se va da bătălia.

XVI. În acest timp, după cum istorisește Herodot[59], Pausanias a dat cuvînt către Aristide, cerîndu-i să ducă pe atenieni la aripa dreaptă și să fie așezați în fața perșilor, căci vor lupta mai bine, fiind și mai încercați în luptă și mai plini de curaj din pricina victoriei, iar lui însuși își rezervă aripa stîngă, pe unde aveau să atace elenii înțeleși cu mezii.

Dar strategii atenienilor socoteau pe Pausanias nerecunoscător și de nesuferit, pentru că, lăsînd cealaltă oaste pe loc, numai pe ei îi mută în sus și-n jos, ca pe niște iloți și-i aruncă în fața celor mai viteze oștiri dușmane. Dar Aristide le-a spus că se înșală cu totul, dacă de dimineață se certau cu tegeații pentru deținerea aripii stîngi și, preferați fiind, se mîndreau, iar acum cînd lacedemonienii de bună voie se retrag, în favoarea lor, din aripa stîngă și, într-un fel, le predau comanda, nici nu le place faima, nici nu socotesc că-i un cîștig că nu luptă împotriva unor oameni de același neam și rude, ci împotriva unor străini și dușmani firești. După aceea, cu foarte multă bunăvoință au schimbat atenienii rînduiala cu spartanii și multă vorbă mergea printre ei, cînd se asigurau unii pe alții că dușmanii nici n-au luat arme mai bune, nici n-au inimi mai curajoase decît cei de la Maraton, ci au aceleași arcuri ca aceia, aceleași broderii și același aur al veșmintelor puse pe trupuri lenevoase și pe suflete lipsite de bărbăție, pe cînd „noi avem arme și trupuri asemănătoare cu ale celor de la Maraton, și chiar un curaj mai mare datorită izbînzilor, iar lupta noastră nu este numai pentru pămînt și cetate, ca a lor, ci pentru trofeele de la Maraton și Salamina, așa cum nici acelea nu se pare că sînt ale lui Miltiade sau ale norocului, ci ale atenienilor".

Ei s-au grăbit deci și și-au schimbat rînduiala. Aflînd însă tebanii de la dezertori de schimbare i-au spus-o lui Mardonios. Iar acesta de îndată, fie că se temea de atenieni, fie că avea ambiția să cadă asupra lacedemonienilor, a așezat la rîndul său, pe perși în aripa dreaptă, iar elenilor care erau de partea lui le-a poruncit să se așeze împotriva atenienilor. Dar, deoarece rînduiala s-a făcut vădită, Pausanias, întorcîndu-se, s-a așezat în aripa dreaptă, iar Mardonios, așa cum era la început, a luat aripa stîngă

și s-a așezat împotriva lacedemonienilor. Ziua a trecut astfel în nelucrare. Elenii, ținînd sfat, au hotărît să-și așeze tabăra cît mai departe și să ocupe un ținut bogat în apă, deoarece izvoarele de primprejur fuseseră pîngărite și distruse de dușmanii care stăpîneau acele locuri cu călărimea.

XVII. Și, venind noaptea, iar generalii ducîndu-și armata spre locul arătat, mulțimea soldaților nu prea era bucuroasă să-i urmeze și să rămînă împreună cu ei, ci, îndată ce s-au ridicat din primele întărituri, cei mai mulți au pornit în grabă spre cetatea Plateea, și multă zarvă era aci, cînd toți se împrăștiau și-și așezau corturile în neorînduială. Și s-a întîmplat că, dintre toți, lacedemonienii au rămas fără voie. Într-adevăr, Amompharetos[60], bărbat curajos și iubitor de primejdii, care încă de mult era plin de dor de luptă și suferea greu multele amînări și șovăieli, atunci a spus că mutarea aceasta este fugă și eschivare și a declarat că nu va părăsi rîndul de bătaie, ci va rămîne aci și se va împotrivi lui Mardonios cu ostașii săi. Iar cînd s-a dus la el Pausanias și i-a spus că a luat aceste măsuri, fiindcă fuseseră votate și hotărîte de eleni, Amompharetos a luat cu mîinile o piatră mare și, aruncînd-o la picioarele lui Pausanias, a spus că acesta e votul lui cu privire la luptă, iar pe celelalte sfaturi și hotărîri fricoase le lasă în pace. Pausanias se găsea în încurcătură în împrejurarea de față. Atunci a trimis vorbă la atenieni, care tocmai porniseră, rugîndu-i să rămînă pe loc ca să meargă împreună, iar el a dus restul armatei spre Plateea, ca să-l miște din loc pe Amompharetos.

În acest timp, i-a apucat ziua și Mardonios (elenii nu trecuseră neobservați cînd au părăsit tabăra) care avea armata strînsă în linie de bătaie, s-a năpustit asupra lacedemonienilor, cu strigăte mari și cu multă zarvă, căci soldații săi credeau că nu va fi luptă, ci vor prinde pe eleni cînd vor fugi, ceea ce, printr-o mică înclinare a balanței victoriei, ar fi fost ușor să se întîmple. Într-adevăr, Pausanias, observînd ceea ce se petrecea, s-a oprit din mers și a poruncit soldaților să-și ia rînduiala pentru luptă, dar i-a scăpat, fie din ura împotriva lui Amompharetos, fie tulburat de graba dușmanilor, că nu dăduse elenilor

parola. De aceea, ei nu săreau în ajutor nici în număr mare, nici îndată, ci cîte puțin și răzlețiți, cînd bătălia și începuse. Apoi a sacrificat, dar neavînd semne prielnice, a poruncit lacedemonienilor să-și pună scuturile la picioare și să se așeze liniștiți și să fie atenți la el, fără să se împotrivească vreunui dușman, iar el însuși a început alt sacrificiu. Călăreții (persani) dădeau năvală și chiar și o săgeată și-a ajuns ținta și unul dintre spartani a fost lovit. În acest timp și Callicrates[61], despre care se spune că a fost cel mai frumos la chip și mai mare la trup dintre eleni în acea armată, fiind rănit și murind, a spus că nu se plînge împotriva morții, pentru că chiar venise de acasă ca să moară pentru Elada, ci pentru că moare fără să se fi folosit de mînă. Suferința oamenilor era groaznică, însă puterea lor de stăpînire minunată. Într-adevăr, ei nu se apărau împotriva dușmanilor care năvăleau, ci așteptau momentul prielnic de la zeu și de la comandant și rezistau pe loc, fiind zvîrliți și căzînd în linia de bătaie. Iar unii spun că niște lidieni, năpustindu-se asupra lui Pausanias, care aducea un sacrificiu, puțin în afara liniei de bătaie, și se ruga zeilor, au răpit și au împrăștiat cele ale jertfei, iar Pausanias și cei care erau cu el i-au lovit și i-au alungat cu nuiele și cu bice, neavînd arme. De aceea și acum, se zice, se îndeplinesc, ca imitații ale atacului de atunci, loviturile efebilor, în jurul altarului, la Sparta și procesiunea lidienilor care urmează după aceea.

XVIII. În timp ce Pausanias era chinuit de împrejurarea de față, prezicătorul dobora victimă după victimă. Atunci Pausanias și-a întors ochii în lacrimi spre Heraion[62] și, ridicînd mîinile în sus, s-a rugat Herei din Cithairon și celorlalți zei, care stăpînesc pămîntul Plateii, ca, dacă nu le-a fost hărăzit elenilor să învingă, cel puțin să le îngăduie să facă ceva și să arate dușmanilor cu fapta că au pornit cu armată împotriva unor oameni viteji și care știu să lupte. În timp ce Pausanias făcea aceste invocații zeilor, deodată cu rugăciunile lui s-au arătat măruntaiele (prielnice) și prezicătorul a prevestit biruința. Și, dîndu-se tuturor poruncă să se împotrivească dușmanilor, și falanga a avut deodată vedenia unui viețuitor plin de avînt care se

întoarce spre bătălie și se zburlește, și dușmanilor le-a venit gîndul că lupta se va da împotriva unor bărbați care se vor bate pînă la moarte. De aceea, punînd în față mai multe scuturi unul lîngă altul, dușmanii trăgeau cu arcul în lacedemonieni. Iar lacedemonienii, veghind asupra alăturării propriilor scuturi, s-au pornit la atac și, năpustindu-se asupra dușmanilor, le dădeau scuturile la o parte și, lovind cu lancea pe perși în față și în piept, pe mulți i-au doborît, deși nici ei nu cădeau fără luptă sau fără curaj. Astfel că perșii, apucînd cu mîinile goale lăncile, le sfărîmau pe cele mai multe, și nu se arătau leneși la scoaterea spadei, ci se foloseau de pumnale și de acinaces[63] și smulgînd scuturile dușmanilor și, luîndu-se cu ei la luptă, rezistau mult timp. Atenienii, între timp, stăteau liniștiți, așteptînd pe lacedemonieni, dar cînd s-a abătut peste ei uriașul strigăt al luptătorilor și a venit, după cum se spune, o ștafetă de la Pausanias, spre a vesti cele întîmplate, au pornit în grabă să le dea ajutor. Și, pe cînd înaintau ei prin cîmpie, spre strigăt, i-au atacat elenii care se dăduseră de partea perșilor. Aristide, mai întîi, de cum a văzut, a mers mult înainte și le cerea, strigînd și invocînd zeii elenilor, să se lase de bătaie și să nu-i împiedice și să le stea împotrivă cînd le vin în ajutor celor care se avîntă în primejdie pentru Elada, dar, văzînd că nu-i dau ascultare, ci se rînduiesc pentru luptă, a renunțat să mai dea ajutor spartanilor și s-a năpustit asupra lor, care erau ca la cincizeci de mii. Dar cea mai mare parte au dat înapoi și s-a retras de îndată, la gîndul că și dușmanii se schimbaseră, iar lupta zice că s-a dat mai mult împotriva tebanilor, căci la ei fruntașii cetății și cei cu cea mai mare trecere se dăduseră de partea perșilor și conduceau poporul nu după voia lui, ci în chip oligarhic.

XIX. Pe cînd se desfășura astfel bătălia în două părți, cei dintîi au respins pe perși lacedemonienii. Și pe Mardonios l-a ucis un spartan, numit Arimnestos, lovindu-l cu o piatră în cap, așa cum îi prezisese oracolul din templul lui Amphiaraos. Într-adevăr, Mardonios trimisese pe un lidian aci, iar pe un carian la oracolul lui Trophonios. Prezicătorul i-a spus aceasta în limba cariană, iar lidianul,

adormind în incinta templului lui Amphiaraos, a visat că un slujitor al zeului se înfățișează și-i poruncește să plece, dar, nevoind să asculte, îi aruncă în cap o piatră mare, încît s-a părut că omul a murit lovit, și se spune că lucrurile așa s-au petrecut.

Spartanii au urmărit pe fugari pînă la împrejmuirea de lemn. Cu puțin în urmă, atenienii îi resping pe tebani, ucigînd în această luptă trei sute, cei mai de seamă și fruntași. Și, în timp ce spartanii îi urmăreau pe perși, atenienilor le-a venit veste cum că oastea dușmană este asediată între zidurile de lemn. Atenienii au lăsat pe eleni să se salveze singuri, au dat fuga la zidurile de lemn și au găsit acolo pe lacedemonieni, care erau cu totul greoi și nepricepuți în luptele la ziduri. De îndată ei cuceresc tabăra dușmană producînd un mare măcel. Astfel, se spune că din trei sute de mii, patruzeci de mii au fugit cu Artabazos, iar dintre cei care au luptat pentru Elada au căzut, cu toții, o mie trei sute șaizeci. Dintre aceștia, atenienii erau cincizeci și doi, toți din tribul Aiantis, care s-a bătut foarte bine, după cum spune Cleidemos[64]. De aceea, aiantizii[65] au adus jertfe nimfelor Sphragitide pentru victorie, cum ceruse oracolul luînd bani de cheltuială de la popor. Lacedemonienii au pierit cu unul mai mult de nouăzeci, iar tegeații unsprezece. Este deci de mirare afirmația lui Herodot, care zice că numai aceștia s-au luat la harță cu dușmanii, iar dintre ceilalți eleni nici unul. Într-adevăr, și mulțimea celor căzuți și monumentele sînt mărturie că izbînda a fost comună. Și pe altar, desigur, nu s-ar fi pus următoarea inscripție, dacă s-ar fi bătut numai trei cetăți, celelalte stînd în nemișcare:

„Acest altar al lui Zeus Eleutherios[66] l-au ridicat în comun
Cîndva elenii, izgonind pe perși cu puterea
Biruinței și cu munca lui Ares, libertății Eladei".

Această bătălie au dat-o a treia zi a începutului lunii Boedromion[67], la atenieni, iar la beoțieni în a patra zi a sfîrșitului lui Panemos, în care și acum plateenii strîng adunarea obștească a elenilor în Plateea și aduc jertfe lui Zeus Eleutherios pentru izbîndă. Nu trebuie să ne mirăm

de nepotrivirea zilelor, căci și acum, cînd sîntem mai exacți în calculul astrologic, unii socotesc începutul și sfîrșitul lunii în altă zi decît alții.

XX. După aceea, deoarece atenienii nu voiau să cedeze spartanilor prioritatea bravurii și nici nu se învoiau cu ei ca să înalțe un trofeu, era cît pe ce să se năruie treburile elenilor, care se dezbinau în arme, dacă Aristide n-ar fi îndemnat și n-ar fi sfătuit pe colegii de strategie, și mai ales pe Leocrates și pe Myronides[68], și dacă nu i-ar fi cîștigat de partea sa și nu i-ar fi convins să lase judecata pe seama elenilor. Atunci, în timp ce elenii se sfătuiau, Theogeiton din Megara[69] a spus că premiul vitejiei ar trebui dat altei cetăți, dacă nu vor să pornească un război civil. După el, ridicîndu-se Cleocritos din Corint a dat impresia că cere premiul vitejiei pentru corintieni. Căci Corintul era în cea mai mare cinste după Sparta și după Atena. Dar el a spus un cuvînt care le-a plăcut tuturor, și minunat pentru plateeni, și i-a sfătuit să lase ambiția, dîndu-le lor premiul bravurii, căci, dacă ei vor fi onorați, nimeni nu se va supăra. Spunîndu-se acestea, cel dintîi Aristide s-a învoit din partea atenienilor, iar Pausanias din partea lacedemonienilor. Împăcîndu-se deci ei astfel, au luat optzeci de talanți din pradă pentru plateeni, cu care aceștia au zidit templul Atenei și-au ridicat lăcașul și au împodobit templul cu picturi, care se păstrează pînă acum în floare; au ridicat un trofeu osebit lacedemonienii și osebit atenienii. Iar cînd au întrebat oracolul cu privire la jertfe, Apolon Pythios le-a răspuns să așeze altarul lui Zeus Eleutherios și să aducă jertfe mai înainte de a stinge focul din țară, căci fusese pîngărit de dușmani, și să aprindă un foc curat de pe altarul comun de la Delfi. Însă conducătorii elenilor, dînd tîrcoale prin țări, îndată au silit pe cei care foloseau focul să-l stingă, iar dintre plateeni, Euchidas[70] a făgăduit că pe cît era cu putință, va aduce foarte repede focul de la zeu, și a pornit la Delfi. Și-a curățit corpul și, stropindu-se cu apă lustrală, și-a pus o cunună de laur, apoi a luat foc de pe altar și a pornit iarăși în fugă spre Plateea și înainte de apusul soarelui a sosit, făcînd în aceeași zi o mie de stadii[71]. Salutînd pe

cetățeni și predîndu-le focul, îndată a căzut și după puțin timp, și-a dat sufletul. Plateenii, cu multă admirație, l-au înmormîntat în templul Artemidei Eucleia[72], scriind pe mormînt acest tetrametru:

„Euchidas dînd fuga la Pytho[73], s-a întors aici în aceeași zi".

Iar pe Eucleia mulți o și numesc și o cred Artemis, iar alții zic că ar fi fost fiica lui Heracle și a Myrtei, fiica lui Menoitios, sora lui Patrocle[74] și că, murind fecioară, se bucură de cinstiri la beoțieni și la locrieni. Căci în cinstea ei se ridică altare și statui în toată piața și îi aduc jertfe și cei și cele care se căsătoresc.

XXI. După aceea, întrunindu-se o adunare de obște a elenilor, Aristide a propus decret [hotărînd] că în fiecare an să vină probuli și theori[75] și la cinci ani să se țină o întrecere a Eleutheriilor[76]. Și a mai adăugat să se statornicească o armată elenă de zece mii de pedestrași, o mie de cai, o sută de corăbii pentru războiul cu perșii, iar plateenii să fie inviolabili și sacri, însărcinați să aducă sacrificii zeului în numele Eladei. Fiind vestite prin crainic acestea, plateenii au primit să aducă sacrificii în fiecare an în cinstea elenilor care căzuseră și zăceau acolo.

Și acest lucru îl fac ei pînă acum în felul următor: în luna Maimacterion[77], care la beoțieni este Alalcomenion, în ziua a șaisprezecea, trimit încă din zorii zilei o procesiune condusă de un trîmbițaș, care sună un cîntec de război, iar lui îi urmează care pline cu mirt și cununi și un taur negru și tineri ducînd, în amfore, libații de vin și de lapte și ulcioare de untdelemn și de mir; acești tineri sînt dintre oamenii liberi, căci nici unui sclav nu-i este îngăduit să se atingă de ceva din cele servite atunci, deoarece bărbații comemorați au murit pentru libertate. Și, pe lîngă toate acestea, arhontele plateenilor, căruia, în timpul obișnuit, nu-i este îngăduit nici să se atingă de fier, nici să îmbrace o haină de altă culoare în afară de albă, atunci se îmbracă cu o haină purpurie, se înarmează cu o spadă și, luînd o urnă din depozitul de arhive, o duce la morminte prin mijlocul cetății. Apoi, luînd apă de la izvor, el însuși spală coloanele funerare și le unge cu mir,

după care, înjunghiind taurul pe rug și rugîndu-se lui Zeus și lui Hermes Chthonios[78], cheamă la ospăț și la libații pe bărbații viteji care au murit pentru Elada. Apoi, amestecînd craterul cu vin și vărsînd, spune: „Închin bărbaților care au murit pentru libertatea Eladei". Aceste obiceiuri le păstrează pînă acum plateenii.

XXII. Deoarece vedea că atenienii care se retrăseseră în cetate caută să pună mîna pe putere instaurînd democrația, și pentru că, pe de o parte socotea că poporul merită să i se acorde atenție pentru vitejia arătată, iar pe de alta că nu mai este cu putință să fie forțat cînd era puternic în arme și avea gînduri mari, Aristide propune o hotărîre după care conducerea cetății urma să fie obștească și conducătorii să fie aleși dintre toți atenienii. Iar cînd Temistocle a spus către popor că el ar avea un sfat și un plan pe care nu l-a dezvăluit deocamdată, dar care e de folos și mîntuitor pentru cetate, atenienii l-au îndemnat ca să i-l dezvăluie numai lui Aristide și să-l cerceteze amîndoi împreună. Spunînd deci Temistocle lui Aristide cum că se gîndește să dea foc portului elenilor, căci în acest fel cei mai mari și stăpînii tuturor vor fi atenienii, Aristide, pășind în mijlocul poporului, a spus că decît fapta la care se gîndește Temistocle nu este vreo alta mai folositoare, dar nici alta mai nedreaptă. Auzind aceasta, atenienii i-au dat poruncă lui Temistocle să renunțe la planul său. Atît de mult iubea poporul dreptatea și atît îl stima și avea încredere în Aristide.

XXIII. Fiind trimis strateg cu Cimon la război, Aristide vedea și pe Pausanias și pe ceilalți conducători ai spartanilor că sînt urîți și de nesuferit aliaților, cu care el însă s-a purtat blînd și omenos în timpul expedițiilor, și l-a făcut și pe Cimon să li se arate om de înțeles și popular. În acest chip, pe nesimțite, el le-a smuls lacedemonienilor conducerea nu cu ajutorul armelor, nici al corăbiilor, nici al cailor, ci prin bunăvoință și prin modul de a conduce. Într-adevăr, fiind iubiți atenienii de către eleni, datorită dreptății lui Aristide și blîndeții lui Cimon, și mai mult i-au făcut plăcuți lăcomia și brutalitatea lui Pausanias. Căci

acesta întîmpina și pe conducătorii aliaților cu mînie și înfumurare, și pe cei din mulțime îi pedepsea cu lovituri sau, punîndu-le deasupra o ancoră de fier, îi silea să stea toată ziua în picioare. Și nu era îngăduit nimănui să ia paie sau iarbă și nici să se ducă la izvor să ia apă înaintea spartanilor, căci niște sclavi, cu biciul în mînă, îndepărtau pe cei care se apropiau. Cînd Aristide a vrut să-l cheme și să-i vorbească despre aceste lucruri, Pausanias și-a încruntat fruntea și a spus că n-are timp și nu i-a dat ascultare. De aceea, navarhii[79] și strategii elenilor, dar mai ales chioții[80] și samienii[81] și lesbienii[82], s-au dus și l-au îndemnat pe Aristide să primească comanda și să-și atragă pe aliați, care de mult cereau să scape de spartani și să se rînduiască în jurul atenienilor. El le-a răspuns că vede și necesitatea și îndreptățirea cuvintelor lor, dar că este nevoie de un om de încredere, pentru ca fapta, o dată îndeplinită, să oblige poporul să nu treacă de partea altcuiva. Atunci, Uliades din Samos și Antagoras din Chios[83], legîndu-se prin jurămînt, se năpustesc, în jurul Byzantionului, asupra triremei lui Pausanias, care tocmai ieșise din port și o iau între ei. Iar Pausanias, cînd a văzut, s-a ridicat în sus și i-a amenințat cu mînie că în scurt timp le va arăta că s-au năpustit nu împotriva navei lui, ci împotriva propriilor patrii, dar ei i-au strigat să plece și să slăvească soarta care îl sprijinise alături de ei la Plateea, pentru că numai ținînd seama de ea elenii nu-i dau lui pedeapsa meritată; în cele din urmă, ei au părăsit pe spartani și s-au dus la atenieni. Atunci și măreția de gînduri a Spartei a părut minunată. Într-adevăr, cînd a aflat că, din pricina creșterii puterii lor, conducătorii săi au fost corupți, a părăsit de bunăvoie hegemonia și a încetat de a mai trimite comandanți la război, nepurtat de eleni, preferînd să aibă cetățeni înțelepți și statornici în caracter decît să conducă întreaga Eladă.

XXIV. Încă de pe cînd hegemonia o aveau spartanii, elenii plăteau o contribuție pentru război, dar, voind să rînduiască fiecărei cetăți o contribuție proporțională, au cerut de la atenieni pe Aristide și l-au însărcinat să cerceteze pămîntul și veniturile și să stabilească pentru fie-

care, după cuviință și dreptate. Iar el, deși ajunsese deținătorul unei atît de mari puteri și Elada îi dăduse, oarecum, în sarcină toate treburile, sărac a pornit la lucru, dar s-a întors și mai sărac, făcînd înscrierea banilor nu numai cu cinste și dreptate, ci cu prietenie, față de toți, și cu armonie. Astfel, după cum cei vechi numeau viața din timpul lui Cronos[84] o soartă norocoasă, tot așa numeau aliații atenienilor contribuția din timpul lui Aristide și o ridicau în slăvi, mai ales că, nu după mult timp, atenienii au dublat-o și apoi au triplat-o. Căci suma pe care o rînduise Aristide era de patru sute șasezeci de talanți. La aceasta, Pericle a mai adăugat aproape a treia parte, căci Tucidide[85] spune că atenienilor le reveneau de la aliați, la începutul războiului, șase sute de talanți, iar după moartea lui Pericle, demagogii mărind-o cîte puțin, au ridicat totalul la o mie trei sute de talanți, nu pentru că războiul ar fi fost lung și costisitor, din pricina lungimii și vicisitudinilor, cît pentru faptul că duceau poporul la împărțiri de daruri, la spectacole și la construcții de statui și temple. Și, în timp ce Aristide avea o mare și minunată faimă pentru rînduirea contribuțiilor, se zice că Temistocle a rîs, spunînd că „aceasta nu-i lauda unui om, ci a unei lăzi, care păzește aurul", avînd să se apere, într-un chip deosebit, împotriva vorbirii sincere a lui Aristide. Astfel, cînd Temistocle a spus că, după socotința lui, cea mai mare virtute a unui general este să cunoască și să presimtă intențiile dușmanilor, Aristide a răspuns: „Acest lucru este necesar, Temistocle, dar lucru frumos și cu adevărat vrednic de un comandant este să știe să-și stăpînească mîinile".

XXV. Aristide a pus pe eleni să jure că vor respecta învoielile și a jurat și el în numele atenienilor, aruncînd bucăți de fier înroșit în mare și pronunțînd blesteme. Apoi, cînd mai tîrziu, împrejurările au silit Atena să conducă cu mai multă fermitate pe eleni, după cît se pare, el a îndemnat pe atenieni să arunce asupra lui sperjurul pe care necesitățile politice li-l impuneau. De altfel, Teofrast[86] spune că acest bărbat, fiind foarte drept în ale sale și față de cetățeni, în treburile obștești a făcut totuși multe lucruri în care n-a ținut seama decît de interesul cetății, căreia, după părerea lui, adesea îi erau necesare nedreptățile. Astfel, zice Teofrast, cînd au hotărît atenienii să aducă banii Ligii de la Delos la Atena, împotriva învoielilor statornicite, la protestul samienilor, Aristide a răspuns că această hotărîre în adevăr nu era dreaptă, dar era folositoare. În cele din urmă, după ce statornicise cetății hegemonia asupra atîtor oameni, el a rămas în sărăcie și a trăit iubind gloria de a fi sărac tot atît de mult ca pe aceea a trofeelor. Aceasta se vede din faptul următor: Callias daduhul[87] îi era rudă de neam și, dîndu-l dușmanii în judecată pentru o vină de moarte, după ce l-au acuzat cu măsură pentru capetele de acuzare scrise, au mai spus către judecători un cuvînt, în afară de acestea, zicînd: „Îl știți pe Aristide, al lui Lisimah, cel admirat printre eleni. Cum credeți că-i situația lui acasă, cînd îl vedeți într-o haină groasă pășind în public? Oare nu este firesc ca acela, care rabdă în fața tuturor de frig și de foame, acasă la el să ducă lipsă și de alte lucruri necesare? Ei bine, Callias, deși-i este văr, nu-l bagă în seamă că duce lipsuri cu copiii și soția, el, care este cel mai bogat dintre atenieni, cu toate că s-a folosit de multe ori de Aristide și a profitat adesea de trecerea lui în fața voastră". Iar Callias, cînd a văzut că judecătorii, auzind asta, se tulbură foarte mult și-s mîniați pe el, a chemat pe Aristide și i-a cerut să mărturisească în fața judecătorilor cum că, deși el i-a oferit de multe ori multe lucruri și l-a rugat să le ia, n-a primit, răspunzînd că i se cade lui să fie mai înțelept datorită sărăciei decît lui Callias datorită bogăției, căci se pot vedea mulți folosindu-se bine sau rău de bogăție, dar nu se poate întîlni ușor un om care îndură cu noblețe sărăcia, iar de sărăcie se rușinează numai cei care au ajuns săraci fără voia lor. După ce Aristide a adeverit cele declarate de Callias, nu s-a mai găsit nimeni printre ascultători care, plecînd, să nu spună că ar vrea să fie mai degrabă sărac ca Aristide, decît bogat cum este Callias. Aceste lucruri le-a scris Aischines socraticul[88]. Iar dintre cei care păreau că sînt mari și faimoși la Atena, Platon îl arată vrednic de ținut în seamă numai pe acest bărbat, zicînd că Temistocle și Cimon și Pericle au umplut cetatea de portice și de bani și de multă flecăreală, iar Aristide a condus-o spre virtute. De asemenea, sînt mari semnele de

bunăvoință pe care le-a arătat el și față de Temistocle. Căci, deși l-a avut adversar în toată politica sa și a fost ostracizat din pricina lui, cînd Temistocle i-a oferit la rîndul său prilejul de a-i întoarce atacul, fiind acuzat în fața cetății, Aristide nu i-a păstrat pică ci, în timp ce Alcmaion și Cimon și mulți alții se repezeau și-l acuzau, numai Aristide n-a făcut și n-a spus nici un rău și nu s-a bucurat de nenorocirea adversarului său, după cum nici mai înainte, cînd avusese succese, nu l-a pizmuit.

XXVI. Unii spun că Aristide a murit în Pont, unde se dusese pe mare pentru unele treburi obștești, iar alții zic că a murit la Atena, de bătrînețe, cinstit și admirat de cetățeni. Iar Crateros macedoneanul[89] istorisește aceste lucruri despre moartea lui: el spune că, după fuga lui Temistocle, poporul, parcă punîndu-se pe violențe, a lăsat să prospere o mulțime de sicofanți care, urmărind pe cei mai buni și pe cei mai cu trecere bărbați, îi zvîrlea pradă pizmei celor mulți, care erau atițați de bunăstarea și puterea dobîndită; că printre ei a fost osîndit pentru mită și Aristide, cînd Diophantos din Amphitrope[90] l-a acuzat că, rînduind contribuțiile, luase bani de la ionieni; că neavînd de unde să plătească osînda, care era de cincizeci de mine, a pornit pe mare și a murit în Ionia. Dar Crateros n-aduce nici o dovadă scrisă pentru aceste lucruri, nici vreo judecată, nici vreo hotărîre a poporului, deși obișnuia să scrie după cuviință astfel de lucruri și să adauge și numele istoricilor. Iar toți ceilalți autori, ca să zicem așa, care expun greșelile săvîrșite de popor față de generali, exilul lui Temistocle și lanțurile lui Miltiade și amenda lui Pericle și moartea lui Paches[91] la judecată – Paches s-a sinucis la picioarele judecătorilor cînd a văzut că va fi osîndit – multe alte lucruri de acest fel le strîng și le trîmbițează. Ei amintesc și de ostracizarea lui Aristide, dar nu pomenesc nimic de o astfel de osîndire.

XXVII. Cu toate acestea, la Phalerai se vede mormîntul lui Aristide, pe care se zice că i l-a făcut poporul, căci el nu lăsase nici cel puțin bani pentru înmormîntare. Și se istorisește că fiicele lui au fost de pritaneu[92] înzestrate, pe socoteala statului, căci cetatea a garantat căsătoria și a

votat trei mii de drahme pentru fiecare în dar, iar fiului său, Lisimah, poporul i-a dăruit o sută de mine de argint și tot atîtea plethre[93] de pămînt plantat; și a mai rînduit și alte patru drahme pe fiecare zi, Alcibiade făcînd propunerea. Și încă după moartea lui Lisimah, după cum spune Calistene[94], poporul a votat fiicei sale Polycrite, și ei tot atîția bani pentru întreținere cîți se acordau Olimpicilor victorioși. Iar Demetrios din Phalerai și Hieronim din Rodos[95] și Aristoxenos Musicos[96] și Aristotel (dacă trebuie să punem cartea *Despre noblețe* printre cele autentice ale lui Aristotel) istorisesc că Myrto, nepoată de fiică a lui Aristide, a trăit cu Socrate, filozoful, care avea altă soție, dar a luat-o pe ea, văduvă, din pricina sărăciei și fiind lipsită de cele necesare. Împotriva acestora, așa cum trebuie, a vorbit Panaitios în cele ce scrie despre Socrate. iar Demetrios din Phalerai spune în *Socrate* că de nepotul de fiică al lui Tristide, Lisimah, își amintește că era sărac. Lisimah se hrănea de pe urma unei tăbliță, tălmăcitoare de vise, zise de la Iacchos. Iar pentru mama lui și sora ei, scriind o hotărîre, a convins poporul să le dea gratuit trei oboli pe zi pentru hrană. Tot același Demetrios iarăși spune că, legiferînd, a statornicit o drahmă pentru fiecare dintre cele trei femei. Și nu este de loc de mirare că poporul s-a îngrijit în acest fel de cei din cetate, de vreme ce, cînd a aflat că nepoata lui Aristogeiton[97] o duce greu în Lemnos, nemăritată din pricina sărăciei, a adus-o la Atena și măritînd-o cu un bărbat de neam, i-a dat de zestre locul de la Potamoi. Cînd cetatea dă multe dovezi și în vremea noastră de astfel de filantropie și de bunătate, pe drept este privită cu admirație și imitată.

MARCUS PORCIUS CATO

NOTIȚĂ ISTORICĂ

Activitatea politică a lui Cato cel Bătrîn, cum i s-a spus încă din antichitate, este strîns legată de cel de-al doilea război punic și de cele duse de Roma în Occident. Asupra celui de-al doilea război punic am stăruit în notița istorică la Viața *lui Marcellus. Aici am vrea să spunem cîteva cuvinte despre războaiele duse de Roma în nordul Italiei și în Spania, pînă la cel de-al treilea război punic*[1].

Între anul 202, cînd s-a terminat al doilea război punic, și anul 149, cînd a început cel de-al treilea, Roma a trebuit să rezolve unele probleme politice și militare dintre cele mai complexe. Dorind să-și extindă dominația în Orient, unde numai hățișul de contradicții și lupte politico-militare dintre polisuri constituia în sine un izvor de grave preocupări, Roma trebuia să înfrunte, în același timp, și presiunea unor populații războinice din nordul Italiei și din Spania.

Dacă Orientul elenistic, în general, și Grecia, în special, puneau Roma în situația de a lupta cu cetăți care cunoscuseră una dintre cele mai strălucite civilizații ale antichității, în nordul Italiei și în Spania, Roma întîmpina rezistența unor triburi viteze, hotărîte să nu acorde victoria dușmanului fără a-i pricinui grele pierderi și mari vărsări de sînge.

Astfel, în timpul celui de-al doilea război punic, multe din triburile celtice de pe valea rîului Pad luptaseră alături de Hanibal și puseseră în primejdie Cremona și Placentia, cele două colonii romane din această regiune, fundate

[1] Vezi și N. A. Maşkin, *Istoria Romei antice*, pp. 122—125. Piganiol, *La conquête romaine*, p. 258. Stein, în *Realencyclopädie der Altertumswissenschaft*, VIII (1913), col. 2038 și urm.

în anul 218, dar coloniile rezistaseră. În anul 203, un ofițer lăsat de Mago în Liguria atîța pe liguri împotriva celor două colonii. După dezastrul suferit de o armată romană la Placentia, abia în anul 200 Roma a putut să despresoare Cremona.

Trimițîndu-și de cele mai multe ori amîndoi consulii în Campania, Roma a izbutit: să cucerească Clastidium (197); să bată pe insubri și pe cenomani pe Mincio (197); să înfrîngă pe boii (192); să întemeieze colonia Bolonia (189); să înființeze coloniile Parma și Modena (183); să înfrîngă pe ingauni (181); să înființeze coloniile Luca (180) și Luna (177); să fundeze, pe la mijlocul secolului, următoarele așezări romane: Industria pe Pad, Potentia și Pollentia pe Tanaro, unde romanii se amestecau cu ligurii.

La nordul fluviului Pad, Roma a interzis transpadanilor să se așeze la Aquileia, unde ea a întemeiat o colonie latină cu același nume. În 181, Roma intervine, ca „pacificatoare" în conflictele sociale la Padua (174), fixează hotarele între Ateste și Vicentia (135).

În acest timp, corsii și sardii se revoltară. În 177, Sempronius Gracchus, consul, supuse pe răsculații din Sardinia.

Dar lupte grele trebuise să ducă Roma în Spania. Romanii începuseră cucerirea Spaniei în 218 î.e.n., cînd Cn. Cornelius Scipio debarcase la Emporiae. Mai întîi, romanii au ocupat porțiuni de teren dintre Ebru și Pirinei, apoi au pătruns în valea Ebrului, au înfrînt pe aussetani și pe ilergeți și au cucerit Saguntul în 215 î.e.n. În 214 au înfrînt pe turdetani. În 212, după căderea celor doi Scipioni totul părea pierdut.

Pînă în 206, romanii nu ocupau decît o fîșie de pămînt pe coastă, între Pirinei și Noua Cartagină. În 206, ei au cucerit orașele Castulo și Iliturgi și au supus Andalusia pînă la Baetis. Scipio întemeiază Italica. Anul 206 se poate considera ca data constituirii provinciei romane în Spania. Începînd cu 205, în această regiune supusă guvernau doi proconsuli, iar din 197 doi pretori cu putere consulară. Regiunea a fost împărțită în Hispania Citerior, care se întindea de la Pirinei pînă la Saltus Castulonensis și în Spania Ulterior, care se întindea de la Saltus Castulonensis,

azi Sietta di Segura, pînă la ocean. Se pare că această delimitare a fost făcută în 197.

În anul 197, romanii au avut de făcut față unei grave răscoale a turdetanilor, care au ucis pe praetorul C. Sempronius Tuditanus. În 196, fixară în fiecare dintre cele două provincii cîte o legiune sub comanda unui praector, dar în 195 fură siliți să trimită chiar un consul, pe Marcus Porcius Cato, în fruntea unui corp expediționar, compus din două legiuni și cincisprezece mii de auxiliari.

Pornind cu flota de la Luna, Cato a eliberat, mai întîi, Rhodae (azi Rosas), ocupată de iberi, a debarcat la Emporiae (azi Amporias), unde a înfrînt armata triburilor din nordul Ebrului, cărora le-a poruncit să dărîme zidurile locurilor întărite, a pornit apoi spre Tarraco, a trecut Ebrul și a ajuns în fața Numantiei, la poalele munților Iberici. De aici, a trecut, cu șapte cohorte, peste podișul înalt de 1 100 m, a străbătut valea rîului Duro. Pedepsind aspru pe răsculați și luînd unele măsuri de organizare a provinciilor, Cato a pus impozite pe exploatările minelor de fier și de argint. De atunci s-a introdus sistemul monetar în Spania, spre a se putea exploata mai ușor provincia. Tot de atunci datează monedele de argint cunoscute sub numele de argentum Oscense, de la numele cetății Osca. Acțiunea lui Cato a dus la supunerea triburilor din valea Ebrului și a Baetisului. Cato a fost primit în triumf în 194.

În anul 194, s-au răsculat și lusitanii. În acest fel, întreg răsăritul Spaniei era în război. Împotriva lusitanilor au luptat Scipio Nasica, praetor în 194, și Aemilius Paulus, proconsul în Hispania Citerior, între 191 și 189. În 179, Tib. Sempronius Gracchus înăbuși răscoala celtiberilor. Spania a cunoscut apoi o perioadă de liniște relativă.

Acesta este complexul evenimentelor politice externe căruia trebuia să-i facă față Roma pe vremea cînd și-a desfășurat activitatea politică M. Porcius Cato, supranumit Censorius, „fostul cenzor" și, mai tîrziu, „cel bătrîn", în opoziție cu alți Catoni și, îndeosebi, cu Uticensis.

M. Porcius Cato s-a născut la Tusculum, în ținutul sabin, pe la anul 254 î.e.n.[1]

[1] Cic., Sen., 10, 50; Leg., II 5; Planc., 20; Rep., I 1; III 40. Nep., Cato, 1, 1; Plut., Cato, 1, 1; 15.

Prima dată a slujit în armată în 217, deci în timpul acelor grave momente ale celui de-al doilea război punic, care au preludat dezastrului de la Cannae[1]. *În anul 214 î.e.n., a fost tribun militar în Sicilia, sub comanda lui M. Claudius Marcellus. Cato s-a distins de la început prin rezistența sa fizică, prin curajul său neînfrînt și, mai ales, prin faptul că era deprins cu greutățile și privațiile vieții de campanie. Cînd nu era la oaste, Cato se îndeletnicea cu avocatura, în care s-a dovedit incoruptibil*[2].

Începînd cu 204, Cato își începe cariera onorurilor. Astfel, în anul 204 î.e.n. este quaestor *sub comanda lui Publius Cornelius Scipio*[3], *în 199 devine* aedilis plebis[4], *în 198* praetor[5], *în 195* consul[6].

Cato, în calitatea sa de consul, s-a opus, după cît se pare, propunerii făcute de doi tribuni ai plebei ca lex Oppia, *îndreptată împotriva luxului vestimentar al femeilor, să fie abrogată. O mare activitate a fost desfășurată de Cato în Spania, unde, așa cum s-a spus mai sus, a luat importante măsuri de întărire a dominației politice și economice romane.*

La întoarcerea din Spania, în anul 194, Cato a obținut triumful[7]. *Era o mare cinste pentru Cato, un* homo novus *(om nou), din Tusculum. Dar, în afară de triumf, senatul a ratificat toate hotărîrile pe care el le luase în Spania, ceea ce însemna recunoașterea oficială a capacității sale militare și politice.*

În 191, Roma era în război cu Antioh al III-lea, regele Siriei. Cato, împreună cu prietenul său, L. Valerius Flaccus, s-a pus la dispoziția lui Manius Acilius Glabrio, ca tribun militar[8]. *Armata s-a adunat în ianuarie la Brundisium, spre*

[1] Nep., *Cato*, 1, 2; Plut., *Cato*, 1.
[2] Cic., *Sen.*, 55; Nep., *Cato*, 2, 3; Plut., *Cato*, 1, 3.
[3] Cic., *Brut.*, 60; Nep., *Cato*, 1; Plut., *Cato*, 3, 3.
[4] Nep., *Cato*, 1, 4; Liv., XXXII 7, 13.
[5] Nep., *Cato*, 2, 1; Liv., XXXII 7, 13; Plut., 6, 1—3.
[6] Nep., *Cato*, 2, 1; Liv., XXXII 7, 13; 42, 7; Plut., *Cato*, 10, 1; App., *Iberica*, 160.
[7] *C.I.L.*, I², 174; Nep., *Cato*, 2, 1; Liv. XXXIII 46, 2; Plut., *Cato*, 11, 4.
[8] Polib. XX 10, 10; Cic., *Sen.*, 32; Liv., XXXVII 7; Plut., *Cato*, 12, 1; App., *Syr.*, 30; *De viris ill.*, 47, 3

a se îmbarca pe vase pentru Grecia și, pe la începutul primăverii, a ajuns în Thesalia[1]. *Glabrio a trimis pe Cato în Grecia, spre a duce o acțiune de contracarare a propagandei antiromane. Cu această ocazie, Cato a vizitat Corintul, Patrai, Aegina, Atena. La Atena Cato a ținut o cuvîntare, tradusă de un tălmaci. Impresiile pe care le-a cules el despre greci n-au fost măgulitoare pentru locuitorii Eladei, astfel, lui i s-a părut că grecii vorbesc numai din buze, dar el din inimă și că grecii sînt* nequissimum et indocile genus[2] *„un neam netrebnic și nemaleabil". Evident, acestea erau părerile unui conservator îndărătnic, care disprețuia ceea ce nu era roman.*

Din 190 și pînă în 184, Cato a ținut o serie de cuvîntări, în care ataca pe anumiți oameni politici sau se apăra pe sine însuși. Astfel, în 190, a atacat pe Q. Minucius Thermus, care cerea să i se acorde triumful[3], *probabil ca un răspuns la atacul pe care-l dăduse Scipio împotriva propriului său triumf. În 189, a atacat, într-o cuvîntare, pe Manius Acilius Glabrio, care candida la cenzură*[4]. *A ținut apoi două cuvîntări în favoarea sa, una despre consulatul său*[5] *și alta despre virtuțile sale*[6]. *În 184, a ținut cuvîntări împotriva lui Fulvius Nobilior, care cerea triumful*[7], *împotriva lui Scipio Africanus*[8], *de care-l despărțea o veche dușmănie.*

În 184, a fost ales cenzor. În această calitate, el a pornit o serie de acțiuni care au determinat posteritatea să-l numească censorius, *fostul cenzor. Astfel, pe lîngă mulți alții, Cato a izgonit din senat pe Lucius, fratele lui Scipio Africanus. Izgonirile erau motivate de Cato prin moravurile necorespunzătoare ale celor izgoniți. A intentat apoi un proces lui L. Quinctius Flamininus, fost consul în 192 și unui oarecare Manilius*[9].

[1] Polib. XXXIX 3; Liv. XXXV 23, 5; 50, 2; Plut., *Cato*, 12; Val. Max., II 2, 2.
[2] Plut., 12, 5—7; Plin., *N.H.*, XXIX 14.
[3] Cato, frg. 61—68; Liv. XXXVII 46, 2; Diod. XXIII 1, 2; Plut., *Tit.*, 16; Gell. X 3, 17.
[4] Liv., XXXVII 57, 10; Festus 268, 22.
[5] Cato, frg 25, 50, 62.
[6] Polib., XXI 27, 7; Liv. XXXVIII 9, 3.
[7] Liv. XXXVIII 44, 4—6; XXXIX 4; Gell. V 6, 24.
[8] Polib., XXIII 14, 7; Liv. XXXVIII 54, 1.
[9] Cic., *Sen.*, 42; Liv., XXXIX 42, 7—12; Plut., *Tit.*, 19, 72.

A luat măsuri împotriva luxului femeilor, mărind prețurile articolelor de lux și punînd și impozite mai mari pe aceste articole[1]. *Pe linia apărării vechilor moravuri romane, se situează și atitudinea lui de ostilitate față de solia ateniană, constituită din cei trei mari filozofi: Diogenes, Carneades și Critolaos. Cato, văzînd cum tineretul roman este capturat de ideile și farmecul oratoric al celor trei filozofi, care începuseră să țină conferințe, a cerut să fie cît mai degrabă conduși în afară de Roma*[2]. *Faptul s-a petrecut în 155 î.e.n.*

În sfîrșit, trebuie menționată lupta neobosită dusă de el pentru dezlănțuirea celui de-al treilea război punic[3].

Fiind trimis la Cartagina ca mediator într-un conflict izbucnit între Masinissa, regele Numidiei, și cartaginezi, Cato a rămas uimit de rapida refacere a vieții economice a cetății și de moralul ridicat al cartaginezilor. Și-a dat repede seama că cetatea Cartagina putea încă o dată să pună în primejdie existența statului roman. De aceea, de îndată ce s-a întors la Roma, el n-a încetat să atragă, în orice ocazie, luarea aminte a romanilor asupra primejdiei pe care o constituia, în concepția sa, Cartagina pentru Roma. Au rămas proverbiale cuvintele pe care le spunea adesea Cato în senat, după ce își exprima părerea asupra vreunei probleme în discuție, care n-avea nici o legătură cu Cartagina: ceterum censeo Carthaginem esse delendam: *„de altfel eu socotesc că trebuie distrusă Cartagina".*

Așa cum se vede din cele cîteva amănunte din viața lui, amintite mai sus, Cato a fost un om de o rară energie și înzestrat cu multe calități: rezistent fizicește, bun militar, bun orator, aprig susținător al vechilor moravuri, el s-a bucurat și de o viață lungă, în care a desfășurat o intensă și multiplă activitate. Am menționat mai sus principalele

[1] Polib., XXXI 25, 5; Liv., XXXIX 44—46; Plut., *Cato*. 18, 2; Plin., *N.H.*, XXXIV 31.

[2] Cic., *Rep.*, III 21; Plut., *Cato*, 22; Gell. VI 14, 9; Paus. VII 11, 5; Plin., *N.H.*, VII 112.

[3] Cic., *Sen.*, 13; *Off.*, I 35; 79; III 88; *Leg. agr.* II 87; *Rep.*, I 71; *De or.*, I 227; II 263; *Brut.*, 80; Polyb., III 42; XXXV 18, 7; Vell. I 12, 21; Plut., 26—27; App., *Lib.*, 308, 490; Diod. XXXIV 33, 3; Liv. XXXIX 40, 12; Quintil. II 15; Val. Max. VIII 1.

sale acțiuni militare și politice. Atît în domeniul militar, cît și în cel politic, M. Porcius Cato s-a arătat un entuziast adept al politicii de cucerire dusă de Roma, pe care a servit-o cu toată abnegația și căreia i-a adus mari servicii, deși nu de amploarea celor aduse de un Scipio Africanus sau de un Titus Quinctius Flamininus, ori de un Marcellus sau de un Q. Fabius Maximus Cunctator.

Activitatea lui Cato s-a distins însă mai ales în domeniul politicii interne, unde a atacat cu violență și fără menajament pe toți oamenii politici și comandanți de oști ale căror moravuri se îndepărtau de vechea cumpătare și cinste romană. Atacînd fără cruțare, Cato a fost și el, la rîndul său, atacat și a avut de susținut — se spune — patruzeci și patru de procese de apărare. Cu tot atîta virulență s-a opus și răspîndirii influenței elenistice la Roma. Atitudinea lui s-a dovedit însă a fi neprogresistă și de aceea el s-a recunoscut înfrînt, cînd — se spune — la adînci bătrînețe a învățat grecește și a început a citi operele celebrilor scriitori greci, în general, și pe ale lui Demostene, în special. Totuși, activitatea și atitudinea lui Cato sînt foarte prețioase pentru istorie, deoarece ele arată cît de multe schimbări se petrecuseră în viața și în moravurile romanilor de la vechea austeritate a Romei, al cărei teritoriu se întindea numai pe o rază de cîțiva kilometri, de jur împrejurul vechilor ziduri — și pînă pe vremea lui Cato. De asemenea, însăși cenzura lui Cato arată că paginile istoriei nu mai pot fi întoarse și că noul întotdeauna învinge.

Am stăruit mai mult asupra activității politice și militare a lui Cato, fiindcă această activitate constituie, în cea mai mare parte, și substanța biografiei lui Plutarh. Totuși, Cato a mai activat și ca șef de familie (pater familias) *și ca scriitor. Ca șef de familie, el a fost un bun soț, un tată iubitor, dar foarte nemilos cu sclavii, pe care-i considera niște simple instrumente de muncă și pe care — așa cum preconiza și, desigur, și o făcea — îi hrănea prost și îi vindea cînd, istoviți de muncă, de bătrînețe și de mizerie, nu mai puteau munci. Cato pretindea sclavilor muncă multă, dar le reducea rația de mîncare cînd erau bolnavi. Singurul lucru pe care-l avea în vedere Cato privitor la sclavi era cîștigul cît mai mare stors de pe urma muncii lor.*

Cato și-a dat seama că influența elenismului la Roma nu putea fi combătută cu efect, fără a înlocui, între altele, operele literare, care se impuneau atît de repede publicului cititor. De aceea, Cato a început el însuși să scrie. Dintre operele sale merită să fie amintite aici cele mai de seamă, caracteristice pentru nevoile culturale ale vremii.

Astfel, în opera Ad filium *(Către fiul său)*[1] *Cato se ocupa de agricultură, de retorică, de medicină*[2]*, punînd astfel la îndemîna fiului său o adevărată mică enciclopedie a cunoștințelor strict necesare pentru acea epocă. Pe lîngă cunoștințele de ordin general, pe care le dădea în opera dedicată fiului său, Cato a redactat o serie de lucrări consacrate unor probleme speciale, dintre care unele fuseseră amintite doar în lucrarea cu caracter enciclopedic. De pildă, Cato a consacrat o lucrare medicinei*[3]*, alta jurisprudenței*[4]*, alta artei militare*[5]*, alta agriculturii*[6]*. În* Origines[7]*, Cato punea la îndemîna fiului său o istorie a patriei, care pornea de la întemeierea legendară a Romei și mergea pînă la 149 î.e.n. El a redactat și peste 150 de discursuri, pe care le-a ținut în senat, în for sau în fața curților de judecată. Cicero le prețuia*[8]*. De asemenea, sub numele lui Cato, circula în antichitate o culegere de scrieri către fiul său*[9] *și o culegere de cuvinte celebre*[10]*.*

Singură menționarea acestor opere ne arată mai întîi idealul unei părți din aristocrația romană, care împărtășea ideile lui Cato. Astfel, la Roma, cetățean desăvîrșit sau aproape de ideal era cel care întrunea calitățile unui priceput agricultor, ale unui bun ostaș, ale unui iscusit orator,

[1] Plin., *N. H.*, VII 171; Serv., *Georg.*, II 95; Prisc., *C.L.K.* 2. 268, 19, 337, 5; 1, 362, 22; Plut., *Cato*, 20.
[2] Serv., *Georg.*, II 412; Quint. III 1, 10; Plin., *N.H.*, XXIX 14.
[3] Plin., *N. H.*, XXIX 14.
[4] Cic., *De or.*, II 33, 142; III 13, 135.
[5] Plin., *N. H.*, *praef.* 30; Gell. X. 9.
[6] Varro, *R. r.*, I 2, 28; Cic., *Sen.*, 15, 54; Colum. I 1, 12; Gell. X 26, 8.
[7] Nep., *Cat.*, 3, 3; Plut., *Cato*, 25; Gell. II 28, 6.
[8] Cic., *Sen.*, 11, 38; *Or.*, 45, 152; *Brut.*, 17, 65; Plut., *Cato*, 7; Gell. VI, 7, 3.
[9] Cic., *Off.*, I. 11, 37; Plut., *Cato*, 20.
[10] Cic., *Off.*, I 29, 104; *D. or.*, II 67, 271.

ale unui om cumpătat. Arta, în general, și poezia, în special, în afară de retorică, nu intrau în preocupările unui roman, așa cum l-ar fi voit Cato. Dar opera sa ne mai arată pentru acea vreme și lipsa unor lucrări care să pună la îndemîna doritorilor ideile esențiale cu privire la agricultură, la oratorie, la militărie, la morală. Pînă la Cato, agricultura, oratoria, milităria se practicaseră în chip empiric, pe baza unor metode transmise oral din generație în generație și care, în chip necesar, variau în timp și spațiu. Cato a vrut să răspundă unor nevoi, probabil acut simțite, de sistematizare și generalizare.

Nu este locul aici să discutăm în ce măsură a reușit. Merită să fie reținute cîteva idei pe care le exprimă el în lucrarea De agricultura *(Despre agricultură). Cato preconizează cultura intensivă și, printre plantele pe care le recomandă, primul loc îl ocupă vița de vie și măslinul. Aceasta este o dovadă că cultura extensivă, cerealieră pe vremea lui Cato, cînd Roma putea să-și procure grîu și din alte țări, nu numai din Italia — și cînd mîna de lucru ieftină, a sclavilor, se răspîndea din ce în ce mai mult — nu mai era atît de rentabilă. Dar, pentru omul Cato, care-l interesează îndeosebi pe Plutarh, interesante sînt mai ales ideile lui despre sclavi. Din acest punct de vedere, Cato se arată cît se poate de nemilos: între altele, el preconizează vinderea sclavilor bătrîni și bolnavi și reducerea rației alimentare a sclavilor bolnavi. Morala lui este foarte mărginită. Cato preconizează ca gospodarul bun să vîndă toate lucrurile care sînt stricate și deci fără folos, printre care socotește și pe sclavi, dar nu se întreabă: dar cel căruia le vinde cum le va folosi?*

Generalizînd, putem spune că Marcus Porcius Cato a fost un bun ostaș, un bun orator, un înflăcărat patriot, un bun gospodar, un om activ, înzestrat cu multe calități, dar multele defecte, printre care asprimea, dusă adesea pînă la neomenie, cumpătarea, dusă pînă la zgîrcenie și spiritul de dreptate, infestat de ranchiuni personale, l-au făcut de nesuferit pentru mulți dintre contemporanii săi. Învățînd grecește la bătrînețe, Cato a recunoscut pînă la urmă că în bună parte ideile lui fuseseră învechite, neprogresiste.

*
* *

Cînd a început să scrie Viața *lui Cato, Plutarh avea la îndemînă multe și prețioase izvoare. Mai întîi avea opera lui însuși, apoi în opera istorică a lui Polibiu, găsea multe informații cu privire la activitatea militară și politică a lui. Cicero, în* De senectute *(Despre bătrînețe), îl punea să aducă multe informații despre sine însuși. Biografia lui, scrisă de Cornelius Nepos, precum și opera istorică a lui Titus Livius îi aduceau, de asemenea, destule informații despre Cato. Așadar, izvoare de informare avea Plutarh din belșug. Cum le-a utilizat el? Cum ne prezintă figura acestui roman?*

Polibiu îl prezentase pe Cato mai ales ca militar, iar Cicero îl idealizase oarecum, retușîndu-i din portret asprimea, egoismul și îngustimea moralei. C. Nepos, după ce expune, foarte pe scurt, principalele evenimente din viața lui, adaugă: „În toate lucrurile a fost de o rară hărnicie. Astfel, el a fost și agricultor priceput și cunoscător în treburile statului, și jurisconsult și mare comandant, și orator merituos și avid de cultură"[1]. Apoi, Nepos îi înșiră operele. După cum se vede din pasajul citat, Nepos îi laudă toate acțiunile lui. Aceasta pare să fi fost atitudinea și într-o operă pe care i-a consacrat-o în chip special lui. Pe un ton laudativ este făcută o caracterizare a lui și de către Titus Livius, care spune: „Acest bărbat [Cato] a avut atîta putere de gîndire și de caracter, încît se părea că, oriunde s-ar fi născut, și-ar fi făcut o carieră. Practica nici unei îndeletniciri particulare sau publice nu i-a lipsit. Se pricepea la fel și în treburile țărănești și în cele orășenești ... a avut o fire atît de adaptabilă la toate, încît s-ar fi putut spune că nu e făcut decît pentru lucrul pe care-l întreprindea"[2]. Titus Livius continuă să arate cum știa Cato să se bată în război, să susțină procese în for și în senat, să îndure frigul și foamea. Titus Livius nu poate trece cu vederea duritatea lui Cato, dar o scuză. Astfel, el spune: „A avut, desigur, un suflet aspru și o limbă usturătoare și prea liberă, dar a rămas neînfrînt de pofte, a fost de o nevinovăție rigidă, disprețuind favoarea și bogăția".

Plutarh laudă și el, îndestul, activitatea militară, politică și austeritatea moravurilor lui Cato. Deși subliniază,

[1] Nepos, Cato[3], *De excell. duc.*, XXIV.
[2] *Ab urbe condita (De la întemeierea Romei)*, XXXIX 40, 4.

în parte, în ordine cronologică, importanța diferitelor acțiuni politice și militare ale lui, biograful nu le privește însă în lumina evenimentelor epocii și, de aceea, cititorul nu poate să-și dea seama, cu exactitate, de adevăratele proporții ale activității politice și militare ale acestui personaj. Dacă citim numai capitolul al X-lea al biografiei, în care Plutarh îi laudă faptele de arme în Spania — „Astfel, Polibiu spune că la porunca lui, într-o singură zi, au fost dărîmate cetățile de dincoace de Baetis, cetăți care erau foarte bogate și pline de bărbați luptători" — am putea crede că această victorie a fost fapta unui comandant de oști de talia lui Scipio Africanul, ceea ce ar fi eronat. Plutarh omite să le reducă la justele lor proporții și, de aceea, tonul laudativ este exagerat.

Cînd este vorba însă despre caracterul lui Cato, despre obiceiurile lui și de comportarea lui față de sclavi, Plutarh ia o atitudine mai critică decît Cicero, Nepos și Titus Livius. Astfel, după ce relatează că Marcus Porcius Cato locuia într-o casă netencuită, ducea o viață modestă și nu cumpăra sclavi care costau mai mult de cinci sute de drahme, Plutarh continuă: „Unii puneau aceasta pe seama zgîrceniei lui, iar alții socoteau că el se restrînge mai mult pentru înțelepțirea altora. Dar faptul de a se servi de sclavi ca de niște animale de povară și de a-i alunga și a-i vinde la bătrînețe, eu îl pun pe seama unui caracter prea lipsit de simțire și care socotește că oamenii nu au nici o altă legătură între ei decît folosul. Desigur, vedem că folosul ocupă un loc mai larg decît dreptatea, căci, din fire, numai de lege și de dreptate ne folosim în legătură cu oamenii, dar se întîmplă uneori că, față de hatîruri, pînă și la animalele lipsite de rațiune, curge, ca dintr-un izvor îmbelșugat, bunătatea. Căci și îngrijirea cailor epuizați de bătrînețe și a cățeilor este fapta unui om bun"[1]. Citatul arată nu numai critica, ci și revolta abia stăpînită a lui Plutarh în fața purtării neomenoase a lui Cato față de sclavi. Se simte că fără plăcere relatează Plutarh și alte comportări ale lui Cato față de sclavi, precum: obiceiul de a pune o taxă pe satisfacerea nevoilor lor sexuale cu sclavele, obiceiul de a-i

[1] Cap. 5.

dezbina ca să nu se unească împotriva lui, cruzimea față de ei, precum și dorința lui de cîștig pe orice cale[1].

Plutarh nu uită să sublinieze, cu plăcere, eșecul lui Cato în acțiunea de împotrivire la pătrunderea elenismului la Roma: „Și, învinuind pe fiul său pentru [simpatia] față de cultura elenică, întrebuințează o vorbă prea îndrăzneață pentru bătrînețea lui, parcă prevestind și proleținд că romanii își vor pierde literele și se vor umple de scrieri grecești. Dar timpul a arătat că această vorbă de rău augur s-a dovedit deșartă, de vreme ce cetatea nu numai că a crescut foarte mare în fapte, dar și-a însușit și învățătura și cultura grecească"[2]. *Atît de mult l-a jignit pe Plutarh atitudinea lui Cato față de cultura greacă, încît a scris: „Și în această privință [disprețul față de cultura greacă și de medici] este vădit lucru că n-a rămas nepedepsit, ci și-a pierdut soția și fiul"*[3]. *Plutarh nu insistă decît puțin asupra activității de scriitor a lui Cato, care nu-l interesa prea mult.*

Se poate deci spune că, deși n-a apreciat activitatea politică și militară a lui Cato la justele ei proporții, Plutarh a făcut totuși un portret al faimosului cenzor, mult mai asemănător cu realitatea decît l-au făcut Cicero și Titus Livius.

Din punct de vedere literar, biografia se caracterizează prin predominarea elementului narativ. Locul al doilea îl ocupă descrierile. Sînt, relativ, foarte puține anecdote și fragmente de dialog. Totuși un element caracteristic acestei Vieți *îl constituie vorbele de spirit celebre ale lui Cato, care sînt expuse în două capitole*[4].

[1] Cap. 21.
[2] Cap. 23.
[3] Cap. 24.
[4] În cap. 8 și 9.

1. Se spune că Marcus Cato era de fel din Tusculum[1], dar timpul vieții înainte de expedițiile militare și de participarea la ale politicii, și l-a petrecut pe locurile strămoșești, în ținutul sabinilor[2]. Și, deoarece se părea că strămoșii lui sînt cu totul necunoscuți, Cato însuși laudă pe tatăl său, Marcus, că a fost un om bun și milităros și zice că străbunul său, Cato, a obținut de mai multe ori însemnele virtuții: odată, bunicul său, pierzînd în bătălie cinci cai de război, a primit bani pentru costul lor din vistieria publică numai datorită vitejiei lui. Romanii obișnuiau să numească „oameni noi" pe cei care nu aveau slavă de la neamul lor, ci începeau să se facă cunoscuți mai întîi prin ei înșiși; tot așa îl numeau și pe Cato, însă el a spus că este nou pentru conducere și faimă, dar prin faptele și virtuțile străbunilor este foarte vechi. Mai înainte el se numea, cu al treilea nume, nu Cato[3], ci Priscus[4], dar mai pe urmă a primit porecla de „Cato", ca titlu al dibăciei sale, căci romanii numesc „Cato" pe omul cu experiență. Cato era roșcovan, avea ochii verzi, așa cum arată, nu cu bunăvoință, cel care a făcut epigrama următoare:

„Roșcovan, a toate mușcător, cu ochii verzui,
nici chiar cînd va muri
Persefona[5] nu-l va primi pe Porcius în Hades".

Corpul, avînd o constituție la fel de puternică și de sănătoasă, și l-a păstrat foarte bine, datorită activității și vieții cumpătate și faptului că de la început și-a dus viața în expediții militare. Vorbirea și-a pregătit-o ca pe un al doilea corp și ca un fel de organ nu numai cinstit, dar mai ales necesar pentru un om care nu avea să trăiască neștiut de nimeni și în neactivitate, și și-o exercita prin satele și prin micile cetăți de primprejur, apărînd la judecată pe cei care aveau nevoie; și mai întîi s-a părut că este un luptător

avîntat, apoi și un bun orator. De atunci, cei care aveau prilejul să-l cunoască au văzut limpede că Porcius Cato are un caracter serios și gînduri mari, fiind în stare să săvîrșească fapte mari și să dețină conduceri politice. Într-adevăr, Cato nu numai că s-a ferit, după cît se pare, să ia plată la procese și în luptele politice, dar, îndeobște, se părea că nici nu dorește prea mult să dobîndească faima din astfel de lupte; voind să aibă faimă în bătăliile împotriva dușmanilor și în expediții militare, încă de tînăr avea trupul plin de răni primite cu fața la dușman. El însuși spune că a făcut prima expediție militară la vîrsta de șaptesprezece ani, pe vremea cînd Hanibal înregistra succese și pîrjolea Italia[6]. În bătălie, Cato se dovedea iute de mînă, dîrz și cu piciorul ferm, luminat la față.

Împotriva dușmanilor avea o vorbă amenințătoare și o voce puternică. El gîndea și le arăta și soldaților cum că astfel de lucruri înspăimîntă pe dușmani mai mult decît sabia. Iar în timpul marșurilor el singur își purta armele, și un singur sclav îl urma, ducîndu-i merindele. Se spune că nu s-a mîniat niciodată pe acest sclav și nu l-a dojenit cînd i-a dat prînzul sau cina, ci el însuși, cînd era liber de la cele ostășești, aducea cele mai multe lucruri și le pregătea împreună cu sclavul. În timpul expediției bea apă, în afară de cazul cînd, ars de sete, a cerut oțet sau cînd, părăsindu-l puterea, a băut puțin vin.

II. Manius Curius[7], cel care repurtase de trei ori triumful, avea o căsuță vecină cu unul dintre ogoarele sale. Cato venea deseori la această căsuță și, privind la mica întindere a țarinei și la simplitatea căsuței, s-a gîndit la Curius Manius, că deși ajunsese cel mai de seamă dintre romani și supusese neamurile cele mai războinice și izgonise pe Pirus[8] din Italia, el singur săpa această țarină și locuia acest adăpost, după ce repurtase trei triumfuri. Aci l-au găsit solii sabinilor, șezînd la vatră și mîncînd napi, și i-au oferit mult aur, dar el n-a primit, zicînd că n-are nevoie de aur acela căruia îi este de ajuns o astfel de cină și că pentru el mai de preț decît a avea aurul, este a învinge pe cei care-l au. La acest fapt gîndindu-se Cato, a plecat și, după ce s-a uitat iarăși la propria-i casă, la bucățile de pămînt, la sclavii și felul de viață, și-a încordat munca

personală și a micșorat luxul. Cînd Fabius Maximus[9] a cucerit Tarentul, Porcius Cato era sub comanda lui, cu totul tînăr. Aflîndu-se în gazdă la un oarecare Nearchos[10], pitagorician[11], a dorit să ia parte la cuvîntările lui. După ce l-a auzit vorbind despre învățăturile bune pe care le expune și Platon, care zice că plăcerea este cea mai mare momeală a răului, iar prima nenorocire pentru suflet — corpul, și drept scăpare și curățire sînt gîndurile prin care sufletul se separă și se desparte de patimile corpului, încă și mai mult a îndrăgit simplitatea și înfrînarea. De altfel, se spune că Porcius Cato a fost un discipol întîrziat al culturii elenilor și, îndeobște, la o vîrstă foarte tîrzie, a luat în mînă cărți elene, cîteva de Tucidide, mai multe din Demostene și le-a folosit pentru meșteșugul vorbirii. Cărțile lui erau presărate, cum se cuvine, cu sentințe și cu povești elene și multe dintre aceste sentințe au fost traduse cuvînt cu cuvînt, și rînduite printre sentințele și proverbele sale.

III. Era un patrician cu mare vază și cu multă trecere printre romani, care-și da foarte repede seama de virtutea înnăscută și care avea multă bunăvoință să îndrepte și să îndrumeze pe oameni la virtute, numit Valerius Flaccus[12]. El avea niște ogoare învecinate cu ale lui Cato și, aflînd de la sclavi cum muncește el și ce fel de viață duce, s-a minunat cînd îi povesteau despre Cato că merge de dimineață în for și asistă la procese pe cei care au nevoie și că, apoi, se întoarce la ogor și, dacă este iarnă, își ia o tunică fără mîneci, iar vara rămîne gol și lucrează alături de sclavi și mănîncă aceeași pîine, șezînd alături de ei, și bea același vin; și mai auzea Flaccus cum povesteau despre cealaltă cuviință, de cumpătarea și de unele sentințe ale lui, și le-a poruncit să-l cheme la masă. De atunci, Flaccus fiind mereu în legătură cu Cato și dîndu-și seama că este un caracter blînd și civilizat, l-a îndrumat întocmai ca pe o ființă, care are nevoie de exercițiu și spațiu larg și la convins să intre în viața politică, la Roma. Ducîndu-se deci Cato la Roma, de îndată a și izbutit ca, datorită pledoariilor, pe unii să și-i facă admiratori și prieteni, dar multă cinste și trecere îi procura și Valerius și, mai întîi, a dobîndit rangul de tribun militar, apoi a fost quaestor. De atunci, ajungînd strălucit și cu vază, împreună cu Valerius însuși,

a concurat la cele mai înalte slujbe și a fost consul cu el, și, apoi, cenzor. Dintre cetățenii mai vechi, Cato s-a atașat de Fabius Maximus, care avea o foarte bună faimă și avea cea mai mare trecere la Roma. Cato și-a propus ca exemple de urmat mai mult caracterul și viața lui.

De aceea, în acel timp, Cato n-a contribuit cu nimic să ajungă în vrajbă cu Scipio cel mare, care era tînăr și se ridica împotriva trecerii lui Fabius și părea că-l pizmuiește; dar, cînd a fost trimis ca quaestor al lui Scipio în războiul din Africa și l-a văzut pe acesta că cheltuiește, cum îi era obiceiul, și că risipește fără cruțare banii în campaniile militare, i-a spus-o verde în față, zicînd că nu excesul de cheltuială e cel mai mare rău, ci faptul că strică străbuna cumpătare a soldaților, care, cu ceea ce le prisosește după împlinirea trebuințelor, se dedau plăcerilor și destrăbălării. Scipio i-a răspuns că n-are nevoie de un quaestor cărpănos, acum cînd se avîntă cu pînzele umflate[13] la război, pentru că el trebuie să dea cetății socoteala de fapte, nu de bani; Cato a plecat din Sicilia și, împreună cu Fabius, a început să strige în senat că Scipio prăpădește banii statului într-un chip nemăsurat și petrece, ca un tînăr, în palestre și teatre, ca și cînd n-ar comanda oști, ci ar petrece la un praznic; a obținut să se trimită cîțiva tribuni ca să-l aducă la Roma, dacă învinuirile se vor dovedi adevărate. Scipio a arătat că în pregătirea războiului stă izbînda și dovedindu-se că se întreține în chip plăcut cu prietenii în clipe de răgaz, dar că, în nici un caz, felul vieții lui omenoase nu-l face ușuratic în problemele mari și importante, a pornit pe mare la război, în Africa.

IV. Cato își sporea trecerea datorită elocinței sale și poporul îl numea Demostene roman, iar viața lui era onorată și renumită.

Iscusința elocinței constituia atunci pentru tinerii romani răsplata obișnuită a unei lupte dîrze și pline de avînt, dar rari erau oamenii care să susțină strămoșeasca muncă personală, să se mulțumească cu o cină frugală, cu un prînz cu alimente crude, cu o haină simplă și cu o locuință ca a oricărui om din popor; puțini erau aceia care să prefere să nu aibă nevoie de lucruri nefolositoare decît să aibă mare avere, pentru că chiar atunci cetatea, din pricina

mărimii, nu-și mai păstrase puritatea moravurilor, ci romanii, stăpînind mari bogății și supunînd mulți oameni, aveau printre ei felurite caractere și pilde de tot soiul de moravuri. Pe bună dreptate deci se minunau de Cato, cînd vedeau pe unii istoviți de munci și slăbiți și de plăceri, iar pe el neînvins nici de unele, nici de altele, și nu numai cînd era tînăr și ambițios, ci chiar bătrîn și cărunt, după consulat și triumf, ca pe un atlet purtător de victorie, cînd îl vedeau întărindu-se prin rînduiala exercițiului și rămînînd același pînă la moarte. El spune că n-a purtat niciodată o haină mai scumpă de o sută de drahme și că a băut, și cînd era comandant, și cînd era consul, același vin ca muncitorii[14], iar mîncarea pentru cină și-o cumpăra din piață, pentru treizeci deași, și asta o făcea în folosul cetății, ca să-i pună la dispoziție un corp viguros în expedițiile militare. O dată a dobîndit, dintr-o moștenire, un covor din Babilon dintre cele lucrate în mai multe culori; se spune că l-a vîndut imediat, iar dintre casele lui nici una nu era tencuită și n-a cumpărat niciodată vreun sclav mai scump de o mie cinci sute de drahme, pentru că nu avea, după cum pretindea el, nevoie de sclavi moleșiți și frumoși, ci de sclavi harnici și rezistenți, ca, de pildă, îngrijitori de cai și văcari; chiar pe aceștia cînd îmbătrîneau, socotea că trebuie să-i vîndă și să nu-i hrănească, dacă nu erau de folos. El socotea că nici un lucru de prisos nu este ieftin, ci chiar acela de care nimeni n-are trebuință, dacă ar fi vîndut pe un as[15], încă ar costa prea mult. E bine să dobîndești mai mult locuri semănate și pășunate decît inundate și înțelenite.

V. Unii puneau aceasta pe seama zgîrceniei, iar alții socoteau că el se restrînge mai mult pentru îndreptarea și înțelepțirea altora. Dar faptul de a se servi de sclavi ca de niște animale de povară și de a-i alunga și a-i vinde la bătrînețe, eu îl pun pe seama unui caracter prea lipsit de simțire și care socotește că oamenii nu au nici o altă legătură între ei decît folosul. Desigur, vedem că în viața omenească folosul ocupă un loc mai larg decît dreptatea, căci, din fire, numai de lege și de dreptate ne folosim în legătură cu oamenii, dar față de binefaceri și de hatîruri se întîmplă uneori că pînă și la animalele lipsite de rațiune

curge, ca dintr-un izvor îmbelşugat, bunătatea. Şi hrănirea cailor epuizaţi de bătrîneţe şi a căţeilor şi chiar a cîinilor bătrîni este fapta unui om bun.

Chiar poporul atenienilor, cînd a clădit Hecatompedonul[16], pe toţi catîrii pe care i-a văzut încordîndu-se la muncă i-a lăsat, dezlegaţi, să pască liberi şi de bunăvoie şi dintre ei, se spune că, unul a coborît de la sine la lucrări şi a alergat alături de animalele de povară care trăgeau căruţele spre Acropolă[17], şi chiar mergea înaintea lor, şi parcă le mîna şi le îndemna la treabă. Poporul a votat să fie hrănit din banii publici. Iar mormintele cailor lui Cimon[18], cu care a învins de trei ori la Olimpia, se află alăturea de mormîntul lui. Mulţi atenieni au îngropat cîini crescuţi parcă în familie cu ei şi deveniţi prieteni. Cîinele lui Xantip cel Bătrîn, care înotase pe lîngă triremă pînă la Salamina[19], cînd poporul a părăsit cetatea, a fost îngropat de stăpînul său pe o înălţime, care pînă acum se numeşte „mormîntul cîinelui". Într-adevăr nu trebuie să ne folosim de fiinţele cu suflet ca de încălţăminte sau de alte lucruri neînsufleţite, aruncîndu-le cînd sînt rupte şi uzate, ci trebuie să ne obişnuim, pentru a exercita iubirea de oameni, să fim blînzi şi gingaşi cu ele. Ei bine, eu n-aş vinde nici un bou harnic pentru că e bătrîn, cu atît mai puţin un om bătrîn, mutîndu-l dintr-un loc familiar şi dintr-un fel de viaţă obişnuită, ca dintr-o patrie, pentru cîţiva bănuţi, şi făcîndu-l să fie fără de folos şi celor care-l cumpără şi celor care-l vînd. Iar despre Cato se spune că, întocmai ca un tînăr (fără experienţă) în astfel de lucruri, a lăsat în Spania calul de care se servise în calitate de consul, în expediţiile militare, pentru ca să nu dea socoteală cetăţii de preţul transportului pe corabie. Fie că aceste lucruri trebuie puse pe seama mărinimiei, fie pe seama zgîrceniei, cel care vrea să susţină una sau alta are argumente la îndemînă.

VI. În ceea ce priveşte stăpînirea de sine, din alte puncte de vedere, era minunat Cato. Astfel, cînd era comandant el nu lua, pentru sine şi pentru oamenii care erau cu el, mai mult grîu pentru o lună decît trei baniţe[20] atice, iar raţia de orz pe o zi pentru cai era mai mică de trei jumătăţi de baniţă.

Fiind guvernator în provincia Sardinia după ce comandanţii dinaintea lui obişnuiseră să se folosească de corturi şi de paturi şi de haine făcute pe spinarea poporului şi se făcuseră nesuferiţi prin marele lor alai şi prin mulţimea prietenilor şi a pregătirilor şi cheltuielilor cu ospeţele, Cato a arătat o deosebire de necrezut prin economisirea sa. Astfel, el n-a avut nevoie de nici o cheltuială publică pentru nimic, iar pe la cetăţi se ducea el însuşi, fără căruţă, şi-l urma un singur sclav public, care-i ducea haina şi vasul de libaţii pentru serviciul religios. Pe cît de puţin pretenţios şi de simplu se arăta în aceste lucruri, pe atît îşi dovedea seriozitatea şi gravitatea, fiind neînduplecat la împărţirea dreptăţii, şi drept şi categoric în ordinele pe care le dădea în legătură cu conducerea, astfel că pentru cei conduşi n-a fost niciodată o conducere mai de temut şi mai dreaptă.

VII. Se pare că şi în felul cum vorbea el i se oglindea caracterul. Astfel, el era, în acelaşi timp, plăcut şi sever, dulce şi impresionant, glumeţ şi serios, sentenţios şi iubitor de discuţii, aşa cum spune Platon[21] că era Socrate, părînd celor care-l întîmpinau, pe dinafară, om de rînd, cu chip de satir şi pornit pe excese, iar înăuntru plin de seriozitate şi de idei care mişcau şi înduplecau inima celor care-l auzeau. De aceea, nu ştiu ce au simţit cei care spun că vorbirea lui Cato se asemăna foarte mult cu a lui Lysias[22]. Aceste deosebiri le vor face totuşi aceia cărora li se cuvine să afle stilurile[23] vorbirilor retorice, noi însă vom scrie cîteva dintre cele ce se zice că a spus el, noi care susţinem că firea oamenilor se arată cu mult mai mult în cuvînt, şi nu pe faţă, cum socotesc unii.

VIII. Cînd a încercat să oprească poporul roman, care se pornise, la timp nepotrivit, pe măsurări şi împărţiri de grîu, Cato a început să vorbească aşa: „Este greu, cetăţeni, să vorbeşti stomacului, care nu are urechi". Şi, dojenind luxul, a spus că e greu să se salveze o cetate în care un peşte costă mai scump decît un bou. A mai spus că romanii se aseamănă cu vitele. Căci aşa cum ele nu ascultă, fiecare, dar toate, în cireadă, urmează pe cei care le mînă, „tot aşa şi voi, a zis, cînd vă strîngeţi, toţi sînteţi conduşi de aceia

ale căror sfaturi socotiți fiecare în parte că nu trebuie să le urmați". Vorbind despre dominația femeilor, a spus: „Toți oamenii conduc femeile, noi îi conducem pe toți oamenii, iar pe noi femeile". Dar această anecdotă este luată din vorbele de spirit ale lui Temistocle. Căci el a spus, cînd fiul său îi dădea multe ordine prin maică-sa: „Femeie, atenienii conduc pe eleni, eu pe atenieni, pe mine tu și pe tine fiul, de aceea să se folosească cu măsură de puterea de care, necugetat fiind, dispune cel mai mult între eleni". Cato a spus că poporul roman decretează onoruri nu numai hainelor de porfiră, ci și moravurilor: „Căci, a zis, după cum vopsitorii le vopsesc cu culoarea pe care văd că le place oamenilor, tot așa tinerii învață și imită lucrurile pe care voi le lăudați". Și-i îndemna ca, dacă au ajuns mari prin virtute și cumpătare, să nu schimbe aceste virtuți spre rău, iar dacă au ajuns mari prin lipsă de stăpînire și răutate, să se schimbe spre bine. Este evident că prin cele dintîi au ajuns mari. A spus că cei care doresc să fie conducători în cetate de mai multe ori, caută să meargă întotdeauna precedați de lictori, ca și cînd n-ar cunoaște drumul, ca să nu se rătăcească; a dojenit pe cetățenii care alegeau de mai multe ori pe aceiași oameni la conducere: „Se pare, a zis, că socotiți sau că conducerea nu valorează mult sau că nu sînt mulți vrednici să conducă". Iar despre unul dintre dușmanii săi, care părea că duce o viață josnică și netrebnică, a spus: „Mama acestuia socotește că a lăsat deasupra pămîntului un blestem, nu o rugăciune". Și, arătînd pe unul care-și vînduse ogoarele părintești, așezate lîngă mare, se prefăcea că-l admiră că-i mai tare decît marea „căci — a zis el — ceea ce marea abia atingea cu valurile sale, ăsta a înghițit cu ușurință". Cînd regele Eumene[24] a venit la Roma în vizită și senatul l-a primit cu o deosebită cinstire, iar fruntașii cetății s-au luat parcă la întrecere ca să-i facă onoruri, se vedea că numai Cato îl privea pieziș și se ferea de el. Iar cînd cineva i-a spus: „Dar este un om cumsecade și iubește pe romani", Cato i-a răspuns: „O fi, dar din fire soiul acesta de animale, care se numește rege, este carnivor". A mai spus că nici unul dintre regii socotiți fericiți nu este vrednic să fie comparat cu Epaminonda sau cu Pericle sau cu Temistocle sau cu Manius Curius

sau cu Hamilcar[25], supranumit Barcas. A mai spus că dușmanii îl pizmuiesc pentru că în fiecare zi se scoală de noapte și, neglijîndu-și propriile sale interese, se ocupă de cele obștești. Și a mai spus că voiește mai bine să facă bine și să nu primească recunoștință, decît să facă rău și să nu fie pedepsit, și că dă iertare tuturor celor care au greșit, în afară de sie însuși.

IX. Cînd romanii au ales trei soli spre a-i trimite în Bitinia, dintre care unul suferea de podagră, iar altul avea capul gol din pricina unei perforații și trepanații, iar altul părea că este nebun, Cato a rîs spunînd că romanii trimit o solie care n-are nici picioare, nici cap, nici inimă. Fiind interpelat de Scipio, la rugămintea lui Polibiu[26] în privința exilaților din Ahaia, cînd era multă discuție în senat și unii erau de părere să li se acorde întoarcerea, iar alții li se împotriveau, Cato, ridicîndu-se, a zis: „Ca și cînd n-am avea ce face, ședem toată ziua cercetînd dacă e mai bine ca bătrînii greci să fie duși la groapă de cioclii de la noi sau de cei din Ahaia". Senatul a decretat întoarcerea exilaților. După cîteva zile, Polibiu a început iarăși să vină în senat, spre a interveni ca exilații să-și reia demnitățile pe care le dețineau mai înainte în Ahaia și încerca să afle ce părere are Cato. Iar el, rîzînd, a spus că Polibiu, ca Ulise, voiește să intre iarăși în peștera Ciclopului, unde-și uitase scufia și cingătoarea[27]. A spus că oamenii cu minte învață mai multe de la oamenii fără de minte, decît cei fără minte de la cei cu minte, căci cei cu minte se feresc de greșelile celor fără de minte, pe cînd cei fără de minte nu imită faptele bune ale celorlalți. A mai spus că se bucură mai mult de tinerii care se înroșesc decît de cei care se îngălbenesc și că n-are nevoie de soldatul care-și mișcă mîinile cînd merge și picioarele cînd luptă și care mai mult gîfîie decît strigă. Luînd în rîs pe unul care era foarte gras, i-a zis: „Cum ar putea fi de folos cetății un astfel de corp, cînd de la gît pînă la vintre este ocupat de pîntece?" Iar cînd un iubitor de plăceri gastronomice voia să-i fie prieten, l-a respins, spunînd că nu poate fi prieten cu un om care are cerul gurii mai sensibil decît inima. A mai spus că în toată viața se căiește de trei lucruri: întîi că a încredințat soției un secret, al doilea că a plutit pe mare cînd

1—7—40

era posibil să meargă pe uscat, iar al treilea că o zi a rămas fără testament. Unui bătrîn răutăcios i-a zis: „Omule, cînd bătrînețea are multe urîțenii, nu-i mai adăuga rușinea răutății". A zis către un tribun care, în general, era învinuit de otrăvire și care, la un moment dat propunea un proiect de lege rău și aspru: „Tinere, nu știu ce este mai rău: să bem ceea ce mesteci sau să promulgăm ceea ce scrii". Fiind batjocorit de un om care trăia nerușinat și rău, a zis: „Lupta cu tine îmi este inegală, căci tu asculți răutățile cu ușurință și le spui cu plăcere, iar pentru mine este neobișnuit și să le spun neplăcut și să le aud". Cam de acest fel sînt vorbele sale memorabile.

X. Fiind ales consul împreună cu Valerius Flaccus, care-i era prieten intim, Cato a tras la sorți provincia pe care romanii o numesc Hispania Citerior[28]. Acolo, în timp ce supunea unele neamuri cu armele, iar pe altele le atrăgea prin convingere, s-a năpustit asupra lui o mare armată de iberi și era în primejdie de a fi respins în chip rușinos; de aceea, a cerut alianța celtiberilor[29], care erau aproape. Ei au pretins două sute de talanți plată pentru ajutor, dar toți sfetnicii lui Cato spuneau că nu se poate admite ca romanii să promită unor străini plată pentru ajutor, dar el le-a răspuns că nu este nici o primejdie, căci, dacă vor învinge, le va plăti cu bani luați de la dușmani, nu de la romani, iar dacă vor fi înfrînți, nu vor mai exista nici cei care cer, nici cei de la care cer. Și în această bătălie Cato a avut o victorie deplină, și în toate celelalte a avut un rezultat strălucit. Polibiu spune că, la porunca lui, într-o singură zi, au fost dărîmate zidurile cetăților de dincoace de rîul Baetis[30], cetăți care erau foarte bogate și pline de bărbați războinici[31]. Însuși Cato spune că a cucerit mai multe cetăți decît zilele cît a stat în Spania, și asta nu este doar o lăudăroșenie, căci cetățile nu erau mai puține de patru sute. Iar soldaților, care trăseseră multe foloase din expediție, le-a mai dat cîte un as[32] de argint de fiecare, zicînd că este mai bine ca, la întoarcere, să ducă mai mulți romani puțin argint, decît puțini să ducă aur. El însuși spune că în mîna lui n-a ajuns nici un obiect capturat decît alimente și băutură. „Și nu învinovățesc", a zis, „pe cei care caută să tragă foloase din aceste lucruri, ci voiesc mai degrabă să mă iau la întrecere în virtute cu cei mai buni oameni decît să mă întrec în avere cu cei foarte bogați, iar cu cei iubitori de arginți să mă întrec în iubirea de arginți".

Și nu numai pe sine, dar chiar și pe cei din jurul său i-a păstrat neatinși de nici un fel de mită. Erau cinci slujitori la armată împreună cu el. Unul dintre ei, numit Paccius, a cumpărat cinci sclavi, proveniți din prizonieri de război. Cato a aflat despre aceasta, iar Paccius, mai înainte de a i se înfățișa, s-a spînzurat; Cato a vîndut prizonierii și a vărsat banii în tezaurul public.

XI. Pe cînd Cato era încă în Spania, Scipio cel Mare, fiindu-i adversar și dorind să se ridice împotriva succeselor lui și să obțină el guvernămîntul Spaniei, a mijlocit să-i fie ales urmaș. Apoi, grăbindu-se cît a putut de mult, a pus capăt conducerii lui Cato. Acesta a luat cinci cohorte de pedestrași și cinci sute de călăreți ca să-l întîmpine și, în drum, a supus poporul lacetanilor[33] și, căpătînd șase sute de dezertori, i-a ucis. Ironizînd pe Scipio, pe care această execuție îl nemulțumise, i-a zis că numai așa va ajunge Roma să fie foarte mare, dacă oamenii încărcați de glorie și cinste nu vor acorda celor mai neînsemnați premiile pentru virtute și dacă cei din popor, cum este el însuși, se vor lua la întrecere în virtute cu cei care se disting prin neam și faimă. Totuși, senatul a decretat să nu se schimbe și să nu se miște nimic dintre cele chivernisite de Cato, iar Scipio în această guvernare și-a micșorat mai mult propria sa glorie decît pe a lui Cato, și și-a petrecut timpul în inactivitate și trîndăvie. Cato a intrat în Roma în triumf, dar n-a procedat ca cei mai mulți nobili care nu luptă pentru dobîndirea virtuții, ci pentru faimă, iar cînd ajung la cele mai înalte onoruri și obțin consulate și triumfuri, își pregătesc pentru viitor o viață de plăcere și de trîndăvie, și apoi părăsesc viața politică. El n-a respins și n-a pus capăt practicii virtuții, ci, asemenea tinerilor care pentru prima oară pășesc în viața politică și sînt însetați de cinste și de slavă, ca și cum ar fi început o nouă carieră, s-a încordat și s-a dedat vieții publice, spre a fi de folos prietenilor și cetățenilor, fără să refuze să-i apere la procese, și nici să pornească în expediții militare.

XII. Astfel, el a colaborat ca legat[34] și cu consulul Tiberius Sempronius, care purta război în Tracia și la Istru; în calitate de tribun militar, s-a dus cu Manius Acilius[35] în Elada, împotriva lui Antioh cel mare, care vîrîse groaza în romani, ca nimeni altul după Hanibal. După ce ocupase, de la început, aproape toată Asia pe care o stăpînise Seleucos Nicator[36] și supusese neamuri foarte multe și războinice, Antioh se pregătea să se năpustească asupra romanilor, gîndind că numai aceștia sînt vrednici să se măsoare cu el însuși. Și, găsind un pretext fălos pentru începerea războiului, anume eliberarea elenilor, care nu-i ceruseră nimic, ci tocmai fuseseră eliberați de către romani de sub jugul lui Filip și al macedonenilor și declarați autonomi, a trecut cu armata în Elada. Mișcare mare cuprinsese pe eleni și erau răscoliți și corupți de către demagogi cu promisiuni din partea lui Antioh. Manius a trimis soli prin cetăți. Cele mai multe cetăți, care înclinau spre schimbarea lucrurilor, le-a ținut în liniște, fără tulburare, și le-a calmat Titus Flamininus, cum s-a scris în *Viața* lui, iar Cato – Corintul și Patrai și Aige[37]. Cel mai mult timp l-a petrecut Cato la Atena. Se spune că se păstrează discursul pe care l-ar fi rostit în limba elenă către poporul atenian, în care și-ar fi exprimat admirația pentru virtuțile vechilor atenieni, pentru frumusețea și mărimea cetății, pe care a privit-o cu multă plăcere. Dar această versiune nu este adevărată. Dimpotrivă, Cato a vorbit cu atenienii prin tălmaci, deși ar fi putut să vorbească el însuși în limba lor, dar a vrut să rămînă la obiceiul strămoșesc și să ia în rîs pe cei care se minunau de felul de viață elenesc. A ironizat pe Postumius Albinus[38] care scrisese o istorie în greceşte și cerea iertare pentru greșelile de limbă, zicînd că trebuie să fie scuzat, deoarece făcuse acest lucru silit de decretul Amfictionilor[39]. Se zice că atenienii s-au minunat de rapiditatea și scurtimea vorbirii lui, căci ceea ce exprima el pe scurt, tălmaciul anunța pe larg și cu multe cuvinte; a spus că, după părerea lui, elenii rostesc cuvintele din buze, iar romanii din inimă.

XIII. Antioh după ce a blocat strîmtoarea de la Termopile cu armată și a ridicat, pe întăriturile naturale ale

locurilor, șanțuri și parapete, și-a așezat tabăra, și stătea în liniște, socotind că închisese ușile războiului. Romanii își pierduseră cu totul nădejdea de a-l ataca frontal, dar Cato, amintindu-și de înconjurul și de încercuirea persană[40], a pornit noaptea cu o parte din armată. Ajungînd ei în sus pe creastă, călăuza, un prizonier, a greșit drumul și rătăcind pe locuri fără de ieșire și prăpăstioase, a vîrît în soldați o grea descurajare și frică. Cato, văzînd primejdia, a poruncit ostașilor să stea liniștiți și să rămînă pe loc, iar el, luînd cu sine pe un oarecare Lucius Mallius, un om sprinten la drumurile pe munte, a înaintat cu multă trudă și cu mare îndrăzneală, pe o noapte adîncă, fără lună, în măslinii sălbatici și stîncile care li se ridicau în cale îi împiedicau să vadă înaintea lor, pînă cînd au dat de o potecă, care, după socoteala lor, ducea în jos spre tabăra dușmanilor, și au pus semne, în fața unor ridicături vizibile, care dominau muntele Callidromos[41]. Apoi, s-au întors la locul de unde plecaseră, au luat armata și, pornind spre semnele puse, au apucat-o pe poteca aceea și s-au așezat la drum, dar, înaintînd ei puțin, poteca a dispărut într-o prăpastie, care se deschidea înainte-le. Și iarăși era încurcătură și teamă, căci nu-și dădeau seama și nu puteau să vadă că ajunseseră chiar lîngă dușmani. Începuse să se lumineze de ziuă și li s-a părut că aud glasuri omenești și parcă și văd o întăritură elenească și o strajă sub stîncă. Cato, atunci a lăsat armata acolo și a poruncit celor din legiunea Firma să vină cu el, căci numai de ei se folosea întotdeauna ca de oameni de încredere și curajoși. Dînd ei fuga și înconjurîndu-l cu toții, le-a zis: „Am nevoie să capturez un soldat dușman viu și să aflu cine sînt aceștia care fac de strajă, cît de mare este numărul lor, care este împărțirea și rînduiala și echipamentul celorlalți cu care ne așteaptă pe noi. Iar faptul acesta, un rapt, are nevoie de iuțeala și de curajul cu care leii, deși neînarmați, pornesc plini de avînt împotriva animalelor fricoase". Așa le-a vorbit Cato, iar firmianii[42] au pornit cu avînt, așa cum erau, spre munți, către străjile dușmane. Și, căzînd asupra lor pe neașteptate, i-au pus pe toți în tulburare și i-au împrăștiat și, răpind pe unul dintre ei, cu arme cu tot, l-au

dus la Cato. Soldatul i-a informat că armata este așezată în strîmtoare, cu regele, și că străjerii care păzesc trecătorile sînt șase sute de etolieni aleși. Cato, privind cu dispreț la puținătatea și nepăsarea lor, a dat buzna spre ei, în sunet de trîmbițe și de strigăte, și el cel dintîi a scos sabia. Străjerii, cînd i-au văzut dînd năvală de pe stînci, au fugit în tabăra cea mare și i-au umplut pe toți de tulburare.

XIV. În timp ce Manius se năpustea jos, spre întărituri și zvîrlea în strîmtoare multă armată, Antioh a fost lovit peste gură de o piatră, de i-au sărit dinții, iar el a întors calul înapoi de durere. Atunci nici o parte din armata lui nu s-a mai împotrivit romanilor, și, deși, fugind, dădeau de drumuri și locuri încurcate și fără ieșire, unde cădeau și lunecau în mlaștini adînci și se izbeau de stînci abrupte, ei totuși s-au revărsat spre aceste locuri pe poteci strîmte și, îmbulzindu-se de frica săbiei dușmane, s-au distrus unii pe alții. Cato, după cît se pare, nu punea niciodată preț pe propriile sale laude și nici nu respingea laudele pe care i le aduceau alții, gîndind că acestea sînt o urmare a marii sale activități, dar acestor fapte le-a acordat o deosebită importanță; se spune că, urmărind atunci și ucigînd pe dușmani, Cato a arătat că nu datorează el însuși atîta poporului, cît îi datorează poporul lui, și că însuși consulul Manius, înfierbîntat de victorie, îmbrățișîndu-l, cînd era încă emoționat, l-a mîngîiat mult timp și a strigat, plin de bucurie, că nici el, nici întreg poporul roman n-ar putea să-l răsplătească potrivit cu binefacerile sale.

După luptă, îndată, Manius l-a trimis la Roma ca să vestească el însuși luptele date și a pornit pe mare spre Brundisium pe timp prielnic, apoi, de aci, după o zi a ajuns la Tarent și, mergînd alte patru zile, în a cincea zi de la debarcare a sosit la Roma și el, cel dintîi, a vestit izbînda. Și a umplut cetatea de veselie și de jertfe, iar poporul de mîndrie; se gîndeau că nici o țară și nici o mare nu va putea rămîne necucerită.

XV. Dintre faptele de arme ale lui Cato acestea sînt cele mai faimoase. Se vede însă că, în concepția lui, activitatea politică consacrată acuzării și dovedirii vinovăției

cetățenilor răi merită o străduință tot atît de mare. Astfel, numai el singur a urmărit pe mulți, dar a și combătut alături de cei care urmăreau pe alții și, îndeobște, a și instigat pe unii ca să urmărească pe vinovați, cum l-a atîțat pe Petillius împotriva lui Scipio. Dar acest vlăstar al unei mari familii, om cu gînduri înalte, călca în picioare calomniile, iar Cato, dîndu-și seama că nu-l poate acuza spre a fi condamnat la moarte, l-a lăsat în pace. Lucius însă, fratele lui Scipio, prin ajutorul dat de Cato acuzatorilor, a fost osîndit în adunarea poporului la plata unei mari sume de bani, pe care, neputînd-o plăti și fiind în primejdie de a fi aruncat în temniță, a chemat pe tribuni în ajutor și cu greu a scăpat.

Un tînăr, după ce obținuse, la judecată, dezonorarea dușmanului tatălui său, care murise, se plimba prin for. Cato, întîlnindu-l, i-a dat mîna și i-a spus că astfel de jertfe trebuie să aducă copiii părinților, nu miei și iezi, ci lacrimile și osîndele dușmanilor. Totuși, nici el nu rămînea nepedepsit, ci cînd oferea dușmanilor prilej de atac, petrecea timpul în judecăți și primejdii. Se zice că a fost acuzat în aproape cincizeci de procese, iar la ultimul susținut, la vîrsta de optzeci și șase de ani, a spus și vorba celebră că este greu pentru cel care a trăit în mijlocul unei generații să se apere în fața alteia. Dar această constatare n-a constituit sfîrșitul proceselor, ci, după alți patru ani, cînd era în vîrstă de nouăzeci de ani, a acuzat pe Servius Galba. Cato, la fel cu Nestor[43], mai mai că a aparținut cu faptele și viața a trei generații. Avînd cu Scipio cel Mare, așa cum s-a spus, multe vrajbe politice, le-a dus pînă la Scipio cel Tînăr, nepotul adoptiv al lui, fiul lui Paulus, învingătorul lui Perseu și al macedonenilor.

XVI. La zece ani după consulat, Cato a candidat la cenzură. Această slujbă este culmea onorurilor și, într-un fel, desăvîrșirea politicii, deoarece deține și multă putere, dar, mai ales, are în sarcină cercetarea moravurilor și a vieții cetățenilor. Romanii socoteau că nu trebuie lăsată nejudecată și necercetată nici căsnicia, nici copiii, nici felul de viață, nici modul cum se ospătează cetățenii, spre

a se vedea ce dorințe și ce preferințe are fiecare. Gîndind că în aceste lucruri se vede cu mult mai mult firea omului decît în fapte de campanie și activități politice, romanii au ales doi magistrați, unul dintre patricieni și altul dintre plebei, spre a fi paznici, sfătuitori și corectori ai cetățenilor, ca nimeni să nu fie atras spre plăceri și să iasă din felul de viață băștinașă și îndătinată.

Acestor magistrați le-au dat numele de cenzori, avînd ei puterea de a-i lua calul și de a-l alunga din senat pe cel care trăia nerușinat și dezordonat. Cenzorii luau censul averilor și le cercetau, iar în registre distingeau familiile și clasele societății. Această magistratură mai avea și alte puteri mari. De aceea, Cato, cînd a candidat la această magistratură, a întîmpinat opoziția celor mai cunoscuți oameni politici și fruntași ai senatului. Patricienii erau chinuiți de pizmă, căci, îndeobște, socoteau că se aduce un afront nobleții, dacă oamenii dintr-o familie obscură se urcă pînă la cea mai înaltă cinste și putere; cei care aveau pe conștiință fapte rele și pierduseră practica vechilor moravuri se temeau de austeritatea lui Cato: cînd era la putere, această austeritate era neînduplecată și apăsătoare. De aceea, patricienii, înțelegîndu-se între ei, au pregătit șapte bărbați, pe care i-a pus să candideze împotriva lui Cato. Aceștia căutau să-și atragă poporul prin fățăduieli plăcute, gîndind că oamenii din popor doresc să fie conduși cu blîndețe și după plăcerea lor. Cato nu se arăta de loc blînd, ci, dimpotrivă, amenința, de la tribună pe cei răi și, strigînd că cetatea are nevoie de o mare curățire, cerea poporului, ca, dacă este înțelept, să nu aleagă medicul cel mai plăcut, ci pe cel mai neînduplecat. Spunea că un astfel de medic este el, cu Valerius Flaccus, căci numai împreună cu el socotește că va putea să taie și să ardă desfrîul și moliciunea, ca pe o hidră, și să facă ceva folositor pentru cetate; dimpotrivă, ceilalți vor conduce rău, fiindcă se tem de cei care conduc bine. Atît de mare s-a arătat poporul roman și atît de vrednic de mari conducători, încît nu s-a temut de dîrzenia și de amenințările lui Cato, ci, respingînd pe candidații blînzi și care păreau că vor face totul după plăcerea lui, l-a ales pe Flaccus împreună cu Cato, căruia-i dădeau

ascultare, ca și cînd n-ar fi fost candidat la magistratură, ci parc-ar fi și fost magistrat și ar fi dat dispozițiile de rigoare.

XVII. A înscris deci Cato în senat pe colegul și prietenul său, pe L. Valerius Flaccus, și a îndepărtat din senat pe alții mulți, și pe Lucius Quintus, care fusese consul șapte ani mai înainte și — ceea ce constituia pentru el o glorie mai mare decît consulatul — era fratele lui Titus Flamininus, învingătorul lui Filip. Pricina izgonirii a fost următoarea: Lucius încă din vremea copilăriei și-a făcut un băiat prieten și-l avea mereu în jurul său și l-a ridicat, cînd comanda armate, la o cinste și la o putere atît de mare, cum nu avea nimeni dintre prietenii și apropiații săi de mai înainte.

Quintus guverna o dată o provincie consulară. La un ospăț, tînărul, după obicei stătea întins pe pat lîngă Quintus și, printre alte multe lingușiri, adresate lui Lucius, care, la vin, se lăsa ușor înduplecat, a adăugat: „Așa de mult te iubesc, încît în timp ce la Roma era un spectacol cu lupte de gladiatori, deși eu nu mai văzusem niciodată astfel de lupte, am dat fuga să vin cu tine, deși doream să văd cum se înjunghie un om". Lucius, răspunzîndu-i la rîndul său prin drăgălășii, i-a zis: „Dar pentru asta nu mai sta lîngă mine supărat, căci eu am să te vindec de supărare". Și, poruncind să fie adus în sala ospățului unul dintre condamnații la moarte și să stea lîngă el un slujitor cu securea, l-a întrebat iarăși pe iubitul său dacă vrea să-l vadă cum este ucis. Iubitul a răspuns: da, iar Lucius a poruncit să i se taie omului capul. Cei mai mulți autori așa istorisesc. Chiar Cicero l-a făcut pe însuși Cato să povestească acest lucru în dialogul *Despre bătrînețe*[44]. Livius spune că cel ucis era un dezertor gal și că Lucius n-a poruncit slujitorului să-l ucidă, ci el însuși l-a ucis și lucrul acesta stă scris în dialogul *Cato*.

Fiind deci Lucius izgonit din senat de către Cato, fratele lui, mîniat, a dat fuga în fața poporului și-i cerea să arate motivul izgonirii. Povestind Cato și arătînd întîmplarea cu ospățul, Lucius a început să tăgăduiască, dar Cato l-a provocat să jure că faptul nu s-a petrecut așa,

dar el a dat înapoi. Atunci s-a recunoscut că pe merit fusese izgonit. Dar, odată, intrînd la un spectacol de teatru, Lucius a trecut pe lîngă locul consular şi s-a aşezat departe undeva, dar poporul s-a înduioşat şi, strigînd, l-a silit să-şi schimbe locul, căci poporul avea puterea să-i aducă această îndulcire şi mîngîiere după cele întîmplate.

Manilius, om cu faimă, a fost izgonit de Cato din senat, cînd avea să fie consul, pentru că-şi sărutase soţia ziua, în faţa fiicei. Cato a zis că nu şi-a îmbrăţişat soţia ziua decît cînd erau trăsnete mari şi a adăugat, glumind, că este fericit cînd Iupiter tună.

XVIII. O învinuire plină de pizmă i-a adus lui Cato şi Lucius, fratele lui Scipio, care primise onorurile triumfului, dar Cato îi luase calul. Se părea că acest lucru îl făcuse Cato parcă spre a batjocori memoria lui Scipio Africanul.

Cei mai mulţi cetăţeni au fost cuprinşi de mînie din pricina suprimării indirecte a luxului de către Cato: nu era cu putinţă să înlăture luxul direct, deoarece majoritatea cetăţii se îmbolnăvise şi fusese coruptă de această patimă. Dînd el tîrcoale pe la toţi negustorii le-a poruncit să evalueze de zece ori mai mult preţul hainelor, al căruţelor, al podoabelor femeieşti şi al tuturor mobilelor, a căror valoare trecea de o mie cinci sute de drahme, voind ca pe evaluări mai mari să pună şi impozite mai mari. La mia de aşi a mai adăugat trei aşi impozit, pentru ca, cei dedaţi luxului simţindu-se îngreuiaţi de impozite şi văzînd că cetăţenii corecţi şi simpli, deşi se bucură de aceleaşi condiţii de viaţă, varsă mai puţini bani în tezaurul public, să renunţe şi ei. Erau deci mîniaţi pe Cato, unii pentru că se vedeau grevaţi de impozite din pricina luxului, iar alţii iarăşi pentru că renunţau la lux din pricina impozitelor. Majoritatea oamenilor socoteşte că interdicţia de a etala luxul este oprirea de a avea obiecte de preţ şi că bogăţia se arată prin lucrurile de prisos, nu prin cele necesare.

De aceea se şi spune că filozoful Ariston[45] s-a mirat foarte mult că oamenii socotesc mai fericiţi pe cei care au agonisit lucruri de prisos, decît pe cei care au belşug din

cele necesare şi folositoare. Un prieten i-a cerut lui Scopas din Tesalia[46] un lucru care nu-i era de prea mare folos, adăugînd că nu-i cere un lucru necesar şi folositor, dar Scopas a zis: „Ei bine, eu sînt fericit şi bogat tocmai în lucruri de prisos şi nefolositoare". În acest fel, dorinţa de mare bogăţie, nelegată de nici o pasiune firească, este introdusă în suflet dinafară de o faimă josnică şi străină de fire.

XIX. Totuşi, Cato, sinchisindu-se prea puţin de cei care-l criticau, a mers şi mai departe şi a tăiat căile prin care unii abăteau apa publică şi o duceau în casele şi grădinile lor, le-a stricat apoi şi le-a dărîmat clădirile care ocupau o parte din terenul public; a restrîns lucrările angajate prin contract şi a redus preţurile vînzărilor la cele mai joase evaluări. Din toate acestea Cato şi-a atras multă ură. Apoi cei din jurul lui Titus[47], grupîndu-se împotriva lui şi în senat, au suprimat contribuţiile şi sumele pentru temple şi lucrări publice hotărîte de el, ca fiind nefolositoare, şi în popor au aţîţat pe cei mai îndrăzneţi tribuni să-l tragă la răspundere şi să-l amendeze cu doi talanţi. Mulţi s-au ridicat împotriva-i şi cu privire la construirea unei basilici ridicate totuşi de el, pe cheltuiala statului, lîngă senat, în for, numită „basilica Porcia". Este vădit lucru că poporul a privit cu admiraţie cenzura lui Cato. Ridicîndu-i deci o statuie în templul zeiţei Hygieia, poporul n-a pus să se scrie pe ea nici comenzile militare, nici triumful lui, ci inscripţia a cărei traducere ar putea fi aşa: „Pentru că, fiind ales cenzor, a îndrumat pe calea dreaptă prin măsuri, obiceiuri şi învăţături folositoare, viaţa politică a romanilor, care înclina şi se rostogolea spre rău".

Într-adevăr, mai înainte, el rîdea de iubitorii de statui şi zicea că nu bagă de seamă că, lăudîndu-se cu lucrările sculptorilor şi pictorilor, uită că cetăţenii poartă în suflet printre cele mai frumoase imagini pe a lui. Iar celor care se mirau că, deşi mulţi oameni fără faimă au statui, lui nu i s-a ridicat, le-a spus: „Prefer să se întrebe lumea de ce nu se înalţă statuia mea decît de ce se înalţă". Şi, îndeobşte, cerea ca un bun cetăţean nici mă-

car să nu îngăduie să fie lăudat, dacă acest lucru nu este de folos cetății. Totuși el își aducea, mai mult decît oricine, laude cînd zicea despre cei care săvîrșiseră vreo greșeală și erau criticați că nu este drept să fie dojeniți, căci nu sînt Catoni; iar pe cei care căutau să imite unele fapte ale lui, dar nu procedau cu îndemînare, îi numea „Catoni stîngaci"; el spunea că, în momente de grea cumpănă senatul avea ochii ațintiți spre el, așa cum privesc, în timpul plutirii, la cîrmaci și adesea, cînd nu este de față, îl încarcă cu lucruri vrednice de cea mai mare rîvnă. Aceste lucruri îi sînt recunoscute și de alții, căci s-a bucurat în cetate de respect nu numai din pricina vieții, dar și datorită cuvîntului și bătrîneții sale.

XX. A fost și tată bun și bărbat cumsecade față de soție și om de afaceri foarte mult prețuit, căci n-a îndeplinit această îndeletnicire fără atenție, ca pe un lucru mic și neînsemnat. De aceea eu socotesc că trebuie să arăt și lucrurile frumoase în această privință. A luat în căsătorie o femeie mai mult nobilă decît bogată, socotind că are două calități: seriozitate și gînduri înalte, și că femeile nobile, rușinîndu-se de lucrurile urîte, sînt mai supuse bărbaților spre lucruri frumoase. Cato a spus că cel care-și bate soția sau copilul pune mîna pe cele mai sfinte lucruri; că aduce mai multă laudă faptul de a fi un soț bun decît un mare senator, pentru că nici pe vechiul Socrate nu-l admiră pentru altceva decît că, deși avea o soție rea și copii proști, s-a purtat blînd și cuviincios cu ei. Și, după ce i s-a născut băiatul, nu era nici un lucru atît de necesar, în afară de vreo treabă publică, ca să-l împiedice să fie lîngă soție cînd îmbăia sau înfășa pruncul. Căci soția sa însăși îl alăpta. Adeseori soția sa, punînd și copiii sclavilor la sîn, își pregătea bunăvoință din partea lor pentru fiul său, prin alăptarea de la același sîn. Cînd băiatul a început să înțeleagă, s-a ocupat el însuși și l-a învățat literele, deși avea un sclav literator plăcut, numit Chilon, care învăța pe mai mulți copii. După cum spune el însuși, socotea că nu este demn ca fiul său să-și audă vorbe rele din partea unui sclav sau, cînd învață mai zăbavnic, să fie tras de urechi de un sclav, și că nu-i potrivit să datoreze recunoștință unui sclav pentru o astfel de învățătură, ci el însuși îl învăța scrisul și legea și gimnastica și-l deprindea nu numai să arunce cu sulița, să se bată cu arme grele, ci și să lovească cu pumnul, să îndure căldura și frigul, să biruie vîrtejurile și greutățile rîului înotînd. El spunea că a scris singur istorii cu propria-i mînă și cu litere mari, pentru ca fiul său să aibă acasă putința de a trage foloase din experiența celor vechi, și a strămoșilor, și că s-a ferit să rostească vorbe urîte cînd era de față copilul ca și cum s-ar fi găsit în prezența fecioarelor sfinte, pe care le numesc Vestale, și că nu s-a îmbăiat niciodată împreună cu fiul său. Se pare că și acest obicei era comun romanilor, căci și ginerii se fereau să se îmbăieze împreună cu socrii, rușinîndu-se de descoperire și de dezgolire. Apoi, romanii, învățînd de la eleni să se dezgolească, la rîndul lor au învățat și ei pe eleni să facă asta împreună cu femeile. Cato forma deci și îndruma pe fiul său spre un lucru atît de frumos, spre virtute; bunăvoința fiului său era fără cusur și, datorită firii sale bune, sufletul se supunea, dar trupul se părea că este mai prejos de efort; atunci Cato i-a ușurat prea marea încordare și constrîngere în viața de toate zilele. Dar fiul său, deși avea o astfel de construcție fragilă, era un bărbat bun în comenzile militare și s-a bătut cu strălucire împotriva lui Perseu, sub comanda lui Paulus. În această luptă, căzîndu-i spada din mînă din pricina unei lovituri sau din pricina slăbirii mîinii și lunecînd, s-a mîniat și, adresîndu-se cîtorva tovarăși, i-a luat și a dat iarăși buzna împotriva dușmanilor. Făcîndu-și loc printre ei cu multă luptă și sforțare, a găsit cu greu locul unde-i căzuse spada plin de grămezi de arme și cadavre de prieteni și dușmani înțesați unii peste alții. Paulus, comandantul, a fost foarte plăcut impresionat de această faptă și se păstrează o scrisoare adresată de Cato însuși fiului său, în care-i laudă foarte mult ambiția și zelul pentru aflarea spadei. Mai în urmă tînărul a luat în căsătorie pe Tertia, fiica lui Paulus, sora lui Scipio, și s-a înrudit cu un astfel de neam atît datorită lui însuși, cît și tatălui său. Deci grija pentru fiul său a avut un țel vrednic de el.

XXI. Cato avea mulți sclavi. El cumpăra, dintre prinșii de război, mai ales pe cei tineri și care, ca și cățeii și mînjii, mai puteau primi creștere și îndrumare. Nici unul dintre sclavii săi n-a intrat în altă casă, decît cînd îi trimitea Cato sau soția. Și dacă erau întrebați ce face Cato, nu răspundeau nimic altceva decît că nu știu. Sclavii trebuiau sau să facă un lucru trebuincios acasă sau să doarmă. Și Cato se bucura foarte mult de sclavii care dormeau, socotindu-i mai blînzi decît cei care vegheau și-i socotea mai folositori pentru orice lucru pe cei care dormiseră decît pe cei care aveau nevoie de somn. Și, socotind că sclavii fac ușor cele mai mari treburi pentru plăcerile sexuale, a rînduit ca, în schimbul unei anumite sume de bani, să aibă legături cu sclavele, iar de altă femeie nici unul să nu se apropie. La început, fiind încă sărac și aflîndu-se la armată, nu se supăra pentru nici un amănunt din viața militară, dar a dovedit că ura foarte tare cearta cu un sclav pentru hrana pîntecelui.

Iar mai tîrziu, cînd împrejurările i-au îngăduit, dădea ospețe prietenilor și colegilor de slujbe și, îndată după ospăț, bătea cu cureaua pe cei care serviseră sau pregătiseră ceva fără grijă.

Mijlocea ca sclavii să aibă mereu vreo ceartă sau dezbinare între ei, privind cu bănuială și temîndu-se de armonia dintre ei. Iar pe cei care păreau că săvîrșiseră ceva vrednic de pedeapsa cu moartea îi judeca în fața tuturor sclavilor și-i pedepsea cu moartea, dacă erau osîndiți. Punîndu-se și mai mult pe cîștig, socotea că agricultura este mai degrabă o petrecere de timp decît un venit. De aceea, el își plasa banii în lucruri sigure și temeinice, și cumpăra lăcuri, ape calde, locuri bune pentru pive, țarini productive, avînd locuri naturale de pășunat și păduri, din care scotea bani mulți, care nu puteau fi vătămați, cum zice el însuși, nici de către Iupiter.

El s-a folosit și de o dobîndă odioasă, aceea pe care o lua închiriind corăbii în felul următor: a poruncit să fie chemați cei cărora le dădea bani cu împrumut ca să întreprindă o afacere în comun. S-au strîns deci cincizeci de debitori și tot atîtea corăbii. El investise, în afacere, o mică parte, prin intermediul lui Quinctius, libertul său, care lucra și mergea pe mare împreună cu debitorii. Deci riscul său nu era pentru tot, ci numai pentru o mică parte, din care însă el scotea mari cîștiguri. Dădea bani și sclavilor care cereau, iar ei cumpărau copii sclavi. Îi pregăteau apoi și-i învățau pe cheltuiala lui Cato, îi vindeau după un an. Mulți sclavi păstra și Cato, plătindu-i la prețul cel mai ridicat, la licitație. Și, îndemnînd pe fiul său la astfel de lucruri, spunea că nu este potrivit cu un bărbat, ci cu o văduvă să micșoreze averea pe care o are. Neînchipuit de tare mai este și o altă vorbă a lui Cato, cînd a îndrăznit să spună că e minunat și divin și vrednic de slavă omul care dovedește prin socoteli că lasă în urmă mai multă avere decît a primit.

XXII. Fiind el bătrîn, au venit în solie din Atena la Roma, Carneades[48], academicul, și Diogene, stoicul, ca să ceară iertarea amenzii impuse poporului atenian, în valoare de cinci sute de talanți, la care fuseseră osîndiți în lipsă: oropienii îi acuzaseră, iar sicyonienii îi condamnaseră.

Cum au ajuns la Roma, tinerii romani cei mai iubitori de învățătură au și ieșit întru întîmpinarea acestor bărbați și ședeau cu ei și se minunau, ascultîndu-le conferințele. Mai ales farmecul lui Carneades, care avea foarte multă prestanță și un mare prestigiu plin de atracție, punînd stăpînire pe marile și binevoitoarele auditorii, întocmai ca o suflare, a umplut cetatea de vuiet. Și prin cetate se spunea că un elen, neobișnuit de impresionant, și i-a atras și i-a supus cu totul și a insuflat tinerilor o strășnică dragoste, din pricina căreia părăsesc toate celelalte plăceri și ocupații, cuprinși fiind de entuziasm pentru filozofie. Romanilor le plăcea că tinerii iau cunoștință de cultura elenă și vedeau cu plăcere că se află în jurul unor oameni minunați. Dar Cato, de la început, de cum zelul pentru discursuri a început să se extindă în cetate, privea cu ochi răi faptul, temîndu-se ca nu cumva tinerii să-și îndrepte rivna spre elocință și să iubească mai mult faima dobîndită pentru oratorie, decît cea cîștigată prin fapte și în expediții militare. După ce faima filozofilor se mărise în cetate și C. Aquilius, un bărbat de seamă, cu mult zel și stăruință a tradus primele lor discursuri către senat, Cato

a fost de părere ca, în chip cuviincios, să petreacă pe toți filozofii afară din cetate. Pășind apoi la tribună în senat, a dojenit pe conducători că îngăduie să stea în nelucrare solia unor oameni care pot să obțină repede, prin convingere, tot ceea ce doresc, că deci trebuie să cerceteze cît mai repede și să ia o hotărîre în legătură cu solia, pentru ca filozofii să se întoarcă la școlile lor, să vorbească pentru fiii elenilor, iar fiii romanilor să se supună, ca mai înainte, legilor și conducătorilor.

XXIII. Acest lucru nu l-a făcut, cum spun unii, fiindcă n-ar fi putut să sufere pe Carneades, ci pentru că, îndeobște, era adversarul filozofiei și lua în derîdere toată poezia și cultura elenă, fălindu-se cu asta. Despre Socrate zice că era vorbăreț și violent și încerca, așa cum putea el, să ajungă tiranul cetății, distrugînd vechile moravuri, antrenînd pe cetățeni la idei contrare legilor. Apoi, bătîndu-și joc de școala lui Isocrate, zice: „discipolii îmbătrînesc în jurul lui, ca și cînd aveau să se folosească de arta vorbirii și să susțină procese în Hades, în fața lui Minos[49]". Dojenind pe fiul său din pricina atracției pe care o simțea pentru cultura elenă, întrebuințează o vorbă prea îndrăzneață și nepotrivită cu bătrînețea lui, parcă prevestind și profețind că romanii vor pierde puterea, dacă se vor umple de erudiție elenă.

Dar timpul a arătat că această vorbă de rău augur s-a dovedit deșartă, de vreme ce Roma a crescut foarte mare nu numai prin propriile ei fapte, ci și pentru că și-a însușit învățătura și cultura elenă. Dar Cato nu era adversar numai al filozofilor greci, ci chiar și pe medicii din Roma îi privea cu bănuială. După cît se pare, auzind o vorbă spusă de Hipocrate[50] marelui rege — cînd l-a chemat, oferindu-i cîțiva talanți, ca să-l trateze — cum că nu s-ar putea pune la dispoziția unor străini, dușmani ai elenilor, Cato a zis că acesta este jurămîntul comun al tuturor medicilor și a poruncit fiului său să se ferească de toți; (a adăugat) că el are o carte scrisă și că după ea îngrijește și rînduiește viața celor bolnavi la el acasă; că nu păzește niciodată nici un post, că se hrănește cu legume și cu bucățele de carne de rață, de porumbel sau de iepure, căci și această carne este ușoară și suportabilă pentru cei bolnavi; se întîmplă însă uneori, pentru cei care mănîncă mult, să aibă vise; că cu o astfel de îngrijire și cu o astfel de viață este și el sănătos și păzește și pe ai săi sănătoși.

XXIV. Și în această privință este vădit lucru că nu a rămas nepedepsit, căci și-a pierdut și soția și fiul. El însuși, avea un corp bine legat, sănătos și robust, a rezistat foarte mult timp, încît la adînci bătrînețe s-a apropiat de soție și-a făcut o căsătorie nepotrivită cu vîrsta. Pierzînd soția, fiului său i-a dat în căsătorie pe fiica lui Paulus, sora lui Scipio, iar el avea legături cu o sclavă, care se ducea în ascuns la el.

Lucrul se știa într-o casă mică, în care se afla o tînără femeie măritată. Și, o dată sclava a trecut cam disprețuitoare pe lîngă camera fiului; tînărul n-a zis nimic, dar a privit-o cam amarnic și (de rușine) și-a întors privirile; bătrînului nu i-a scăpat neobservat faptul. Cînd deci a văzut Cato că legăturile sale cu sclava supără pe fiul și pe nora sa, nu i-a dojenit și nu s-a supărat de loc, ci coborînd, ca de obicei, cu prietenii în for, s-a adresat cu glas tare către Salonius, unul dintre scribii care stăteau în jurul lui și-l însoțeau, întrebîndu-l dacă și-a căsătorit fata. Salonius i-a răspuns că nici nu se gîndește s-o căsătorească fără să-i aducă și lui la cunoștință acest lucru. Atunci Cato a zis: „Uite, pe Zeus! ți-am găsit un pretendent potrivit, afară dacă nu cumva fetei n-o să-i placă din pricina vîrstei căci în alte privințe este fără cusur, dar este foarte bătrîn". Cum deci Salonius l-a rugat să se gîndească la asta și să dea fata în căsătorie cui crede el, pentru că îi este client și are nevoie de protecția lui, Cato, nemaifăcînd nici o introducere, i-a spus că cere fata pentru el însuși. La început, cum era firesc, vorba aceasta l-a uimit pe Salonius, care socotea pe Cato trecut cu mult de vîrsta căsătoriei, iar pe sine mai prejos de înrudire cu o familie onorată de consulat și de triumf, dar, văzîndu-l pe Cato serios, a primit cu bucurie și, coborînd îndată în for, au încheiat actul de logodnă. După ce s-a făcut căsătoria, fiul lui Cato, avînd de față cîțiva prieteni, l-a întrebat pe tatăl său dacă nu cumva este supărat sau necăjit pe el, de-i aduce o mamă vitregă. Cato

i-a răspuns în gura mare: „Vorbește ceea ce trebuie, băiete, întreaga ta conduită îmi place și n-am să-ți fac nici un reproș, dar doresc să-mi las și mie mai mulți copii moștenitori și patriei mai mulți cetățeni".

Se spune că aceste vorbe le-ar fi rostit mai înainte Pisistrate, tiranul atenienilor, cînd, deși avea copii adulți, s-a căsătorit cu Timonassa din Argos, cu care se spune că a făcut pe Iophon și pe Thessalos. Căsătorindu-se, Cato a avut un băiat, căruia i-a pus numele, după mamă, Salonius.

Dar fiul cel mare i-a murit în război pe cînd comanda oastea. Cato amintește de multe ori de el în cărțile sale ca de un om bun. Se spune că a suferit nenorocirea în liniște și ca un filozof și că n-a fost de loc, din această pricină, mai domol în viața politică. Astfel, Cato n-a pregetat, deși bătrîn, să facă politică, ca Lucius Lucullus[51] și Metellus Pius[52], pentru că socotea politica un serviciu public; și n-a procedat nici ca Scipio Africanul care, mai înainte, din pricina pizmei care-i dușmănea faima, a întors spatele poporului și, în restul vieții, din lipsa de activitate și-a făcut un țel. Cineva-l convinsese pe Dionysios să socotească tirania cel mai frumos giulgiu, iar Cato și-a făcut din politică cea mai frumoasă ocupație de bătrîn și cînd era liber, ca să se recreeze și să se distreze scria cărți și se ocupa cu agricultura.

XXV. A compus cuvîntări de tot felul și istorii. Iar cu agricultura s-a ocupat cînd era tînăr, nu numai de plăcere, ci și pentru cîștig (el însuși spunea că are două izvoare de venit: agricultura și economia). La bătrînețe, agricultura era prilej de a-și petrece timpul și de a medita. Există o carte scrisă de el despre agricultură[53], în care vorbește și despre pregătirea plăcintelor și despre păstrarea fructelor, avînd ambiția să fie în toate faimos și aparte.

Cina la țară îi era mai îmbelșugată. Căci, de fiecare dată, chema pe prieteni, agricultori vecini, și pe cei din apropiere și-și petrecea timpul cu ei în veselie, căci era plăcut și doreau să-l vadă nu numai cei de o vîrstă cu el, dar și cei tineri, deoarece el avea o mare experiență și cunoștea multe scrieri și cuvinte vrednice de a fi ascultate. El socotea că, mai mult decît oriunde, la masă se întemeiază

prietenii. La cina sa multe laude se aduceau cetățenilor buni și virtuoși, iar cei nesuferiți și răi erau trecuți sub tăcere, deoarece Cato nu îngăduia să pătrundă nici lauda, nici critica lor.

XXVI. Se crede că ultima faptă politică a lui a fost hotărîrea de a se dărîma Cartagina. Sfîrșitul faptei l-a adus Scipio cel Tînăr, dar pornirea războiului s-a făcut mai ales după sfatul și părerea lui Cato, din pricina următoare: Cato a fost trimis într-o solie la cartaginezi și la Masinissa, regele Numidiei, care se aflau în stare de război unii împotriva celorlalți, să cerceteze pricinile dezbinării. Masinissa era, de la început, prieten al poporului roman, iar cartaginezii încheiaseră un tratat cu Roma, după înfrîngerea pe care o suferiseră din partea lui Scipio. Prin acest tratat li se impusese un greu tribut și li se luase o parte din teritoriile stăpînite. Dar Cato n-a găsit cetatea, așa cum socoteau romanii, plină de slăbiciune și de umilință, ci înțesată de bărbați de vîrsta armelor, încărcată cu mari bogății, plină de tot felul de arme și de pregătiri de război și, pe lîngă aceasta, cu idei mărețe. De aceea, el n-a fost de părere că este clipa să discute și să înlăture neînțelegerile dintre cartaginezi și Masinissa, ci a gîndit că, dacă nu vor cuceri o cetate care din vechime este dușmană și pornită împotriva romanilor și care crescuse într-un chip de necrezut, vor avea iarăși de înfruntat primejdii ca cele din trecut. Întorcîndu-se deci el repede la Roma, a arătat senatului că înfrîngerile și nenorocirile suferite mai înainte de cartaginezi nu le-au istovit puterea, cît necumpătarea, și i-au făcut poate nu mai slabi, ci mai buni de războaie și că înainte de un nou război cu romanii, ei au început pe cel cu numizii, în timp ce sub numele păcii și al învoielilor, așteaptă momentul favorabil.

XXVII. Terminînd de spus aceste lucruri, și-a desfăcut toga și a aruncat, într-adins, în senat cîteva smochine aduse din Africa, apoi, cînd toți se minunau de frumusețea și de mărimea lor, a zis: „Pămîntul care produce aceste smochine este departe de Roma, la trei zile de plutire": Dar o dovadă și mai puternică a urii lui împotriva Cartaginei este că, ori de cîte ori își exprima părerea despre vreun lucru în

senat, adăuga: „Cred că nu trebuie să mai existe Cartagina". Dimpotrivă, Publius Scipio, poreclit Nasica, mereu, de-a lungul vieții, spunea: „Cred că trebuie să existe Cartagina".

După cît se pare, Nasica își dădea seama că poporul, fiind nestăpînit, săvîrșea greșeli și, din pricina izbînzilor și a mîndriei, nu mai putea fi ținut în frîu de senat, iar cetatea întreagă, din pricina puterii, se pornea cu toată forța, ori încotro era tîrîtă de instincte, și de aceea voia, desigur, să pună drept frîu cuminților îndrăznelii poporului teama de acest război, socotind că nu sînt în stare cartaginezii să-i înfrîngă pe romani, dar sînt prea puternici, ca să poată fi disprețuiți.

Cato socotea, dimpotrivă, că este primejdios pentru un popor care benchetuia și făcea multe greșeli, din pricina puterii, să fie amenințat de o cetate mereu mare care acum mai era și trează și cuminți prin nenorociri, și să nu se suprime cu totul primejdiile hegemoniei unei alte puteri, pentru a li se lăsa romanilor putința de a se scăpa de greșelile dinăuntru.

În acest fel se zice că a aținț Cato al treilea și ultimul război împotriva Cartaginei, dar cînd au început luptele el a murit, făcînd profeții despre bărbatul care avea să pună capăt războiului. Acest bărbat era atunci tînăr și, în timpul expediției, ca tribun militar, a arătat în lupte și înțelepciune, și curaj. Se zice că, vestindu-se aceste fapte la Roma, Cato, cînd a aflat, a zis:

„El singur este inspirat, pe cînd în juru-i fiutură umbre
deșarte".
[*Odisseea*, X 495]

Această prezicere repede a întărit-o prin fapte Scipio Aemilianus. Cato a lăsat un urmaș, băiat, născut de a doua soție, căruia am spus că i-a dat numele de Salonius, și un nepot de la fiul care-i murise. Salonius a murit pe cînd comanda o armată, iar fiul lui a fost consul. Acesta a fost bunicul filozofului Cato[54], cel care avea să fie cel mai faimos dintre romanii de pe vremea sa, prin virtute și faimă.

PARALELĂ ÎNTRE ARISTIDE ȘI CATO

După ce s-au scris faptele vrednice de amintire ale acestor bărbați, întreaga viață a unuia, comparată cu toată viața celuilalt, nu oferă deosebiri bine lămurite, căci sînt estompate de multe și mari asemănări.

Și dacă trebuie să le comparăm viețile prin detalii, ca și cînd am cerceta un poem sau o pictură, atunci vom spune că pornirea lor spre viața politică și spre glorie, fără vreun imbold extern, ci numai din propria lor virtute și putere, le este comună amîndurora. Se pare că pe vremea lui Aristide, Atena nu era încă mare, averile erau modeste și cam la fel de mari, de aceea, luîndu-se la întrecere cu demagogii și strategii din cetate, a ajuns repede cu vază. Într-adevăr, cel mai mare venit era atunci de cinci sute de medimne, al doilea [al cavalerilor] de trei sute, iar al treilea [al fengiților] de două sute. Cato însă, venind dintr-un orășel obișnuit cu o viață de țară, s-a avîntat parcă pe o mare fără margini, în politica de la Roma, pe care n-o mai conduceau Curii și Fabricii și Atilii și care nu mai îngăduia să se urce pe tribună — ca conducători și oratori — oameni săraci veniți de la plug și de la sapă, ci care se obișnuiseră să se uite la noblețea ginților, la bogății, la distribuții de bani, la intrigi electorale și care, din pricina strălucirii, trata cu insolență pe cei care aspirau la demnități publice. Nu era, desigur, același lucru să ai de adversar pe Temistocle, care nu descindea nici dintr-o familie renumită și nici nu stăpînea o mare avere (se zice că averea lui, cînd a intrat în viața politică, nu era mai mare de trei sau patru talanți) și să te iei la întrecere pentru întîietate cu alde Scipio Africanus, Servius Galba ori Quinctius Flamininus, fără alt sprijin decît o limbă[55], care vorbea cu multă libertate în apărarea dreptății.

II. La Maraton, și apoi la Salamina, Aristide era al zecelea strateg, pe cînd Cato a fost ales al doilea consul, deși avea mulți contracandidați, iar cînd a fost proclamat al doilea cenzor a învins șapte contracandidați cu foarte mare vază, fruntași în Roma. Aristide n-a primit cel dintîi onorurile în nici una dintre victoriile la care a luat parte, ci premiul întîi al victoriei de la Maraton îl deține Miltiade, cel dintîi la Salamina a fost onorat Temistocle; Herodot istorisește că cea mai frumoasă victorie la Plateea a repurtat-o Pausanias[56]. Chiar premiul al doilea i-a fost disputat lui Aristide de către Sophanes, Ameinias, Calimah și Kynaigeiros, care, în acea luptă, s-au distins prin vitejie. Cato, cînd purta război în Spania, nu numai că i-a întrecut pe toți prin curajul și înțelepciunea sa, dar și cînd era tribun militar, la Termopile, sub comanda altui consul, și-a dobîndit onoarea victoriei, deschizînd o poartă largă pentru romani împotriva lui Antioh și aducînd războiul în spatele regelui, care-și avea privirea ațintită numai înainte.

Acea victorie, fiind vădit opera lui Cato, a izgonit Asia din Elada și a făcut-o accesibilă pentru Scipio. În război, amîndoi au fost neînfrînți, dar în activitatea politică Aristide s-a poticnit, fiind răsturnat și ostracizat de către Temistocle, pe cînd Cato, deși a avut adversari, ca să zicem așa, pe toți cei care aveau mai mare trecere și influență politică la Roma, și s-a luptat cu ei ca un atlet, a putut evita orice cădere. A avut de susținut foarte multe procese politice și ca acuzator și ca acuzat, dar pe toate le-a cîștigat, avînd drept scut și instrument activ în viață cuvîntul, căruia s-ar cuveni să i se atribuie mai degrabă decît norocul sau vreunui geniu bun al acestui om faptul că, deși a putut s-o pățească rău, n-a pățit totuși nimic. Și filozofului Aristotel i-a recunoscut această mare calitate Antipater[57], după moarte, scriind că filozoful, pe lîngă alte bune însușiri, avea și darul convingerii.

III. Se acceptă îndeobște că un om nu poate să aibă o virtute mai desăvîrșită decît pe cea politică. Cei mai mulți autori socotesc că o bună parte a acestei virtuți o constituie știința de a-și conduce gospodăria. Într-adevăr, și cetatea, fiind o reuniune și un tot alcătuit din case, capătă putere în cele publice datorită bunăstării fiecărui cetățean. De aceea și Licurg[58] a îndepărtat argintul și aurul din Sparta și le-a dat spartanilor o monedă din fier alterat în foc, dar prin aceasta nu le-a interzis cetățenilor întemeierea și conducerea unei gospodării, ci le-a suprimat luxul și dorințele ascunse și excesele de bogăție, pentru ca să aibă din belșug numai cele necesare și folositoare. Prin aceasta, el a dat dovadă de prevedere mai mult decît orice alt legiuitor, deoarece a arătat că se teme mai mult, pentru viața politică a obștii, de cetățeanul lipsit de mijloace, fără vatră și sărac decît de cel bogat și mîndru. Este lucru vădit că Marcus Cato n-a fost întru nimic un conducător mai slab acasă decît în cetate. Într-adevăr, el și-a sporit averea și a fost un dascăl de economie și de agricultură pentru alții, și a dat multe și folositoare sfaturi, în cărțile sale, în această privință. Aristide însă, prin sărăcia sa, a adus o faimă rea dreptății [făcînd să se creadă că] această virtute distruge familiile, aduce sărăcie și este folositoare mai mult pentru alții decît pentru cei care o dobîndesc. Desigur, multe lucruri a spus și Hesiod, îndemnîndu-ne să practicăm dreptatea și economia, și a batjocorit lenea, ca fiind începutul nedreptății. Bine grăiește și Homer cînd zice:

„. . . . . nu-mi plăcea munca
Și nici grija de casă, care crește copiii cei chipeși
Ci dragi îmi erau totdeauna corăbii cu vîsle
Războaiele crunte, lăncile frumos lustruite, săgețile . . ."

[*Odiseea*, XIV 222—225]

arătînd că, oamenii care-și neglijează casa, își procură hrana săvîrșind nedreptăți.

Medicii spun că untdelemnul este foarte folositor pentru exteriorul corpului, dar foarte vătămător pentru organele dinăuntru. Dar nu în același fel un om drept poate fi folositor altora și vătămător pentru sine și pentru ale sale. Se pare însă că politica lui Aristide tocmai prin aceasta a fost șlefuită[59], dacă este adevărat, cum spun cei mai mulți autori, că nu s-a îngrijit să lase fiicelor sale zestre, iar sieși bani de înmormîntare. Casa lui Cato a dat Romei, pînă la a patra generație comandanți de oști și consuli,

căci nepoții și strănepoții lui au purtat cele mai înalte magistraturi. Dimpotrivă, multa și marea sărăcie a urmașilor lui Aristide, care fusese fruntaș printre eleni, pe unii i-a redus la tăblițele de prezicători[60], iar pe alții i-a silit să întindă mîna spre a cerși pomană publică și n-a îngăduit nici unuia să se gîndească la săvîrșirea vreunei fapte strălucite și vrednice de acel bărbat.

IV. Sau poate că această problemă este controversată. Sărăcia în sine n-are nimic urît, ci numai acolo unde este dovada lenei, a nestăpînirii de sine, a luxului, a lipsei de chibzuință. Dar pentru un bărbat cumpătat, harnic, drept, curajos, care, în activitatea publică, dă dovadă de toate celelalte virtuți, sărăcia este semn de mărinimie și de gînduri înalte. Nu poate săvîrși fapte mari omul care se gîndește la lucruri mici, și nici nu poate veni în ajutorul multor oameni lipsiți cel care duce el însuși lipsă de multe. O mare resursă pentru activitatea politică n-o constituie bogăția, ci mulțumirea cu ceea ce avem, care, cruțîndu-ne de nevoi neîntemeiate, nu ne sustrage de la treburile obștești. Singură divinitatea n-are nevoie de nimic, iar cea mai desăvîrșită și divină virtute omenească este aceea prin care nevoia este redusă la strictul necesar. După cum corpul, care are o constituție bine plămădită, nu are nevoie nici de îmbrăcăminte, nici de hrană de prisos, tot așa și viața și casa unui om se poate întreține prin lucruri obișnuite. Dar trebuie ca averea să fie bine proporționată cu nevoile, căci omul care strînge mari averi, dar se folosește de puține dintre cele agonisite nu este mulțumit cu cele ce are, ci, dacă nu are nevoi, și-a agonisit zadarnic lucruri de care n-are trebuință, iar dacă are trebuință, este de plîns că zgîrcenia îl împiedică să se folosească de avere. Eu l-aș întreba pe Cato însuși: dacă trebuie să te folosești de bogăție, ce sens are să agonisești lucruri multe, dar să te folosești de puține? Iar dacă este o strălucită virtute — cum este — să mănînci pîine obișnuită, să bei același vin ca lucrătorii și sclavii, să n-ai nevoie de porfir și de casă măreț împodobită, atunci nu și-au lăsat nici o parte din datorie neîndeplinită nici Aristide, nici Epaminonda, nici Manius Curius, nici Caius Fabricius, nepreocupîndu-se să strîngă lucruri a căror întrebuințare o

nesocoteau. Într-adevăr, un om pentru care cea mai bună mîncare o constituie ridichea — el însuși o cocea, în timp ce soția frămînta pîinea — n-avea nevoie să se cîrcotească pentru un as și să arate în scrieri prin ce mijloace se poate ajunge bogat[62]. Sînt de mare preț simplitatea și mulțumirea cu cele necesare, căci o dată cu dorința îndepărtează și gîndul de la cele de prisos. De aceea — după cum se istorisește — și Aristide a spus la procesul lui Callias, că se cade să se rușineze de sărăcie numai cei care au ajuns în această stare fără voia lor, dar cei care sînt de bunăvoie săraci, ca el însuși, se cuvine să se fălească. Ar fi ridicol să se creadă că lenea este cauza sărăciei lui Aristide, care, fără să săvîrșească nici o faptă urîtă, ar fi putut să se îmbogățească despuind un dușman sau punînd stăpînire pe un cort. Acestea fie zise cu privire la această problemă.

V. Expedițiile lui Cato n-au adăugat nici o faptă glorioasă la prestigiul Romei, pe cînd, printre faptele lui Aristide se numără cele mai frumoase și mai strălucite victorii ale elenilor, repurtate ca cele de primul ordin, anume Maratonul, Salamina, Plateea. Desigur, nu merită să fie comparat Antioh cu Xerxe, nici dărîmarea zidurilor unor cetăți iberice cu atîtea zeci de mii de dușmani uciși, parte pe uscat, parte pe mare. În aceste bătălii, Aristide a fost mereu activ, iar gloria și cununile dobîndite în urma izbînzilor — așa cum disprețuia bogăția și banii — le-a cedat acelora care aveau mai mult nevoie de ele, pentru că le era tuturor superior. Eu nu critic obiceiul lui Cato de a se făli și de a se socoti superior tuturor, deși, într-un discurs, spune că este nepotrivit a se lăuda, ca și a se blama pe sine însuși, dar eu socotesc că mai desăvîrșit în virtute decît cel care se laudă prea des este acela care n-are nevoie de laude nici cînd le aduc alții. Modestia este o îmbelșugată resursă pentru blîndețe în politică, și, dimpotrivă, mîndria este nesuferită și provoacă invidie, de care Aristide a fost cu totul străin, dar de care a avut parte din belșug Cato. Aristide, colaborînd, în cele mai mari acțiuni, cu Temistocle și, într-un fel servindu-i de strajă cînd era comandant, a contribuit la refacerea Atenei. Cato, ridi-

cîndu-se împotriva lui Scipio, era cît pe ce să răstoarne și să distrugă expediția împotriva cartaginezilor, în care Scipio a doborît pe neînvinsul Hanibal. În cele din urmă, Cato, înscenînd mereu împotriva lui Scipio acuzări și calomnii, pe el l-a îndepărtat din Roma, iar pe fratele lui l-a acuzat de cea mai urîtă faptă, de furt.

VI. Cumpătarea, pe care Cato a împodobit-o cu cele mai numeroase și mai frumoase laude, Aristide a păstrat-o cu adevărat neatinsă și curată, iar căsătoria lui Cato, făcută împotriva onoarei și a vîrstei, i-a adus o mare și puternică învinuire în această privință. Într-adevăr, nu este de loc frumos ca un om atît de bătrîn să aducă fiului în vîrstă și soției fiului, drept mamă vitregă pe fiica unui slujbaș public, angajat cu simbrie; dar fie că a făcut acest lucru pentru plăcere, fie spre a se răzbuna împotriva indignării arătate de fiul său din pricina sclavei cu care trăia, și fapta și pretextul sînt rușinoase. Iar cuvîntul pe care l-a exprimat el spre a-l ironiza pe băiat n-a fost adevărat. Căci dacă ar fi voit să aibă copii buni, la fel cu el, ar fi trebuit să facă de la început o căsătorie cu o femeie de neam bun, dar nu să se complacă — atît timp cît a rămas tăinuit — să trăiască nelegitim cu o femeie de rînd, iar, cînd a fost văzut, să-și facă socru pe acela pe care a putut să-l convingă mai ușor, în locul unuia cu care i-ar fi stat mai bine.

PELOPIDA

NOTIȚĂ ISTORICĂ

Activitatea lui Pelopida este strîns legată de evenimentele politice din timpul hegemoniei Tebei. O scurtă privire asupra faptelor petrecute după terminarea războiului peloponesiac ne va înlesni o înțelegere mai clară atît a acțiunilor Tebei, cît și a rolului jucat de Pelopida[1].

După înfrîngerea Atenei hegemonia a trecut de partea Spartei care a imitat-o acolo unde era posibil în acțiunile de dominație, dar cu o și mai mare brutalitate. Astfel, între 405–404, Lysandros a ocupat cetățile foste membre ale Ligii de la Delos, cu excepția celor ocupate de perși. Au rămas neocupate numai Lemnos, Imbros, Skyros. La Milet, Tasos, Samos revolta a fost înăbușită în sînge. Sparta, fără să se gîndească la urmări, a impus aliaților plata unui phoros. În cetățile cu regimuri democratice căuta să instaureze oligarhia. În multe cetăți au fost instalate garnizoane conduse de spartani. Toate aceste măsuri au făcut ca cetățile să-și dea seama că, în locul hegemoniei ateniene, supărătoare desigur, dar totuși nu înăbușitoare, se instalase acum o adevărată opresiune.

Pe de altă parte, Sparta a avut de înfruntat imediat mînia persană. În schimbul ajutoarelor acordate de perși spartanilor în timpul războiului peloponesiac, Sparta se angajase să restituie perșilor cetățile grecești de pe litoralul Asiei Mici. Perșii presau, dar spartanii ezitau să săvîrșească acest act, care ar fi constituit un izvor de compli-

[1] Vezi și *Istoria Universală*, vol. II, București, 1959, pp. 57—64. V. S. Sergheev, *Istoria Greciei antice*, București, 1951, pp. 250—251; *Grecia antică*, sub redacția V. V. Struve și D. P. Kallistov, București, 1958, pp. 510—549. R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, pp. 295 și urm.

cații pentru ei. O complicație politică internă persană veni să mărească și mai mult nemulțumirile perșilor împotriva Spartei. Într-adevăr, după moartea lui Darius al II-lea, tronul persan a fost moștenit de Artaxerxe. Fratele său mai mic, Cirus, pornind lupta pentru tron împotriva lui Artaxerxe, ceru ajutor Spartei, care se grăbi să i-l acorde, în speranța unor aranjamente în legătură cu cetățile de pe litoral.

Cirus, în fruntea unei armate formate din treisprezece mii de mercenari greci și mai multe mii de perși, porni expediția împotriva fratelui său, dar fu ucis în bătălia de la Kunaxa, în 401 î.e.n. Trupele persane trecură de partea învingătorului, iar cele grecești – după măcelărirea mișelească a generalilor chemați de Artaxerxe pentru tratative – alegîndu-și alți conducători, izbutiră să ajungă la mare și, de aci, să pornească spre patrie. Artaxerxe era acum și mai tare mîniat pe Sparta. Satrapul Tisaferne, cerînd cetăților grecești din Asia Mică să plătească tribut, ceea ce însemna recunoașterea dependenței lor de perși, grăbi dezlănțuirea conflictului. Sparta dădu ajutor grecilor și ostilitățile, începute în 399 î.e.n., luară o întorsătură mai violentă abia în 395, cînd, lîngă Sardes, Agesilau repurtă o strălucită victorie asupra perșilor. Dar perșii știură să lovească în punctul vulnerabil al Spartei și coalizară împotriva ei cetățile nemulțumite de hegemonia spartană: Argos, Corint, Atena, cetățile din Beoția, Locrida, Acarnania și Leucas. Conon, din Atena, comandînd flota greco-persană, repurtă o victorie decisivă asupra flotei spartane la Cnidos, în 394 î.e.n. Conon, încărcat cu prăzi de la perși, ajută pe atenieni să-și reconstruiască zidurile și flota. Dar perșii se speriară de refacerea Atenei și începură tratative cu Sparta. Antalcidas, trimisul Spartei, începu tratativele cu Artaxerxe, care dictă condițiile: orașele grecești din Asia Mică aveau să treacă sub dominația persană; numai Sparta și aliații ei aveau dreptul să constituie uniuni de cetăți. Această pace, numită „pacea lui Antalcidas", încheiată în 386 î.e.n., a arătat că regele persan devenise arbitru între statele grecești. Aceasta era situația politică în lumea greacă, cînd la Teba încep să se desfășoare o serie de evenimente, care au adus

pe primul plan pe Pelopida. Pentru o mai clară înțelegere a evenimentelor, este necesară o scurtă privire retrospectivă asupra Beoției.

Beoția este situată între Atica și Focida, mărginită la nord-est de Golful Euboic, iar la sud-vest de golful de Corint. Cîmpia, în parte fertilă, în parte brăzdată de ridicături muntoase, străjuită la vest de muntele Helicon, este străbătută la nord de rîul Cephisos, care trece prin lacul Copais și se varsă în Golful Euboic. După o perioadă de strălucire datorită orașelor Orchomenos și Cadmeea (Thelae), în epoca miceniană, Beoția n-a mai jucat un rol de frunte printre statele grecești. Economia cetăților din Beoția avea un caracter predominant agricol, lucrul manual era disprețuit, iar formele de guvernămînt erau aristocratice. Atît de ostile democrației erau guvernele din cetățile beoțiene, încît, pe vremea lui Clistene, aristocrațiile beoțiene au încercat să pună capăt cu forța democrației ateniene. În timpul războaielor cu perșii, cetățile beoțiene, afară de Plateea, se dăduseră de partea cotropitorului. Animați de o ură statornică împotriva Atenei, beoțienii au cerut, după cucerirea Atenei, la sfîrșitul războiului peloponesiac, ca toți atenienii să fie reduși în sclavie. Cetățile din Beoția, în vremea în care ne preocupă, erau unite într-o singură confederație, în care fiecare cetate juca un rol potrivit numărului de locuitori și importanței sale. Cetățeni în Beoția erau numai proprietarii de pămînt. În fiecare cetate, organul puterii era ecclesia împărțită în patru secții (bulai), care își îndeplineau sarcinile politice pe rînd.

Beoția era împărțită în unsprezece districte, fiecare district avînd dreptul să numească în consiliul federal cîte șaizeci de membri. Consiliul federal era deci alcătuit din șase sute șaizeci de membri. Acest consiliu era și el împărțit în patru bulai de cîte o sută șaizeci și cinci de membri fiecare, care țineau ședințe pe rînd, iar decretele le dădeau în adunarea plenară. Puterea executivă, deci guvernul, era alcătuită din unsprezece beotarhi, cîte unul de fiecare district. Confederația avea o singură curte de justiție pentru toate cetățile, o singură monedă, vistieria era alimentată de contribuțiile egale vărsate de fiecare dis-

trict. Armata era compusă din unsprezece mii de pedestraşi şi din o mie o sută de călăreţi şi era comandată de beotarhi. Guvernul federal îşi avea reşedinţa pe acropola Tebei, cea mai populată dintre cetăţile beoţiene. După ce jucase un rol de seamă în timpul războiului peloponesiac, datorită forţei pe care i-o conferea tocmai felul în care se constituise confederaţia cu repartizări şi reprezentanţe proporţionale, Beoţia, după 404 î.e.n., nemulţumită de felul cum Sparta împărţise prada, se izolase. Sparta, conştientă de primejdia pe care o reprezenta eventuala alianţă a Beoţiei cu Atena, obţinuse, prin intermediul lui Antalcidas, dizolvarea confederaţiei beoţiene. Dizolvarea era făcută sub motivul, fals, că Sparta voia să acorde autonomia cetăţilor din Beoţia. În realitate, Sparta a intervenit la Thespiae, la Plateea şi la Tanagra, pentru instalarea de guverne aristocratice şi le-a trimis chiar garnizoane şi harmoşti spartani. Teba însăşi trebui să se supună injoncţiunilor Spartei şi să-i trimită trupe auxiliare. Bineînţeles, acelaşi sistem a fost aplicat de Sparta şi în Focida, Locrida, Acarnania, Zacint, Cefallenia, Leucas, în Eubeea, în Sciathos, Pepavetos. Cetăţile Argos şi Corint erau acum cu totul sub influenţa Spartei. Aşadar, Sparta controla acum o bună parte din cetăţile greceşti care în trecut se găsiseră grupate în jurul Atenei sau putuseră să fie adversare Spartei.

Mai rămînea însă Atena. Cu zidurile reconstruite, cu cleruhii instalate iarăşi în insulele Lemnos, Imbros şi Scyros, şi cu Byzantion în strînsă legătură, Atena îşi avea şi drumul spre grînele Pontului Euxin deschis. La Lesbos, Chios şi Rodos se menţineau încă regimuri democrate. În acest fel, hegemonia spartană era încă departe de a fi definitiv consolidată, deoarece Atena devenise acum punctul către care se îndreptau privirile tuturor celor nemulţumiţi de brutalitatea hegemoniei spartane.

Un nou duşman se ivi la orizont: Liga calcidică, constituită din cetăţile din Peninsula Calcidică, grupate în jurul Olintului, la care se adăugaseră şi unele cetăţi macedonene, ca Pella şi altele. Dispunînd de numeroase porturi şi piete, de minele de aur din Pangeu, de păduri şi de mari rezerve de mercenari în triburile trace, Liga calcidică, simţindu-se ameninţată de Sparta, începe tratative cu Atena şi Teba, în vederea unei politici comune faţă de Sparta. Instigată de regele Amyntas al Macedoniei şi de cetăţile Acanthos şi Apolonia, rivale Olintului, împreună cu cetăţile federate, Sparta declară război Ligii calcidice. Trupe spartane şi federate se îndreptau spre Peninsula Calcidică. Un incident veni însă să complice situaţia şi să arate că Teba îşi avea cuvîntul ei de spus şi rolul ei de jucat. În drum spre Peninsula Calcidică, Phoibidas, comandantul unui detaşament spartan, năvăleşte în Teba şi, în ciuda rezistenţei unui detaşament teban, alcătuit în grabă, instalează o garnizoană pe Cadmeea, acropola Tebei. Cu complicitatea aristocraţilor tebani şi a lui Leontiades, polemarh, care predă lui Phoibidas cheile porţilor Cadmeii, gruparea democraţilor, în frunte cu Ismenias, polemarh, fu nimicită. Cîţiva democraţi însă, vreo trei sute de persoane, după cum spune tradiţia, printre care Pelopida şi Androclides, au izbutit să se refugieze la Atena. În toate polisurile din Elada, fapta lui Phoibidas a provocat revoltă. Phoibidas a fost condamnat de spartani, de formă, să plătească o uriaşă amendă, pe care, bineînţeles, n-a achitat-o niciodată. După o grea înfrîngere suferită de spartani, sub comanda lui Teleutias, fratele lui Agesilau, şi după unele mici succese obţinute de regele Agesipolis, care muri în expediţie, harmostele Polybiade a izbutit ca, după doi ani de asediu, în 379, să cucerească Olintul, silit de foame să capituleze. Liga calcidică fu desfiinţată, Olintul şi celelalte oraşe din peninsulă trecură de partea confederaţiei spartane, iar cetăţile macedonene sub stăpînirea lui Amyntas. Aşadar, un duşman puternic fu doborît, astfel că în 379, hegemonia spartană ajunse în culmea puterii. Mai rămînea Atena. Sparta nu întîrzie desigur să facă planuri şi pregătiri în vederea unei răfuieli cu Atena, dar iarăşi un eveniment petrecut la Teba veni să-i încurce socotelile.

Un grup de refugiaţi tebani la Atena, în frunte cu Pelopida, Melon, Damoclides şi Teopomp, se strecoară pe nesimţite în Teba, unde, cu sprijinul unora dintre polemarhi, ucid pe conducătorii laconofili — pe unii la un ospăţ, iar pe ceilalţi la casele lor — eliberează din închisori

—10—33

și înarmează pe democrați, cheamă pe cetățeni la răscoală și anunță pe cei doi strategi atenieni, care așteptau, în fruntea unor detașamente ateniene și a unor emigrați spartani, să intre în acțiune. Tebanii, ajutați de atenieni, încep asediul Cadmeii, în care pe lîngă garnizoana spartană, se aflau și capii aristocrației laconofile ai Tebei. Citadela fu silită să capituleze. Spartanilor — în număr de o mie cinci sute — li se permite libera trecere spre patrie, iar aristocrații tebani fură uciși. Se convocă o adunare a poporului, Epaminonda și ceilalți „tiranicizi", cum li se spunea, sînt numiți „salvatorii și binefăcătorii cetății", democrația este restabilită, Pelopida, Melon și Caron sînt proclamați beotarhi — aceasta însemna restabilirea Ligii beotiene.

Lucrurile se complică. Sparta, mîniată la culme, trebuia să se răzbune. Trimite îndată pe regele Cleombrotos, în fruntea unei armate, dar atenianul Chabrias îi taie principalul drum care ducea spre Teba, prin Eleutherai. Cleombrotos, pe un drum ocolit, se mărgini să întărească garnizoanele din Plateea și Thespiae și se întoarse, apoi, la Sparta, în februarie 378.

Paralel cu pregătirile serioase de război împotriva Tebei, pe care le făceau acum spartanii, harmostele Sphodrias pornind de la Thespiae, unde rămăsese în fruntea unui puternic detașament, încearcă să pătrundă, pe furiș, în Atena, așa cum făcuse Phoibidas la Teba, dar, prinzînd de veste, toți atenienii luară armele și Sphodrias renunță la planul său. Acum se declară oficial război între Sparta și Atena. Sparta înregistrează însă insuccese: în vara anului 378, regele Agesilau nu izbuti să înfrîngă, în Beoția, armata coalizată a tebanilor și a atenienilor; Phoibidas, încercînd un atac îndrăzneț, pieri în luptă; în vara anului 377, din nou Agesilau fu silit să se retragă, lîngă Teba, în fața armatei tebane, care ieșise din cetate. Așadar, izbînzile Tebei se succedau într-un ritm impresionant. Aceste izbînzi se datorau, în primul rînd, reorganizării Ligii beotiene, și a armatei, puse la cale de democrații tebani, în frunte cu Pelopida și Epaminonda. Dar un fapt și mai important veni să întărească Liga beoțiană. În 378 luă ființă a doua ligă ateniană. Inițiativa a fost luată de cetățile democratice Chios, Mitilene, Metimna, Byzantion, Rodos, care au încheiat un tratat de alianță (symmachia) cu Atena, în care se prevedea lupta împotriva politicii brutale a Spartei. Regele persan era menajat; toate drepturile i se recunoșteau. Dar cetățile elene și barbare care nu erau în dependența regelui, dacă doreau, li se dădea posibilitatea să intre în ligă. În tratatul ligii, se specificau două părți: „aliații" și „atenienii". Liga era condusă de două organe: adunarea poporului din Atena și synedrion-ul „statul" membrilor ligii. Synedrion-ul, organ permanent reprezentativ, își avea sediul și lucra la Atena, iar fiecare membru al ligii avea un vot în synedrion. Toți membrii ligii plăteau o contribuție syntaxis, mai mică decît vechiul phoros. Atena, prin demnitarii și strategii săi, îndeplinea sarcinile ligii, dar în tratat se stipula clar și precis că nici un atenian nu avea dreptul să-și cumpere măcar o casă sau o bucată de pămînt pe teritoriul membrilor ligii. Prin aceasta, orice încălcare a suveranității membrilor ligii de către Atena era de la început exclusă. Hotărîrile mari — război sau pace, fixarea cotelor și a contingentelor militare — erau luate de synedrion și de adunarea poporului din Atena. Așadar, tratatul înlătura de la început orice motive de fricțiuni între membrii ligii și întărea deci considerabil liga. Adunarea poporului atenian a aprobat tratatul în februarie 377.

Cum era de prevăzut, noi cetăți grecești s-au alăturat ligii. Îndată s-a înscris Teba, în vara anului 377, deci numai la cîteva luni, s-au adăugat Chalcis, Eritreea, Aretusa din Eubeea, Perintul, și Maroneia de pe coasta Traciei, apoi insulele Sciathos și Peparetos, în total liga a numărat în scurt timp vreo douăzeci de membri.

Sparta, informată desigur de ceea ce se petrecea și, îndeosebi, îndîrjită de insuccesele suferite anterior, își modifică tactica de luptă și, în loc să trimită noi detașamente terestre, porni o flotă de șaizeci de trireme, sub comanda lui Pollys, care începură blocada Atenei, între Egina, Scyros și Andros, cu intenția de a o înfometa. Dar, la Atena, democrații Aristotel din Maraton, Pirrandros, Callistratos din Aphidnai și strategii democrați Ificrate, Chabrias și Timotheos, fiul lui Conon, izbutiră să reali-

zeze o serie de reforme politice și militare, care au permis Atenei să trimită, împotriva lui Pollys, optzeci de trireme, comandate de Chabrias. Flota peloponesiacă fu zdrobită, în octombrie 376, la Naxos. Prestigiul Ligii ateniene spori considerabil. În 375, se adaugă ligii Cicladele, apoi Tenedos, Tasos, Samothrace, apoi symmachia reînființată a cetăților din Calcidica, Abdera și alte cetăți mai mici. Tot în 375, strategul Timotheos porni cu flota în jurul Peloponesului și convinse Cefallenia, Corcira, Acarnania să se adauge ligii. Spartanii trimit împotriva lui Timotheos pe Nicolochos, care este însă zdrobit lîngă Alyzia, nu departe de Leucas. Flota Corcirei (aproximativ nouăzeci de vase) se adaugă flotei lui Timotheos. Prestigiul Ligii ateniene era acum considerabil. Admetos, regele molossilor și Iason din Pherai, puternicul conducător al Tesaliei, aderă la ligă, care număra acum aproape cincizeci și doi de membri.

Sparta era neputincioasă. Balanța forțelor se înclinase acum în favoarea Atenei. De aceea, prin intermediul lui Artaxerxe și al lui Dionysios, tiranul Siracuzei, Sparta obținu convocarea unui congres, pe teritoriu spartan, în 374, la care, cu participarea unor soli persani și siracuzani, se încheie pacea. Sparta recunoaște Liga ateniană și, prin evacuarea garnizoanelor din Thespiae, Plateea și alte cetăți beoțiene, pe cea beoțiană. Prin această pace, membrii Ligii ateniene și ai Ligii beoțiene n-aveau decît motive de satisfacție. Atena putea să-și refacă finanțele, Teba putea să desăvîrșească Liga beoțiană în liniște, căci Sparta, înfrîntă și rănită în orgoliul ei, părea scoasă din luptă pentru un timp nelimitat.

Bucuria din 374 s-a dovedit a fi însă de scurtă durată. În multe cetăți încep tulburări interne și se instalează o stare de anarhie, datorită unor probleme economice și sociale, a căror rezolvare fusese împiedicată de război. Astfel, în insula Zacint începe o înverșunată luptă între oligarhi și democrați. Timotheos intervine în sprijinul celor din urmă. Sparta nu rămîne indiferentă, ci trimite douăzeci și cinci de nave în ajutorul oligarhilor din Zacint și alte douăzeci și cinci celor din Corcira. Apoi, în 373, Mnasippos, navarhul spartan, în fruntea a șaizeci de corăbii,

este trimis să asedieze Corcira. Atenienii îl trimit pe Timotheos, care, acționînd încet, fu revocat din funcție. Ifikrate îi luă locul, porni expediția, dar sosi prea tîrziu, căci corcirienii rezistaseră oligarhilor și lui Mnasippos, care fusese ucis. Ifikrate n-a mai avut altceva de făcut decît să captureze cele zece trireme trimise de Dionysios în ajutorul lui Mnasippos, să intervină în Acarnania pentru a ajuta cetățile membre ale ligii împotriva dușmanilor și chiar în Lacedemonia. Sparta convoacă din nou un congres în 371, la care au participat, pe lîngă delegați ai statelor în război, soli ai regelui Persiei, ai tiranului Dionysios, ai lui Amyntas, regele Macedoniei. Atena obținu recunoașterea Ligii ateniene, deși stipulația era contrară clauzelor păcii lui Antalcidas din 386. Sparta se obliga să evacueze garnizoanele din orașele ocupate și să recunoască principiul autonomiei cetăților grecești. Epaminonda, care participă la congres din partea Tebei, ceru autonomie și pentru cetățile din Laconia.

Pacea din 371 conținea însă germenii unor noi complicații. Doi factori importanți fuseseră omiși din tratat: Teba și Tesalia. În Tesalia, întinsă regiune care producea cereale, după dominația aristocrației, mare posesoare de pămînturi, în urma dezvoltării meșteșugurilor și negoțului, încep răscoale ale păturilor asuprite din cetăți, iar guvernele aristocratice încep să fie înlocuite prin tirani, proveniți din cercurile opuse aristocrației. Unul dintre tirani, Iason din Pherai, inteligent, ambițios și viguros la trup, reuși să ocupe sudul Tesaliei și să fie ales tagos (conducător) al întregii Tesalii. Iason nutrea planuri uriașe: cucerirea Macedoniei, Persiei, Greciei. Pentru moment avea însă nevoie de alianța Beoției și a Atenei împotriva Spartei.

Sparta, mînată de ură împotriva Tebei, o atacă. Armata spartană din Focida, sub comanda regelui Cleombrotos, năvălește în Beoția. Beoțienii, îndemnați de Epaminonda, încep lupta și la Leuctra, la 5 august 371, șase mii de beoțieni înfrîng peste zece mii de spartani. Cleombrotos pieri în luptă. Beoțienii suferă pierderi neînsemnate. Iason din Pherai, sosind tocmai în momentul retragerii spartanilor, îi salvă de la o totală nimicire, căci nu voia ca Beoția să iasă prea puternică din această luptă. Cu-

nuna biruinței i-a revenit în primul rînd lui Epaminonda, care a comandat oastea și a folosit o linie de bătaie oblică.

Biruința tebană de la Leuctra a constituit semnalul prăbușirii prestigiului Spartei. Focida, Locrida, Etolia, Acarnania, Eubeea au intrat în Liga beoțiană. Liga peloponesiacă începe să se destrame. În 370, păturile sărace ale demosului se răscoală la Corint, Sicyonia, Phigaleia, Tegea, Argos. Răscoale asemănătoare aveau loc și în alte cetăți din Pelopones.

Dar victoria de la Leuctra neliniști pe atenieni. Iason, aliatul Beoției, care se întărea rapid, constituia alt serios motiv de neliniște. În acest timp, Arcadia, după refacerea Mantineii distruse de spartani, cere ajutor Atenei împotriva spartanilor, dar Atena, îngrijorată de progresele Tebei, nu i-l acordă. Beoțienii, dimpotrivă, trimit armata Ligii, condusă de Pelopida și Epaminonda, care pătrund în Arcadia. Trupe din Arcadia, Argos, Elida li se alătură în grabă. Pornesc apoi mai departe și, prin pasurile munților Parnon, trec în Laconia și se îndreaptă spre Eurotas. La Sparta încep frămîntări. Hiloții trec de partea dușmanilor, periecii refuză să se înroleze. Pelopida și Epaminonda ar fi putut lua Sparta cu asalt, ei se mărginesc însă să treacă cursul inferior al fluviului și să ajungă la mare unde ocupă Gythion, principalul port al Laconiei.

Pelopida și Epaminonda, cantonînd trupele lor într-o tabără întărită, își consacră timpul rezolvării unor probleme de mare importanță în Pelopones. Astfel, sfătuiți de Epaminonda, arcadienii încep să-și construiască o nouă capitală, în sudul țării, numită Megalopolis *(Orașul mare), pe o suprafață de 370 ha, înconjurată cu un zid puternic și avînd clădiri mărețe. Se formulează apoi prevederile constituției Arcadiconului „Liga arcadiană". În Messenia, care se separase de Sparta, Epaminonda a îndemnat pe hiloții spartani și pe exilații messenieni să se stabilească aci. A fost apoi întemeiat orașul Messenia la poalele munților Ithome.*

Dar nici Sparta nu stătea cu mîinile încrucișate. Singura posibilitate care-i rămînea era cererea umilă de ajutor la Atena, pe care nu șovăi s-o facă. La Atena învinge părerea lui Ificrate, care se pronunța pentru acordarea de ajutor Spartei, în timp ce democrații erau pentru neutralitate, și se încheie, în 369, o alianță formală între Atena și Sparta. Dar Teba își dispersase forțele: o parte, sub comanda lui Epaminonda lupta în Tesalia, împotriva lui Alexandros, fiul lui Amyntas, care fusese chemat de aristocrații tesalieni împotriva tiraniei sălbatice a lui Alexandros, fiul lui Iason, iar cealaltă, sub comanda lui Pelopida, lupta în Pelopones. Epaminonda, înfrînt în încercarea făcută de a cuceri Epidaunul, fu îndepărtat din funcția de beotarh.

În anii 368 și 367 Arcadia trebuie să lupte singură împotriva Spartei, care, ajutată de Dionysios din Siracuza, provocă o grea înfrîngere trupelor arcadiene și argiene.

O nouă complicație se ivește: regele Persiei, la cererea Spartei, în calitate de judecător suprem al conflictelor grecești, convoacă, la Susa, în toamna anului 367, soli din toate cetățile grecești. Pelopida, solul Tebei, impresionează pe rege prin atitudinea sa demnă și intransigentă. Ascultîndu-i pe toți, regele își dă seama că interesele persane sînt în acord cu interesele Beoției, de aceea hotărăște ca Mesenia să fie independentă, iar Atena, „să-și tragă corăbiile pe uscat", Beoția să fie arbitră în reglementarea conflictelor dintre peloponesieni. Beoția nu putu însă să-și impună voința spre a reglementa conflictele după hotărîrea regelui. Arcadia se apropie de Atena, care trimite pe Timotheos cu treizeci de corăbii în Asia Mică, obține de la rege permisiunea de a acționa pe mare, ocupă insula Samos și cetatea Sestos din Chersonesul tracic și instalează cheruhii. Tebanii pornesc și ei cu navele pe mare și, datorită unor uriașe eforturi, în primăvara anului 364, o sută de trireme, sub comanda lui Epaminonda pornesc spre strîmtorile Mării Negre, dar evită o ciocnire cu flota ateniană și se întorc toamna la Larimna, în Locrida.

Un nou șir de conflicte, mărunte în aparență, pregătesc marea ciocnire dintre Beoția și Sparta. Astfel, cu resursele financiare epuizate din pricina cheltuielilor necesitate de război și în unele cetăți (Megalopolis, Mesenia, Arcadia) de noi construcții, unele cetăți erau nevoite să pună mîna pe resursele marilor centre religioase, ca Delfi, Olim-

pia. Un conflict a izbucnit între Arcadia și Elida, pentru ocuparea Olimpiei, unde se găseau bogate temple. Nevoile pe care le provocă războiul fură atît de acute, iar pasiunile atît de înverșunate, încît luptele s-au dat chiar pe teritoriul socotit sacru și în timpul sărbătorilor olimpice, deci sub ochii grecilor veniți din toate părțile Eladei. Arcadia a ieșit învingătoare, dar în Liga arcadiană au izbucnit grave conflicte între oligarhi și democrați. Elementele democratice din Argos, Mesenia, Sicyon, Megalopolis, cer ajutor Beoției, împotriva alianței încheiate de guvernele oligarhice din Elida și Ahaia cu Sparta și Atena. Răspunzînd cererii elementelor democratice, trupele beoțiene, sub comanda lui Epaminonda, trec, în 362 în Pelopones, unde avea să dea acum o bătălie cu mari consecințe între două coaliții, în care se grupaseră aproape toate cetățile din Elada. Epaminonda și-a așezat tabăra la Tegea, în sud-vestul Arcadiei, pe cînd trupele oligarhilor s-au concentrat mai în nord, la Mantineia. Frontul comandat de Epaminonda era constituit din beoțieni, eubeeni, argieni, messenieni, tegeeni, megalopolitani și călăreți din Tesalia. Frontul advers avea soldați din Mantineia, Ahaia, Elida, Sparta, Atena. Trupele spartane erau conduse de Agesilau.

Nu se știe dacă în intenția de a ocupa Sparta sau numai pentru a crea o diversiune, Epaminonda a trimis noaptea trupele să ocupe capitala Laconiei, în timp ce Agesilau mergea spre Mantineia, dar Agesilau s-a întors și a rezistat trupelor numeroase ale lui Epaminonda. Apoi, Epaminonda a trimis călărimea spre Mantineia și era gata s-o ocupe, cînd un detașament atenian, venit din întîmplare în oraș, a salvat cetatea. Atunci s-a dat bătălia decisivă, celebra bătălie de la Mantineia. Epaminonda și-a orînduit trupele pe colinele din jurul Mantineii, a atacat mai întîi puternic în centrul liniei dușmane cu vîrful triunghiului, în care-și rînduise trupele, în timp ce călărimea și pedestrimea ușor înarmată atacau pe flancuri. Partea înaintată a străpuns linia dușmanului, apoi flancurile au cedat, iar Epaminonda a căzut în luptă. Cei care au luat comanda după el n-au știut să exploateze victoria, parte au rămas pe loc, iar alții au fugit, astfel încît fie-

care dintre beligeranți socotea că este victorios și deci a înălțat un trofeu. După aceea s-au început tratative de pace.

*
* *

Acestea sînt principalele evenimente la care a participat Pelopida. Întreaga viață și activitate a lui Pelopida a fost închinată, alături de Epaminonda, înălțării și strălucirii patriei sale. Dragostea fierbinte și nesovăielnică pentru patrie, spiritul de sacrificiu unit cu un curaj neclintit, luminat de prudență, demnitatea dîrză, unită cu flexibilitatea diplomatică, sînt calitățile de seamă care au caracterizat pe Pelopida. Începînd cu atacul dat noaptea împotriva asupritorilor de pe Cadmeea și terminînd cu prezența sa la congresul de la Susa, Pelopida a ilustrat, prin faptele sale, calitățile menționate mai sus.

*
* *

Cînd a început să scrie Viața lui Pelopida, Plutarh avea izvorul de primă mînă constituit de Hellenicele lui Xenofon, care a participat la multe dintre evenimentele narate și a cunoscut multe personalități care au deținut soluții de frunte în desfășurarea acestor evenimente. Discursurile lui Isocrate îi dădeau multe amănunte cu privire la situația în care se găsea Grecia pe vremea ridicării și hegemoniei tebane. Discipolii lui Isocrate, Ephoros și Teopomp îi furnizau, de asemenea, multe știri, iar peripateticii trebuie să fi adunat mai mult decît o anecdotă în legătură cu diferitele momente în care s-a găsit Pelopida. Nu-i lipseau deci lui Plutarh nici date istorice, nici anecdote. Cum a procedat Plutarh?

În primele două capitole ale Vieții lui Pelopida, Plutarh face o expunere relativ largă presărată de anecdote, asupra datoriei pe care o are orice comandant de a nu se expune fără socoteală primejdiei, deoarece de buna chibzuință a comandantului depinde victoria și salvarea armatei. Această expunere este făcută de biograf spre a justifica paralela dintre Pelopida și Marcellus. Biografia începe deci prin considerente de ordin sistematic — metodo-

logic. Începînd cu capitolul al treilea al biografiei, s-ar părea că Plutarh începe, după obicei, cu arătarea neamului, a averii etc., pentru a trece apoi la activitatea publică. Dar, neținîndu-se de o schemă rigidă, după ce, în capitolul al treilea, vorbește despre neamul, averea și dărnicia lui Pelopida, Plutarh, în capitolul al patrulea, se ridică iarăși la generalizări și, pe un ton de o admirație abia reținută, biograful elogiază dorința de glorie a lui Pelopida și Epaminonda, prietenia exemplară dintre ei, dragostea lor fierbinte și nepotolită pentru patrie. Fără s-o spună expres, biograful expune în acest capitol virtuțile fundamentale ale caracterului lui Pelopida (și cu el și pe ale lui Epaminonda), pe care le va ilustra în celelalte capitole ale biografiei. Așadar, Plutarh pornește de la formularea generalizatoare a unor însușiri ale lui Pelopida, spre a ajunge la demonstrarea lor particulară prin exemple istorice. Dar cum enunțarea virtuților lui Pelopida este însoțită de considerente morale, se poate spune că Plutarh trece de la generalizări psihologice-morale la demonstrații concret-istorice.

Aceasta face că faptele istorice evocate să fie rupte din contextul lor istoric și puse în lumină numai în măsura în care pot ilustra ideile generale formulate la început. În prima parte a prezentei notițe, noi am arătat contextul evenimentelor istorice la care a participat Pelopida, pentru a desprinde din perspectiva largă a faptelor importanța acțiunilor acestui personaj. Procedînd în acest fel, în chip firesc nu l-am pus în prima linie pe Pelopida, decît acolo unde a fost într-adevăr în primele rînduri. Plutarh, potrivit scopului urmărit, a procedat invers și a pus mai întîi în lumină pe Pelopida, iar de faptul istoric s-a servit numai acolo unde a avut nevoie de un material demonstrativ. În felul acesta amănuntele date de noi luminează și mai mult importanța faptelor săvîrșite de Epaminonda.

Această procedare a avut, mai mult decît în alte biografii, neajunsul că, desprinzînd din contextul istoric anumite fapte, aceste fapte, în mod firesc, au apărut adesea într-o lumină falsă, exagerate sau micșorate.

De pildă, vorbind despre prietenia exemplară dintre Pelopida și Epaminonda, Plutarh spune: „Într-adevăr, dacă cineva ar cerceta relațiile politice ale lui Aristide și Temistocle, Cimon și Pericle, Nicias și Alcibiade, care au fost pline de dezbinări și pizmuiri și invidii între ei, și ar lua în seamă apoi bunăvoința și cinstirea lui Pelopida față de Epaminonda, cu mai bună judecată și dreptate i-ar numi pe ei colegi de slujbă și de comandă, decît pe ceilalți, care și-au petrecut viața luptînd mai mult ca să se învingă unii pe alții decît pe dușmani"[1]. Plutarh judecă relațiile dintre Aristide și Temistocle, Cimon și Pericle, Nicias și Alcibiade din punctul de vedere al unei morale desprinse de timp și de condițiile istorice în care și-au dus activitatea oamenii politici amintiți. Dacă s-ar fi referit însă la situația de fapt în care se găseau clasele la Atena, de pildă, pe vremea lui Temistocle și a lui Aristide și asupra justeții liniei politice a unuia și a celuilalt, atunci dușmănia dintre ei, despre care vorbește cu o revoltă abia reținută Plutarh, n-ar mai fi părut atît de inexplicabilă, iar cei doi adversari n-ar mai fi fost socotiți „egal de vinovați" cum reiese din textul citat. Plutarh face o confuzie între perechile de adversari atenieni și cei doi prieteni tebani: Pelopida și Epaminonda au fost prieteni și a fost posibil ca să fie prieteni, pentru că se găseau pe aceeași linie politică, aveau de apărat aceleași interese, luptau pentru același țel: eliberarea patriei nu numai de jugul spartan, ci, așa cum au arătat faptele, și de conducerea nefastă a oligarhilor tebani, care s-au făcut instrumente docile ale spartanilor. Dacă Epaminonda ar fi fost oligarh, iar Pelopida democrat, prietenia dintre ei n-ar fi putut exista. Lucrul acesta nu l-a sesizat moralistul Plutarh.

Nu peste tot însă sînt judecate acțiunile lui Pelopida. Neputîndu-le expune în strictul lor context istoric, Plutarh face adesea aprecieri generalizatoare care le pune într-o lumină cît se poate de apropiată de adevăr. Iată, de pildă, cum apreciază biograful lupta lui Pelopida împotriva asupritorilor spartani instalați pe Cadmeea: „Într-adevăr, războiul care a destrămat prestigiul Spartei și a pus capăt stăpînirii ei pe uscat și pe mare a început din acea noapte în care Pelopida n-a cucerit nici vreun

[1] Cap. 4.

zid, nici vreo acropolă, ci, intrînd al doisprezecelea într-o casă, dacă trebuie să spunem adevărul printr-o metaforă, a dezlegat și a sfărîmat lanțurile hegemoniei spartanilor, deși păreau că sînt de nedezlegat și de nesfărîmat"[1].

Evident că nu Teba singură a pus capăt hegemoniei spartane, cum s-ar putea înțelege, la rigoare, din textul citat, dacă ar fi interpretat prea strîmt, dar este adevărat că fapta în discuție a constituit începutul unor mari complicații pentru Sparta. Tonul pe care face Plutarh aprecierile este, în chip firesc, pentru acest autor, laudativ.

În ceea ce privește materialitatea faptelor ca atare, trebuie observat că, în problemele esențiale, Plutarh este de acord cu Xenofon, care, în Hellenica, în cărțile a V-a și a VII-a, narează, între altele, și faptele care l-au interesat pe biograf. Prin urmare, citind pe Xenofon, nu ne facem despre Pelopida o idee diferită de aceea pe care o căpătăm citind pe Plutarh. Într-adevăr, dragostea fierbinte de patrie, curajul, dezinteresarea, activitatea neobosită pentru libertatea Tebei sînt trăsături care se desprind chiar și din povestirea mult mai reținută a lui Xenofon.

Plutarh este biograf și moralist. Entuziasmul, greu stăpînit, cu care vorbește despre marile acțiuni ale lui Pelopida a făcut, între alții, pe Iulius Beloch[2] (spre a ne mărgini la acest nume) să susțină că salvarea lui Pelopida de către Epaminonda, istorisită de Plutarh în capitolul al IV-lea al biografiei, sau felul cum au fost uciși asupritorii la un ospăț (cap. VI și urm.) sînt neistorice. Nimeni nu poate afirma astăzi că lucrurile s-au întîmplat într-un fel sau într-altul, deoarece lipsesc documente peremptorii. Dacă Beloch susține că nu este verosimil să se fi întîmplat așa, întrebuințează același criteriu de distingere a adevărului pe care l-a întrebuințat Plutarh – criteriul verosimilului – care dă dreptate și lui Plutarh și lui Beloch. Este foarte posibil ca amănuntele dramatice pe care le găsea Plutarh în izvoarele sale să fi fost invenția unor autori avizi de scene dramatice și zguduitoare, dar verosimilul nu pledează împotriva lor și, din acest punct de vedere,

[1] Cap. 13.

[2] Griechische Geschichte, ed. a II-a, vol. I, 1, p. 195 și vol. III, 2, p. 234.

lui Plutarh nu i se poate aduce vreo vină. Beloch observă, de asemenea, că pare suspectă știrea dată de Plutarh (cap. 14) cu privire la îndemnul făcut de Pelopida lui Sphodrias să pună stăpînire pe acropola Atenei, așa cum făcuse Phoibidas la Teba. Este posibil ca Beloch să aibă dreptate, dar se poate ca lucrurile să se fi întîmplat și așa cum le relatează Plutarh. Astăzi nu mai putem verifica. În orice caz, relatînd această versiune, Plutarh s-a menținut în cadrul verosimilului.

Și în această biografie, Plutarh a îmbinat discuția unor probleme de morală (cap. 1, 2), cu anecdota și caracterizarea generală (cap. 4), cu narația istorică, cu mitul (cap. 16), cu comentariul encomiastic (cap. 17), moral (cap. 19, 27 etc.) și istoric (cap. 23), cu dialogul (cap. 17).

Această variație de idei, susținută de tonul călduros al biografului, cucerește pe cititor și aici, ca în cea mai mare parte a biografiilor.

N. I. B.

5-4-16

I. Odată, pe cînd unii lăudau pe omul neînfricat și îndrăzneț, fără șovăire, în războaie, Cato cel Bătrîn le-a spus că există o deosebire între a prețui mult virtutea și a socoti că viața nu prețuiește mult, și avea dreptate. Astfel, găsindu-se cîndva în armata lui Antigonos[1] un ostaș plin de avînt, dar firav la înfățișare și prăpădit la trup, și fiind întrebat de rege care-i pricina slăbiciunii lui, i-a spus că are o boală la părțile ascunse. Regele s-a ambiționat și a dat poruncă medicilor ca, dacă există vreun leac de ajutor, să nu cruțe nimic pentru a-i da cea mai atentă îngrijire, dar acel viteaz, după ce a fost îngrijit astfel și lecuit, nu mai era doritor de primejdii și nici avîntat în bătălii, încît Antigonos însuși îl mustra și se minuna de schimbarea lui. Totuși omul n-a ascuns cauza, ci a zis: „Rege, tu m-ai făcut mai lipsit de curaj, fiindcă ai îndepărtat relele din pricina cărora puțin îmi păsa de viață". Se pare că de aceea un om din Sibaris[2] a zis despre spartani că nu fac mare lucru murind în războaie, spre a scăpa de munci atît de mari și de o astfel de viață [ca a lor]. Dar sibariților[3], sleiți de desfrîu și de trîndăvie, în chip firesc li se părea că urăsc viața cei care nu se tem de moarte, din pricina avîntului și a ambiției pentru bine, dar lacedemonienilor virtutea[4] le punea la îndemînă și să trăiască și să moară în chip plăcut, așa cum arată [următoarele] versuri de înmormîntare, care zic:

„Aceștia au murit,
Nu fiindcă au socotit frumoasă viața și nici moartea,
Ci ca să le facă pe amîndouă frumoase".

Astfel, nu trebuie dojenită fuga de moarte, dacă cineva ține la viață în chip frumos, și nici îndurerarea nu este nobilă, dacă se face cu nepăsare față de viață. De aceea,

Homer duce la luptă pe cei mai curajoşi şi mai buni luptători, bine şi frumos înarmaţi, iar nomotheţii[5] elenilor pedepsesc pe cel care aruncă scutul, nu pe cel care aruncă spada sau lancea arătînd că se cade fiecăruia, şi mai ales conducătorilor de cetăţi sau comandanţilor, să se îngrijească să nu sufere vreun rău mai mult decît să lovească pe duşmani.

II. Căci dacă, aşa cum osebea Ificrate[6], cu mîinile se aseamănă cei mai uşor înarmaţi, cu picioarele călărimea, iar falanga cu pieptul şi platoşa, şi cu capul generalul, nu s-ar părea că celui care se avîntă în primejdie şi face pe curajosul nu-i pasă numai de sine însuşi, ci de toţi a căror salvare depinde de el, şi invers [cruţîndu-se pe sine îi cruţă pe toţi]. De aceea, Callicratidas[7], deşi era mare în alte privinţe, nu a vorbit bine către prezicătorul care îl sfătuia să se ferească de moarte, căci jertfa i-o prevestise, ci i-a răspuns: „Sparta nu depinde de un singur om". Este adevărat că luptînd sau navigînd, ori fiind în expediţie, Callicratidas era un singur om, dar cînd era comandant, avea puterea tuturora concentrată în sine, încît nu mai era unul singur, ci o dată cu el ar fi pierit atîţia. Mai bine a vorbit Antigonos, bătrînul[8], cînd avea să dea bătălia navală de la Andros şi cînd, spunîndu-i cineva cum că vasele duşmanilor erau mai numeroase, a declarat: „Dar pe mine însumi împotriva cîtor mă vei pune"? Zicînd aşa el a mărit prestigiul comandei, aşa cum trebuie să fie ea cînd este rînduită cu experienţă şi virtute, căci prima ei menire este să păstreze teafăr pe acela care le păstrează tefere pe toate. De aceea, frumos a vorbit şi Timotheos[9] cînd lui Cares, care a arătat odată atenienilor nişte cicatrice pe corp şi scutul lovit de suliţă, i-a zis: „Ce tare m-am ruşinat eu pentru că, pe cînd asediam Samosul, aproape de mine a căzut o săgeată, dovedindu-mi că mă purtasem prea tinereşte pentru un comandant şi conducător al unei forţe atît de mari". Desigur, acolo unde primejduirea comandantului ar aduce o întoarcere pentru toată bătălia, el are datoria de a se folosi fără cruţare şi de mîinile şi de trupul său, spunîndu-le adio acelora care zic că un bun comandant trebuie să moară la bătrîneţe,

dacă nu chiar de bătrîneţe. Dar acolo unde este de mic preţ ceea ce se realizează prin izbînda sa, dar se prăpădeşte totul o dată cu căderea sa, nimeni să nu-i ceară fapte de soldat, săvîrşite spre primejduirea comandantului.

Aceasta mi-a venit în minte să spun înainte de a scrie *Viaţa* lui Pelopida şi a lui Marcellus, oameni mari, care au căzut în chip neaşteptat. Într-adevăr, deşi erau foarte buni luptători în lupta corp la corp şi împodobiseră amîndoi propriile patrii cu cele mai de seamă fapte militare, înfrîngînd adversari foarte greu de învins, căci Marcellus a respins cel dintîi pe Hanibal, nebiruit pînă atunci, iar celălalt a învins în linia de bătaie pe spartani, stăpîni şi pe uscat şi pe mare, nu s-au cruţat pe ei înşişi, riscîndu-şi viaţa fără nici o socoteală, tocmai cînd momentul cerea ca să fie cruţaţi şi să conducă tocmai nişte oameni ca ei. De aceea, noi, urmînd asemănările dintre ei, le-am scris *Vieţile* paralele.

III. Neamul lui Pelopida, fiul lui Hippoclos[10], era cu bun renume în Teba, ca şi al lui Epaminonda. Fiind el crescut în mare bogăţie şi primind, încă de tînăr, o casă mare, a pornit să ajute pe cei lipsiţi, care meritau, pentru ca să se vadă că într-adevăr se născuse stăpîn al banilor, nu sclav. Căci mulţi oameni, cum zice Aristotel[11], nu se folosesc de bogăţie din cauza zgîrceniei, iar alţii o folosesc rău, din pricina desfrîului, şi îşi petrec viaţa, unii fiind mereu sclavi plăcerilor, iar ceilalţi — treburilor.

Unii, aducîndu-i mulţumiri lui Pelopida, se foloseau de dărnicia şi de omenia pe care le-o arăta, dar, dintre prieteni, numai pe Epaminonda nu l-a convins să primească ceva din bogăţia sa. Ci mai degrabă el a luat parte la sărăcia acestuia mîndrindu-se cu simplitatea îmbrăcămintei, cu cumpătarea mesei, cu lipsa de şovăire faţă de străduanii şi cu cinstea în expediţii, întocmai cum a făcut Capaneus[12] al lui Euripide „care avea bogăţii multe, dar era foarte puţin înfumurat din pricina belşugului", căci îi era ruşine să se vadă că se foloseşte pentru corp de mai multe lucruri decît tebanul cel mai sărac.

Sărăcia obişnuită şi moştenită din străbuni, Epaminonda a făcut-o mai plăcută şi mai uşor de dus, filozofînd şi

alegîndu-şi de la început un singur fel de viaţă. Pelopida se căsătorise în mod strălucit şi dobîndise chiar copii, dar, neinteresîndu-se întru nimic mai puţin decît Epaminonda de treburi şi ocupîndu-se mereu de interesele cetăţii, şi-a micşorat averea. Iar prietenii lor care îi atrăgeau atenţia şi-i spuneau că neglijează un lucru necesar, cîştigarea de bani, zicea: „Banii, pe Zeus! acestui Nicodemos îi sînt necesari" arătînd pe un şchiop orb.

IV. Erau deopotrivă apţi pentru orice virtute, numai că lui Pelopida îi plăcea mai mult gimnastica, iar lui Epaminonda învăţătura, iar timpul liber, în răgazuri, unul şi-l petrecea pe la palestre şi la vînătoare, iar celălalt ascultînd lecţii şi filozofînd.

Multe şi frumoase însuşiri aveau amîndoi pentru glorie, dar pe nici una oamenii cu minte n-o socotesc atît de mare, cît a fost simpatia şi prietenia care a dăinuit între ei de la început pînă la sfîrşit fără prihană, prin atîtea comandamente şi expediţii militare şi fapte politice. Într-adevăr, dacă cineva ar cerceta relaţiile politice ale lui Aristide şi Temistocle, Cimon şi Pericle, Nicias şi Alcibiade, care au fost plini de dezbinări, pizmuiri şi invidii între ei, şi ar lua în seamă apoi bunăvoinţa şi cinstirea lui Pelopida faţă de Epaminonda, cu mai bună judecată şi dreptate i-ar numi pe ei colegi de slujbă şi de comandă, decît pe ceilalţi, care şi-au petrecut viaţa luptînd mai mult ca să se învingă unii pe alţii decît pe duşmani. Adevărata cauză a înţelegerii dintre ei era virtutea, din pricina căreia ei nu doreau nici glorie, nici bogăţie de pe urma faptelor în care este sădită, de la natură, pizma grea şi gîlcevitoare, ci erau, de la început, amîndoi însufleţiţi de o dragoste divină de a vedea patria cît mai strălucitoare şi mai mare, în timpul vieţii lor, şi în acest scop fiecare se folosea de succesele celuilalt ca de ale sale proprii. Totuşi, îndeobşte, cei mai mulţi socotesc că temeinica lor prietenie s-a născut din expediţia de la Mantineia, pe care au făcut-o împreună cu lacedemonienii, care le erau încă prieteni şi aliaţi, cînd li s-a trimis ajutor din Teba. Astfel, fiind rînduiţi unii cu alţii printre hopliţi şi luptînd împotriva arcadienilor, cînd aripa lacedemonienilor, în care erau ei, a început să cedeze şi s-a făcut o întoarcere a tuturor, ei, punînd scut lîngă scut, respingeau pe cei care se năpusteau [asupră-le]. Şi Pelopida, primind şapte răni în faţă, era copleşit de mulţii morţi din juru-i, prieteni şi duşmani, iar Epaminonda, deşi socotea că Pelopida este fără viaţă, totuşi, înaintînd, s-a împotrivit şi s-a primejduit pentru corpul şi armele acestuia, luptînd singur împotriva multora, hotărît mai degrabă să moară decît să-şi părăsească tovarăşul care zăcea la pămînt. Dar deoarece şi el se simţea rău şi fusese rănit de o suliţă la piept şi de un pumnal la braţ, i-a sărit într-ajutor, din cealaltă aripă, Agesipolis[13], regele spartanilor, şi i-a salvat pe amîndoi tocmai cînd pierduseră orice speranţă.

V. Mai apoi, în timp ce spartanii se îndreptau în grabă spre Teba, sub cuvînt că-s prieteni şi aliaţi, în realitate însă pizmuind mîndria şi puterea cetăţii şi urînd mai ales etairia [alica] lui Ismenias şi a lui Androcleidas[14] din care făcea parte Pelopida şi care se vedea că iubeşte libertatea şi că este popular — Archias, Leontidas, şi Philippos[15], partizani ai oligarhiei, bogaţi şi cu concepţii lipsite de măsură, conving pe Phoibida[16], spartanul, să vină cu armata, să pună mîna, pe neaşteptate, pe Cadmeea[17] şi, izgonind pe potrivnici, să orînduiască conducerea cetăţii, cu ajutorul cîtorva, spre a o supune lacedemonienilor. Fiind deci convins, Phoibidas s-a năpustit asupra tebanilor, fără veste, în timpul Thesmophoriilor[18] şi s-a făcut stăpîn pe cetăţuie, Ismenias a fost prins şi dus la Sparta, nu după mult timp a fost ucis, iar Pelopida şi Pherenicos şi Androcleidas[19], fugind cu alţii, mulţi, au fost declaraţi, prin vocea crainicului, exilaţi, pe cînd Epaminonda a rămas pe loc, fiind nebăgat în seamă, din pricina filozofiei, ca inactiv, iar din pricina sărăciei, ca fără putere.

VI. Cînd, apoi, lacedemonienii i-au luat puterea lui Phoibidas şi l-au amendat cu o sută de mii de drahme, dar continua să ocupe Cadmeea cu o garnizoană, toţi ceilalţi eleni se minunau de ciudăţenia că spartanii pedepsesc pe făptaş, dar apreciază fapta, iar tebanilor, care pierduseră orînduirea politică străbună şi fuseseră reduşi în sclavie

de Archias și Leontidas, nu le mai rămăsese nici măcar nădejdea de a scăpa de tirania pe care o vedeau păzită de hegemonia spartanilor și care nu putea să fie distrusă, dacă nu se va pune capăt supremației acestora pe pămînt și pe mare. Totuși, cei din jurul lui Leontidas[20], aflînd că fugarii își petrec timpul la Atena, și că sînt prietenii poporului și cinstiți de oamenii buni și distinși, au uneltit împotriva lor, în ascuns, și, trimițînd niște necunoscuți, pe Androcleidas îl ucid prin vicleșug, dar pe ceilalți nu-i nimeresc. Au sosit și de la Sparta scrisuri, care puneau în vedere atenienilor să nu primească și să nu-i încurajeze pe fugari, ci să-i alunge, arătați fiind drept dușmani comuni de către aliați. Așadar, atenienii, ținînd seamă că omenia le era străbună și înnăscută, dorind să fie recunoscători tebanilor, pentru că ajutaseră reîntcarcerea puterii poporului și porunciseră că, dacă vreun atenian va duce arme împotriva tiranilor prin Beoția, nici un beoțian să nu audă și să nu vadă, nu le-au făcut nici un rău.

VII. Iar Pelopida, deși era printre cei mai tineri, alerga pe la fiecare fugar în parte și vorbea și în fața poporului, spunînd că nu este nici bine, nici legiuit a se trece cu vederea patria lui care este în sclavie și ocupată de străini, iar ei să prefere numai să fie teferi și să-și ducă viața, agățîndu-se de hotărîrile poporului la Atena și să cinstească, căzînd mereu în genunchi, pe cei care pot să vorbească și să onoreze poporul. Ci trebuie să se avînte în primejdie pentru cele mai de seamă fapte, luînd pildă îndrăzneala și virtutea lui Trasibul[21], pentru ca, după cum el, mai înainte, pornise din Teba și răsturnase pe tiranii din Atena, tot așa și ei, pornind, la rîndul lor, din Atena, să elibereze Teba. Cum deci i-a convins spunînd acestea, ei trimit vorbă, pe ascuns, la Teba la prietenii rămași acolo, spre a le spune cele hotărîte. Iar aceia s-au învoit și Caron[22], care era cel mai cu vază, le-a făgăduit că le va pune casa la îndemînă, iar Phyllidas izbuti să fie scribul polemarhilor Archias și Philippos[23]. Iar Epaminonda înflăcărase de mult mîndria în inimile tinerilor. Astfel, el îi îndemna, în gimnazii, să-i provoace pe lacedemonieni la luptă; apoi, văzînd că se umplu de încredere în sine cînd îi învingeau și se arătau mai tari decît ei, îi atîța

spunîndu-le că li se cade să se rușineze mai ales lor, dacă din pricina lașității rabdă să fie sclavi acelora de care se deosebesc atîta prin destoinicie.

VIII. Fiind deci statornicită o zi pentru faptă, fugarii au hotărît ca Pherenicos[24], strîngînd pe ceilalți, să aștepte în Thriasion, iar cîțiva dintre cei mai tineri să se avînte să intre în cetate, și, dacă ei vor păți ceva din partea dușmanilor, ceilalți toți să se îngrijească ca nici copiii, nici părinții lor să nu fie lipsiți de cele necesare. Cel dintîi care-și ia asupra sa fapta este Pelopida, apoi Melon și Democleidas și Teopomp[25], bărbați din familii fruntașe, nutrind între ei, în celelalte privințe, prietenie și încredere, iar în glorie și bărbăție fiind mereu în întrecere. Fiind deci cu toții doisprezece, și-au luat rămas bun de la ceilalți și, trimițînd veste lui Caron, au pornit îmbrăcați în hlamide mici, avînd cu ei cîini de vînătoare și parii plaselor, pentru ca nici unul dintre cei întîlniți în cale să nu-i bănuie, ci să pară că se duc să pescuiască și să vîneze. Iar cînd vestitorul trimis de ei a ajuns la Caron, acesta nu și-a schimbat de loc părerea la apropierea primejdiei, ci a rămas un bărbat bun și le-a pus casa la dispoziție, însă un oarecare Hipposthenidas, om bun și chiar plin de zel pentru patrie și cu bună inimă pentru fugari, fu lipsit de curajul acela pe care-l cerea și împrejurarea cumplită și situația de față; cuprins parcă de ameteală în fața luptei pe care avea s-o dea își dădu tîrziu seama că, într-un fel, ei tulbură stăpînirea lacedemonienilor și pun la cale dărîmarea puterii lor de acolo, lăsîndu-se duși de nădejdi fără ieșire nutrite de exilați, s-a întors deci acasă și a trimis în liniște pe un prieten la Melon și Pelopida, îndemnîndu-i să lase treaba pentru un moment și întorcîndu-se iarăși la Atena să aștepte o împrejurare mai bună. Chlidon era numele celui trimis și, întorcîndu-se el degrabă acasă și aducînd calul, a cerut frîul. Soția era încurcată, deoarece n-avea de unde să i-l dea, zicînd că-l împrumutase unui prieten. La început s-au iscat batjocuri, apoi insulte, femeia blestemîndu-l să aibă parte de drum rău și pe el și pe cei care l-au trimis, astfel că Chlidon a petrecut o bună parte din zi cu gîlceavă din pricina mîniei și, luînd drept prevestire ceea ce se întîm-

plase, a lăsat cu totul drumul și s-a apucat de altceva. Atît de aproape a fost ca cele mai mari și mai frumoase fapte, îndată și de la început, să piardă clipa prielnică.

IX. Cei care erau cu Pelopida, îmbrăcîndu-se în haine de plugari și despărțindu-se, fiecare a intrat pe altă cale în cetate, cînd era încă ziuă. Și era vînt și ploaie, aerul începuse să se schimbe, iar ei au trecut cu atît mai neobservați, cu cît cei mai mulți dintre locuitori dădeau fuga în case.

Cei care fuseseră încunoștințați de cele ce aveau să se petreacă au luat pe cei sosiți și i-au așezat pe dată în casa lui Caron. Erau toți, împreună cu fugarii, patru zeci și opt.

Iar situația tiranilor era următoarea: Phyllidas, scribul, așa cum s-a spus, făcea toate și era în înțelegere cu fugarii, și pentru ziua aceea le făgăduise de mult lui Archias și alor săi un chef și o petrecere cu femei măritate și-și dădea silința ca să-i dea pe mîna atacanților cît mai destrămați de plăceri și cuprinși de băutură. Și în timp ce încă nu ajunseseră ei prea departe cu beția, le-a venit un zvon, nu deșert, firește, dar lipsit de dovezi și foarte nelămurit, despre fugari, cum că ar fi ascunși în cetate. Deși Phyllidas a trecut ușor peste vorba asta, Archias a trimis un sclav la Caron, poruncindu-i să vină îndată el însuși. Cum era seară, cei veniți cu Pelopida se rînduiau între ei în casa acestuia, îmbrăcîndu-se cu platoșe și luîndu-și pumnalele. Și, deodată, auzind bătăi în ușă, cineva a dat fuga și, aflînd de la sclav că Caron e chemat la polemarhi, a dat de veste înăuntru, tulburat, și tuturor le-a venit în minte îndată că fapta a fost dată în vileag și că ei cu toții sînt pierduți, fără să fi săvîrșit nici o faptă de vitejie. Totuși au socotit că este bine ca Caron să răspundă și să se prezinte conducătorilor fără bănuială. Caron era îndeobște viteaz și tare îndrăzneț în primejdii, dar atunci era adînc impresionat și plin de emoție pentru ceilalți, de teamă ca, fiind el bănuit de trădare, să nu pricinuiască pierderea atîtor bărbați de seamă. Cînd deci era gata să plece, a luat din gineceu[26] pe unul dintre fii săi care era încă un copilandru, dar deosebit printre cei de o vîrstă cu el prin frumusețea și vigoarea corpului și

l-a predat lui Pelopida, îndemnîndu-l ca, dacă va afla de vreun vicleșug sau trădare din partea lui, să-l trateze ca pe un dușman și să nu-l cruțe. Pe mulți dintre ei i-au podidit lacrimile față de sentimentele și de mîndria lui Caron, dar toți s-au supărat, dacă socotește că cineva poate să fie atît de laș și de smintit de împrejurarea de față, încît să-l bănuie sau să-l învinuiască. Și au început să-l roage să nu amestece pe copil cu ei, ci să-l țină deoparte de ceea ce va să fie, pentru ca el să fie crescut în dorința de răzbunare pentru cetate și pentru prieteni, fiind scăpat și fugind de tirani. Iar Caron a spus că nu va îndepărta pe fiul său, căci ce viață sau ce mîntuire poate el vedea mai frumoasă decît moartea fără batjocură, împreună cu tatăl său și cu atîția prieteni? Și, rugîndu-se el zeilor și îmbrățișîndu-i și încurajîndu-i pe toți, a plecat, îngrijindu-se și potrivindu-se și cu înfățișarea feței și cu tonul glasului, ca să pară cît mai deosebit de cele ce făcea.

X. Ajungînd el deci la ușa lui Phyllidas, i-au ieșit întru întîmpinare Archias și Philippos și i-au zis: „Caron, despre cine am auzit că s-au strecurat în cetate și stau ascunși și unii dintre cetățeni le dau ajutor?" Și Caron, tulburîndu-se la început, a întrebat apoi: „Cine sînt aceia care s-au strecurat și cine-i ascunde?" Și, văzînd că Archias nu are de spus nimic lămurit și bănuind că nimeni dintre cei care știau n-a dat în vileag fapta, a zis: „Vedeți să nu vă înșele vreo vorbă deșartă! Totuși, eu voi cerceta, căci nu trebuie să lași nimic nebăgat de seamă". La asta îl îndemna și Phyllidas, care era de față, și, luîndu-l pe Archias, l-a îmbuibat iarăși cu mult vin neamestecat și conducea cheful, atîțîndu-le nădejdile cu femeile. Iar cînd s-a întors acasă Caron și și-a găsit oamenii pregătiți, nu ca și cînd ar fi așteptat vreo izbîndă sau scăpare, ci să moară cu strălucire și cu mult măcel al dușmanilor, lui Pelopida i-a spus adevărul, dar față de ceilalți a spus altceva, plăsmuind niște vorbe ale lui Archias, despre alte lucruri.

Și trecînd prima ploaie, norocul a adus bărbaților o a doua ploaie. Între timp, a venit cineva din Atena, din partea lui Archias hierofantul[27], către Archias, omonimul lui, care-i era oaspe și prieten, aducînd o scrisoare care nu cuprindea doar o bănuială deșartă și plăsmuită, ci care

destăinuia lămurit fiecare lucru din cele puse la cale, așa cum s-a aflat mai în urmă. Dar atunci, purtătorul scrisorii a fost dus la Archias, care era beat, și, dîndu-i acestuia scrisoarea, i-a zis: „Cel care ți-a trimis-o, te îndeamnă s-o citești îndată, căci stă scris despre lucruri serioase". Și Archias, rîzînd, a spus: „Lucrurile serioase pe mîine". Și, luînd scrisoarea, a pus-o sub pernă, iar el iarăși s-a întors spre Phyllidas, discutînd despre cele ce începuseră. Vorba aceasta, trecută în rîndul proverbelor, se păstrează pînă acum la eleni.

XI. Și, deoarece se părea că venise vremea faptei, au pornit, împărțindu-se în două, Pelopida și Damocleidas la Leontidas și Hypates, care locuiau aproape unul de altul, iar Caron și Melon la Archias și Philippos, îmbrăcați cu haine femeiești peste platoșe și purtînd cununi de pin și brad, care le umbreau fața. De aceea, oprindu-se mai întîi în ușa încăperii ospățului, au stîrnit aplauzele și zarva oaspeților, care credeau că au venit femeile pe care le așteptau de mult. Dar, privind de jur împrejur ospățul și luînd aminte cu de-amănuntul la fiecare dintre cei întinși la masă, au scos pumnalele și, năpustindu-se printre mese asupra lui Archias și Philippos, s-a văzut cine erau: pe puțini dintre cei întinși la masă i-a convins Phyllidas să păstreze liniștea, dar ceilalți, care au pornit și s-au ridicat să se apere alături de pelomarhi, au fost omorîți destul de ușor, împreună cu aceștia datorită beției. Dar pe cei din grupul lui Pelopida i-a întîmpinat un lucru mai anevoios, căci se duseseră la Leontidas, un om cumpătat și destoinic și au găsit casa închisă, iar el dormea și mult timp bătînd ei la poartă nu le-a răspuns nimeni. Cu greu, într-un tîrziu, simțind sclavul, a intrat înăuntru și a luat zăvorul și, de îndată ce a dat drumul și a deschis ușile, ei au dat năvală și îmbulzindu-se și răsturnîndu-l pe sclav, au pornit spre camera de culcare.

Iar Leontidas, dîndu-și seama, după zgomot și tropăit, de ceea ce se întîmpla, s-a ridicat și a scos pumnalul din teacă, dar a pierdut din vedere să doboare lampa și să facă pe oameni să cadă unul asupra altuia prin întuneric, ci, în multă lumină, i-a întîmpinat la ușa camerei de culcare și, mai întîi, l-a doborît pe Cephisodoros, care intra.

Și, căzînd acesta, s-a luat la trîntă cu al doilea, cu Pelopida. Și lupta o făcea grea și anevoioasă strîmtoarea ușilor și Cephisodoros, care zăcea mort în picioarele lor. A învins, în sfîrșit, Pelopida și terminînd cu Leontidas, a pornit îndată, cu ai săi, spre Hypates. Și la fel au dat buzna în casă și, urmărindu-l de aproape, căci prinsese de veste și se refugiase la vecini, l-au prins și l-au ucis.

XII. Îndeplinind ei aceste fapte și unindu-se cu cei din jurul lui Melon, au trimis în Atica, la fugarii rămași acolo, și chemau pe cetățeni la libertate și pe cei care veneau îi înarmau, luînd prăzile așezate prin portice și spărgînd atelierele din jurul caselor celor care făceau lănci și pumnale. Și le-au venit în ajutor cu arme Epaminonda și Gorgida, strîngînd cu ei mulți dintre tineri și bătrîni, pe cei mai buni. Iar cetatea întreagă era în tulburare și în multă zarvă și erau lumini pe la case și alergări de la unii la alții, dar încă nu se răsculase poporul, ci, impresionați de cele ce se întîmplau și neștiind nimic lămurit, așteptau să se facă ziuă. De aci s-a văzut cît au greșit comandanții lacedemonienilor, că nu au dat fuga îndată și nici nu s-au unit, deși garnizoana însăși avea ca la o mie cinci sute de oameni, iar din oraș mulți dădeau fuga la ei, ci, temîndu-se de strigăte și de focuri și de poporul care venea de pretutindeni, în mare număr, au păstrat liniște, menținîndu-se pe Cadmeea. Dar, de cu ziuă, fiind de față fugarii din Atica înarmați, poporul s-a strîns în adunare. S-au adus în adunare cei conduși de Epaminonda și Gorgida, înconjurați de preoți care purtau înaintea lor cununi și chemau pe cetățeni să vină în ajutor patriei și zeilor. Iar adunarea, cînd i-a văzut, s-a ridicat în picioare cu aplauze și strigăte, primind pe acești bărbați, ca pe niște binefăcători și mîntuitori.

XIII. Pelopida, fiind ales beotarh[28] cu Melon și Caron, îndată a început să înconjure acropola Cadmeea cu zid de asediu și să pregătească puncte de atac, silindu-se să îndepărteze pe lacedemonieni și să elibereze cetățuia, mai înainte de a veni vreo armată de ajutor din Sparta. Și abia dăduse drumul spartanilor din garnizoană, cum avusese înțelegere cu ei, că le-a și ieșit înainte la Megara,

Cleombrotos[29], care se grăbea spre Teba, cu multă oaste. Iar dintre cei trei foşti harmoşti de la Teba, pe Herippidas şi pe Arcissos spartanii i-au judecat şi i-au executat, iar al treilea, Lysanoridas, fiind osîndit să plătească mulţi bani, s-a exilat din Peloponeş. Această faptă fiind asemănătoare cu cea săvîrşită de Trasibul atît prin virtuţile, prin primejdiile, cît şi prin luptele oamenilor, şi fiind, la fel, condusă de noroc, elenii au numit-o sora ei. Într-adevăr, nu este uşor să arăţi pe alţii care, deşi în multe privinţe inferiori şi lipsiţi de cele mai puternice mijloace, să fi învins prin curajul şi fermitatea lor, ajungînd autorii unor mai mari isprăvi vitejeşti pentru patriile lor. Iar această faptă a făcut-o şi mai slăvită desfăşurarea ulterioară a lucrurilor. Într-adevăr, războiul care a destrămat prestigiul Spartei şi a pus capăt stăpînirii ei pe uscat şi pe mare a început din acea noapte, în care Pelopida n-a cucerit nici vreun zid, nici vreo acropolă, ci intrînd al doisprezecelea într-o casă, dacă trebuie să spunem adevărul printr-o metaforă, a dezlegat şi a sfărîmat lanţurile hegemoniei spartanilor, deşi păreau că sînt de nedezlegat şi de nesfărîmat.

XIV. Spartanii năvălind cu multă oaste în Beoţia, atenienii, cuprinşi de spaimă, au respins alianţa cu tebanii, iar dintre cei care simpatizau cu beoţienii, pe unii i-au aruncat în închisoare şi i-au ucis, pe alţii i-au izgonit din cetate, iar pe alţii i-au osîndit la amenzi. Treburile tebanilor păreau că merg greu, căci nimeni nu le venea într-ajutor. Tocmai atunci, spre norocul lor, era beotarh Pelopida cu Gorgida, care, plănuind să încaiere iarăşi pe atenieni cu spartanii, au pus la cale următoarea stratagemă. Sphodrias[30], spartan, om cu bună faimă şi strălucit în ale războiului, dar cam uşuratic la gînd şi plin de nădejdi deşarte şi de ambiţii necugetate, fusese lăsat la Thespia[31] cu armată, ca să ia în primire pe dezertorii tebani şi să le dea ajutor. La el trimite Pelopida, în ascuns, pe un negustor, prieten, ca să-i ducă bani şi vorbe, care l-au convins, mai mult decît banii, cum că trebuie să pună la cale lucruri mari şi să ocupe Pireul, căzînd pe neaşteptate asupra atenienilor, care nu se păzesc, căci nu va fi nimic atît de plăcut lacedemonienilor decît să pună mîna pe Atena, iar tebanii, fiindu-le duşmani, şi socotindu-i trădători, n-o să le sară într-ajutor. Iar Sphodrias, fiind, în sfîrşit, convins şi luînd soldaţii, a năvălit noaptea în Atica. Şi pînă la Eleusis a înaintat, dar aci, înfricoşîndu-se soldaţii, s-a fost vădit că stîrneşte un război greu şi îndelung cu atenienii şi s-a retras la Thespia.

XV. De atunci iarăşi atenienii luptau cu foarte mare avînt alături de tebani şi căutau să stăpînească marea şi, dînd tîrcoale peste tot, primeau şi căutau să-şi atragă pe elenii care erau puşi pe răzvrătire. Iar tebanii, încleştîndu-se cu orice prilej, la ei în Beoţia, cu lacedemonienii, şi dînd lupte nu mari în sine, dar foarte bune pentru pregătire şi exercitare, îşi înflăcărau sufletele şi îşi sforţau trupul, cîştigînd prin lupte, o dată cu obişnuinţa, experienţă şi avînt. De aceea, se spune că Antalcidas[32], spartanul, a spus către Agesilau, cînd acesta s-a întors rănit din Beoţia: „Frumoase răsplăţi primeşti de la tebani, fiindcă i-ai învăţat fără voia lor să se războiască şi să se bată". Dar adevăratul dascăl nu fusese Agesilau, ci erau cei care zvîrleau cu măiestrie pe tebani asupra duşmanilor, la timp potrivit şi cu socoteală, întocmai ca pe nişte cîini, şi apoi, după ce gustau din izbîndă şi mîndrie, îi retrăgeau cu grijă. Dintre aceştia cea mai mare slavă a avut-o Pelopida.

Într-adevăr, de cînd l-au ales prima oară comandant de oşti, n-au încetat să-l aleagă în fiecare an strateg, ci pînă la moarte a dus-o fie comandînd „batalionul sfînt", fie, de cele mai multe ori, ca beotarh.

Lacedemonienii erau iarăşi înfrînţi şi puşi pe fugă şi pe la Plateea şi Thespia, unde a murit şi Phoibidas, care ocupase Cadmeea. Au fost respinşi mulţi dintre ei şi la Tanagra[33], iar Panthoidas, harmostele[34] a fost ucis. Dar aceste lupte, după cum îi duceau pe învingători la avînt şi curaj, tot aşa nu le umileau cu totul moralul celor învinşi căci nu era vorba de o linie desfăşurată de vreo bătălie în cîmp deschis şi cu legiuită rînduială, ci de năvale repezi şi de fugi scurte, izbînzile fiind dobîndite prin urmăriri şi încăierări.

XVI. Dar lupta de la Tegyrai[35], fiind într-un fel premergătoare celei de la Leuctra, l-a ridicat la mare slavă

pe Pelopida, nelăsînd nici tovarăşilor de comandă pricină de gîlcevire pentru izbîndă, nici duşmanilor pretext pentru înfrîngere. Astfel, Pelopida punea la cale mereu şi pîndea momentul atacului împotriva cetăţii Orchomenos[36], care se dăduse de partea spartanilor şi care primise două corpuri de armată pentru siguranţa ei. Cînd a auzit că ostaşii spartani de acolo plecaseră într-o expediţie în Locrida, a pornit cu armată în nădejdea că va cuceri cetatea, fiind fără pază, şi a luat cu el „batalionul sfînt"[37] şi cîţiva călăreţi. Dar cînd s-a apropiat de cetate şi a găsit înlocuitori ai gărzii veniţi din Sparta, s-a întors iarăşi cu armata prin Tegyrai, singurul loc pe unde se puteau ocoli poalele muntelui, căci întregul ţinut din vale era de nestrăbătut din pricina rîului Melas[38], care, încă de la izvoare, se împrăştie în mlaştini şi lacuri care numai cu barca se pot trece. Cu puţin înainte de mlaştini, se află un templu al lui Apolo din Tegyrai şi un oracol, părăsit nu de mult timp, căci înflorise pînă la războaiele medice, cînd Execrates era acolo mare preot.

Se spune în mituri că aici s-ar fi născut zeul Apolo, căci muntele din apropiere se numeşte Delos şi în faţa lui întetează revărsările rîului Melas, iar în spatele templului ţîşnesc două izvoare, minunate prin dulceaţa, belşugul şi răcoarea undelor, dintre care pe unul, pînă astăzi, îl numim Phoinix[39], iar pe celălalt Elaia[40], căci zeiţa Latona n-a adus pe lume două plante, ci două izvoare. Astfel, în apropiere se află Ptoonul, unde se spune că zeiţa ar fi fost cuprinsă de spaimă cînd a apărut deodată un mistreţ, şi, în acelaşi fel, locurile pun, laolaltă cu naşterea zeului, cele întîmplate cu Python[41] şi Tityos[42]. Dar trec peste cele mai multe dovezi, căci povestea străbună nu lasă pe acest zeu printre daimonii născuţi şi care ajung nemuritori prin schimbare, ca Heracle şi Dionysos, care şi-au părăsit muririea şi pătimirea, datorită virtuţii lor, ci Apolo este[43] unul dintre cei veşnici şi nenăscuţi, dacă trebuie să aducem, ca dovezi despre astfel de lucruri, spusele celor mai înţelepţi şi bătrîni oameni.

XVII. Pornind deci tebanii, din Orchomenos spre Tegyrai, s-a întîmplat ca tocmai în acelaşi timp lacedemonienii să revină şi ei din Locrida, împotriva lor. Şi, de cum spartanii au fost văzuţi că trec strîmtoarea, cineva, dînd fuga la Pelopida, i-a zis: „Am căzut între duşmani". Pelopida i-a răspuns: „Şi ce-i mai mult decît dacă ar fi căzut ei între noi?" Şi Pelopida a poruncit întregii călărimi să treacă îndată înainte, ca să atace de la coadă, iar el a strîns pe un mic spaţiu pe hopliţi, trei sute la număr, căci nădăjduia că, năpustindu-se impetuos, va reduce foarte mult pe duşmani, care-i întreceau în număr. Lacedemonienii aveau două corpuri de armată; Ephoros[44] zice că un corp de armată era de cinci sute de oameni, Calistene[45] de şapte sute, iar alţii, printre care şi Polibiu, de nouă sute. Şi, întărindu-şi curajul polemarhii spartanilor, Gorgoleon şi Teopomp au pornit şi ei contra tebanilor.

Şi s-a înteţit un atac chiar între comandanţi, izbindu-se din amîndouă părţile, cu avînt şi putere. Cei dintîi au căzut polemarhii lacedemonienilor care se aruncaseră asupra lui Pelopida. Apoi, fiind loviţi şi pierind şi cei din jurul lor, toată armata spartană a fost cuprinsă de frică. Tebanii s-au împărţit în două, ca unii care voiau să se năpustească din faţă, dar şi să se strecoare în afară. Deoarece Pelopida îi conducea pe spartanii care mai rezistau şi îşi făcea, ucigînd, drum printre ei, atunci acesta împreună cu toţi ceilalţi au luat-o la fugă în neorînduială.

Dar urmărirea nu s-a făcut pe un loc mare, căci tebanii se temeau de orchomenieni, care erau aproape, şi de urmărirea lacedemonienilor. Totuşi i-au respins cu putere atît cît să dobîndească izbînda cu forţa şi să treacă prin mijlocul armatei învinse. Şi, ridicînd un trofeu şi despuind pe duşmani, s-au întors acasă plini de avînt.

Într-adevăr, mai înainte, după cît se pare, în atîtea războaie cu elenii şi străinii, niciodată lacedemonienii, cînd erau mai numeroşi, n-au fost înfrînţi de alţii mai puţini şi nici cînd s-au bătut cu duşmanii, deopotrivă la număr, în rînduială de luptă. De aceea erau de neînfrînt în mîndria lor şi vîrau spaimă în duşmani cu faima lor şi nici chiar pe cei care socoteau că pot, cu o armată deopotrivă, să se poarte la fel cu spartanii, nu i-au atras la luptă. Dar bătălia aceea, cea dintîi, a arătat şi celorlalţi eleni că nu numai Eurotas-ul[46], ori numai locul dintre Babyca[47] şi Cnacyon[48] produce oameni luptători şi războ-

nici, ci că pretutindeni, unde se nasc tineri cu rușine de faptele urîte și cu îndrăzneală pentru împlinirea faptelor frumoase și cărora le e frică mai mult de răul nume decît de primejdii, sînt oamenii cei mai de temut pentru dușmani.

XVIII. Iar „batalionul sacru", după cum se spune, l-a alcătuit, cel dintîi, Gorgida, din trei sute de bărbați aleși, cărora, după ce și-au așezat tabăra în Cadmeea, cetatea le-a pus la îndemînă putința de a-și face exercițiile și de a-și duce viața lor și de aceea erau numiți „batalionul de cetate", căci oamenii de atunci numeau, în chip potrivit, acropolele cetății. Unii zic că această alcătuire de ostași a fost făcută de iubitori și de iubiți. Și se amintește o vorbă a lui Pammenes spusă în glumă. Astfel, el a zis că Nestor, erou al lui Homer, nu era un bun tactician cînd poruncea ca elenii să se rînduiască după triburi și fratrii.

„Pentru ca fratria să vie în ajutor fratriei și tribul tribului"[49], deoarece ar fi trebuit să așeze pe iubitor lîngă cel iubit. Zicea el că cei dintr-un trib nu țin prea mult în grijă pe cei din acel trib cu ei, în primejdii, pe cînd ceata alcătuită din prietenia dragostei este de nedesfăcut și de nesfărîmat, deoarece unii iubesc pe cei care le sînt dragi, iar ceilalți se rușinează de iubitori și rezistă astfel în primejdii unii pentru alții. Și faptul acesta nu este de mirare, dacă ținem seamă că iubiții se rușinează de iubitori mai mult decît de alții, chiar cînd nu sînt de față. Se spune că dușmanul era gata să ucidă pe un iubitor trîntit la pămînt, iar acela l-a rugat și l-a conjurat să-i vîre pumnalul în piept pentru ca nu cumva cel iubit, văzîndu-l mort și rănit în spate, să se rușineze. Se spune că și Iolaos[50], fiind iubitul lui Heracles, a împărtășit cu el luptele și și-a ținut scutul aproape de el. Aristotel spune că chiar pe vremea sa, la mormîntul lui Iolaos, iubitorii și iubiții își dădeau chezășii de dragoste. Este potrivit deci să numim sfînt batalionul, de vreme ce și Platon a numit pe iubitor „prieten stăpînit de zeu"[51]. Se zice că batalionul sfînt a rămas neînfrînt pînă la bătălia de la Cheroneea[52]. Iar cînd, după luptă, Filip, văzînd pe cei căzuți, s-a oprit în locul în care s-a întîmplat să zacă morți cei trei sute, după

ce întîmpinaseră cu pieptul sarissele și erau cu toții în arme, amestecați unii cu alții, s-a minunat și, aflînd că acesta este batalionul iubitorilor și iubiților, a izbucnit în lacrimi și a zis: „Prăpădească-se cei care bănuiesc că acești oameni au făcut sau au suferit vreun lucru urît".

XIX. Și, îndeobște, începutul prieteniei între iubitori nu l-a oferit ca exemplu tebanilor pățania lui Laios[53], cum zic poeții, ci legiuitorii, voind să îmblînzească și să le înmoaie din copilărie avîntul și ambiția lor firească, au amestecat cu seriozitate și cu jocul mult cînt din flaut, ducîndu-l la cinste și loc de frunte, iar în palestre au crescut un Eros luminos și au temperat astfel caracterele tinerilor. Bine au mai așezat în cetate, pe lîngă aceasta, și pe zeița despre care se zice că s-a născut din Ares și din Afrodita[54], gîndind că, acolo unde luptătorii și războinicii au bune legături și înțelegere cu cei care se împărtășesc din convingere și farmec, toate lucrurile se temeinicesc, prin armonie, în cea mai bine rînduită și împodobită chivernisire de stat.

Acest batalion sfînt, împărțindu-l deci Gorgida în primele perechi și aliniindu-l pe lîngă întreaga falangă a hoplîților, nu dădea în vileag vitejia oamenilor și nici nu folosea puterea lor la lucru, îndeobște, deoarece se împrăștiase și se amestecase mult cu oastea slabă, dar Pelopida, cînd vitejia lor a strălucit lămurit la Tegyrai și în jurul lui, nu i-a mai împărțit și nici nu i-a mai destrămat, ci, folosindu-se de ei ca de un singur corp, s-a avîntat în primejdia celor mai mari bătălii. Astfel, după cum caii se avîntă cu mai multă putere înhămați la care decît singuri, nu pentru că, dînd năvală mai mult, lovesc puternic aerul care-l sparg cu mulțimea lor, ci pentru că le atîță sufletul întrecerea dintre ei și ambiția, tot așa socotea Pelopida că ostașii cei buni, trezind unii într-alții dorul de fapte mari, sînt cei mai folositori și mai curajoși spre fapte de obște.

XX. Iar cînd lacedemonienii făcuseră pace cu toți elenii dar începuseră război numai cu tebanii, iar Cleombrotos, regele, năvălise, aducînd cu el zece mii de hopliți și o mie de călăreți, iar primejdia pentru tebani nu era dintre

acelea împotriva cărora luptaseră mai înainte ci, dimpotrivă, era un zvon amenințător, o împrăștiere a cetățenilor, și o frică așa cum nu mai stăpînise încă Beoția, Pelopida a ieșit din casă și, în timp ce femeia îl petrecea plîngînd și îndemnîndu-l să se salveze, i-a zis: „Aceste îndemnuri trebuie să le faci, femeie, oamenilor de rînd, dar pe dregători să-i îndemni să scape pe ceilalți".

Ducîndu-se deci Pelopida în tabără și găsind pe beotarhi în dezbinare de păreri, el, cel dintîi, a fost de părerea lui Epaminonda, care propusese să pornească la luptă împotriva dușmanilor; deși nu fusese ales beotarh, Epaminonda era comandantul batalionului sacru și despre el se credea, așa cum și era, că-i un bărbat drept, căci dăduse atîtea dovezi patriei că-i dorește libertatea.

Cînd deci s-au hotărît să se avînte în primejdie și și-au așezat tabăra în fața lacedemonienilor, la Leuctra, Pelopida a avut o vedenie în vis, care l-a tulburat foarte mult. Astfel, în cîmpia Leuctrei se aflau mormintele fiicelor lui Scedasos[55], pe care le numesc Leuctride, din pricina locului, căci aci s-a întîmplat să fie înmormîntate, cînd au fost siluite de niște străini spartani. Săvîrșindu-se deci o faptă atît de grozavă și de nelegiuită, tatăl fetelor, fiindcă nu găsise dreptate la Sparta, a rostit blesteme împotriva spartanilor și s-a ucis el însuși pe mormîntul fiicelor, dar mereu oracole și preziceri le tot spuneau spartanilor să se teamă și să se ferească de mînia de la Leuctra, deși nu prea mulți înțelegeau, căci nu cunoșteau locul, deoarece mai există o mică cetate în Laconia, lîngă mare, care se numește tot Leuctra și, lîngă Megalopolis în Arcadia, este un loc cu același nume. Grozăvia siluirii fetelor era deci cu mult mai veche decît evenimentele de la Leuctra.

XXI. Iar Pelopida, dormind în tabără, a visat că vede copilele jelindu-se lîngă morminte și blestemînd pe spartani, iar pe Scedasos îl îndemnau să jertfească o fecioară blondă, dacă vor să învingă pe dușmani. Părîndu-i deci înfiorător și nelegiuit acest îndemn, cînd s-a deșteptat, a povestit visul celorlalți conducători și prezicătorilor. Unii dintre ei nu-l îndemnau să lase visul nebăgat în seamă și nici să nu-i dea crezare, aducîndu-i drept pilde, dintre cei vechi, pe Menoiceus, fiul lui Kreon[56] și pe Macaria[57] lui

Heracles, iar dintre cei de mai tîrziu pe Ferecide[58], înțeleptul, ucis de către lacedemonieni, și pielea lui păzită, potrivit prezicerii, de către regi, și pe Leonida[59], care, după oracol, într-un fel oarecare, s-a jertfit pentru Elada, și încă pe cei jertfiți de Temistocle lui Dionisiu care mănîncă carne crudă înainte de bătălia de la Salamina. Ziceau că acele oracole le-au adeverit izbînzile, dar acest fapt a arătat cum lui Agesilau, care pornise din aceleași locuri și împotriva acelorași dușmani ca Agamemnon, zeița[60] i-a cerut jertfă propria-i fiică, și cum a avut vedenia aceasta cînd dormea în Aulis, dar Agesilau n-a dat-o, ci, cuprins de moleșeală, a pierdut expediția, care a fost fără faimă și nedusă la bun sfîrșit. Alții, dimpotrivă, îl opreau, zicînd că nici unuia dintre cei puternici și care sînt deasupra noastră nu-i este plăcută o jertfă atît de barbară și nelegiuită, pentru că nu sînt stăpîni acei Tifoni și Giganți, ci tatăl tuturor zeilor și oamenilor, iar a crede că daimonii se bucură de sîngele și uciderea oamenilor este poate cam prostesc lucru, dar, dacă sînt așa, trebuie să nu-i băgăm în seamă, căci sînt neputincioși, deoarece numai în slăbiciunea și răutatea sufletului se nasc și dăinuie poftele ciudate și rele.

XXII. Pe cînd fruntașii se aflau în astfel de discuții și mai ales Pelopida era în încurcătură, o mînză, fugind dintr-o herghelie de cai și avîntîndu-se prin mijlocul armelor, cum a ajuns la ei, s-a oprit. Și unora dintre ei le-a atras atenția și culoarea coamei, care strălucea ca focul, și mîndria, și semeția nechezatului, dar prezicătorul Teocrit, dîndu-și seama de înțelesul faptului, a strigat către Pelopida: „Ți-a venit victima, fericitule, și să nu mai așteptăm altă fecioară, ci primește-o și folosește-o pe aceea pe care ți-o dă zeița". După aceasta, luînd mînza, au dus-o la mormintele fecioarelor și, făcînd jurăminte și împodobind-o cu panglici, au jertfit-o, și, plini de bucurie, e însuși au răspîndit vorbă în tabără despre vedenia lui Pelopida și despre jertfă.

XXIII. Iar în luptă, Epaminonda ducea falanga înclinată spre stînga — pentru ca aripa dreaptă a spartanilor să fie cît mai departe de ceilalți eleni — și se năpustea cu toate

puterile în flanc şi-l împingea pe Cleombrotos ca să-l respingă; duşmanii au aflat ceea ce se petrecea şi au început să se mişte în rînduială de bătaie şi să-şi desfăşoare aripa dreaptă şi s-o ducă în ocol, cu gîndul de a învălui şi împresura cu mulţimea lor pe Epaminonda; în aceste clipe, Pelopida a alergat şi, strîngînd pe cei trei sute, a luat-o înaintea lui Cleombrotos, mai înainte ca acesta să-şi desfăşoare sau să-şi strîngă iarăşi flancul şi să închidă linia de bătaie, şi s-a năpustit asupra lacedemonienilor, care nu rezistau, ci se tulburau unii pe alţii. Desigur, spartanii erau cei mai dibaci meşteri şi înţelepţi în ale războiului, dintre toţi, dar pentru nimic altceva nu se pregăteau şi nu se obişnuiau atîta, cît să nu fie înşelaţi şi să nu fie tulburaţi, dacă linia de bătaie se destramă, ci, fiecare folosindu-se de ceilalţi ca epistaţi şi zeugiţi, oricînd şi oriunde s-ar ivi primejdia, să facă faţă, să se pună în rînduială şi să lupte la fel. Atunci însă, deoarece falanga lui Epaminonda se năpustise numai asupra lor şi trecuse pe lîngă ceilalţi, iar Pelopida luase armele cu o iuţeală şi un curaj de necrezut, în aşa fel li s-au năruit mîndria şi ştiinţele, încît s-a produs o fugă şi un măcel al spartanilor, cum nu mai fuseseră mai înainte. De aceea, Pelopida, deşi nu era beotarh şi conducea numai o mică parte de oştire, a adus totuşi o parte din slava acelei victorii şi a izbînzii egale cu a lui Epaminonda, care era beotarh şi conducea toată oastea.

XXIV. În Peloponeş amîndoi, fiind beotarhi, au dat năvală şi şi-au atras cele mai multe din populaţiile de acolo, desprinzînd de lacedemonieni Elida, Argosul, întreaga Arcadie şi cea mai mare parte din Laconia însăşi.

Era, într-adevăr, inima iernii, pe la solstiţiu şi pînă la sfîrşitul ultimei luni mai rămîneau puţine zile, iar conducerea trebuiau s-o ia în primire alţii, la începutul primei luni a anului nou, sau să moară cei care nu o predau. Ceilalţi beotarhi, temîndu-se şi de această lege şi căutînd să fugă şi de iarnă, se grăbeau să aducă armata acasă, Pelopida însă, cel dintîi, votînd la fel cu Epaminonda şi pornind împreună cu el, a dus pe concetăţeni împotriva Spartei şi a trecut Eurotas-ul. Şi a cucerit multe cetăţi spartane şi a prădat toată ţara pînă la mare în fruntea unei armate de şaptezeci de mii de eleni, dintre care mai puţin de a douăsprezecea parte erau tebanii înşişi. Dar faima celor doi bărbaţi îi făcea pe toţi aliaţii, fără o hotărîre de obşte şi fără votare, să urmeze în tăcere pe acei conducători. Căci cea dintîi şi cea mai de seamă lege, după cît se pare, îl încredinţează în chip firesc, pe conducătorul care poate să salveze, celui care cere salvarea, aşa cum cei care plutesc, cînd e timp frumos şi înaintează pe lîngă ţărm, se poartă cu necuviinţă şi îndrăzneală faţă de cîrmaci, dar de îndată ce dau de furtună şi de primejdie, îşi îndreaptă privirile către el şi-şi pun nădejdile numai în el. Căci şi argeenii, şi elenii, şi arcadienii, certîndu-se în synedrii[61] şi gîlcevindu-se cu tebanii pentru conducere, în timpul luptelor înseşi şi în primejdii, dînd de bunăvoie ascultare, urmau pe comandanţii lor. În acea expediţie, au strîns Arcadia într-o singură putere şi, prădînd Mesenia, pe care o administrau spartanii, au chemat pe vechii mesenieni şi i-au readus, colonizînd cu ei localitatea Ithome[62], şi, pornind spre casă prin Cenchreai[63], au învins pe atenieni, care încercau să-i hărţuiască prin strîmtori şi să le împiedice mersul.

XXV. Pentru aceste fapte, toţi cetăţenii îmbrăţişau cu multă dragoste virtutea şi se minunau de norocul celor doi bărbaţi, dar pizma politică, înnăscută în oameni, care creşte o dată cu slava altora, le pregătea primiri urîte şi necuviincioase. Astfel, Pelopida şi Epaminonda cînd s-au întors, au fost daţi în judecată pentru că, deşi legea poruncea ca în prima lună, numită Bucation[64], să predea beotarhia altora, ei au mai deţinut-o patru luni întregi, în care au orînduit cele din Mesenia, Arcadia şi Laconia. Cel dintîi a intrat în judecătorie Pelopida, de aceea a şi fost şi mai mult în primejdie, dar în cele din urmă amîndoi au fost achitaţi. Iar nedrepte învinuiri şi grele încercări le-a suferit Epaminonda fără tulburare, făcînd din resemnarea în cele politice un mare titlu de bărbăţie şi mărinimie. Dar Pelopida, fiind din fire mai pornit pe mînie şi fiind şi aţîţat de prieteni să se apere împotriva duşmanilor, n-a lăsat nefolosit prilejul dat de astfel de învinuire. Menecleidas[65], retorul, era unul dintre cei care intraseră în casa lui Caron cu Pelopida şi Melon, dar, deoarece nu se bucura de aceeaşi preţuire în faţa tebanilor, fiind meşter la vorbă,

dar nerușinat și rău de caracter, se folosea de însușirile sale firești ca să învinuiască pe nedrept și să atace pe cei mai cu trecere, fără să înceteze nici după acel proces.

Așadar, pe Epaminonda a izbutit să-l îndepărteze din beotarhie și să-l atace, în politică, multă vreme, pe Pelopida n-a putut însă să-l acuze în fața poporului, ci a pus la cale să-l încaiere cu Caron și, fiindcă pizma își găsește o mîngîiere obișnuită încercînd să arate că aceia față de care pizmașii înșiși nu pot să se arate mai buni sînt oarecum mai răi decît alții, mult se străduia el în fața poporului să înalțe faptele lui Caron și să ridice în slăvi strategiile și victoriile lui. Și, în cinstea luptei de cavalerie de la Plateea, în care dobîndiseră izbînda sub conducerea lui Caron, au pus la cale să facă un tablou în felul următor: Androcide din Cizic primise de la cetate sarcina de a picta o altă luptă și lucra la Teba. Producîndu-se însă răscoala și izbucnind războiul, tebanii au oprit la ei tabloul, care n-avea mult pînă să fie sfîrșit. Menecleidas l-a convins deci ca, dedicîndu-l, să scrie numele lui Caron, la gîndul că vor vesteji gloria lui Pelopida și a lui Epaminonda. Era însă prostească ambiția, deoarece față de atîtea și atît de mari lupte, era slăvită o singură faptă și o singură victorie, în care se spunea că a căzut un oarecare Gerondas, un spartan de rînd, și împreună cu el patruzeci de oameni, dar altceva nimic de seamă nu se făcuse. Această hotărîre a poporului, Pelopida o atacă spunînd că este împotriva legii și susținînd că nu era în tradiția tebanilor să cinstească pe un om îndeosebi, ci să păstreze numele izbînzii pentru cetate, îndeobște. În tot timpul procesului, Pelopida a ridicat în slăvi, din belșug, pe Caron, iar pe Menecleidas l-a arătat că este un om rău și pizmaș și a întrebat pe tebani, dacă ei înșiși n-au făcut nici o faptă mare[66] ... încît să nu osîndească pe Menecleidas la amendă. El, neputînd-o plăti din pricina mărimii, mai tîrziu a pus la cale să tulbure și să răstoarne orînduirea politică. Aceste fapte ne dau putința de a vedea și caracterul oamenilor.

XXVI. Iar cînd tiranul Alexandru din Pherai[67] purta război, pe față, cu mulți tesalieni și le întindea curse tuturor și cetățile au trimis soli la Teba, ca să ceară un comandant și oaste. Pelopida, văzînd că Epaminonda orînduiește lucrurile din Peloponez, s-a dat pe sine însuși și a îmbrățișat cauza tesalienilor, pentru că nici nu răbda ca știința și puterea sa să stea în nelucrare și nici nu socotea că acolo unde este de față Epaminonda mai este nevoie de alt comandant. Cînd a pornit deci cu armată în Tesalia, a pus îndată stăpînire pe Larissa, iar cînd a venit Alexandru și-l ruga să se împace, Pelopida încerca să-l facă, din tiran, cîrmuitor blînd și păstrător de lege pentru tesalieni. Dar, deoarece era de neîmblînzit și sălbatic și mare era cruzimea lui, și mult mai erau învinuite și nerușinarea și lăcomia lui, Pelopida s-a mîniat împotrivă-i și, fugind de acolo mîniat, a venit cu doriforii[68]. Iar Pelopida, lăsîndu-le tesalienilor multă netemere din partea tiranului și bună înțelegere între ei, a pornit în Macedonia, în timp ce Ptolemeu purta război cu Alexandru, regele macedonenilor, căci amîndoi îl chemau ca împăciuitor și judecător și aliat, avînd să fie ajutor celui care se va vedea că este nedreptățit. Ducîndu-se deci Pelopida și lichidînd neînțelegerile și aducînd pe fugari în patrie, a luat ostatic pe Filip, fratele regelui, și pe alți treizeci de băieți dintre cei mai cu vază și i-a așezat în Teba, arătîndu-le elenilor cît de departe au mers lucrurile tebanilor, datorită faimei puterii și încrederii în dreptatea lor. Acesta era acel Filip, care mai tîrziu a purtat război împotriva elenilor pentru a le răpi libertatea, dar atunci, copil fiind, își petrecea zilele în Teba, la Pammenes. De atunci, s-a părut că tindea a deveni emulul lui Epaminonda, poate fiindcă își dădea seama de energia lui în războaie și în strategii. Aceasta era numai o mică parte din virtutea lui, dar din stăpînirea și din dreptatea și din mărinimia și din blîndețea, prin care era într-adevăr mare Epaminonda, nu s-a împărtășit Filip nici din fire, nici prin imitație.

XXVII. După aceasta, învinuindu-l iarăși tebanii pe Filip din Pherai cum că tulbură cetățile, Pelopida a fost trimis la el în solie împreună cu Ismenias[69]. Și s-a înfățișat fără să aducă oaste din patrie și fără să se aștepte la război, dar a fost silit să se folosească de tesalieni spre a grăbi lucrurile.

Însă în acest timp iarăși se tulburau lucrurile în Macedonia (căci Ptolemeu ucisese pe rege și-i ocupase domnia, iar prietenii celui ucis îl chemau pe Pelopida). Pelopida, voind să se arate în mijlocul treburilor, dar neavînd soldați de-ai săi, a luat cîțiva ostași plătiți de acolo și, cu ei, a pornit împotriva lui Ptolemeu. Iar cînd s-au apropiat unii de alții, Ptolemeu a corupt pe soldații plătiți, convingîndu-i să treacă de partea lui, iar Pelopida, temîndu-se de faima și de numele lui, l-a întîmpinat ca pe un mai puternic și dîndu-i dreapta și rugîndu-l, Ptolemeu a căzut la învoială ca stăpînirea s-o păstreze pentru frații răposatului și să aibă aceiași dușmani și prieteni cu tebanii. Ostatici, pentru acestea, a dat pe fiul său Philoxenos și pe cincizeci dintre prieteni. Pe ostatici, Pelopida i-a trimis în Teba, dar, mîniindu-se foarte greu pentru trădarea ostașilor plătiți cu bani și aflînd că cea mai mare parte a banilor și femeile și copiii lor sînt la Pharsalos[70], Pelopida, pentru ca să-i captureze și să le dea pedeapsa cuvenită pentru batjocura ce-i făcuseră, a adunat cîțiva tesalieni și a pornit spre Pharsalos. Dar cînd el ajunsese pe aproape, regele Alexandru s-a arătat cu oaste. Pelopida și cu cei din jurul său, socotind că vine spre a se dezvinovăți, s-au dus la el, deși îl știau primejdios și ucigaș, dar, datorită Tebei și faimei și slavei lor, nu se așteptau că ar putea să pățească ceva. Însă el, cum i-a văzut că se apropie neînarmați și singuri, i-a prins îndată și a ocupat Pharsalul, și a vîrît frică și groază în toți cei supuși, la gîndul că, după o astfel de nedreptate și îndrăzneală, nu va mai cruța nimic și se va purta cu oamenii și lucrurile care-i cădeau în mînă, la fel, ca unul care-și pierduse orice nădejde în viața sa.

XXVIII. Tebanii, auzind aceste lucruri, s-au mîniat foarte și au trimis îndată oaste, alegînd alți comandanți, căci erau mîniați pe Epaminonda. Iar regele, aducînd pe Pelopida în Pherai, mai întîi a lăsat pe cei care voiau să vorbească cu el, socotind că s-a făcut de plîns și umil din pricina nenorocirii. Dar cînd Pelopida îndemna pe phereenii[71] care plîngeau să aibă curaj, zicînd că chiar acum regele va fi pedepsit, iar la rege a trimis să-i spună că este ciudat să chinuie și să ucidă în fiecare zi cetățeni nenorociți și care n-au nici o vină, dar îl cruță pe el însuși, despre care știe că-l va pedepsi, dacă va scăpa. Regele, minunîndu-se de mîndria și de curajul lui, i-a spus: „Te grăbești să mori, Pelopida?" Pelopida i-a răspuns: „Da, pentru ca tu să pieri mai repede, căci acum ești urît de zei mai mult decît oricînd". De atunci, regele a oprit pe cei dinafară să stea de vorbă cu el.

Teba, fiica lui Iason și soția lui Alexandru, aflînd de la cei care îl păzeau pe Pelopida despre curajul și noblețea lui, a dorit să-l vadă și să stea de vorbă cu el. Și cînd s-a dus la el și, ca femeie, nu și-a dat seama îndată de măreția caracterului lui într-o astfel de nenorocire, dar înțelegînd, după tunsoarea, și după haina, și după felul lui de viață, că îndură o situație grea și nepotrivită cu faima lui, a plîns. La început, Pelopida, neștiind ce femeie este, s-a minunat, iar cînd a aflat, i s-a adresat cu numele ei după tată, căci fusese prieten și intim cu Iason. Zicîndu-i ea: „Mi-e milă de soția ta", Pelopida i-a răspuns: „Și mie mi-e milă de tine că, fără să fii în lanțuri, îl rabzi pe Alexandru". Acest cuvînt a atins-o oarecum, căci nu putea suferi cruzimea și îngîmfarea regelui, care, printre alte nerușinări, săvîrșise pederastie cu fratele ei cel mic. De aceea, ducîndu-se adesea la Pelopida și încurajîndu-l în suferințele lui, l-a umplut de curaj și de mîndrie și de ură împotriva lui Alexandru.

XXIX. Comandanții tebanilor năvăliseră în Tesalia, dar nu săvîrșiseră nici o faptă glorioasă, ci, din pricina lipsei de experiență sau de noroc, se retrăseseră în chip rușinos; cetatea i-a amendat pe fiecare cu o mie de drahme, iar pe Epaminonda l-au trimis în fruntea oastei acolo. Îndată s-a produs o mare frămîntare printre tesalieni, impresionați de faima lui Pelopida, iar situația regelui n-avea nevoie de o prea tare clătinare spre a se prăbuși, o atît de mare frică cuprinsese pe comandanții și prietenii din jurul lui și o atît de mare pornire spre dezbinare și bucurie pentru viitor îi stăpînea pe supușii lui, gîndind că acum vor vedea pe tiran pedepsit.

Totuși, Epaminonda, punînd gloria sa mai prejos de salvarea lui Pelopida și temîndu-se ca nu cumva, în tulburarea lucrurilor, Alexandru, desperat, să se întoarcă asupra lui ca o fiară, era neîncetat preocupat de război și, înconjurîndu-l, se pregătea cu cele de trebuință și-l ținea

pe tiran pe loc, avînd de gînd să nu dea nici frîu liber îngîmfării lui şi s-o încurajeze, dar nici să-i zgîndărească asprimea şi avîntul, căci aflase despre cruzimea lui şi despre disprețul pentru cele bune şi drepte. Mai aflase cum îngropa oamenii de vii, pe alții îi îmbrăca în haine de mistreți şi de urşi şi, aducînd cîini de vînătoare, îi sfîşia şi-i străpungea cu sulița, făcînd din asta o glumă şi cum, înconjurînd cetățile Melibaia şi Scotussa, aliate şi prietene, cînd poporul era în adunare, l-a înconjurat de străji şi a măcelărit pe tineri, iar lancea cu care a ucis pe divinul Polyphron[72] a sfințit-o şi, legînd-o cu panglici, o cinstea cu jertfe ca pe un zeu şi o numea Tychon[73]. Şi, odată, cînd a văzut pe un actor de tragedie jucînd *Troienele* lui Euripide, Alexandru a plecat şi a părăsit teatrul şi a trimis vorbă actorului îndemnîndu-l să aibă curaj şi să nu joace mai rău pentru asta, căci n-a plecat fiindcă-l disprețuia, ci fiindcă-i era ruşine de cetățeni că, după ce nu i-a fost milă de nici unul dintre cei pe care-i ucisese, avea să fie văzut plîngînd la vederea nenorocirilor Hecabei şi Andromacei. Cu toate acestea, el, uluit de faima însăşi şi de numele şi de forma strategiei lui Epaminonda,

„S-a pitit ca un cocoş captiv, plecîndu-şi aripa" şi a trimis repede soli la el, ca să-l dezvinovățească. Dar Epaminonda n-a îngăduit ca tebanii să încheie pace şi prietenie cu un astfel de bărbat, ci, încheind învoială de încetarea războiului pe timp de treizeci de zile, i-a luat pe Pelopida şi pe Ismenias şi s-a retras.

XXX. Iar tebanii, aflînd că solii din partea lacedemonienilor şi atenienilor se îndreptau calm spre regele persan pentru alianță, au trimis şi ei pe Pelopida, chibzuind foarte bine față de faima lui. Astfel, mai întîi el a urcat prin provinciile regelui, fiind cunoscut şi faimos, căci faima luptelor împotriva lacedemonienilor străbătuse Asia repede şi pretutindeni; ba încă, de cum a pornit prima veste despre lupta de la Leuctra, adăugîndu-se mereu altă nouă izbîndă, faima, crescînd şi urcînd, pătrunsese foarte departe; apoi, cînd a fost văzut de satrapii şi de comandanții de la uşile regelui, le-a dat prilej de minunare şi cuvînt cum că acesta este bărbatul care a izgonit pe lacedemonieni de pe

uscat şi de pe mare şi care a strîns Sparta în jurul Taygetului şi Eurotasului, Sparta care cu puțin mai înainte ridicase războiul din jurul Susei şi Ecbatanei[74] împotriva marelui rege şi a perşilor, prin Agesilau.

Artarxerxe se bucura deci de toate acestea şi se minuna de Pelopida pentru faima lui şi-l făcea mare prin cinstirile pe care i le acorda, voind să arate că Pelopida este cinstit şi felicitat de cei mai de seamă oameni.

Iar cînd i-a văzut înfățişarea şi i-a aflat cuvintele, care erau mai cu temei decît ale aticilor şi mai simple decît ale lacedemonienilor, încă şi mai mult l-a îndrăgit şi, mînat de un sentiment regesc, nu a ascuns sentimentul de stimă pentru Pelopida, iar celorlalți soli nu le-a scăpat faptul că dintre toți cele mai multe cinstiri i le acordă lui. Deşi se pare că dintre eleni cel mai mult îl cinstise pe Antalcidas lacedemonianul, căci înmuind în mir cununa pe care o purta la băutură, i-o trimisese lui. Dar cu Pelopida nu s-a amuzat aşa, ci i-a trimis darurile cele mai strălucite şi cele mai mari dintre cele de preț şi a vestit prin crainic dovezile de stimă ca elenii să fie autonomi, Mesenia să fie locuită, iar tebanii să fie socotiți prieteni străbuni ai regelui. Avînd aceste răspunsuri, dar neprimind nici un dar, căci nu-l socotea semn de prietenie şi bunăvoință, Pelopida a plecat. Acest fapt i-a pus şi mai mult într-o lumină rea pe ceilalți soli. E deci firesc că atenienii, judecînd pe Timagoras, l-au ucis, pentru mulțimea darurilor, pe merit şi pe drept. Astfel, el luase nu numai aur şi argint, ci şi un pat foarte scump şi sclavi pentru paturi, sub cuvînt că elenii nu ştiu să le folosească şi încă optzeci de boi şi văcari, sub motiv că are nevoie de lapte de vacă, spre a se înzdrăveni şi, în sfîrşit, a coborît la mare purtat în lectică, iar celor care-l duceau li s-a dat plată de la rege patru talanți. Dar se pare că nu primirea darurilor a iritat cel mai mult pe atenieni. De asemenea, odată, cînd Epicrates, bărbosul, n-a tăgăduit că primise bani de la rege şi a susținut propunerea unei legi ca, în fiecare an, în locul celor nouă arhonți să se aleagă nouă soli la rege dintre oamenii din popor şi săraci, pentru care, primind daruri să aibă mijloace de trai, poporul a rîs. Dar ei sufereau greu că pentru tebani se făceau toate, negîndindu-se la

faima lui Pelopida, cu cît era mai puternică decît perioadele retorice şi decît vorbele în faţa unui om, care cinstea pe cei care sînt întotdeauna puternici prin arme.

XXXI. Aşadar, cînd s-a întors, solia i-a adus lui Pelopida o mare popularitate din pricina colonizării Meseniei şi autonomiei elenilor. Dar după ce Alexandru din Pherai revenise repede la firea lui şi prăpădise multe cetăţi din Tesalia şi pusese garnizoane la toţi aheii phtioţi[75] şi la poporul magneţilor[76], cetăţile au aflat că Pelopida s-a întors şi îndată au trimis soli la Teba să ceară oaste şi pe el comandant. Tebanii au votat cu însufleţire şi erau cu toţii gata, iar comandantul era să pornească cînd soarele a avut o eclipsă şi întunericul a cuprins cetatea în timpul zilei, iar Pelopida, văzînd că toţi sînt tulburaţi în faţa vedeniei, a socotit că nu trebuie să-i forţeze cînd erau cuprinşi de frică şi deznădăjduiţi şi nici să se avînte în primejdie cu şapte mii de soldaţi, ci s-a pus numai singur pe sine la dispoziţia tesalienilor şi, luînd trei sute de călăreţi voluntari şi străini, a pornit, deşi nici prezicătorii nu-l lăsau, nici ceilalţi cetăţeni nu erau cu tragere de inimă, căci se părea că un mare semn pentru un bărbat strălucit se făcuse din cer. El era foarte încălzit şi din pricina mîniei împotriva lui Alexandru, după insultele îndurate, şi nădăjduia că va găsi casa lui bolnavă şi distrusă din pricina celor ce i se spuseseră la Teba. Dar tare îl mai chema şi frumuseţea faptei, căci pe vremea cînd lacedemonienii trimiteau comandanţi lui Dionysios, tiranul Siciliei, şi harmoşti, iar atenienii primeau simbrie de la Alexandru şi-i ridicaseră o statuie ca binefăcător, tare era plin de dorinţa şi ambiţia de a arăta elenilor că numai tebanii luptă pentru cei supuşi tiranilor şi dărîmă dinastiile călcătoare de lege şi silnice printre eleni.

XXXII. Cînd Pelopida a ajuns la Pharsalos, şi-a strîns oastea şi a pornit îndată împotriva lui Alexandru. Iar el, văzînd că puţini tebani sînt în jurul lui Pelopida, dar că el însuşi are de două ori mai mulţi hopliţi decît tebanii, i-a întîmpinat lîngă Thetideion[77]. Cineva i-a spus lui Pelopida că tiranul vine împotrivă-le cu mulţi ostaşi, dar el i-a răspuns: „Este mai bine, căci vom învinge mulţi ostaşi".

Şi, în timp ce în mijloc, pe la aşa-zisele Cynoscephalai[78], se ridicau coline înclinate şi înalte, amîndoi au pornit să le ocupe cu pedestrimea. Dar Pelopida a zvîrlit călăreţii, care erau mulţi şi buni, împotriva călăreţilor duşmanilor. Şi, cum aceştia erau biruitori şi se avîntau peste tebanii care fugeau, în cîmpie, iar Alexandru a fost văzut ocupînd colinele şi dînd iureş asupra hoplitilor tesalieni, care veneau la atac, mai în urmă, şi făceau sforţări în faţa unor locuri grele şi înalte, tiranul i-a ucis pe primii, iar ceilalţi, primind lovituri, nu făceau nimic. Văzînd deci Pelopida situaţia, a chemat pe călăreţi şi le-a poruncit să se arunce asupra grosului duşmanilor, iar el luînd îndată un scut s-a vîrît în grabă printre cei care luptau la coline. Şi, trecînd cu putere printre cei din urmă spre cei dintîi, le-a insuflat tuturor atîta curaj şi avînt, încît şi duşmanilor li s-a părut că tebanii se făcuseră alţii şi că atacă şi cu trupul şi cu sufletul. Duşmanii au respins două sau trei atacuri, dar, văzîndu-i şi pe aceştia că atacă vitejeşte, iar călărimea se întoarce din dreapta, s-au retras pas cu pas. Iar Pelopida, văzînd de pe înălţime că întreaga tabără a duşmanilor încă nu este pusă pe fugă, dar că este plină de zgomot şi tulburare, s-a oprit şi a privit în jur, căutînd pe Alexandru însuşi şi, cînd l-a văzut în aripa dreaptă încurajînd şi rînduind pe soldaţii plătiţi, nu şi-a putut stăpîni mînia cu judecata, ci cuprins de înflăcărare la vederea lui şi predînd avîntului trupul şi conducerea faptei, s-a năpustit cu mult înaintea celorlalţi şi se avînta strigînd şi chemînd pe tiran. Alexandru n-a primit asaltul şi nici n-a rezistat, ci, fugind spre străjeri, s-a ascuns. Iar soldaţii plătiţi, unii, luîndu-se la harţă corp la corp, au fost ucişi de Pelopida, iar alţii au căzut loviţi de suliţe. Cei mai mulţi duşmani, zvîrlind sulităle printre arme, l-au rănit, pînă cînd tesalienii de pe coline, cuprinşi de spaimă, i-au sărit într-ajutor, dar el căzuse. Călăreţii, avîntîndu-se, au respins întreaga falangă şi, urmărind pe duşmani cît mai mult cu putinţă, au umplut cîmpia de morţi, doborînd mai mult de trei mii.

XXXIII. Că tebanii de faţă erau îndureraţi de moartea lui Pelopida, numindu-l tată şi salvator şi dascălul celor mai mari şi frumoase fapte, nu prea era de mirare. Dar

tesalienii și aliații, întrecînd prin votări toate onorurile cuvenite unei virtuți omenești, au arătat încă și mai mult prin simțămintele lor simpatia pentru Pelopida. Într-adevăr, se spune că cei care luaseră parte la luptă nu și-au pus platoșa, nici n-au pus frîu calului, nici nu și-au legat rana, cînd au aflat de moartea lui, ci mergeau încă înfierbîntați cu armele la Pelopida care era mort, ca și cum ar fi avut cunoștință, și-au îngrămădit prăzile luate de la dușmani în jurul corpului său, au tuns caii și s-au tuns și ei înșiși, și, mulți, ducîndu-se la corturi, n-au aprins nici focul, nici n-au luat masa, ci tăcere și liniște era în întreaga tabără, ca și cînd n-ar fi repurtat cea mai renumită și mai mare izbîndă, ci ca și cum ar fi fost înfrînți și reduși în sclavie de tiran.

Iar din cetăți, cînd s-au vestit acestea s-au înfățișat și dregătorii și cu ei efebi, și tineri, și preoți pentru primirea corpului, aducînd trofee și cununi și panoplii de aur. Și cînd era gata să ducă corpul neînsuflețit, apropiindu-se, cei mai bătrîni dintre tesalieni au cerut tebanilor să-l îngroape ei. Iar unul dintre tesalieni a zis: „Aliați, cerem de la voi un hatîr care ne aduce podoabă și mîngîiere într-o astfel de nenorocire. Căci tesalienii nu vor petrece viu pe Pelopida și nici nu-i vor da cinstirile vrednice cînd el ar mai putea să le vadă, ci, dacă vom putea să ne atingem de mort și să cinstim și să îngropăm noi corpul neînsuflețit, vom arăta că sîntem convinși că mai mare nenorocire s-a abătut peste tesalieni decît peste tebani, căci peste voi a căzut năpasta de a fi lipsit numai de un bun general, dar noi sîntem lipsiți și de el, și de libertate. Într-adevăr, cum vom mai îndrăzni să cerem alt comandant de la voi, dacă nu vă dăm în schimb pe Pelopida?". Tebanii au încuviințat cele cerute.

XXXIV. Și se pare că n-a fost altă înmormîntare mai strălucită decît aceea, pentru cei care socotesc că strălucirea nu constă în fildeș și aur și porfiră, după cum face Philistos[79], care slăvește și se minunează de înmormîntarea lui Dionysios, ca și cînd ar fi fost un epilog tragic al tragediei marii tiranii. Iar Alexandru cel Mare, cînd a murit Hephaistion[80], a tuns nu numai mînjii și catîrii, ci a smuls și crenelurile zidurilor, parcă să pară cetățile că

plîng, luînd, în locul formei de mai înainte, un chip tuns și de jale. Astfel de ordine, pornite de la despoți și duse la îndeplinire cu multă silă și cu pizma celor care le făceau și ura celor care erau siliți, nu erau de nici o plăcere și cinste, ci constituiau arătarea unei umflări barbare și al unui desfrîu, și al unei înfumurări, care își orînduiesc puterea în lucruri deșarte și vrednice de plîns. Dimpotrivă, un om din popor, murind în străinătate, fără să fie de față nici soția, nici copiii, nici rudele, fără să ceară și să facă presiuni nimeni, era petrecut de atîtea popoare și cetăți care se întreceau și era dus la mormînt și încununat, și pe drept părea că a obținut cea mai desăvîrșită fericire. Așa cum a spus Esop[81], moartea celor norocoși nu este foarte dureroasă, ci foarte fericită, deoarece le pune la loc sigur izbînzile faptelor bune și nu mai îngăduie sorții să le schimbe[82].

De aceea, prea bine a zis un spartan salutînd pe Diagoras, care-și vedea fiii și nepoții și nepoatele încununate la Olimpia: „Mori, Diagoras. Nu vei urca în Olimp".

Victoriile olimpice și pitice, eu cred că nimeni, dacă le-ar strînge pe toate la un loc, nu ar socoti nimerit să le compare cu una singură din luptele lui Pelopida, pe care le-a purtat în mare număr și a izbîndit și și-a dus cea mai mare parte a vieții în slavă și cinste, iar la sfîrșit, în a treisprezecea beotarhie, repurtînd o victorie, amestecată cu tiranoctonie[83], a murit pentru libertatea tesalienilor.

XXXV. Iar moartea lui mult a întristat pe aliați, dar și mai mult le-a folosit. Astfel, tebanii, cînd au aflat de moartea lui Pelopida, nelăsînd o amînare pedepsei, au pornit în grabă cu șapte mii de hopliți, cu șapte sute de călăreți sub comanda lui Malcites și a lui Diogeiton[84]. Și, surprinzînd pe Alexandru pe cînd își aduna oastea și se îngrijea de armată, l-au silit să dea înapoi cetățile pe care le cucerise, să lase liberi pe magneți și pe acheii ftioți, să-și retragă garnizoanele și să jure că va urma tebanii oriunde-l vor conduce și vor porunci. Tebanii s-au mulțumit cu aceasta, iar pedeapsa pe care Alexandru a ispășit-o zeilor pentru Pelopida o voi povesti. Teba, care-i era soție, mai întîi, așa cum am spus, a fost sfătuită de Pelopida să nu se teamă de strălucirea și aparatura tiraniei, cînd este

înconjurată de arme și de paznici. Apoi, ea însăși urînd necredința și cruzimea lui, s-a învoit cu cei trei frați ai ei, Tisifon, Pitholcios și Licofron, să-l ucidă, procedînd în acest fel. Întreaga casă a tiranului o stăpîneau străjile celor care-și petreceau noaptea pe aproape, iar camera în care dormea de obicei el era la etaj, și în fața ei straja o făcea un cîine legat. Toți se temeau de cîine, în afară de ei și de un sclav, care-l hrănea. Deci la vremea cînd Teba era gata să treacă la faptă, pe frați i-a ținut de cu ziuă, în apropiere, ascunși într-o casă, și intrînd singură, așa cum obișnuia, la Alexandru, care dormea, a ieșit iarăși, după puțin timp, și a poruncit sclavului să ducă cîinele, căci Alexandru vrea să doarmă în liniște. Apoi ea, temîndu-se ca tinerii să nu facă zgomot, cînd s-or urca pe scară, a așternut-o cu lînă și a adus pe frați, înarmați cu pumnale. Lăsîndu-i la ușă, a intrat ea însăși, și, ridicînd pumnalul spînzurat deasupra capului, a arătat semnul că bărbatul este culcat și doarme.

Tinerii erau înfiorați și șovăiau, dar ea i-a dojenit și s-a jurat mîniată c-o să trezească pe Alexandru și o să-i dea în vileag. Astfel, rușinîndu-se tinerii și, în același timp, umplîndu-se de groază, ea i-a dus înăuntru și i-a așezat în jurul patului, aducînd lampa. Unul l-a apucat de picioare, ținîndu-l strîns, al doilea, luîndu-l de păr, i-a spart capul, iar al treilea, lovindu-l cu pumnalul, l-a terminat. Datorită iuțelii sfîrșitului, a murit poate mai blînd decît se cuvenea, dar, prin faptul că singurul sau primul dintre tirani a pierit de mîna soției sale și, după moarte, corpul i-a fost zvîrlit și călcat în picioare de locuitorii din Pherai, s-a văzut că a îndurat lucruri vrednice de nelegiuirile lui.

MARCELLUS

NOTIȚĂ ISTORICĂ

În notița istorică la Viața *lui Fabius Maximus am dat lămuriri cu privire la cauzele războaielor dintre Roma și Cartagina, în general, și asupra desfășurării celui de-al doilea război punic, în special*[1].

Aici vom reaminti, pe scurt, cauzele conflictelor armate dintre Roma și Cartagina, iar în ceea ce privește cel de-al doilea război punic, la care a luat parte Marcellus, vom da mai ales lămuririle necesare înțelegerii mai limpezi a activității și personalității acestui om politic și comandant de oști roman.

Războaiele punice s-au purtat pentru dobîndirea dominației în Mediterana de apus. Ajunsă stăpînă a Italiei pe la 270 î.e.n., Roma, pornită de mult pe cuceriri, și-a îndreptat privirea spre porturile din Mediterana de apus, care constituiau punctele-cheie ale dominației în această regiune. Dar, stăpînă în regiunea porturilor amintite era atunci Cartagina, care, datorită economiei înfloritoare, bunei organizații comerciale și relativ bunei sale flote, își extinsese dominația asupra litoralului Africii de apus, asupra sudului Spaniei, asupra unei părți din Sicilia, asupra întregii Corsici și Sardinii, asupra insulelor Pityusae și Baleare. Bazîndu-și economia pe exploatarea largă a muncii sclavilor, care trudeau pe întinsele latifundii răpite populației băștinașe – cartaginezii erau fenicieni din Tir – și pe negoțul de tranzit, Cartagina nu avea o producție meșteșugărească prea dezvoltată. Pentru a ține în ascultare pe

[1] Vezi și *Istoria Universală*, vol. II, pp. 281 și urm. N. A. Maşkin. *Istoria Romei antice*, pp. 130 și urm. A. Piganiol, *La conquête romaine*, pp. 250 și urm. *Realenc. der Altertumswissenschaft* . . . , la articolul Fabius Maximus.

oamenii liberi săraci, cărora le luase pămîntul, şi pe numeroşii sclavi, Cartagina dispunea de doi suferi [magistraţi], aleşi în fiecare an, care comandau şi armata, de un comitet al senatului, alcătuit din treizeci de membri, care rezolva treburile curente, de un senat, alcătuit din trei sute de membri, care era organul legiuitor şi de un alt senat compus din o sută patru membri, for judecătoresc suprem. Adunarea poporului avea un rol cu totul şters. Armata şi flota erau comandate de ofiţeri cartaginezi, dar soldaţii erau mercenari şi oameni recrutaţi din triburile supuse sau dependente. Armata de uscat dispunea de elefanţi şi de maşini de război, iar vasele aveau fiecare douăzeci şi cinci de vîslaşi.

Roma avea atunci o economie agricolă predominantă, cu o slabă dezvoltare a meşteşugurilor. Şi Roma dispunea de mari latifundii, pe care munceau numeroşi sclavi, procuraţi în timpul războaielor purtate de ea pentru cucerirea Italiei. La Roma, încă devreme, structura societăţii devenise foarte complexă. Îndată după alungarea regilor – după tradiţie, la 509 î.e.n. – începuseră aprige lupte între plebei şi patricieni. Plebeii, de la 494 şi pînă la 366, deci în decurs de un secol şi un sfert, izbutiseră să obţină toate drepturile civile şi politice pe care le deţinuseră mai înainte numai patricienii. Dacă la alungarea regilor se găseau la Roma numai patricieni, plebei şi sclavi, acum, în preajma izbucnirii războaielor punice, în capitala Italiei se aflau: patricieni, plebei (bogaţi, mari latifundiari, mari negustori, sau săraci, mici proprietari de pămînt, mici negustori), liberţi (sclavi liberaţi), sclavi. În afară de aceste categorii, privite mai ales din punctul de vedere al originii lor sociale, la Roma, în decursul timpului, se constituise o pătură socială superioară, din familiile ai căror membri deţinuseră în trecut o înaltă magistratură în stat numită nobilitas *(nobilime). Aşadar, în epoca de care ne ocupăm, un sclav, dacă putea să-şi procure bani de răscumpărare, se putea elibera, un plebeu, dacă era bogat şi întreprinzător, putea să ajungă la o înaltă magistratură în stat, iar urmaşii lui să devină* nobiles, *şi, invers, un patrician să ajungă sărac şi să nu fie* nobiles. *Pe la 270 î.e.n. la înaltele magistraturi ajungeau mai ales nobiles, constituiţi, acum, din patricieni şi plebei. Aparatul de stat roman era compus din doi consuli, care se alegeau în fiecare an, şi care deţineau puterea supremă, de doi praetori care aveau în sarcină administrarea justiţiei, de doi cenzori, aleşi la fiecare cinci ani, pentru optsprezece luni, care prevedeau listele de cetăţeni şi stabileau posibilităţile de plată după avere ale fiecăruia (censul) de patru quaestori care se îngrijeau de administrarea banilor publici, de doi edili plebei şi de doi edili curuli, care aveau datoria de a veghea asupra poliţiei, asupra aprovizionării ei cu alimente, ocrotirii sănătăţii, pazei străzilor, îngrijirii clădirilor, templelor, băilor, asupra sărbătorilor şi jocurilor; zece tribuni ai plebei, care aveau dreptul de a apăra plebeii împotriva samavolniciilor magistraţilor, dreptul de a convoca plebea în adunare şi a discuta proiecte de lege, dreptul de a-şi exprima părerea în senat. În caz de mare primejdie pentru stat, se alegea un dictator, pe timp de şase luni, care deţinea o putere absolută. Senatul, centrul vieţii politice a statului roman, era alcătuit din foşti magistraţi şi din oameni bogaţi, patricieni şi plebei. În faţa senatului veneau în dezbatere cele mai importante probleme, pacea sau războiul, provinciile, finanţele, securitatea statului, diferite proiecte de lege. Izvorul de bază al puterii îl constituia însă adunarea poporului, care, convocată pe centurii sau pe triburi, alegea pe magistraţi şi aproba sau respingea diferite proiecte de lege.*

Cu aceste structuri sociale şi de stat – cea romană cu mult mai complexă decît cea cartagineză – au pornit să se înfrunte în cele două mari războaie Roma şi Cartagina.

Dintre informaţiile date în notiţa istorică la Viaţa *lui Fabius Maximus, cu privire la primul război punic, vom reaminti numai că primul război punic (izbucnit dintr-un incident care ar fi putut fi uşor aplanat, dacă n-ar fi mocnit de mult contradicţiile dintre cele două cetăţi) a durat de la 264 şi pînă la 241 cu victorii şi înfrîngeri pentru ambele tabere, pînă cînd Roma a trebuit să facă un uriaş efort naval şi, construindu-şi o flotă puternică, să poată înfrînge flota cartagineză, în 241, la insulele Aegates. Romanii s-au ales cu Sardinia şi Corsica, pe care le-au cotropit la puţin timp după încheierea păcii, profitînd de slăbiciunea Cartaginei.*

Roma a ieșit considerabil întărită după război. Prin afluxul de sclavi s-a sporit producția sclavagistă agricolă și, relativ, și cea meșteșugărească, activitatea comercială s-a intensificat, circulația monetară s-a mărit. În acest timp, patricienii și plebeii bogați s-au îmbogățit și mai mult, pe cînd numărul micilor proprietari de pămînt care se ruinau era din ce în ce mai mare.

Cartagina, mai întîi (241–238), a trebuit, învestind cu comanda pe Hamilcar Barcas, să potolească revoltele sclavilor și mercenarilor. Apoi, același Hamilcar Barcas, spre a pregăti puncte de sprijin în vederea unei răfuieli finale cu Roma, a început un război de cucerire în Spania, care a durat din 237 pînă în 228. Rezultatul a fost că sudul Spaniei a trecut în stăpînirea Cartaginei, care a întemeiat acolo orașul Cartagina Nouă, numit pînă azi Cartagena, spre a exploata minele de argint și plumb care se găseau în apropiere. În anul 226, Hasdrubal, succesorul lui Hamilcar, mort în 229 î.e.n., încheie un tratat cu Roma, prin care Cartagina se angaja să nu treacă fluviul Hiberus (Ebrul). În 221 î.e.n. Hasdrubal este asasinat. Armata proclamă șef pe cumnatul său, Hanibal, iar senatul cartaginez confirmă alegerea. Hanibal pornește de îndată la supunerea unor triburi iberice învecinate cu teritoriile cucerite mai înainte, iar după puțin timp atacă cetatea Sagunt, sub pretext că această cetate atacase un trib iberic supus Cartaginei. Sagunt trimite o solie la Roma, ca să ceară ajutor. Senatul, după ce șovăie cîtva timp, trimite o solie la Hanibal, cerîndu-i să înceteze asediul. Hanibal nici nu vrea să audă. Solia se duce la Cartagina și cere, îndîrjită, senatului cartaginez să-l predea pe Hanibal. După dramatice dezbateri, senatul cartaginez respinge cererile soliei romane. Acest refuz a constituit în fond ruperea tratatului privitor la Sagunt încheiat anterior și deci deschiderea porților războiului, care a fost pornit de Hanibal în primăvara anului 218 î.e.n.

Amintim, în cele ce urmează, principalele faze ale acestui război. În primăvara anului 218 î.e.n., Hanibal pornește războiul împotriva Romei, în fruntea unei armate de optzeci de mii de pedestrași, nouă mii de călăreți și treizeci și șapte de elefanți. Ducîndu-și drumul pe coasta de răsărit

a Spaniei, el trece Pirineii în iunie, pentru ca, în august, să ajungă la fluviul Rhodanus (Ron). În plină toamnă, pe la sfîrșitul lui septembrie, Hanibal se găsea la poalele Alpilor, pe care îi trece apoi cu uriașe sulerințe și pierderi: se spune că mai puțin de un sfert din pedestrașii săi și numai cîțiva elefanți au mai supraviețuit. Hanibal, pînă la trecerea Alpilor, avusese de înfruntat hărțuielile unor triburi galice, iar la Rhodanus îi ieși înainte, cu două legiuni, Publius Cornelius Scipio, în fruntea călărimii. Hanibal însă refuzase să dea bătălia, retrăgîndu-se spre Isara (Isère), afluent al Rhodanului. Scipio trimite atunci cele două legiuni fratelui său Gnaeus în Spania, iar el se înapoiază la Pisa, ia comanda celor două legiuni care luptau împotriva tribului gal al Caiilor, și pornește împotriva lui Hanibal. După o mică încleștare la rîul Ticinus, Scipio se retrage la Placentia (Piacenza), unde sosește cu două legiuni, din Sicilia, consulul Tiberius Sempronius Longus. Scipio și Longus își unesc forțele și-l înfruntă pe generalul cartaginez la rîul Trebia, dar sînt înfrînți în iarna anului 218 î.e.n. În primăvara anului 217, are loc faimosul dezastru al armatei romane la lacul Trasimen, unde a căzut consulul C. Flaminius și au fost uciși peste cincisprezece mii de ostași romani. O uriașă panică a cuprins Roma cînd s-a aflat de acest dezastru. Toată lumea se aștepta că Hanibal va porni spre Roma. După zile de panică și de înfrigurate discuții, pe la începutul lui iulie 217, adunarea poporului alege dictator pe Quintus Fabius Maximus Verrucosus, numit mai tîrziu, Cunctator (zăbavnicul), din pricină tacticii sale împotriva lui Hanibal. S-au luat măsuri de înfruntarea unui atac: s-au distrus podurile peste Tibru, iar fortificațiile au fost reparate. Hanibal n-a atacat însă Roma, ci și-a continuat drumul, prin Umbria și Picenum, spre litoralul Adriaticii, mulțumindu-se să pustiască ogoarele cetățenilor romani, dar să le cruțe pe ale italicilor și să dea drumul prizonierilor, în scopuri de propagandă.

Fabius Maximus se mulțumește să-l hărțuiască pe Hanibal, împiedicîndu-l de la aprovizionări, în scopul de a-l înfrînge prin uzură. Dar tactica lui produce nemulțumiri în rîndurile țăranilor romani, care-și vedeau ogoarele pustiite. De aceea, pentru anul 216 î.e.n. au fost aleși consuli

L. Aemilius Paulus și Caius Terentius Varro. Consulul Varro, spre a da satisfacție țărănimii romane, se hotărăște să înfrunte într-o luptă decisivă pe Hanibal. Însă în bătălia de la Cannae, orășel în Apulia, romanii, înaintînd cu centrul liniei lor de bătălie, constituit din cei mai buni luptători, în centrul liniei lui Hanibal, care așezase acolo gali și iberi — deci trupe puțin sigure —, își văd flancurile și spatele atacate și apoi încercuite de aripile liniei de bătaie a lui Hanibal, în care cartaginezul își așezase călărimea și cele mai bune unități pedestre, formate din libieni. Romanii, văzîndu-se încercuiți, intră în panică și în învălmășeală. Din optzeci de mii de pedeștri și șase mii de călăreți, cîți zvîrliseră în luptă, romanii au pierdut peste cincizeci de mii de morți și optsprezece mii de prizonieri. Se spune că Hanibal n-a pierdut mai mult de șase mii de oameni din patruzeci de mii de pedestrași și patruspreceze mii de călăreți, cîți avea la începutul bătăliei.

În urma acestei bătălii, prestigiul lui Hanibal a crescut considerabil: cea mai mare parte dintre cetățile din Samnium, Bruttium și din Lucania părăsesc pe romani; în Sicilia, Siracuza trece de partea lui Hanibal. Însuși regele Macedoniei, Filip al V-lea, îi oferă învingătorului bani și ajutoare.

Totuși, Hanibal nu obținuse victoria decisivă. Mai erau nesupuse Roma și cetățile din centrul Italiei care rămaseseră fidele acesteia. Romanii și-au dat seama că tactica preconizată de Fabius Cunctator era singura recomandabilă împotriva lui Hanibal și că dușmanul trebuie atacat și în afara Italiei. De aceea, mărginindu-se la uzura armatelor lui Hanibal prin lupte locale, ei izbutesc ca, după un an și jumătate de asediu, să cucerească Siracuza (în anul 211 î.e.n.), iar în Spania, Publius Cornelius Scipio, numit mai tîrziu Africanus, să ocupe Cartagina Nouă, în anul 209 î.e.n. În timp ce luptele continuau în Sicilia, Capua, supusă de cartaginezi, era asediată de romani. Hanibal, ca să forțeze pe romani să retragă trupele de la Capua, pornește spre Roma, în nădejdea că aceste trupe vor alerga să-și apere capitala. Romanii nu cad însă în cursa întinsă și își mențin trupele la Capua, pregătindu-se să apere Roma cu alte armate. Hanibal își dă seama că Roma nu poate fi cucerită și se retrage. Capua este ocupată de romani în anul 211.

Succesele repurtate de romani în Sicilia, în Spania, la Capua au produs o adîncă impresie asupra cetăților din Italia meridională, care începură să revină la alianța cu Roma. Avînd să lupte nu numai cu romanii, ci și cu ostilitatea senatului cartaginez, care nu-i trimitea întăriri, Hanibal cere fratelui său Hasdrubal să-i aducă trupele pe care le comanda în Spania. Hasdrubal trece Alpii, dar, în nordul Italiei, își vede oștile zdrobite de armatele romane și el însuși își pierde viața. În anul 205, romanii trec la înfăptuirea planului de campanie în Africa, sub comanda lui P. Cornelius Scipio. Văzîndu-l pe Scipio debarcînd pe propriul lor teritoriu, cartaginezii îl cheamă în grabă pe Hanibal, care astfel este silit să părăsească Italia. Bătălia hotărîtoare s-a dat la Zama, la sud de Cartagina. Hanibal a fost, în sfîrșit, înfrînt. Aceasta înseamnă și încheierea celui de-al doilea război punic.

Din cele expuse mai sus, se vede că punctul culminant al succeselor lui Hanibal și al dezastrelor romane l-a constituit bătălia de la Cannae, după care balanța victoriei a început să încline în favoarea romanilor. Trei mari victorii au redat romanilor încrederea deplină: în Sicilia, cucerirea Siracuzei; în Italia, cucerirea cetății Capua, iar în Spania, recucerirea cetății Cartagina Nouă.

Marcellus a îndeplinit cîteva misiuni de seamă în aceste evenimente. Astfel, după dezastrul de la Cannae, în anul 216 î.e.n., el a trimis soldați (de pe vasele flotei cu care plecase în Sicilia la începutul războiului)[1] la Roma, ca să întărească apărarea cetății, asupra căreia era așteptat atacul lui Hanibal.

Apoi, în timp ce cetățile din sudul Italiei se desprindeau de Roma, Marcellus a scăpat Nola de pericolul de a fi ocupată de Hanibal[2]. Apoi a respins mai multe atacuri ale lui Hanibal[3] și a recucerit cetatea Casilinum[4].

[1] Liv., XXII 35, 6; Plut., *Marc.* 9; Appian, *Hann.* 27.
[2] Liv., XXIII 17, 1; Cic., *Brut.* 12; Verg. Aen. VI 857; Sil. Ital., XII 166, 295.
[3] Liv., XXIII 25, 7; 30, 13; 31, 7; Orosius, IV 16, 12; Plut., *Marc.*, 12, 5.
[4] Liv., XXIV 19, 3 — 11.

A trecut apoi în Sicilia și, după un asediu care a început în 213, a cucerit-o, dînd lupte grele împotriva siracuzanilor ajutați de mașinile de război făcute din îndemnul lui Arhimede – în 211 î.e.n.[1]. *A adus uriașe prăzi la Roma*[2]. *Acestea sînt cele mai importante acțiuni ale lui Marcellus duse împotriva lui Hanibal. Este lămurit că cea mai mare faptă de arme a lui a fost cucerirea Siracuzei, care, alături de ocuparea cetății Capua, a marcat, așa cum am spus mai sus, începutul înfrîngerilor lui Hanibal. Totuși, Marcellus n-a avut nici responsabilitatea lui Publius Scipio Africanus și nici nu s-a găsit în situații atît de grele în urmări cum s-au aflat consulii care au înfruntat pe Hanibal la Ticinus și Trebia, la Trasimen, și Cannae. El era totuși un admirabil ostaș, adept hotărît al tacticii ofensive, spre deosebire de Fabius Cunctator, care voia să macine puterea armată a lui Hanibal prin continue hărțuieli. În orice caz, atît Fabius, cît și Marcellus au fost cei mai de seamă comandanți de oaste înainte de Publius Cornelius Scipio Africanus. Spre deosebire de alți comandanți romani, Marcellus a avut o mare prețuire pentru arta și știința grecă. Din caracterul său n-au lipsit cruzimea și violența. Este sigur că nu era stăpînit de superstiții.*

Pentru Viața *lui Marcellus, Plutarh a consultat desigur pe Polibiu. De mai multe ori îl citează și pe Titus Livius. Este posibil să mai fi consultat și alte izvoare, printre care citează și pe Posidoniu*[3]. *Întreaga biografie a lui Marcellus este străbătută de marea admirație pe care o avea Plutarh pentru acest mare comandant de oști. Astfel, biograful subliniază cu multă căldură faptul că Marcellus a fost al treilea comandant roman care a ucis cu mîna sa un comandant de oști străin și a luat* spolia opima *(prăzile mărețe) (cap. 6–7); narează cu o emoție reținută triumful (8), respingerea lui Hanibal de la Nola (9–12); asediul, dramaticele lupte și cucerirea Siracuzei (14–20); acțiunile lui în Lucania (24) și la Tarent (25).*

[1] Polib., VIII 5, 1; 37, 1—13; Liv., XXV 3, 6; 23—24; 25; Cic., *Verr.*, IV 131; Diod., XXVI 20; Val. Max., VIII 7; Plin., *Nat Hist.*, VII 1q; Sil. Ital, XIV 676; Plut., *Marc.*, 18, 19.

[2] Cic., *Verr.*, IV 1, 21; *Rep.*, I 21; Liv., XXV 31, 8—11; 40, 1—3; Plut., *Marc.*, 21.

[3] Cap. 1.

Față de autorii care scriseseră mai înainte despre Marcellus, Polibiu îi era net defavorabil acestui general roman. De pildă, Polibiu trece sub tăcere a doua bătălie dată de Marcellus împotriva lui Viridomarus și triumful[1], *pe care Plutarh le prezintă cu atîta însuflețire. În general, Plutarh este de părerea autorilor favorabili lui Marcellus, printre care se numără Cicero și Titus Livius. Nu ne mai putem da astăzi seama, în amănunt, cît de mult au exagerat faptele Polibiu cu antipatia, iar Plutarh cu simpatia pentru Marcellus. În orice caz, putem fi siguri că esențialul ni s-a păstrat și că, exceptînd amănunte fără prea mare valoare, ne putem face o idee cît se poate de clară despre calitățile și defectele lui Marcellus. Se poate ca Plutarh să fi exagerat, ca și Titus Livius, umanitatea și blîndețea lui Marcellus, dar un sîmbure de adevăr trebuie să fie acolo.*

Este sigur însă că în problemele mari care se pun în legătură cu Marcellus, Plutarh n-a exagerat. Iată ce spune, de pildă, biograful cu privire la afirmația pe care o făceau unii că Marcellus ar fi fost un comandant de talia lui Hanibal: „este bine temeinicit că spartanii au dat înapoi în fața lui Pelopida și la Leuctra și la Tegyrai, pe cînd Marcellus n-a învins niciodată pe Hanibal, după cum spune Polibiu, ci se pare că Hanibal a rămas neînvins pînă la Scipio. Dar noi dăm crezare lui Titus Livius, lui August, lui Nepos și dintre eleniști, regelui Juba, că Hanibal a suferit unele înfrîngeri și respingeri din partea lui Marcellus, dar acestea n-au făcut nici o mare schimbare, ci se pare că în acele încleștări s-au obținut numai niște aparente înfrîngeri ale Punului. Totuși aceste înfrîngeri au fost admirate, pe bună dreptate, deoarece după atîtea respingeri de tabere și uciderii de generali și aproape după slăbirea întregii conduceri a romanilor, ei au fost iarăși în situația de a rezista, cu mare curaj. Iar acela care, după multă și învechită teamă și groază, a insuflat iarăși armatei avînt și ambiție împotriva dușmanilor și i-a înălțat moralul, și a încurajat-o, și aceasta prin faptul că nu ceda ușor victoria, ci o disputa și căuta s-o dobîndească a fost un singur om, Marcellus. Astfel, pe soldații obișnuiți de înfrîngerile suferite să se

[1] Polib., II 34, 1; Plut., *Marc.*, 6, 2; Zonar, VIII 20.

mulțumească dacă scăpau cu fuga de Hanibal, Marcellus i-a deprins să le fie rușine să scape înfrînți și să nu se simtă bine, dacă cedau puțin în fața dușmanului, și să sufere, dacă nu erau învingători"[1].

Din punct de vedere literar, biografia se caracterizează prin lungile narări de fapte, prin relativ numeroasele digresiuni, prin absența de anecdote și chiar de discursuri. Sînt cîteva citate din poeții Homer (cap. 1) și Pindar (29). În orice caz, biografia lui Marcellus pare mai monotonă decît altele, în care se găsesc anecdote, fragmente de dialog și de discursuri, frecvente citate de poeți, cum sînt biografiile grecilor din secolul al V-lea î.e.n.

Cu toate acestea, Plutarh știe să stăruie asupra unor amănunte, sporindu-le dramatismul, spre a cuceri în acest fel pe cititor. Iată ce povestește, de pildă, Titus Livius despre moartea lui Arhimede . . . „tradiția spune că, în timp ce soldații romani dădeau fuga în toate părțile ca să jefuiască, Arhimede era atent la figurile pe care le desenase pe nisip, iar un soldat roman l-a ucis, fără să știe cine este. Marcellus s-a întristat cînd a aflat acest fapt și dorind să fie înștiințate și rudele s-a îngrijit și de înmormîntarea lui"[2]. *Iată ce ne spune Plutarh despre acest fapt: „Dar mai ales uciderea lui Arhimede l-a mîniat pe Marcellus. Din întîmplare, Arhimede tocmai studia singur o figură geometrică și afundat cum era, și cu gîndul și cu ochii, în contemplarea figurii n-a băgat de seamă nici năvala romanilor, nici cucerirea cetății. Deodată lîngă el s-a oprit un soldat roman și i-a poruncit să-l urmeze la Marcellus. Arhimede nu s-a învoit mai înainte de a termina problema și a o rîndui spre demonstrație; dar soldatul mîniindu-se, și scoțînd sabia, l-a ucis. Alții spun că un roman înarmat cu sabie s-a oprit lîngă Arhimede ca să-l ucidă, iar el, văzîndu-l, l-a rugat și l-a implorat să aștepte puțin timp, ca să nu lase neterminat și nepus în teoremă ceea ce cerceta, dar soldatul, neținînd seama, l-a ucis. Există și o a treia versiune cum că niște soldați, întîlnind pe Arhimede pe cînd ducea unele instrumente geometrice la Marcellus — un cadran solar, o sferă, un echer — cu ajutorul cărora calcula mărimea soarelui față*

[1] *Paralelă . . .*, cap. 1.
[2] Tit. Liv., XXV, 31.

de ochiul omenesc și socotind că în vas duce aur l-au ucis. Dar toți autorii recunosc că Marcellus a fost îndurerat și s-a dat înapoi cu groază din fața ucigașului, ca de un pîngărit, iar pe rudele lui Arhimede, după ce le-a aflat, le-a cinstit"[1]. *Cele două pasaje citate ne arată nu numai felul diferit în care Titus Livius și Plutarh istorisesc moartea lui Arhimede, ci sînt caracteristice pentru atenția deosebită pe care o acordă biograful anumitor amănunte, care nu-l interesează atît de mult pe istoric. Într-adevăr, Titus Livius, preocupat de realitatea întregii și complexei drame a războiului, nu s-a oprit prea mult asupra morții lui Arhimede și, de aceea, cititorul rămîne nedumerit asupra motivului pentru care soldatul l-a ucis pe Arhimede. Plutarh nu numai că prezintă, în prima versiune, o motivare psihologică a acțiunii soldatului — refuzul lui Arhimede de a se duce la Marcellus — dar relatează mai multe versiuni asupra aceluiași fapt, neconcludente pentru stabilirea adevărului istoric, dar foarte interesante pentru dramatismul lor. Biograful nici nu-și pune problema veracității lor, lăsînd să se înțeleagă — ceea ce este drept — că fiecare dintre ele putea fi în aceeași măsură adevărată. De asemenea, reacția lui Marcellus la știrea morții lui Arhimede este mult mai viu prezentată la Plutarh. Astfel, Titus Livius spune că Marcellus „s-a întristat", pe cînd Plutarh, dramatizînd, observă că „Marcellus a fost îndurerat și s-a dat înapoi cu groază din fața ucigașului ca de un pîngărit".*

În larga frescă a evenimentelor pe care o prezintă Polibiu și Titus Livius, figura lui Marcellus, deși are trăsăturile esențiale bine conturate, totuși, în anumite puncte, este mai șterșă. Plutarh însă, desprinzînd din această frescă figura lui Marcellus, nu numai că i-a colorat și mai puternic decît erau în frescă trăsăturile esențiale, dar și pe celelalte le-a subliniat cu penelul amănuntului dramatic, al analizei psihologice, al scurtului fragment de portret, izbutind să dea un Marcellus mult mai bine plasticizat decît se găsește la istorici, dar în nici un caz mai exagerat în esențial.

N. I. B.

[1] Cap. 19.

I. Se spune că Marcus Claudius[1], cel ales de cinci ori consul, era fiul lui Marcus, dar primul din familie numit Marcellus, ceea ce, după cum spune Posidonios[2], însemnează „hărăzit lui Marte". Într-adevăr, el avea un corp robust, mîini energice, o fire războinică. În lupte arăta multă mîndrie și noblețe, iar în alte privințe era înțelept, omenos, iubitor de cultură și de limba elenă, într-atît încît cinstea și admira pe cei care aveau succese în acest domeniu, dar el nu ajunsese să se pregătească și să învețe atît cît ar fi dorit, din pricina lipsei de răgaz. Într-adevăr, dacă altor oameni zeul le-a dat, așa cum spune Homer,

„Din tinerețe și pînă la bătrînețe să ducă
Din greu războaie"[3],

apoi le-a hărăzit aceasta și fruntașilor romani de atunci, care, în plină tinerețe, s-au războit cu cartaginezii pentru Sicilia, în floarea vîrstei cu galii, pentru Italia, iar la bătrînețe, iarăși s-au încleștat cu Hanibal și cu cartaginezii, și la bătrînețe nu cunoșteau, ca ceilalți cetățeni, scutirea de expediții militare, ci erau chemați la conduceri de războaie și la comenzi militare, datorită nobleței și virtuții lor[4].

II. Marcellus nu era fără tragere de inimă și nici pregătit pentru bătălie, dar, întrecîndu-se pe sine în lupta corp la corp, nu s-a dat în lături de la nici o provocare, ci pe toți cei provocați i-a ucis. În Sicilia a salvat pe fratele său Otacilius, care era în primejdie, trăgînd cu sulița și ucigînd pe cei care se năpusteau (asupra lui). Pentru aceste fapte, încă tînăr fiind, cununi și daruri îi veneau de la comandanți, și dobîndind el multă faimă, poporul l-a ales edil al ordinului mai cu vază[5], iar preoții l-au ales augur. Auguratul este un fel de slujbă sfîntă, căreia legea i-a dat să cerceteze și să păzească prezicerea după zborul păsărilor.

Și, ca edil, Marcellus a fost silit să aducă o lege, care nu-i era pe plac. Astfel, el avea un băiat tînăr, distins la înfățișare și luat în seamă nu mai puțin de cetățeni pentru cumințenia și educația lui. Pe băiat îl iubea Capitolinus[6], colegul lui Marcellus, om nerușinat și îndrăzneț și i-a făcut propuneri infame. La început, băiatul a respins propunerea el singur, dar cum Capitolinus a încercat iarăși, l-a spus tatălui său, iar Marcellus, mîniindu-se aprig, l-a denunțat senatului. Capitolinus a recurs la multe subterfugii și pretexte de amînare, chemînd în ajutor pe tribuni, dar, deoarece ei nu primeau chemarea, el căuta să scape tăgăduind. Cum nu se găsea nici un martor al propunerii, senatul a hotărît să fie chemat băiatul. Și, cînd era de față tînărul, iar senatorii i-au văzut roșeața de pe obraz și lacrimile și rușinea amestecată cu o mînie neostoită, nemaiavînd nevoie de nici un temei, au votat și au pedepsit pe Capitolinus cu amenda. Marcellus, făcînd din amendă vase de argint pentru libații, le-a hărăzit zeilor.

III. Apoi cînd, în al douăzeci și doilea an după terminarea primului război punic[7], Roma era luată iarăși în primire de războaiele cu galii, iar locuitorii de sub Alpii Italiei, insubrii[8], neam celtic, pe lîngă faptul că ei singuri erau puternici, mai chemau și armate și înrolau ostași cu plată dintre galii care se numesc gaesati[9] se părea un lucru de minune și un mare noroc că galii nu se revărsaseră în Italia în timpul războiului cu Hanibal. Într-adevăr, galii își luaseră parcă poziții de rezervă și stăteau, după lege și dreptate, liniștiți, în timp ce luptau cartaginezii, dar atunci au atacat, la rîndul lor, pe învingători și i-au chemat la luptă, cînd stăteau liniștiți. Totuși, nu numai ținutul galilor provoca o mare groază romanilor, căci aveau să ducă un război cu vecinii, lîngă casă[10], dar și vechea faimă a galilor, de care se pare că romanii se tem cel mai mult, deoarece au pierdut și cetatea din pricina lor și de atunci au statornicit legea ca preoții să fie scutiți de armată, fără numai dacă nu izbucnește iarăși un război cu galii. Iar teama de gali o arăta și pregătirea militară (căci se spune că atîtea zeci de mii de romani n-au mai fost în arme, nici mai înainte, nici mai în urmă) și înnoirile aduse la sacrificii: deși înainte romanii nu practicau nici un rit barbar și ciudat, ci față de divinitate se purtau mai degrabă, pe cît este cu putință de judecat după gîndurile lor, cu blîndețe, ca elenii[11], atunci, cînd a izbucnit războiul, au fost siliți să se plece unor oracole date de Sibyle[12] și să îngroape de vii, în forul numit „al boilor"[13], doi greci, un bărbat și o femeie, și doi gali, în cinstea cărora și acum, în luna noiembrie, săvîrșesc ierurgii nespuse și nevăzute de eleni și de gali.

IV. Primele lupte, deși au adus mari victorii galilor și înfrîngeri romanilor, n-au avut nici un rezultat temeinic. Iar cînd consulii Flaminius și Furius[14] au pornit în expediție cu mari armate împotriva insubrilor, riul care străbate Picenul[15] a fost văzut curgînd cu sînge, și se spunea că s-au arătat pe cer, în dreptul cetății Ariminum[16], trei luni, iar preoții care aveau în pază auspiciile, la alegerile consulare, confirmau că declarațiile publice ale consulilor fuseseră rele și de prost augur. Îndată deci, senatul a trimis consulilor, în tabără, o scrisoare prin care-i chema și le cerea să se înapoieze cît mai degrabă și să abdice de la magistratură și să nu se grăbească să facă ceva împotriva dușmanilor, ca consuli. Flaminius, primind această scrisoare, nu a desfăcut-o mai înainte de a da lupta, de a respinge pe dușmani și de a năvăli în țara lor. Cînd deci s-a întors încărcat de multe prăzi, poporul nu i-a ieșit întru întîmpinare, ci — fiindcă, chemat fiind, nu dăduse îndată ascultare și nici nu se lăsase convins de scrisoare, ci se înfumurase și o disprețuise — era cît pe ce să nu-i voteze triumful, iar după ce a intrat în triumf, l-a făcut simplu particular, silindu-l să abdice de la magistratură împreună cu colegul său.

Se vede deci că toate lucrurile la romani erau puse în legătură cu divinitatea, iar nebăgarea în seamă a prezicerilor și obiceiurilor străbune romanii nu o îngăduiau nici în cele mai mari izbînzi, socotind că este mai de preț lucru pentru salvarea cetății ca conducătorii să cinstească cu frică pe zei, decît să învingă pe dușmani.

V. De pildă, Tiberius Sempronius[17], bărbat iubit de romani mai presus decît oricare altul pentru bărbăția și cinstea lui, pe cînd era consul, a proclamat ca succesori ai săi pe Scipio Nasica și pe C. Marcius și, în timp ce aceștia

ajunseseră în provincii și comandau armatele, el a dat peste niște însemnări sfinte și a găsit că ceva din obiceiurile străbune fusese neștiut de el. Obiceiul era astfel: cînd un conducător ședea în afara cetății, închiriind o casă sau o colibă ca să observe păsările, dar era silit de vreo cauză oarecare să se întoarcă în cetate, cînd nu erau încă semne temeinice, trebuia să lase căsuța închiriată mai înainte și să închirieze alta, din care avea să înceapă observarea din nou. Asta îi scăpase, după cum se vede, lui Tiberius și proclamase consuli pe bărbații amintiți folosindu-se de două ori de aceeași casă. Mai în urmă, dîndu-și seama de greșeală, a adus-o la cunoștința senatului, care n-a trecut cu vederea o greșeală atît de mică, ci a scris consulilor, iar ei au părăsit provinciile, s-au întors degrabă la Roma și au depus slujba. Dar aceste lucruri s-au petrecut mai în urmă. În aceeași vreme însă, doi preoți cu foarte mare vază au fost destituiți din slujbă, anume Cornelius Cethegus[18], pentru că dăduse mărunțaiele victimei împotriva orînduielii, iar Quintus Sulpicius[19], pentru că, în timp ce aducea jertfa, i-a căzut de pe cap tichia cu coamă, pe care o poartă așa-zișii flamini. Pe cînd dictatorul[20] Minucius propunea comandant al cavaleriei pe C. Flaminius, s-a auzit crîntetul unui șoarece, pe care-l numesc *sorex*. Romanii, anulîndu-le alegerea amîndurora, au ales pe alții în locul lor. Și, deși păzeau amănuntele în lucruri atît de mici, totuși nu le-au mai adăugat nici o superstiție, pentru că nu schimbau și nu treceau peste nimic din cele străbune.

VI. Cînd deci Flaminius a depus slujba, cu jurămînt, a fost proclamat consul Marcellus, prin așa-zișii *interreges*[21]. Și luînd el slujba în primire, își proclamă coleg pe Cn. Cornelius. S-a spus, desigur, că deși galii făceau multe propuneri de vorbă, iar senatul nutrea gînduri de pace, Marcellus a aținat totuși poporul la război. Se pare însă că gaisații, chiar dacă ar fi fost încheiată pacea, ar fi reînnoit războiul, trecînd Alpii și ridicînd pe insubri. Ei erau treizeci de mii și s-au unit cu aceia care erau cu mult mai numeroși și, plini de înfumurare, au pornit îndată spre Acerrae[22], cetate situată dincolo de Padus. Britomartos, regele lor, luînd zece mii de gaisați din Acerrae, prăda ținutul din jurul Padului. Marcellus, aflînd despre acest lucru, a lăsat pe coleg la Acerrae cu toată armata pedestră și grea și cu a treia parte din călărime, iar el, luînd pe ceilalți călăreți și pe cei mai sprinteni pedestrași, ca la șase sute, a pornit cu avînt, fără să înceteze mersul nici ziua, nici noaptea, pînă cînd s-a năpustit asupra celor zece mii de gaisați lîngă numitul Clastidium[23], un sat gal, supus romanilor cu puțin înainte. Marcellus n-a fost lăsat să refacă și să-și odihnească armata, deoarece, de cum a sosit, dușmanii l-au văzut și l-au privit cu dispreț, fiindcă, în general, avea puțini pedestrași cu el, iar de călărimea lui galii nu țineau nici o socoteală, căci pe lîngă faptul că erau strașnici în luptele de cavalerie și păreau că mai ales prin aceasta se disting atunci întreceau cu mult pe Marcellus și prin număr. Galii s-au năpustit deci îndată împotriva lui, cu multă violență și cu înfricoșătoare amenințări, în timp ce regele alerga călare în fruntea lor. Iar Marcellus, ca să nu i-o ia înainte dușmanii încercuindu-l și revărsîndu-se în jurul lui, care avea o armată atît de mică, a dus cetele de călăreți ceva mai înainte și a pornit cu avînt, desfășurînd cavaleria și subțiind-o în adîncime, pînă cînd a ajuns aproape egală cu a dușmanilor.

Și cînd pornea la atac, calul său, speriat de cruzimea dușmanilor, se întoarce și-l duce cu forța înapoi. Marcellus, temîndu-se ca nu cumva această întîmplare să trezească tulburare în sufletele romanilor, din pricina superstiției, trage repede calul de căpăstru într-o parte, cu ajutorul frîului, și, întorcîndu-l cu fața spre dușmani, el însuși se închină către soare, ca și cînd n-ar fi întors calul din întîmplare, ci anume pentru ca să se roage (romanii obișnuiesc să se întoarcă spre soare și să se închine); apoi el însuși, cînd a pornit atacul, s-a rugat lui Iupiter Feretrius[24] că-i va hărăzi cele mai frumoase arme luate de la dușmani.

VII. Atunci l-a zărit regele galilor și, dîndu-și seama, după insigne, că este comandantul, s-a avîntat călare cu mult înaintea celorlalți, și i-a ieșit întru întîmpinare, strigînd provocări războinice și fluturînd lancea. El întrecea pe ceilalți gali prin înălțimea corpului. Armura sa, împodobită cu aur, cu argint, cu purpură și cu tot felul de culori, strălucind ca un fulger, îl făcea cu totul deosebit. Cînd a privit falanga dușmanilor, Marcellus și-a dat seama că acestea sînt prăzile cele mai frumoase și a bănuit că aceste arme

le juruise zeului. A pornit deci spre gal și, străpungîndu-i platoșa cu sulița și folosindu-se de iuțeala calului, l-a răsturnat viu, apoi, dîndu-i a doua și a treia lovitură, l-a ucis îndată. Sărind deci Marcellus de pe cal și punînd mîinile pe armele ucisului, a strigat către cer: „O, tu care privești la acțiunile și faptele mari ale generalilor și comandanților în războaie și lupte, Iupiter Feretrius, te iau de martor că, fiind al treilea comandant care am ucis cu mîna mea pe un comandant, și al treilea general care am ucis un rege, aci de față îți dedic ție primele și cele mai frumoase prăzi. Iar tu dă-mi la fel noroc, cînd ne întoarcem spre restul războiului". După aceea, cavaleria romană a pornit să lupte nu în chip osebit cu călărețiі gali, ci deodată dădeau atacuri și împotriva pedestrașilor, care se revărsau în același timp cu ei, și a repurtat o victorie faimoasă și ciudată prin caracterul și prin felul ei. Într-adevăr, se spune că niciodată mai înainte și nici după aceea atît de puțini călăreți nu învinseseră pe atît de mulți călăreți și pedestrași. Ucigînd pe cei mai mulți și luîndu-le armele și lucrurile, Marcellus s-a îndreptat către colegul său, care era angajat în lupte grele cu galii în jurul celei mai mari și mai populate cetăți galice. Cetatea se numește Mediolanum[25] și galii de acolo o socotesc metropola lor și de aceea, atunci luptau cu desperare în jurul ei și îl contraasediau pe Cornelius. A venit deci Marcellus, și gaisații, cînd au aflat de înfrîngerea și de moartea regelui, s-au retras iar Mediolanum a fost cucerit. Celelalte cetăți le-au predat galii înșiși și au pus la dispoziția romanilor toate ale lor. Marcellus le-a acordat pacea, punîndu-le condiții moderate.

VIII. Senatul a votat acordarea triumfului numai lui Marcellus, iar el a intrat în Roma minunat prin tot soiul de strălucіri, și prin bogăție, și prin prăzi, și prin prizonierii cu corpurile deosebit de mari, așa cum puțini fuseseră, dar cel mai plăcut și mai neașteptat spectacol l-a constituit el însuși, ducînd zeului[26] panoplia dușmanului. Astfel, el tăiase trunchiul drept al unui stejar ușor de despicat și-i dăduse forma unui trofeu, apoi legase și atîrnase de el prăzile, punînd și rînduind-o pe fiecare frumos. Pornind deci procesiunea, Marcellus s-a urcat pe un car cu patru cai și a purtat în pompă prin oraș cel mai frumos și mai mîndru

trofeu. Iar armata îl urma, împodobită cu foarte frumoase arme, cîntînd versuri și cîntece de izbîndă pentru zeu și pentru comandant.

Înaintînd deci Marcellus astfel și înfățișîndu-se în templul lui Iupiter Feretrius, a așezat și hărăzit trofeul. El a fost al treilea general (care a oferit astfel de prăzi) pînă în vremea noastră. Într-adevăr, cel dintîi care a adus prăzi *opime* a fost Romulus. El a adus prăzile de la Acro din Cenina[27]. Al doilea l-a adus Cassius Cornelius, de la Tolumnius etruscul, iar după ei, Marcellus le-a luat de la Britomartos, regele galilor, și după Marcellus nimeni. Iar zeul căruia i se trimit prăzile se numește Iupiter Feretrius, după cum spun unii, de la trofeul purtat atunci în pompă (provenind de la verbul *pherein*, în limba elină), amestecată atunci mult cu cea a latinilor. Alții spun că Feretrius este denumirea lui Iupiter care aruncă trăsnetul. Căci „a lovi" romanii zic *ferire*. Iar alții spun că numele s-a dat din pricina loviturii dușmanului, deoarece și acum, în bătălii, cînd urmăresc pe dușmani, se îndeamnă mereu unii pe alții zicînd *feri*, adică „lovește"[28]. Prăzile îndeobște le numesc *spolia*, dar pe acestea în chip deosebit *opima* (măreț). Se spune că Numa Pompilius, în *Însemnările* sale, amintește și de primele prăzi „opime" și de cele luate de-al doilea comandant și de cele luate de-al treilea și poruncește ca cele luate întîi să fie dedicate lui Iupiter Feretrius, cele luate de-al doilea comandant să fie dedicate lui Mars, iar cele luate de-al treilea lui Quirinus[29], și să primească, drept dar, primul comandant trei sute, cel de-al doilea două sute și cel de-al treilea o sută de ași. Totuși, domină părerea că prăzi „opime" sînt numai cele care au fost luate primele în bătălie rînduită, după regulă, cînd un comandant a ucis un comandant. Despre acestea deci atîta fie zis.

Romanii atît de mult au prețuit acea izbîndă și încetare a războiului, încît i-au trimis și lui Apolo Pythianul[30] un crater* . . . la Delfi, drept mulțumire, iar din prăzi au dat și cetăților aliate și au trimis multe și lui Hieron[31], tiranul Siracuzei, care le era prieten și aliat.

* Text corupt.

IX. Cînd a năvălit Hanibal în Italia, Marcellus a fost trimis cu o flotă în Sicilia. Iar cînd s-a întîmplat nenorocirea de la Cannae[32] și multe zeci de mii de romani au pierit în bătălie și puțini, scăpînd, s-au refugiat la Canusium[33] și se aștepta ca Hanibal să se avînte direct spre Roma, de vreme ce ucisese cea mai puternică parte a armatei, mai întîi Marcellus a trimis, de pe corăbii, pentru paza cetății, o mie cinci sute de oameni, apoi, la ordinul senatului, a trecut la Canusium și, luînd pe soldații adunați aci i-a scos din adăposturi, cu intenția de a nu lăsa ținutul pradă dușmanilor. Romanii pierduseră în bătălii pe cei mai buni și mai capabili conducători de oști, iar lui Fabius Maximus, care avea cea mai mare faimă pentru cinstea și înțelepciunea lui, îi criticase precauția prea meticuloasă de a nu suferi dezastre, care-l făcea leneș la fapte și lipsit de curaj. Romanii socoteau că Fabius era bun pentru apărare, dar nepotrivit pentru atac, și, de aceea, își întorceau privirile către Marcellus și, cumpănind și comparînd curajul și energia lui cu teama și prevederea celuilalt, i-au trimis la oaste, cînd alegîndu-i pe amîndoi în același timp consuli, cînd, separat, pe unul consul, iar pe celălalt proconsul. Poseidonios spune că Fabius era numit „scutul", iar Marcellus „spada" Romei.

Însuși Hanibal a spus că se teme de Fabius ca de un pedagog, iar de Marcellus ca de un adversar, căci primul îl împiedică să facă ceva rău, iar celălalt îi face rău.

X. Umplîndu-se deci soldații cartaginezi de multă neprevedere și îndrăzneală, datorită victoriei lui Hanibal, Marcellus, mai întîi, a atacat pe soldații care se împrăștiaseră din tabără și cutreierau ținutul, îi distrugeau și îi măcinau oastea, apoi, venind în ajutor cetăților Neapole și Nola[34], pe napolitani i-a încurajat ca ei înșiși, prin sine, să fie de temei pentru romani, iar cînd a intrat în Nola, a găsit dezbinare, căci senatul nu putea să țină în mînă și să pună în rînduială poporul. Era în cetate un om fruntaș pentru neamul său și cu vază pentru bărbăția lui, cu numele Bandius. El, după ce luptase vitejește la Cannae și ucisese mulți cartaginezi, a fost găsit, în fine, printre morți cu corpul plin de săgeți, iar Hanibal, admirîndu-l, nu numai că i-a dat drumul fără răscumpărare, ci l-a încărcat de daruri

și l-a făcut prieten și oaspete. Răspunzîndu-i deci pentru bunătate, Bandius era unul dintre partizanii însuflețiți ai lui Hanibal și avînd trecere în cetate, căuta să ducă poporul la desprinderea de romani. Marcellus nu socotea că-i legiuit să ucidă un bărbat cu un noroc atît de strălucit și care luase parte cu romanii la cele mai mari lupte. Apoi, pe lîngă faptul că era din fire omenos, Marcellus mai avea și darul de a-și atrage, prin convingere un caracter ambițios. O dată, cînd Bandius l-a salutat, Marcellus l-a întrebat cine este, deși-l știa bine de mai înainte, dar căuta început și prilej de convorbire. Bandius i-a răspuns: „Lucius Bandius". Marcellus, ca și cînd ar fi fost cuprins de bucurie și mirare, a zis: „Deci tu ești Bandius, despre care se vorbește cel mai mult la Roma, dintre toți cîți au luptat la Cannae, că tu singur n-ai părăsit pe comandantul Lucius Aemilius[35], ci ai rezistat foarte mult împotriva săgeților care curgeau asupra lui și nu te-ai dat înapoi?" Bandius i-a răspuns că el este și i-a arătat și unele răni, iar Marcellus i-a zis: „Cum, deci, cînd porți atîtea semne ale prieteniei pe care o ai pentru noi, nu te-ai apropiat îndată? Sau ți se pare că noi răspundem rău virtuții prietenilor, pe care-i cinstesc chiar dușmanii?" Cu astfel de vorbe mîngîindu-l și salutîndu-l îi dărui un cal de război și cinci sute de drahme de argint.

XI. De atunci, Bandius era cel mai strașnic însoțitor și aliat al lui Marcellus, denunțînd și acuzînd pe cei ce nutreau gînduri potrivnice romanilor. Ei erau mulți și plănuiau ca, în timp ce romanii aveau să atace pe dușman, să le prade bagajele. De aceea, Marcellus, strîngînd armata înlăuntrul cetății, a pus bagajele aproape de porțile cetății, iar nolanilor[36] le-a interzis prin crainic să se apropie de ziduri. Nu se vedea deci nici o armă pe ziduri, ceea ce l-a atras pe Hanibal să se apropie cam în neorînduială, gîndind că cei din cetate sînt în tulburare. În acest timp, Marcellus a dat poruncă să se deschidă poarta din dreptul său, s-a năpustit în afară, cu cei mai strălucîți călăreți, și, dînd peste dușmani pieptiș, a început atacul. După puțin timp, pedestrașii au pornit pe cealaltă poartă, alergînd și strigînd. Hanibal a mai trimis o parte din oaste și împotriva lor, dar atunci s-a deschis a treia poartă și prin ea au dat buzna ceilalți și se năpusteau din toate părțile asupra duș-

manilor care, înspăimîntați de surpriză, se apărau greu împotriva primilor atacanți din pricina celor care năvăleau după ei.

Atunci, pentru prima dată, s-au retras din fața romanilor ostașii comandați de Hanibal, fiind respinși cu mare măcel și cu multe răni spre tabără.

Într-adevăr, se spune că au murit peste cinci mii, iar dintre romani n-au fost uciși mai mulți de cinci sute. Titus Livius nu confirmă că s-a produs o mare înfrîngere și nici că au căzut atîția morți dintre dușmani, ci mărturisește că din lupta aceea Marcellus și-a dobîndit o mare slavă, iar romanii un minunat curaj după atîtea nenorociri, dîndu-și seama că dau lupte nu împotriva unui dușman de neînfrînt și de nebiruit, ci împotriva unui dușman care poate și el suferi înfrîngeri.

XII. De aceea, unul dintre consulii designați murind, poporul a chemat pe Marcellus să-i ia locul, care era absent și a silit pe magistrați să amîne alegerile pînă la întoarcerea lui.

Și a fost ales consul cu unanimitatea voturilor, dar, deoarece chiar atunci zeul[37] a tunat, preoții n-au socotit semnul prielnic. Ei șovăiau însă și se temeau de popor să se împotrivească pe față alegerii lui, de aceea, el însuși a renunțat cu jurămînt, la slujbă[38]. Totuși nu s-a dat în lături de la expediție, ci, fiind proclamat proconsul și întorcîndu-se iarăși la Nola, în tabără, a luat măsuri aspre împotriva acelora care se dăduseră de partea Punului[39]. Punul a venit în grabă să le aducă un puternic ajutor împotriva lui, dar Marcellus n-a voit să dea lupta cînd îl provoca Hanibal cu armata rînduită în linie de bătaie, ci cînd Punul a dus cea mai mare parte a armatei să prade și nu se mai aștepta la luptă, l-a atacat. El dăduse pedestrașilor sulițele lungi ale luptătorilor de pe corăbii și-i învățase să lovească de departe pe cartaginezi, care nu erau obișnuiți să arunce sulițe, ci mînuiau lănci scurte. Tocmai de aceea se vede că atunci cartaginezii au întors spatele romanilor, și chiar ei care atacaseră s-au pornit pe o fugă evidentă pierzînd dintre ai lor cinci mii de morți și șase sute de prizonieri[40] și patru elefanți care au căzut, iar alți doi au fost capturați

vii. S-a produs însă și un fapt foarte important: a treia zi după bătălie, călăreți iberi amestecați cu numizi au venit de bunăvoie să se predea lui Marcellus — peste trei sute la număr. Hanibal nu pățise mai înainte așa ceva, ci izbutise să țină, foarte mult unită armata străină strînsă din cele mai felurite neamuri care aveau obiceiuri osebite. Acești călăreți au rămas credincioși tot timpul și lui Marcellus și celorlalți comandanți.

XIII. Marcellus, ales consul a treia oară, a pornit pe mare în Sicilia, căci izbînzile lui Hanibal în război îi aținaseră pe cartaginezi să pună iarăși mîna pe insulă, mai ales că după moartea tiranului Hieronim[41] situația devenise tulbure la Siracuza.

De aceea fusese trimisă aci o armată, sub comanda lui Appius [Claudius][42]. În timp ce Marcellus lua armata în primire, vin să i se arunce la picioare mulți romani care căzuseră în următoarea nenorocire: dintre cei care fuseseră la Cannae în linia de bătaie și luptaseră împotriva lui Hanibal, unii fugiseră, iar alții fuseseră luați prizonieri, și atît de numeroși erau, încît se părea că romanilor nu le mai rămăseseră nici paznici pentru zidurile [Romei]. Romanii aveau totuși o mîndrie și o mărinimie atît de înaltă, încît, cînd Hanibal le oferea să răscumpere prizonierii în schimbul unor mici sume de bani, romanii nu i-au răscumpărat, ci au decretat că resping propunerea și au privit cu nepăsare la uciderea unora și la vînzarea altora în afara Italiei. Pe soldații care scăpaseră cu fuga i-au trimis în Sicilia, dîndu-le poruncă să nu debarce în Italia, mai înainte de a lupta împotriva lui Hanibal.

Aceștia deci, dînd buzna spre Marcellus, și aruncîndu-i-se la picioare, cereau, cu multe lacrimi și strigăte, să se rînduiască o expediție de onoare și făgăduiră sus și tare că vor arăta prin fapte că fuga aceea se produsese mai mult dintr-un nenoroc, decît din pricina lipsei lor de bărbăție. Marcellus, cuprins de milă, a scris senatului, cerîndu-i îngăduința ca dintre ei să recruteze soldați care să completeze legiunile. După ce s-au ținut multe cuvîntări, senatul a hotărît că romanii n-au nevoie de oameni netrebnici pentru serviciile publice, iar Marcellus, dacă vrea, poate să-i în-

trebuințeze, dar nici unul dintre ei, orice act de bravură ar săvîrși, să nu dobîndească cununi și daruri din partea comandantului. Această hotărîre a mîniat pe Marcellus și, întorcîndu-se la Roma după terminarea războiului din Sicilia, a dojenit senatul, reproșîndu-i că, după ce repurtase atît de multe și mari izbînzi, nu i-a dat putința să lecuiască nenorocirea atîtor cetățeni.

XIV. Atunci, în Sicilia, Marcellus suferise din pricina lui Hipocrate[43], comandantul Siracuzei, care spre a face pe placul cartaginezilor și spre a se înscăuna tiran, cu ajutorul lor, ucisese mulți romani la Leontini[44], Marcellus a luat cu asalt cetatea Leontini; locuitorilor nu le-a făcut nici un rău, dar pe dezertorii prinși a pus să-i biciuiască și i-a ucis. Hipocrate a trimis mai întîi vorbă la Siracuza cum că Marcellus ucide pe leontinii în stare să poarte armele, apoi s-a năpustit peste siracuzani, care erau în tulburare, și le-a cucerit cetatea. Atunci Marcellus a ridicat tabăra și a pornit cu toată armata spre Siracuza. Și, așezînd tabăra în apropierea cetății, a trimis soli, care să lămurească pe siracuzani asupra celor petrecute în Leontini, dar n-au fost de nici un folos, căci siracuzanii nu erau convinși (oamenii lui Hipocrate dețineau puterea). De aceea, Marcellus a pornit atacuri în același timp și de pe uscat, și de pe mare. Appius conducea armata pedestră, iar el avea șaizeci de trireme, pline cu tot felul de arme și proiectile. Și pe o largă punte de opt corăbii, legate una de alta, Marcellus a ridicat o mașină de război și a pornit spre zidul cetății, încrezîndu-se în mulțimea și strălucirea pregătirii și în faima sa personală, care însă nu avea nici o însemnătate pentru Arhimede[45] și pentru mașinile lui.

Arhimede nu le-a socotit niciodată demne de atenție și sîrguință, ci cele mai multe erau un fel de accesorii ale geometriei, făcute în clipe de răgaz la stăruințele tiranului Hieron care convinsese pe Arhimede să întoarcă ceva din știința sa de la cele gîndite spre cele practice și, amestecînd oarecum gîndirea, prin lucruri palpabile, cu folosul, s-o facă mai vădită pentru oamenii de rînd. Într-adevăr, această geometrie mecanică, iubită și faimoasă, au început s-o pună în mișcare Eudoxos[46] și Archytas[47], care au voit s-o înfrumusețeze și s-o înveselească, sprijinind cu exemple

sensibile și cu probe mecanice problemele care nu puteau fi demonstrate numai prin logică și demonstrație. Una dintre acestea este problema celor două proporționale medii, element necesar pentru dezlegarea altor probleme. Ei au rezolvat-o prin procedee mecanice, potrivind niște medii proporționale din linii curbe și segmente de dreaptă. Dar, deoarece Platon s-a mîniat și le-a spus cu asprime că au nimicit și au distrus prestigiul geometriei, silind-o să fugă de la cele necorporale și gîndite la cele care cad sub simțuri și să se folosească apoi de corpuri care cer lucru de mînă mult și nepriceput, mecanica decăzînd, s-a despărțit de geometrie și, multă vreme disprețuită de filozofie, ajunsese să fie unul dintre meșteșugurile militare.

Totuși, chiar Arhimede i-a scris lui Hieron, cu care era rudă și prieten, că este cu putință ca o greutate dată să fie mișcată cu o putere dată și, după cum se spune, se zice că, plin de încredere în puterea demonstrației sale, i-ar fi spus regelui că dacă ar avea un alt glob pămîntesc, ar putea să-l miște pe acesta de aici, sprijinindu-se pe celălalt. Hieron s-a minunat și l-a rugat să traducă problema în faptă și să arate un lucru dintre cele mari mișcat de o putere mică. Arhimede a îmbarcat mai mulți oameni și încărcătura obișnuită pe o corabie cu trei catarge trasă de mulți oameni și cu multă trudă pe țărm apoi așezîndu-se la distanță, a mișcat cu mîna, nu cu sforțare, ci ușor, capătul unui scripete și a tras corabia ușor și fără zguduire, ca și cînd ar fi lunecat pe mare. Regele, fiind impresionat și dîndu-și seama de puterea meșteșugului, a convins pe Arhimede să-i pregătească mașini pentru orice fel de asediu, fie de atac, fie de apărare. El nu s-a folosit de aceste mașini, căci toată viața și-a petrecut-o fără războaie, în sărbătoare, dar atunci acele pregătiri au fost de mare folos siracuzanilor și, alături de ele, și maestrul care le făcuse.

XV. Cînd deci romanii au atacat cetatea din două părți, siracuzanii înmărmuriseră și o tăcere adîncă îi cuprinsese, căci socoteau că nimic nu s-ar putea împotrivi unei forțe și oști atît de mari. Dar Arhimede a deschis mașinile și pe pedeștri îi întîmpinau în același timp tot felul de săgeți și de pietre enorm de mari, zburînd cu un vîjîit și cu o iuțeală

de necrezut și nimeni nu le putea suporta greutatea, în timp ce ele răsturnau pe cei asupra cărora cădeau și puneau în dezordine liniile de atac. În partea mării, cîrlige așezate pe ziduri dădeau la fund unele corăbii izbindu-le de sus, cu greutate; pe altele le apucau de proră cu cîngi de fier sau cu ciocuri de fier, asemănătoare cu ale cocorilor, și, sprijinindu-le pe pupă, le cufundau; pe altele le aduceau spre țărm cu ajutorul unor funii care trăgeau în sens contrar și, după ce le învîrteau pe loc, le izbeau de prăpăstiile și stîncile de sub ziduri, iar oamenii care se găseau pe ele piereau în chip mizerabil, fiind striviți. De multe ori, o corabie era ridicată de la suprafața mării sus și se învîrtea, spînzurată în aer, oferind o priveliște înfiorătoare, pînă cînd oamenii de pe ea se aruncau jos și erau străpunși de săgeți, iar corabia cădea goală peste ziduri sau alături, cînd mașinile îi dădeau drumul. Mașina pe care a dus-o Marcellus pe corăbii unite se numea *sambyke*, din pricina unei oarecare asemănări cu instrumentul muzical [cu același nume][48]. Pe aceasta, încă de departe, pe cînd se apropia de zid, a sărit o piatră de zece talanți greutate, apoi a doua și a treia. Dintre acestea, unele, căzînd cu mare zgomot și zguduire, au făcut țăndări baza mașinii însăși și i-au zdruncinat puntea și au rupt legătura[49]. Marcellus, nemaiștiind ce să facă, s-a retras și el cu corăbiile în grabă, și a dat și pedeștrilor semnalul retragerii. Marcellus s-a sfătuit cu ai săi și au hotărît să atace zidurile, dacă vor putea, chiar noaptea, gîndind că mașinile de care se folosea Arhimede, bătînd la distanță vor arunca săgețile pe deasupra lor, dar de aproape sînt cu desăvîrșire, fără rezultat, deoarece aruncarea nu are distanță de lovire. Dar Arhimede, după cît se pare, pregătise de mult pentru aceasta unelte potrivite care să se miște la orice distanță, precum și arme de aruncat scurte; făcuse apoi în ziduri găuri mici, dar multe și dese, în care așezase scorpioni[50] cu bătaie scurtă, nevăzuți de dușmani.

XVI. Cînd deci, socotind că sînt neobservați, romanii s-au apropiat, au fost iarăși întîmpinați cu multe săgeți și cu lovituri, pietre se prăvăleau deasupra capului peste ei, căzînd vertical, iar zidul arunca din toate părțile săgeți;

atunci s-au dat înapoi. Și aci ei s-au rînduit iarăși în adîncime, dar, deoarece o mulțime de săgeți erau aruncate asupra lor și îi copleșeau în retragere, mult prăpăd s-a făcut printre ei și multe nave au fost distruse, fără ca ei să cauzeze vreo pierdere dușmanilor. Arhimede își așezase mașinile la adăpostul zidurilor, iar romanilor li se părea că luptă cu zeii, căci zeci de mii de răutăți se revărsau asupra lor, fără să vadă de unde vin.

XVII. Totuși Marcellus a scăpat și, batjocorind pe meșterii și constructorii de unelte, pe care-i avea cu el le-a zis: „Cum vom duce la capăt lupta împotriva acestui Briareos[51] geometru, care, șezînd pe țărmul mării și jucîndu-se, ne-a azvîrlit corăbiile, — ce rușine pentru noi — și care întrece pe hecatonchiri[52], aruncînd în același timp atîtea arme împotriva noastră?". Într-adevăr, de fapt, toți siracuzanii erau parcă uneltele mașinăriei lui Arhimede, iar cel care punea totul în mișcare și le întorcea pe toate era el, un singur suflet. Toate celelalte arme zăceau nemișcate, iar cetatea se folosea numai de armele lui și cînd respingea pe dușman, și cînd se apăra.

În cele din urmă, văzînd Marcellus că romanii sînt atît de cuprinși de frică, încît, dacă zăreau vreo corabie sau vreun lemn apărînd pe zid, strigau că Arhimede pune în mișcare vreo mașină împotriva lor și se întorceau urlînd și fugeau, s-a abținut de la orice bătălie și atac, transformînd asediul în blocadă.

Desigur, Arhimede avea o inteligență atît de profundă, un suflet atît de mare și o astfel de bogăție de teoreme, încît n-a voit să lase nici un tratat scris despre lucrurile pentru care-și cîștigase faima unei inteligențe nu omenești, ci zeiești. Socotind că îndeletnicirea cu mecanica și, îndeobște, tot meșteșugul care se amesteca cu folosul este lipsit de noblețe și josnic, el și-a pus toată rîvna numai în studierea acelor lucruri care nu amestecă frumosul și gloria cu folosul și care sînt de necomparat cu celelalte; acestea provoacă disputa teoriei cu practica, deoarece una [teoria] înfățișează măreția și frumusețea, iar cealaltă [practica] amănuntul convingător și puterea nemaivăzută. Într-adevăr, în geometrie nu se pot găsi probleme mai complicate și mai grele scrise în elemente mai simple și mai curate

[decît în geometria lui Arhimede]. Unii pun claritatea pe seama inteligenței lui Arhimede, iar alții spun că munca dusă pînă la exces le-a făcut să pară că au fost făcute ușor și fără sforțare. S-ar putea să nu găsim prin noi înșine demonstrația vreunei probleme, dar, ajutați de învățătura lui, avem impresia că am fi putut s-o găsim noi înșine, atît de ușor și de repede ne duce la demonstrație.

Nu trebuie nici să nu dăm crezare celor ce se spun despre el, cum că, parcă fermecat de un fel de sirenă[53] proprie și înnăscută, uita de mîncare și neglija îngrijirea corpului, și, de multe ori, era dus cu sila la unsoare și la baie, desena figuri geometrice pe vatră și, pe corpul său uns, trăgea drepte cu degetul, fiind stăpînit de o mare plăcere și cu adevărat fermecat de muze. Deși descoperise multe și frumoase lucruri, se spune că a rugat pe prieteni și pe rude ca, după moarte, să nu-i pună pe mormînt decît un cilindru, cuprinzînd o sferă și să arate în inscripție cu cît solidul care cuprinde este mai mare decît solidul cuprins.

XVIII. Arhimede s-a păstrat și pe el neînvins și cetatea, atît cît era în puterea lui. Și, în timpul blocadei, „Marcellus a cucerit Megara, una dintre cele mai vechi colonii ale Siciliei; a luat cu asalt tabăra lui Hipocrate de la Acrillae[54] și a ucis peste opt mii, năpustindu-se asupra celor care căutau să ridice un parapet; a străbătut mare parte din Sicilia și a desprins unele cetăți de cartaginezi; a înfrînt în toate bătăliile pe cei care îndrăzneau să i se împotrivească. După cîtva timp a luat prizonier pe un oarecare spartan, numit Danuppos, care pornise pe mare din Siracuza. Siracuzanii au cerut să-l răscumpere cu bani, iar Marcellus, tot vorbind și făcînd învoieli cu ei, a băgat de seamă că un turn este păzit neglijent și că se puteau strecura pe ascuns oameni în el, căci zidul putea fi ușor urcat acolo. Cum deci mergînd adesea la ei, a măsurat bine din ochi și înălțimea zidului și, convorbind cu ei lîngă turn, a pregătit și scări, Marcellus a pîndit pe siracuzani cînd petreceau sărbătorirea zeiței Artemis și erau porniți pe vin și pe glume și a ocupat, fără să fie văzut, nu numai turnul, dar a umplut cu arme și zidurile din apropiere și Hexapylai[55], înainte de a se face ziuă. Și cînd și-au dat seama, siracuzanii au început

să se miște și să se tulbure, dar Marcellus a dat poruncă să se sune în același timp din trîmbițe și le-a pricinuit spaimă mare și i-a pus pe fugă făcîndu-i să creadă că nu mai rămăsese necucerită nici o parte a zidului. A rămas totuși necucerită partea cea mai tare, mai frumoasă și mai mare (care se numește Achradina[56]), din pricină că fusese separată printr-un zid de cetatea de afară, divizată în două părți, una numită Nea, cealaltă Tyche[57].

XIX. După ce a ocupat aceste poziții, de cum s-a luminat, Marcellus s-a coborît prin Hexapylai, și a fost felicitat de către ofițerii subalterni. Se spune că Marcellus, privind de sus și cercetînd, de jur împrejur, mărimea și frumusețea cetății, a plîns mult, căci îl cuprindea mila de ceea ce avea să se întîmple, gîndindu-se în ce formă și înfățișare avea să se schimbe, după puțin timp, cînd avea să fie prădată de oamenii din tabără. Căci nimeni dintre comandanți nu îndrăznea să se împotrivească ostașilor care cereau să le-o lase s-o prade, iar mulți strigau să i se dea foc și să fie dărîmată. Dar de acest cuvînt, îndeobște, Marcellus nici n-a vrut să audă, și tare fără voie, fiind silit, a îngăduit ostașilor să ia prăzi și sclavi, dar de oamenii liberi i-a oprit să se atingă și a dat poruncă să nu ucidă, să nu siluiască și să nu facă sclav pe nici un siracuzan. Și — deși se socotea că luase măsuri moderate, credea totuși că cetatea pătimește amarnic, iar sufletul său, deși într-o atît de mare bucurie, și-a arătat simpatia și suferința alături de cetate, căci vedea în scurt timp dispariția multei și strălucitei fericiri. Astfel se spune că bogăția aceasta n-a fost mai mică decît cea jefuită mai tîrziu în Cartagina. Căci și partea cealaltă a cetății, cucerită nu după multă vreme, prin trădare, s-au pus cu sila s-o prade, în afară de vistieriile regale; banii găsiți acolo au fost împărțiți poporului. Dar mai ales uciderea lui Arhimede l-a mîniat pe Marcellus. Din întîmplare, Arhimede tocmai studia singur o figură geometrică și, afundat cum era și cu gîndul și cu ochii în contemplarea figurii, n-a băgat de seamă nici năvala romanilor, nici cucerirea cetății. Deodată, lîngă el s-a oprit un soldat roman și i-a poruncit să-l urmeze la Marcellus. Arhimede nu s-a învoit mai înainte de a termina problema și a o tîn-

dui spre demonstrație, dar soldatul, mîniindu-se și scoțînd sabia, l-a ucis. Alții spun că un roman înarmat cu sabie s-a oprit lîngă Arhimede ca să-l ucidă, iar el, văzîndu-l, l-a rugat și l-a implorat să aștepte puțin timp, ca să nu lase neterminat și nepus în teoremă ceea ce cerceta, dar soldatul, neținînd seamă, l-a ucis. Există și o a treia versiune cum că niște soldați, întîlnind pe Arhimede pe cînd ducea unele instrumente geometrice la Marcellus — un cadru solar, o sferă, un echer — cu ajutorul cărora calcula mărimea soarelui față de ochiul omenesc, și socotind că în vas duce aur, l-au ucis. Dar toți autorii recunosc că Marcellus a fost îndurerat și s-a dat înapoi cu groază din fața ucigașului, ca de un pîngărit, iar pe rudele lui Arhimede, după ce le-a aflat, le-a cinstit.

XX. Străinii aveau despre romani părerea că sînt aprigi în a porni războiul și înfricoșători în lupta corp la corp și că nu dau pilde de blîndețe și omenie, și îndeobște, de virtuți politice. Se vede însă că Marcellus cel dintîi le-a arătat elenilor pe romani mai omenoși. Într-adevăr, în așa fel s-a purtat cu adversarii și atîtora le-a făcut binefaceri, și la cetăți și la particulari, încît dacă la Henna[58] sau la Megara[59] sau la Siracuza se săvîrșea vreo necuviință, se părea că vina era mai degrabă a celor care o sufereau decît a acelora care o săvîrșeau. Dintre multe altele, voi aminti un singur fapt. Există o cetate în Sicilia, numită Engyion[60] o cetate mică, foarte veche și vestită pentru că se spunea că aci se arătaseră zeițele, pe care le numesc „mame". Se spune că aci există un templu zidit de cretani și înlăuntru se vedeau niște suliți și căști de aramă, unele purtînd inscripția lui Meriones[61], altele a lui Ulise, adică a lui Odiseu, dedicate zeițelor. Această cetate, care era cu tot sufletul de partea cartaginezilor, a fost convinsă să se dea de partea romanilor, de către Nicias[62], fruntaș între cetățeni, care vorbise deschis și curajos în ședințele adunării poporului și dovedise adversarilor că gîndesc rău. Adversarii, temîndu-se de puterea și de faima lui, s-au sfătuit să răpească sulițele și să le dea cartaginezilor. Cînd a aflat, Nicias a stat în umbră, dar a început să răspîndească vorbe necuviincioase despre zeițele mame și făcea multe gesturi în privința așa-

zisei arătări și faime a lor, voind să arate că nu crede sau le disprețuiește, în timp ce dușmanii se bucurau mult că el însuși le pune la îndemînă cel mai puternic temei de învinuire împotriva lui, cu care-l vor doborî. Pe cînd tocmai erau gata să pună mîna pe el, se ținea o adunare a poporului, iar Nicias vorbea și dădea anumite sfaturi poporului, cînd, deodată, s-a prăvălit la pămînt. Lăsînd să treacă puțin timp, așa cum se cădea, în timp ce toți tăceau înmărmuriți, Nicias și-a ridicat capul și, rotindu-l, se văieta cu glas tremurător și înăbușit apoi, prelungind și ascuțind vaierul, cînd a văzut teatrul stăpînit de groază și tăcere, și-a aruncat haina, și-a sfîșiat chitoniscul[63] și, pe jumătate gol, a sărit dînd buzna spre ieșirea teatrului, în timp ce striga că este mînat de „zeițele mame". Nimeni nu îndrăznea să pună mîna pe el și nici să-i iasă în cale din pricina superstiției, ci toți se dădeau în lături, iar el a dat fuga spre porți, necruțînd nici o vorbă și nici o mișcare, potrivită ca un stăpînit de daimon și ieșit din minți. Femeia lui, care știa totul și participa la această uneltire împreună cu soțul ei, a luat copiii și, mai întîi, s-a prăvălit în megaroanele[64] zeițelor, apoi, prefăcîndu-se că-l caută, pe cînd se ducea încoace și-ncolo, a plecat din cetate. Și în acest fel ei au putut să ajungă teferi la Siracuza, la Marcellus. Cînd Marcellus, venind la Engyion, a pus în lanțuri pe toți locuitorii, ca să-i pedepsească pentru că făcuseră multe rele și întrecuseră măsura, Nicias, fiind de față, plîngea și, în cele din urmă, îmbrățișîndu-i mîinile și genunchii, îl ruga să-i ierte pe concetățeni. Marcellus, înduplecat, le-a dat drumul la toți și n-a făcut nici un rău cetății, iar lui Nicias i-a dat pămînt mult și numeroase daruri. Aceste lucruri le istorisește filozoful Poseidonios.

XXI. Iar cînd romanii l-au chemat pe Marcellus să conducă războiul din țară și din patrie, la plecare el a ridicat de la locul lor cele mai multe și mai frumoase statui din Siracuza pentru ca să-i mărească fastul triumfului și apoi să împodobească cetatea. Mai înainte, Roma nu avea și nici nu cunoștea lucruri de migălită artă, faimoase, și nici nu exista în cetate acel farmec și acea finețe atractivă, ci cetatea era plină de arme luate de la dușmani și de prăzi

însingerate. Încununată de trofeele și de podoabele triumfurilor, cetatea nu oferea un spectacol plăcut și lipsit de teamă nici pentru cei fricoși și dedați moliciunii, ci, după cum Epaminonda a numit cîmpia Beoției „orchestra lui Ares", iar Xenofon[65] a numit Efesul „atelierul războiului", tot așa mi se pare că Roma s-ar fi putut numi atunci, cu vorbele lui Pindar[66], „templul prea războinicului Ares". De aceea, Marcellus și-a cîștigat și mai multă faimă în fața poporului pentru că a împodobit cetatea cu lucruri care oferă plăcere și farmec elenic și atracție, ca și Fabius Maximus la cei mai bătrîni. Acesta n-a mișcat de la locul lui și n-a luat nici un lucru de acest fel și nici nu l-a scos din cetatea Tarent, cînd a fost cucerită, ci, a ridicat alte lucruri și bogății, dar a îngăduit să rămînă statuile, spunînd faimoasa vorbă: „Să lăsăm, a zis, pe zeii ăștia, care sînt mîniați pe tarentini".

Romanii au învinuit pe Marcellus mai întîi cum că adusese în cetate nu numai belșug de oameni, ci și de zei, care erau purtați și însoțiți prin ea ca niște prinși de război, apoi cum că umpluse de trîndăvie și flecăreală poporul, — care fusese obișnuit să se războiască și să plugărească, și nu cunoscuse moliciunea și ușurătatea și, așa cum spune Euripide, în *Heruclei*[67] era de jos și necioplit, dar bun la fapte mari — și-l învățase să vorbească meșteșugit despre arte și artiști și să-și piardă în acest fel o bună parte din zi. Totuși, Marcellus se mîndrea cu aceasta și în fața elenilor zicînd că învățase pe romani ceea ce nu știau, anume să cinstească și să se mire de frumusețile și minunile Eladei.

XXII. Deoarece mai rămăseseră unele lucruri de înfăptuit în Sicilia, iar triumful al treilea producea pizmă, — dușmanii s-au ridicat împotriva acordării acestui triumf lui Marcellus — el a căzut la învoială ca în triumful cel deplin și mare să fie dus pe muntele Alban[68], iar în Roma să intre purtat în triumful mic, pe care elenii îl numesc *evan*[69], iar romanii *oban*. În acest triumf, sărbătoritul nu intră pe un car tras de patru cai și nu poartă cununa de laur și nu este însoțit de cîntec de trompete, ci mergînd pe jos, încălțat cu blante[70], înconjurat de mulți flautiști, avînd cunună de mirt pe cap, pentru ca să pară că este mai mult

războinic și plăcut decît înfricoșător. Aceasta este pentru mine cea mai puternică dovadă că, în vechime, romanii au osebit triumfurile după felul și nu după mărimea faptei. Într-adevăr, cei care învingeau pe dușmani în bătălie și le produceau măcel, intrau în acel triumf al lui Ares, care era înfricoșător, după cît se pare, împodobindu-l așa cum obișnuiau să facă în purificările taberelor, încununînd armele și oamenii cu mult laur, iar comandanților care nu avuseseră nevoie de război, dar care le rînduiseră pe toate cu vorba și prin convingerea cuvîntului legea le acorda parcă spre a-i cinsti cu paiane[71] — acest alai nerăzboinic și de laudă. Flautul este instrumentul muzical al păcii, iar mirtul este planta Afroditei, care, mai mult decît oricare zeu, este vrăjmașă silniciei și războaielor. Acest triumf se numește *obas* nu pentru strigătele de bucurie, cum socotesc cei mulți (căci și pe celălalt îl petrec scoțînd strigăte de bucurie și cîntînd), ci acest nume l-au încetățenit, împrumutîndu-l de la eleni, care sînt convinși că și lui Dionysos, pe care-l numim Evios[72] și Thriambos[73], i se cade o cinstire.

Dar adevărul nu stă așa, ci la marele triumf, potrivit unui obicei strămoșesc, căpeteniile de oști aduceau sacrificiu un bou, iar la cestălalt sacrificiu o oaie. Căci romanii numeau oile *oves*. De aceea, ei au numit și triumful *obas*. Este vrednic să vedem și ce-a făcut legiuitorul spartan, care a rînduit jertfele într-un chip cu totul deosebit de romani. Astfel, la Sparta, comandantul care dusese la bun sfîrșit ceea ce dorea prin înșelăciune sau prin convingere, aducea sacrificiu un bou, iar cel care își îndeplinea dorința prin luptă, un cocoș. Căci, deși erau războinici, spartanii socoteau că este mai de seamă și mai potrivită cu un om fapta îndeplinită cu ajutorul cuvîntului și al înțelegerii, decît cea săvîrșită cu forță și bărbăție. Se poate deci cerceta cum stau aceste lucruri.

XXIII. Pe cînd Marcellus era a patra oară consul, dușmanii lui i-au îndemnat pe siracuzani să vină la Roma ca să-l învinuiască și să strige în fața senatului cum că îndurase grozăvii și nelegiuiri din partea lui Marcellus. Acesta tocmai aducea o jertfă pe Capitoliu. Și, cum senatul

începuse ședința, siracuzanii au căzut în genunchi și au început să ceară cuvîntul și să strige să li se facă dreptate, dar colegul lui Marcellus încerca să-i îndepărteze, mîniat fiind că colegul său nu era de față. Marcellus a venit îndată să asculte. Și, mai întîi s-a așezat pe scaun și și-a îndeplinit îndatoririle de consul, apoi, cînd celelalte treburi au luat sfîrșit, a coborît de pe scaun și s-a oprit în picioare, ca un particular, pe locul din care obișnuiesc să vorbească împricinații, și s-a pus la dispoziția siracuzanilor, ca să-l învinuiască. Dar ei tare s-au tulburat față de mîndria și de hotărîrea lui Marcellus și pe cel căruia nu-i putuseră ține piept cînd era în arme îl socoteau și mai de temut și de neprivit în față cînd era îmbrăcat în toga pretextă. Totuși, încurajați fiind de dușmanii lui Marcellus, au început învinuirea și au rostit o cuvîntare de apărare amestecată cu jelanii, al cărei miez era cum că ei, care erau aliați și prieteni ai poporului roman, au îndurat suferințe de care alți comandanți i-au cruțat chiar pe dușmani. La acestea, Marcellus a răspuns că, în schimbul relelor pe care le făcuseră romanilor, n-au pătimit nimic, afară de ceea ce este cu neputință de împiedicat să sufere oamenii cuceriți cu forța armată și cu război, și dacă ei au fost înfrînți în acest fel aceasta li se datorează lor înșiși, care n-au voit să asculte de el, cînd încercase, cu multă stăruință, să-i înduplece să se predea. Căci ei n-au fost siliți de tirani să se războiască, ci ei i-au ales pe tirani, ca să poarte război. După ce deci au fost rostite cuvîntările și siracuzanii au părăsit, așa cum se obișnuia, senatul, cu ei a ieșit și Marcellus, lăsînd conducerea ședinței pe seama colegului, iar el aștepta în fața ușilor senatului, fără să-și schimbe felul de a fi nici de frica judecății, nici din cauza mîniei împotriva siracuzanilor, ci aștepta, în liniște și cuviință, sfîrșitul judecății. Și, după ce s-au osebit părerile și s-a văzut că a biruit, siracuzanii i-au căzut în genunchi, rugîndu-l cu lacrimi ca să-și reverse mînia asupra lor care-s de față și să-i fie milă de ceilalți cetățeni, care-și amintesc întotdeauna și-i sînt recunoscători pentru cele dobîndite de la el.

Atunci Marcellus, plîngînd și el, s-a împăcat și cu ei și, în restul vieții, a făcut și celorlalți siracuzani cîte un bine. Iar libertatea pe care le-o dăduse și legile și averile rămase

senatul le-a confințit. Pentru aceasta, alte cinstiri nemaivăzute a dobîndit Marcellus în Siracuza și au statornicit lege cum că ori de cîte ori s-ar duce în Sicilia, Marcellus sau cineva din urmașii lui, siracuzanii să poarte cununi și să aducă sacrificii zeilor.

XXIV. După aceea, Marcellus s-a îndreptat împotriva lui Hanibal. Și, în timp ce, după cele întîmplate la Cannae, aproape toți ceilalți consuli și comandanți se foloseau, împotriva lui Hanibal, de o singură tactică, anume de evitarea bătăliei și nimenea nu îndrăznea să se așeze în linie de bătaie și să se hotărască pentru luptă, el a pornit pe calea potrivnică, socotind că cel care crede că va birui pe Hanibal cu ajutorul timpului, n-are să bage de seamă că și Italia va fi fost măcinată mai înaintea Punului. El se gîndea că Fabius, care se ținea mereu în defensivă, nu se îngrijește cum trebuie să vindece boala patriei pentru că așteaptă să se stingă războiul, o dată cu mistuirea Romei, întocmai ca medicii lipsiți de curaj și fricoși, cînd e vorba de ajutorare, care socotesc că pierderea puterii este slăbirea bolii.

Mai întîi, Marcellus a cucerit cetățile samnite, cetăți mari care părăsiseră pe romani, capturînd grîul mult aflat acolo și bani și pe soldații lui Hanibal, care le păzeau, trei mii la număr. Apoi, după ce Hanibal ucisese în Apulia[74] pe proconsulul Cn. Fulvius[75], împreună cu unsprezece tribuni militari, și măcelărise cea mai mare parte din armată, Marcellus a trimis scrisoare la Roma, îndemnînd pe cetățeni să aibă curaj, pentru că el a și pornit să spulbere bucuria lui Hanibal.

Titus Livius spune că citirea acestei scrisori n-a stins jalea romanilor, ci le-a sporit frica, deoarece socoteau că primejdia este cu atît mai mare față de ceea ce se petrecuse, cu cît Marcellus era mai bun decît Fulvius. Dar Marcellus, așa cum scrisese, de îndată a pornit să urmărească pe Hanibal și a năvălit în Lucania[76] și, găsindu-l lîngă cetatea Nomistrum, situată deasupra unor coline întărite, și-a așezat tabăra în cîmpie. Și, a doua zi, el și-a rînduit cel dintîi oastea pentru bătălie; Hanibal a coborît [în cîmpie] și s-a dat o bătălie, care n-a adus hotărîrea, dar care a fost

lungă și grea, căci deși s-au încleștat în lupte de la ora trei cu greu s-au desprins pe întuneric. De cum s-a făcut ziuă, Marcellus, ducîndu-și iar oastea la luptă, a rînduit-o printre cadavre și-l provoca pe Hanibal să dea bătălia pentru victorie. Hanibal și-a ridicat tabăra, iar Marcellus, prădînd morții dușmani și îngropînd pe aliați, a pornit îndată să-l urmărească. Și, deși Hanibal îi întindea multe curse lui Marcellus, el nu cădea în nici una, dar trezea uimire că în toate încăierările tot el cîștiga mai mult. De aceea, pentru că se apropiau și alegerile, senatul a hotărît să cheme pe celălalt consul din Sicilia, mai degrabă decît să-l miște de la locul lui pe Marcellus, care se încleștase cu Hanibal, iar cînd consulul a sosit, i-a poruncit să proclame dictator pe Q. Fulvius[77]. Căci dictatorul nu se alege nici de popor, nici de senat, ci unul dintre consuli sau comandanți, păsind în mijlocul poporului, îl proclamă dictator pe cel pe care crede el de cuviință. Și din această cauză cel proclamat se numește dictator, căci „a zice" romanii spun *dicere*. Unii zic că s-a numit dictator pentru că el nu propune vot sau alegere, ci rînduiește și proclamă hotărîrile sale de la sine. Căci și prescripțiile conducătorilor eleni le numesc diatagmata, iar romanii edicte.

XXV. Colegul lui Marcellus venise din Sicilia și voia să aleagă alt dictator [decît cel propus de senat] și, nevoind să fie silit să aleagă un dictator împotriva voinței sale, a pornit noaptea pe mare spre Sicilia. Poporul l-a numit dictator pe Q. Fulvius, iar senatul i-a scris lui Marcellus, să-l proclame și el. Marcellus, lăsîndu-se convins, a încuviințat și a întărit hotărîrea poporului, iar el a fost ales iarăși proconsul pentru anul următor. Și învoindu-se cu Fabius Maximus ca acesta să atace Tarentul, iar el însuși să se încleștеze cu Hanibal, să-l hărțuiască și să-i împiedice aprovizionarea, l-a atacat în jurul cetății Canusium[78] și, în timp ce Hanibal își schimba locul taberei și se ferea de luptă, Marcellus apărea de peste tot și, în cele din urmă, l-a atacat pe Hanibal pe cînd își așeza tabăra forțîndu-l să-i iasă în întîmpinare și să răspundă la hărțuielile lui.

Cînd a pornit să lupte, Marcellus a fost silit să rupă lupta, căci venise noaptea. A doua zi, Marcellus iarăși se

vedea că are oastea rînduită în linie de bătaie, astfel încît Hanibal, cuprins de durere, a adunat pe cartaginezi și a început să-i roage să dea bătălia aceea pentru a salva gloria victoriilor dobîndite mai înainte, zicînd: „Vedeți că, după atîtea biruințe, dacă nu vom înlătura pe acest om, nu vom putea nici să respirăm, nici să stăm liniștiți, deși pînă acum am fost victorioși". După aceea, dînd iureș, au început lupta. Și se pare că Marcellus a folosit o tactică nepotrivită și neobișnuită și a greșit. Astfel, în timp ce aripa dreaptă era respinsă de dușmani, el a poruncit unui manipul[79] să înainteze, dar mișcarea aceasta, tulburînd pe luptători, a adus izbînda dușmanilor; au căzut două mii șapte sute de romani. Retrăgîndu-se deci Marcellus înlăuntrul întăriturii și strîngînd armata, a spus că vede multe arme și trupuri romane, dar nu vede nici un roman. Soldații i-au cerut iertare, dar el le-a spus că nu le-o acordă acum cînd sînt învinși, dar îi va ierta, dacă vor fi victorioși, și că mîine vor da lupta iarăși, pentru ca cei de la Roma să afle despre izbîndă mai înainte de a le fi venit vestea despre fugă. Și, spunîndu-le acestea, a poruncit cohortelor învinse ca, în loc de grîu, să dea soldaților orz. De aceea, deși mulți se simțeau rău și erau în primejdie în urma bătăliei, se zice că pe nici unul rănile nu l-au făcut să sufere mai mult decît cuvintele lui Marcellus.

XXVI. De cum s-a făcut ziuă, în [fața cortului comandantului] în mijlocul taberei fîlfîia flamura roșie, care era semnul obișnuit al războiului, iar manipulele pregătite ocupau prima linie, așa cum ceruseră ele însele. Tribunii militari, scoțînd din tabără cealaltă armată, au pornit la atac. Hanibal, informat de acestea, a zis: „Hercule, ce se va face cu omul care nu știe să sufere nici soarta bună, nici pe cea rea? Căci numai acesta nici cînd învinge nu dă repaos soldaților, nici nu ia repaos cînd este învins, ci, după cît se pare, vom avea să luptăm mereu împotriva lui, deoarece pentru el, cînd este norocos, curajul, iar cînd este învins, rușinea, este mereu pricină de îndrăzneală". După aceea, oștile s-au ciocnit. Și, deoarece ostașii [ambelor părți] se năpusteau cu un avînt egal, Hanibal a poruncit să fie așezați elefanții în prima linie și să fie aduși împotriva roma-

nilor. Şi, producîndu-se o mare izbire şi tulburare printre primii soldaţi romani, unul dintre tribunii militari, numit Flavius, smulgînd un steag, le-a ieşit întru întîmpinare şi, lovind cu lancea primul elefant, la întors înapoi. Iar tribunul, năpustindu-se asupra celui din spate, l-a tulburat şi pe el şi, la fel, pe cei care-l urmau. Văzînd acest lucru, Marcellus a poruncit călăreţilor să dea iureş cu toată puterea împotriva oastei intrate în dezordine şi să-i facă pe duşmani să cadă şi mai mult, unii peste alţii. Iar ei, năpustindu-se în chip strălucit, urmăreau şi ucideau pe cartaginezi pînă la tabără, iar fiarele lovite, căzînd peste ei, produceau un mare măcel. Se spune că au pierit peste opt mii de cartaginezi. Dintre romani, au fost ucişi trei mii, iar răniţi aproape toţi. Şi aceasta i-a dat putinţa lui Hanibal să ridice tabăra noaptea în linişte şi să se ducă cît mai departe de Marcellus. Să-l urmărească, pentru acesta nu era cu putinţă din pricina mulţimii răniţilor romani, de aceea el a pornit în linişte în Campania şi şi-a petrecut vara la Sinuessa[80] reîntremîndu-şi soldaţii.

XXVII. După ce s-a desprins de Marcellus, Hanibal, avînd parcă o armată liberă de orice grijă, se plimba fără teamă, prin Italia şi trecea totul prin fier şi sabie. Rău şi-a mai auzit Marcellus în Italia. Iar duşmanii au ridicat pe Publicius Bibulus, unul dintre tribuni, om straşnic la vorbă şi violent, ca să-i aducă învinuiri. El aduna adeseori poporul şi încerca să-l convingă să încredinţeze oastea altui comandant „pentru că, zicea el, Marcellus făcuse puţine pregătiri pentru război şi se dusese parcă din palestră la băi calde, ca să-şi îngrijească trupul". Marcellus, informat despre aceste atacuri, a lăsat în tabără pe legaţi, iar el s-a dus la Roma, ca să se apere împotriva învinuirilor. Acolo a găsit un proces care-i fusese intentat pe baza acelor învinuiri. S-a fixat deci o zi pentru proces, iar poporul s-a adunat în circul Flaminius[81]. Bibulus s-a urcat pe tribună şi şi-a dezvoltat acuzarea, iar Marcellus s-a apărat, în puţine şi simple cuvinte. Îmbelşugată şi strălucită apărare îi aduceau însă oamenii cei mai cu vază şi fruntaşii cetăţii, care îndemnau pe cetăţeni să nu se arate mai răi judecători decît duşmanul şi să osîndească pentru

netrebnicie pe Marcellus, singurul dintre comandanţi de care fuge Hanibal şi-şi petrece timpul ferindu-se să dea lupta cu el, deşi împotriva altor comandanţi, căuta el însuşi să dea bătălia. După rostirea acestor cuvinte, atît de înşelătoare s-a dovedit nădejdea acuzatorului în cîştigarea procesului, încît Marcellus nu numai că a fost absolvit de învinuiri, dar a fost proclamat consul a cincea oară.

XXVIII. Luînd deci în primire slujba, mai întîi a pus capăt în Etruria[82] unei mari mişcări pentru despărţirea de Roma şi a liniştit cetăţile, ducîndu-se la faţa locului. Apoi a voit să dedice un templu Gloriei şi Virtuţii[83], zidit de el din prăzile din Sicilia, dar a fost împiedicat de preoţi, care socoteau că nu este bine să fie cuprinse două zeităţi într-un singur templu. Atunci el a început îndată să ridice un alt templu, neputînd suferi uşor împotrivirea care i se făcuse, luînd-o ca o rea prevestire. Căci, şi alte multe semne îl tulburau, precum: unele temple fuseseră trăsnite şi nişte şoareci roseseră aurul din templul lui Iupiter. Se mai spunea că un bou scosese glas omenesc şi se născuse un copil cu cap de elefant, iar prezicătorii, văzînd semne rele cînd jertfeau şi cînd aduceau expiaţii, l-au oprit la Roma, deşi el era plin de patimă şi de foc. Într-adevăr, nici un om n-a ars de dorul unui fapt, aşa cum era acest om înflăcărat de dorinţa de a se măsura cu Hanibal într-o bătălie. Acest lucru îl visa el şi noaptea şi împreună cu prietenii şi colegii aveau o singură voinţă şi ridicau un singur glas către zei: să-l silească pe Hanibal să stea la bătaie. De aceea, tare aş fi înclinat să cred că dacă s-ar fi înconjurat cele două armate cu un zid sau cu un parapet, el s-ar fi luat la luptă în doi cu Hanibal şi că dacă Marcellus n-ar fi fost încărcat de multă glorie, şi n-ar fi dat dovadă că este serios şi înţelept, în comparaţie cu oricare alt comandant, aş spune că era stăpînit de o patimă potrivită cu un tînăr şi prea ambiţioasă pentru un astfel de bătrîn. Căci era consul a cincea oară la peste şaizeci de ani.

XXIX. Totuşi, îndeplinindu-se jertfele şi purificările pe care le socoteau prezicătorii, Marcellus a pornit cu colegul său la război şi mult a aţîţat la luptă pe Hanibal ca-

re-şi aşezase tabăra între Bantia şi Venusia[84]. Hanibal la luptă nu a coborît, dar aflînd că consulii trimiseseră o armată în ţinutul locrilor epizefirei[85], le-a întins curse pe lîngă colina Petelia şi a ucis două mii cinci sute de oameni. Acest fapt l-a mîniat şi l-a determinat pe Marcellus să dea bătălia, şi, ridicînd tabăra, şi-a dus oastea mai aproape de duşmani. Între tabere se afla o colină bine apărată şi acoperită cu tot felul de pădure. Avea şi puncte de observaţie în amîndouă părţile şi izvoare de ape, care curgeau pe acolo şi ieşeau la iveală. Romanii se mirau tare mult de Hanibal că, deşi ocupase cel dintîi un loc atît de bine aşezat, nu l-a păstrat, ci l-a lăsat duşmanilor. Hanibal socotise că e bine să-şi aşeze tabăra acolo, dar că este şi mai bine să întindă curse duşmanului şi, voind să-l folosească mai mult în acest scop, a umplut pădurea şi scobiturile de mulţi soldaţi înarmaţi cu suliţe şi cu praştii, convins fiind că romanii se vor îndrepta spre acel loc datorită tocmai bunei lui aşezări. Şi Hanibal nu s-a înşelat, căci, de cum l-au văzut, romanii au început să discute în tabără cum că trebuie să-l ocupe şi-şi făceau planul cum să obţină avantaje asupra duşmanilor dacă vor izbuti să aşeze tabăra acolo, sau, dacă nu, cum, să înconjure colina cu zid. A hotărît deci Marcellus să se avînte cu cîţiva călăreţi şi să facă o inspecţie. Luînd deci pe prezicător, a pornit să aducă jertfă zeilor şi, la căderea primei victime, prezicătorul i-a arătat că ficatul nu are cap. Cînd a adus al doilea rînd de jertfe, nu numai capul ficatului a prezentat o mărime neobişnuită, dar şi toate celelalte mărunţaie erau grase şi se credea că frica inspirată de prima victimă nu-şi mai avea rostul. Dar prezicătorii au spus că mai mult se tem şi sînt tulburaţi de această bunăstare a măruntaielor, deoarece semnele bune se arătaseră la cele mai urîte şi jigărite victime, ceea ce face ca schimbarea să pară cu totul ciudată. Dar, deoarece, aşa cum zice Pindar, „Împlinirea destinului nu o va opri nici un foc şi nici un zid de fier", Marcellus a pornit la luptă, luînd cu sine pe colegul Crispinus şi pe fiul său, tribun militar, şi pe toţi călăreţii – două sute douăzeci – dintre care nu era nici unul roman, ci unii erau etrusci, patruzeci din Fregellae[86]; aceştia dăduseră lui Marcellus mereu dovadă de

vitejie şi credinţă. Deoarece colina era păduroasă şi acoperită, un soldat duşman, aşezat pe creastă, putea vedea pe romani fără să fie el însuşi văzut, ci zărea jos aşezată tabăra romanilor.

Acest om spunea celor aşezaţi în ascunziş tot ceea ce se petrecea, iar ei au lăsat pe Marcellus, care pornise cu avînt, să se apropie şi, deodată, s-au ridicat şi, înconjurîndu-l, au început să zvîrle din toate părţile cu suliţe, să ucidă şi să urmărească pe romanii care fugeau şi se băteau corp la corp cu cei care rezistau. Iar cei care rezistau erau cei patruzeci de fregelani[87]. Etruscii s-au împrăştiat de la început, dar fregelanii s-au adunat şi rezistau duşmanilor în faţa consulilor, pînă cînd Crispinus, lovit de două suliţe, şi-a întors calul să fugă, iar Marcellus a fost străpuns în plămîni de o suliţă lată, pe care o numesc „lance". În acest fel, şi puţinii fregelani care mergeau în juru-i l-au părăsit cu totul după ce căzuse, dar smulgînd pe fiul lui, rănit, au pornit în fugă spre tabără. N-au fost mai mult de patruzeci de morţi, iar prizonieri au căzut cinci lictori, şi optsprezece călăreţi. Nemaisupravieţuind multe zile, din pricina rănilor, a murit şi Crispinus. Şi nenorocirea aceasta, care mai înainte nu se întîmplase, a dat peste romani: doi consuli au pierit într-o singură bătălie.

XXX. Puţin îl interesau pe Hanibal ceilalţi romani, dar cînd a aflat că Marcellus căzuse, el însuşi a dat fuga la locul căderii şi, stînd în picioare lîngă corpul neînsufleţit şi cercetînd mult timp şi trupul lui viguros şi înfăţişarea lui, nici n-a spus vreo vorbă mîndră, nici n-a arătat pe faţă bucuria resimţită de un ostaş care ucisese un duşman primejdios şi greu de învins, ci, minunîndu-se de ciudăţenia sfîrşitului, i-a luat inelul, apoi, împodobindu-i trupul cu rînduiala cuvenită şi înconjurîndu-l cu cinste, l-a ars, iar resturile le-a depus într-o urnă de argint, deasupra a pus o cunună de aur şi le-a trimis fiului său. Dar nişte numizi, dînd peste cei care duceau urna, s-au năpustit să ia vasul, şi cu toate că purtătorii urnei s-au opus, ei i-au silit, s-au luptat şi au împrăştiat oasele. Hanibal, aflînd, a zis către cei de faţă: „Nu este cu putinţă să se întîmple nimic fără voia zeului", iar pe numizi i-a pedep-

sit. Cu toate acestea, el nu s-a mai interesat de aducerea sau strîngerea rămăşiţelor pămînteşti, gîndind că şi sfîrşitul şi neînmormîntarea lui Marcellus s-au petrecut în chip atît de ciudat după voinţa unui zeu.

Acestea le istorisesc Cornelius Nepos[88] şi Valerius Maximus[89], dar Titus Livius şi Caesar Augustus spun că urna a fost dusă la fiul său şi îngropată cu alai. În afară de monumentele din Roma închinate lui Marcellus, se afla un gimnaziu în Catana[90] Siciliei, statui şi tablouri în Siracuza, şi în Samotrace[91], la zeii pe care-i numesc Cabiri[92], şi în Lindos[93], în templul Atenei, iar pe statuia de acolo, după cum spune Posidonios, era următoarea inscripţie:

„Aici este, străine, marea stea a patriei romane,
Marcellus Claudius, născut din părinţi străluciţi.
A deţinut de şapte ori, în război, slujba de consul
Şi a produs mare măcel printre duşmani".

Se vede că cel care a făcut inscripţia a adăugat la cele cinci consulate slujba de proconsul, pe care a deţinut-o de două ori.

Iar neamul lui a dăinuit cu faimă pînă la Marcellus, nepotul lui August, care era fiul Octaviei, sora lui August, şi al lui C. Marcellus, şi, edil la Roma, a murit după ce nu trăise mult timp cu fiica lui August, căreia-i era soţ. În cinstea şi amintirea lui Marcellus, Octavia, maică-sa, a întemeiat biblioteca, iar August un teatru, intitulîndu-l „al lui Marcellus".

PARALELA DINTRE PELOPIDA ŞI MARCELLUS

I. Acestea sînt cele ce ni s-au părut vrednice de scris dintre cele ce ni se istorisesc despre Marcellus şi Pelopida. Şi pentru că însuşirile comune ale firilor şi caracterelor lor se iau parcă la întrecere (căci amîndoi au fost viteji şi iubitori de încordare şi curajoşi, şi cu măreţe gînduri), s-ar părea că numai un singur lucru îi deosebeşte, anume că Marcellus a făcut măceluri în multe cetăţi care i-au fost supuse, pe cînd Epaminonda şi Pelopida n-au ucis pe nimeni cînd au fost victorioşi, nici n-au adus cetăţi în sclavie. Şi se spune că, dacă ar fi fost ei de faţă, tebanii nu s-ar fi purtat în acest fel cu orhomenienii.

În ceea ce priveşte faptele, minunate şi mari sînt cele săvîrşite de Marcellus împotriva galilor, cînd a respins o mulţime atît de mare de călăreţi, în acelaşi timp, şi de pedestraşi, cu puţini călăreţi aflaţi în juru-i — ceea ce nu se povesteşte că ar fi făcut atît de uşor alt comandant — şi cînd a ucis pe căpetenia duşmanilor; în acelaşi fel, Pelopida a izbit pe duşmani cînd au pornit să-l ucidă, dar a fost omorît mai înainte de tiran şi a suferit mai înainte de a acţiona.

Totuşi, cu aceste fapte ale lui Marcellus se pot compara cele săvîrşite la Leuctra şi Tegyrai, cele mai faimoase şi mari bătălii. O faptă săvîrşită în ascuns şi dusă la bun sfîrşit cu o legiune nu găsim la Marcellus, spre a o compara cu cele săvîrşite de Pelopida, la întoarcerea din exil, şi la uciderea tiranilor din Teba, iar fapta aceea le întrece cu mult pe cele săvîrşite la întuneric şi prin înşelăciune. Hanibal dădea atacuri înfricoşătoare şi primejdioase, după cum fără grijă erau atunci lacedemonienii faţă de tebani, dar este bine temeinicit că spartanii au dat înapoi în faţa

lui Pelopida și la Leuctra, și la Tegyrai, pe cînd Marcellus n-a învins niciodată pe Hanibal, după cum spune Polibiu, ci se pare că Hanibal a rămas neînvins pînă la Scipio. Dar noi dăm crezare lui Titus Livius, lui August, lui Nepos și, dintre eleniști, regelui Iuba[94], cum că Hanibal a suferit unele înfrîngeri și respingeri din partea lui Marcellus, dar acestea n-au produs nici o mare schimbare, ci se pare că, în acele încleștări, s-au obținut numai niște aparente înfrîngeri ale Punului.

Totuși, aceste înfrîngeri au fost admirate pe bună dreptate, deoarece, după atîtea respingeri de tabere și uciderи de generali și aproape după sfărîmarea întregii conduceri a romanilor, ei au fost iarăși în situația de a rezista cu mare curaj. Iar acela care, după multă și învechită teamă și groază, a insuflat iarăși armatei avînt și ambiție împotriva dușmanilor, și i-a înălțat moralul și a încurajat-o — și aceasta prin faptul că nu ceda ușor victoria, ci o dispuța și căuta s-o dobîndească — a fost un singur om, Marcellus. Astfel, pe soldații obișnuiți de înfrîngerile suferite să se mulțumească dacă scăpau cu fuga de Hanibal, Marcellus i-a deprins să le fie rușine să scape înfrînți și să nu se simtă bine — dacă cedau puțin în fața dușmanului — și să sufere — dacă nu erau învingători.

II. Ei bine, fiindcă Pelopida n-a fost înfrînt în nici o bătălie, cînd era comandant, iar Marcellus a izbîndit în cele mai multe, mai presus ca romanii de pe vremea lui, s-ar părea poate că Romanul, datorită mulțimii izbînzilor, sub raportul neînfrîngerii, s-ar putea egala cu Tebanul nevins.

Și, într-adevăr, Marcellus a cucerit Siracuza, iar Pelopida a scăpat Teba de spartani. Dar, cred eu, a merge la Sparta și a trece cel dintîi dintre muritori Eurotas-ul cu război este mai mare lucru decît a cuceri Sicilia, dacă, pe Zeus, nu se va spune că această faptă i se cade mai mult lui Epaminonda decît lui Pelopida, ca și Leuctra, pe cînd slava celor săvîrșite de Marcellus este de neîmpărțit cu alții. Astfel, el a cucerit singur Siracuza și a respins pe

gali fără colegul său și — în timp ce nimeni nu se năpustea împotriva lui Hanibal, ci toți erau respinși — el a rînduit pe ostași în linie de bătaie împotrivă-i, a schimbat fața războiului și s-a arătat cel dintîi comandant al îndrăznelii.

III. Nu laud felul sfîrșitului nici unuia dintre ei, ci sînt tulburat și mîhnit de ciudățenia căderii lor. Și mă minunez că în atîtea bătălii, cîte ar obosi cineva numărîndu-le, Hanibal n-a fost nici măcar rănit și mă mir că și Chrysantas[95], în *Educație*, scosese pumnalul și era gata să lovească pe dușman, dar cînd trîmbița a sunat retragerea, a lăsat dușmanul și s-a retras, în liniște și rînduială. Totuși, pe Pelopida, care se înfierbînta ușor la începutul luptei, îl scuză înfierbîntarea care-l ducea cu noblețe la bătălie, pentru că foarte bine este dacă [la război] comandantul se salvează învingător „dar dacă nu poate, este bine să moară sfîrșindu-și viața cu virtute", după cum spune Euripide[96], căci în acest fel moartea nu este o nenorocire, ci o înfăptuire a sfîrșitului vieții. Dar pe lîngă avîntul lui Pelopida, scopul însuși al victoriei, care consta în uciderea tiranului, l-a făcut să pornească, nu fără chibzuință, la faptă. Ar fi greu de găsit o acțiune care să aibă un temei atît de frumos și de strălucit. Marcellus însă, fără să-i stea în față vreo mare nevoie și fără ca vreun entuziasm să-l exalte, s-a avîntat fără băgare de seamă în primejdie și a căzut nu ca un general, ci ca un soldat cercetaș sau ca o iscoadă, abandonînd iberilor și numizilor, care mureau pentru cartaginezi, cinci consulate și trei triumfuri și prăzi și trofee luate de la regi. Punii își reproșau ei înșiși victoria, pentru că cel mai bun roman prin virtute, și cel mai mare prin putere, și cel mai strălucit prin glorie a fost sacrificat zadarnic între iscoadele fregelanilor.

Nu trebuie să se creadă că cele ce spun sînt învinuiri pentru acești bărbați, ci expresia unei mîhniri și o mărturie făcută lor înșiși, pentru ei și pentru vitejia lor, pentru care au sacrificat celelalte virtuți, necruțîndu-și viața și sufletul, ca și cînd ar fi murit mai curînd pentru ei înșiși, decît pentru patrie și pentru prietenii și aliații lor.

Iar după moarte, Pelopida a avut parte să-i înmormînteze chiar aliații pentru care a murit, iar pe Marcellus dușmanii, din pricina cărora a murit. Este vrednic de pizmuit și fericită înmormîntarea unuia, dar un lucru mai puternic și mai mare decît bunăvoința care aduce mulțumiri este dușmănia care admiră virtutea îndurerată. Căci aci, la Pelopida, binele dobîndește numai cinste, pe cînd dincolo, la Marcellus, este prețuit folosul și valoarea virtuții.

PHILOPOIMENOS

NOTIȚĂ ISTORICĂ

Unul dintre conducătorii care au jucat un rol de frunte în istoria Ligii aheene[1] *a fost Philopoimenos.*

Se pare că începuturile Ligii aheene le-a constituit gruparea unor cetăți — printre care se pot număra Aigion, Aigai, Patrai, Dyme, Tritaia — în jurul cultului lui Zeus Amarios. Sanctuarul acestui zeu se găsea pe teritoriul Cetății Helice, cetate situată pe țărmul de nord al Ahaiei. Această confederație religioasă, suferind diferite modificări în decursul timpului, s-a ținut departe de evenimentele care au zguduit Grecia, începînd cu secolul al V-lea î.e.n.

Astfel, aheenii au rămas neutri în timpul războaielor medice, fără să aibă de suferit de pe urma Spartei sau Atenei. De la pacea lui Antalcidas, cele mai multe polisuri ahaice aveau la conducere aristocrați laconofili. Polibiu[2] *ne spune că polisurile Dyme, Patrai și Tritaia au purces la reorganizarea confederației care se cunoaște sub numele de Liga aheeană. Această ligă n-a încetat de a suferi modificări în componența sa și, de pildă, pe la anul 225 î.e.n, din ea făceau parte Ahaia, Argolida și o parte din Arcadia. Mai tîrziu, au intrat în ligă Megara, Egina, Corintul. Liga a ajuns să numere șaizeci de polisuri membre. Reprezentanții polisurilor — după cît se pare — se adunau în* synodos, *un fel de consiliu, pentru a delibera asupra problemelor de interes comun, iar ceilalți membri ai ligii, în* syncletos, *un fel de adunare a aheenilor. Synodul se ocupa de rezolvarea afacerilor curente, iar syncletul, de proble-*

[1] Vezi și *Istoria Universală*, vol. II, p. 303 și urm. R. Cohen, *La Gréce et l'hellénisation du monde antique*, pp. 446—451; 601—619.

[2] Polibiu, II 41, 11—12; 43, 1; IV 60.

mele mari: problema păcii și a războiului. Synodul se întrunea la Aigion, pe țărm, la nord-vest de Helice, iar syncletul în oricare polis. În ambele adunări, fiecare cetate avea un vot. Printre demnitarii federali, așa-zișii damiourgoi prezidau adunări și, pînă în 225, asistau pe cei doi strategi și, de atunci, pe unul singur. Strategii mai erau asistați și de un grammateus (secretar), de un hipparchos (comandant al cavaleriei), de un tamias (vistiernic). Adoptarea unei monede și a unui sistem de greutăți comun tindea să ducă la o unitate economică.

Cu aproximativ această structură politică, Liga aheeană a participat la mai multe conflicte armate cu Etolia, îndeosebi și cu Macedonia. Cînd romanii au început să acționeze în vestul Mediteranei — așa cum se va vedea în notița istorică la Viața lui Titus Quinctius Flamininus — Liga aheeană a fost de partea Romei, împotriva lui Filip al V-lea, regele Macedoniei și împotriva lui Antioh al III-lea, regele Siriei. După tratatul de la Apameia, Liga aheeană se credea îndreptățită să obțină protecția romană și înțelegere pentru satisfacerea unor ambiții și ranchiuni. Philopoimenos, comandant de oști, admirabil soldat, om cu mare influență în ligă, dorea să domine Sparta și, poate, întreaga Mesenie. Aceasta avea să ducă, în cele din urmă, la un conflict cu romanii. La început, cînd Philopoimenos a încercat să treacă la realizarea planurilor sale, el s-a izbit de rezistența unor fruntași ai ligii, care l-au împiedicat să reînnoiască tratatul de alianță cu Egiptul și l-au determinat să refuze navele oferite de Siria, ba chiar și darurile oferite de Eumenes, aliat al Romei. Dar, nu după mult timp, Philopoimenos, crezînd că dispune de suficiente forțe, a început să nu mai țină seamă de staturile adversarilor săi și, în 185 î.e.n., respinse cererea lui Metellus de a se convoca o adunare extraordinară a ligii. Ceva mai tîrziu, cînd Mesenia s-a revoltat, Roma n-a venit în ajutorul Ligii aheene, care, cu de la sine putere, a înăbușit răscoala. În cursul luptelor, Philopoimenos a căzut.

Așa cum reiese din textele antice care ne-au parvenit[1], Philopoimenos s-a născut pe la 253 î.e.n., la Megalopolis. A fost educat și instruit sub supravegherea lui Ecdelos și

[1] Polib., X. 231; Plut., *Philop.*, 1; Paus. VIII 49, 2.

Megalophanes, în spiritul filozofiei practice și al luptelor împotriva tiranilor[1]. Războinic din fire, înclinat mai mult spre practică decît spre teoria artei militare, viguros și ambițios, adesea gîlcevitor, Philopoimenos, încă de tînăr, s-a dovedit a fi un pasionat al expedițiilor militare. Primele exerciții militare le-a făcut în expedițiile de prădăciune întreprinse împotriva Laconiei[2], apoi și-a cîștigat o mare faimă în războiul dus, alături de Antigonos, împotrivă lui Cleomene, regele Spartei, care atacase Megalopolisul[3]. Pe la 200 î.e.n., refuzînd invitația lui Antigonos de a lupta sub comanda lui, Philopoimenos a plecat în Creta, spre a se exersa în acțiunile militare și a-și dobîndi o faimă. Philopoimenos nu și-a pierdut zadarnic timpul în Creta. Într-adevăr, începînd din 209 î.e.n., cînd s-a întors în patrie, Philopoimenos a fost ales mai întîi hipparchos apoi, de mai multe ori, strateg al Ligii aheene, pe care a ridicat-o pe o culme a gloriei nemaiîntîlnită pînă atunci. Astfel, în calitate de hipparchos[4] a reorganizat cavaleria aheeană și a pornit prin cetățile ligii, îndemnînd pe tineri să se înroleze și atițîndu-le avîntul războinic.

Ales strateg pentru prima oară în anul 208/207 î.e.n., a purces la reorganizarea armatei și a echipamentului militar al ligii. A repurtat apoi o strălucită victorie împotriva lui Machanidas, tiranul Spartei[5], la Mantineia. Ales a doua oară strateg al ligii, în 206—205, Philopoimenos a defilat în fruntea armatei aheene, în ochii grecilor, adunați la jocurile de la Nemeea. Entuziasmul stîrnit a fost de nedescris[6].

Devenit iarăși simplu particular, Philopoimenos n-a șovăit să mobilizeze el pe concetățenii care doreau și să pornească la luptă împotriva lui Nabis, tiranul Spartei, care pusese stăpînire pe Mesenia. Deși Lisip, strategul aheenilor, socotea situația pierdută și de aceea nici nu sărise în ajutorul Meseniei, totuși Philopoimenos a ieșit victorios[7].

[1] Plut., *Philop.*, 1.
[2] Plut., *Philop.*, 4.
[3] Polib., II 67—69; Plut., *Philop.*, 7; Paus. VIII 29.
[4] Polib., X 226; Plut., *Philop.*, 7; Paus., VIII, 43, 7.
[5] Polib., XI 9; Plut., *Philop.*, 9—10; Paus., VIII 50, 1.
[6] Plut., *Phil.*, 11.
[7] Plut., *Phil.*, 12; Paus., VIII 50, 3.

În a treia strategie[1] (201–200), Philopoimenos s-a bătut iarăși cu Nabis. După expirarea strategiei, Philopoimenos nu putea sta inactiv, de aceea n-a putut refuza rugămintea locuitorilor cetății Gortina, din Creta, care stăruiau pe lîngă el ca să le fie comandant. Timp de șapte ani (200–193) a zăbovit Philopoimenos în Creta, unde, luptînd alături de gortinieni, a dobîndit o și mai vastă experiență militară[2]. În acest timp însă, în patrie, rolul de frunte începuse să-l joace gruparea filomacedoneană, ceea ce a adus o slăbire a situației sale politice, mai ales că Megalopolisul era atacat iarăși de Nabis. Cînd se întoarce la Megalopolis, în 193, Philopoimenos este ales strateg. Între timp, situația politică devenise mai complicată. Astfel, romanii, sub comanda lui Titus Quinctius Flamininus, înfrînseseră pe Filip al V-lea, regele Macedoniei, iar Nabis era în stare de război cu aheenii și cu romanii, protectorii lor.

Nabis a pornit ostilitățile în primăvara anului 192. Philopoimenos a pornit la luptă împotriva lui Nabis și a ieșit învingător[3], ceea ce a provocat o reticență din partea lui Flamininus, care a grăbit sfîrșitul războiului împotriva lui Nabis. La Sparta, urmează o vreme de tulburări. Philopoimenos, fără să țină seamă de prezența romanilor în Grecia și de relațiile dintre Liga aheeană cu Roma, ocupă Sparta și strămută mulți locuitori în Ahaia[4]. În a cincea strategie (190–189), ca și în a șasea (189–188), Philopoimenos a luptat împotriva Spartei. În timpul celei de a șaptea strategii[5] (187–186), el a avut de făcut față unor noi situații. Astfel, romanii învinseseră pe Antioh, regele Siriei, iar la Megalopolis Aristainos ducea o politică de supunere față de Roma. Această situație îl îndurera profund pe Philopoimenos. De aceea, spre a răpi romanilor un prilej de a dobîndi glorie, mai întîi s-a împotrivit ca romanii să readucă în patrie pe exilații spartani pentru ca,

[1] Polib., XVI 36.
[2] Plut., *Philop*, 13; Paus. VII 50, 6.
[3] Polib., XXIII 5, 2; Plut., *Philop.*, 14; Liv., XXXV 25, 2; Paus., 50, 7.
[4] Plut., *Philop.* 15; Liv., XXXV 37, 1—3; Paus., VIII 51, 1.
[5] Polib., XXII 3; Liv., XXXIX 33, 5; Plut., *Philop.*, 17.

în timpul celei de a șaptea strategii, să facă el însuși acest lucru. A opta și ultima strategie[1] a purtat-o în vîrstă de șaptezeci de ani. Philopoimenos spera s-o poată petrece în liniște. Dar tocmai atunci Deinocrates a desprins Mesenia de Liga aheeană și era gata să ocupe satul Colonis. Deși bolnav, la Argos, Philopoimenos a venit în grabă la Megalopolis și, luînd comanda unui grup de călăreți, a pornit la o luptă în care și-a găsit moartea.

Așa cum ni-l arată faptele expuse mai sus, Philopoimenos a fost un admirabil ostaș, dar, din punctul de vedere politic, deși dornic de a ridica Liga aheeană la cel mai mare grad de putere și strălucire cu putință, el a avut un orizont mărginit la dușmănia cu Sparta și nu și-a dat seamă că pe arena lumii grecești intervenise un nou factor: Roma, față de dominația căreia certurile dintre polisurile grecești deveneau pe cît de triste, pentru greci, pe atît de vătămătoare unirii tuturor împotriva noului asupritor.

Era firesc ca Plutarh să se simtă deosebit de interesat de figura lui Philopoimenos, pe care el are grijă să-l numească citînd vorbele altcuiva, „ultimul dintre eleni"[2] pentru că „Elada, după el, n-a mai produs nici un om mare, nici vrednic de ea". Aceasta este premisa care stă la baza întregii narațiuni a Vieții lui Philopoimenos. Astfel, după ce arată educația primită de Philopoimenos, Plutarh adaugă: „Într-adevăr, Elada, născîndu-l, ca pe un vlăstar tîrziu, la bătrînețe, spre a moșteni virtuțile vechilor generali, l-a iubit cu deosebire și o dată cu faima, i-a sporit și puterea"[3]. Totuși, Plutarh — care s-a inspirat din cele trei cărți consacrate de Polibiu lui Philopoimenos, cărți pierdute pentru noi — nu merge pînă acolo cu laudele, încît să-i treacă sub tăcere defectele. Astfel, biograful observă: „Ambiția lui nu era întru totul neîntinată de gîlceavă și nici îndepărtată de mînie, ci, deși voia să imite mai ales pe Epaminonda, izbutea să-i imite, într-adevăr deși cu greu, energia și inteligența și incompatibilitatea, dar, neputînd să rămînă blînd și grav și omenos în certurile politice, din pricina mîniei și gîlcevirii, se părea că

[1] Polib., XXII 9, 12; Liv., XXXIX 48, 5; Plut., *Philop.*, 18.
[2] Cap. 1.
[3] Cap. 1.

este mai potrivit pentru virtuțile militare decît pentru cele politice[1]. În această caracterizare este cît se poate de exact prinsă întreaga activitate a lui Philopoimenos. Totuși, Plutarh, istorisind faptele de arme și unele acțiuni inoperante ale lui Philopoimenos, nu străruie destul de clar, revenind asupra acestei caracterizări, spre a arăta, acolo unde i se ivea prilejul, concepția sa despre necesitatea unei politici mai abile, spre a trage cît mai multe foloase pentru greci.

Vom reveni asupra acestei idei. Mai înainte trebuie să subliniem că Plutarh aduce o critică vehementă lui Philopoimenos: „Apoi... atacîndu-i [pe spartani] tocmai cînd sufereau pe nedrept, a săvîrșit cel mai crud și mai nelegiuit lucru privitor la viața lor politică. Astfel, el a suprimat și a distrus educația întemeiată de Licurg, silindu-i ca să le dea copiilor și efebilor lor o educație ahaică în locul celei străbune, ca să nu se mai laude cîtuși de puțin cu legile lui Licurg"[2].

Pasajul exprimă, cu o admirabilă claritate, adînca și neclintita admirație pe care o nutrea Plutarh pentru constituția spartană. În rîndurile care urmează, Plutarh observă cu durere că spartanii au dat voie lui Philopoimenos „să taie parcă nervii cetății" arătîndu-se „supuși și umili", dar imediat se vede parcă satisfacția biografului că, mai în urmă, spartanii, „cerînd îngăduință de la romani, au înlăturat orînduirea politică aheeană și au reluat și întemeiat pe cea străbună, atît cît era cu putință, după atîtea nenorociri și distrugeri". Plutarh aprobă deci lupta dusă de Philopoimenos împotriva tiranului Nabis, chiar dacă strategul aheean a acționat fără știrea și poate fără voia romanilor, dar biograful se revoltă cînd vede că Philopoimenos s-a atins de constituția spartană. Totuși, Philopoimenos, așa cum o spune Plutarh însuși, a fost socotit „ultimul dintre eleni" tocmai pentru vitejia și spiritul lui de independență. Se pune întrebarea: cum ar fi voit Plutarh să se comporte Philopoimenos, atunci cînd libertatea Greciei era în agonie? Următoarea anecdotă pare a înlesni un răspuns probabil la această întrebare: „Și în timp ce Aristainos din

[1] Cap. 3.
[2] Cap. 16.

Megalopolis, care avea o mare trecere în fața aheenilor, arăta mari semne de respect romanilor și era de părere că aheenii nu trebuie să se împotrivească și nici să fie nerecunoscători față de romani, se zice că Philopoimenos, în adunare, îl asculta în tăcere și era plin de durere, dar, la sfîrșit, nemaiputînd să suporte din pricina mîniei, i-a zis: «Omule, de ce te grăbești să vezi destinul [tragic al] Eladei?»". Plutarh continuă apoi să arate că Philopoimenos s-a împotrivit acțiunii întreprinse de Flamininus de a readuce pe exilații spartani în patrie „nu pentru că ar fi purtat război cu exilații, ci pentru că dorea ca lucrul acesta să se facă prin el și prin aheeni, nu grație lui Titus și romanilor. Și, fiind el ales strateg în anul următor, a readus pe exilați. Astfel, Philopoimenos, din pricina mîndriei, era pus pe hartă și ambițios față de cei puternici"[1]. Interpretînd pasajele citate mai sus, se poate afirma, cu probabilitate, că Plutarh își dădea seama că, în condițiile de atunci, grecii nu mai puteau lupta cu succes împotriva romanilor. Dominația romană trebuia deci acceptată ca o realitate dureroasă, dar inevitabilă. Ceea ce era însă în puterea grecilor și ar fi dorit Plutarh să găsească la Philopoimenos era ca — așa cum am spus mai sus — să adopte o politică abilă față de romani, spre a obține în schimb păstrarea instituțiilor și obiceiurilor grecești. Această interpretare este în acord și cu caracterizarea citată a lui Philopoimenos, făcută de Plutarh, care-l consideră că era foarte bun militar, dar — subînțeles — mult mai puțin bun, dacă nu chiar slab om politic, tocmai datorită caracterului său mînios și ambițios. Totuși, biograful are o mare admirație pentru acest „vlăstar" al Eladei care, întocmai ca într-o tragedie, a făcut un efort suprem de vitejie, înainte de prăbușirea definitivă a libertății Eladei.

Biografia are un accentuat caracter narativ. Am putea spune că este una dintre Viețile în care narația ocupă cel mai mult loc. Plutarh nu se putea abține, desigur, de la discutarea unor probleme, fie cît de succintă, de la inserarea unei anecdote, a unui fragment de dialog, dar aceste elemente sînt prea puțin numeroase față de povestire.

Astfel, în capitolul I Plutarh redă, cu un fragment de

[1] Cap. 17.

dialog, pățania lui Philopoimenos, care a fost pus de soția unui prieten să taie lemne; în capitolele 13 și 17 sînt redate, așa cum se presupune că au fost rostite, unele cuvinte celebre ale lui Philopoimenos; pe ici, pe colo, în chip firesc, biografiul mai inserează și cîteva descrieri, dar peste nouăzeci și cinci la sută biografia este constituită din narațiune. Aceasta face ca, din punct de vedere literar, biografia să fie mai puțin variată. Totuși, datorită permanentei emoții discrete cu care Plutarh istorisește faptele, povestirea nu ajunge să fie niciodată monotonă sau neinteresantă. Iată, de pildă, cum știe Plutarh să istorisească un moment al bătăliei date de Antigonos împotriva lui Cleomene, la care a luat parte și Philopoimenos:

„Mai întîi, el s-a oprit [Philopoimenos] pe loc ca într-un lanț [de o lance care-i străpunsese amîndouă coapsele] și era cu totul în încurcătură, căci obiectul legat de cureaua lăncii îi îngreuia înaintarea cînd sulița se mișca prin răni. Cei de față șovăiau să pună mîna pe lance, iar el vedea că lupta ajunge la culme și se frămînta de dorul și de ambiția de a lua parte la bătălie. Atunci a mișcat pe rînd picioarele și, spărgînd lancea în două, a poruncit [celor din juru-i] să-i tragă afară, separat, fiecare dintre cele două frînturi. Scăpînd astfel de durere și scoțîndu-și pumnalul, a pornit printre primii luptători împotriva dușmanilor, astfel că a dat mult curaj și dor de vitejie luptătorilor"[1]. Totul este expus simplu, lămurit și totuși cu mult dramatism.

Narrarea bătăliei din care am citat pasajul de mai sus este variată, pînă la sfîrșit, prin citarea cuvintelor lui Antigonos, ca răspuns celor care-l acuzau pe Philopoimenos că atacase fără știrea lui: . . .„dar Antigonos, rîzînd, le-a zis: «Ei bine, acel tînăr [Philopoimenos] a săvîrșit o faptă demnă de un mare comandant»". Iată și un pasaj din care se desprinde adeziunea entuziastă a lui Plutarh la unele acțiuni ale lui Philopoimenos: „nu s-a dat înapoi [Philopoimenos, ales hipparh, văzînd lipsa de experiență, lașitatea, armamentul deficient și nepăsarea comandanților față de situația jalnică a călărimii] și nici n-a lăsat lucrurile la voia întîmplării, ci a pornit pe la cetăți unde

[1] Cap. 6.

căuta să atîțe ambiția fiecărui tînăr, în parte și pedepsea pe cei care aveau nevoie de constrîngere, punîndu-i să se exerciteze, să facă defilări și întreceri între ei, în prezența unui foarte mare număr de spectatori și, în puțin timp, a trezit în toți un minunat curaj și avînt și — lucrul cel mai de seamă în tactică — i-a făcut sprinteni și ageri, și în întoarcerile și ocolurile pe escadroane, și în întoarcerile și semiîntoarcerile cu calul, astfel că un întreg grup de călăreți cînd se mișca părea că este un corp care se mișcă de bunăvoie, din propriul său imbold"[1].

Socotim că exemplele citate sînt îndeajuns spre a arăta că Plutarh, chiar acolo unde întrebuințează aproape exclusiv narația, izbutește să trezească interesul neobosit al cititorului tocmai prin interesul, căldura, și adesea, emoția și entuziasmul pe care le simte el însuși pentru faptele istorisite.

N. I. B.

[1] Cap. 7.

I. Cleandros[1] din Mantineia era de neam nobil și avea trecere printre cetățenii de frunte ai cetății. Supunîndu-se sorții, a plecat în exil și s-a dus la Megalopolis[2], atras mai ales de Craugis[3], tatăl lui Philopoimenos, om cu vază în toate privințele, care-i era bun prieten. Cît timp a trăit Craugis, Cleandros s-a bucurat de toate (binefacerile unui oaspete). După moartea lui Craugis, Cleandros, voind să-i răspundă pentru serviciile primite, a crescut pe Philopoimenos, rămas orfan, așa cum spune Homer că l-a crescut Phoinix[4] pe Ahile, al cărui caracter a primit de la început o modelare și o educație regească. Ecdemos și Megalophanes[5], meglolopolitani, au luat în primire îngrijirea lui Philopoimenos, care abia ieșise din copilărie. Ei erau discipolii lui Arcesilau[6], în Academie, și aplicau, cel mai mult dintre contemporanii lor, filozofia politică și la viața practică. Ei și-au eliberat și patria de tiranie, pregătind, în ascuns, pe cei care au ucis pe Aristodem și au alungat, împreună cu Aratos, pe Nicocles[7], tiran în Sicyonia; cireneenii, a căror cetate era tulburată și în suferință din pricina dezbinărilor politice, le-au cerut ajutor, iar ei au pornit pe mare spre Cirena și au pus rînduială în legi și au dat o bună formă de guvernămînt cetății. Printre alte lucruri, tot ei au făcut și educația lui Philopoimenos, pregătindu-l, cu ajutorul filozofiei, să fie de folos pentru Elada. Într-adevăr, Elada, născîndu-l ca pe un vlăstar tîrziu, la bătrînețe, spre a moșteni virtuțile vechilor generali, l-a iubit cu deosebire și o dată cu faima i-a sporit și puterea. Un roman, lăudîndu-l, l-a numit ultimul dintre eleni, deoarece Elada, după el, n-a mai produs nici un om mare, nici vrednic de ea[8].

II. Philopoimenos nu era urît, după cum zic unii. Căci vedem statuia lui dăinuind încă la Delfi. Iar gazda din Megara se zice că nu l-a recunoscut din pricina blîndeții

și simplicității îmbrăcămintei sale. Astfel, cînd gazda a aflat că la ei vine comandantul aheilor, a început să se agite și să pregătească cina, în timp ce soțul, din întîmplare, lipsea de acasă. În acest timp, intră în casă Philopoimenos, care era îmbrăcat într-o manta modestă. Ea a crezut că-i vreun slujitor și vestitor și l-a îndemnat să-i ajute la treburi. Philopoimenos, scoțîndu-și îndată mantaua, a început să spargă lemne. Soțul gazdei, intrînd în curte și văzîndu-l, i-a zis: „Ce-i asta, Philopoimenos"? — Ce poate să fie, a răspuns el, rîzînd, decît că ispășesc [pentru] reaua mea înfățișare?" Titus[9], luîndu-i în batjocură statura, i-a zis: „Philopoimenos, ai frumoase mîini și picioare, dar n-ai pîntece"! Căci era cam strîmt la mijloc Philopoimenos. Gluma, desigur, se referea mai mult la armata lui Philopoimenos, căci avea hopliți și călăreți buni, dar, adesea ducea lipsă de bani. Astea se spun în școli despre Philopoimenos.

III. Ambiția lui nu era întru totul neîntinată de gîlceavă și nici îndepărtată de mînie, ci, deși voia să imite mai ales pe Epaminonda, izbutea să-i imite, într-adevăr, deși cu greu, energia și inteligența și incompatibilitatea dar, neputînd să rămînă blînd și grav și omenos în certurile politice, din pricina mîniei și gîlcevirii, se părea că este mai potrivit pentru virtuțile militare decît pentru cele politice. Într-adevăr, încă de copil îi plăceau soldații și se supunea cu drag învățăturilor folositoare pentru militărie, [anume] luptei cu armele și călăritului. Și, deoarece părea că-i, din fire, dibaci la luptă, unii prieteni și tutori îl îndemnau spre atletism, dar el i-a întrebat dacă nu cumva pregătirea militară este vătămată de exercițiile atletice. Ei i-au spus adevărul, anume că corpul și viața unui atlet se deosebește cu totul de ale unui soldat, căci [soldații] au alt fel de viață și alte exerciții. Atleții își sporesc puterea prin somn mult și printr-o continuă alimentare din abundență și prin mișcări și repausuri bine rînduite și-și păstrează vigoarea, care este foarte mult expusă schimbării, la orice deviere și călcare a regimului, pe cînd soldații sînt obișnuiți cu orice neregularitate și familiarizați cu orice schimbare, și mai ales să rabde ușor lipsurile, să rabde ușor veghea. Philopoimenos, auzindu-i vorbind așa,

nu numai că a fugit și a luat în rîs atletismul, ci și mai tîrziu, cînd era comandant de oști, a expus dezonorurilor și batjocurilor, atît cît putea, toate soiurile de atletisme, deoarece ele fac nefolositoare corpurile, care sînt foarte folositoare și necesare la război.

IV. După ce a părăsit pe dascăli și pe pedagogi[10], în expedițiile politice pe care le făceau pentru furt și prădăciune invadînd Laconia, s-a obișnuit să meargă cel dintîi, cînd porneau la expediție, și cel din urmă, cînd se retrăgeau. Iar cînd avea răgaz, își exercita corpul și și-l făcea ușor și sprinten, fie vînînd, fie cultivînd pămîntul. El avea un ogor rodnic la douăzeci de stadii departe de oraș. În acest ogor se ducea în fiecare zi după prînz și după cină și, trîntindu-se pe un pat de paie, la întîmplare, se odihnea ca oricare lucrător. Se scula de dimineață și după ce lucra cu vierii sau cu văcarii, pleca iarăși în oraș și își petrecea timpul ocupîndu-se de treburile obștești, împreună cu prietenii și cu dregătorii.

Veniturile din expedițiile militare le cheltuia cumpărînd cai și arme și eliberînd prizonieri, iar casa încerca să și-o sporească din veniturile agricole, prin cea mai dreaptă cale de cîștig; el nu făcea din agricultură o distracție, ci socotea că trebuie să-și sporească averea, pentru a nu intra în veniturile altuia.

Asculta și discursuri și citea scrieri filozofice, dar nu pe toate, ci pe cele din care i se părea că trage vreun folos pentru virtute. Iar dintre operele homerice nu dădea atenție decît acelor părți pe care le socotea că-i trezesc și-i ațîță curajul. Printre alte lecturi, el stăruia foarte mult asupra *Tacticelor* lui Evangelos[11] și stăpînea istoriile despre Alexandru[12], socotind că trebuie să traducă cuvintele în fapte, dacă nu erau făcute numai pentru trecere de timp și flecăreală.

Lăsînd în pace planurile tactice desemnate pe hărți, el căuta să se documenteze și să se exerseze pe teren cercetînd el însuși, în drum, ridicăturile și pantele abrupte ale terenului și dispozițiile și formele pe care le lua falanga cînd se desfășura sau se strîngea la rîuri sau la gropi, sau la strîmtori și le propunea spre discuție celor care-l însoțeau. Se pare că acest bărbat a căutat să strălucească mai

mult decît era necesar în ale oștirii și a îmbrățișat războiul ca pe cel mai bogat prilej de virtute și, îndeobște, a disprețuit pe cei care se țineau departe, ca pe niște oameni inactivi.

V. Cînd abia împlinise el treizeci de ani, Cleomenes[13], regele lacedemonienilor, într-o noapte, a năvălit în Megalopolis și, forțînd străjile, a pătruns în cetate și a ocupat agora. Philopoimenos a sărit într-ajutor. N-a putut să ajungă pe dușmani, deși a luptat cu mult curaj și îndrăzneală, dar a sustras, pe nesimțite, pe locuitori din cetate dînd lupte cu cei care-l urmăreau, în timp ce pe Cleomenes îl atrăgea la sine. El însuși s-a retras cu greu și cel din urmă după ce a pierdut calul și a fost rănit. Pe cînd locuitorii se retrăgeau la Mesenia, Cleomenes le-a trimis vorbă că le dă înapoi și cetatea, cu mulți bani, și pămîntul, dar Philopoimenos, văzînd că cetățenii primesc cu voie bună și se grăbesc să se întoarcă în cetate, s-a ridicat împotriva propunerii și i-a împiedicat să se înapoieze, spunîndu-le că Cleomenes nu le dă înapoi cetatea, ci vrea să cîștige și pe cetățeni, ca să aibă o cetate mai puternică. Dacă nu se întorc, Cleomenes nu va avea răbdare să păzească, stînd degeaba, case și ziduri goale, ci le va părăsi și pe astea din pricina pustietății. Philopoimenos, spunîndu-le cetățenilor acestea, i-a întors din drum, iar lui Cleomenes i-a pus la îndemînă prilej să ruineze și să distrugă cea mai mare parte a cetății și, procurîndu-și mulți bani, să se retragă.

VI. Cînd regele Antigonos[14] a venit în ajutor și a pornit cu aheii împotriva lui Cleomenes, acesta stăpînea înălțimile și trecătorile din jurul Sellasiei[15]. Antigonos și-a rînduit armata în apropiere, avînd de gînd să pornească la atac și să forțeze trecerea, în timp ce Philopoimenos se afla, cu concetățenii lui, printre călăreți și avea ajutoare pe iliri, cu care regele întărise marginile frontului, căci erau mulți și războinici. Li se spusese să stea în liniște la pîndă, pînă cînd, din amîndouă flancurile, se va ridica de către rege o flamură de purpură întinsă pe o sarissă. Și, în timp ce conducătorii, împreună cu ilirii[16], încercau să respingă pe lacedemonieni, iar aheii, așa cum

li se rînduise, stăteau de pîndă în linia de bătaie, Eucleidas[17], fratele lui Cleomenes, aflînd de împărțirea care se făcuse la dușmani, a trimis în grabă pe cei mai sprinteni soldați ușor înarmați, poruncindu-le să cadă în spatele ilirilor și să-i hărțuie, căci fuseseră lăsați fără cavalerie. În timp ce lucrurile se petreceau în acest fel și soldații ușor înarmați hărțuiau și tulburau pe iliri, Philopoimenos a observat faptul și, socotind că nu-i mare lucru să atace pe soldații ușor înarmați și că acum este clipa prielnică acțiunii, mai întîi le-a făcut propunerea ofițerilor regelui, dar nu i-a convins, ci li se părea că e nebun, și-l disprețuiau, deoarece Philopoimenos nu avea încă o mare faimă și vrednică de încredere pentru o astfel de acțiune. Atunci Philopoimenos pornește la atac, trăgînd cu sine pe concetățenii săi. La început, soldații ușor înarmați au intrat în neorînduială, apoi au fugit și mulți au fost uciși. Philopoimenos, voind să încurajeze și mai mult pe soldații regelui și să cadă în grabă asupra dușmanilor care intraseră în debandadă, a dat drumul calului, iar el a pornit să lupte cu anevoie și cu mari sforțări prin locuri pline de hurducături, de izvoare și de vîlcele, pe jos, în platoșă de călăreț și înarmat greu, și atunci o suliță cu curea i-a străpuns amîndouă coapsele. Lovitura n-a fost mortală, dar grea, căci sulița a trecut dintr-o parte într-alta a coapselor. Mai întîi, el s-a oprit pe loc, ca într-un lanț, și era cu totul în încurcătură, căci obiectul legat de cureaua lăncii îi îngreuia înaintarea, cînd sulița se mișca prin răni. Cei de față șovăiau să pună mîna pe lance, iar el vedea că lupta ajunge la culme și se frămînta de dorul și de ambiția de a lua parte la bătălie. Atunci a mișcat pe rînd picioarele și, spărgînd lancea în două, a poruncit să se tragă afară separat fiecare dintre cele două frînturi. Scăpînd astfel de durere și scoțîndu-și pumnalul, a pornit printre primii luptători împotriva dușmanilor, astfel că a dat mult curaj și dor de vitejie luptătorilor. După victorie, Antigonos a pus la încercare pe macedoneni, întrebîndu-i de ce au pus călărimea în mișcare fără porunca sa. Ei încercau să se apere, zicînd că, fără voia lor, au fost siliți să se ia la harță cu dușmanii în clipa cînd un tînăr megalopolitan s-a aruncat,

în fruntea lor, împotriva dușmanilor, dar Antigonos, rîzînd, le-a zis: „Ei bine, acel tînăr a săvîrșit o faptă demnă de un mare comandant".

VII. De atunci, Philopoimenos, cum era firesc, și-a dobîndit o mare faimă. Și cum Antigonos dorea să lupte alături de el și-i oferea un comandament în armata sa și bogății, Philopoimenos a cerut iertare că nu primește, mai ales fiindcă-și cunoștea propria-i fire, care nu putea suferi și se simțea rău să fie condusă. Dar nu voia să ducă o viață trîndavă și liniștită, de aceea, pentru a se exersa și pregăti în ale războiului, a pornit spre Creta, în expediție. Și, după ce s-a exercitat timp îndelungat acolo cu bărbați războinici și experimentați în arta militară, s-a întors cu o reputație atît de strălucită în Ahaia, încît îndată a fost ales hipparh[18]. Cînd a luat el în primire pe călăreți — aceștia aveau niște căluți slabi, luați la întîmplare, cînd se ivea vreo expediție, iar ei înșiși fugeau de cele mai multe expediții și trimiteau pe alții în locul lor. Văzînd groaznica lor lipsă de experiență amestecată cu lașitate și constatînd că comandanții treceau cu vederea aceste realități, deoarece călărețiі aveau cea mai mare trecere la ahei, deținînd dreptul de a recompensa și pedepsi, Philopoimenos nu s-a dat înapoi și nici n-a lăsat lucrurile la voia întîmplării, ci a pornit pe la cetăți, unde căuta să atîțe ambiția fiecărui tînăr în parte și pedepsea pe cei care aveau nevoie de constrîngere, punîndu-i să se exerseze, să facă defilări și întreceri între ei, în prezența unui foarte mare număr de spectatori, și, în puțin timp, a trezit în toți un minunat curaj și avînt și, lucrul cel mai de seamă în tactică, i-a făcut sprinteni și ageri, și în întoarcerile și ocolurile pe escadroane, și în întoarcerile și semiîntoarcerile cu calul, astfel că un întreg grup de călăreți, cînd se deplasa, părea că este un corp care se mișcă, de bunăvoie, din propriul său imbold. Într-o bătălie grea, care se dădea la rîul Larissos[19], împotriva etolienilor și elenilor, comandantul călărimii elene, Damophantos[20], a pornit spre Philopoimenos, luînd-o înaintea celorlalți. Philopoimenos, primindu-i năvala, se grăbește, lovește și doboară pe Damophantos. Damophantos a căzut pe loc, dușmanii au luat-o la fugă, iar Philopoimenos și-a cîștigat o strălucită faimă, deoarece

părea că nu este nici mai puțin curajos decît tinerii, nici mai puțin înțelept decît bătrînii, ci era foarte destoinic și să se bată, și să comande.

VIII. Comunitatea aheilor, cel dintîi Aratos a înălțat-o din umilință și destrămare, la prestigiu și putere, unind cetățile și făcînd o politică elenică și plină de omenie. Așa cum se întîmplă în ape, cînd încep să se strîngă corpuri mici și puține, iar cele care sînt aduse apoi se adaugă și cad peste cele dintîi și fac, împreună, un strat greu și tare, tot așa și Elada, în acel timp, era slabă și cetățile lipsite de coeziune. Mai întîi s-au unit aheii, apoi au început să atragă la alianță cetățile de primprejur, unora venindu-le în ajutor, pe altele eliberîndu-le de tirani, iar pe altele unindu-le cu ei înșiși prin bună înțelegere și chibzuită politică, și se gîndeau să facă din Pelopones un singur corp și o singură putere.

Dar, cînd era încă Aratos în viață, cele mai multe cetăți se supuneau armelor macedonenilor, cinstind pe Ptolemeu, apoi pe Antigonos și pe Filip, care se amestecau în miezul treburilor grecești. După ce însă Philopoimenos a început să le conducă, aheii, fiind în măsură să se bată cu cei puternici, au încetat de a se lăsa conduși de cîrmuitori străini. Aratos, fiind prea leneș pentru a purta războiul, a săvîrșit cele mai multe fapte prin convorbiri și blîndețe și prietenii cu regii, așa cum s-a scris în *Viața* lui. Philopoimenos însă, fiind un bun luptător, energic la război, și avînd noroc și izbîndă în primele bătălii, o dată cu puterea a sporit și mîndria aheilor, care se obișnuiseră să învingă sub comanda lui și să aibă izbînzi în cele mai multe lupte.

IX. Philopoimenos a schimbat mai întîi rînduielile militare și armele aheilor, care erau slabe. Astfel, ei se foloseau de scuturi ușoare, datorită subțirimii, dar prea înguste ca să acopere corpul și aveau lănci cu mult mai mici decît sarissele. Din această pricină, ei loveau și se băteau bine de departe, deoarece armele erau ușoare, dar, cînd ajungeau corp la corp cu dușmanii, erau mai prejos. Rînduiala liniei de bătaie în formă de spirală nu le era obișnuită, ci se foloseau de falanga pătrată care, neavînd

front și nici putința de a pune scut contra scut, ca macedonenii, ușor era respinsă și spartă.

Arătîndu-le aceste dezavantaje, Philopoimenos i-a convins că, în loc de scut lung și de suliță, să ia scutul rotund și sarissa[21], să se echipeze spre a se apăra cu coifuri și cu platoșe și cu pulpare, și în loc să alerge ca pedestrașii ușor înarmați să se pregătească pentru lupta fermă în care se înaintează pas cu pas.

Convingînd pe cei de vîrstă să poarte armele, să se înarmeze, mai întîi le-a ațițat curajul arătîndu-le că vor fi neînvinși, apoi le-a moderat foarte mult petrecerile și luxul. Într-adevăr, nu era cu putință a le suprima cu totul deșarta și zadarnica lor ambiție, căci boala li se învechise: le plăceau veșmintele rare și vopseau covoarele în purpură și se luau la întrecere în ospețe și mese. Philopoimenos, începînd să le întoarcă iubirea de podoabe de la cele netrebuincioase și nefolositoare la cele utile și frumoase, repede i-a convins pe toți și i-a făcut să oprească cheltuielile zilnice pentru corp și să apară falnici și frumos împodobiți în echipamentele militărești și în armele de război. În acest fel, se puteau vedea atelierele pline de cupe și de vase thericlee[22] zdrobite și de platoșe aurite, de coifuri și frîuri argintate, iar stadiile întețite de mînji îmblînziți, de tineri care făceau exerciții în arme, iar femeile aveau în mîini coifuri și aripi împodobite cu culori și haine de călăreți și hlamide soldățești înflorite[23]. Vederea acestor lucruri, sporindu-le curajul și ațițîndu-le avîntul, îi făcea iubitori de primejdii și curajoși în pericole. Căci scumpătatea în alte podoabe aduce luxul și produce moliciune în cei care o folosesc, deoarece simțurile, fiind excitate și gîdilate, moleșesc gîndirea, pe cînd cheltuiala în astfel de lucruri întărește și mărește avîntul, așa cum a zugrăvit Homer pe Ahile[24], care, atunci cînd i s-au adus arme noi, parcă pe dată, la vederea lor, a început să se umple de avînt și de foc, gîndindu-se la puterea pe care i-o dau ele.

Împodobind el astfel pe tineri, îi pregătea și îi exercita în mișcări, iar ei se supuneau cu avînt și ambiție. Și rînduiala de bătaie era căutată în chip minunat, părînd că dobîndește o întărire care nu putea fi înfrîntă, și armele

de pe corp erau lesne mînuite și ușoare, iar tinerii le apucau și le purtau cu plăcere, datorită strălucirii și frumuseții lor, și doreau să lupte cît mai repede și să se măsoare cu dușmanii.

X. Aheii duceau atunci un război împotriva lui Machanidas[25], tiranul lacedemonienilor, care, avînd multă și mare oaste, năpăstuia pe toți peloponesienii. Cum s-a vestit deci că Machanidas năvălise în Mantineia, Philopoimenos a pornit în grabă cu armata împotriva lui.

Amîndoi și-au așezat tabăra lîngă oraș. În tabără erau mulți mercenari, și, în același timp, toate forțele cetății. Ajungînd la lupta corp la corp, Machanidas, cu mercenarii săi, a respins pe lăncierii aheenilor, care erau așezați în față, și pe tarentini, dar, în loc să meargă drept spre ahei și să spargă falanga, a ieșit din linia de bătaie, urmărindu-i, și a trecut pe lîngă falanga lor, care rezista în linia de bătaie. Philopoimenos, deși primise de la început o lovitură atît de mare, iar bătălia părea cu totul pierdută, se prefăcea că trece cu vederea situația și nu socotește accidentul primejdios, dar cînd a văzut ce mare greșeală săvîrșesc dușmanii îndepărtîndu-se de falangă și lăsînd cîmpul liber, nu le-a ieșit în cale și nici nu i-a atacat cînd se năpusteau asupra fugarilor, ci i-a lăsat să treacă și să se depărteze mult, apoi a pornit spre hoplîții lacedemonienilor, căci vedea că falanga este lăsată descoperită, și i-a izbit în flanc, cînd nu era de față nici comandantul și cînd nu se așteptau la atac. Ei socoteau că au învins și sînt stăpîni peste tot, căci îl vedeau pe Machanidas urmărind pe fugari. Philopoimenos, după ce i-a respins provocîndu-le mare măcel (căci se zice că au fost uciși la patru mii), a pornit împotriva lui Machanidas, care tocmai se întoarcea din urmărire, împreună cu mercenarii. Între ei se afla o groapă mare și adîncă, iar ei s-au năpustit din amîndouă părțile unii împotriva altora, unii voind să treacă și să fugă, iar alții să-i împiedice. S-ar fi zis că nu sînt doi comandanți de oști care se bat, ci o fiară silită să se apere, urmărită fiind de un teribil vînător, de Philopoimenos. Atunci, calul tiranului, fiind curajos și înimos și îmboldit cu pinteni și însîngerat de amîndouă părțile, s-a avîntat să treacă și, întinzîndu-și pieptul

spre groapă, făcea sforțări să se arunce pe partea de dincolo a gropii. În acest timp, Simmias și Polyainos[26], care, în luptă, stăteau mereu lîngă Philopoimenos și-l însoțeau, scut lîngă scut, s-au năpustit amîndoi deodată, ținînd sulițele în cumpănă. Le-a luat-o însă înainte Philopoimenos, ca să întîlnească pe Machanidas și, văzînd cum calul tiranului ridică capul și-i acoperă corpul, a întors puțin pe al său și, luînd sulița, a împins-o cu atîta forță, încît a răsturnat pe Machanidas, străpungîndu-l. La Delfi se află o statuie de bronz a lui Philopoimenos, avînd această poziție, ridicată de ahei care au admirat mult și fapta, și dibăcia aceea.

XI. Se zice că, pe cînd era în toi sărbătoarea Nemeelor, Philopoimenos, ales atunci strateg a doua oară, puțin timp după victoria de la Mantineia, avînd răgaz din pricina sărbătorii, a arătat elevilor pentru prima oară falanga, frumos împodobită și executînd mișcările tactice obișnuite, sprintene și curajoase. Și se spune că, în timp ce citarezii se întreceau, Philopoimenos a intrat în teatru, avînd în jurul său, trupa de tineri îmbrăcați în mantale ostășești și în cămăși de purpură, sub platoșă, toți în floarea tinereții și așezați după statură, arătînd mult respect față de comandant și multă mîndrie tinerească [dobîndită] din multe și frumoase lupte. Și îndată ce au intrat ei, citaredul Philades[27], care tocmai cînta *Perșii* lui Timotheos[28], a început să rostească versul:

„Făcînd Elada strălucită și marea podoabă a libertății"

și, pentru că strălucirii vocii i se potrivea și patosul versului, toți spectatorii din teatru și-au întors privirile către Philopoimenos din toate părțile și au început să aplaude cu bucurie, în timp ce elenii își aminteau cu însuflețire de vechea mîndrie a Eladei, iar mîndria de care erau cuprinși le dădea curajul [că ar putea s-o redobîndească].

XII. După cum mînjii care iubesc pe călăreții cu care sînt obișnuiți, dacă duc pe un altul se sperie și se tulbură, tot așa și armata aheilor, în lupte și primejdii dacă o conducea altul, se descuraja și se uita speriată în dreapta și în stînga după Philopoimenos, dar de îndată ce-l vedea, se umplea de încredere și devenea activă, datorită curajului, deoarece ostașii simțeau că și dușmanii numai lui nu îndrăzneau să-i arunce priviri semețe, ci se temeau de faima și de numele lui, după cum se dovedea din cele ce făceau. Astfel, Filip, regele macedonenilor, gîndind că, dacă Philopoimenos va fi înlăturat, aheii i se vor pleca iarăși, de frică, a trimis pe ascuns la Argos pe cîțiva, ca să-l ucidă. Dar descoperindu-se complotul, Filip și-a atras ura și disprețul tuturor elenilor.

Beoțienii asediau Megara și nădăjduiau că o vor cuceri repede, dar deodată s-a răspîndit vestea, care nu era adevărată, că Philopoimenos vine în ajutorul asediaților și este pe aproape; atunci beoții, lăsînd scările sprijinite de ziduri, au luat-o la fugă.

Iar cînd Nabis, care era tiran în Sparta, după Machanidas, a pus stăpînire deodată pe Mesenia, Philopoimenos era simplu particular și nu conducea nici o armată. Și, fiindcă n-a izbutit să convingă pe Lisip[29], comandantul aheenilor, să vină în ajutorul mesenienilor, deoarece acesta spunea că situația este pierdută, căci dușmanii sînt înăuntrul cetății, Philopoimenos a sărit el însuși într-ajutor, luînd cu sine pe concetățenii săi, fără să mai aștepte adunare și vot, căci ei păreau că urmează în chip firesc, întotdeauna pe comandantul dovedit mai bun.

Cînd Philopoimenos era aproape, Nabis, înștiințat, n-a mai rezistat, deși își așezase tabăra în oraș, ci, ieșind pe furiș pe alte porți decît cele pe care intrase, și-a retras armata în grabă, socotindu-se norocos dacă va scăpa cu fuga, și a izbutit, într-adevăr, să fugă, iar Mesenia a fost eliberată.

XIII. Acestea sînt deci faptele frumoase săvîrșite de Philopoimenos, dar plecarea lui în Creta, cînd l-au rugat gortinienii[30] să le fie comandant în război, i-a atras învinuiri cum că, în timp ce patria lui era atacată de Nabis, el era absent, fugind de luptă sau luîndu-se la întrecere cu alții, tocmai cînd nu trebuia. Într-adevăr, atît de puternic au fost atacați megalopolitanii în acel timp, încît erau siliți să locuiască înăuntrul cetății, să semene fundăturile, căci țarinile erau devastate, iar dușmanii își așezaseră tabăra aproape în fața porților. Philopoimenos, purtînd atunci război cu cretanii și comandînd armate dincolo de mare, a dat dușmanilor prilej de învinuiri împotriva sa însuși, cum că a

fugit de războiul pe care-l susținea patria sa. Erau însă unii care ziceau că, deoarece aheii își aleseseră alți comandanți, Philopoimenos, fiind simplu particular, profitase de răgaz spre a se exercita în comanda armatelor, cînd l-au rugat gortinienii. Într-adevăr, Philopoimenos nu putea suferi inactivitatea, ci dorea să aibă mereu în mînă virtutea de comandant și de ostaș și s-o folosească și s-o exercite neîncetat ca pe un lucru de preț, după cum a arătat și prin ceea ce a spus despre regele Ptolemeu[31]. Astfel, unii îl lăudau pe rege că își pregătește armata în fiecare zi și își exercitează corpul bine și cu multă trudă în arme, iar Philopoimenos a zis: „Și cine ar putea să admire un rege de această vîrstă, care nu arată ce poate, ci se pregătește?" Megalopolitanii, nemulțumiți de absența lui și socotind că au fost trădați, s-au hotărît să-l exileze, dar aheii i-au împiedicat, trimițînd comandant la Megalopolis pe Aristainos[32], care, deși era în vrajbă cu Philopoimenos pe teme politice, totuși n-a îngăduit să fie osîndit.

De atunci, fiind nebăgat în seamă de concetățeni, Philopoimenos a răzvrătit multe din satele din jurul Megalopolisului, învățîndu-le să spună că mai înainte nu plăteau impozite și nu făceau parte din teritoriul acelei cetăți și cînd cetățile ridicau astfel de obiecții, Philopoimenos le sprijinea pe față și răzvrătea cetatea împotriva stăpînirii aheilor. Dar acestea s-au petrecut mai pe urmă. În Creta, el a luptat alături de gortinieni, dar nu a dus un război deschis și nobil, ca un peloponesian sau arcadian, ci, însușindu-și obiceiul cretan și folosindu-se de înșelăciunile și vicleșugurile, de furturile și de ascunzișurile lor împotriva lor înșiși, le-a arătat repede că sînt ca niște copii și pun la cale lucruri nesăbuite și deșarte față de adevărata experiență militară.

XIV. Cîștigîndu-și admirația pentru faptele sale, s-a întors, plin de glorie în Peloponeș, unde a găsit pe Filip înfrînt de Titus, iar pe Nabis în război cu aheii și cu romanii. A fost ales îndată să conducă acest război și, avîntîndu-se într-o bătălie navală, s-a părut că are aceeași soartă cu Epaminonda, deoarece pe mare s-a arătat un luptător prea neîncercat față de virtutea și de faima sa. Unii spun însă că Epaminonda, nevoind să lase pe concetățeni să guste din foloasele mării, pentru ca nu cumva, așa cum spune Platon[33] să ajungă pe nesimțite nu numai hopliți, ci și corăbieri, și să se corupă, s-a întors fără rezultat din Asia și din insule de bunăvoia lui. Philopoimenos însă, avînd convingerea că știința în ale pedestrimii îi va fi îndeajuns să se lupte frumos și pe mare, a aflat din experiență cît de mult folosește virtuții exercițiul și cît de mare putere le dă celor care se exercită în orice domeniu. Astfel, pe lîngă faptul că a fost înfrînt în bătălia navală, din pricina lipsei de experiență, dar se mai și îmbarcase pe o corabie veche și neîntrebuințată de patruzeci de ani, dar faimoasă, care a luat apă, iar corăbierii erau cît pe ce să se înece. Aflînd că dușmanii îl disprețuiesc pentru această înfrîngere, gîndind că fugise de la mare și asediază cu înfumurare cetatea Gythion[34], Philopoimenos a pornit îndată cu corăbiile împotriva lor, tocmai cînd ei nici nu se așteptau, ci intraseră în neorînduială, îmbătați de victorie. Debarcînd pe soldați în timpul nopții și apropiindu-i de dușman, a dat foc corturilor și a ars lagărul și a nimicit mulți dușmani. Cîteva zile mai tîrziu, deodată, în drum, în niște locuri neprielnice, i-a ieșit în cale Nabis și, temîndu-se de aheeni, care socoteau că nu se poate dobîndi scăpare în niște locuri rele și supuse dușmanilor, s-a oprit puțin și, rotindu-și ochii asupra configurației terenului, le-a arătat că tactica înălțimilor este tehnica artei războiului. Astfel, schimbînd puțin ordinea în falangă și potrivind-o cu configurația terenului, a alungat fără zgomot și fără efort teama soldaților și, năpustindu-se asupra dușmanilor, le-a produs o grea înfrîngere. Și, deoarece vedea că dușmanii nu fug spre cetate, ci fiecare se împrăștie în altă parte, în regiune (căci toată era păduroasă și înconjurată de coline și impracticabilă pentru cai, din pricina izvoarelor și vîlcelelor), a încetat urmărirea și și-a așezat tabăra cînd era încă ziuă. Presupunînd apoi că, la căderea nopții dușmanii se vor întoarce pe întuneric, cîte unul – doi, în cetate, Philopoimenos așeză la pîndă, în ascunzișuri, pe la izvoarele și colinele din jurul cetății, mulți aheeni, înarmați cu pumnale. Aci au fost uciși foarte mulți dintre soldații lui Nabis, deoarece nu se retrăgeau în grup, ci, la întîmplare, fiecare

cum putea să fugă, și astfel erau prinși ca păsările în laț și cădeau în mîinile dușmanilor, în jurul cetății.

Dragostea și respectul pe care-l arătau elenii lui Philopoimenos în teatre îl supărau în mod vădit pe Titus, care era din fire ambițios. Într-adevăr, el, consul roman, socotea că merită să fie respectat și onorat mai mult de ahei decît un arcadian, căruia i se credea superior prin binefacerile aduse elenilor, deoarece printr-un singur decret el eliberase Elada, care fusese sclavă lui Filip și macedonenilor.

După aceea, Titus a terminat războiul cu Nabis, iar Nabis a murit, fiind ucis mișelește de către etolieni. Și, pe cînd Sparta era în tulburare, Philopoimenos a prins clipa prielnică și s-a năpustit cu armată și, pe unii tîrîndu-i cu forța, iar pe alții convingîndu-i, a strămutat populația din Ahaia. După această faptă, minunată a fost faima lui printre ahei, căci le cîștigase puterea unei astfel de cetăți (nu era un lucru fără importanță ca Sparta să fie o parte a Ahaiei); și-a atras apoi pe aristocrații lacedemonieni, care vedeau în el pe paznicul libertății.

De aceea, lacedemonienii au transformat în bani casa și averea lui Nabis, și, strîngîndu-se o sumă de o sută douăzeci de talanți, au hotărît în adunarea poporului s-o dea lui Philopoimenos în dar, și au trimis la el o solie. Atunci s-a văzut limpede că Philopoimenos nu numai că părea, ci și era în realitate foarte bun. Astfel, în primul rînd, nici un spartan n-a vrut să se ducă și să-i prezinte darul, ci, tot temîndu-se și sustrăgîndu-se de la această sarcină, au rugat pe Timolaos, oaspetele lui, să-i vorbească despre dar. Apoi, însuși Timolaos, cînd s-a dus la Megalopolis și a fost ospătat de Philopoimenos, și a cunoscut distincția și simplitatea vieții și caracterul lui, și-a dat seama că un astfel de om nu poate fi corupt și cucerit cu bani și găsind o altă explicație a vizitei sale, s-a întors acasă. A fost apoi trimis a doua oară, dar a pățit la fel. Și, făcînd al treilea drum, cu greu l-a întîmpinat și i-a arătat de ce bunăvoință sînt însuflețiți spartanii față de el, dar Philopoimenos, ascultîndu-l cu plăcere, s-a dus la Sparta, și i-a sfătuit pe lacedemonieni să nu caute să mituiască pe prieteni și pe oamenii buni, de a căror virtute se pot bucura îndată, ci să cumpere și să corupă pe cei răi și care răzvrătesc cetatea

în adunare, pentru ca, închizîndu-le gura cu bani, să fie mai puțin sîcîiți de ei. Căci este mai bine să suprime îndrăzneala dușmanilor decît pe a prietenilor. Atît de curat era Philopoimenos în privința bogăției.

XVI. Cînd Diophanes, comandantul aheenilor, a auzit că lacedemonienii iarăși pun ceva la cale și voiau să-i pedepsească, iar lacedemonienii, pornind la război, tulburau Peloponesul, Philopoimenos a încercat să-l liniștească pe Diophanes și să-i potolească mînia, spunîndu-i că, atunci cînd Antiochos și romanii se vîntură în Elada cu tabere atît de mari, într-acolo trebuie să-și îndrepte comandantul atenția și să nu răscolească patria, ci să treacă cu vederea și să ierte anumite greșeli. Dar, pentru că Diophanes n-a dat atenție, ci a năvălit în Laconia deodată cu Titus și s-au îndreptat spre Sparta, Philopoimenos s-a înfuriat și, pornind cu îndrăzneală la un lucru nelegal și necercetat cu atenție, dacă se are în vedere stricta dreptate, dar care dovedește curajul și îndrăzneala lui, a intrat în Sparta și, simplu particular fiind, a închis porțile cetății comandantului ahean și consulului roman și a făcut să înceteze tulburările din cetate și a așezat iarăși pe lacedemonieni în liga aheilor, așa cum erau de la început. Apoi, cîtva timp mai în urmă, fiind strateg, Philopoimenos avea o nemulțumire din partea spartanilor, și a adus pe fugari în cetate, a ucis optzeci de spartiați[35], după cum spune Polibiu, iar după cum spune Aristocrates[36], trei sute cincizeci. A dărîmat apoi zidurile cetății și, defalcînd o mare parte de pămînt, a împărțit-o megalopolitanilor, iar pe cei care fuseseră primiți cetățeni în Sparta de către tirani, i-a strămutat pe toți în Ahaia, afară de trei mii. Pe aceștia, care nu-i dădeau ascultare și nu voiau să plece din Sparta, i-a vîndut și, cu banii dobîndiți din vînzarea lor, parcă spre a-i insulta, a ridicat un portic în Megalopolis. Apoi, dorind să-și satisfacă mînia împotriva lacedemonienilor și atacîndu-i tocmai cînd sufereau pe nedrept, a săvîrșit cel mai crud și mai nelegiuit lucru privitor la viața lor politică. Astfel, el a suprimat și a distrus educația întemeiată de Licurg, silindu-i ca să le dea copiilor și efebilor lor o educație ahaică în locul celei străbune, ca să nu se mai laude cîtuși de puțin cu legile lui Licurg.

Atunci spartanii, din pricina acestor mari nenorociri, oferind parcă lui Philopoimenos chiar nervii cetății să-i taie, au devenit supuși și umili, dar, cîtva timp mai în urmă, au cerut îngăduință de la romani și au înlăturat orînduirea politică aheeană și au reluat și întemeiat pe cea străbună, atît cît era cu putință după atîtea nenorociri și distrugere.

XVII. Cînd s-a aprins războiul romanilor cu Antioh[37] în Elada, Philopoimenos era simplu particular, dar, văzînd pe Antioh că ședea în Chalcis[38] și-și petrecea timpul cu căsătorii și dragoste cu fecioare, ncpotrivite cu vîrsta lui, iar pe sirieni că rătăcesc și se dedau desfrîului prin cetăți în mare neorînduială și fără comandanți, suferea că nu este el comandantul aheenilor și le-a spus romanilor că le pizmuiește victoria: „Eu dac-aș fi comandant, le-a zis el, i-aș fi doborît pe toți ăștia prin cîrciumi".

Iar după ce romanii au învins pe Antioh și se amestecau din ce în ce mai mult în treburile grecești și împresurau pe aheeni cu armata, demagogii de prin cetăți li se înclinau în fiecare zi mai mult, iar puterea romanilor se ridica cu vigoare spre culme, cu ajutorul zeului, și era aproape sfîrșitul pe care îl hărăzise soarta. Atunci, întocmai ca un bun cîrmaci care se luptă cu valurile, Philopoimenos era silit uneori să dea înapoi și să cedeze împrejurărilor, dar, luptîndu-se pentru salvarea celor mai multe interese, încerca să ridice pe cei care aveau putere în cuvînt și în faptă, ca să lupte pentru libertate. Și în timp ce Aristainos din Megalopolis, care avea o mare trecere în fața aheenilor, arăta mari semne de respect romanilor și era de părere că aheenii nu trebuie să se împotrivească și nici să fie nerecunoscători față de romani, se zice că Philopoimenos, în adunare, îl asculta în tăcere și era plin de durere, dar, la sfîrșit, nemaiputînd să suporte, din pricina mîniei, i-a zis: „Omule, de ce te grăbești să vezi destinul Eladei?" Iar cînd Manius[39], consulul roman, învinuise pe Antioh și cerea de la ahei să lase pe exilații spartani să se întoarcă în patrie, iar Titus era de aceeași părere cu Manius în privința exilaților, Philopoimenos s-a împotrivit, nu pentru că ar fi purtat război cu exilații, ci pentru că dorea ca lucrul acesta să se facă prin el și prin aheeni, nu grație lui Titus și romanilor. Și, fiind el ales strateg în anul următor, a readus pe exilați. Astfel, Philopoimenos, din pricina mîndriei, era pus pe harță și ambițios față de cei puternici.

XVIII. Ajungînd în vîrstă de șaptezeci de ani și fiind a opta oară ales strateg al aheilor, nădăjduia nu numai că va duce la bun sfîrșit acea slujbă fără război, ci că și restul vieții îi vor îngădui împrejurările să-i petreacă în pace. Într-adevăr, așa cum bolile par că se sting o dată cu puterile corpului, tot așa și prin cetățile grecești, lipsite de puterea armată, încetau certurile. Totuși, o Nemesis[40] l-a împins, ca pe un atlet care aleargă bine, spre sfîrșitul vieții. Astfel, se spune că într-o reuniune, cînd cei de față lăudau pe un bărbat care părea tare dibaci în conducerea oștilor, Philopoimenos a zis: „Și cum poate să fie meritată lauda acelui bărbat, care a fost prins viu de către dușmani?"

După cîteva zile, Deinocrates din Mesenia[41], un om care se ciocnise și cu Philopoimenos în particular, dar era nesuferit și celorlalți cetățeni din pricina răutății și lipsei lui de stăpînire, a desprins Mesenia din liga aheiană și s-a vestit că este gata să pună stăpînire pe satul numit Colonis[42]. Philopoimenos era tocmai prins de figuri în Argos, și, aflînd despre asta, s-a dus întins spre Megalopolis, făcînd într-o singură zi mai mult de trei sute de stadii. Aci, luînd cu el pe călărețiii cu cea mai mare vază printre cetățeni, în fragedă tinerețe, și care au pornit de bunăvoie la expediție, pentru simpatia și admirația pe care o aveau față de el, a venit în ajutor (celor amenințați).

S-au îndreptat deci călări spre Mesenia și s-au întîlnit cu Deinocrates, care le-a ieșit în cale la Colina lui Evandros[43]. Pe acesta l-au respins, dar, ca la un semn, au început să se reverse cei cinci sute de soldați, care păzeau ținutul Meseniei. Cei înfrînți în prima ciocnire, cînd i-au văzut, au început să se adune pe colină. Philopoimenos s-a temut că a fost încercuit de dușmani și, voind să cruțe călărețiii, a început să se retragă prin niște locuri rele, în timp ce el însuși se afla în ariergardă și adesea mai dădea cîte un atac împotriva dușmanilor. În general, el izbutea să-i tragă după el, căci nu îndrăzneau să se repeadă asupra lui, ci, de departe, strigau și-l amenințau și alergau încoace și încolo. Înaintînd spre dușmani spre a trimite în urmă

pe tineri unul cîte unul, n-a băgat de seamă că rămîne singur în mijlocul dușmanilor. Nimeni n-a îndrăznit însă să se ia la harță cu el, dar, fiind respins de la distanță și împins spre niște locuri pietroase și prăpăstioase, cu greu putea să-și conducă calul pe care-l însîngera, dîndu-i pinteni.

Bătrînețea, datorită multelor exerciții, îi era ușoară și nu l-ar fi împiedicat de fel să se salveze, dar atunci, bolnav, slăbit și obosit de drum, era greoi și se mișca greu, iar calul, poticnindu-se, l-a trîntit la pămînt. Căderea a fost grea și, lovindu-se puțin și la cap, a rămas mult timp fără glas, încît și dușmanii, socotind că a murit, au început să-i întoarcă corpul încoace și încolo și să-l prade. Dar cînd și-a ridicat Philopoimenos capul, și a privit împrejur, dușmanii s-au năpustit asupra lui, i-au întors mîinile la spate și, legîndu-le, au început să-l ducă, în timp ce-l batjocoreau și-l insultau. Philopoimenos nici în vis nu s-ar fi așteptat să îndure astfel de lucruri din partea lui Deinocrates.

XIX. Cei din cetate, exaltați la maximum de această veste, au dat fuga cu toții la porțile cetății. Și, cînd l-au văzut pe Philopoimenos tîrît într-un chip nevrednic de faima, de faptele și de izbînzile lui de mai înainte, cei mai mulți au fost cuprinși de milă și de durere, încît au început să verse lacrimi, și să deplîngă puterea omenească, zicînd că este înșelătoare și de nimic. În acest fel a început să-și facă loc prin mulțime o vorbă omenoasă, cum că trebuie să-și amintească de binefacerile lui din trecut și de libertatea pe care le-o redase, alungînd pe tiranul Nabis. Puțini erau cei care, căutînd să facă pe placul lui Nabis, stăruiau să-l tortureze și să-l ucidă, zicînd că e rău și de neîmblînzit, iar pentru Deinocrates va fi foarte primejdios, dacă va scăpa, după ce a fost prizonier și batjocorit de el. Totuși, ducîndu-l în așa-numitul „Tezaur", o încăpere sub pămînt, care nu primea nici aer, nici lumină de afară și nu avea nici ușă, ci era închisă de o mare piatră trasă deasupra, l-au așezat acolo și, prăvălind piatra deasupra, au pus oameni înarmați să-l păzească.

Călărețiii aheenilor, reîntorcîndu-se din fugă și văzînd că Philopoimenos nu-i nicăieri și crezînd că murise, au stat multă vreme pe loc, în timp ce-l strigau și vorbeau între ei, cum că urîtă și nedreaptă scăpare și-au dobîndit, zvîrlind

pradă dușmanilor pe comandantul care nu și-a cruțat viața ca să-i salveze pe ei. Apoi, mergînd mai departe și tot cercetînd, au aflat de prinderea lui și au dat de știre prin cetățile aheenilor. Iar ei, socotind faptul acesta o mare nenorocire, au hotărît să ceară pe Philopoimenos mesenienilor și au trimis o solie, iar ei se pregăteau să pornească cu armata.

XX. Așa au făcut deci aceștia. Dar Deinocrates se temea că timpul o să-i fie favorabil lui Philopoimenos și voia s-o ia înainte aheilor, dar, fiindcă se înnoptase și mesenienii se retrăseseră, deschizînd temnița, a trimis un sclav public să ducă otrava, poruncindu-i să i-o ducă la gură și să stea lîngă el pînă o va bea. Din întîmplare, Philopoimenos ședea întins, în hlamidă, fără să doarmă, ci era copleșit de durere și de zarva din juru-i.

Cînd a văzut pe sclav stînd lîngă el în picioare și avînd în mînă paharul cu otravă, s-a încordat cu greu, din pricina slăbiciunii, și s-a ridicat pe șezut. Apoi, luînd paharul cu otrava l-a întrebat dacă a aflat ceva despre călărești și, îndeosebi, despre Lycortas. Sclavul i-a spus că cei mai mulți au fugit, Philopoimenos a făcut un semn din cap și privind cu blîndețe pe sclav, i-a zis:

„Bine zici, dacă n-am făcut totul rău". Altceva n-a mai zis nimic și nici n-a mai scos nici o vorbă, ci a băut și s-a culcat iarăși și n-a dat mult de lucru otrăvii, ci s-a stins repede din pricina slăbiciunii.

XXI. Cînd deci s-a zvonit printre aheeni despre moartea lui Philopoimenos, o obștească tăcere și jale a cuprins cetățile, dar cei care erau în vîrsta armelor, împreună cu probulii, strîngîndu-se în Megalopolis, n-au amînat de loc pedeapsa, ci au ales strateg pe Lycortas și, năvălind în Mesenia, au început s-o devasteze, pînă cînd au căzut la învoială și au deschis porțile.

Deinocrates le-a luat-o aheilor înainte și și-a pus el singur capăt zilelor, iar pe cei care fuseseră de părere să ucidă pe Philopoimenos, i-au omorît ei, iar cei care fuseseră de părere să-l tortureze, au pierit în bătăi, și i-a strîns Lycortas.

7—10—13

Apoi, arzînd corpul lui Philopoimenos, au pus rămăşiţele într-o urnă şi au pornit, nu în neorînduială şi la întîmplare, ci amestecînd cu acest convoi funebru un fel de pompă triumfală.

În convoi se vedeau mergînd aheenii cu cununi pe cap şi plîngînd, iar duşmanii duşi în lanţuri. Urna cu cenuşa lui Philopoimenos, care abia se vedea din mulţimea panglicilor şi cununilor, o ducea Polibiu, fiul comandantului aheilor, înconjurat de fruntaşii aheilor. Convoiul era închis de călăreţi înarmaţi, purtaţi de cai frumos împodobiţi, fără să fie afundaţi în tăcere pentru o atît de mare pierdere, dar fără să se bucure de victorie. Locuitorii din cetăţile şi satele de primprejur îi ieşeau în cale, aşa cum îl primeau cînd se întorcea din vreo expediţie, atingeau urna cu mîna şi se alăturau convoiului să-l petreacă pînă la Megalopolis. Cînd deci cu cei din convoi s-au amestecat bătrîni, femei şi copii, strigăte de jale adînci porneau de la armată pînă în cetate, care regreta pe Philopoimenos şi era îndurerată, gîndindu-se că, o dată cu moartea lui, s-a năruit preeminenţa lor printre ahei. A fost înmormîntat cu toată pompa cuvenită, iar în jurul mormîntului său, prizonierii mesenieni au fost ucişi cu pietre. Multe erau statuile şi multe cinstirile pe care i le votaseră cetăţile, dar un roman, pe vremea nenorocirii suferite de Elada la Corint, s-a apucat să le dărîme pe toate, iar pe el să-l dea în judecată, ca şi cînd ar fi fost viu, pentru că fusese duşman şi răuvoitor romanilor. Ţinîndu-se dezbaterile şi Polibiu răspunzînd acuzatorului, nici Memmius, nici sfetnicii săi n-au îngăduit să se suprime onorurile unui bărbat încărcat de glorie, deşi se împotrivise mult lui Titus şi lui Marcius, dar ei au deosebit virtutea de interes şi frumosul de folositor, socotind că e drept şi se cade ca cei care au primit serviciul cuiva îi datorează aceluia recompensă şi plată, dar că oamenii virtuoşi trebuie să cinstească pe cei virtuoşi. Acestea fie deci spuse despre Philopoimenos.

TITUS QUINCTIUS FLAMININUS

NOTIȚA ISTORICĂ

Activitatea politică și militară a lui Flamininus este strîns legată de acțiunile duse de Roma pentru a dobîndi hegemonia în bazinul oriental al Mediteranei[1]. *Evocarea principalelor evenimente provocate de intervenția Romei ne va ajuta să cunoaștem mai bine pe Titus Quinctius Flamininus.*

După înfrîngerea lui Hanibal, deci după înlăturarea principalului adversar din vestul Mediteranei, Roma și-a instalat dominația în această regiune, apoi și-a îndreptat privirile spre orientul Mediteranei. Fricțiuni cu unele state din aceeași regiune avusese Roma chiar pe vremea celui de-al doilea război punic. Nu le-am menționat în notița istorică la Viața *lui Marcellus, spre a ne putea concentra mai ales asupra aspectelor militare ale războiului. Acum vom aminti, foarte pe scurt, și unele aspecte politice și diplomatice trecute acolo sub tăcere.*

După bătălia de la Cannae (216 î.e.n.), în care romanii au suferit un răsunător dezastru, Filip al V-lea, regele Macedoniei, s-a aliat cu Hanibal, în scopul de a izgoni pe romani din Iliria și a-și croi astfel drum spre Adriatica. Mai înainte însă, în Grecia avuseseră loc mari frămîntări politice, dese ciocniri între polisuri și ligi, iar înăuntrul cetăților frecvente răsturnări de regimuri politice, cu instalarea alternativă la putere a oligarhilor sau a democraților. Diferitele polisuri în luptă ceruseră ajutor în afară. Așa se face că, în anul 216 î.e.n., cînd a încheiat alianța

[1] Vezi și *Istoria Universală*, vol. II, pp. 296 și urm. N. A. Maşkin, *Istoria Romei antice* p. 168, Piganiol, *La conquête romaine*, pp. 270 și urm. R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, pp. 588 și urm.

cu Hanibal, Filip al V-lea se găsea, încă din anul 220 î.e.n., alături de Liga aheeană și de alte polisuri grecești, în război cu Liga etoliană, de partea căreia erau Sparta și Rodosul. De la începutul războiului — anul 220 — și pînă în anul 216, Filip al V-lea a venit în ajutorul Ligii aheene și, intrînd în Peloponez, în urma unor succese rapide, a devastat Sparta și Elida, a prădat cetatea Thermos, capitala Ligii etoliene, a cucerit și a dărîmat din temelii în anul 217 î.e.n. orașul Teba din Tesalia. Izbucnirea războiului dintre Roma și Cartagina în anul 218 î.e.n. și, îndeosebi, înfrîngerile suferite de romani în anul 217 î.e.n. au determinat pe Filip ca, alături de cetățile grecești aliate, să încheie pace cu Liga etoliană, prevăzîndu-se că fiecare parte va respecta situația în care se găseau cetățile la semnarea tratatului. Dar pacea n-a însemnat rezolvarea conflictelor care duseseră la război și tulburările au început repede să se întețească înăuntrul diferitelor cetăți.

În anii 218—211, avînd să înfrunte zdrobitoarele atacuri ale lui Hanibal, romanii nu putuseră să intervină în războiul dus de Filip în Grecia. Abia în anul 211, cînd balanța victoriei părea că se înclină în mod hotărît în favoarea romanilor, Roma s-a grăbit să încheie alianță cu Liga etoliană. Clauza principală a tratatului prevedea că etolienii aveau să primească, în teritoriile cucerite, pămînturi și imobile, iar romanii — oameni și bunuri mobiliare. Alianța s-a extins însă și la alte state din Grecia și dinafara Greciei. Astfel, cu Roma s-au aliat: Sparta, Mesenia, Elida, Pergamul. Cu Macedonia s-au aliat Ahaia și Bitinia. După lupte cu rezultate diferite, duse de beligeranți între anii 211—205, s-a încheiat o pace prin care Filip părăsea, în Iliria, Dimmallum și teritoriul ocupat de parthini, dar păstra Antintania și alte cîteva localități pe litoralul Adriaticei. Încheierea păcii a fost cerută de etolieni, pe care Roma nu-i sprijinise prea mult. Profitînd de tulburările care se desfășurau în Egipt, după moartea lui Ptolemeu al IV-lea Philopator, în anul 203 î.e.n., și a proclamării ca rege a lui Ptolemeu al V-lea Epiphanes, numai în vîrstă de cinci ani, Filip al V-lea și Antioh al III-lea, regele Siriei, au încheiat o alianță, în virtutea căreia Filip a ocupat insulele din Marea Egee și orașele de pe litoralul Asiei Mici de-

pendente de Ptolemei, iar Antioh, în urma unui nou război în Coelesiria, care a durat pînă în anul 200 î.e.n., zdrobind trupele egiptene, a ocupat Coelesiria, Fenicia, Palestina. Înaintarea lui Filip în Marea Egee, în Tracia și pe litoralul Asiei Mici lovea grav în interesele Atenei, Pergamului, Egiptului și Rodosului și devenea amenințătoare pentru Roma. Dorința Romei de a pătrunde în bazinul oriental al Mediteranei a fost la timp servită de situația creată prin cuceririle realizate de Filip.

Într-adevăr, Egiptul, Pergamul, Rodosul cereau ajutor Romei, care deveni fruntașa unei noi coaliții antimacedonene, constituită din statele menționate mai sus, la care s-au adăugat, prin 199, Liga etoliană și în 198 Liga aheeană, apoi Epirul, Argosul, Sparta, Beoția. Filip a fost somat să restituie regelui egiptean teritoriile cucerite, să înceteze operațiile militare împotriva grecilor, iar litigiile dintre Rodos și Pergam să fie supuse unui arbitraj. Antioh al III-lea era menajat; i se îngăduia să cucerească posesiunile egiptene din Siria, dar să nu dea ajutor lui Filip.

Operațiile militare au început în toamna anului 200 î.e.n., cînd romanii au debarcat în Iliria. În anii 200—198 nici Filip, nici romanii n-au repurtat o victorie decisivă. Filip a putut păstra Corintul și a ocupat cetatea Argos. În acest timp, diplomația romană, atîțînd spiritele și mai mult împotriva dominației macedonene și lăgăduind libertatea grecilor, a atras în alianța lor, așa cum am spus mai sus, ligile etoliană și aheeană, Epirul, Argosul, Sparta, Beoția. Bătălia decisivă s-a dat abia în anul 197, la Cynoscephalai (capetele de cîine), în Tesalia. Armata romană, comandată de T. Quinctius Flamininus, număra aproximativ douăzeci și șapte de mii de oameni, iar armata macedoneană era mai puțin numeroasă. Înfrînt și nevoit să lase opt mii de morți pe cîmpul de bătaie, Filip cere pace. Etolienii, mînați de o veche ură împotriva lui Filip, voiau continuarea războiului, pînă la definitiva lui zdrobire, dar Flamininus a încheiat pacea, prin care Filip se obliga să plătească o mie de talanți drept indemnizație de război, să predea flota, păstrînd numai cinci vase, să lase libere cetățile grecești, ocupate, să părăsească, în Asia Mică, la nord strîmtorile, iar la sud Caria. Deci Filip era despuiat de principalele sale

instrumente de luptă: banii, flota, bogățiile, în Grecia și în Asia Mică.

În primăvara anului 196, la jocurile istmice, Flamininus, însoțit de zece senatori, a citit, în mijlocul unui entuziasm delirant, decretul prin care se acorda libertatea tuturor cetăților grecești, care fuseseră sub dominația lui Filip. După aceea, Flamininus a luat unele măsuri de reorganizare a cetăților din Grecia: a reconstituit Liga tesaliană și Liga aheeană, dîndu-le: celei dintîi – orașul Demetrias, și celei de-a doua – orașul Chalcis; Etolia primea cetatea Teba din Phtiotida, iar Ahaia – Corintul și Triphylia. În acest timp, la Sparta, tiranul Nabis, sprijinindu-se pe păturile sărăcite ale populației și pe mercenari, constituia un permanent focar de tulburări pentru Roma. De aceea, în anul 195, Flamininus, asociindu-și împotriva lui Nabis mai multe cetăți grecești, îl înfrînge și-i impune să părăsească cetatea Argos și să predea flota. Apoi, în primăvara anului 194, Flamininus a pornit spre patrie.

Flamininus și cu el senatul roman socoteau, desigur, că pacea în Grecia și în Marea Egee era asigurată pentru un timp nedeterminat. Se înșelau însă, pentru că tocmai atunci Antioh al III-lea, regele Siriei, pe care-l menajaseră spre a-l disocia de Filip, socotindu-se capabil să ia inițiativa în bazinul de răsărit al Mediteranei și, la rigoare, să realizeze el unitatea statelor grecești, pornește o serie de acțiuni care nu puteau decît să trezească mai întîi bănuieli la Roma și, apoi, să ducă la un război cu romanii. Astfel, în timp ce, în 197, romanii se pregăteau și dobîndeau victoria decisivă împotriva lui Filip, la Cynoscephalai, Antioh al III-lea a cucerit orașul Efes, apoi orașele: Abydos, Sestos, Madytos. În anul 196, l-a primit pe Hanibal, care nu visa decît răzbunarea împotriva romanilor, apoi a început să negocieze cu cetățile Rodos, Byzantion, cu Egiptul, cu Capadocia și chiar cu Roma, căreia i-a oferit alianță, dacă-i recunoaște cuceririle din Chersones. Antioh a izbutit, într-adevăr, să încheie pacea cu Egiptul, în anul 195, și să se înțeleagă cu regele Ariarathes al IV-lea, al Capadociei. În anul 194, a ocupat cetățile Ainos, Maronenia, Byzantion. În Asia, a pornit cu război împotriva cetăților Lampsacos și Smirna. Pergamul a îndemnat aceste cetăți să ceară ajutor Romei. Senatul trimite trei legați, care, instalîndu-se la Efes, strîng toate nemulțumirile cetăților din Asia împotriva lui Antioh. Fiind reținut de niște revolte în Lidia, Frigia, Pisidia, Antioh încearcă să negocieze cu romanii, dar în același timp, se prepară de război, asociindu-și pe dușmanii Romei: în Etolia, pe Thoas din Trichinon, ales de curînd strateg; în Macedonia, pe Filip al V-lea; în Pelopones, pe Nabis, alungat de Flamininus din Sparta. Marele aliat al lui Antioh împotriva romanilor îl constituia, în Grecia, nemulțumirea care se acumulase împotriva lăcomiei romane și a lipsei de menajament cu care Flamininus tratase Liga etoliană aliată.

În primăvara anului 192, în fața adunării Ligii etoliene apar două solii: una trimisă de Roma, alta de Antioh. Flamininus era de față. Atena depune eforturi stăruitoare spre a aplana conflictul, dar etolienii îl cheamă pe Antioh să elibereze Grecia de jugul roman. Aceasta însemna declarație de război Romei.

Încetineala cu care a acționat Antioh, ajutorul acordat de Filip al V-lea Romei, rezerva păstrată de unele cetăți grecești au asigurat însă victoria romanilor. Într-adevăr, în loc să mobilizeze toate forțele cetăților nemulțumite de romani în Grecia, Antioh, pierzînd un timp prețios la Lampsacos și la Smirna, a sosit în Etolia, la Lamia, numai cu o mie de pedestrași, cinci sute de călăreți și șase elefanți. Ales comandant cu depline puteri de Liga etoliană, el este sprijinit la Atena, Patrai, Aigion, de democrați, dar Filip al V-lea, plătindu-i trădarea, dă ajutor Romei. Achaia rămîne fidelă romanilor, cetatea Chalcis din Eubeea se declară împotriva lui, Beoția se menține în rezervă, Tesalia nu face nici o mișcare, Pergamul nu rămîne, bineînțeles, inactiv și, prin Attalos, fratele lui Eumenes, stăruie pe lîngă senat să intervină grabnic împotriva lui Antioh. În februarie 191 î.e.n, consulul Manius Acilius Glabrio debarcă la Apolonia în fruntea a douăzeci și două de mii de oameni. Soarta lui Antioh era pecetluită. Zadarnic a pornit el, parcă trezit de somn, la acțiune și a luat cu asalt cetatea Chalcis, a masacrat cinci sute de romani în apropiere de Delion și a devastat Acarnania, căci totul era pierdut.

Într-adevăr, Filip al V-lea, înțelegîndu-se cu romanii, intră în Tesalia. Antioh este nevoit să se retragă la Termopile, de aci la Chalcis și apoi la Efes. Romanii, în anul 190 î.e.n., sub comanda lui L. Cornelius Scipio, fratele lui Africanus, care-l ajută cu sfaturile sale, îl alungă din Helespont, cu concursul lui Filip, care le-a oferit drum liber prin Macedonia și Tracia. Lupta decisivă se dă la Magnesia de la Sipylos, unde Antioh, în fruntea a șaizeci de mii de oameni, strînși cu ajutorul regelui din Capadocia, se ciocnește, în ianuarie 189, cu romanii ajutați de regele Eumenes din Pergam. Antioh suferă un adevărat dezastru, se refugiază în Apameea și cere pace. Prin tratatul de la Apameea, Antioh se obliga să plătească cincisprezece mii de talanți în doisprezece ani, să achite lui Eumenes datoria de patru sute de talanți, să predea pe grecii din sfatul său de război și pe Hanibal, să dea douăzeci de ostatici, printre care pe prințul moștenitor, să predea flota, să evacueze Asia de dincoace de muntele Taurus.

Jurămîntul că pacea va fi respectată s-a depus în anul 188 î.e.n. În Grecia, etolienii au fost dezarmați, au trebuit să renunțe la Delfi și să plătească o amendă de cinci sute de talanți. În Asia, romanii, pentru a mulțumi pe aliați, au dat: lui Eumenes Chersonesul, Licaonia, Frigia Mare, Frigia de la Helespont, Pisidia, Misia, Lidia, Milyas și Telmessos; Rodosului — Caria de la sud de Meandru și Licia, în afară de Telmessos. Orașele grecești supuse Siriei au fost declarate libere, afară de cele dependente de Pergam. În acest fel, regatul lui Eumenes a ieșit considerabil întărit, fără ieșire la mare în sud, iar regatul lui Antioh a pierdut regiunile elenizate și căile de comunicație cu apusul.

Făcînd un bilanț al faptelor menționate, se poate afirma că victoriile dobîndite de romani împotriva lui Filip al V-lea și împotriva lui Antioh al III-lea se datoresc, desigur, și diplomației și comandanților de oști romani, dar într-o destul de apreciabilă măsură și dezbinărilor din tabăra adversă. Într-adevăr, în Grecia, micile cetăți se urau de moarte și atît de adînci erau diviziunile, încît cele două ligi fruntașe au cerut ajutor străin. Între cei doi regi, care, coalizîndu-se și punînd în comun imensele lor rezerve de oameni, de bani și de mijloace de aprovizionare, ar fi putut constitui o gravă primejdie pentru Roma, nu numai că nu exista unitate de vederi și cu atît mai puțin de acțiune, dar Filip al V-lea a fost bucuros să dea ajutor romanilor împotriva lui Antioh, care și el asistase cu nepăsare și poate, cine știe, cu o tăinuită satisfacție la înfrîngerea regelui Macedoniei. În aceste condiții, Romei i-a fost ușor să dezbine pe adversari, pentru ca, apoi, să-i subjuge.

Rolul jucat de Titus Quinctius Flamininus în evenimentele amintite a fost de primul ordin. Într-adevăr, el a fost eroul de la Cynoscephalai. Victoria repurtată de romani acolo a fost cu atît mai glorioasă, cu cît obținerea ei a fost mai grea. Plutarh[1] arată lămurit cît de întărit era Filip și, dacă romanii ar fi fost înfrînți, nu se știe cîte dezastre ar fi avut de suferit Roma, pînă să-și recîștige prestigiul pierdut. Prin urmare, înfrîngerea militară a lui Filip al V-lea se datorește lui Flamininus.

În afară de meritele militare, Flamininus a avut și merite politice, dar a săvîrșit și unele greșeli diplomatice. Într-adevăr, proclamînd libertatea cetăților care mai înainte se aflaseră sub jugul macedonean, și, apoi, în timpul războiului împotriva lui Antioh, intervenind pe lîngă consulul Manius Acilius în favoarea unor cetăți grecești, el și-a atras recunoștința entuziastă a întregii Elade. Faptul că n-a dus pînă la capăt războiul întreprins împotriva lui Nabis, tiran în Sparta, și n-a menajat în suficientă măsură susceptibilitățile Ligii etoliene, care-i fusese aliată, au înstrăinat de romani multe simpatii grecești.

Grecii ar fi voit, desigur, ca Flamininus să termine cu Filip al V-lea și cu Macedonia. Nu acesta era însă punctul de vedere al senatului roman, iar de felul cum a fost tratat Filip după înfrîngere nu era responsabil numai Flamininus, sau, mai bine zis, el era responsabil într-o mică măsură, deși nemulțumirile grecilor, în această privință, s-au îndreptat mai ales împotriva lui.

În orice caz mari servicii a adus Romei Flamininus prin felul său de a fi. Așa cum mărturisește fără înconjur Plutarh[2], grecii socoteau că romanii sînt războinici, dar brutali, necioplîți și cruzi. Umanitatea și spiritul de îngăduință al

[2] Cap. 18.

[1] Cap. 3 și 4.

lui Flamininus i-au uimit și le-au dovedit falsitatea prejudecăților în privința romanilor.

În concluzie se poate spune că Flamininus a fost unul dintre comandanții de oști care, prin înfrîngerea militară a lui Filip, a înlăturat pe unul dintre adversarii Romei în Orient, contribuind astfel, în largă măsură, la instalarea dominației Romei în bazinul oriental al Mediteranei. În același timp, datorită umanității cu care a tratat pe adversari, în general, și prin mărinimia arătată elenilor, în particular, Flamininus a izbutit să prezinte, cel puțin momentan, pe romani într-o altă lumină decît aceea în care se înfățișa Filip.

Pentru a scrie Viața *lui Titus Quinctius Flamininus, Plutarh avea la dispoziție multe izvoare, printre care operele lui Polibiu și Titus Livius dețineau locul de frunte. Biograful nu citează decît pe Sempronius Tuditanus*[1]*, pe Valerius Antias și pe Titus Livius*[2]*. Nu se știe dacă Plutarh a consultat operele acestor autori sau le-a găsit citate într-un izvor grec. Nu este exclus ca biograful să fi consultat pe Titus Livius în original. În orice caz, Polibiu putea fi destul de ușor de consultat. Multe dintre operele care puteau servi de izvoare lui Plutarh s-au pierdut, iar altele ne-au parvenit într-o stare care nu îngăduie formularea unor afirmații temeinice*[3]*, cu privire la sursele* Vieții *lui Flamininus.*

Cu toate acestea, din materialul prezentat de Plutarh, ne putem da seama de lumina în care a înțeles biograful din Cheroneea să-l prezinte pe eliberatorul Eladei, de sub jugul macedonean. Astfel, la începutul biografiei[4]*, Plutarh prezintă trăsăturile fundamentale ale caracterului lui Flamininus: dornic de glorie, afectuos și uman, cu mari calități ostășești. Celelalte capitole ale* Vieții *lui Flamininus nu constituie decît ilustrarea calităților enunțate la început. De pildă, cererea lui Flamininus de a candida la consulat, deși nu purtase celelalte magistraturi în ordinea fixată de tradiție, arată dorința lui de a putea săvîrși cît mai repede*

[1] Cap. 14.
[2] Cap. 18.
[3] Vezi îndeosebi Polibiu, fragmentele din cărțile XX, XXI, XXIII.
[4] Cap. 1.

fapte mari[1]*. Virtuțile militare sînt puse în lumină de victoria repurtată asupra lui Filip în bătălia de la Cynoscephalai*[2]*. Bunătatea și umanitatea s-au vădit în felul cum s-a comportat el după victorie și în timpul campaniei împotriva lui Antioh, cînd a intervenit pe lîngă Acilius, în favoarea unor cetăți grecești*[3]*. Plutarh expune faptele, ca de obicei, în ordine cronologică, fără să le grupeze pe probleme. În acest fel, aceeași virtute a lui Flamininus este ilustrată în capitole și în împrejurări diverse.*

În ceea ce privește atitudinea biografului față de activitatea politică și militară a lui Flamininus[4]*, este interesant să constatăm că Plutarh se află în situația particulară ca, grec fiind, să vorbească despre cel care eliberase Elada de sub jugul macedonean. Așa cum era firesc, el nu s-a putut sustrage îmboldului de a judeca acțiunile lui Flamininus numai din punctul de vedere al elenilor și de a nu se preocupa de interesele politice ale Romei. Astfel, după părerea lui Plutarh, Flamininus a fost neînchipuit de bun și omenos, fiindcă proclamase libertatea elenilor*[5] *și intervenise pentru cruțarea cetății Chalcis de mînia lui Manius Acilius, dar biograful relatează cu amărăciune învinuirea adusă de etolieni că omul pe care grecii îl divinizau n-a distrus din temelie puterea lui Filip, și afirmă apoi, direct, regretul că Titus a îngăduit ca Nabis să mai trăiască: „Titus a început cel mai frumos și mai drept război împotriva lui Nabis, cel mai primejdios și mai nelegiuit tiran, dar la sfîrșit a înșelat nădejdile Eladei, pentru că, deși putea să-l prindă, totuși n-a voit, ci a făcut pace cu el, lăsînd Sparta sub jugul unei sclavii nedemne, fie că se temea ca nu cumva războiul să ia amploare și să vină alt comandant de la Roma să-i răpească gloria, fie că-l mînau ambiția și pizma provocate de onorurile aduse de eleni lui Philopoimenos. Acesta se arătase în toate ocaziile cel mai bun comandant elen, iar în timpul acelui război săvîrșise minunate fapte de curaj și îndemînare. Aheii, slăvindu-l și cinstindu-l*

[1] Cap. 2.
[2] Cap. 3.
[3] Cap. 3—8.
[4] Cap. 9—13 și 16.
[5] A se vedea îndeosebi capitolele 11 și 16.

prin teatre la fel ca pe Titus, îl supărau pe acesta, căci el nu socotea că un arcadian, care condusese războaie mici, duse pe la hotarele cetăților, merită să fie admirat la fel ca un consul roman, care purtase un război pentru eliberarea Eladei"[1]. *Pasajul este cît se poate de clar: oricare ar fi motivul pentru care Titus Flamininus a încheiat pace cu Nabis, Plutarh, fără s-o spună direct, îl socotește detestabil. Biografiul arată și scuza pe care o aducea Flamininus: „Totuși Titus însuși se apără de această învinuire, zicînd că încetase războiul (cu Nabis), deoarece vedea că tiranul va pieri o dată cu prăbușirea celorlalți spartani"*[2]. *Scuza este evident slabă, Plutarh nu o spune, dar, pe simplul fapt că n-o comentează, ci trece la o altă ordine de idei, arată cît de puțin o ia în seamă.*

Cu toată această unilateralitate a punctelor de vedere din care este judecată activitatea politică și militară a lui Flamininus, Plutarh relatează unele aprecieri făcute de cei care auziseră în stadion proclamîndu-se libertatea Eladei, aprecieri pe cît de juste în materialitatea faptelor, pe atît de surprinzătoare în gura unor eleni: „Aci (la cină și la băutură) ei se veseleau și mai mult, așa cum era firesc și se gîndeau și vorbeau între ei despre Elada că, după atîtea războaie purtate pentru libertate, nu fusese niciodată mai puternică și mai mulțumită decît acum, cînd alții au purtat războiul, iar ea, aproape fără să verse o picătură de sînge și fără suferințe, a dobîndit cea mai frumoasă și mai pizmuită izbîndă... Într-adevăr, Agesilaii și Lysandrii și Niciii și Alcibiazii știau, cînd erau comandanți, să conducă războaie și lupte pe uscat și pe mare, dar să se folosească de izbînzile dobîndite pentru a face o nobilă favoare și pentru a săvîrși un bine nu se pricepeau. Exceptînd victoria de la Maraton și bătălia de la Salamina și Plateea și Termopile și isprăvile lui Cimon de la Eurimedon și de la Cipru, atunci s-ar vedea că Elada a dat toate luptele pentru sclavie, împotriva ei înșăși și orice monument de biruință i l-au înălțat nenorocirea și batjocura pornită de ea însăși împotriva ei înșăși, suferind cele

[1] Cap. 13.
[2] Cap. 13.

mai multe răsturnări din pricina răutății și ambiției comandanților"[1].

Pasajul este cît se poate de prețios nu numai pentru obiectivitatea cu care judecă Plutarh meritele lui Flamininus, în acțiunea de eliberare a Eladei, dar mai ales, pentru că exprimă o judecată de valoare asupra politicii mărunte și egoiste duse de cetățile grecești, izolate sau grupate în ligi, care a împiedicat unificarea întregii Elade într-un stat.

Sforțarea lui Plutarh de a face judecăți de valoare cît mai obiective se vădește și cînd este vorba de acțiunea lui Flamininus care a dus la sinuciderea lui Hanibal. Această acțiune a părut romanilor ca o dovadă de egoism și cruzime: „Așa se zice că a fost sfîrșitul lui Hanibal. Cînd s-au vestit aceste lucruri senatului, mulți l-au socotit pe Titus odios, excesiv și crud, pentru că ucisese pe Hanibal, lăsat să trăiască supus, ca o pasăre lipsită, din pricina bătrîneții, de aripi și de coadă; pentru că-l ucisese fără să-l fi îndemnat cineva, ci numai din dorința de glorie, ca să fie el numit autorul morții lui Hanibal". Plutarh relatează apoi amănuntele care arată ce blînd se purtase Scipio cu Hanibal, toate în defavoarea lui Flamininus. Apoi biografiul continuă: „Erau însă unii care aprobau fapta lui și care socoteau că, atîta timp cît trăiește, Hanibal este un foc mocnit, care așteaptă pe cineva să-l ațițe. Ei ziceau că, atunci cînd Hanibal era în floarea vîrstei, nu corpul și nici mîna lui nu erau înfricoșătoare, pentru romani, ci dibăcia și experiența, amestecate cu răutatea și ura care-i erau înnăscute... Și într-un fel oarecare evenimentele ulterioare i-au dat dreptate lui Titus, arătînd, cînd pe Aristonicos, fiul citaredului, care, din pricina faimei lui Eumenes, a umplut întreaga Asie de răscoale și războaie, cînd pe Mitridate, cu care, după Sylla și Fimbria și după nimicirea atîtor armate și generali, s-a ridicat iarăși foarte puternic pe uscat și pe mare împotriva lui Lucullus... În acest fel, nici un lucru din cele prezente nu este nici mic, nici mare pentru viitor, ci sfîrșitul schimbării și existenței doar moartea îl aduce. De aceea, unii spun că Titus n-a făcut acest lucru de la sine, ci a fost trimis sol, cu

[1] Cap. 11.

Lucius Scipio, iar solia nu avea alt scop decît uciderea lui Hanibal"[1].

În acest pasaj sînt exprimate două idei: 1) nu se poate afirma despre un om că va fi mic sau mare în viitor, deoarece schimbarea evenimentelor poate aduce noi surprize; 2) unii spun că Flamininus n-a pornit împotriva lui Hanibal din propriul său imbold, ci din ordin. La prima idee, ilustrată prin cazurile lui Aristonicos, Marius și Mitridate, Plutarh aderă fără șovăială, dar versiunea ordinului după care ar fi acționat Flamininus o relatează, fără să arate dacă o socotește adevărată, verosimilă sau neadevărată. Atitudinea pe care o ia biograful față de cele două afirmații dovedește prudență, logică și circumspecție și, în același timp, spirit de obiectivitate. Într-adevăr, cine ar fi putut dovedi, pe vremea lui Plutarh, și cine ar putea dovedi și astăzi că Flamininus a acționat din propria sa inițiativă, și nu supunîndu-se unei porunci a senatului, cînd amîndouă versiunile erau egal de verosimile?

În concluzie, se poate afirma că Plutarh a căutat să se apropie cît mai mult de adevăr și a izbutit să creioneze un portret al lui Flamininus, destul de verosimil, fără să se poată însă ridica la gradul de obiectivitate, care să-i îngăduie și o înțelegere a scopurilor urmărite de romani în Orient.

În ceea ce privește procedeele literare ale biografiei, este de observat că aproape nouăzeci la sută Viața *este o narație. Sînt citate cîteva versuri din două inscripții (cap. 9, 12) și dintr-o odă (cap. 16), precum și unele vorbe de spirit ale lui Flamininus (cap. 17), dar toate acestea ocupă un spațiu prea redus, față de restul biografiei, constituit din narație. În ciuda acestei monotonii a procedeelor literare, care, desigur, se datorează naturii izvoarelor consultate de biograf, Plutarh, prin cunoscutele calități ale darului său de povestitor, izbutește să țină treaz interesul și să desfăteze pe cititor prin tonul cald al expunerii.*

N. I. B.

[1] Cap. 21.

I. Pe Titus Quinctius Flamininus îl comparăm cu Philopoimenos. Cei care doresc să știe cum arăta [Titus] la chip pot vedea statuia lui la Roma, așezată lîngă aceea a marelui Apolo, adus din Cartagina. Statuia lui Apolo se află în fața circului[1] și poartă o inscripție grecească.

În ceea ce privește caracterul, se zice că Titus era iute la mînie și la recunoștință, totuși nu în aceeași măsură: într-adevăr, pedepsea repede, dar nu rămînea neînduplecat, pe cînd, dacă făcea un serviciu cuiva, nu lăsa nimic de dorit, iar față de aceia cărora le făcuse vreun bine era întotdeauna binevoitor și afectuos, ca și față de binefăcătorii săi.

Fiind foarte dornic de cinstire și faimă, Titus voia să săvîrșească cele mai mari și mai nobile fapte și se simțea mai bine în mijlocul acelora care aveau nevoie să primească vreun ajutor de la el, decît al acelora care puteau ei să-i aducă vreun serviciu; pe unii îi socotea prilej pentru fapte virtuoase, iar pe ceilalți rivali ai faimei sale. El a primit o educație ostășească, deoarece Roma purta multe și mari războaie, iar tinerii erau de la început învățați să comande, luînd parte la expediții militare. Titus mai întîi a luat parte la războiul împotriva lui Hanibal ca tribun militar[2], sub comanda consulului Marcellus[3]. Acesta, căzînd într-o cursă, a murit, iar Titus a fost numit guvernator al ținutului Tarentului[4] și al orașului Tarent, care fusese cucerit a doua oară, și și-a cîștigat o bună faimă nu atît pentru dreapta sa conducere, cît mai ales pentru faptele sale de arme. De aceea, cînd s-au trimis coloni în două cetăți, Narnia[5] și Consa[6], el a fost ales conducător și întemeietor al noilor colonii[7].

II. Acest fapt l-a umplut de avînt și l-a îndemnat să treacă peste demnitățile intermediare, pe care le purtau de obicei cei tineri, tribunatul plebei, pretura și edilitatea

curulă[8], şi să se socotească vrednic de consulat. Şi-a depus deci candidatura bucurîndu-se de simpatia cetăţenilor din colonii. Dar, deoarece Fulvius şi Manius[9], tribunii plebei, i se împotriveau şi ziceau că e primejdios ca un tînăr să ajungă cu forţa, împotriva legilor[10], la cea mai înaltă slujbă, cînd nu fusese încă iniţiat în primele ceremonii şi taine ale politicii[11], senatul a lăsat poporul să decidă prin vot, iar poporul l-a ales consul împreună cu Sextus Aelius[12], deşi nu avea încă treizeci de ani.

Şi îi cade la sorţi comanda războiului împotriva lui Filip[13] şi a macedonenilor. Printr-un noroc al romanilor, i-a căzut în sarcină să săvîrşească fapte şi să lupte împotriva unor oameni pentru care nu era neapărat nevoie numai de război şi de forţă, ci care puteau fi cuceriţi şi mai mult cu vorba blîndă şi convingătoare. Lui Filip, armata macedoneană îi era îndeajuns ca să dea o luptă aprigă şi scurtă, dar el considera că pentru un război de lungă durată, forţa şi, în acelaşi timp, izvorul de aprovizionare şi locul de refugiu şi, îndeobşte, instrumentul [preţios] al întregii falange îl constituia armata elenilor, care, dacă nu erau dezlipiţi de Filip, războiul nu se putea decide într-o singură bătălie.

Elada încă nu avusese legături cu romanii, ci atunci pentru prima oară venea în contact cu ei şi, dacă comandantul roman n-ar fi fost din fire cumsecade şi nu s-ar fi folosit mai mult de cuvînt decît de război şi dacă atunci cînd trata cu cineva n-ar fi avut putere de convingere şi nu s-ar fi purtat cu blîndeţe, dar şi cu fermitate, în apărarea dreptăţii, elenii n-ar fi preferat atît de uşor o stăpînire străină, în locul aceleia cu care se obişnuiseră de mult[14].

Acestea deci se spun despre faptele lui.

III. Aflînd deci Titus că comandanţii dinaintea lui, pe de o parte Sulpicius[15], iar pe de alta Publius[16], năvăliseră tîrziu în Macedonia şi purtaseră războiul cu încetineală şi se măcinaseră în bătălii locale şi în hărţuieli date pentru a ocupa un drum şi a se aproviziona cu grîu, a socotit că nu-i bine cum procedaseră ei, care-şi petrecuseră anul consulatului la Roma, chivernisind treburile politice şi bucurîndu-se de onoruri şi după aceea porniseră la expediţie, ca să-şi mai dobîndească un an la consulat[17]. Titus n-a găsit cu cale — cum făcuseră ei — ca un an să fie consul la Roma, iar în cel de-al doilea să poarte război, ci a avut ambiţia să se arate energic în timpul consulatului prin expediţia [împotriva lui Filip]. De aceea, el a lăsat cinstirile şi preşedinţiile de la Roma şi, cerînd de la senat ca fratele său Lucius să pornească cu el în expediţie, ca comandant al flotei, a luat ca forţă de şoc pe soldaţii, încă în vigoare şi dornici să-l urmeze, care luptaseră cu Scipio[18] în Spania, împotriva lui Hasdrubal, iar în Africa împotriva lui Hanibal însuşi, trei mii la număr, şi a trecut fără primejdie în Epir.

Şi acolo a găsit pe Publius cu tabăra în faţa lui Filip, care păzea, de mult timp, trecătorile şi strîmtorile din jurul rîului Apsos[19], dar Publius nu ducea nimic la bun sfîrşit, din pricina întăriturii locurilor. Atunci Titus a luat armata în primire şi, trimiţînd pe Publius la Roma, a început să facă o recunoaştere a ţinutului. Locurile acolo nu sînt mai puţin întărite de natură decît cele de la Tempe[20], dar nu au, ca acelea, arbori frumoşi şi păduri verzi şi aşezări unde se poate petrece timpul şi livezi plăcute. Acolo, munţi mari şi înalţi se unesc, închizînd o prăpastie foarte largă şi adîncă, iar rîul Apsos se rostogoleşte — asemenea cu Peneios[21] la formă şi la repeziciune — şi ascunde poalele muntelui în întregime, dar lasă, de-a lungul cursului apei, un drum tăiat în stîncă, prăpăstios şi strîmt, de neocolit, impracticabil pentru armată, îndeobşte, iar dacă mai este şi păzit, atunci este cu totul de netrecut.

IV. Se găseau deci unii care-l îndemnau pe Titus să-şi ducă armata pe ocolite, prin Dassaris[22], pe la Lycos[23], cale descurcată şi uşoară. El însă, temîndu-se ca nu cumva să se îndepărteze de mare şi să se aventureze în locuri rele şi prost cultivate, căci Filip fugea de luptă, şi să ducă lipsă de hrană şi apoi să fie silit să se întoarcă la mare, fără să fi făcut nimic, ca şi comandantul dinaintea lui, a hotărît să se avînte cu toată puterea pe înălţimi şi să forţeze trecerea.

Filip ocupa înălţimile cu falanga şi din flanc, din toate părţile cădeau asupra romanilor suliţe şi săgeţi, se produ-

ceau ciocniri și lupte crîncene și cădeau ostași morți din amîndouă părțile și nu se vedea nici un sfîrșit al războiului. Atunci au venit la comandantul roman niște ciobani, care-și păsteau turmele pe acolo, și i-au spus că există o putință de învăluire, neobservată de dușmani, pe unde făgăduiau că vor duce armata și o vor așeza pe înălțimi cel mai tîrziu în trei zile. Iar cunoscător de încredere și chezaș au dat pe Charops, fiul lui Machates[24], fruntaș al epiroților, care nutrea bune sentimente pentru romani și lupta alături de ei, pe ascuns, de teama lui Filip.

Titus îi acordă încredere și trimise un tribun militar, cu patru mii de pedestrași și trei sute de călăreți. Călăuze erau acei ciobani, puși în lanțuri[25]. Ziua stăteau nemișcați și se adăposteau în vîlcele și în locuri păduroase, iar noaptea mergeau la lumina lunii, căci era lună plină. După ce i-a trimis, Titus a ținut armata în repaus, mărginindu-se doar la mici încăierări cu dușmanii, dar în ziua în care cei trimiși pe ocol urmau să apară pe creastă, a pornit dis-de-dimineață cu toate armele grele și cu cele de exercițiu. Și împărțind armata în trei părți, iar el la mijloc, s-a îndreptat cu manipulele de sub comanda sa în coloană, pe drumul cel mai strîmt, lîngă cursul apei, în timp ce era atacat de macedoneni cu proiectile și se lua la harță cu cei care-i ieșeau în cale în locuri rele. Celelalte două părți ale armatei încercau să se ia la întrecere cu el și se avîntau cu elan, cînd soarele răsărea și apărea o ceață, nu prea deasă, ci asemenea cu o pîclă de munte care se formează și apare departe. Dușmanii nu o vedeau [căci era în spatele lor, cauzată de ciobanii care ocupau crestele]. Romanii, obosiți de luptă și de mers, nu știau care-i cauza pîclei, dar nădăjduiau că era tocmai ceea ce doreau ei. Dar cînd ceața s-a îndesit și mai mult și a întunecat aerul și, ridicîndu-se de pe înălțimi, s-a văzut că acolo sînt focuri prietene, romanii, dînd chiote de război, au pornit curajos la atac și au înghesuit pe dușmani în locuri foarte rele, iar cei de pe creste, care se aflau în spatele dușmanilor, le-au răspuns prin alte chiote de război.

V. Dușmanii au luat-o cu toții la fugă, și dintre ei au căzut ca la două mii, nu mai mult, căci locurile rele împiedicau pe romani să-i urmărească.

Romanii, după ce au prădat corturile și au luat cu ei pe sclavi, au pus stăpînire pe strîmtori și au străbătut Epirul în așa de mare rînduială și stăpînire de sine, încît, deși erau departe de nave și de mare și nu li se împărțise rația de grîu lunară și nici nu erau bine aprovizionați, s-au abținut de a prăda ținutul, care le avea pe toate din belșug. Într-adevăr, Titus, aflînd că Filip străbate Tesalia ca un fugar, și că ridică oameni de prin cetăți, și-i duce spre munte, și dă foc orașelor, și face pradă lucrurile părăsite din pricină că erau prea multe și greu de transportat, că, într-un fel, lasă liber ținutul pentru romani, a căutat să dobîndească onoare, arătîndu-se generos, și îndemna pe soldați să cruțe cetatea ca și cînd ar fi a lor proprie, cedată de dușmani. Și, într-adevăr, evenimentele le-au arătat îndată ce însemnează buna rînduială. Astfel, cînd au intrat în Tesalia, cetățile treceau de partea lor, iar elenii dinăuntrul Porților[26] îi doreau și alergau cu entuziasm la Titus, iar aheii, denunțînd alianța cu Filip, au votat să poarte război alături de romani, împotriva lui. Deși etolienii[27] luptau atunci cu foarte mare avînt alături de romani și au cerut opuntienilor[28] să trimită ei o garnizoană în cetate ca s-o păzească, aceștia nu le-au dat ascultare, ci, chemînd pe Titus, s-au predat lui și pe ei și cetatea.

Se spune că Pirus[29] era pe o înălțime cînd a văzut prima dată armata romană bine rînduită și a spus că rînduiala „barbarilor" nu i se pare „barbară"[30]. Și cei care au întîlnit pentru prima oară pe Titus au fost siliți să spună aceleași vorbe.

Astfel, elenii auziseră de la macedoneni că vine un om conducînd o armată barbară și răstoarnă toate cu armele și-i reduce pe toți în stare de sclavie, dar cînd au întîlnit un om tînăr și plin de omenie, care vorbea foarte corect grecește, și care iubea adevărata virtute, s-au simțit atrași de el și, întorcîndu-se în cetățile lor, trezeau în sufletele tuturor sentimente de bunăvoință pentru el, gîndind că au dobîndit pe acela care le va aduce libertatea. Și, după ce s-a întîlnit cu Filip, care părea că-i gata de înțelegere, și i-a propus pace și prietenie, cu condiția să lase pe eleni autonomi și să-și retragă garnizoanele, dar el n-a primit, atunci și cei care erau de partea lui au văzut limpede că

romanii veniseră ca să lupte nu împotriva elenilor, ci împotriva macedonenilor pentru eleni.

VI. Toate cetățile treceau de partea lui Titus în liniște, dar cînd se îndrepta spre Beoția, fără război, l-au întîmpinat fruntașii tebanilor, care aveau bune sentimente pentru Filip, datorită lui Brachylles[31], dar care-l primeau cu respect și-l cinsteau pe Titus, în nădejdea că vor putea fi prieteni și cu unul și cu celălalt. Titus i-a întîmpinat și i-a salutat cu blîndețe, apoi și-a continuat drumul în liniște, pe de o parte, întrebîndu-i și căutînd să afle știri de la ei, iar pe de alta, povestindu-le diferite lucruri și ducîndu-și armata, pînă cînd l-au ajuns soldații din urmă. Atunci, punîndu-se în fruntea oastei a intrat deodată cu tebanii în cetate, deși ei nu se prea bucurau, dar șovăiau să-l împiedice, pentru că-l urmau soldații, mulți la număr. Titus, pășind în fața adunării tebanilor, ca și cînd n-ar fi pus stăpînire pe cetate, a început să-i sfătuiască să se dea de partea romanilor, iar regele Attalos[32] vorbea în favoarea lui și-i înflăcăra pe tebani. Attalos, după cît se pare, dorind cu ardoare să se arate lui Titus ca mare orator, vorbea cu prea mult avînt față de vîrsta lui și l-a cuprins o amețeală sau o sfîrșeală și, pierzîndu-și deodată cunoștința, a căzut, și, nu după mult timp, dus pe o corabie în Asia, a murit, iar beoțienii s-au dat de partea romanilor.

VII. Și, după ce Filip a trimis soli la Roma, a pornit și Titus pe unii din partea lui ca să ceară senatului să-i prelungească mandatul, dacă vrea să poarte război, iar dacă nu, să-l autorizeze să încheie pace. Titus era foarte ambițios și se temea că, dacă va fi trimis un alt comandant la armată, îi va lua gloria. Prietenii au mijlocit pentru el și au obținut ca Filip să nu dobîndească cele de care avea nevoie, iar comanda războiului să rămînă lui Titus. Acesta a primit decretul senatului și, înflăcărat de nădejde, a pornit îndată spre Tesalia, împotriva lui Filip, cu douăzeci și șase de mii de soldați, dintre care etolienii îi dădeau șase mii de pedestrași și patru sute de călăreți. Și armata lui Filip era cam tot atît de numeroasă.

După ce au mers unii împotriva altora, și, ajungînd lîngă Scotussa[33], erau gata să se avînte în marea încleștare, soldații n-au pornit unii împotriva altora cu teamă, așa cum era firesc, ci cu avînt și cu ambiție, romanii în nădejdea că vor învinge pe macedoneni, pe care, datorită lui Filip, îi socoteau foarte curajoși și foarte puternici, iar macedonenii, socotind că romanii sînt superiori perșilor, sperau că, dacă-i vor înfrînge, vor face numele lui Filip mai glorios decît pe al lui Alexandru. Așadar, Titus îndemna pe ostași să fie oameni virtuoși și curajoși, avînd să lupte, în cel mai frumos teatru, pentru Elada împotriva celor mai viteji dușmani. Dar Filip, fie mînat de soartă, fie grăbit de clipa de față, s-a urcat pe un loc înalt, aflat în afara taberei, în care erau înmormîntați mai mulți oameni și de aci a început să vorbească soldaților și să-i încurajeze, așa cum era obiceiul înainte de luptă, dar soldații au fost cuprinși de o adîncă descurajare, din pricina relei prevestiri (a locului de pe care vorbea) iar el, tulburat, n-a mai dat bătălia în acea zi.

VIII. A doua zi, pe la revărsatul zorilor, după o noapte liniștită și răcoroasă, norii se schimbau în ceață și toată cîmpia s-a umplut de un întuneric adînc și un aer greu se cobora de pe creste în cîmpia dintre tabere, ascunzînd locurile, tocmai cînd începea ziua. Unitățile care fuseseră trimise de cele două părți ca să pîndească și să cerceteze (pe dușmani), dînd unii peste alții într-un loc foarte strîmt, au început să se bată în jurul așa-ziselor „capete de cîine" (Cynoscephalai)[34]. Fiind crestele subțiri ale unor coline dese și paralele, au primit acest nume din pricina formei lor asemănătoare cu a capului cîinelui. Deoarece, așa cum era firesc în locuri povîrnite, soldații în luptă, cînd înaintau, cînd erau respinși, fiecare trimitea ajutor din tabere celor care erau în suferință și se retrăgeau. Apoi aerul a început să se limpezească, iar ei vedeau ce se întîmplă (pe creastă) și au pornit la luptă cu toată armata. În flancul drept era Filip, care a revărsat toată falanga de pe o înălțime în pantă împotriva romanilor. Aceștia nu puteau rezista împotriva frontului macedonean, constituit din scuturi lîngă scuturi (printre care) sarissele[35] (apăreau) ca țepii unui arici. Și, în timp ce aripa stîngă a romanilor se destrăma și se împrăștia pe coline, Titus, pierzînd nădej-

dea în aripa înfrîntă şi pornind cu avînt spre cealaltă, s-a năpustit asupra macedonenilor, care erau împiedicaţi de hurducături şi de locurile rele să se rînduiască în falangă şi să îngroaşe linia de bătaie în adîncime, ceea ce constituia forţa armatei lor. Pe deasupra, în luptele corp la corp, ei se foloseau de un armament greu şi neînvinuibil. Falanga se aseamănă cu un animal a cărui putere este nebiruită cît timp constituie un singur trup şi-şi păstrează scutul lîngă scut într-o singură linie de bătaie, dar cînd se destramă, fiecare luptător în parte îşi pierde forţa şi din pricina felului armăturii, dar şi pentru că întregul conferă fiecăruia mai multă combativitate decît are izolat. Macedonenii au fost cu toţii respinşi iar romanii, unii urmăreau pe cei care fugeau, iar alţii, trecînd în goană pe lîngă macedonenii care mai rezistau, îi ucideau din flanc, astfel că şi macedonenii care obţineau succese s-au împrăştiat şi au fugit, aruncînd armele. Au căzut nu mai puţin de opt mii de macedoneni şi au fost luaţi prizonieri ca la cinci mii.

Vina că Filip s-a retras teafăr a căzut asupra etolienilor, care zăboviseră la prădarea şi distrugerea întăriturii lui, în timp ce romanii îl urmăreau, astfel că ei n-au mai găsit nimic cînd s-au întors.

IX. Mai întîi şi-au adresat unii altora reproşuri şi insulte. Apoi, etolienii îl supărau şi mai mult pe Titus, pentru că îşi atribuiau lor înşişi victoria şi căutau să răspîndească zvonul că ei dobîndiseră izbînda, că şi în inscripţiile şi în versurile compuse de poeţi şi de particulari ei erau cei dintîi menţionaţi. Ei aveau mereu pe buze această inscripţie:

„Neplînşi şi neîngropaţi, călătorule, zacem
Aici pe spinarea Tesaliei treizeci de mii.
Îmblînziţi de zeul Ares al etolienilor şi al latinilor
Pe care Titus i-a adus din Italia întinsă,
Mare jale pentru Emathia[36]. Iar duhul îndrăznelii lui Filip,
S-a dus mai uşor decît sprintenele căprioare".

Inscripţia a făcut-o Alcaios[37], care batjocorea pe Filip şi exagera numărul celor căzuţi, dar, fiind repetată în multe părţi şi de mulţi, îl mînia pe Titus mai mult decît pe Filip.

Căci el, răspunzînd în batjocură lui Alcaios, a compus distihul următor:

„Fără scoarţă şi fără frunze, călătorule, pe această spinare de ţară
Stă înfiptă o cruce uriaşă pentru Alcaios".

Dar pe Titus, care era dornic de cinstire în faţa elenilor, astfel de lucruri îl mîniau foarte mult. De aceea, toate treburile le chivernisea el singur, fără să mai ţină seama de etolieni. Ei se simţeau jigniţi şi cînd Titus a primit o solie cu propuneri de pace din partea Macedoneanului, etolienii dădeau tîrcoale pe la cetăţi şi strigau că se vindea lui Filip pacea, deşi era cu putinţă să se taie războiul din rădăcină şi să se suprime puterea care cea dintîi redusese pe eleni în sclavie.

În timp ce etolienii spuneau astfel de lucruri şi tulburau pe aliaţi, Filip însuşi a venit să trateze pacea şi a destrămat bănuiala, punîndu-se la dispoziţia lui Titus şi a romanilor.

Şi astfel termină Titus războiul. Regatul Macedoniei i l-a lăsat lui Filip, dar i-a poruncit să renunţe la orice pretenţie asupra Eladei, l-a obligat să plătească o mie de talanţi şi i-a luat toate corăbiile, afară de zece, şi pe unul dintre cei doi fii, pe Demetrius, pe care l-a trimis la Roma, ostatic, folosindu-se foarte bine de împrejurare şi prevăzînd viitorul. Într-adevăr, tocmai atunci Hanibal cartaginezul, un om foarte urît de romani, exilat din patrie, venise la regele Antioh şi-l îndemna să meargă înaintea norocului, urmînd cursul izbînzilor sale. De altfel, Antioh însuşi, datorită unor mari isprăvi pe care le săvîrşise, fusese numit „cel mare" şi ţintea dobîndirea conducerii universale. El s-ar fi ridicat mai ales împotriva romanilor, dacă Titus, prevăzînd asta, n-ar fi înclinat înţelepţeşte spre împăcare, căci un război cu Antioh ar fi găsit în Elada un război cu Filip şi împotriva Romei s-ar fi ridicat atunci, din aceleaşi motive, amîndoi regii, cei mai mari şi mai puternici de pe vremea aceea. Atunci Titus ar fi avut de la început de înfruntat lupte şi primejdii tot atît de mari ca cele din războiul dus împotriva lui Hanibal. Dar acum, între două războaie, Titus a încheiat la timp pacea şi curmînd pe cel de faţă, mai înainte de a începe cel care era gata să izbucnească, unuia [lui Filip] i-a suprimat ultima, iar celuilalt, lui Antioh, prima nădejde

X. Cînd cei zece soli, pe care-i trimisese senatul, se sfătuiau cu Titus să elibereze pe eleni, dar Corintul și Chalcis[38] și Demetrias[39] să aibă garnizoane ca siguranță împotriva lui Antioh, atunci etolienii, foarte dibaci în acuzații, au dus cetățile la răscoală, îndemnînd pe Titus să dezlege obezile Eladei [căci așa obișnuia Filip să numească cetățile amintite], iar pe eleni întrebîndu-i dacă se bucură că au acum la gît un lanț mai greu decît cel din trecut, care era mai ușor, și-l admirau pe Titus ca binefăcător, pentru că a dezlegat picioarele Eladei și i-a pus lanțul la gît.

Titus s-a mîniat și, plin de amărăciune, a rugat consiliul și, în cele din urmă, l-a convins, să îndepărteze garnizoanele și din aceste cetăți, pentru ca elenii să aibă o binefacere neștirbită din partea sa.

Adunîndu-se deci elenii la Istm[40], o mulțime de oameni se așezaseră în stadiu, ca să privească întrecerile gimnice, așa cum era firesc să se adune cînd Elada încetase războaiele care durau de multă vreme, în nădejdea libertății, într-o pace limpede. Și, dîndu-se din trîmbițe tuturor semnalul tăcerii, crainicul a pășit în mijloc și a spus că senatul romanilor și Titus Quinctius, comandant consul, înfrîngînd pe regele Filip și pe macedoneni, lasă liberi și nepăziți și neimpuși, să se folosească de legile patriei, pe corintieni[41], pe foceeni[42], pe locrieni[43], pe eubei[44], pe ahei[45], pe phtioți[46], pe magnesi[47], pe tesalieni[48], pe perhaebi[49]. La început n-au auzit nici toți, nici clar, dar în stadion era o mișcare zgomotoasă și neorînduială și toți se minunau de cele auzite și se întrebau ce-a spus [crainicul] și porunceau să spună iarăși. Iar cînd s-a făcut iarăși liniște și crainicul, ridicîndu-și glasul, a strigat mai plin de avînt către toți și a pătruns glasul decretului peste tot, un urlet de bucurie necrezut de puternic a pătruns pînă la mare, iar toți cei din teatru s-au ridicat în picioare și nimeni nu mai ținea seama de jocuri, ci toți se grăbeau să sară și să-l salute pe Titus și să-l numească salvatorul și apărătorul Eladei.

Ceea ce se spune adesea despre efectele unei voci foarte tari și puternice s-a văzut atunci. Într-adevăr, niște corbi, care zburau din întîmplare pe deasupra adunării, au căzut în stadion. Cauza a fost lovirea aerului, căci ori de cîte ori se înalță în văzduh o voce puternică și plină, aerul

spintecat de ea nu mai poate oferi un sprijin zburătoarelor, ci face un fel de lunecare, întocmai ca celor care calcă în gol, dacă nu cumva, pe Zeus; cad și mor fiind izbiți de glasuri ca de o săgeată. Se poate să fie și un fel de învîrtejire a aerului, care capătă o rotire, ca în mare, și o întoarcere din pricina amplei răscoliri.

XI. Ei bine, dacă Titus, după ce s-a terminat spectacolul, nu s-ar fi temut de revărsarea și de alergarea mulțimii și nu s-ar fi dat la o parte, mai mai că n-ar fi supraviețuit, cînd atîta lume se revărsa în același timp și din toate părțile spre el. Și cînd elenii au obosit să mai strige la cortul lui, pînă noaptea, salutînd și îmbrățișînd pe toți prietenii sau concetățenii pe care-i vedeau, s-au dus unii cu alții la cină și la băutură.

Aci ei se veseleau și mai mult, așa cum era firesc, și se gîndeau și vorbeau între ei despre Elada că, după atîtea războaie purtate pentru libertate, nu fusese niciodată mai puternică și mai mulțumită decît acum, cînd alții au purtat războiul iar ea, aproape fără să verse o picătură de sînge și fără suferințe, a dobîndit cea mai frumoasă și mai pizmuită izbîndă.

A fost desigur fără bărbăție și înțelepciune printre oameni dar cel mai rar dintre oamenii buni a fost cel drept. Într-adevăr, Agesilaii[50], și Lysandrii, și Nicisii, și Alcibiazii știau, cînd erau comandanți, să conducă războaie și lupte pe uscat și pe mare, dar să se folosească de izbînzile dobîndite pentru a face o nobilă favoare și pentru a săvîrși un bine nu se pricepeau. Exceptînd victoria de la Maraton și bătălia de la Salamina și Plateea și Termopilele și isprăvile lui Cimon de la Eurimedon și de la Cipru, atunci s-ar vedea că Elada a dat toate luptele pentru sclavie, împotriva ei însăși, și orice monument de biruință i l-a înălțat nenorocirea și batjocura pornită de ea însăși împotriva ei însăși, suferind cele mai multe răsturnări din pricina răutății și ambiției comandanților.

Dimpotrivă, niște bărbați de alt neam, care păreau că au mici pîlpîiri de simpatie și mărunte trăsături comune cu vechii eleni[51], oameni de la care era de mirare ca Elada să primească ceva folositor cu vorba sau cu gîndul,

tocmai ei, smulgînd Elada din cele mai mari primejdii și suferințe, o eliberează de despoți și de tirani.

XII. Astfel de gînduri le veneau elenilor în minte, dar faptele erau pe potriva hotărîrilor vestite prin crainic. Într-adevăr, de îndată Titus a trimis pe Lentulus în Asia ca să elibereze pe bargylieți, iar pe Stertinius[52] l-a trimis în Tracia, ca să scoată cetățile și insulele de acolo de sub stăpînirea garnizoanelor lui Filip, iar Publius Villius a pornit pe mare ca să discute cu Antioh, în legătură cu eliberarea elenilor de sub stăpînirea lui.

Titus însuși, pornind pe uscat în Chalcis și de aci, pe mare, în Magnesia, a îndepărtat garnizoanele și a dat puterea poporului. Și, fiind ales agonothet[53] al Nemeelor în Argos, a orînduit foarte bine adunarea și iarăși acolo a vestit, prin crainic, elenilor libertatea. A dat apoi o raită prin cetăți, s-a îngrijit să le statornicească bună rînduială și multă dreptate și înțelegere și prietenie între ei și, punînd capăt răscoalelor, a readus în patrie pe exilați, fiind bucuros că poate să convingă și să împace pe eleni nu mai puțin decît că învinsese pe macedoneni, astfel că libertatea părea cel mai mic bine dintre acelea pe care le primeau.

După ce oratorul Licurg[54] l-a scăpat pe filozoful Xenocrate de perceptorii care-l dăduseră în judecată pentru impozitul de mezec[55] și a făcut să fie pedepsiți acuzatorii pentru nerușinarea lor — se zice că filozoful a întîlnit pe fiii lui Lycurg și le-a zis: „Frumoasă mulțumire aduc eu tatălui vostru, băieți, căci toți îl laudă pentru cele ce a făcut pentru mine". Iar pe Titus și pe romani pe bună dreptate îi întîmpina recunoștința pentru binefacerile aduse elenilor, care le aduceau nu numai laudă, ci le dobîndeau încredere și putere în fața oamenilor. Astfel, elenii nu numai că primeau pe comandanții romanilor, ci chiar îi chemau ei înșiși și-i aduceau și li se predau, nu numai popoarele și cetățile, ci chiar și unii regi care sufereau nedreptăți din partea altor regi și se puneau sub protecția lor, astfel că, în scurtă vreme, poate și cu ajutorul divinității, toate au ajuns să le fie supuse romanilor.

Titus însuși s-a mîndrit foarte mult cu eliberarea Eladei. A adus drept ofrandă la Delfi scuturi de argint și propriul său scut pe care încrustase următoarea inscripție:

„Io, fii ai lui Zeus care vă bucurați de repezi întreceri cu carul,
Io, regi tindarizi ai Spartei,
Titus eneadul[56] v-a adus darul cel mai de seamă
Hărăzind fiilor elenilor libertatea".

A mai pus pe statuia lui Apolo o cunună de aur, cu inscripția:

„Pe pletele tale divine îi stă bine să șadă, fiu al Latonei,
Această cunună de aur strălucitor,
Pe care a adus-o marele comandant al eneazilor.
Dar tu, Departe-țintașule, dă divinului Titus slava puterii".

Cetatea Corint a fost de două ori martoră a aceluiași eveniment important pentru eleni. Astfel, Titus atunci, la Corint, și Nero[57], apoi, în zilele noastre, tot la Corint, la adunarea întrecerilor de la Istm, au proclamat pe eleni liberi și autonomi, Titus i-a proclamat, după cum s-a spus, prin crainic, iar Nero a vorbit el însuși în agora poporului de pe tribună. Dar aceste lucruri s-au petrecut mai în urmă.

XIII. Titus a început atunci cel mai frumos și mai drept război împotriva lui Nabis[58], cel mai primejdios și mai nelegiuit tiran, dar la sfîrșit a înșelat nădejdile Eladei, pentru că, deși putea să-l prindă, totuși n-a voit, ci a făcut pace cu el, lăsînd Sparta sub jugul unei sclavii nedemne, fie că se temea ca nu cumva războiul să ia amploare și să vină alt comandant de la Roma să-i răpească gloria fie că-l mîna ambiția și pizma provocată de onorurile aduse de eleni lui Philopoimenos. Acesta se arătase în toate ocaziile cel mai bun comandant elen, iar în timpul acelui război săvîrșise minunate fapte de curaj și îndemînare. Aheii, slăvindu-l și cinstindu-l prin teatre la fel ca pe Titus, îl supărau pe acesta, căci el nu socotea că un arcadian, care condusese războaie mici, duse pe la

hotarele cetăților, merită să fie admirat la fel ca un consul roman, care purtase război pentru eliberarea Eladei.

Totuși, Titus însuși se apăra de această învinuire, zicînd că încetase războiul, deoarece vedea că tiranul va pieri o dată cu prăbușirea celorlalți spartani. Și, dintre toate cinstirile pe care aheii le votau pentru el, se părea că nici una nu era la înălțimea binefacerilor lui. A fost totuși un dar care lui i-a plăcut mai mult decît toate onorurile. Iată în ce a constat acest dar: romanii care căzuseră în nenorocire în războiul cu Hanibal erau sclavi, vînduți și împrăștiați peste tot. În Elada erau o mie două sute. Ei erau întotdeauna de plîns pentru nenorocirea care dăduse peste ei, dar atunci trezeau și mai multă milă, cum era firesc, cînd se întîlneau unii cu copiii, alții cu frații, alții cu prietenii, ei, sclavi, cu oameni liberi, și prizonierii cu învingătorii. Pe aceștia Titus nu i-a luat din gospodăriile particularilor deși îi compătimea, dar aheii au răscumpărat fiecare roman căzut în sclavie pe cinci mine, și strîngîndu-i pe toți la un loc, i-au dat lui Titus în primire cînd era gata să plece cu corăbiile, astfel încît el a pornit pe mare plin de bucurie, ducînd cu el frumoase răsplătiri pentru fapte frumoase și potrivite cu un om mare și iubitor de cetățeni. Acest lucru se pare că a fost cel mai strălucit dintre toate în triumful lui. Într-adevăr, acești oameni s-au ras pe cap și și-au pus scufițe, așa cum fac sclavii cînd sînt eliberați și au mers așa în cortegiul triumfal al lui Titus.

XIV. O frumoasă impresie au făcut și prăzile de război, căci în pompa triumfului au apărut coifuri elenice și scuturi macedonene și sarisse. Erau și mulți bani. Tuditanus[59] zice că au fost aduse în triumf trei mii șapte sute treisprezece livre de aur topit și patruzeci și trei de mii două sute șaptezeci de argint, iar filipi de aur patrusprezece mii cinci sute patrusprezece. Pe lîngă asta, Filip mai datora o mie de talanți. Dar mai în urmă, romanii, prin intervenția lui Titus, s-au lăsat convinși să-i ierte lui Filip această datorie și l-au declarat aliat și i-au eliberat fiul, care era ostatic.

XV. Dar Antioh a trecut în Elada cu nave și armată multă și desprindea cetățile din alianță cu Roma și le răzvrătea. Etolienii îi dădeau ajutor, ei care de mult aveau sentimente dușmănoase și căutau pricină de război împotriva poporului roman. Ei pretextau că războiul este necesar pentru eliberarea elenilor, care (în realitate) n-aveau nevoie de nici o libertate (căci erau liberi), dar, din lipsă de motive serioase, ei îi sugerau lui Antioh să-și acopere nedreptatea cu cel mai frumos pretext. Romanii, temîndu-se foarte mult de rînduiala și de faima armatei lui Antioh, au însărcinat cu conducerea războiului pe consulul Manius Acilius[60] și i-au dat locțiitor pe Titus, datorită trecerii lui la Eleni. Pe unii eleni, de cum l-au văzut, i-a făcut mai statornici, iar pe cei care începuseră să fie vătămători i-a oprit și i-a împiedicat să greșească ca și cînd le-ar fi dat un leac, anume simpatia pe care o nutreau pentru el. Puțini au fugit de el, aceia care fuseseră deja prinși în mreje și corupți cu totul de etolieni. Pe aceștia, deși era mîniat și îndîrjit, totuși, după bătălie, Titus i-a cruțat. Într-adevăr, Antioh a fost înfrînt la Termopile și a fugit, iar Titus a pornit îndată pe mare spre Asia, în timp ce consulul Manius s-a dus el însuși și a asediat pe unii etolieni, iar pe alții s-a învoit cu regele Filip să-i captureze. Și, în timp ce erau maltratați de macedoneni cînd dolopii[61] și magnesii[62], cînd athamanii[63] și aperanții[64], iar Manius, după distrugerea Heracleii, asedia Naupactul[65], pe care-l ocupau etolienii, Titus, înduioșat de soarta elenilor, a pornit din Pelopones, spre consul.

Și, mai întîi, l-a dojenit pentru faptul că, după ce el însuși repurtase victoria, lasă pe Filip să recolteze avantajele războiului și, împins de mînie, își petrece timpul stînd în jurul unei cetăți, iar macedonenii cuceresc multe neamuri și regate. Apoi, cînd locuitorii asediați l-au văzut pe ziduri, îl chemau și întindeau mîinile spre el și-l rugau, dar el, atunci n-a zis nimic, ci, întorcîndu-și fața l-au podidit lacrimile și a plecat. Dar mai în urmă, vorbind cu Manius și potolindu-i mînia, Titus a mijlocit să li se dea etolienilor un armistițiu și timp, în care să trimită soli la Roma, ca să dobîndească împlinirea unei cereri modeste.

XVI. Cea mai mare frămîntare și bătaie de cap i-au dat-o rugămințile în legătură cu chalcideii[66], pe care era mîniat Manius, din pricina căsătoriei pe care o făcuse în cetatea lor Antioh, în timpul războiului. Era o căsătorie împotriva vîrstei și a timpului, căci un bărbat prea bătrîn se îndrăgostise de o fată, fiica lui Cleoptolemos[67], despre care se spune că era cea mai frumoasă fecioară. Acest fapt i-a făcut pe chalcidei să se dea cu mult avînt de partea regelui și să-i pună la îndemînă cetatea, ca punct de plecare pentru război. Antioh, după luptă, cît a putut mai în grabă, a fugit, s-a dus la Chalcis, a luat femeia, banii și pe prieteni, și a pornit pe mare în Asia. Manius pornise îndată și se îndrepta spre Chalcis mîniat, dar Titus, urmîndu-l, căuta să-l înmoaie și-i cerea iertare și, în cele din urmă, l-a convins și l-a îmbunat, rugîndu-l și el, și ceilalți demnitari romani. Fiind astfel scăpați chalcideii, au hărăzit lui Titus cele mai frumoase și mai mari statui pe care le aveau, ale căror inscripții se pot vedea pînă astăzi: „Poporul a dedicat lui Titus și lui Heracles gimnaziul". Și, în altă parte, iarăși „Poporul a dedicat acest templu lui Titus și lui Apolo Delfinianul". Încă și în zilele noastre, poporul din Chalcis alege un preot și-l declară al lui Titus. În jertfele și libațiile pe care i le aduc se cîntă un paean în versuri, din care, lăsînd altele din pricina lungimii, am scris numai cele ce spun la sfîrșitul odei:

„Să cinstim buna-credință a romanilor,
Să o păzim, strălucită, prin jurăminte.
Cîntați Muze, pe marele Zeus, Roma,
Pe Titus și, în același timp, buna-credință a romanilor
Io, Paean!
O, Titus, Salvatorule!"

XVII. Și veneau și din partea altor eleni onoruri mari, dar ceea ce făcea aceste cinstiri sincere era minunata simpatie inspirată de blîndețea firii sale. Astfel, chiar dacă el s-a ciocnit cu unii eleni sau a fost provocat de interese publice sau de ambiții, cum a fost cu Philopoimenos și iarăși cu Diophanes, care era comandantul aheilor nu-i

era mînia grea și nu o împingea pînă la fapte, ci se mărginea la vorbe care aveau sinceritatea discuțiilor politice. Amarnic nu a părut nimănui, ci multora li s-a părut că este înțepător și ușuratic. De altfel, în relațiile cu oamenii, era cel mai plăcut dintre toți, iar în discuții avea un farmec plin de spirit. Aheii doreau să pună stăpînire pe insula Zacint[68], dar el, sfătuindu-i să nu facă asta, le-a spus că, dacă vor scoate capul din Peloponez, vor păți ca broaștele țestoase cînd își scot capul din carapace. Cînd s-a întîlnit prima dată cu Titus spre a discuta despre învoieli și despre pace, Filip i-a zis: „Ai venit însoțit de mulți oameni, pe cînd eu însumi am venit singur". Titus, răspunzîndu-i, i-a zis: „Tu singur te-ai izolat, ucigîndu-ți prietenii și rudele". Deinocrates din Mesenia[69], amețit de băutură, dansase la o petrecere în Roma, îmbrăcat într-o haină de femeie, iar a doua zi a rugat pe Titus să-i dea ajutor, căci are de gînd să scoată Mesenia de la ahei. Titus i-a răspuns că o să cerceteze această propunere, dar se miră că el, care întreprinde astfel de lucruri, poate dansa[70] și cînta la un chef.

Niște soli veniți din partea lui Antioh descriau mulțimea armatei regești și mai enumerau și alte multe denumiri în fața aheilor. Titus a povestit că o dată cina la un oaspe. Reproșîndu-i că prea pusese multe (pe masă) și întrebîndu-l de unde a putut să procure mîncăruri atît de felurite, oaspetele i-a spus: „Toate sînt cu carne de porc și nu se deosebesc decît prin pregătire și prin așezare". Titus a continuat: „Așadar, nici voi, ahei, să nu vă minunați de armata lui Antioh, auzind de acești longhophori[71] și xystophori[72] și pezetairi[73], căci toți sînt sirieni, care nu se deosebesc decît prin arme".

XVIII. După faptele săvîrșite în Elada și după războiul cu Antioh, Titus a fost numit cenzor, slujba cea mai înaltă și, oarecum, desăvîrșirea vieții politice, iar coleg de magistratură l-a avut pe Marcellus, fiul lui Marcellus, care fusese de cinci ori consul, și amîndoi au izgonit din senat patru senatori dintre cei care n-aveau o prea mare vază și au primit pe toți cîți s-au înscris, dacă erau din părinți liberi. Au fost siliți să facă asta de Terentius Culeo[74], tri-

bun al plebei, care, dușmănind de moarte pe aristocrați, a convins poporul să voteze legea.

Și, în timp ce Scipio Africanus și Marcus Cato, bărbați de seamă și cu mare vază în cetate, în timpul său, erau certați între ei, pe unul l-a făcut fruntaș al senatului, iar dușmănia lui Cato și-a atras-o în următoarea împrejurare.

Titus avea un frate, Lucius Flamininus[75], care nu semăna cu el în nici o privință, ci se dăduse plăcerilor celor mai josnice și nu ținea de loc seamă de cuviință. El avea cu sine un tînăr pe care-l iubea și pe care-l ținea în preajma sa chiar cînd era comandant, și chiar cînd conducea o provincie. O dată, la un chef tînărul lingușindu-se pe lîngă Lucius, i-a zis: „Atît de mult te iubesc, încît am părăsit spectacolul unei lupte de gladiatori — deși n-am văzut niciodată ucigîndu-se un om — pentru că pun mai presus plăcerea ta decît propria-mi plăcere". Lucius, bucurîndu-se, i-a răspuns: „Nu-i nimic rău, căci am să-ți satisfac dorința". Și îndată a poruncit să i se aducă un osîndit din temniță. Apoi, chemînd pe slujitor, i-a poruncit să taie capul osînditului în fața oaspeților. Valerius Antias[76] spune că Lucius a făcut asta nu de hatîrul unui iubit, ci de hatîrul unei iubite. Iar Titus Livius[77] zice că în discursul lui Cato însuși stă scris că un gal se refugiase cu copiii și cu soția la ușa lui Lucius, iar el, primindu-l în sala ospățului, l-a ucis cu propria-i mînă, ca să facă pe placul iubitului. Se pare că lucrul acesta a fost spus de Cato spre a mări și mai mult acuzarea împotriva lui Lucius. Dar alții mulți, printre care și Cicero, oratorul, în dialogul *Despre bătrînețe*[78], punînd pe Cato însuși să povestească, spune că galul nu era dezertor, ci era întemnițat și osîndit.

XIX. După aceea, Cato a ajuns cenzor și pornind să epureze senatul, a izgonit din senat pe Lucius, deși avea cinstea unui fost consul, socotind că fratele lui este dezonorat o dată cu el. De aceea, ei amîndoi [Titus și Lucius] s-au prezentat în fața poporului, umili și cu lacrimi în ochi, și socoteau că adresează rugăminți cumpănite cetățenilor, cerîndu-le să pună pe Cato să arate pricina și motivul pentru care acoperise o familie atît de faimoasă cu

o dezonoare atît de mare. Cato, fără să dea de loc înapoi, a pășit în fața poporului și, avînd lîngă el pe colegul său, a întrebat pe Titus dacă știe de ospăț. Titus a spus că nu știe, iar Cato, începînd să istorisească, a chemat pe Lucius să precizeze, dacă i se pare că ceva din cele spuse nu este adevărat.

Lucius a tăcut, iar poporul a hotărît că dezonoarea este meritată, iar pe Cato, cînd a coborît de pe tribună, l-a petrecut cu alai. Titus, adînc întristat de nenorocirea fratelui său, s-a ridicat împreună cu cei care urau de mult pe Cato și a obținut de la senat să suprime și să anuleze toate darurile și plățile și cumpărăturile pe care le făcuse el poporului, apoi a pus la cale multe și mari procese împotriva lui, pornind, nu știu cît de bine și de potrivit politicește, cu o ură neîmpăcată împotriva unui conducător legal ales și cetățean foarte bun, pentru o rudă, e adevărat, dar o rudă nedemnă și care păție ceea ce merita. Totuși, odată, cînd poporul roman asista la un spectacol de teatru și senatorii ședeau în față, după rînduială, ca de obicei, Lucius a fost văzut șezînd printre ultimii cetățeni, dezonorat și umil, și a stîrnit milă și poporul n-a răbdat să-l vadă așa, ci strigau să se mute și l-au îndemnat pînă ce s-a mutat, iar consularii l-au primit printre ei.

XX. De bună seamă, ambiția firească a lui Titus, cît timp a găsit un subiect potrivit să se exercite în războaiele amintite, a avut bună faimă. Astfel, îndată după consulat a fost tribun militar, fără să stăruie nimeni. Apoi, după expirarea magistraturii, la bătrînețe, s-a dovedit și mai mult că pentru restul vieții, în care nu mai avea slujbe de îndeplinit, îl stăpînea dorința de glorie și, mustind de această patimă ca un om tînăr, nu și-o putea ascunde. Și se pare că a săvîrșit cu același avînt și fapta în legătură cu Hanibal și s-a făcut urît de popor. Astfel, Hanibal, retrăgîndu-se pe furiș de acasă, din Cartagina, se refugiase la Antioh, dar, după ce acesta, înfrînt în Frigia, fusese fericit că obține pacea, Hanibal fugise iarăși. După multe peregrinări, în cele din urmă se oprise în Bitinia, unde-l lingușea pe Prusias[79]. Nu era nici un roman care să nu cunoască acest fapt, dar toți îl treceau cu vederea din

pricina slăbiciunii și bătrîneții lui, ca pe un lepădat de soartă. Dar Titus, fiind trimis de către senat la Prusias pentru alte treburi, a descoperit că Hanibal își duce existența acolo și s-a mîniat că este în viață. Deși Prusias l-a rugat stăruitor și a insistat mult pentru Hanibal, Titus n-a cedat. Un oracol vechi, după cît se pare, cu privire la sfîrșitul lui Hanibal, suna așa:

„O brazdă libiană va acoperi trupul lui Hanibal".

Hanibal își închipuia că este vorba despre Libia și despre înmormîntare la Cartagina, și credea că acolo își va sfîrși viața. Dar în Bitinia se află un loc pe țărmul mării acoperit de nisip și lîngă el un sat mic, numit Libyssa. Hanibal, din întîmplare, se afla în acel sat. Și, pentru că nu avea de loc încredere în Prusias, care dăduse dovezi de slăbiciune, și se temea de romani, încă de mai înainte locuia într-o casă care dădea, din camera lui, în șapte poteci subterane. Aceste poteci comunicau între ele, dar fiecare avea ieșiri nevăzute, departe de sat. Deci, îndată ce Hanibal a aflat de ordinul lui Titus, a pornit să fugă prin potecile subterane dar, dînd de străjile regelui s-a hotărît să se sinucidă. Unii spun că Hanibal, aruncîndu-și haina în jurul gîtului, a poruncit unui sclav să-și sprijine genunchiul pe spatele lui, să tragă tare, s-o întindă și s-o răsucească pînă cînd își va da duhul, și că așa s-a sinucis. Alții spun că a imitat pe Temistocle[80] și pe Midas[81], bînd sînge de taur. Titus Livius însă spune că avea otravă asupra lui și, amestecînd-o, a luat paharul zicînd: „Să pun, în sfîrșit, capăt îndelungatei griji a romanilor, care au socotit că-i prea îndelung și greu să aștepte moartea naturală a unui bătrîn detestat". Dar nici Titus nu va repurta o izbîndă vrednică de invidiat și nici demnă de străbunii lui, care, atunci cînd Pirus purta război cu ei, deși victorioși, l-au vestit totuși pe ascuns, că i se pregătea otrăvirea.

XXI. Așa se zice că a fost sfîrșitul lui Hanibal.

Cînd s-au vestit aceste lucruri senatului, mulți l-au socotit pe Titus odios, excesiv și crud, pentru că ucisese pe Hanibal, lăsat să trăiască supus, ca o pasăre lipsită, din pricina bătrîneții, de aripi și de coadă; pentru că-l ucisese

fără să-l fi îndemnat cineva, ci numai din dorința de glorie, ca să fie numit el autorul morții lui Hanibal. Se puneau în comparație blîndețea și mărinimia lui Scipio Africanus, pe care încă și mai mult îl admirau, căci, deși învinsese în Africa pe Hanibal, pînă atunci neînfrînt și înfricoșător, totuși nu l-a izgonit din cetate, nici n-a cerut concetățenilor săi să-l predea; dimpotrivă, avînd cu el o discuție înainte de luptă, l-a tratat cu multă cuviință și, după luptă, cînd au discutat condițiile păcii, Scipio nu l-a jignit cu nimic și nici nu s-a năpustit asupra lui, care se găsea într-o situație atît de grea.

Se spune că, după aceea, Scipio și Hanibal s-au întîlnit iarăși în Efes. Și, mai întîi, cînd s-au plimbat împreună, Hanibal ocupase locul de cinste, dar Africanus nu s-a mîniat, ci s-a plimbat liniștit. Apoi, venind vorba despre generali, Hanibal a spus că cel mai mare a fost Alexandru[82], al doilea Pirus și al treilea el însuși. Africanus, zîmbind liniștit, a zis: „Și ce ai zice, dacă eu nu te-aș fi învins?" Hanibal i-a răspuns: „Atunci nu m-aș fi socotit, Scipio, al treilea, ci primul".

Pentru aceste însușiri cei mai mulți îl admirau pe Scipio și-l criticau pe Titus, pentru că își pusese mîinile pe un cadavru care nu era al romanilor. Erau însă unii care aprobau fapta lui și care socoteau că, atîta timp cît trăiește, Hanibal este un foc mocnit, care așteaptă pe cineva să-l atîțe. Ei ziceau că, atunci cînd Hanibal era în floarea vîrstei, nu corpul și nici mîna lui erau înfricoșătoare pentru romani, ci dibăcia și experiența, amestecate cu răutatea și ura care-i erau înnăscute; nu dărîmă nimic din aceste însușiri bătrînețea, ci natura rămîne în caracter, numai soarta nu rămîne aceeași, ci, schimbîndu-se, cheamă la atac, prin atîțarea nădejdii, pe cei care au luptat întotdeauna din ură. Și, într-un fel oarecare, evenimentele ulterioare i-au dat dreptate lui Titus, arătînd cînd pe Aristonicos[83], fiul citaredului, care, din pricina faimei lui Eumenes[84], a umplut întreaga Asie de răscoale și războaie, cînd pe Mitridate[85] care, după Sylla și Fimbria[86] și după nimicirea atîtor armate și generali, s-a ridicat iarăși foarte puternic, pe uscat și pe mare, împotriva lui Lucullus[87]. De altfel, Hanibal nu se găsea mai umilit nici decît C. Marius[88]. Într-adevăr,

4—20—2

Hanibal avea un rege prieten și ducea viața obișnuită și-și petrecea timpul pe la corăbii și cai și îngrijind pe soldați. Romanii luau în rîs soarta lui Marius, cînd rătăcea și ducea o viață de cerșetor în Africa, dar, după puțin timp, cînd erau uciși și biciuiți în Roma, i s-au închinat. În acest fel, nici un lucru din cele prezente nu este nici mic, nici mare pentru viitor, ci sfîrșitul schimbării și existenței doar moartea îl aduce. De aceea, unii spun că Titus n-a făcut acest lucru de la sine, ci a fost trimis sol cu Lucius Scipio, iar solia nu avea alt scop decît uciderea lui Hanibal.

Și, nemaiavînd de istorisit nici o faptă săvîrșită de Titus, după aceea, nici politică, nici războinică, căci, nu după mult timp a avut parte de un sfîrșit pașnic, este timpul să cercetăm paralela.

PARALELĂ ÎNTRE PHILOPOIMENOS ȘI TITUS

I. În ceea ce privește mărimea binefacerilor față de eleni, nu este vrednic să comparăm cu Titus nici pe Philopoimenos, nici pe prea mulți bărbați mai buni decît Philopoimenos, pentru că elenii au purtat războaie împotriva elenilor, pe cînd Titus n-a fost elen, dar a purtat războaie pentru eleni. Și, în timp ce Philopoimenos nu era în stare să vină în ajutorul concetățenilor săi, care erau atacați, și a pornit în Creta, atunci Titus, înfrîngînd în inima Eladei pe Filip, elibera toate popoarele și toate cetățile. Și, dacă s-ar cerceta bătăliile fiecăruia, s-ar vedea că mai mulți eleni a ucis Philopoimenos, în calitate de comandant al aheilor, decît macedoneni a ucis Titus, venind în ajutorul elenilor. Greșelile, unul le-a săvîrșit din ambiție, iar celălalt din dorința de izbîndă, iar la mînie unul era înduplecabil, iar celălalt inflexibil. Astfel, Titus i-a păstrat lui Filip demnitatea domniei și s-a împăcat cu etolienii, pe cînd Philopoimenos, din pricina mîniei, a smuls patriei sale satele de primprejur, care plăteau impozite. Titus era statornic față de aceia cărora le făcuse bine, pe cînd Philopoimenos era gata să distrugă favoarea. Astfel, după ce făcuse unele servicii lacedemonienilor, mai în urmă le-a dărîmat zidurile și le-a prădat țara și, în cele din urmă, le-a schimbat și le-a distrus și orînduirea politică. Se pare că însăși viața și-a pierdut-o din pricina mîniei și a ambiției, năvălind în Mesenia nu la timp, ci mai devreme decît trebuia, nu ca Titus care a purtat toate comandamentele militare cu rațiune și pentru a dobîndi apărare împotriva primejdiilor.

II. Dar judecînd după mulțimea războaielor și a trofeelor, experiența lui Philopoimenos era mai temeinică. Astfel, Titus a terminat războiul împotriva lui Filip în două lupte, pe cînd Philopoimenos, izbîndind în sumedenie de

lupte, n-a lăsat norocului putința să ridice nici o obiecție împotriva științei lui militare. Și încă, deoarece Titus s-a folosit de puterea romanilor cînd era încă în floare, iar Philopoimenos și-a dobîndit gloria cînd Elada începuse să se stingă, izbînda dobîndită de Philopoimenos a fost a lui personală, pe cînd a celuilalt a fost obștească. Într-adevăr, unul a condus oameni buni, iar altul i-a făcut buni în timpul conducerii. Iar faptul că unul a avut de purtat lupte cu elenii nu a constituit o dovadă norocoasă, ci puternică a virtuții lui. Într-adevăr, cei care sînt egali în toate privințele, se întrec numai prin distincția în virtute.

Într-adevăr, Philopoimenos, purtînd războaie cu cei mai războinici eleni, cu cretanii și cu lacedemonienii, pe cei mai șireți i-a întrecut prin șiretlic și pe cei mai viteji prin curaj. Pe lîngă aceasta, Titus a învins cu forțele armate care-i stăteau la îndemînă, folosindu-se de armele și de trupele pe care le primise, iar Philopoimenos a adăugat și a schimbat rînduiala lor, astfel încît instrumentul să contribuie în cel mai înalt grad la victorie; neavîndu-l, Philopoimenos l-a inventat, pe cînd Titus, avîndu-l, l-a folosit. Philopoimenos a săvîrșit cu propria-i mînă multe și mari fapte, dar de la Titus nu se găsește nimic. Ba chiar un oarecare etolian, Archidamos, l-a luat pe Philopoimenos în rîs pentru că odată, scoțînd sabia, pornise în fugă spre macedonenii care luptau și rezistau, pe cînd pe Titus l-a văzut stînd cu mîinile ridicate spre cer și rugîndu-se.

III. Titus, într-adevăr, și cînd era conducător și cînd era locțiitor le-a făcut pe toate bine, iar Philopoimenos nu s-a arătat aheilor nici mai rău, nici mai inactiv decît cînd a fost comandant. De pildă, cînd era particular, l-a alungat pe Nabis din Mesenia și a eliberat pe mesenieni, ca particular a ținut departe de Sparta și pe Diophanes și pe Titus, cînd se îndreptau într-acolo, și a salvat pe lacedemonieni. Philopoimenos, avînd o fire de comandant, a știut să conducă nu numai potrivit legilor, dar chiar să conducă legile spre ceea ce era de folos și n-a cerut de la cei conduși să ia conducerea, ci s-a folosit de ei cînd era momentul potrivit,

socotind că este mai bun general acela care gîndește la interesele lor decît acela care este numai ales de ei. Nobile sînt blîndețea și omenia arătate de Titus elenilor, dar sînt mai nobile rezistența și iubirea de libertate arătate de Philopoimenos față de romani, căci este mai ușor să faci hatîruri celor care te roagă, decît să mînii pe cei mai puternici, rezistîndu-le.

Și, după ce i-am cercetat astfel, deoarece este greu de distins deosebirea dintre ei, n-am vrea să părem că judecăm superficial, dacă vom da Elenului cununa experienței războinice și a strategiei, iar Romanului cununa dreptății și a blîndeții.

NOTE

[1] *Eurysaces* înseamnă „cu scutul larg". A se vedea Sofocle, *Aias*, 541.

[2] *Aias*, erou troian, fiul lui Telamon. Mai era și Aias, fiul lui Oileus. Sofocle, în tragedia *Aias*, ne prezintă zbuciumul și sinuciderea acestui erou, care, dus în stare de nebunie de către Atena, voia să ucidă pe Atrizi, dar a masacrat o turmă. Revenindu-și în fire și dîndu-și seama de groaznica faptă săvîrșită, s-a sinucis, aruncîndu-se în spadă. Insula lui Aias era insula Salamina.

[3] *Alcmeonizii*, familie aristocrată la Atena. Vezi Herodot, VI 121 și Tucidide, VI 59. Herodot îi numește, „care omorau pe tirani".

[4] *Deinomache*, mama lui Alcibiade, menționată, așa cum spune Plutarh, de Platon în dialogul *Alcibiade*, 105 d, 123 c.

[5] *Megacles*, a se vedea arborele genealogic de la nota 13.

[6] *Cleinias*, tatăl lui Alcibiade. Despre faptele lui de arme vorbește Herodot, VIII 17. Este menționat și de Aristofan în *Acharnienii*, v. 716.

[7] *Artemision*, promontoriu în Eubeea, unde a avut loc o luptă navală între navele persane și cele elene. Amănunte să găsesc la Herodot, VII 175 și Tucidide, III 54.

[8] *Trirema* era o corabie cu trei rînduri de vîslași.

[9] Oamenii bogați, la Atena, erau însărcinați de stat cu susținerea unor cheltuieli cerute de interesul public, pentru: echiparea unui cor (Tucidide, VI 16; Xenofon, *Economicul*, 2, 6), procurarea unei furnituri (Aristotel, *Politica*, IV 10). Termenii grecești care exprimau o sarcină de acest fel erau *choregia* și *leiturgia*.

[10] *Coroneea*, localitate în Beoția. Bătălia la care se referă aici Plutarh s-a dat în anul 395 î.e.n. între atenieni, aliați cu tebanii, împotriva spartanilor.

[11] *Pericle*, celebrul bărbat de stat atenian, a cărui *Viață*, scrisă de Plutarh, s-a publicat în primul volum al acestei colecții.

[12] *Ariphron*, fratele lui Pericle, despre care vorbește Platon în dialogul *Protagoras*, 320 a, spre deosebire de Ariphron, bunicul lui Pericle, menționat de Herodot, VI 131.

[13] *Xantip*, tatăl lui Pericle. Dăm mai jos o parte a arborelui genealogic al lui Pericle, din care se vede și înrudirea cu Alcibiade:

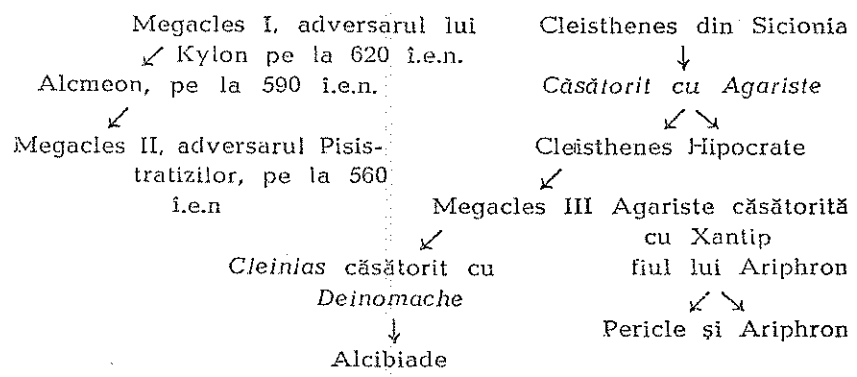

[14] La faima lui Alcibiade, despre care a scris, în primul rînd, Platon, în dialogul cu același nume.

[15] *Nicias*, celebrul om politic și general atenian, care a suferit dezastrul în expediția din Sicilia, în care a și murit. A se vedea și Tucidide, III 51, 91; IV 43; 47; 54; 130; V 16; 43; 46; VI 8; 9; 47; 68; 69; 102; VII 8, 11; 42; 48; 75; 85; 86. Plutarh, în *Viața* lui Nicias, care va apărea în volumul următor, a vorbit pe larg despre acest bărbat de stat atenian.

[16] *Demostene*, colegul de comandă a lui Nicias în expediția din Sicilia. A se vedea Tucidide, VII 16; 26; 42; 43; 47—69; 75; 82; 86.

[17] *Lamachos*, coleg cu Nicias în expediția din Sicilia. Vezi Tucidide, IV 75; VI 8; VI 49; 101.

[18] *Phormion*, general atenian, care, între altele, s-a distins în luptele împotriva peloponesienilor. Vezi Tucidide, I 65; 117; II 29; 68; 83; 84—92.

[19] *Trasibul*, un susținător al democrației ateniene. Ales comandant al flotei de la Samos, a contribuit la readucerea lui Alcibiade din exil.

[20] *Teramene*, celebru bărbat de stat atenian. A se vedea notița istorică la *Viața* lui Alcibiade.

[21] *Antistene*, ca și *Platon*, a fost discipolul lui Socrate. Antistene este socotit întemeietorul cinismului, filozofie care a apărut în mediul intelectualității sărace a marilor orașe. Cinicii propovăduiau *ataraxia* [dobîndirea unei stări sufletești] „netulburate de nimic" și atitudinea de negare a statului.

[22] Frumusețea lui Alcibiade era celebră în antichitate.

[23] În textul grec este εὐφυΐα adică „creștere bună", „bună plămadă naturală", „fericită îmbinare a tuturor părților organismului".

[24] În textul grec este ἀρετή, care, la propriu, înseamnă: 1. calitate prin care cineva se distinge; 2. frumusețe, „față", soliditate; 3. curaj; 4. acțiuni nobile, virtute; 5. considerație, onoare.

[25] Aristofan, *Viespile* v. 45.

[26] Comic grec.

[27] Haină prea lungă, care se tîra, și era semn de efeminare.

[28] Este vorba despre războiul peloponesiac și despre expediția din Sicilia.

[29] Amintiri păstrate sub formă de anecdote.

[30] Beoțienii, în general, și tebanii, în special, erau socotiți greoi la minte și nedoritori de cultură.

[31] *Atena*, între altele, era zeița inteligenții, a lucrului de mînă făcut cu artă.

[32] *Apolo* era zeul luminii, al artelor, al muzicii și al poeziei, al cîntului din liră. El a jupuit pe Marsyas, fiul lui Olympos, care îndrăznise să se ia la întrecere cu el, cîntînd din flaut.

[33] *Antiphon* din Rhamnus (dem în Atica). Vestit orator. A trăit între anii 480—411 î.e.n. Istoricul Tucidide a fost elevul său.

[34] Vezi *Ospățul* lui Platon, unde această idee este foarte pregnant ilustrată.

[35] Era o imagine obișnuită în literatura greacă, în genul dramatic, îndeosebi. Vezi *Edip la Colona* de Sofocle, v. 1466.

[36] Această idee, împreună cu altele, este exprimată în dialogul *Ospățul*, citat mai sus.

[37] *Anytos, fiul lui Anthemion*, retor, dușmanul lui Socrate, a cărui condamnare la moarte a determinat-o prin insistențele și nedreptele sale acuzații. Mai apoi, silit să fugă din Atena la Heracleea Pontică, se spune că acolo a fost ucis cu pietre de localnici.

[38] La Atena, particularii luau în arendă încasarea impozitelor, plătind statului o anumită sumă. Ei încasau însă mai mult decît plăteau statului. Aici se vede că ei nu plăteau o dată întreaga sumă statului, ci mai rămîneau datori de la o arendare la alta.

[39] *Cleanthes*, celebrul filozof stoic, s-a născut la Assos, în Mysia, pe la 331 î.e.n. La început a fost atlet. Pe lîngă numeroase lucrări în proză, el a compus și cîteva poeme, dintre care *Imnul către Zeus* se păstrează și astăzi.

[40] Despre acest lucru Tucidide vorbește în VI 12, 15, 16, 29.

[41] Dascălul de gramatică (ὁ γραμματοδιδάσκαλος) preda copiilor cunoștințe elementare (scris, citit, învățarea de versuri etc.).

[42] Vezi notița istorică (p. 10).

[43] *Panoplia*, adică armătura completă a unui hoplit, care consta din: scut, cască, platoșă, spadă, lance, cnemide (un fel de jambiere).

[44] *Delion*, oraș în Beoția. Bătălia de la Delion s-a dat înainte de pacea lui Nicias (vezi notița istorică). Atenienii au fost înfrînți în această bătălie.

[45] Familia lui Callias era una dintre cele mai bogate de la Atena. Fiul unui Callias se numea Hipponicos, acesta a avut la rîndul său de fiu pe Callias II, iar Callias II a avut de fiu pe Hipponicos II, care a căzut luptînd la Delion. Vezi Tucidide, III 91.

[46] *Himation*, un fel de mantie, pe care elenii o purtau peste cămașă. Cînd vorbesc despre romani, textele grecești dau togei numele de himation.

[47] Nici Plutarh și nici antecesorii lui nu erau bine lămuriți asupra membrilor familiei lui Callias.

[48] Hetairele erau femei de moravuri libere, dar dotate cu o cultură aleasă, spre deosebire de simplele πόρναι (prostituate). Hetairele erau în stare să susțină conversații înalte și adesea oameni culți, de pildă Socrate, discutau cu hetairele.

[49] *Arhontele* (ὁ ἄρχων) era căpetenia cetății. Pe vremea cînd Atena era condusă de un singur *basileus*, arhontele era

însuși basileul. Pe vremea lui Pericle erau nouă arhonți la Atena: *arhontele eponim* (al cărui nume se dădea anului respectiv), se ocupa de procese de moștenire, de văduve și de orfani, i se spunea și simplu „arhontele" (ἄρχων); *arhontele basileus*, avea în grijă problemele de ordin religios; arhontele polemonarh (care avea în grijă armata și, în general, apărarea cetății); cei șase arhonți *thesmotheți* (θεσμοθέται) care aveau în sarcină supravegherea aplicării corecte a legilor. Ei se ocupau mai ales de procesele intentate de stat.

[50] Aici este vorba despre oratorul Demostene, care a rostit un discurs împotriva lui Meidias.

[51] *Teofrast*, celebrul discipol și continuator al școlii filozofice întemeiate de Aristotel. Teofrast a fost un scriitor fecund și multilateral. Între altele, a scris și celebra operă *Caractere*, care ne-a parvenit.

[52] *Olimpia*, celebra localitate situată în Elida, unde se dădeau, din patru în patru ani, jocuri în onoarea lui Zeus.

[53] Tucidide o spune în VI 16.

[54] Chios, insulă situată în fața țărmului Asiei Mici, între Lesbos, la nord, și Samos la sud. Efesul era situat pe țărm, în partea de nord a golfului Panionion, în partea de sud a căruia se află insula Samos.

[55] *Lesbos*, insulă celebră în literatură, în care s-a dezvoltat un lirism reprezentat prin poeta Safo (Sappho).

[56] *Argos*, cetate în sudul Argolidei, la nord de Laconia.

[57] *Isocrate*, celebrul orator grec, născut în 436 î.e.n., a fost elevul sofistului Prodicos și al lui Socrate. El a fost cel mai strălucit reprezentant al elocinței de aparat.

[58] Asupra lui *Phaiax*, vezi și Tucidide, V 4.

[59] *Eupolis*, poet comic atenian, reprezentant al vechii comedii, contemporan cu Alcibiade.

[60] Tucidide (VIII 73, 2) spune despre Hyperbolos: „[îl omoară și pe] Hyperbolos, un oarecare atenian, om rău, ostracizat nu de teama puterii și a prestigiului său politic, ci din pricina răutății și rușinii cetății".

[61] *Ostracon* (plural ostrace) era un ciob de vas de lut, pe care cetățenii, în adunare, scriau numele aceluia pe care-l socoteau primejdios pentru mersul normal al vieții politice a cetății și-l condamnau cu exilul, fără însă a-i confisca averea. La

origine, cuvîntul *ostracon* însemnează „scoică" apoi s-a înțeles prin aceasta ciob de vas care, prin forma lui concavă, se asemăna cu scoicile.

[32] *Platon*, poet comic atenian, reprezentant al comediei vechi. Nu trebuie confundat cu vestitul filozof *Platon* omonim.

[63] Oaspetele public (πρόξενος) era într-un stat un fel de prieten oficial al unui stat străin, cu care primul stat întreținea legături politice și comerciale, cam ceea ce ar fi în vremea noastră un consul onorific. Proxenul avea în grija sa asistența care trebuie dată solilor, negustorilor și oricăror cetățeni ai statului al cărui oaspete public era. Pentru serviciile aduse, era răsplătit de statul străin respectiv cu privilegii și onoruri.

[64] *Pylos*, oraș situat pe țărmul de vest al Meseniei. Bătălia s-a dat între atenieni, conduși de Cleon, și spartani.

[65] *Panacton*, localitate situată la hotarul dintre Beoția și Atica.

[66] *Sphacteria*, insulă mică fortificată așezată în fața orașului Pylos din Mesenia.

[67] *Strategii*, aleși de adunarea poporului prin ridicarea mîinilor (χειροτονία), în număr de zece, aveau în sarcina lor apărarea cetății în interior și în exterior, se îngrijeau de fortificații, de armament, de marină și de armata terestră; ei negociau și semnau tratatele în numele statului. Adunarea poporului (ἐκκλησία), după ce îi alegea, desemna pe unul dintre ei ca șef. Apoi, între ei, strategii își împărțeau atribuțiile. În timp de război, pe cîmpul de bătălie, dacă erau mai mulți, fiecare exercita comanda cîte o zi.

[68] *Mantineia*, cetate în Arcadia.

[69] *Elida*, regiune situată la nord-vestul Peloponesului.

[70] Plutarh zice καταλύειν τὸν δῆμον „a răsturna puterea poporului". Poporul (demos) în opoziție cu sclavii și cu străinii, era alcătuit numai din cetățeni. Sclavii și locuitorii liberi, necetățeni, nu făceau parte din popor. Cuvîntul δῆμος era, de asemenea, întrebuințat spre a arăta păturile mijlocii și sărace ale cetățenilor, în opoziție cu οἱ ὀλίγοι „cei puțini", aristocrații, mari bogătași.

[71] *Patrai*, oraș situat pe țărmul de nord-vest al Ahaiei, regiune care se afla la nord de Arcadia. În vremurile moderne, adesea este numit Patras.

[72] *Efebii* erau tineri care, împlinind vîrsta de 18 ani, treceau docimasia (un fel de verificare) și erau înscriși ca cetățeni în registrul demului din care făceau parte.

[73] *Agraulos* sau Aglauros (cap. 15); 1. fiică a lui Actaios, rege legendar în Atica, și soție a lui Kecrops, cu care a născut pe Aglauros, Herse Pandrosos; 2. fiică a lui Kecrops și a lui Aglauros I. Ea avea în Atena, în partea de nord a Acropolei, un templu unde tinerii depuneau jurămîntul că vor apăra patria.

[74] *Eros*, fiul Afroditei, zeul dragostei. Mitologia îl reprezenta înarmat cu arcul și cu tolba de săgeți. Punîndu-i trăsnetul în mînă, legenda și arta plastică îi conîereau o putere egală cu a lui Zeus.

[75] *Aristofan*, celebrul poet comic.

[76] Asupra choregiilor a se vedea nota 9.

[77] *Melos*, una dintre insulele Ciclade.

[78] *Nemeea*, oraș și cîmpie în Argolida, unde se celebrau jocurile nemeice.

[79] *Timon*, mizantrop celebru, a trăit pe vremea războiului peloponesiac. Aristofan, *Păsările*, 549, îl menționează. Să nu se confunde cu Timon, vestitul filozof sceptic, autor de poezii satirice (σίλλοι).

[80] Prin *Libia* (Λιβυα) se înțelegea cînd Africa întreagă, cînd numai partea dintre Egipt și cele două Sirte.

[81] *Meton*, astronom atenian. Aristofan îl menționează în *Păsările*, v. 997.

[82] În grecește τὸ δαιμόνιον, care însemna: 1. ființă supranaturală, între om și divinitate; 2. divinitate; 3. glas interior, care vorbește omului, sens în care este întrebuințat aici de Plutarh; 4. spirit rău (la creștini).

[83] *Demostratos* este menționat de Aristofan, în *Lysistrata*, v. 391, 393.

[84] *Adoniile*, serbări în cinstea lui Adonis.

[85] *Hermele:* bustul sau capul zeului Hermes, așezat pe o mică coloană, la răspîntie, în piețe, constituia o Hermă.

[86] Vinul se bea, la eleni, cu apă, așa cum se bea astăzi cu sifon sau ape minerale, spre a-i slăbi puterea alcoolică.

[87] *Androcle*, demagog atenian, menționat de Aristofan în *Viespile*, v. 1187.

[88] Metecii (μέτοικος = care emigrează) erau oameni liberi, de obicei străini, care locuiau la Atena, se ocupau cu diferite meșteșuguri și cu comerțul, dar nu aveau drepturi politice. Ei erau înscriși într-un registru special și fiecare adult plătea o taxă anuală de 12 drahme (τὸ μετοίκιον).

[89] *Daduhul* (δᾳδοῦχος) = preot purtător de torță în procesiunea misterelor Eleusine.

[90] *Hierofantul* explica misterele celor veniți să se inițieze.

[91] Mystai (μύστης) se numea și cel care se inițiase și cel care iniția în mistere.

[92] Adică Demeter și fiica ei, Core.

[93] Aici „orator" are sensul de om politic care lua de obicei cuvîntul în adunarea poporului.

[94] Sicofanții (σῦκον = smochină; φαίνω = denunț), erau, la început, numiți denunțătorii celor care vindeau smochine prin contrabandă. Cuvîntul a căpătat apoi sensul de „delator", „calomniator".

[95] *Rhegion — Rhegium* (azi Reggio di Calabria) oraș situat în extremitatea de sud-vest a regiunii Bruttium din Italia. De acolo se trecea repede în Sicilia, la Mesenia (Mesina).

[96] *Catana* (azi Catania), oraș situat pe țărmul de est al Siciliei, cam pe la mijlocul marginei de est a insulei.

[97] În lună nouă, este încă întuneric în timpul nopții.

[98] *Andocide*, după această dată, s-a exilat de bunăvoie și a revenit la Atena abia în 403.

[99] *Hellanicos* din Lesbos (Mitilene), contemporan cu Herodot, a scris o *Istorie a Aticii* (Ἀττικὴ συγγραφή). Opera sa, pornind de la originile Aticii, a ajuns pînă la bătălia de la Arginussae (406 î.e.n.).

[100] Ulise sau Odiseu, celebrul erou al Odiseii.

[101] Personaj necunoscut altfel.

[102] *Salaminia*, una dintre corăbiile cu care se transportau procesiunile sacre.

[103] *Thurii*, cetate situată pe coasta de sud-vest a golfului Tarent (Sinus Tarentinus), colonie atenian, întemeiată pe vremea lui Pericle. A se vedea *Viața* lui Pericle, în vol. I.

[104] Culoarea neagră a votului însemna osîndirea, iar cea albă achitarea.

[105] *Eumolpizii* și *Cerycii* erau familii sacerdotale la Atena.

[106] *Eleusis*, localitate și dem în Atica la nordul golfului eleusinic. Spre a se ajunge de la Atena la Eleusis, trebuia să se meargă pe țărmul mării, pe la poalele munților Aigaleon și Poicilos.

[107] *Deceleea*, localitate în nordul Aticii, în munții Parnes.

[108] Țesăturile fine de Milet ajunseseră faimoase. Se spunea că o pînză care învăluia un cal și călărețul de pe el putea fi trasă printr-un inel de deget.

[109] Asupra satrapilor, a se vedea notița istorică la *Viața* lui Temistocle, publicată în primul volum de *Vieți paralele*.

[110] Celebrul legiuitor spartan.

[111] *Agis*, rege al Spartei. Asupra puterii acestor așa-zișI regi spartani, a se vedea notița istorică la *Viața* lui Licurg, în vol. I de *Vieți paralele*.

[112] *Cyzicos*, oraș situat pe țărmul de sud al Propontidei (Marmara).

[113] *Pharnabazos*, pers, a se vedea Tucidide, VIII 6, 80, 109.

[114] Adică pentru aristocrații bogați.

[115] Asupra lui *Peisandros*, ambițios vîndut oligarhilor, vezi notița istorică.

[116] Vezi notița istorică.

[117] *Trasibul* era strateg.

[118] *Aspendos*, oraș în Pamfilia, regiune din sudul Asiei Mici, situată între Caria și Cilicia.

[119] *Cnidos*, oraș în vîrful peninsulei Halicarnas, între Cos și Rodos.

[120] *Helespont*, azi strîmtoarea Dardanele.

[121] *Abydos*, oraș situat pe țărmul de est al Helespontului.

[122] *Clazomenai*, oraș situat la vest de Smirna.

[123] *Proconnesos*, insulă în Propontida.

[124] *Calcedon*, oraș situat pe țărmul de sud-est al strîmtorii Bosforului, în fața Bizanțului.

[125] *Harmoste*, guvernator spartan într-un oraș străin.

[126] *Selybria*, oraș pe țărmul de nord al Propontidei.

[127] *Peltaștii* erau soldați înarmați ușor, cu scutul și lancea.

[128] *Byzantion* (Bizant), azi Constantinopole (Istanbul).
[129] *Duris din Samos*, istoric grec, a trăit în prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n. Între altele, a scris și o *Istorie a Greciei și a Macedoniei* în treizeci de cărți și o *Istorie a lui Agatocle*.
[130] *Statos* (στατὸς χιτών), un fel de tunică (cămașă), care cădea drept, pînă la călcîi.
[131] *Xystida* (ξυστίς) tunică de stofă fină, care cădea pînă la pămînt, purtată de femei, de actorii tragici și de atleți.
[132] *Teopomp și Ephoros*, istorici, elevi ai lui Isocrate. A se vedea și notița istorică la această *Viață*.
[133] *Xenofon*, celebru istoric atenian, fost discipol al lui Socrate, despre care a scris. A luat parte la expediția „celor zece mii", pe care a istorisit-o în opera *Anabasis*.
[134] Asupra lui *Critias*, în afară de notița istorică, a se vedea și Platon, *Protagoras*, 316 și Xenofon, *Hellenica*, II, 3, 2.
[135] *Plyntheriile* se serbau în cinstea zeiței Atena, la 25 ale lunii Thargelion, care corespundea aproximativ lunii mai.
[136] *Praxiergizii* erau o familie sacerdotală la Atena.
[137] Adică *Bacchus* Ἴακχος era numele dat în mistere lui Bacchus. Ἰακχή = strigăt, ἴακχος = strigăt de jale, lamentare.
[138] *Mystagogi*, preoți care inițiau în mistere.
[139] *Lysandros:* în afară de notița istorică, vezi și Xenofon, *Hellenica*, I 5, 1.
[140] *Cyrus cel Tînăr*, fratele lui Artaxerxe.
[141] *Epimeletul* era un funcționar public căruia i se dădea o însărcinare specială.
[142] *Aigos Potamos* („Rîul Caprei"), fluviu și localitate în Chersonesul Traciei.
[143] *Conon*, a se vedea și Tucidide, VII 31.
[144] Fratele lui Cyrus.
[145] Este vorba despre „cei treizeci de tirani".
[146] *Scytală*, baston de o grosime determinată, pe care se înfășurau fîșii de piele. Pe aceste fîșii se scriau ordine de stat. Cînd se desfășurau de pe baston nu puteau fi citite, decît dacă se înfășurau pe un baston de aceeași grosime. Vezi Tucidide, I 131; Xenofon, *Hellenica*, III 3, 9. Cuvîntul a însemnat apoi „depeșă", „ordin trimis pe o scytală".
[147] Personaj necunoscut altfel.
[148] *Hycarra*, oraș situat pe coasta de nord-vest a Siciliei.

CORIOLAN

[1] *Ancus Marcius*, după tradiție, al patrulea rege roman.
[2] *Aqua Marcia*, unul dintre cele mai renumite apeducte romane. A fost construit în 144 î.e.n. Apeductul era lung de 16 710 pași și, în unele puncte, se sprijinea pe arcuri înalte și apa era dusă pînă pe Capitoliu.
[3] *Censorinus* înseamnă „fost censor de două ori". Faptul la care se referă aici Plutarh s-a petrecut în 264 î.e.n. A se vedea și Valerius Maximus, IV 1, 3.
[4] Adică partizan al oligarhiei, o formă de guvernămînt, în care numai cîteva familii dețineau, de fapt, puterea de stat.
[5] *Virtus* (derivat din *vir*, *-i* „bărbat" = „bărbăție"), înseamnă, la origine, „calitatea specifică a bărbatului", adică: curajul, dîrzenia, hotărîrea. Apoi prin *virtus* s-au înțeles și alte însușiri, precum: dreptatea, bunătatea, blîndețea etc.
[6] Este vorba despre Tarquinius Superbus, ultimul rege roman, alungat, după cum spune tradiția, în 509 î.e.n.
[7] *Dictatura* era o magistratură superioară extraordinară. În cazuri de primejdie pentru stat, senatul, printr-un decret special, însărcina pe un consul să numească un dictator. După numirea acestuia, puterile tuturor celorlalți magistrați treceau asupra lui. Dictatorul era ales pe timp de șase luni. El nu primea instrucțiuni de la senat, ca consulii. Împotriva hotărîrilor lui nu se putea face apel. Primul dictator a fost numit în al nouălea an după alungarea regilor.
[8] *Zeus Polieus*, în greceste, însemna „Zeus păzitor al cetății". Desigur, Plutarh are în vedere pe *Iupiter Capitolinus*.
[9] În text τὸ μελίτειον, apă îndulcită cu miere.
[10] Asupra bătăliei de la Leuctra, vezi notița istorică la *Viața* lui Pelopida.
[11] *Marcus Valerius*, unii editori de texte citesc Manius Valerius, crezînd că este vorba despre personajul menționat de Dionysios din Halicarnas VI, 3. Manius Valerius, după tradiție, promisese poporului abolirea datoriilor.
[12] *Mons sacer* (Muntele sacru) se afla nu departe de revărsarea rîului Anio, la 7—8 km nord-est de Roma.
[13] De remarcat că Plutarh crede în posibilitatea revenirii plebeilor în cetate numai pe baza simplei anecdote a lui Menenius Agrippa. În realitate, patricienii au fost siliți să

facă unele concesii plebeilor, pe care Plutarh le arată, de altfel, mai departe.

14 Instituirea tribunilor plebei s-a făcut, după tradiție, în anul 494 î.e.n., pe baza așa-zisei *lex sacrata* (legea sacră), numită astfel de la *Mons sacer*, unde se retrăseseră plebeii.

15 *Iunius Brutus, Sicinnius Bellutus*, personaje care se pierd în negura legendei.

16 Despre volsci vezi notița istorică.

17 *Cato cel Bătrîn* a cărui *Viață* este publicată în volumul de față.

18 *Antium*; vezi notița istorică.

19 *Soter* (salvatorul), poreclă dată lui Ptolemeu I, lui Ptolemeu al VIII-lea (Latir), lui Antioh I, lui Seleucos al III-lea, lui Demetrios I, lui Attalos I, Eumenes al II-lea.

20 *Callinicos* (gloriosul învingător), poreclă dată lui Seleucos II (247—226).

21 *Physcon* (burtosul), poreclă dată lui Ptolemeu al VII-lea, Evergetes al II-lea (145—116 î.e.n.).

22 *Grypos* (cu nasul încovoiat), poreclă dată lui Antioh al VIII-lea.

23 *Evergetes* (binefăcătorul), poreclă dată lui Ptolemeu al III-lea (246—221 î.e.n.).

24 *Philadelphos* (iubitor de frațe), poreclă dată lui Ptolemeu al II-lea (285—246 î.e.n.).

25 *Battos* a fost un rege în Cyrena.

26 *Doson* (care va da), poreclă dată lui Antioh al III-lea.

27 *Lathyros* (năut), poreclă dată lui Ptolemeu al VIII-lea, Soteros al II-lea (116—108 î.e.n.).

28 În text Δαδήμαπον = cunună.

29 *Celer:* grăbit, sprinten, iute.

30 *Proculus* (născut în lipsa tatălui său) de la adverbul *procul:* departe.

31 *Postumus* (născut după moartea tatălui său) de la *post:* după.

32 *Vopiscus:* născut cu viață.

33 *Sylla:* poreclă corporală nedefinită.

34 *Niger:* negru.

35 *Rufus:* roșcat.

36 *Caecus:* orb.

37 *Clodius*, forma populară a numelui *Claudius:* șchiopul.

38 În grecește οἱ δημαγωγοί: demagogii, adică conducătorii poporului. Plutarh are aici în vedere pe tribunii plebei, pe care, cu termenul propriu îi numește δήμαρχοι. Aici δημαγωγοί are nuanța peiorativă de demagogi, instigatori ai poporului.

39 *Tunica*, un fel de cămașă fără mîneci, se purta sub togă.

40 *Anytos*, fiul lui Anthemion, vezi notița istorică la *Viața* lui Alcibiade.

41 *Gelon*, a se vedea notița istorică la *Viața* lui Timoleon.

42 În textul grec δημαγωγός cu sensul peiorativ de „demagog".

43 Pentru un patrician, tribunii, care apărau plebea împotriva abuzurilor patricienilor, însemnau, firește, „suprimarea consulatului". În realitate, tribunii plebei nu suprimau consulatul.

44 Edilii plebei au fost creați o dată cu tribunii plebei. Ei erau, la început, simple ajutoare ale tribunilor plebei, avînd sarcina să păzească templul zeiței Ceres, unde se găsea arhiva tribunilor. Mai tîrziu, ei au căpătat drepturi de magistrați. Ca și tribunii, ei erau inviolabili *(sacrosancti)* și erau aleși de triburile plebeiene, sub conducerea tribunilor.

45 Tradiția atribuie lui Servius Tullius o reformă politică în urma căreia *populus romanus* (poporul roman), constituit acum din patricieni și plebei (mai înainte era alcătuit numai din patricieni), era împărțit în cinci clase și 193 de unități mai mici, numite centurii, după starea materială. Împărțirea era făcută în felul următor:

Cavalerii cetățeni a căror avere era evaluată la							100 000	de ași	constituiau	18	centurii
Clasa I	,,	,,	,,	,,	,,	,,	100 000	,, ,,	,,	80	,,
,, a II a	,,	,,	,,	,,	,,	,,	75 000	,, ,,	,,	20	,,
,, a III a	,,	,,	,,	,,	,,	,,	50 000	,, ,,	,,	20	,,
,, a IV a	,,	,,	,,	,,	,,	,,	25 000	,, ,,	,,	20	,,
,, a V a	,,	,,	,,	,,	,,	,,	11 000	,, ,,	,,	30	,,
proletarii care nu aveau avere									,,	5	,,
									Total	193	centurii

Se vota pe centurii, începînd cu cavalerii și continuînd cu clasele celelalte, în ordinea de mai sus. Votul: fiecare centurie dădea un vot, deci în total 193 voturi (înăuntrul centuriei votul se dădea individual și hotărîrea se lua cu majoritate de voturi). Cavalerii — 18 centurii — și prima

clasă — 80 de centurii — deci clasele cele mai bogate dădeau 98 de voturi, adică majoritatea. În acest fel, cetățenii cu o avere mai mică nu ajungeau, de fapt, să-și exprime părerea. Pe la 241 î.e.n. s-a făcut o schimbare, prin care s-a căutat să se înlăture inegalitatea numărului de centurii înăuntrul claselor. Astfel, clasele și centuriile au fost împărțite între cele 35 de triburi în care erau repartizați atunci cetățenii romani, și anume fiecare trib cuprindea două clase de centurii după vîrstă *centuriae seniorum* (centuriile celor în vîrstă) și *centuriae iuniorum* (centuriile celor tineri). În acest fel, se ajungea ca fiecare clasă a vechii reforme să fie împărțită în 35 de centurii de vîrstnici și 35 de centurii de tineri, după cum arată următorul tabel:

Reforma lui Servius Tullius	Noua reformă:	
Prima clasă	18 centurii de cavaleri	
	35 de centurii (una de fiecare trib)	*seniorum*
	35 „ „ „ „ „ „	*iuniorum*
A doua clasă	35 „ „ „ „ „ „	*seniorum*
	35 „ „ „ „ „ „	*iuniorum*
	1 *centuria fabrum:* meșteșugari	
A treia clasă	35 de centurii (una de fiecare trib)	*seniorum*
	35 „ „ „ „ „ „	*iuniorum*
	1 *centuria fabrum*	
A patra clasă	35 de centurii (una de fiecare trib)	*seniorum*
	35 „ „ „ „ „ „	*iuniorum*
	1 *centuria liticinum* gornișți	
A cincea clasă	35 de centurii (una de fiecare trib)	*seniorum*
	35 „ „ „ „ „ „	*iuniorum*
	1 *centuria prolelariorum:* proletari	
	Total 372 centurii	

Deci în fiecare trib erau două localuri, pentru fiecare dintre cele cinci clase și fiecare clasă avea în total 70 de localuri, cîte două de fiecare trib, una pentru *seniores* și alta pentru *iuniores*. Prin această reformă, fiecare clasă își exprima votul în fiecare trib. În orice caz, Plutarh și, în primul rînd, izvorul lui, comite un anacronism, deoarece reforma menționată este cu mult posterioară epocii la care se referă.

[46] Adică exilul pe viață.

[47] Cetățenii săraci erau, de obicei, îmbrăcați în *tunica*, un fel de cămașă fără mîneci sau cu mînecile pînă la cot, lungă pînă la genunchi, peste care, deasupra coapselor, purtau o cingătoare. Cetățenii înstăriți deasupra tunicii purtau *toga*, haină specific romană. În togă cetățenii apăreau în public, în adunarea poporului, la procese, la teatru, la jocuri etc. Toga, constituită de obicei dintr-o bucată de țesătură de lînă, de formă pătrată sau rotundă, lungă de 8 coți și lată de 4—5 coți, era pusă pe piept și pe umărul stîng, petrecută apoi pe spate și pe sub umărul drept și, apoi, pusă iarăși pe umărul stîng. Senatorii purtau tunica prevăzută pe margini cu o bandă lată de purpură, iar cavalerii cu o bandă îngustă de purpură.

[48] *Clienții*, a se vedea studiul introductiv la *Vieți paralele*, vol. I.

[49] *Tullus Amfidius*, personaj legendar.

[50] *Odiseea*, XVIII, 290.

[51] Aci se vede influența anecdotei relatate în *Viața* lui Temistocle, cap. 24, unde se spune că eroul de la Salamina s-a prezentat, ca rugător, la Admetos, regele molossilor.

[52] Este aci păstrată o amintire despre condiția sclavilor la începutul formării claselor sociale, cînd sclavajul avea un caracter patriarhal.

[53] În grecește ρυμόν înseamnă „obiect" pe care se sprijină ceva, apoi „furcă".

[54] *Tensae* sau *thensae:* car sacru, pe care se purtau obiectele de cult.

[55] *Circaeum*, cetate pe promontoriul cu același nume, pe coasta de sud-vest a Lațiului.

[56] *Labicanii*, locuitori ai orașului *Labicum*, la sud-est de Roma.

[57] *Pedanii*, locuitori ai orașului *Pedum*, în Lațiu.

[58] *Bolanii*, locuitori ai orașului Bola, în Lațiu.

[59] *Volae*, orașul Bola.

[60] *Lavinium*, oraș la sud-vest de Laurentum.

[61] În perioadele de înflorire a republicii, senatul era centrul politic al Romei. Deși legile trebuiau votate de popor, în comiții, totuși proiectele de lege erau mai întîi dezbătute și încuviințate de senat. Părerea senatului era numită *auctoritas* și respectată ca atare.

[62] Greu de precizat unde se află acest punct.
[63] Adică *augurii*.
[64] *Odiseea*, XVIII, 157.
[65] *Odiseea*
[66] *Odiseea*, IX, 359.
[67] *Iliada*, I, 188.
[68] *Iliada*, I, 162. Plutarh încearcă să apere ideea liberului arbitru.
[69] *Viața* lui Publicola s-a publicat în primul volum.
[70] De subliniat efortul de explicare științifică pe care-l face Plutarh.
[71] *Heraclit*, filozof materialist din Grecia antică, unul dintre întemeietorii dialecticii. Heraclit afirmă că substanța este focul, din ale cărui schimbări iau naștere lucrurile.
[72] *Antiani* (la Plutarh Ἀντιάται), locuitori ai cetății *Antium*.
[73] *Viața* lui Numa s-a publicat în primul volum.
[74] *Tucidide*, V, 45.
[75] *Dionysios din Halicarnas*, gramatic și critic literar pe vremea lui August. Pe lîngă scrieri de critică literară, el a compus și opera Ῥωμαικὴ ἀρχαιολογία *Istoria veche a Romei*, în douăzeci de cărți, care trata evenimentele de la întemeierea Romei și pînă la primul război punic. Meritul esențial al operei constă în faptul că Dionysios a adunat multe informații de la analiștii romani, care, altfel, ar fi necunoscute pentru noi.
[76] *Antipatros*, general și om de stat macedonean, pe care Alexandru cel Mare l-a lăsat să conducă Macedonia și să supravegheze Grecia, cînd a pornit, în primăvara anului 334, expediția din Orient.
[77] Filozoful Aristotel a fost și profesorul lui Alexandru cel Mare.

TIMOLEON

[1] *Democrit*, filozof materialist, a trăit în secolele al V-lea — al IV-lea (460—370 î.e.n.). Elev al lui Leucip, el este unul dintre întemeietorii teoriei atomiste. Potrivit concepției lui Democrit, în natură există două principii care stau la baza tuturor lucrurilor: atomii și vidul. Din atomi indivizibili, invariabili, eterni și deosebiți între ei prin formă, mărime, poziție și ordine — care intră în diferite combinații și sînt

în continuă mișcare, se nasc lucrurile. Mișcarea n-ar fi posibilă fără vid. Democrit susține că de la suprafața corpurilor se desprind învelișuri subțiri (în greceşte *eidola*, iar în latinește *simulacra*), care, păstrînd forma obiectelor de pe care se desprind, acționează asupra organelor noastre de simț și dau o cunoaștere întunecată a obiectelor, pe baza căreia rațiunea înaltă o altă cunoaștere mai exactă, mai luminoasă. Plutarh, prin „simulacre norocoase" și „simulacre slabe și vătămătoare", înțelege imaginile unor oameni buni sau răi. Plutarh acuză — pe nedrept — pe Democrit că introduce în filozofie „superstiții fără margini". Evident, teoria cunoașterii lui Democrit are un caracter mecanicist, dar ea reprezintă totuși un uriaș pas înainte, pentru vremea lui.
[2] Asupra lui *Dionysios* și *Dion* vezi notița istorică.
[3] Vezi notița istorică, p. 1. Siracuza fusese întemeiată de corintieni.
[4] Argienii erau locuitorii cetății Argos, iar cleonaii locuiau la Cleonai, oraș în Argolida, azi în ruine, în apropiere de Klenos.
[5] *Teopomp*, istoric, elev al lui Isocrate, s-a născut la Chios, pe la 380 î.e.n., a scris *Philippica*, o istorie în 52 de cărți, tratînd evenimentele de la 362—336. Din opera sa ne-au parvenit cîteva fragmente.
[6] *Ephoros*, istoric, elev al lui Isocrate, a scris o istorie universală de la întoarcerea Heraclizilor pînă la 340 î.e.n. Antichitatea nu ne-a transmis decît cîteva fragmente.
[7] *Timaios* din Tauromenium, Sicilia, s-a născut pe la 350 î.e.n. și a scris o istorie a patriei, de la origine și pînă la 264 î.e.n.
[8] *Orthagoras* și *Timophanes* sînt personaje menționate de Platon (Orthagoras) în *Protagoras*, 318 c și de Aristotel *(Timophanes)* în *Politica III* 5, 3; V 12.
[9] *Focion*, general și om de stat atenian, pe vremea oratorului *Demostene*, partizan al unei politici de pace față de regele Filip al II-lea al Macedoniei.
[10] *Leosthenes*, om politic atenian; în calitate de strateg, a suferit un eșec în încercarea de a-l atrage pe Alexandros din Pherai de partea Atenei și a fost dat în judecată, împreună cu colegul său Callistratos.

3-7-23

[11] *Aristeides* din Locroi, elev al lui Platon, a trăit pe vremea lui Dionysios cel Bătrîn.
[12] *Telecleides*, personaj necunoscut altfel.
[13] *Core* sau *Persefona*, fiica Demetrei, a fost răpită de Pluton și dusă cu el în Infern.
[14] Demetra și Core.
[15] Este vorba despre cununi, panglici etc.
[16] Torțele de la mistere, Λαμπάδες, aveau o anumită formă.
[17] Adică de Pluton, zeul Infernului.
[18] „Insula" (*Nasos* în dialectul doric) era numele popular al promontoriului *Ortygia*, pe care se afla și acropola Siracuzei. La nord de insulă era Portul Mic, iar la sud, Portul Mare.
[19] *Tauromenion*, latinește *Tauromenium*, oraș pe țărmul de nord-est al Siciliei, azi Taormina.
[20] *Andromachos*, personaj necunoscut altfel.
[21] *Callipos* și *Pharax*, personaje necunoscute altfel.
[22] *Adranos* (latinește Adranum sau Hadranum), azi Adernò, cetate în estul Siciliei, situată lîngă rîul cu același nume, care se varsă în mare la sud de Catana. Zeul Adranos era socotit protectorul cetății.
[23] *Lochagos:* „comandantul unei unități de o sută de oameni". *Taxiarchos:* „comandantul unui corp de armată".
[24] *Eucleides* și *Telemachos*, personaje necunoscute altfel.
[25] *Aristoxenos Musicos* sau Aristoxenos din Tarent, elev al lui Aristotel, a compus, între altele, biografiile unor poeți. S-a numit Musicos pentru că a scris mult despre poezie.
[26] Este vorba despre Filip al II-lea, tatăl lui Alexandru cel Mare.
[27] *Diogene din Sinope*, vestitul filozof cinic, spre deosebire de alt Diogene din Sinope, filozof și poet tragic.
[28] *Philistos*, născut la Siracuza, pe la 431 î.e.n., a scris o istorie a Siciliei de la origini pînă la Dionysios cel Tînăr. Vezi și notița istorică.
[29] *Leptines*, fratele lui Dionysios.
[30] Zeului Adranos.
[31] *Leontini*, cetate în estul Siciliei.
[32] O mină valora o sută de drahme. Era unitate de calcul, nu monedă bătută, cum era drahma.
[33] *Neon*, personaj necunoscut altfel.
[34] *Achradina*, cartierul de est al Siracuzei, despărțit de Ortygia prin Portul Mic.

[35] *Catana*, oraș pe țărmul de est al Siciliei, azi Catania.
[36] *Marea Atlantică*, adică Oceanul Atlantic, dincolo de „Coloanele lui Hercule" (strîmtoarea Gibraltar).
[37] *Isias* din Corint este menționat și de Xenofon, *Hellenica*, II 3, 10.
[38] *Epipolae*, cel mai întins cartier al Siracuzei, situat la vest de Achradina.
[39] *Deinarhos* și *Demaretos*, personaje necunoscute altfel.
[40] Este vorba despre jocurile olimpice, istmice, nemeice.
[41] *Athanis*, vezi nota 63.
[42] *Talantul*, monedă valorînd 60 mine și 6000 drahme. O drahmă = 4,32 grame.
[43] *Gelon*, tiran în Siracuza, care a repurtat o victorie împotriva cartaginezilor la Himera, în Sicilia. Vezi și notița istorică.
[44] *Apolonia*, cetate pe țărmul de nord al Siciliei, azi San Fratello.
[45] *Cephalos* și *Dionysios*, legiuitori necunoscuți altfel.
[46] *Deinarhos* și *Demaretos*, comandanți necunoscuți altfel.
[47] *Lilybaeum*, cetate în vestul Siciliei, azi Marsala.
[48] *Hamilcar* și *Hasdrubal*, vezi notița istorică.
[49] *Crimesos*, rîu în vestul Siciliei.
[50] *Thargelion*, lună ateniană, corespunzînd aproximativ actualei luni mai.
[51] *Philomelos* și *Onomarchos*, personaje necunoscute altfel.
[52] *Mamercos*, tiran în Catana și poet tragic, cunoscut pe baza acestui text. De origine osc din Campania.
[53] *Calauria* sau *Galaria*, localitate din estul Siciliei neidentificată.
[54] *Damyria*, rîu în estul Siciliei.
[55] Vezi notița istorică.
[56] *Abolos*, rîu a cărui identificare este greu de făcut.
[57] *Lucani*, locuitorii Lucaniei, din sudul Italiei, la nord de Bruttium.
[58] În antichitate, piraților erau condamnați la moarte prin spînzurare sau crucificare.
[59] *Megellos* și *Pheristos* din Elea, personaje necunoscute altfel. *Elea* este o cetate pe țărmul de vest al Lucaniei. În latinește, *Velia*. Azi, Castellamare della Brucca.
[60] *Ceos*, insulă în Ciclade, la sud-est de capul Sunion din Atica.
[61] *Antimachos* din Colophon, poet epic și elegiac, s-a născut pe la începutul secolului al IV-lea î.e.n.
[62] *Dionysios din Colophon*, pictor celebru pe vremea aceea.

[63] În text este Αὐτοματία „hazardul", „întîmplarea", cunoscută, ca zeiță, pe baza acestui text.

[64] *Simonide* din Ceos, poet liric, elegiac, autor de imnuri și epigrame, a trăit între 556—468 î.e.n.

[65] *Laphystios* și *Demainetos*, personaje necunoscute altfel.

[66] *Athanis*, istoric, cunoscut numai pe baza acestui text. Nu i s-a păstrat nici o scriere.

[67] *Mylai*, cetate pe țărmul de nord al Siciliei, azi Milazzo.

AEMILIUS PAULUS

[1] La început, într-o epocă străveche, greu de precizat, romanii purtau un singur nume: *Romulus*, *Remus* etc. Apoi, spre a arăta apartenența la o gintă, pe lîngă numele individual (ex. *Caius*, *Lucius*, *Manius*, *Titus* etc.) s-au adăugat și numele ginții *(Aemilius, Iulius, Cornelius)* care, în general, deriva de la un nume personal, cu terminația — *ius* (adică *filius*, fiul): *Aemilius*, fiul lui *Aemius*. În sfîrșit, cînd gințile s-au dezvoltat în mai multe ramuri, la cele două nume s-a adăugat un al treilea, spre a se arăta și ramura ginții: *Publius* (*praenomen*, numele indivilual), *Cornelius* (*nomen gentilicum* sau pur și simplu *nomen*, numele ginții). *Scipio* (*cognomen*, numele ramurii ginții sau porecla). Cele trei nume *(tria nomina)* erau purtate îndeosebi de patricieni. *Tria nomina habere, patricium esse:* a purta trei nume însemnează a fi patrician. Plutarh, în textul de față, spune că *Aemilius* era ἐπωνυμία porecle. Biograful traduce greșit *nomen* prin ἐπωνυμία în fond, pentru romani, nomen, ὄνομα.

[2] *Pitagora*, pe la 550 î.e.n., matematician, reformator al teoriei muzicale, inițiatorul unui fel de viață ascetică. Legenda pusese, desigur, pe Numa în legătură cu Pitagora.

[3] În grecește οἰκία, casă, familie. În fond, aci e vorba de g'nta gens (γένος) deoarece b'ograful nu ne vorbește despre o altă ramură a ginții Aemilia.

[4] Într-o vreme îndepărtată, greu de determinat, fetele purtau un nume personal, însoțit de numele tatălui în genitiv. *Lucia Caii* = Lucia, fiica lui Caius, apoi s-a încetățenit obiceiul ca fiicele să poarte numele ginții, derivat în *-ia: Aemilia, Iulia.* Cînd erau mai multe fiice, se adăuga: *Prima, Secunda, Tertia* înaintea numelui.

[5] Scipio Africanus, care a bătut pe Hanibal la Zama, în anul 202 î.e.n., și a pus, astfel, capăt celui de-al doilea război punic. El se numea *Publius Cornelius Scipio*. După victorie, i s-a mai adăugat un al doilea *cognomen* (poreclă): *Africanus* și, mai tîrziu, spre a-l deosebi de celălalt Scipio, un al treilea *Maior* (cel mare, în sens cronologic, adică cel bătrîn).

[6] Aci este vorba de propaganda electorală pe care o făceau candidații la diferite magistraturi și, în special, pentru pretură și consulat, cînd apăreau în *toga candida* (toga bine înălbită) dădeau mîna cu cetățenii și, ajutați de un nomenclator (sclav care șoptea stăpînului numele cetățeanului întîmpinat), le spuneau pe nume, ceea ce constituia, pentru romani, semnul unei deosebite atenții.

[7] În perioada la care se referă Plutarh aci, nu era fixată nici vîrsta, nici ordinea magistraturilor. Astfel, Scipio Africanus, la vîrsta de 24 de ani, era deja proconsul. Cînd vorbește despre „magistraturile cu vază", biograful are în vedere ordinea și rangul magistraturilor fixate prin *lex Villia annalis* (legea Villia cu privire la vîrsta magistraților), (180 î.e.n.), care stabilea următorul *cursus honorum* (ordinea magistraturilor): *tribunalus militum*, la 17 ani; *quaestura*, la 30 sau 31 de ani; *aedilitas curulis*, (edilitate curulă), la 37 de ani; *praetura* la 40 de ani; *consulatus* (consulatul) la 43 de ani. Cifrele anilor arată vîrsta minimă care se cerea pentru magistratura respectivă. *Aedilitas, praetura, consulatus* erau socotite *magistratus maiores* (magistraturi superioare), pe cînd celelalte — *minores* (inferioare). Plutarh traduce *maiores magistratus* prin ἐπιφανῶν ἀνδρῶν „dregători (mai) cu vază".

[8] Vezi notița istorică.

[9] *Praetores* (pretorii) aveau șase lictori, consulii — doisprezece, iar dictatorii — douăzeci și patru.

[10] Dota era darul pe care-l făcea femeia bărbatului la căsătorie. În căsătoria *in manum*, dota era proprietatea soțului. În căsătoria *sine manum*, dota era proprietatea soției. La desfacerea căsătoriei dota trebuia restituită în natură sau în bani.

[11] *C. Papirius Maso*, consul cu M. Pomponius Matho, în anul 213 î.e.n.
[12] Scipio Africanus.
[13] Azi, strîmtoarea Gibraltar.
[14] Ἐμπόριον, piață de comerț marin, care putea fi chiar într-un oraș.
[15] *Antigonos*, strălucit general al lui Alexandru cel Mare, a fost întemeietorul dinastiei Antigonizilor în Macedonia. Demetrius I, fiul său, supranumit Poliorcetes (asediatorul de cetăți) a domnit între 307—283; Antigonos al II-lea Gonatas, între 283—239; Demetrios al III-lea, între 239—229; Antigonos al III-lea Doson, între 229—221; Filip al V-lea, între 221—179; Perseu între 179—168 î.e.n.
[16] Vezi notița istorică la *Viața* lui T. Quinctius Flamininus.
[17] *Aulus Hostilius Mancinus*, consul în anul 170 î.e.n.
[18] *Elimia*, oraș și regiune în Macedonia.
[19] Dardani, οἱ Δαρδανεῖς, erau o populație iliro-tracă dintr-o regiune care avea să aparțină, mai tîrziu, provinciei Moesia Superior.
[20] *Parabatai*, soldați de infanterie ușoară, care luptau printre călăreți.
[21] *Bastarnii* erau o populație germanică, care locuia prin Galiția și Moldova de azi.
[22] *Oi Maidioi* Maedi erau o populație tracă de pe valea Strumei, la sud de muntele Dunax (Rila).
[23] Fenicienii și lidienii erau faimoși pentru lăcomia lor de aur.
[24] Este vorba despre Alexandru cel Mare și despre Filip al II-lea.
[25] Vezi *Viața lui Alexandru*, traducere, Editura Științifică, 1957.
[26] *Perebia*, regiune în nordul Tesaliei.
[27] *Pythion*, localitate la vest de Olimp, iar *Petra* la nord de acest munte.
[28] *Heracleion*, oraș situat pe țărmul mării, la sud-est de muntele Olimp.
[29] *Pidna*, oraș în Macedonia, la nord de Olimp. Azi, Kitros.
[30] *Chalcaspidai*, soldați cu scuturile de bronz.
[31] *Sarisa* sau *sarissa*, lance macedoneană, lungă de 14—16 picioare (5—6 metri).
[32] Autor obscur.
[33] *Paeligni*, populația italică din Samnium, la nord-est de lacul Fucinus.

[34] *Marsii* tot italici, locuiau la sud-vest de peligni.
[35] *Cato Maior*, a se vedea *Viața* lui, în acest volum.
[36] *Pella* (azi Paghii Apostoli), capitala Macedoniei, oraș în regiunea Emathia, la vest de fluviul Axios (Vardar).
[37] Personaje cunoscute numai aici.
[38] *Amphipolis*, oraș situat pe țărmul fluviului Strymon (Struma), aproape de vărsarea lui în mare. Azi Neochori.
[39] *Galepsos*, oraș situat pe țărmul mării, la sud-est de Amphipolis.
[40] Dioscurii, fiii lui Zeus, erau Castor și Pollux.
[41] Primul consul Ahenobarbus din *gens Domitia* a fost *Cnaeus Domitius Ahenobarbus* în anul 192 î.e.n., iar al doilea în 96 î.e.n., strămoș al împăratului Nero.
[42] Domițian, împăratul, a domnit între anii 81—96 e.n.
[43] *Epirul*, la vest de Tesalia.
[44] *Oricum* (azi Eriko), oraș și port la Marea Ionică în nordul Epirului.
[45] Personaj necunoscut altfel.
[46] *Marcus Servilius Pulex*, consul în anul 202 î.e.n.
[47] Plutarh întrebuințează aici expresia ἱππικοῖς θεάτροις, altă dată însă se folosește de cuvîntul ἱπποδρόμος, prin care caută să redea echivalentul substantivului *circus*.
[48] Κρατήρ (crater), vas mare, în care se amestecă vinul cu apa, de unde era scos în cupe; κέρας (corn), cupă, în formă de corn, făcută la început din corn de bou, apoi din metal sau din ceramică, φιαλη, cupă puțin adîncă, fără toartă și picior; κύλιξ, cupă cu picior și cu două torți.
[49] Cupe de băut de forme deosebite, li s-au dat numele de *antigonide*, după numele regilor Antigoni și *seleucide*, după numele regelui Seleucos.
[50] *Vase thericle*, fabricate pentru prima oară de Thericles, secolul al V-lea î.e.n.
[51] *Carcer*, închisoare, temniță. Închisoarea romană avea trei etaje. Primul, *carcere inferior*, era o încăpere sub pămînt, în care nu se putea intra decît printr-o deschizătură făcută în podeaua etajului superior. În *carcer inferior* erau executați condamnații la moarte. Etajul de la mijloc, *carcer interior*, clădit la nivelul solului, deasupra primului etaj, era destinat deținuții osîndiților la pedepse temporare. Nici aci nu se putea ajunge decît printr-o deschizătură făcută în podeaua celui de-al treilea etaj, *carcer superior*, clădit deasupra

celui de-al doilea. Aci erau deținuți osîndiții pentru delicte mai ușoare, care puteau să facă exerciții, să ia aer. La Roma erau mai multe *carceres*, construite în apropierea forului roman, încă din epoca regilor. Probabil, că Perseu a fost deținut la etajul al treilea.

52 Hirtius și Pansa, consuli în 43 î.e.n.

53 Este vorba de împăratul August.

54 Ἐλέα, latinește *Velia*, oraș în Lucania, azi Castellamare della Brucca.

55 Plutarh evaluează averea lui Aemilius în drahme, nu în dinari sau sesterți. Drahma era principala monedă de argint a grecilor, ca *denarius* la romani. Pliniu cel Bătrîn, în *Naturalis Historia*, XXI 109, considera drahma (δραχμή) ca avînd aceeași greutate ca *denarius* (denarul).

ARISTIDE

1 *Lisimah*, tatăl lui Aristide, este menționat și de Herodot, VIII 79, 95 și de Tucidide, I 91, 3.

2 *Antiochis*, unul dintre cele zece triburi ale Atenei, își trăgea numele de la Antiochos, fiul lui Heracles.

3 *Alopeke*, dem situat, probabil, la sud-est de Atena.

4 *Demetrios* din demul Phalerai, născut pe la 350 î.e.n., fiu al unui fost sclav, amic și prieten al lui Teofrast, prieten al lui Cassandros, a condus Atena între 317—307. Răsturnat de la putere de Demetrios Poliorcetul, s-a retras în Egipt, unde, se spune, a sugerat lui Ptolemeu Soter ideea de a întemeia faimoasa bibliotecă din Alexandria. Demetrios a scris opere istorice, politice, literare, discursuri. *Socrate* era titlul uneia dintre aceste opere.

5 Adică arhonte eponim.

6 *Pentacosiomedimnoi*, categorie de cetățeni bogați al căror venit era evaluat la cinci sute de *medimnoi* (un medimnos = 51,84 litri) de cereale.

7 După cum se vede, un rol de seamă în organizarea reprezentațiilor îl aveau: choregul, adică cel care susținea cheltuielile reprezentației, și chorodidascalos cel care instruia pe actori (la început, autorii dramelor ei înșiși, apoi persoane cu pricepere în acest domeniu).

8 Vezi *Viața* lui Pelopida.

9 Adică suportînd cheltuielile cu întreținerea și instruirea flautiștilor necesari.

10 Dansatori, care executau jocuri, în cerc (κύκλος, roată, arc).

11 În text ἀκήρυκτος καὶ ἄσπονδος πόλεμος , adică un război pornit fără declarație în formă și fără libațiile de rigoare, deci implacabil.

12 *Panaitios*, născut pe la 170 î.e.n., elevul lui Crates din Mallos, a trăit mult timp la Roma în cercul Scipionilor, unde l-a cunoscut pe Polibiu. Era un filozof stoic eclectic, ale cărui opere le-a consultat foarte mult Cicero.

13 Războaiele împotriva perșilor, în care grecii au repurtat cele două victorii memorabile, la Maraton, în 490, și la Salamina în 480.

14 *Xenophilos*, personaj necunoscut altfel.

15 *Eucleides*, arhonte în 403, cînd s-a introdus oficial la Atena alfabetul ionic din Milet, care, de fapt, nu era decît un aspect regional al alfabetului general grecesc, de care se deosebea numai prin anumite detalii.

16 Χοροδιδάσκαλος, adică instructor de coruri, deci, în acest caz, altă persoană decît poetul însuși.

17 Vezi *Viața* lui Pericle, în vol. I.

18 *Idomeneu din Lampsacos*, discipol al lui Epicur, a scris, între altele, *Despre demagogii atenieni*.

19 Bătălia de la Plateea a avut loc în 479 î.e.n.

20 *Socrate* filozoful.

21 Mina (μνᾶ), unitate monetară de calcul, valorînd o sută de drahme.

22 *Cleisthenes*, vezi notița istorică la *Viața* lui Solon.

23 *Licurg*, legiuitorul a cărui *Viață* s-a publicat în vol. I.

24 *Ariston din Keios*, filozof peripatetician, a trăit în secolul al III-lea î.e.n. și, între altele, a scris despre Aristotel, Teofrast, Strabon, Lycon.

25 Mai ales meșteșugarii, armatorii de corăbii și negustorii îl susțineau pe Temistocle.

26 Proedrul, adică președintele pritanilor în exercițiul funcțiunii.

27 Adică de față cu situațiile politice diferite în care s-a găsit el.

28 *Amphiaraos*, legendar prezicător și rege în Argos. Vezi și *Odiseea*, XV 244, 253.

29 *Datis*, general și sol al lui Darius, trimis la Atena înainte de primul război nordic.

[30] *Miltiade*, vezi notița istorică.
[31] Despre bogatul Callias vorbește și Aristofan în *Păsările*, v. 84.
[32] *Anagrafe*, registre publice.
[33] *Xantippides*, personaj necunoscut altfel.
[34] *Phainippos*, personaj necunoscut altfel.
[35] *Poliorcetes* înseamnă „dibaci la asedierea cetăților". Această poreclă a fost dată lui Demetrios, fiul lui Antigonos, unul dintre regii Macedoniei, care a răsturnat pe Demetrios din Phalerai.
[36] *Keraunos:* trăsnet. Poreclă dată regelui Ptolemeu al Macedoniei, care a fost ucis în 279 î.e.n., în lupta contra celților.
[37] *Nicatori:* învingători.
[38] *Hyperbolos*, vezi Tucidide, VIII 73, 2.
[39] *Euribiade*, comandantul spartan la Salamina.
[40] Zeii grecilor aveau diferite denumiri, potrivit diferitelor însușiri cu care-i înzestrase imaginația oamenilor.
[41] Să prindă Asia în Europa, adică să prindă în Europa forța armată a perșilor, care stăpîneau în Asia.
[42] Adică armata lui Xerxe, comandată, după bătălia de la Salamina, de Mardonios.
[43] *Hyacinthiile*, sărbătoare la Sparta, în cinstea lui Hyacint, fiul lui Diomedes și al Amyclei, pe care [Hyacint] l-a iubit Apolo.
[44] *Oresteion*, templu consacrat lui Oreste.
[45] *Psephisma* înseamnă decret, hotărîre a adunării poporului.
[46] *Pausanias*, vezi notița istorică.
[47] *Asopos*, rîu care curgea printre Plateea și Teba și se vărsa în golful Eubeic.
[48] Personaj menționat și de Herodot, IV 147.
[49] Adică Hera adorată pe muntele Cithairon.
[50] *Pan*, zeul cîmpiilor, al turmelor, al ciobanilor, adorat mai ales în Arcadia.
[51] Nimfele *Sphragitide*, adică nimfe din Sphragidion (Cithairon).
[52] *Androcrates*. Leucon, Peisandros, Hypsion, Actaion etc. erau eroi locali, adorați pentru anumite isprăvi legendare.
[53] Menționat și de Herodot, IX 72.
[54] Alexandru cel Mare.
[55] Locuitorii cetății Tegea, cetate în Arcadia.
[56] *Aischines din Lamptres* și *Agesias din Acharnai*, personaje necunoscute altfel.
[57] Comandantul unei unități de o sută de oameni.

[58] *Masistios*, menționat și de Herodot, VII 79; IX 20; 24.
[59] Vezi din Herodot, îndeosebi, VI 108; VII 132; VIII 1; 44; 50; IX 25; 28—32; 51—56; 69—75.
[60] *Amompharetos*, vezi și Herodot, IX 53; 71; 85.
[61] *Callicrates*, vezi și Herodot, IX 78, 85.
[62] Templul Herei.
[63] *Acinaces*, săbii persane, ale căror lame erau încovoiate și cu două tăișuri.
[64] *Cleidemos*, attidograf, adică autor al unei cronici a Atenei.
[65] Aiantizii, adică urmașii lui Aias.
[66] *Eleutherios*, adică „eliberatorul".
[67] *Boedromion*, lună care corespunde aproximativ cu septembrie actual.
[68] *Herodot*, VI 126, îl menționează.
[69] Personaj necunoscut altfel.
[70] Personaj necunoscut altfel.
[71] Cifră exagerată: 1000 de stadii = 187 km.
[72] *Eucleia* (glorioasa) epitet pe care-l purta Artemis la Teba și la Corint.
[73] *Pytho*, vechi nume al localității Delfi.
[74] Faimosul personaj legendar, prietenul lui Ahile.
[75] Probabil *theoroi*, delegați trimiși de statele grecești, îndeosebi de Atena, ca să asiste la marile jocuri — olimpice, nemeice, istmice — sau să aducă o ofrandă la Delfi etc.
[76] *Eleutheriile*, (ἐλεύθερος, liber) sărbătoarea libertății, care se ținea la cinci ani, la Plateea, pentru a celebra alungarea perșilor.
[77] *Maimacterion*, lună corespunzînd lunii noiembrie actual.
[78] *Chthonios* înseamnă „subteran", deci „din Infern". Hermes Chthonios, Hermes care conduce sufletele morților în Infern.
[79] *Navarhos* înseamnă comandant de vas, amiral.
[80] Locuitorii insulei Chios.
[81] Locuitorii insulei Samos.
[82] Locuitorii insulei Lesbos.
[83] Personaje necunoscute altfel.
[84] Domnia lui Cronos (Saturn) era socotită „epoca de aur" a omenirii. În această legendă s-au păstrat amintiri din felul de viață al comunei primitive.
[85] Tucidide, I 91; 127, 139.
[86] Celebrul discipol al lui Aristotel.

87 Vezi *Viața* lui Alcibiade, nota 47.
88 *Aischines* socraticul, adică Aischines, fiul lui Lysanias, discipol al lui Socrate, ale cărui dialoguri, în număr de șapte, au avut un mare răsunet în antichitate. Azi sînt pierdute.
89 *Craleros*, celebrul general al lui Alexandru cel Mare.
90 *Diophantos din Amphitrope*, personaj necunoscut altfel.
91 *Paches*, strateg atenian, a se vedea Tucidide, III 18, Aristotel, *Politica*, V 3, 31, Plutarh, *Nicias*, 6.
92 Adică statul își luase sarcina de a le întreține și mărita.
93 O plethră avea 29,600 m.
94 *Calistene*, nepotul lui Aristotel, ucis din ordinul lui Alexandru cel Mare, fiind bănuit de conspirație, a scris și o *Hellenica*.
95 *Hieronim din Rodos*, cunoscut numai în acest fel.
96 Asupra lui Aristoxenos Musicos vezi *Viața* lui Timoleon, nota 24.
97 *Aristogeiton*, care a ucis pe Hiparh, în complicitate cu Harmodios. A se vedea Herodot, V 55; Tucidide, I 20.

CATO

1 *Tusculum*, oraș în Latiu, la sud-est de Roma. Azi, Frascati.
2 Sabinii, populație de munte, la nord de Roma și la est de Tibru.
3 *Cato:* dibaci, inteligent.
4 *Priscus:* vechi.
5 *Perseiona* sau *Proserpina*, fiica zeiței Ceres, răpită de Pluton, zeul Infernului.
6 Îndeosebi după dezastrul de la Cannae, suferit în 216 î.e.n.
7 *Manius Curius Dentatus*, prima dată consul în 290, a doua oară în 275, iar a treia oară în 274 î.e.n.
8 *Pirus*, rege în Epir, a purtat un război cu romanii (280—272 î.e.n.), în urma căruia, prin cucerirea Tarentului (272 î.e.n.), Roma a ajuns stăpîna întregii Italii.
9 Vezi, notița istorică la *Viața* lui Fabius Maximus, publicată în Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, București, 1960.
10 Personaj necunoscut altfel.
11 Adept al doctrinei lui Pitagora.
12 *Lucius Valerius Flaccus*, consul, cu Cato, în anul 195 î.e.n.

13 Adică din plin și cu succes, cînd situația îi este prielnică, așa cum îi era unui corăbier, cînd vîntul îi sufla în pînze.
14 În sezonul de muncă agricolă, ca muncitori puteau fi angajați și oameni liberi.
15 *Asul*, la început, era a zecea, mai tîrziu a șaisprezecea parte dintr-un *denarius*. Bătut din aramă amestecată cu cositor, asul cîntărea la început o libră (272,88 gr), de aci și denumirea de *as libralis*.
16 *Hecatompedon*, partea centrală a Partenonului — naosul — lungă de o sută de picioare. Partenonul se găsea la Acropola Atenei.
17 Citadela Atenei.
18 *Cimon*, om politic și strateg atenian. *Viața* lui, scrisă de Plutarh, se va publica într-unul din volumele următoare.
19 Vezi *Viața* lui Temistocle, publicată în *Vieți paralele*, vol. I, Editura Științifică, București, 1960.
20 Un μέδιμνος, = bandă atică, conținea 51,84 litri.
21 Îndeosebi în dialogul *Ospățul*.
22 *Lysias*, celebrul orator atenian, născut pe la 440 în Atena, a murit în jurul anului 380 î.e.n., strălucit reprezentant al elocinței atice, care se caracteriza prin claritatea ideilor, logica argumentării, simplitatea și noblețea stilului, discreția pateticului.
23 Aici Plutarh prin „stil" înțelege „gen", „fel", deci nu se referă numai la limba lui Cato.
24 *Eumene* al II-lea, rege al Pergamului, mort în anul 159 î.e.n.
25 Tatăl lui Hanibal.
26 După înfrîngerea lui Perseu, în anul 168 î.e.n., Polibiu a fost printre cei o mie de ostatici aristocrați pe care Liga aheeană a trebuit să-i trimită la Roma. Polibiu a rămas la Roma, pe cînd ceilalți ostatici au fost trimiși în diferite municipii ale Italiei. În anul 150 î.e.n., Polibiu a obținut dreptul de a se întoarce, împreună cu ceilalți ostatici, în patrie.
27 Vezi *Odiseea*, VIII 105 și urm.
28 Pe vremea celui de-al doilea război punic, *Hispania Citerior* era regiunea situată pe coasta de est a Spaniei și cuprinsă între Pirinei, mare, fluviul Baetis și o linie paralelă cu țărmul de est, care trecea pe lîngă Ilerda (azi Lerida). Între anii 201—133 î.e.n., romanii au cucerit întreaga regiune *Tarraconensis* și de atunci Hispania Citerior s-a numit Tarraconensis.
29 Celtiberii, populație iberică amestecată cu celți, situată la vest de Hispania Citerior.
30 *Baetis*, fluviul numit astăzi Guadalquivir.
31 În grecește μαχίμων ἀνδρῶν, bărbați cărora le plăcea războiul și se băteau bine, buni luptători.

[32] Argint de greutatea unui as, adică 272,88 gr.
[33] *Lacetani*, populație în nord-estul Spaniei.
[34] *Legatus* era în vremea republicii un fel de comandant-adjunct, ofițer superior atașat unui guvernator de provincie, spre a-l sprijini și, la nevoie, a-l înlocui; *legatus* era, de obicei, un fost consul sau pretor, ales de comandant la propunerea senatului.
[35] *Manius Acilius Glabrio*, consul în anul 191 î.e.n.
[36] *Seleucos I. Nicator*, mort în anul 280 î.e.n., general de seamă al lui Alexandru cel Mare, întemeietorul dinastiei Seleucizilor în Siria. S-au numit Seleucizi de la Seleucos I. Regatul lui Seleucos I Nicator cuprindea jumătatea de sud a Asiei Mici, Palestina, Siria, Mesopotamia, atingînd, la nord, orașul Nisibis (azi Niribin) și Marea Caspică, la sud Golful Persic.
[37] Vezi și notița istorică la *Viața* lui Philopoimenos.
[38] *Aulus Postumius Albinus*, consul în anul 151 î.e.n., analist roman care, urmînd exemplul lui Q. Fabius Pictor și L. Cincius Alimentus, a scris *Annales*, în limba greacă, fiindcă socotea că limba latină este încă un instrument de exprimare neșlefuit.
[39] Ἀμφικτίονες, amfictioni, deputați ai unor polisuri grecești, reuniți într-o confederație politică și religioasă, primăvara la Delfi, iar toamna la Anthela, lîngă Thermopylai. Ei aveau sarcina de a se îngriji de interesele comune ale Eladei. Cato vorbește desigur ironic. Amfictionii nu puteau să-l oblige pe Albinus să-și scrie opera în grecește.
[40] Vezi notița istorică la *Viața* lui Temistocle, publicată în *Vieți paralele*, vol. I.
[41] La sud de Thermopylai.
[42] Ostași din Firmum, oraș în estul regiunii Picenum.
[43] *Nestor*, celebrul erou din *Iliada*.
[44] În faimosul dialog *De senectute*.
[45] *Ariston*, filozof.
[46] *Scopas*, celebru sculptor din Paros.
[47] *Titus Quinctius Flamininus*.
[48] *Carneades* (215—192 î.e.n.), reprezentant al „noii Academii", care în teoria cunoașterii, profesa probabilismul, un fel de semi-scepticism.
[49] *Minos*, *Aiacos* și *Radamant* erau, în imaginația elenilor, cei trei judecători ai Infernului (Hades).
[50] *Hipocrate din Cos*, medic celebru pe vremea războiului peloponesiac. I se atribuiau șaptezeci de lucrări dintre care numai unele erau ale lui. La baza ideilor sale medicale stau cîteva premise prețioase: legile naturii sînt constante; fenomenele maladive trebuie explicate prin cauze naturale; știința medicală trebuie să se bazeze pe observație și practică.
[51] *Lucius Licinius Lucullus*, consul în anul 151 î.e.n., iar altul, cu același nume, consul în 74 î.e.n.

[52] *Quintus Cecilius Metellus Pius*, consul în 81 î.e.n. A luptat în 79 î.e.n. împotriva lui Sertorius.
[53] Vezi notița istorică.
[54] Cato, supranumit Uticensis, republican intransigent, dîrz adversar al lui Cezar, s-a sinucis, la Utica, în urma înfrîngerii suferite de armatele republicane la Thapsus, în 46 î.e.n.
[55] Aci se are în vedere activitatea oratorică a lui Cato.
[56] Vezi Herodot, VI 92 și VIII 73 și urm.
[57] Antipater, renumitul general macedonean pe care Alexandru cel Mare l-a lăsat să conducă regatul în timpul expediției sale în Orient.
[58] Licurg, vestitul legiuitor spartan. A se vedea notița istorică la *Viața* lui Licurg, publicată în Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I.
[59] În concepția lui Plutarh, Aristide mersese prea departe cu sărăcia.
[60] Adică i-a constrîns ca, din pricina sărăciei, să facă pe prezicătorii.

PELOPIDA

[1] *Antigonos*, numele mai multor regi ai Macedoniei. Aici este vorba despre primul Antigonos, diadohul lui Alexandru cel Mare.
[2] *Sibaris*, oraș în Italia, în colțul de sud-vest al golfului Tarent. Locuitorii din Sibaris erau renumiți în antichitate pentru viața lor de lux și moliciune.
[3] Sibariții erau locuitorii orașului Sibaris.
[4] Este unul dintre motivele pentru care Plutarh are o mare admirație pentru felul de viață spartan.
[5] *Nomotheții* erau șase dintre cei nouă arhonți atenieni, venind la rînd după arhonții eponim, polemarh și basileus.
[6] *Ificrate*, general atenian. Vezi notița istorică.
[7] *Callicratidas*, general spartan, succesorul lui Lysandros, bătut la insulele Argiunusae. Vezi notița istorică.
[8] Este vorba despre Antigonos, întemeietorul dinastiei Antigonizilor.
[9] *Timotheos*, vezi notița istorică la *Viața* lui Alcibiade.
[10] Un Hippoclos este menționat și de Herodot, IV 138.
[11] În *Etica* lui Nicomah.
[12] *Capaneus*, erou legendar, unul dintre cei șapte care au luptat împotriva Tebei.

[15] *Agesipolis*, menționat de Xenofon, *Hellenica*, IV 2, 9.
[14] *Ismenias* și *Androcleidas*, personaje necunoscute altfel.
[15] *Archias*, *Leontidas*, *Philippos*, personaje necunoscute altfel.
[16] *Phoibidas*, a se vedea notița istorică.
[17] *Cadmeea* era acropola Tebei. Amintea numele lui Cadmos, eroul mitic căruia îi era atribuită întemeierea Tebei.
[18] *Thesmoforiile*, sărbătoare care se celebra de la 9—13 Pyanepsion (aproximativ noiembrie actual) de către femeile din demul Halimus și din Atena, în cinstea zeiței Demetra. În această sărbătoare, i se aduceau îndeosebi mulțumiri zeiței pentru ducerea la bun sfîrșit a recoltei.
[19] Vezi notița istorică.
[20] *Leontidas*, vezi nota 15.
[21] *Trasibul*, vezi Tucidide, VIII 75, Xen., *Hell.*, II 4, 6, precum și notița istorică la *Viața* lui Alcibiade.
[22] Personaj necunoscut altfel.
[23] *Phyllidas*, *Archias*, *Philippos*, personaje cunoscute numai în aceste împrejurări.
[24] Personaj necunoscut altfel.
[25] *Melon*, *Damocleidas*, *Teopomp*, personaje cunoscute numai în aceste împrejurări.
[26] *Gineceu*, apartamentul femeilor la greci, situat în partea din fund a casei.
[27] Hierofantul, vezi nota 90 la *Viața* lui Alcibiade.
[28] Vezi notița istorică.
[29] *Cleombrotos*, a se vedea notita istorică.
[30] *Sphodrias*, vezi și Xen., *Hell.*, V 14, 15.
[31] *Thespia*, cetate în Beoția, la est de Teba, între Ascra și Leuctra.
[32] *Antalcidas*, vezi notița istorică.
[33] *Tanagra*, cetate în Beoția, la est de Teba, pe Asopos.
[34] Harmostele era un comandant de garnizoană spartan într-o cetate sau într-o regiune cucerită.
[35] *Tegyrai*, oraș în Beoția.
[36] *Orchomenos*, cetate în nord-vestul Beoției.
[37] Batalionul sacru, vezi istoricul în cap. 18.
[38] *Melas*, rîu în Beoția.
[39] *Phoinix* înseamnă: 1. palmier — planta, fructul, frunza; 2. purpură, culoarea purpurei; 3. instrument de muzică, inventat de fenicieni; 4. pasăre fabuloasă în Egipt.

[40] *Elaia* înseamnă măslin.
[41] *Python*, șarpe ucis de Apolo.
[42] *Tityos*, gigant.
[43] Plutarh face aici, teoretic, deosebirea dintre eroi-oameni, muritori, care, în urma unor fapte strălucite în slujba omenirii, erau răsplătiți cu nemurirea — și zei, care, în imaginația anticilor, de la început erau nemuritori. Heracle și Dionysos, potrivit legendei, s-au născut muritori, dar au fost răsplătiți cu nemurirea, pe cînd Apolo s-a născut de-a dreptul zeu nemuritor.
[44] Vezi *Viața* lui Alcibiade.
[45] *Calistene*, vezi *Viața* lui Alexandru cel Mare.
[46] *Eurotas*, rîul pe a cărui vale se afla Sparta.
[47] *Babyca* era un drum din Peloponeș, greu de precizat pe unde trecea. În *Viața* lui Licurg, Plutarh, menționîndu-l, îl citează pe Aristotel.
[48] *Cnacyon*, rîu din Peloponeș, greu de precizat pe unde trecea.
[49] Iliada, II.
[50] Personaj legendar, ca și Heracle.
[51] De zeul Eros, zeul care, lovind cu săgeata lui pe tineri, le trezește în suflet dragostea.
[52] Bătălia a avut loc în 338 î.e.n. Oștile grecești au fost înfrînte de armata macedoneană a lui Filip al II-lea, tatăl lui Alexandru cel Mare.
[53] *Laios*, tatăl lui Edip.
[54] E vorba de *Harmonia*, fiică a lui Ares, zeul războiului, și a Afroditei, zeița dragostei; personifica unirea armonioasă a contrariilor. Legenda spunea că Harmonia se căsătorise cu fenicianul Cadmos, întemeietorul Tebei.
[55] *Scedasos*, personaj necunoscut altfel.
[56] *Keron*, personaj legendar, cumnatul lui Edip.
[57] *Macaria*, personificare a fericirii.
[58] *Ferecide* din Syros, autorul operei intitulate *Hepțamychos* (Peștera cu șapte unghiuri), un fel de teogonie mistică. S-au păstrat numai cîteva fraze.
[59] *Leonida*, eroul de la Termopile.
[60] Flota aheilor n-a putut porni de la Daulis spre Troia — spune legenda — pînă cînd Agamemnon n-a consimțit să fie jertfită zeiței Artemis, Ifigenia, propria sa fiică.
[61] *Synedrion*: adunare.

62 *Ithome*, munte și fortăreață în Mesenia.
63 *Cenchreai*, port al Corintului la golful Saronic, spre Egeea.
64 *Bucation*, lună beoțiană corespunzînd aproximativ lunii ianuarie.
65 *Menecleidas*, personaj necunoscut altfel.
66 Lacună în manuscrisele textului rămas de la Plutarh.
67 *Alexandru din Pherai*, vezi notița istorică. *Pherai*, oraș în Tesalia (azi Velestino).
68 *Doriforii*, ostași înarmați cu lance, constituind garda personală a unui conducător de stat.
69 Personaj necunoscut altfel.
70 *Pharsalos*, oraș în Tesalia, devenit, mai tîrziu, celebru prin victoria repurtată de Cezar împotriva lui Pompei.
71 Locuitorii cetății Pherai.
72 *Polyphron*, tiran în Pherai, a se vedea X e n., *Hell.*, VI 4, 33.
73 *Tychon*, zeul întîmplării.
74 *Taygetos*, munte, *Eurotas*, rîu pe care se află Sparta. *Susa* și *Ecbatana*, orașe în Persia.
75 Locuitori ai regiunii Phtiotis, în sudul Tesaliei.
76 Magneții, locuitorii Magnesiei, peninsulă în estul Tesaliei.
77 *Thetideion*, templu ridicat zeiței Thetis.
78 Vezi notița istorică la *Viața* lui T. Quinctius Flamininus.
79 *Philistos*, istoricul. Vezi notița istorică la *Viața* lui Timoleon.
80 *Hephaistion*, fiul lui Amyntor din Pella (Macedonia), era unul dintre ofițerii care alcătuiau garda personală a lui Alexandru cel Mare.
81 *Esop (Aisopos)*, cunoscutul fabulist.
82 Adică nu lasă soarta să-i aducă nenorociri.
83 Adică ucidere de tirani.
84 *Malcites* și *Diogeiton*, personaje necunoscute altfel.

MARCELLUS

1 *Claudii Marcelli* erau o ramură plebeiană a gintei *Claudia* (vezi Cicero, *De oratore*, I 176; Titus Livius, VIII 23, 16; XXIII 21, 13). Numele *Marcellus* apare cu un secol mai devreme, (deci Plutarh este greșit informat în această privință) și derivă de la *Marcus*, nu de la *Martius*, cum susține biograful.

2 *Posidonios din Apamea*, localitate în Siria, discipol al lui Panaitios. A vizitat Roma, unde a zăbovit mai multă vreme, dar cea mai mare parte a vieții și-a petrecut-o la Rodos. Aci a fost audiat de Pompei, de Cicero și de alți romani ilustri. Filozof, filolog, istoric, geograf, între altele, el a scris *Istorii*, în care-l continua pe Polibiu.
3 *Iliada*, XIV 86.
4 Pentru faptele amintite în acest paragraf, a se vedea notița istorică.
5 Este vorba de edilii curuli, spre deosebire de edilii plebei. *Aediles plebis* (edilii plebei) au fost aleși în anul 494 î.e.n., o dată cu primii tribuni ai plebei. Ei ajutau pe tribuni la îndeplinirea diferitelor sarcini care le incumbau. Mai tîrziu, aediles plebis au devenit ei înșiși *magistratus* (slujbași, dregători), căpătînd anumite prerogative. Începînd cu anul 366 î.e.n., cînd plebeii au căpătat dreptul de a candida la consulat, se alegeau încă doi *aediles curules* (edili curuli), care aveau însărcinarea de a conduce jocurile patriciene (nici un edil plebeu nu voise să îndeplinească acest rol). Aediles curules erau de un rang superior celorlalți edili, purtau *toga praetexta*, ședeau în timpul slujbei pe *sella curulis*, în timp ce aediles plebis se așezau pe *subsellium*.
6 *C. Scantinus Capitolinus*, edil al plebei.
7 Primul război punic a durat de la 264—251 î.e.n.
8 *Insubrii*, populație galică, ocupa, între Alpi și Pad, teritoriul din jurul orașului Mediolanum (azi Milano).
9 *Gaesa* (genitiv plural *gaesorum*) erau sulițele pe de-a-ntregul de fier, purtate de unele triburi galice. *Gaesati* și *gesates* erau soldați gali înarmați cu *gaesa*, de unde și numele tribului lor.
10 Insubrii erau, desigur, mai aproape de Roma decît alte triburi galice, care se aflau dincolo de Alpi, de aceea spune Plutarh „lîngă casă".
11 Elenii se socoteau — și în parte aveau dreptate, mult mai umani decît alte neamuri. La ei, de mult încetaseră sacrificiile de oameni.
12 Aceste oracole se găseau în *Cărțile sibiline*, despre care se spune că fuseseră cumpărate de Tarquinius Superbus, de la o bătrînă prezicătoare, *Sibila* din cetatea Cumae. Sibila îi oferise lui Tarquinius Superbus — pe același preț —

mai întîi nouă, apoi șase, apoi trei cărți. Tarquinius a cumpărat ultimele trei cărți, le-a dus în Capitoliu și a însărcinat un colegiu de preoți să le păstreze și să le consulte. Aceste cărți erau consultate numai în cazuri de mare primejdie pentru stat, în urma unui decret al senatului. Preoții — la început *duoviri*, apoi *decemviri* apoi *quindecemviri sacris faciundis* — se îngrijeau de îndeplinirea sacrificiilor pe care le ordonau cărțile sibiline, în special de *lectisternia* (prînzuri oferite zeilor) și de *supplicationes* (rugăciuni de mulțumire aduse zeilor).

[13] *Forum boarium*, piața de boi, spre deosebire de *forum Romanum*, forul roman, centrul politic, administrativ și financiar al Romei. *Forum boarium* se afla la vest de Palatin.

[14] *C. Flaminius Nepos* și *P. Furius Perillus* au fost consuli în anul 223 î.e.n.

[15] Sînt mai multe ape care străbat Picenum.

[16] *Ariminum*, oraș pe coasta Italiei dinspre Adriatica, situat la sud de fluviul Rubicon. Azi Rimini.

[17] *Tiberius Sempronius Gracchus* a fost consul a doua oară, împreună cu Manius Iuventius Thalna, în anul 163 î.e.n. El a proclamat consuli pe P. Corneliu Scipio Nasica (Serapio) și pe C. Marcius Figulus.

[18] S-ar putea să fie vorba despre *Marcus Cornelius Cethegus*, consul în 160 î.e.n.

[19] Nu se știe la cine se referă Plutarh.

[20] Dictatorul se alegea, în cazuri de mari primejdii pentru stat, pe timp de șase luni. Prerogativele tuturor magistraților treceau asupra lui. Imediat după numirea sa, dictatorul își alegea un *magister equitum* (comandant al cavaleriei), care era comandant secund și al doilea ofițer în armată. De obicei, în această funcție se numea un fost consul.

[21] Cînd un *rex* (rege) murea, fără să fi lăsat un urmaș la tron luînd auspiciile, atunci puterea deținută de el revenea senatorilor *(respublica ad patres rediit)* (puterea supremă a revenit senatorilor), care alegeau, din mijlocul lor, zece *interreges*. Fiecare *interrex* deținea, pe rînd, puterea supremă timp de cinci zile, după care se convoca poporul în adunare, iar interregele care deținea atunci puterea propunea poporului un candidat. Poporul hotăra cu majoritate de voturi, iar puterea interregilor înceta. Pe vremea regilor, senatul era compus

din patricieni. Cînd au intrat și plebei în senat, interregii se alegeau numai dintre patricieni. Pe vremea republicii, sistemul interregilor se întrebuința cînd nu se afla în stat un magistrat superior, cu dreptul de a lua auspiciile, care să poată proclama ales un consul.

[22] *Acerrae*, oraș în Campania (azi Gela lîngă Pizzighettone).

[23] *Clastidium*, localitate în Liguria (azi Casteggio).

[24] *Iupiter Feretrius* (feretrum, targă pe care se duceau *spolia opima*), în concepția romanilor, îi ajuta să ia prăzi de la dușmani. *Spolia opima* (prăzi luate de un comandant roman de la un comandant dușman, pe care-l ucisese cu propria-i mînă).

[25] A se vedea nota 8.

[26] Lui Iupiter Feretrius.

[27] *Acro* din Cenina, personaj legendar.

[28] Vezi nota 24. *Opimus:* îmbelșugat.

[29] *Quirinus*, de la *quiris:* lance (sabină) era zeul războiului la sabini, adoptat apoi și de romani, numit, după unirea celor două comunități, *Mars-Quirinus*.

[30] Adică zeului Apolo.

[31] *Hieron*, a se vedea notița istorică.

[32] În anul 216 î.e.n. A se vedea notița istorică la *Viața* lui Q. *Fabius Maximus*, în primul volum de *Vieți paralele*, București, 1960, pp. 442—443.

[33] *Canusium*, vezi nota 77.

[34] *Neapole* și *Nola*, orașe în Campania. Azi ambele poartă același nume.

[35] *Lucius Aemilius Paulus*, consulul care a pierit la Cannae.

[36] Locuitorii cetății Nola.

[37] Adică *Iupiter*, care avea, între altele, atributul de *Tonans* (tunătorul).

[38] Cînd ieșeau din slujbă, magistrații se urcau pe tribuna din for și jurau că respectaseră legile (*eiurare magistratum:* a depune funcția jurînd).

[39] Punul, adică Hanibal.

[40] Cifrele date de istoricii antici sînt aproximative, de cele mai multe ori exagerate, în orice caz, astăzi, cu neputință de verificat.

[41] Vezi notița istorică la *Viața* lui Timoleon.

[42] *Appius Claudius Pulcher*, consul în 212 î.e.n.

43 *Hipocrate*, personaj cunoscut mai ales în aceste împrejurări.
44 *Leontini*, azi Lentini, cetate în partea de est a Siciliei, la nord de Siracuza.
45 *Arhimede* s-a născut la Siracuza, pe la 287 î.e.n. și a fost ucis, așa cum relatează și Plutarh, cu ocazia cuceririi orașului de către romanii comandați de Marcellus, în 212 î.e.n. Geometru, inginer, fizician, el a fost unul dintre cele mai mari genii științifice ale lumii vechi. De la el ne-au parvenit cîteva scrieri în care tratează probleme de geometrie, și o traducere latină a operei lui *Despre corpurile plutitoare*.
46 *Eudoxos* din Cnidos, fiu al lui Aischines, celebru matematician, astronom, medic, legiuitor, era în floarea vîrstei pe la 368—360 î.e.n.
47 *Archytas*, fiu al lui Muesagoras din Tarent, a trăit în prima jumătate a secolului al IV-lea; s-a distins ca strateg, om de stat, matematician; a pus bazele mecanicii științifice.
48 *Sambyke* era un fel de harpă triunghiulară.
49 Lacună în text.
50 Scorpionul este o insectă veninoasă. Prin analogie, s-a numit scorpion un gen de mașină de mare calibru cu care se aruncau proiectilele.
51 *Briareos*, gigant cu o sută de mîini, apărător al zeilor împotriva titanilor. Oamenii îl numeau *Aigeon*, pe cînd zeii îi ziceau *Briareos*. Briareul geometru este Arhimede.
52 Hecatonchiri (cu o sută de mîini) adică giganți cu o sută de mîini.
53 *Sirene*, ființe imaginare, închipuite ca avînd corp de pasăre și cap de om sau ca femei al căror corp, în loc de picioare, se termina în coadă de pește. Cei vechi socoteau că sirenele locuiesc pe coasta de sud a Italiei și, prin cîntecele lor melodioase, atrăgeau pe navigatori, spre a-i ucide. Prin sirenă s-a înțeles, mai tîrziu: 1. femeie seducătoare; 2. grație, farmec, seducție.
54 *Acrillae*, oraș la sud-vest de Siracuza.
55 *Hexapylai* (șase porți), poartă a Siracuzei, în partea de nord.
56 *Achradina*, partea de est a Siracuzei.
57 *Nea Tyche:* soarta nouă.
58 *Henna*, oraș în jumătatea de est a Siciliei. Azi Castrogiovanni sau Enna.
59 *Megara Hyblaea*, oraș la nord de Siracuza.

60 *Engyion*, cetate situată, poate, pe locul actualului sat Gangi.
61 *Meriones*, erou legendar. Vezi *Iliada*, II 651.
62 Personaj cunoscut numai în această împrejurare.
63 *Chitoniscos*, mică tunică scurtă, pe care o purtau bărbații.
64 *Megaron*-ul era încăperea centrală a casei la greci. La temple, prin *megaron* se înțelegea sanctuarul, altarul.
65 Istoric, discipol al lui Socrate. Ares era zeul războiului la greci.
66 Celebrul poet liric coral grec.
67 Tragedie.
68 *Mons Albanus:* muntele Albanus. Se afla la sud-vest de Roma.
69 *Evan* este o interjecție, un strigăt al Bacchantelor.
70 *Blantal*, sandale speciale, de o rară eleganță.
71 *Paian* însemna: 1. cîntec funebru, de jale; 2. cîntec în onoarea zeităților din Infern; 3. cîntec de bătălie în război; cîntec de victorie după bătălie; 4. cîntec de sărbătoare, de bucurie; 5. cîntec închinat lui Apolo.
72 *Evios* — sărbătorit prin strigăte de evoe (care exprimă bucuria).
73 *Thriambos*, imn cîntat la sărbătorile lui Dionysos, apoi poreclă a lui Dionysos.
74 *Apulia*, regiune în sud-estul Italiei.
75 *Cn. Fulvius Centumalus*, consul în anul 211 î.e.n.
76 *Lucania*, regiune la vest de Apulia.
77 *Q. Fulvius Flaccus.*
78 *Canusium*, oraș în estul Apuliei, lîngă fluviul Aufidus. Azi, Canosa.
79 *Manipulus*, unitate militară romană, avînd în vremea republicii circa 120—200 de oameni.
80 *Campania*, provincie la sud de Latiu. Sinuessa se află pe coasta de nord-vest a Campaniei, unde e azi Mondrogone.
81 *Circus Flaminius* se află la nord-vest de Capitoliu.
82 *Etruria*, regiune situată la nord-vest de Tibru.
83 *Gloria* și *Virtus* erau abstracțiuni ridicate la rangul de zeități.
84 *Bantia*, oraș în nordul Lucaniei, azi Banzi; *Venusia*, oraș în sud-estul regiunii Samnium, azi Venosa.
85 *Locri Epizefirii*, în partea de sud-est a regiunii Bruttium (în sud-vestul Italiei), azi Cento Camerelle, lîngă Gerace.
86 *Fregellae*, oraș în Latiu, pe țărmul fluviului Liris, azi Ceprano.
87 Soldați din Fregellae.

[88] *Cornelius Nepos*, contemporan și prieten cu Cicero, a scris între altele, *De viris illustribus* (Despre oamenii ilustri). Lucrarea era o colecție de biografii ale unor bărbați care se distinseseră în diferite domenii de activitate — poeți, istorici, gramatici, comandanți de oști etc.

[89] *Valerius Maximus*, contemporan cu împăratul Tiberius, a scris o lucrare intitulată *Factorum ac dictorum memorabilium libri* (Fapte și vorbe memorabile în unsprezece cărți). Opera cuprinde scurte narații și anecdote clasate pe secții — religie, caractere, moderație, obiceiuri străvechi — în care se relatează fapte necunoscute nouă altfel.

[90] *Catana*, oraș situat pe țărmul de est al Siciliei, la nord de Siracuza. Azi, Catania.

[91] *Samotrace*, insulă în nord-estul Mării Egee.

[92] *Cabirii*, numele a trei sau patru fii ai lui Hefaistos, adorați în Samotrace, Lemnos și Imbros. Vezi Herodot, II 51.

[93] *Lindos*, oraș în insula Rodos.

[94] *Iuba* al II-lea, rege al Mauretaniei (a trăit între anii 50 î.e.n.—20 e.n.), a scris *Cercetări asupra istoriei romane* și *Note asupra istoriei teatrului*.

[95] *Chrysantas* este un personaj persan, despre care vorbește Xenofon în opera *Cyropedia*, II 2, 17.

[96] Într-o tragedie pierdută pentru noi.

PHILOPOIMENOS

[1] *Cleandros*, personaj necunoscut altfel.

[2] *Megalopolis*, cetate în sudul Arcadiei. Azi, ruine lîngă Sinano.

[3] *Craugis*, personaj necunoscut altfel.

[4] *Phoinix*, personaj legendar, fiul lui Amyntor și preceptorul lui Ahile, menționat în *Iliada*, IX 168; XVI 196 etc., apoi de Sofocle în *Filoctet*, v. 562, 565; de Plato în *Statul*, 390 e, de Xenofon în *Ospățul*, 8, 23 și de alți autori antici.

[5] *Ecdemos* și *Megalophanes*, personaje necunoscute altfel.

[6] *Arcesilau* (315—241 î.e.n.), reprezentant al școlii filozofice numite „Academia mijlocie", care, în problema cunoașterii, se caracterizează prin teoria probabilistă, conform căreia noi nu putem dobîndi despre esența lucrurilor decît idei probabile, nu sigure. Era o teorie semiagnostică.

[7] *Aristodem* și *Nicocles*, personaje necunoscute altfel. Aratos a fost un general aheian, a cărui *Viață*, scrisă de Plutarh, va fi publicată într-unul din volumele viitoare.

[8] De subliniat admirația subiectiv elenică a lui Plutarh pentru Philopoimenos.

[9] Este vorba despre Titus Quinctius Flamininus, a cărui *Viață* se publică în acest volum. Vezi și notița istorică.

[10] Παιδαγωγοί (conducători de copii), erau sclavii care duceau copiii la școală sau, cînd erau instruiți, le predau ei înșiși anumite cunoștințe.

[11] *Tacticele* lui Evangelos. Unul dintre numeroșii scriitori elenistici care au tratat despre tactică.

[12] Este vorba despre diferite opere istorice care tratau despre Alexandru cel Mare.

[13] *Cleomenes*, rege al spartanilor.

[14] *Antigonos*, care a pornit împotriva lui Cleomenes.

[15] *Sellasia*, oraș în Laconia, la nord de Sparta.

[16] Ostași din Iliria.

[17] *Eucleidas*, personaj necunoscut altfel.

[18] *Hipparh*, comandant al cavaleriei aheene

[19] *Larissos*, fluviu între Elida și Ahaia.

[20] *Damophantos*, personaj necunoscut altfel.

[21] *Sarissa* sau Sarisa, lance macedoneană, lungă de 5—6 m.

[22] Vase thericlee, cupe de lut fin, acoperite cu un frumos firnis negru și fabricate mai întîi de celebrul Thericles din Atena, în secolul al V-lea î.e.n. Moda vaselor din această categorie a dăinuit și în în secolele următoare.

[23] Text corupt.

[24] *Iliada*, XIX 12.

[25] *Machanidas*, vezi notița istorică.

[26] *Simmias* și *Polyainos*, personaje necunoscute altfel. Vezi și notița istorică.

[27] Citaredul *Philades*, cîntăreț care cînta din gură și se însoțea de acorduri din cithare, un fel de liră.

[28] *Timotheos* din Milet a trăit între 447—357, autor de ditirambi și de *nomoi* (poezii lirice), cîntate de un singur om, care se însoțea de o chitară. Între altele, Timotheos a compus și

nomos-ul patriotic *Perşii*, în care slăvea victoria repurtată de greci împotriva perşilor.

29 *Lisip*, personaj necunoscut altfel.

30 Locuitorii cetăţii Gortina din Creta.

31 *Ptolemeu* I Soter, întemeietorul dinastiei Lagide în Egipt.

32 *Aristainos*, vezi notiţa istorică.

33 Vestitul *Platon*, filozoful.

34 *Gythion*, port în sudul Laconiei. Azi Palepoli lîngă Marathonisi.

35 Adică spartani.

36 *Aristocrates* autor obscur.

37 *Antioh*, regele Siriei, vezi notiţa istorică.

38 *Chalcis*, oraş în Eubeea.

39 A se vedea nota 60 la *Viaţa* lui Titus Quinctius Flamininus.

40 *Nemesis*, zeiţă a dreptăţii, care pedepseşte orgoliul şi excesele în fericire.

41 *Deinocrates*, personaj necunoscut altfel.

42 În sudul Laconiei se cunoaşte o localitate numită *Colonis* sau *Colonides*, azi Kastelia.

43 „Colina lui Evandros" localitate greu de determinat.

TITUS QUINCTIUS FLAMININUS

1 Este vorba despre *Circus Maximus*, situat între Palatin şi Aventin.

2 *Tribunus militum* (tribun militar) ofiţer superior în armata romană. Pe vremea regilor erau trei *tribuni militum*, fiecare avînd sub comanda sa o mie de oameni, dintre cele trei mii cîte constituiau o *legio* (legiunea), al cărei comandant suprem era *rex* (regele). Pe vremea republicii, legiunea era comandată de un consul, de un pretor sau de un dictator. În ordine imediat inferioară erau cei şase tribuni militum, care comandau fiecare, pe rînd, legiunea timp de două luni. Tribunii militari, la începutul republicii, erau numiţi de consul, iar de la anul 360 î.e.n., erau aleşi în comiţiile tribute (adunarea poporului pe triburi).

3 Vezi *Viaţa* lui Marcellus, în acest volum.

4 *Tarentum*, oraş elenic în sudul Italiei, pe coasta de nord-est a golfului cu acelaşi nume. Azi, Taranto.

5 *Narnia* (azi Narni), oraş situat în Umbria, pe tărmul rîului Nar.

6 *Consa (Cossa* ori *Cosa)*, oraş în Etruria; azi Ansedonia.

7 *Coloniae civium Romanorum* (colonii de cetăţeni romani) erau comunităţi de cetăţeni romani stabiliţi în teritorii cucerite. La început, aceste colonii aveau un caracter militar. Din punct de vedere juridic, romanii din aceste colonii erau cetăţeni cu drepturi civile şi politice depline: *cives cum suffragio Romae* (cetăţeni cu drept de vot la Roma). După cucerirea Laţiului (338 î.e.n.), romanii trimiteau în colonii şi latini, care aveau drepturi de cetăţeni latini, erau *socii nominis (iuris) Latini* (aliaţi cu drepturi latine). *Latinus* (cetăţeanul latin) era un fel de semicetăţean roman. Cînd erau trimişi în colonii, în grupuri, cetăţenii aveau un conducător.

8 Edilitatea curulă era o magistratură superioară.

9 Personaje necunoscute altfel.

10 Plutarh vorbeşte aici despre *lex Villia annalis*, promulgată mai tîrziu, în anul 180 î.e.n., care reglementa cursul magistraturilor; *tribunus militum*, la 17 ani; *quaestor* la 30 de ani; *aedilis curulis* la 37, *praetor* la 40, *consul* la 43 ani.

11 Romanii acordau activităţii politice aceeaşi importanţă ca şi practicilor religioase.

12 *Sextus Aelius Paetus*, consul cu Titus Quinctius Flamininus, în anul 192 î.e.n.

13 Vezi notiţa istorică.

14 De pe vremea lui Filip al II-lea, tatăl lui Alexandru cel Mare.

15 *Publius Sulpicius Galba*, consul a doua oară în anul 200 î.e.n.

16 *Publius Villius Tapulus*, consul în anul 199 î.e.n.

17 După consulat, puteau fi guvernatori de provincii cu titlul de proconsuli.

18 Este vorba despre Scipio Africanus.

19 *Apsos*, azi Semeni, fluviu care izvorăşte din muntele Boius, în sudul Iliriei, şi trece pe lîngă oraşul Antipatria, azi Berat.

20 Faimoasă vale în Tesalia.

21 *Peneios*, astăzi Salambria, fluviu în Tesalia, în apropiere de Tempe.

22 *Dassaris* sau Dassaretiu (Δασσαρῆτις), regiune în Iliria de sud în jurul lacului Ohrida.

23 *Lycos Heraclea syncestis*, azi Bitolia (Monastir), localitate în Dassareea.

24 Personaj necunoscut altfel.

[25] Spre a nu fugi la dușmani și a-i trăda.
[26] Adică Termopile.
[27] Locuitorii Etoliei, regiune situată la sud de Epir.
[28] Locuitorii regiunii *Locris Opuntia*, situată la nord-vest de Beoția.
[29] *Pirus*, regele Epirului, cu care romanii purtaseră război între 280—272 î.e.n.
[30] *Barbaros* înseamnă bîlbîit, un om care vorbește o limbă străină, urîtă, neînțeleasă de eleni, sau care vorbește rău grecește. Cuvîntul, pe lîngă accepția de „străin", a căpătat și pe aceea de „necioplit", „cu moravuri primitive".
[31] Personaj cunoscut mai ales în aceste împrejurări.
[32] *Attalos I Soter*, rege al Pergamului, 241—197 î.e.n.
[33] *Scotussa* oraș în Tesalia, la est de orașul Pherai.
[34] *Cynoscephalai* (capete de cîine), la nord de Scotussa.
[35] *Sarissa*, sulițe macedonene, lungi de 4—5 metri.
[36] *Emathia*, regiune în Macedonia, la est de fluviul Axius (Vardar) în care se afla și orașul Pella. Uneori, mai ales la poeți, acest nume e folosit ca sinonim în întreaga Macedonie.
[37] Personaj cunoscut în această împrejurare.
[38] *Chalcis* (Euripos), oraș în Eubeea, în punctul unde această insulă se atinge, aproape, de Beoția.
[39] *Demetrias* (azi Goritza), oraș în Tesalia, la sud-est de Pherai.
[40] Istmul de Corint.
[41] Locuitorii orașului Corint.
[42] Locuitorii Focidei, regiune situată la nord-vest de Beoția.
[43] Locuitorii regiunii *Locris Opuntia*, despre care s-a vorbit mai sus și ai regiunii *Locris Ozolis*, situată la sud-vest de Focida.
[44] Locuitorii insulei Eubeea (azi Negroponte).
[45] Locuitorii Ahaiei, regiune în nordul Peloponesului.
[46] Locuitorii Etiei (Phtiotis) regiune la sud de Tesalia.
[47] Locuitorii Magnesiei, regiune în estul Tesaliei.
[48] Locuitorii Tesaliei.
[49] Locuitori ai Perhaebiei, regiune în nordul Tesaliei.
[50] Aci intervin o serie de plurale ale unor nume proprii, pentru efectul lor retoric. Agesilaii, oameni ca *Agesilaos*, faimos rege al Spartei. Lysandrii, oameni ca *Lysandros*, mare general spartan; Niciii, oameni ca *Nicias*, a cărui *Viață* va fi publicată în volumul viitor. Alcibiazii, oameni ca *Alcibiade*.

[51] Cu troienii, cu care legenda spunea că se înrudesc.
[52] *Lentulus* și *Stertinius*, subalterni ai lui Titus.
[53] *Agonothet*, organizator și președinte al jocurilor.
[54] *Licurg*, orator și om politic, bun administrator, prieten cu Demostene, elev al lui Plato și Isocrate.
[55] Taxa de douăsprezece drahme, pe care o plăteau metecii — străini, domiciliați la Atena.
[56] Adică urmaș al lui Enea, strămoșul legendar al poporului roman.
[57] Este vorba despre vizita pe care a făcut-o împăratul Nero în Grecia.
[58] Vezi notița istorică.
[59] *Sempronius Tuditanus*, consul în anul 129 î.e.n., erudit, a publicat cîteva liste de magistrați romani.
[60] *Manius Acilius Glabrio*, consul în anul 191 î.e.n.
[61] *Dolopi*, populație care ocupa o regiune în colțul de sud-vest al Tesaliei.
[62] *Magnesi*, locuitori ai Magnesiei.
[63] *Athamanii*, populație în Epir.
[64] *Aperanții*, populație care locuia în nordul Etoliei.
[65] *Naupactos*, oraș în sudul Etoliei, cunoscut în istoria medievală sub numele de Lepanto.
[66] Locuitorii orașului Chalcis din Eubeea.
[67] Personaj necunoscut altfel.
[68] *Zacint* (azi Zante), insulă din arhipelagul Ionic, situată în fața Elidei.
[69] Personaj necunoscut altfel.
[70] Pentru romani, dansul executat de un om liber era semn de decadență morală. Vezi discursul *Pro Murena*, ținut de Cicero în apărarea consulului Murena, care, între altele fusese acuzat că, la o petrecere, dansase.
[71] *Longhophori:* purtători de sulițe.
[72] *Xystophori:* purtători de lănci.
[73] *Pezetairi:* pedestrași din garda regelui.
[74] Personaj necunoscut altfel.
[75] *Lucius Flamininus*, consul în anul 192 î.e.n.
[76] *Valerius Antias*, analist, a trăit pe timpul lui Sylla. În opera sa dădea o mare extindere miturilor, legendelor rare, exagera cifrele soldaților și ucișilor în bătălii, spre a impresiona pe cititor.

[77] Titus Livius s-a documentat cu mai multă grijă asupra acestui fapt.

[78] *De senectute* (Despre bătrînețe). Este vrednică de subliniat atenția pe care o acordă Plutarh stabilirii adevărului cu privire la acest amănunt.

[79] Regele Bitiniei.

[80] Vezi *Viața* lui Temistocle în *Vieți paralele*, vol. I.

[81] *Midas*, rege al Frigiei, celebru prin bogățiile sale. Vezi Herodot, I 14; Xenofon, *Anabasis* I 2, 13; Aristofan *Plutus*, v. 287.

[82] Alexandru cel Mare.

[83] *Aristonicos*, fiul vitreg al lui Attalos al III-lea, conducătorul răscoalei provocate în Pergam împotriva romanilor care veniseră să ia regatul în primire, în calitate de „moștenitori" ai lui Attalos al III-lea.

[84] *Eumenes al II-lea*, rege al Pergamului, 197—159 î.e.n., sub care regatul a atins cea mai puternică înflorire economică.

[85] Rege al Pontului, a purtat trei războaie cu romanii. În ultimul, 74—63 î.e.n., a fost înfrînt de Pompei.

[86] *Sylla* a purtat primul război cu Mitridate, care, în anul 88 î.e.n., a ordonat să fie uciși zeci de mii de romani domiciliați în Asia Mică. Fimbria fusese trimis de partizanii lui Marius, în mîinile cărora era puterea la Roma, să-l înlocuiască pe Sylla în conducerea războiului, dar a pierit ucis de propriii săi soldați. Sylla a încheiat pacea cu Mitridate, care, nu după mult timp, și-a refăcut oștile și a putut porni din nou cu război împotriva romanilor.

[87] *Lucullus* a condus al treilea război împotriva lui Mitridate; în 66 e.n., a fost numit comandant Pompei.

[88] *C. Marius*, faimosul adversar al lui Sylla.

CUPRINS

	Pag.
ALCIBIADE	5
Notiță istorică	7
Text	27
CORIOLAN	65
Notiță istorică	67
Text	80
PARALELĂ ÎNTRE ALCIBIADE ȘI CORIOLAN	113
TIMOLEON	119
Notiță istorică	121
Text	131
L. AEMILIUS PAULUS	165
Notiță istorică	167
Text	177
PARALELĂ ÎNTRE TIMOLEON ȘI AEMILIUS PAULUS	213
ARISTIDE	215
Notiță istorică	217
Text	231
MARCUS PORCIUS CATO	261
Notiță istorică	263
Text	275
PARALELĂ ÎNTRE ARISTIDE ȘI CATO	303
PELOPIDA	309
Notiță istorică	311
Text	329
MARCELLUS	361
Notiță istorică	363
Text	375
PARALELĂ ÎNTRE PELOPIDA ȘI MARCELLUS	405
PHILOPOIMENOS	409
Notiță istorică	411
Text	421

TITUS QUINCTIUS FLAMININUS 441
Notiță istorică 443
Text 455
PARALELĂ ÎNTRE PHILOPOIMENOS ȘI TITUS 477
NOTE 481
Alcibiade 483
Coriolan 493
Timoleon 498
Aemilius Paulus 502
Aristide 506
Marcus Porcius Cato 510
Pelopida 513
Marcellus 516
Philopoimenos 522
Titus Quinctius Flamininus 524

5—1—27